GEOGRÁFIAI FOLYAMATOK TÉRBEN ÉS IDŐBEN

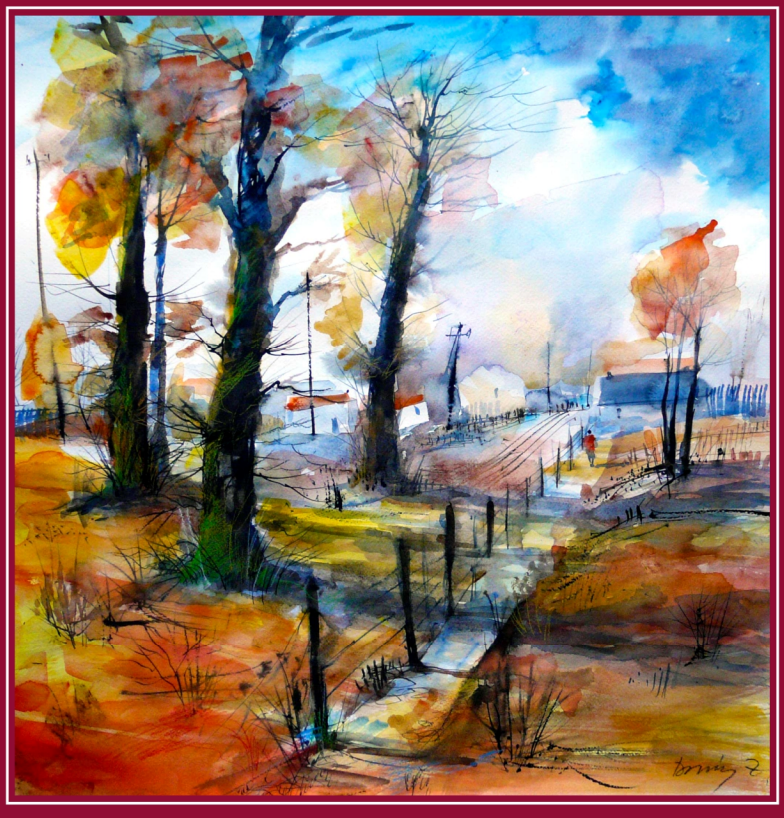

Nyíregyháza
2011

GEOGRÁFIAI FOLYAMATOK TÉRBEN ÉS IDŐBEN

Tanulmánykötet

Dr. Hanusz Árpád 65. születésnapja tiszteletére

Szerkesztette: Dr. Kókai Sándor

Nyíregyháza
2011

Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Természettudományi és Informatikai Kar
Turizmus és Földrajztudományi Intézete

Felelős kiadó: **Dr. Hanusz Árpád** intézetigazgató, egyetemi tanár

Technikai szerkesztő: **Mikó Tamás**

Szerzők:

Abonyiné Dr. P. Jolán egyetemi docens
Aranyossyné Szegedi Andrea turisztikai szakdiplomata
Dr. Aubert Antal egyetemi docens
Dr. Bali Lóránt főiskolai tanársegéd
B. Dr. Pristyák Erika főiskolai adjunktus
Bártfai Endre főiskolai adjunktus
Prof. Dr. Becsei József egyetemi tanár
Dr. Baranyi Gábor főiskolai docens
Dr. Beluszky Pál tudományos tanácsadó
Bodor Norbert PhD hallgató
Dr. Boros László főiskolai tanár
Dr. Csapó Tamás tanszékvezető főiskolai tanár
Dr. Csatári Bálint intézetigazgató, c. egyetemi docens
Dr. Cservenyák László múzeumigazgató
Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens
Prof. Dr. Dövény Zoltán intézetigazgató, egyetemi tanár
Ekéné Dr. Zamárdi Ilona egyetemi docens
Prof. Dr. Frisnyák Sándor professor emeritus
Dr. Gál András gimnáziumi főigazgató
Dr. Géczi Róbert főiskolai docens
Dr. Göőz Lajos professor emeritus
Karóczkai Andrásné ügyviteli előadó
Prof. Dr. Kocsis Károly akadémikus
Dr. Komáromi István gimnáziumi igazgató
Dr. Kormány Gyula professor emeritus
Dr. Kókai Sándor főiskolai tanár
Dr. Könyves Erika tanszékvezető egyetemi docens
Prof. Dr. Lóki József tanszékvezető egyetemi tanár
Dr. Makra László egyetemi docens
Prof. Dr. Mészáros Rezső akadémikus, egyetemi tanár
Dr. Michalkó Gábor tudományos osztályvezető
Nagy Adrienne főiskolai adjunktus
Prof. Dr. Papp-Váry Árpád egyetemi magántanár
Dr. Petykó Csilla főiskolai adjunktus
Dr. Rátz Tamara, tanszékvezető főiskolai tanár
Prof. Dr. Schweitzer Ferenc intézetigazgató
Prof. Dr. Süli-Zakar István egyetemi tanár
Dr. Sütő László főiskolai docens
Dr. Szabó Géza egyetemi docens
Prof. Dr. Szabó József egyetemi tanár
Dr. Szepesi János főiskolai adjunktus
Dr. Tar Károly egyetemi docens
Tarpai József Tourinfo Irodavezető
Prof. Dr. Tóth József rector emeritus, egyetemi tanár
Dr. Vitányi Béla középiskolai tanár

ISBN 978-963-9909-71-7

A címlapon Dobány Zoltán: Az öreg tölgyek című akvarell képe látható.

Nyomás, kötés: Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Kft.
Debrecen, 2011
Felelős vezető: Kapusi József igazgató

Köszöntő

Geográfus szakmai berkekben ismert: a nyíregyháziak nem nyugszanak. Mindig csinálnak valamit, ha mást nem, hát ünnepelnek. Tény, most is egy ilyen pillanatra állunk meg a mindennapok világában. Fontos számunkra, hogy a megbecsülés és az önértékelés e formáját is gyakoroljuk. Sokan gondolhatják, reméljük egyre kevesebben komolyan, hogy megállt az idő Nyíregyházán. Igen, de csak jó értelemben, hiszen számunkra alapvető fontosságú az ember, a kolléga, a jó barát. Akik csak néhány évet lehettek körünkben és azok is, akik az egész életüket itt töltötték: a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézetében. Mindkét csoport olyan szakmai és emberi kiválóságokból áll, akik szívügyüknek tekintették e szolgálatot.

A mai napon egy olyan tudóst, oktatót és kollegát köszöntünk, aki negyven éve – időt és energiát nem kímélve – áll a Főiskola és az Intézet által megkövetelt mindenkori feladatokhoz. Hosszú idő ez, több mint egy emberöltő. A feladatok megoldása során azonban olyan értékei bontakoztak ki, melyekkel kivívta szűkebb-tágabb környezete megbecsülését. Hanusz Árpád tanári diplomája megszerzése óta a Nyíregyházi Főiskola szolgálatában, fejlődésének elősegítésében, az intézmény mindenkori érdekeinek előmozdításában és az emberi értékek gyarapításában végez kimagasló, példamutató tevékenységet. Gyors és reális kapcsolatteremtő képessége, valamint kiváló emberismerete minden helyzetben megoldásokat találva érvényesül. Kiemelkedő diplomáciai érzéke van, mind az ellentétek kibékítésére, mind a diszharmóniák kezelésére. Korábban, mint főigazgatói titkár, jelenleg, mint intézetigazgató hallgató és oktató centrikus, problémákra érzékeny és fogékony, melynek következtében állandó tenni akarás és segítőkészség jellemzi. Titkos fegyvere: fiatalos és rugalmas gondolkodásmód, higgadt és körültekintő feladatmegoldás.

Szerteágazó tevékenysége során az oktató-nevelő munka minőségének javítását, az elméleti tudás gyakorlati alkalmazásának szakmai elismerését, valamint a turisztikai szakemberképzés és kutatás tárgyi feltételeinek javítását egyaránt életcéljának és hivatásának tekinti. A turisztikai képzés megszervezésével jelentős mértékben hozzájárult az intézmény oktatási színvonalának, hazai és nemzetközi elismertségének, infrastruktúrájának fejlesztéséhez. Oktatói tevékenységének egy szelete, hogy a Nyíregyházi Főiskola négy intézetében, illetve a Budapesti Gazdasági Főiskolán, a Kodolányi János Főiskolán, valamint a szerencsi Bocskai Gimnáziumban oktat. Mindig fontosnak tartotta a gyakorlati szakemberképzést, az országjárás vezetők képzésétől a turistavezetők képzésén át a turisztikai szakmenedzser képzésig, ahol több évtizede sokoldalú, szakmailag jól felkészült pedagógusok és turisztikai szakembereknek nyújt új információkat, ad gyakorlati tanácsokat mesterségbeli tudásuk elmélyítéséhez.

A gyakorlati szakember elméleti tudásának fontosságát is elismerik, ezt mutatja, hogy két OTKA-pályázat témavezetője (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye idegenforgalma, Északkelet-Magyarország idegenforgalma), külföldi tanulmányutak szervezője és vezetője (pl. Németország, Dánia, Anglia, Kína, Skandinávia stb.), s nemzetközi konferenciák előadója (pl. Dél-Szlovákia Agroturizmus Egyesület, „Európa házhoz jön" előadássorozat, Geográfus Konferenciák stb.) volt. A földrajz-környezetvédelem szakos hallgatók számára – a Wolverhamptoni Egyetemmel közösen – szakmai tanulmányutakat és terepgyakorlatokat vezetett.

Tudományszervező, oktató-nevelő, illetve kutató tevékenysége során a lényeg- és problémalátásra, a törvényszerűségek megragadására, valamint ezek gyakorlati megvalósítására törekszik. Kutatási eredményeit széles körben publikálta, illetve a Kárpát-medence teljes területére kiterjedő előadássorozatokon ismertette (pl. Beregszász, Nagybánya, Marosvásárhely, Dunaszerdahely, Parajd, Kassa stb.). Oktató és tudományművelő munkássága mellett széles körű tudományos közéleti tevékenységet is folytat, többek között a Debreceni- és a Pécsi Földtudományi Doktori Iskola külső alapító tagja, az Oktatási Minisztérium közoktatási szakértője, a Falusi Turizmus Országos Szövetségének alelnöke stb. A fentieken túlmenően opponensként vagy bíráló bizottsági tagként aktív résztvevője a habilitációs és az egyetemi PhD-védéseknek.

Néhány sort írok a geográfus és turisztikai kollegák és barátok megbecsüléséről, e nélkül nem lenne teljes az értékelés. E tekintetben könnyű dolgom van, hiszen Hanusz Árpád neve jól cseng a szakmai körökben. Kollegái, tanítványai és barátai tisztelik, a szakmai felkészültségen túl emberi habitusa mindig magával ragadja a hallgatóságot. Megbízhatóság, pontosság és realitásérzék, melyekkel hitelességet és mintát teremtett. A szakmai körök megbecsülésének legékesebb bizonyítéka éppen e könyv, mely a tisztelet, az önzetlen szeretet és az igaz barátság eredménye. Töltse be azt a szerepet életedben, mint az örök élet elixírje, adjon erőt, hitet és reményt hosszú-hosszú éveken át.

Kedves Árpád, hatvannál még nem hitted, hatvanötnél már érzed, hetvennél már tudni fogod – az „örökifjú" kollegák tapasztalata alapján – hogy a napok egyre gyorsabban telnek, a fiatalos belső éned pedig egyre gyakrabban civakodik a szervezeteddel.

Kívánom, hogy még évtizedekig tartson meg közöttünk a Teremtő erőben és egészségben!

A szerkesztő

AZ ÉLELMISZERGAZDASÁG HATÉKONYSÁGÁNAK NÖVELÉSE A LOGISZTIKÁBAN REJLŐ TARTALÉKOK MOBILIZÁLÁSÁVAL, AZ INNOVÁCIÓ ÉS A KLASZTERESÍTÉS ERŐSÍTÉSÉVEL

ABONYINÉ PALOTÁS JOLÁN[1]

Összefoglalás

Magyarország természeti adottságai, társadalmi-gazdasági erőforrásai komparatív előnyöket jelentenek az élelmiszergazdaság számára. E lehetőségek hasznosítása napjainkban szegényes. A rendszerváltozás utáni időszakban az élelmiszergazdaság elemei (mezőgazdaság-élelmiszeripar-kiszerelés, szállítás, értékesítés stb.) közötti harmónia mikro szinten, regionálisan és makro szinten is romlott. A köztük lévő összhang erősítése, a mikro- és makro koncentráció növelése, a klaszteresedés fokozása, a logisztikában rejlő tartalékok feltárása és hasznosítása sokat lendíthet a mai helyzeten, nagymértékben növelheti a versenyképességünket, amely tovagyűrűző, multiplikatív hatást eredményezhet.

A dolgozat különösen kiemeli hogy az egyes logisztikai elemeknek a stratégiai fontosságú élelmiszertermelés különböző fázisaiban történő alkalmazásának milyen lehetőségei vannak. Hangsúlyozza továbbá, hogy csak a mikro- és makro logisztikai rendszerek sikeres kapcsolódásával lehet olyan hatékonyság javulást elérni, amelynek minden NUTS-térségi szinten van létjogosultsága.

Bevezető

Globalizálódó világunkban a kiéleződő világpiaci versenyben csak a belső- és külső tényezőkhöz rugalmasan igazodó, az innovációt széles körben alkalmazó gazdaságpolitikával lehetünk eredményesek. A napjainkban lejátszódó globalizációs folyamatok különös módon hatnak a logisztika fejlődésére is. Dinamikusan nőnek a beszerzési- és értékesítési piacok, gyorsul az anyag-, az áru- és az információ áramlás, amely során a kvantifikálható elemek mellett a nem kvantifikálható elemek is érvényesülnek. Magyarország az elmúlt években romló pozíciót foglalt el. A versenyképességet nagyon sok tényező együttese határozza meg, amelyek egy összefüggő, egységes rendszert alkotnak. Ha e rendszer néhány elemét kiragadjuk az egészből a mélyebb megismerés céljából, a konklúziók levonása után vissza kell helyeznünk a maga rendszerébe, mert csak így lesz helytálló a végső következtetésünk.

[1] Dunaújvárosi Főiskola Közgazdaságtudományi Tanszék, egyetemi docense

A piac szerves komponense a verseny, ami mindig jelen van valamilyen megjelenési formában. E verseny célja a gazdasági kapcsolatokból eredő előnyök megkaparintása. Ez egy igen összetett, bonyolult kérdéskör, melyet sok szempontból le kell szűkíteni e munkában. Ez a szűkítés részben az élelmiszergazdasági vertikumra, részben pedig a tágan értelmezett logisztikára vonatkozik.

Miért indokolt a XXI. század Magyarországában az élelmiszergazdaságunkra nagyobb odafigyelés?

A hazai élelmiszertermelésre történő koncentrálásnak sok oka van.

Magyarország gazdaságtörténetét végigtekintve megállapítható, hogy a mezőgazdaság a gyökerektől kezdve nagyon fontos szerepet játszott. Nagy múltja van. Évszázadokon át mezőgazdasági fő profilú ország voltunk. Európában szinte sajátos módon még a kapitalizálódásunk is az élelmiszeriparban (malom-, szesz-, cukor) indult el. Mezőgazdaságunk a hazai szükségleten kívül már a korai szakaszaiban exportra is termelt. Még az 1950-es évek szocialista iparosítási politikájában is viszonylag dinamikusan fejlődött az élelmiszerfeldolgozó iparunk, annak ellenére, hogy az ipar egészéből való részesedése csökkent.

1961 utáni rövid két-, két és fél évtizedben pedig nemzetközileg is elismerésre méltó eredmények születtek. Bár már az 1980-as évek második felében bizonyos aránytalanságok, problémák jelentkeztek, mégis az ágazat a rendszerváltozás utáni időszakban vált igazi vesztessé.

A tradíciónkon kívül a gazdasági erőforrásaink is indokolják, hogy az élelmiszergazdaságot reflektorfénybe állítsuk.

A természeti erőforrásaink különösen kedveznek a mezőgazdaság számára. A mezőgazdasági terület igen magas hányada, a vegyes, de túlnyomóan jó minőségű talajaink, a magas napsütéses órák száma, a felszíni vizekben való gazdagság, a gazdag termálvízkészlet stb. a legkülönbözőbb szakágazatainknak nyújtanak igen jó termelési feltételeket.

A humán erőforrásaink terén is viszonylag jól állunk. Kiemelkedőek a tradicionális ismeretek, de nem kell szégyenkeznünk az agrár-műszaki-közgazdasági-logisztikai szakember-ellátottságunk miatt sem. Vannak természetesen teendők, mint pl. a színvonalas utánpótlás nevelés, az egész életen át történő tanulás szélesebb körű elterjesztése. Több olyan szakemberre van szükség, aki a XXI. sz.-i igényeknek megfelelően innovatív, vállalkozó szellemű, a belső- és a külső, állandóan változó környezethez tud alkalmazkodni és megfelelő informatikai ismeretekkel rendelkezik.

A harmadik erőforrás – a tőke – terén azonban nincs dicsekedni valónk. Sajnos nemcsak a pénztőke hiányát kell elszenvednünk a vertikum minden szintjén, hanem a termelő (technikai) infrastruktúra, valamint a logisztikai tevékenység feltételét képező eszközállomány fejletlenségét is. Ezek fejlesztése a maguk teljes komplexségükben szükséges, mert ezek nélkül dinamikus előrelépés és versenyképesség növekedés nem következhet be.

A negyedik erőforrás, a technika, a vállalkozói szellem stb. sem erősségünk, de remény van arra, hogy a kiéleződő világverseny kikényszeríti az előrelépésünket.

A vertikumokban rejlő lehetőségek kihasználatlansága

Kevés olyan rendszeres emberi tevékenység van, ahol a termelés fázisainak egymásra épülése sokirányú összehangoltsága olyan fontos, mint az élelmiszergazdaságban. Sőt, egyre több szakmai műhely azt hangsúlyozza, hogy nemcsak a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a forgalmi szféra harmóniájára kell odafigyelnünk, hanem a kapcsolódó tevékenységeket minden irányban, lefelé, fölfelé és oldalra is tovább kell bővíteni. Ez a „bővítmény" az un. agrobiznisz. Az agrobiznisz magába foglalja az élelmiszertermelésben közvetlen és közvetetten érintett valamennyi egységet és szereplőt. Igen tágan értelmezett élelmiszergazdaság, amelynek szövevényes kapcsolatrendszere csak igen hatékony együttműködéssel (és irányítással) lehet hatékony. Ma, 2011-ben ettől sokkal messzebb vagyunk, mint huszonöt évvel ezelőtt voltunk.

Sokat segíthet a korszerű logisztika alkalmazása

Az élelmiszergazdaság belső- és külső környezete napjainkban sokkal bonyolultabb, mint az egykori nagyüzemi gazdálkodás időszakában, így a hatékonyságát elősegítő logisztikával szemben is nagyobbak lettek az elvárások. Ennek úgy akar megfelelni a logisztika, hogy a korábbi klasszikus funkcióit (anyagmozgatás, raktározás stb.) új, korszerű tevékenységi körökkel egészítette ki. Ilyen pl. a területgazdálkodás, a tervezés, az ellátási lánc irányítása, a hálózatépítés, a hulladékkezelés, marketingszolgáltatás stb.

Ha a logisztika nagyobb teret kap, akkor az nemcsak a költségek csökkenését, a párhuzamosságok kiküszöbölését, a tartalékok mobilizálását, az erőforrások racionálisabb kihasználását eredményezi, hanem a termékek minőségére is jótékonyan hat.

Az élelmiszergazdaság első fő nagy ágában a mezőgazdaságban – főleg a mai birtokstruktúra miatt – igen jól hasznosíthatók a beszerzési logisztikai ismeretek. De a vertikum más szintjei sem nélkülözhetik ezeket.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar terén a termelési logisztikai ismeretek is jól hasznosíthatók.

A raktározási- és a szállítási logisztika a vertikum mindhárom szférájában ésszerűsítheti a tevékenységet.

A csomagolási logisztika az első két fő tevékenységi körben alkalmazható, de főleg a mezőgazdaságban van sok kihasználatlan tartalék.

Az elosztási logisztika új távlatokat nyithat az egész tevékenységi körnek.

Igazi piaci előnyök az élelmiszergazdaság teljes tevékenységi körét átfogó, egységes rendszerszemléletű cselekvés együttesekkel érvényesülhetnek.

A logisztikai „7 m" érvényesülése az élelmiszertermelésben

A logisztika elősegíti, hogy

- A megfelelő árut (gyorsan romló, heterogén összetételű és megjelenési formájú, különböző paraméterű, stratégiai fontosságú termékeket)
- A megfelelő minőségben (értékes beltartalmi mutatóinak maximális megőrzése speciális kezelést, odafigyelést igényel)
- A megfelelő állapotban (friss húsok, fagyasztott termékek, pékáruk, gyümölcsök, tojásfélék, tejtermékek)
- A megfelelő helyen (nagy- és kiskereskedelmi egységekben, vendéglátóhelyeken, illetve a végső fogyasztónál)
- A megfelelő időben (pont akkor és pont ott legyen az áru, amikorra és ahová a fogyasztó rendeli)
- A megfelelő felhasználónak (intézménynél, cégnél, forgalmazónál vagy lakossági fogyasztónál)
- Megfelelő költségen biztosítsa, álljon rendelkezésre. (A megbízhatóságért, a pontosságért, a minőség megőrzéséért nem lehet irreális költséget felszámolni, mert akkor nem lesznek versenyképesek.)

Az EU is jelentős támogatással segíti a logisztikai szolgáltatásaink fejlődését. (GDP-3.2.1. és KMOP-1.4.2.)

A konstrukció átfogó célja, hogy előmozdítsa a Magyarországon áthaladó nemzetközi áruszállítmányok magas hozzáadott érték-tartalmú szolgáltatásokkal történő kiszolgálását, a környezetvédelmi szempontból kiemelt szerepet játszó, intermodális (szállítási módokat összekapcsoló) logisztikai központok fejlesztésével. További cél, hogy a regionális logisztikai központok fejlesztésével – mindenekelőtt az általuk nyújtott komplex logisztikai szolgáltatások számának a bővítésével és minőségének javításával – növeljék a hazai kis- és középvállalkozások versenyképességét.

Milyen területi hierarchia szintre koncentrálunk?

Mindenekelőtt leszögezendő, hogy igazi sikerre csak akkor számíthatunk, ha a jól kiépített mikrologisztikai rendszerek minden vonatkozásban megfelelő módon kapcsolódnak a makrologisztikai rendszerekhez. A makrologisztikai rendszerekből a nemzetgazdasági és a tervezési statisztikai régiók fontosságát szükséges hangsúlyozni. Ugyanakkor – a téma jellegétől következően – az egyes tájkörzetek, illetve az esetenként erre emlékeztető kistérségi rendszerek együttműködése is nagyon hatékony lehet. Ily módon kijelenthetjük, hogy bármely NUTS-szinten (a 0-tól az 5-össel bezárólag) van létjogosultsága a logisztikai rendszer kiépítésének, s ez valamennyi szinten számottevő eredménnyel kecsegtet.

Az élelmiszertermelés (és a termékek) sajátosságai miatt minden hierarchia szinten nagyon fontos az egyes ágazatok, szektorok közötti összhang. Ugyanakkor nem elegendő ezen harmónia megteremtése. Ez csak egy keretét biztosítja a hatékony működésnek. Ehhez még a jól kiépített logisztikai rendszer megfelelő működésének kell kapcsolódnia.

A II. világháború után gazdaságfejlődésünknek voltak olyan szakaszai, amikor ez az összhang erősebb volt, mint napjainkban. Ilyen időszak volt a '70-es évek elejétől mintegy másfél évtized. Ekkor voltak olyan állami gazdaságok (pl. az Orosházi ÁG) és erős, nagy szövetkezetek, ahol az élelmiszer feldolgozás–értékesítés (és egyéb melléküzemági tevékenység(ek)) erős volt, ahol üzemi-vállalati szinten a vertikális együttműködés viszonylag magas szintje megvalósult, de ekkor is az egyes szektorok térségi összhangjának hiányát hangsúlyoztuk. *(Abonyiné 1978.)*

A különböző időszakokra elvégzett faktoranalízises vizsgálataink azt mutatták, hogy legszorosabb pozitív korrelációs kapcsolat az ipar és az infrastruktúra fejlettsége között volt területi egységekre számolva. Az ipar és a mezőgazdaság (komplementer jellege miatt is) negatív kapcsolatot mutatott. Így természetesen a mezőgazdasági és a szolgáltató szektor között is negatív kapcsolat állt fenn. Az élelmiszeripar ekkor is „kilógott a sorból". Az élelmiszeripar jelentősége és fejlettsége térségi szinten általában nem az ipar másik két fő csoportéval (nem a nehéz-, illetve a könnyűiparral esett össze (legfeljebb egy-egy város alkotta gócokban), hanem megközelítőleg, illetve tendenciában a mezőgazdaságéval. *(Abonyiné 2007.)*

A szakma és e sorok írója is úgy gondolta, hogy a rendszerváltozás után hirtelen, nagy intenzitású pozitív elmozdulás fog bekövetkezni, gondolván, hogy a piacgazdaság ki fogja követelni a termelési láncok erősödését, a vertikális kapcsolatok kiszélesedését, az együttműködések fokozódását. Ehelyett – bizonyos koncepcióhiány, a gyors tenniakarás, a hazai magántőke gyengesége és még számos más tényező miatt soha nem látott „elkülönült", felaprózott, a kapcsolódó tevékenységeket végzők közti összhang és együttműködési készség, közös gondolkodás hiánya alakult ki. Rosszul értelmezett verseny jött létre, rosszul megválasztott partnerek között, amelynek nemcsak a mezőgazdaságunk, hanem az egész élelmiszertermelésünk vesztese lett. „Az agrobizniszben való gondolkodás mára sem vált általánossá *(Kaproncai, 2010.)*, pedig az ötlet nem új, és megvalósulásához nemzetgazdasági érdekek fűződnek.

Egyáltalán általánosságban is elmondható, hogy az élelmiszergazdaságunk versenyképességének növeléséhez óriási tartalékaink vannak. Közülük is csak néhányat emelünk ki:

- Legyen jól körvonalazott közép- és hosszútávú stratégiánk.
- Racionalizáljuk a mezőgazdaság fő ágankénti termékcsoport, illetve termék struktúráját.

- Használjuk ki a jelenlegi birtokstruktúránkból származó előnyöket és segítsük annak ésszerűsítését, hatékonyságának növelését.
- Fokozottabban éljünk a specializációból származó előnyökkel.
- Fokozzuk a termelés mikro- és makro szintű koncentrációját.
- Növeljük a hungarikumok és a védett termékek körét és intenzívebben használjuk ki a benne lévő lehetőségeket.
- Koncentráljunk a minőségre.
- Szélesítsük, mélyítsük és korszerűsítsük a marketing munkát.
- Szerezzük vissza az elveszett hazai és külföldi piacainkat és bővítsük újakkal.
- Alkalmazzuk bátrabban a szélesen értelmezett innovációt minden területen.
- Fókuszáljunk az agrár szakképzés legfontosabb területeire.
- Erősítsük a rendszerszemléletet.
- Állítsuk helyre a vertikumokat. Erősítsük a horizontális és a vertikális integrációt, segítsük és erősítsük a klaszterszerveződéseket.

Használjuk ki a klaszterekben rejlő lehetőségeket!

Előnyös lenne számunkra a más országokban már jól működő klaszteresedés elősegítése is. Ez a fogalom több mint a vertikális integráció, mert többek között a horizontális integrációt is magába foglalja *(Szanyi M., 2009.)*. Ez is csak a logisztikai szerepkör nagymértékű erősödésével érhető el. Sőt, a logisztika – megítélésünk szerint – az élelmiszertermelés klaszteresedésének fő szereplője kell, hogy legyen. Ettől nagyon messze vagyunk napjainkban, pedig nem szabadna késlekednünk.

A klaszter olyan tudatos és folyamatos együttműködés, amelynek kitűzött célja az elvárt pozitív hatások létrehozása. *(Porter, 1998.)* Része kell hogy legyen a termelési lánchoz kapcsolódó minden olyan vállalat, szervezet és intézmény, amelyek kapcsolódnak a tevékenységhez. E szerveződésben a hangsúly az együttműködésben van. A regionális klasztereknek egy térségben úgy kell megszerveződniük, hogy a mezőgazdaság hatékony működéséhez kapcsolódó cégek, szervezetek, intézmények, a mezőgazdasági termelés, az áru értékesítése terén a szövetkezés, az áru előkészítés, a feldolgozás, a kiszerelés, tárolás, a marketing munka, a szállítmányozás a kor követelményének megfelelő szervezettséggel történjék.

A mi viszonyaink között véleményünk szerint az OECD „local cluster” alkalmazása hozná meg leginkább a kívánt eredményt. Az elnevezése lokális, de igazán globális szemléletű. E klaszter megközelítés csupán azért bírálható, hogy nem vizsgálja mélységében a regionális dimenziókat, a szinergia hatásokat és a kritikus tömeget. *(Veres, 2008.)* Pedig ezek a plusz hatások azok, amelyek a hálózatnál többet, új típusú, szélesebb bázison nyugvó együttműködéseket eredményeznek.

Nagyon átgondolt, szisztematikus és támogatott összefogásra van szükség, hogy a jelenlegi hullámvölgyből – a tartalékaink mobilizálásával – „kikapaszkodjunk”.

Irodalom

ABAYNÉ HAMAR E. (2006): Gazdasági környezet és versenyképesség www.agroinform.com/aktualis/

ABONYINÉ PALOTÁS J. (1978): A gazdasági egyensúly és a területi struktúra összefüggései. Statisztikai Szemle 12. sz.

ABONYINÉ PALOTÁS J. (2007): Infrastruktúra. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs.

ABONYINÉ PALOTÁS J. (2009): Aránytalanságok a mezőgazdaságban. Magyar Mezőgazdaság 33. sz.

HUSTI I. (2003): A magyar agrobiznisz néhány logisztikai kérdése. Logisztikai Évkönyv 2003.

KAPRONCZAI I. (2010): Az agrárgazdaság helye a magyar nemzetgazdaságban. Agrárium 4. sz.

PORTER, H. E. (1998): Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Reviex. Nov-Dec.

SZANYI M. (2009): A versenyképesség javítása együttműködéssel: regionális klaszterek. Napvilág Kiadó, Budapest.

VERES L. (2008): Térségi logisztika. Dunaújváros

KALINYINGRÁD OBLASZTY TURISZTIKAI KÍNÁLATA

ARANYOSSYNÉ SZEGEDI ANDREA*

Bevezetés

Kalinyingrád Oroszország legkisebb és legnyugatibb fekvésű közigazgatási egysége (oblaszty), mely jelenleg délről Lengyelországgal, északon és keleten Litvániával határos, nyugaton pedig a Balti-tenger mossa partjait. Kalinyingrád oblaszty székhelye Kalinyingrád város – a valamikori Königsberg – 1991-ig zárt város volt, melyről szinte maguk a Szovjetunió lakói is alig tudtak valamit. Kétséges helyzeténél fogva az anyaország sem fordított figyelmet a terület fejlesztésére. Egyetlen értékének a baltyijszki kikötőt tartotta a hatalom. A Szovjetunió szétesését és a környező országok EU, NATO és schengeni csatlakozását követően egy teljesen új helyzet alakult ki, amely jó esetben a fejlődés záloga lehet a térség számára.

Kalinyingrád – geopolitikai értelemben véve – Oroszország egyik legizgalmasabb régiója. A Szovjetunió felbomlását követően a terület helyzete gyökeresen megváltozott. Kalinyingrád egy sajátos sziget lett, amit elválaszt az anyaországtól Beloruszia és Litvánia. Az anyaország viszonylatában tehát Kalinyingrád exklávé lett a Baltikumon, míg a két határos ország – Litvánia és Lengyelország – szempontjából pedig enklávé.

Helyzete ugyanakkor nem példa nélküli. Oroszország hosszú évekig birtokolta Port-Artur kikötőjét Kína területén, Porkalla-Udd kikötőjét pedig Finnország területén. Exklávé volt Oroszország számára Alaszka is, míg 1867-ben el nem adta Amerikának. És végül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Kelet-Poroszországnak az I. világháborút követően 1939-ig nem volt Németországgal határos területe, hiszen Lengyelország elválasztotta egymástól a két területet *(Орленек 2002)*.

Míg a II. világháborút követően megszerzett új területek támogatására komoly összegeket fordított a szovjet állam, addig ebből Kalinyingrád semmilyen formában nem részesült. Mintha a hatalom mindig is azt érezte volna, hogy a terület birtokjoga csak átmeneti. Egyedül a hadiipar volt az, amelyet kezdettől fogva kiemelten kezelt a Szovjetunió. A németeknek egykoron olyan fontos birodalmi hadikikötő, Pillau 1946-tól már Baltyijszk névvel – a hozzá tartozó légierővel, a kiképzési, partvédelmi, logisztiakai egységekkel együtt – lett a szovjet balti flotta központi stratégiai támaszpontrendszere, háttárbe szorítva a

* A Magyar Turizmus Zrt. oroszországi képviseletének vezetője, a moszkvai Magyar Nagykövetség turisztikai szakdiplomatája

leningrádi és még kevésbé jelentős rigai, klaipedai, tallini bázisokat. A népesség növekedése a nyolcvanas évek közepéig nagymértékben a katonai-ipari komplexum fejlesztésével magyarázható. Ugyanakkor ez együtt járt egészen 1991-ig a határok hermetikus lezárásával is *(Turányi 2002)*.

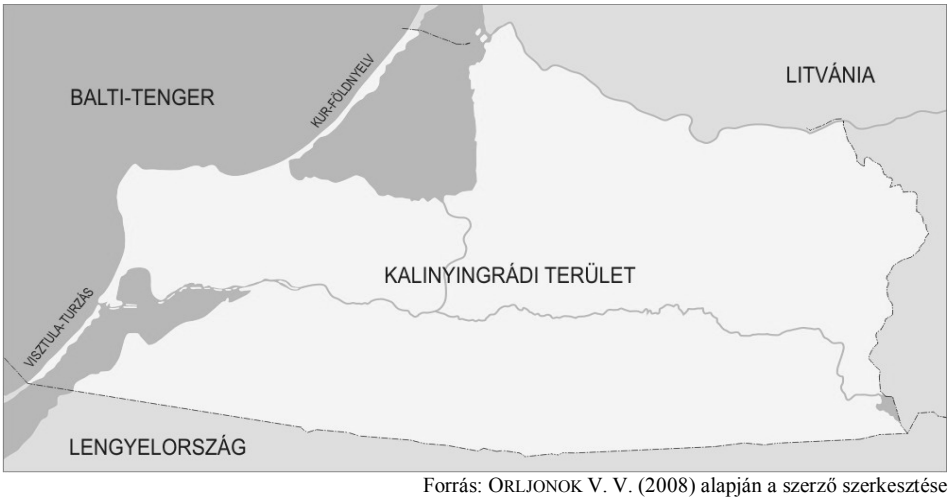

Forrás: ORLJONOK V. V. (2008) alapján a szerző szerkesztése

1. ábra. Kalinyingrád oblaszty

Ám a helyzet az utóbbi években mintha változna. A térségre mind Oroszország, mind az Európai Unió kiemelt figyelmet fordít. Geopolitikai helyzeténél fogva Kalinyingrád az EU – orosz kapcsolatok lakmuszpapírjává vált. Kalinyingrádot pár éve NATO-, valamint EU-tagállamok veszik körül. A furcsa állapotnak – más-más okok miatt – sem Moszkva, sem Brüsszel nem örül, de a helyzetet kezelniük kell. Orosz-EU, illetve orosz-NATO szakbizottságok tucatjaiban 20 éve téma az orosz exklávé és mintegy egymillió lakosának a sorsa. Derűlátóbb elemzők szerint a régiónak nem csak múltja, jövője is van. 2006-ban Putyin elnök döntése nyomán Különleges Gazdasági Övezetté nyilvánították, ami kiemelt befektetési célponttá tette. Egyesek máris a hong-kongi vagy a szingapúri példáról vizionálnak *(Tóth T. 2008)*.

Turisztikai kínálat Kalinyingrád oblasztyban

Abban a szakértők és az állami irányítás szereplői is egyetértenek, hogy Kalinyingrád kitörési pontja éppen a turizmus lehet. Az oblaszty számos olyan vonzerővel rendelkezik, amelyek kapcsán a területén a turizmus évszázados hagyományokkal rendelkezik.

Kant rajongói a XIX. század óta zarándokolnak el Königsbergbe, majd Kalinyingrádba, hogy a katedrálisnál, ahol a filzófus sírja található, leróják kegyeletüket.

Samland, avagy a Porosz Riviéra – így nevezték Kelet-Poroszország lakói a Balti-tenger partján található fürdővárosokat. Cranz (ma Zelenogradszk), Neukhuren (ma Pionyerszkij), Rauschen (ma Szvetlogorszk), Warnicken (ma Lesznoje), Palmnicken (ma Jantarnij) már a XIX. század végén turisták ezreit fogadták. Hotelek, vendégházak, szanatóriumok, jól kiépített tengerparti strandok sorakoztak végig a part mentén. A XX. század elején Samland elegáns fürdőhelynek számított, ahol a hétköznapi vendégeken kívül híres költők, művészek, történészek fordultak meg. Nem véletlen, hogy mind az állami szintű, mind az oblaszty saját turizmusfejlesztési stratégiájában az egykori Samland fürdővárosai kiemelt fejlesztési projektként szerepelnek, hogy újraélesszék a valamikori rangos és nemzetközi szinten ismert és elismert üdülőhelyeket.

A másik komoly turisztikai hagyományokkal rendelkező területe az oblasztynak a Kur-földnyelv, amely 2000 óta az UNESCO Világörökségi Listájában is szerepel Kursiu Nerija Nemzeti Park néven. A népszerű tengerparti üdülőhelyek mellett a Kur-földnyelv büszkélkedhet azzal is, hogy 1901-ben itt építették fel Németország első ornitológiai állomását, amely a mai napig működik, hiszen a Kur-földnyelv beleesik a vándormadarak észak-déli vonulási útvonalába, így ősszel és tavasszal van olyan nap, hogy félmillió vándormadár repül el a földnyelv felett. A Nemzeti Park területén található Morszkoje, a valamikori halászfalu, az egyetlen olyan hely, ahol még megőrizték a vidékre jellemző építkezési módot, az úgy nevezett kur stílust. Szalmatetős faházak, ahol a halászok a tető alá akasztva füstölték a halat. A Nemzeti Park másik büszkesége a „táncoló erdő". A földnyelv egyetlen pontján a fák úgy nőnek, mintha törzsük valami groteszk táncba merevedne. Közvetlenül a föld felett a fák törzsei megtekerednek. Elfogadott tudományos magyarázat a mai napig nincs a jelenségre.

Az oblaszty természeti és kulturális öröksége mellett éppen sajátos geopolitikia helyzete miatt lehet vonzó mind a belföldi, mind a külföldi turistáknak. Kalinyingrád a külföldiek szemében Oroszország azon része, ami izgalmas, vonzó, sokszínű, mégis gyorsabban és könnyebben elérhető, mint Oroszország más turisztikai desztinációi. Lehetőséget ad arra, hogy közelebbről megismerkedjenek Oroszországgal, annak kultúrájával, hagyományaival, felkeressék a 2006-ban épült pravoszláv székesegyházat. Az oroszoknak pedig Kalinyingrád sokkal inkább Európa, mint Oroszország. Kalinyingrádba utazni az oroszoknak egy olyan európai kiruccanás, ahol nem szembesülnek kommunikációs problémákal, hiszen a hivatalos nyelv az orosz. Ugyanakkor az el nem pusztult épületek, kulturális emlékek a Hanza-városok utánozhatatlan hangulatát tükrözik.

Helyzeténél fogva Kalinyingrád egy összekötő kapocs lehet Európa és Oroszország között. Földrajzi helyzete, történelmi múltja elválaszthatatlanul kötődik a környező országokhoz, remek lehetőséget adva több országot felölelő tematikus utak kialakítására.

Az összekötő kapocs szerepe egyébként nem idegen a néhai Königsbergtől. A régi időkben is főleg attól függött a város jóléte, mennyire tájékozódtak a kereskedői mind Európában, mind Oroszországban, A XVIII-XIX. században itt áramlott át az áruk özöne az Atalanti-óceántól egészen a Volgáig *(Laudacsek 1998)*.

Az együttműködés fontosságát mind az oblaszty vezetői, mind az Európai Unió felismerte. Számtalan együttműködés indult el, amelyet az Európai Unió komoly összegekkel támogat. 2004-ben a TACIS program keretében a litvániai Klaipeda és Kalinyingrád város dolgozott ki közös turisztikai fejlesztési projektet. Szintén Európai Uniós forrásból kívánják támogatni azt a tervet, amelynek keretében egy olyan tengeri útvonal kerül kidolgozásra nyugat-európai és amerikai turistáknak, ahol Németország, Lengyelország északi kikötői mentén hajóznának végig és a végső állomás a kalinyingrádi Baltyijszk lenne. 2007-ben született arról döntés, hogy szintén a TACIS program keretében létrehoznak egy úgy nevezett „Gótikus utat", amely 12 lengyel és 9 kalinyingrádi gótikus várat mutat be. 2009-ben elkészült lengyel, kalinyingrádi és litván együttműködés keretében egy térkép, amely a három országot összekötő vizitúra-útvonalakat mutatja be.

2006-ban kidolgozásra került Kalinyingrád oblaszty Fejlesztési stratégiája a 2007-2016. közötti időszakra. A stratégia alapját a 2006. január 10-én aláírt Elnöki Rendelet képezi, amely Kalinyingrádot Különleges Gazdasági Övezetté nyilvánította.

A rendelet célja, hogy növelje Kalinyingrád versenyképességét mind hazai, mind nemzetközi szinten.

A rendelet meghatározza a fejlesztésben prioritást élvező területeket:

Közlekedés
Turizmus
Mezőgazdaság
Energetika

A turizmus fejlesztése nemcsak a V.V. Putyin által kiadott elnöki rendeletben szerepel, hanem az Állami Turizmus Ügynökség 2015-ig szóló fejlesztési stratégiájában is kiemelt helyen szerepel a régió.

A tervek tehát lenyűgözőek, szemmel látható, hogy mind az Európai Unió, mind Oroszország felismerte a terület kapcsán a közös gondolkodás és cselekvés fontosságát.

A turizmus jelenlegi helyzete Kalinyingrád oblasztyban

Az oblasztyban lényegesen magasabb a belföldi vendégek aránya, mint a külföldieké. A régióba érkező turisták 82%-a orosz, a fennmaradó 18% a külföldi turisták aránya. Ennek nyilván egyik oka, hogy 1991-ig külföldi turista nem kapott beutazási engedélyt az oblaszty területére, így nagyon komoly promócióra van ahhoz szükség, hogy a külföldiek felfedezzék Kalinyingrádot mint turisztikai desztinációt. Erre az oblaszty vezetése törekszik is, hiszen Berlin és London turisztikai kiállításain már állandó vendégek *(RATAnews)*.

Kalinyingrád oblaszty legfontosabb küldőpiaca Németország. Ez elsősorban a történelmi eseményekkel magyarázható, hiszen nagyon sok olyan német él még,

akinek kelet-poroszországi gyökerei vannak. Vagy ő maga élt még Kelet-Poroszországban vagy a rokonai. 1991. után érthető módon tömegével keresik fel saját vagy őseik szülőföldjét. A nosztalgia mellett komoly szerepet játszanak a növekvő gazdasági kapcsolatok is. A németeket a szomszédos országok követik, Lengyelországból és a Balti államokból érkeznek nagy számban turisták.

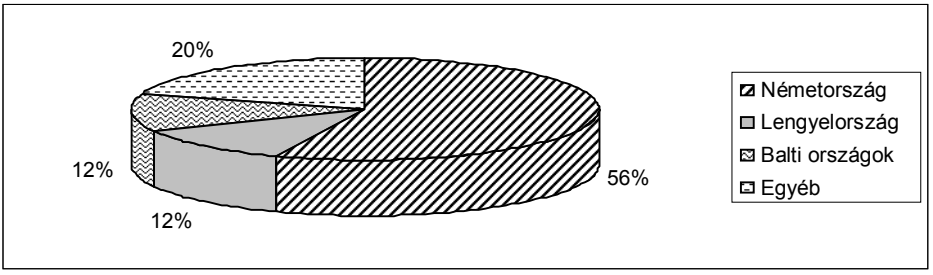

Forrás: RATANEWS (2009) alapján a szerző szerkesztése

2. ábra. Kalinyingrád oblaszty turisztikai küldőpiacai

A turisták nagy része jelenleg még üzleti céllal utazik Kalinyingrádba. Ez még önmagában véve nem feltétlenül probléma, hiszen földrajzi elhelyezkedését kihasználva Kalinyingrád tudatosan törekszik arra, hogy Oroszország MICE központjává váljon. Ugyanakkor ehhez további komoly beruházásokra is szükség van.

Az átlagos tartózkodási idő és az utazás célja tekintetében jelentős különbségek figyelhetőek meg a belföldi és a külföldi turisták utazási szokásaiban. A külföldiek átlagos tartózkodása lényegesen rövidebb, és az üzleti célú utazásokon kívül elsősorban a városlátogatások, körutazások népszerűek. A belföldi vendégek jelentős része érkezik a Balti-tenger partján található szanatóriumokba, ahol a gyógykúrák átlagos időtartama 14 nap. Ezzel magyarázható a belföldi vendégek jelentősen hosszabb tartózkodási ideje.

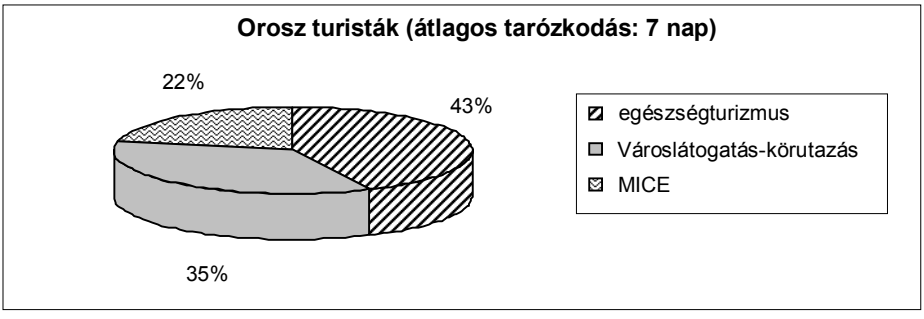

Forrás: RATANEWS (2009) alapján a szerző szerkesztése

3. ábra. Kalinyingrád oblasztyban a kereslet megoszlása a belföldi turisták vonatkozásában

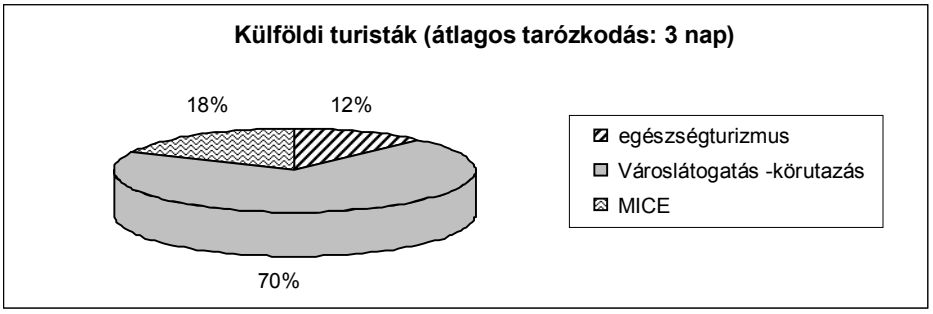

Forrás: RATANEWS (2009) alapján a szerző szerkesztése

4. ábra. Kalinyingrád oblasztyban a kereslet megoszlása a külföldi turisták vonatkozásában

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy a régiónak jó esélyei vannak mind a belföldi, mind a nemzetközi turisztikai piacon, és az eddigi befektetések is szemmel látható forgalomnövekedést eredményeztek.

A tendenciák különösen biztatóak, ha figyelembe vesszük, hogy 1991-ig Kalinyingrád zárt terület volt a hadiipar és a hadikikötő kapcsán, azaz külföldi turista nem látogathatta a régiót, belföldi turizmusról is csak olyan viszonylatban beszélhetünk, hogy az oblaszty lakói utazhattak az oblaszty területén, azaz például egy kalinyingrádi lakos elutazhatott az oblaszty területén található baltitengeri üdülőhelyre.

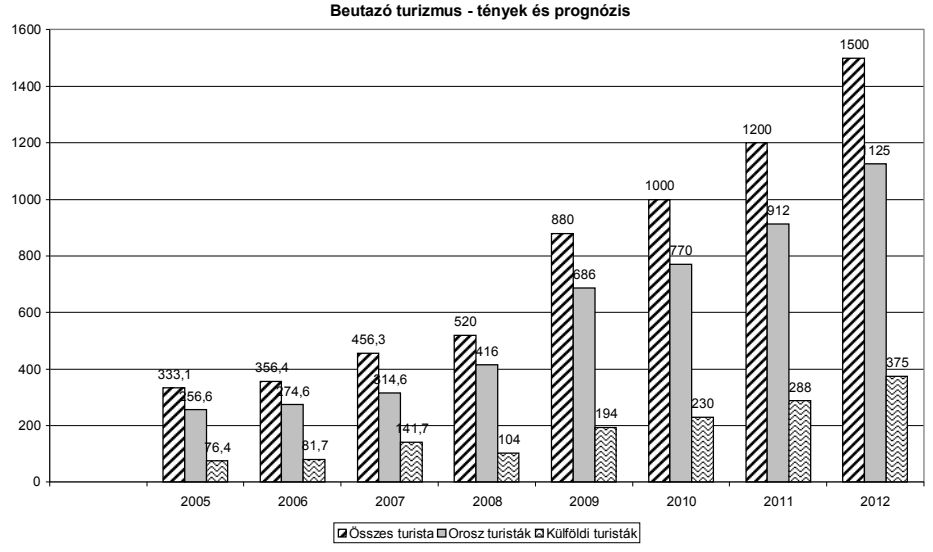

Forrás: RATANEWS (2009) alapján a szerző szerkesztése

5. ábra. Turisták száma a régióban (ezer fő) –tények és prognózis

A régió számos olyan értékkel rendelkezik, amelyek tudatos fejlesztésével a fenti bizakodó előrejelzés valósággá válhat. Jelenleg a fejlesztés legfontosabb területe az infrastruktúra fejlesztése. A kereskedelmi szálláshelyek nagy része kis befogadóképességű hotel vagy vendégház. 2002-2008. között zajlottak a legnagyobb beruházások az oblasztyban. Ebben az időszakban 70 új kereskedelmi szálláshely nyílt meg. Ezek hotelek, vendégházak és vidéki felújított kúriák. A nyári szezonban, illetve az ünnepi kiemelt időszakokban a kereslet magasan meghaladja a kínálatot, ugyanakkor az említett időszakokon kívül komoly értékesítési gondokkal küzdenek a szálláshelyek. Gondot jelent az is, hogy a férőhelyek 45%-a Kalinyingrádban van, ugyanakkor a Balti-tenger partján és a Kurföldnyelven lévő üdülőhelyekre jóval nagyobb a kereslet, tehát térben nem a keresletnek megfelelően oszlanak el a kereskedelmi szálláshelyek. Jelenleg 252 kereskedelmi szálláshely (szanatórium, panzió, üdülőház, gyerektábor, hotel, kúria) közel 19 ezer férőhellyel rendelkezik az oblaszty területén. Azt mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy ezek a szálláshelyek minőségi szempontból Oroszország Észak-Nyugati Körzetének átlagos minőségét messze felülmúlják. Kalinyingrád oblaszty közigazgatásilag az említett körzetbe tartozik, és igazán komoly jelentőséget akkor kap ez a pozitív értékelés, ha figyelembe vesszük azt, hogy Szentpétervár is ebben a körzetben található. Éttermek, vendéglátóhelyek tekintetében a kínálat kielégítő. Ez azonban sokkal inkább a helyi mentalitással, mint a tudatos termékfejlesztéssel magyarázható. Az oroszok szívesen és sokat járnak étterembe, ezért a kínálat meglehetősen változatos.

A közlekedési infrastruktúra minden típusa jelen van Kalinyingrád oblasztyban: közút, vasút, viziutak, légiközlekedés. A közúti közlekedés a turistaérkezések szempontjából a legfontosabb. Két fő irány van, ahol az utak minőségét feltétlenül javítani kell. Az egyik a tengerparti fürdővárosokhoz vezető főút, ami hétvégén már most sem bírja el a Kalinyingrádból a tengerpartra irányuló forgalmat. A másik, ami elsősorban a Kalinyingrád oblasztyba érkező, ott 2-3 napot eltöltő, majd a Litvániába továbbutazó külföldiek szempontjából lényeges kérdés – a Lengyelországot Litvániával összekötő főút, aminek a minősége szintén nem megfelelő. Ugyanakkor óriási előrelépés, hogy folyamatosan épül a Riga – Kalinyingrád – Gdansk és a Kijev – Minszk – Vilnius – Kalinyingrád autóút.

Az oblaszty saját nemzetközi repülőtérrel rendelkezik, a Habrovóval. Több orosz légitársaság is működtet járatot Oroszország nagyvárosaiból, ám a gazdasági válság nagy vesztese mégis ez az ágazat, mert az oblaszty légitársasága, a KD Avia csődöt jelentett 2009. szeptemberében. A KD Avia nem csak az egyéb oroszországi nagyvárosokkal kötötte össze Kalinyingrádot, hanem számos európai nagyvárosba üzemeltetett járatot. A belföldi járatokat helyettesíteni tudják az egyéb orosz légitársaságok (Aeroflot, Rossija, Sky Express), de az európai nagyvárosokkal való közvetlen összeköttetés jelenleg nem létezik, csak moszkvai átszállással. Közvetlen járat Kalinyingrádból jelenleg csak Kijevbe, Minszkbe, Gomelbe, Bresztbe, Mogiljevbe, Rigába és Varsóba közlekedik.

A vasúti közlekedés továbbra is meghatározó és hagyományosan jó. A német piac szempontjából rendkívül kedvező változás, hogy újra van Kalinyingrád – Berlin közvetlen vasúti összeköttetés.

Turizmus a schengeni övezet által körbezárt területen

Az oblaszty sajátos geopolitikai helyzete egyrészt nagyon jó lehetőségeket kínál a turizmusfejlesztésre, ugyanakkor magában rejti a fejlődés legkomolyabb akadályát is. Lengyelország és Litvánia 2007. december 21-én csatlakozott a schengeni övezethez. Ezzel gyakorlatilag körbezárták Kalinyingrádot. Sajátos helyzetéből adódóan két megközelítés, két jogelv feszül Kalinyingrád esetében egymásnak: az emberek, áruk mozgását reglamentáló uniós schengeni csomag és az oroszországi állampolgárok arra vonatkozó joga, hogy országuk területén minden korlátozás nélkül szabadon közlekedhetnek. Oroszország alkotmányának 27. cikkelye kimondja: „Mindenki, aki törvényesen tartózkodik az Orosz Föderáció területén, jogosult szabadon közlekedni, megválasztani tartózkodásának helyét és lakóhelyét." Az orosz állampolgároknak, amennyiben nem közvetlen légijárattal utaznak Kalinyingrádba, vagy nem hajóval Szentpétervárról, akkor mindenképpen két határt kell átlépniük. Egyszer Belarusziában, egyszer pedig Litvániában vagy Lengyelországban. Ehhez feltétlenül schengeni vízumra van szükségük. Tehát egy orosz állampolgár közúton csak schengeni vízum és útlevél birtokában utazhat Kalinyingrádba. Természetesen így vagy lényegesen hosszabb vagy drágább az utazás, ami komoly akadálya az oblaszty területén kívülről érkező belföldi turistaforgalom növekedésének.

Bár az Európai Unió hangsúlyozottan nem kívánja külön kezelni Kalinyingrád oblaszty kérdését Oroszországtól a vízumkérdés tekintetében, azért láthatóan vannak arra törekvések, hogy az orosz állampolgárok közlekedését az oblaszty és Oroszország egyéb területei között megkönnyítsék. Mivel az oblaszty vasúton csak Litvánián keresztül közelíthető meg, ezért az orosz állampolgárok számára létezik egy úgy nevezett „könnyített tranzit dokumentum – UTD". Ez a dokumentum vízumnak számít, de amennyiben az orosz állampolgár kijelölt vasúti kocsikkal utazik Litvánián keresztül, igénybe veheti az UTD-t. Az UTD igényelhető Litvánia oroszországi konzulátusain vagy közvetlenül a kijelölt vonaton utazó konzuli ügyintézőnél. Az ehhez szükséges dokumentumok listája szűkebb, mint a szokásos schengeni vízum esetében, de vannak megkötések is. A Litvánián keresztül történő utazás időtartama nem haladhatja meg a 24 órát, csak kijelölt és a Litvánián történő keresztülhaladás időtartama alatt zárt vasúti kocsikon vehető igénybe.

Az Oroszország és az Európai Unió közötti megállapodás értelmében pedig az Európai Unió lakosai is csak orosz vízum birtokában utazhatnak be Kalinyingrád területére. Ebből az következik, hogy az oblaszty lakóin kívül minden potenciális célcsoport, legyen az belföldi vagy külföldi, csak a megfelelő vízum birtokában utazhat be Kalinyingrádba.

A turistaérkezések 70%-a autóbusszal történik. Az oblaszty határai schengeni határok, ami egy szigorú és időben hosszadalmas határátléptetést von maga után. Ez jelentősen rontja Kalinyingrád versenyképességét a turizmus területén.

Kalinyingrád oblaszty gazdasági programjában prioritást élvez a turizmus. A nemzetközi beutazó turizmusnak azonban komoly gátat szab a vízumkötelezettség. A beutazás megkönnyítése érdekében 2002. óta a 72 óra tartózkodást meg nem haladó, turista céllal beutazó, egyébként vízumköteles külföldiek Kalinyingrád oblaszty három határátkelő pontján (Bagratyionovszk, Mamonovo, Hrabrovo) a helyszínen könnyített eljárásban igényelhetnek vízumot. Ezt azonban csak abban az esetben tehetik, ha helyi, az állami nyilvántartásban szereplő tour operatorral kötnek előzetesen szerződést. A gyakorlat nem csak Kalinyingrád oblasztyban létezik, hanem Szentpéterváron és Moszkvában is. Kalinyingrád oblasztyban évente másfél – kétezer, a schengeni zónából, Nagy-Britanniából és Japánból érkező turista él ezzel a lehetőséggel *(RATAnews)*.

A fenti könnyítések mindenképpen óriási előrelépést jelentenek, azonban a turizmus szempontjából semmiképpen nem hosszútávú megoldást. Ez csak a teljes vízummentesség lehet. Márpedig a folyamatos szigorítások a schengeni övezet kapcsán nem ebbe az irányba mutatnak. Másrészt azonban elindult egy együttműködés, ami éppen arra irányul, hogy Kalinyingrád ne egy schengeni vasfüggöny által körülzárt sziget legyen. Ugyanis ez komoly gazdasági problémákhoz vezethet, ami túlmutat Kalinyingrád határain és minden bizonnyal befolyásolja az orosz-EU kapcsolatokat is.

Következtetések

A turizmus alapja a vendégszeretet. Lakói sokáig maguk is vendégek voltak nem tudva, hogy valóban otthonukká válik-e Königsberg – Kalinyingrád. 1991-ig esély sem volt arra, hogy a zárt város vendégeket fogadjon. Amikor 1991 után már szabadon lehetett a várost felkeresni, az első utazók az onnan kitelepített németek voltak. Tömegével tértek vissza megnézni a valamikori hazájukat. Ezek a hajdani königsbergiek adták a kalinyingrádi turizmus fejlesztésének az első lökést. Miattuk kellett szállodákat, éttermeket építeni, transzfert és programokat szervezni. Az élet paradoxona, hogy éppen ennek köszönhető az, hogy a régió turizmusa fejlődni kezdett, szolgáltatásaik magasabb színvonalúak, mint a többi orosz régióban. Komoly tervek vannak arra, hogy egy turisztikai szempontból vonzó és versenyképes kínálattal rendelkező régióvá váljon.

Ugyanakkor ott lebeg a kérdés, hogy sikerül-e egy olyan EU-orosz megállapodást létrehozni, amely újra feloldja Kalinyingrád bezártságát. A környező országok schengeni csatlakozása a határellenőrzések szigorítását vonta maga után. A határátlépés gyorsítása és egyszerűbbé tétele jelenleg Kalinyingrád turizmusának egyik sarkalatos pontja.

További fontos kérdés, hogy Kalinyingrád oblaszty és a szomszédos országok politikai és turisztikai vezetői képesek-e a megegyezésre és a valódi összefogásra, hogy a nemzetközi szinten is vonzerőnek bizonyuló, határokon átnyúló együttműködések megvalósulhassanak.

Irodalomjegyzék

ОРЛЕНЕК, В. В. 2008: *География Янтарного края России* ОАО «Янтарный сказ» Калининград 262-263 pp

ОРЛЕНЕК В. В. 2008: *География Янтарного края России* ОАО «Янтарный сказ» Калининград 30-31 pp

TURÁNYI, J. (2002): *Otthonról haza-vízummal? A „szentpétervári kompos”* Önkörkép XII. évfolyam 10-11. szám

TÓTH, T. (2008): *Kalinyingrád, avagy egy földrajzi zárvány anatómiája* http://www.hirsarok.hu/node/9836 2008. október 26.

LAUDACSEK, K. (2008): *Fekete lyuk Európa térképén* hetek Országos Közéleti Hetilap 1998. augusztus 8. (II/32) http://www.hetek.hu/kulfold/199808/fekete_lyuk_europa_terkepen

Федеральное агенство по туризму 2008.: *Стратегия развития туризма в Российской Федерации на период до 2015 года* Москва

RATANEWS, (2009): *В Калининграде обсудили маркетинговую стратегию продвижения региона.* Elérhetőség: <www.ratanews.ru/news/news_30102009-4.stm> [utolsó belépés: 2011. január 15.]

RATANEWS, (2010): *72-часовые визы остаются.* Elérhetőség: <www.ratanews.ru/news/news_12112010-1.stm> [utolsó belépés: 2011. január 15.]

A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK ÉS A TURISZTIKAI ERŐFORRÁSOK ÉRTELMEZÉSE MAGYARORSZÁG LEGHÁTRÁNYOSABB HELYZETŰ KISTÉRSÉGEI PÉLDÁJÁN

AUBERT ANTAL

1. Bevezetés

Magyarország turisztikai kereslete és kínálata 1990 óta jelentős átalakuláson ment át. A 2000-es évtizedet az erősödő belföldi, illetve a hagyományos külföldi piacokról a csökkenő kereslet jellemezte, új küldő piacok megjelenése mellett. A kínálat diverzifikálódott, de az alapvető területi és szezonális koncentráltság nem oldódott. A területi egyenlőtlenségek kistérségi szinten különösen erősek, ezért indokolt annak vizsgálata, hogy a turizmus keresleti mutatóinak elemzésén keresztül összefüggéseket keressünk a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek (LHH) viszonylatában.

2. A turisztikai kereslet és kínálat változása 1990-2010 között

Az 1990-es évek rendszerváltozása után Magyarország turizmusában jelentős változások történtek, melyek hátterében világfolyamatok és a hazai gazdasági és társadalmi átalakulás áll. Az 1990-es évtizedben az idegenforgalmi szektor a zavaros társadalmi-gazdasági-politikai környezetben hosszú ideig kereste a helyét *(Aubert, A. 2001)*. Jól jellemzi a korszakot, hogy a kormányzati struktúrában választási ciklusonként más-más minisztérium alá helyezték az idegenforgalmat (ez máig igaz), így nem meglepő, hogy a szektor fejlődése szempontjából szükséges döntések sem születtek meg.

Az 1990-es években a rendszerváltozással bekövetkező általános gazdasági recesszió hatása közvetlenül érzékelhető volt a turizmusban, mely elsősorban a belföldi idegenforgalmat vetette vissza. A piaci árak liberalizációja, az inflációs hatással párhuzamosan a bérszínvonal stagnálása, a szociálturizmus kereteinek felbomlása a belföldi turizmust alapjaiban rengette meg.

Az 2000-es években a beruházások élénkülésével új turisztikai termékek és desztinációk alakultak ki, melyek a klasszikus idegenforgalmi központok versenyelőnyét csökkentik, illetve versenypozícióját veszélyeztetik. A leglátogatottabb magyar városok rangsorának módosulása is ezt a tendenciát igazolja. Ma a lista első tíz helye között több egészségturisztikai központ szerepel, melyek olyan klasszikus desztinációkat, történelmi városokat előznek meg, mint Eger, Szeged, Debrecen vagy Pécs. *(Aubert, A. – Berki M. 2007)*

2.1. Turisztikai kereslet

Az 1990-es évek átmeneti korszakot jelentettek Magyarország idegenforgalmában is. A politikai-gazdasági-társadalmi változások mellett számos külső, általunk ellenőrizhetetlen és egyben befolyásolhatatlan esemény fejtette ki hatását. Ezek között találunk országosan érvényesülőt, de regionálist szinten megjelenőt is. Így például a korábban elzárkózó szocialista országok a rendszerváltozással mint új, még felfedezetlen desztinációk tudtak megjelenni, ahol az infrastruktúra hiányosságait az újdonságuk tudta feledtetni a nyugati vendégkörrel. Ebben a helyzetben a Magyarország felé irányuló érdeklődés megcsappant, a kelet-közép-európai tér is nyílt versenytérré változott, ahol hazánk versenyképessége évről évre romlott.

A nemzetközi turistaérkezések száma az 1990-es évek közepéig 20 millió fő körül alakult *(Turizmus Rt, 2003)*, majd csökkenésnek indult és a 2000-es években 15-17 millió fő körül stabilizálódott. A visszaesés okai között a már említett „kuriózum" hatás gyengülése mellett a balkáni háború kitörése is szerepet játszott, mely hatásaiban erős regionális jelleget öltött. A külföldi vendégkör legerőteljesebb visszaesése a Dél-Dunántúlon és a Dél-Alföldön volt érzékelhető, melyek földrajzilag a legközelebb helyezkednek el az érintett térséghez. A viszonylag magas beutazók száma sem generál ennek megfelelő turistaforgalmat és bevételeket, mivel a látogatók száma minden időszakban hozzávetőlegesen duplája a vendégforgalomnak, mely az átutazók és a határmenti „bevásárlóturizmus" *(Michalkó G. 2004*) tömeges jelenlétét mutatja.

Minden fejlett ország idegenforgalmában a *belföldi vendégkör* képezi az alapot, így különösen kiszolgáltatottá tette a turisztikai szektort a belföldi turizmus összeomlása az 1990-es évtizedben. Az 1991-es év jelentette a mélypontot, amikor a külföldi vendégek aránya 67,9% és a vendégéjszakák aránya 76,0% volt. Az elkövetkező években lassan, de folyamatosan erősödött a belföldi turizmus, de a valódi áttörést az üdülési csekkrendszer bevezetése hozta meg. Az 1998-ban bevezetett rendszer 2003-tól vált népszerűvé azzal, hogy a mindenkori minimálbér összegéig adó és járulékmentesen adható. Forgalomnövelő hatása minden régióban érzékelhető, mely a turisztikai szakma több szereplőjénél is megfigyelhető. Éppen ezért váltott ki heves reakciót a 2008/2009-es válság hatására 2010-ben bevezetett módosítása.

A KSH adatbázisa alapján az elmúlt évtizedben a vendégek számában a magyarok részaránya immár megközelíti 55%-ot, a 2000 óta eltelt időszakban gyorsabb növekedési dinamikát is mutat (belföldi: +40%, külföldi: +17%). 2002-től folyamatosan a belföldi vendégek vannak többségben jelen a kereskedelmi szálláshelyeken. Az országos átlag mögött azonban jelentős regionális különbségek húzódnak meg. A Magyarországra látogató külföldiek legvonzóbb célpontja a központi régió, ahol a koncentráció nemhogy csökkent, hanem tovább növekedett az elmúlt években, *(KSH 2009)*. Az alábbi *1. sz. ábra* is rámu-

tat arra, hogy a külföldi vendégforgalomban a közép-magyarországi régió mellett a dunántúli régióknak van kiemelkedő szerepe. Azonban a beutazások koncentráltságát jól jellemzi, hogy 2005-re a közép-magyarországi régió kivételével valamennyi régióban már a belföldi vendégéjszakák vannak többségben, mégis az országos összesítésben csak 2008-ban történik meg a váltás!

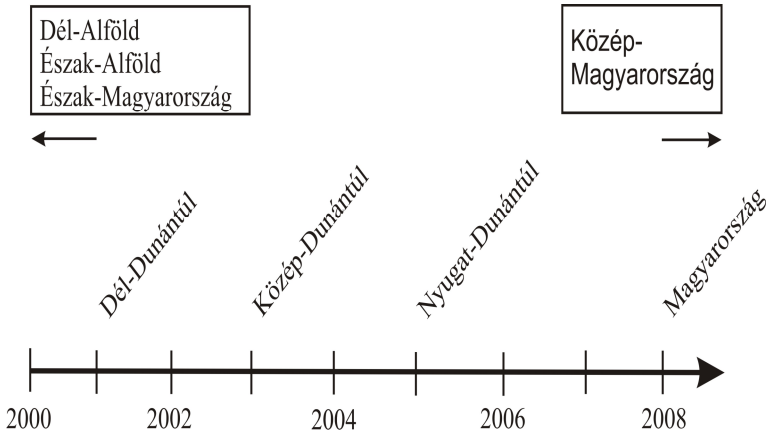

Forrás: KSH adatok alapján szerk. Aubert A. – Jónás-Berki M. 2009

1. ábra: A külföldi/belföldi vendégéjszakák 50-50%-os arányának időbeni metszéspontjai Magyarországon

A külföldi vendégkör összetételének változása egy további jellemző és erőteljes hatással rendelkező folyamata hazánk turizmusának. A 2000-es évek óta zajlik a korábbi időszakokra jellemző struktúra átalakulása, a klasszikus vendégkör mellett új küldő országokból érkezők száma is átlépi 100 ezer vendégéjszakát, melyet a hazai idegenforgalom szempontjából küszöbhatárként kezelünk. A Magyarországra érkező külföldiek területileg Budapestre koncentrálódnak, így ebben az esetben is az egyközpontúság jellemzi hazánkat.

Az elmúlt évtizedekhez hasonlóan továbbra is a hazai turizmus egyik legjelentősebb hiányossága a *fajlagos költések* alacsony szintje. Több okkal magyarázható a jelenség, így például a minőségi termékek hiányával, de a külföldi vendégkör átstrukturálódása sem pozitív irányba ható tényezőként jelentkezik. Több régióban jellemző ma, hogy a külföldi vendégek száma stagnál, vagy csekély növekedést mutat, ám a nemzetiségi összetétel alapján lényeges regionális eltérések és változási trendek azonosíthatóak. A jól fizető német vendégkör csökkenése bizonyos régiókban kérdéses, hogy mennyiben helyettesíthető a megélénkülő kelet-közép-európai vendégkörrel. Mára Közép-Magyarország kivételével valamennyi régióban az első három legjelentősebb küldőország között egy vagy több kelet-közép-európai országot találunk. Legszemléletesebb a változás az Észak-magyarországi régióban, ahol az első helyen a lengyel vendég-

kör a 2008-as vendégforgalmi adatok alapján kétszer annyi vendégéjszakát tölt el, mint a német! Az országos forgalmi adatoktól alapvetően eltér és sajátos a Budapestre utazók nemzetiségi megoszlása. Az első helyen található német vendégkör mellett olyan nemzeteket − USA, Nagy-Britannia, Olaszország, Spanyolország − találunk, melyek a többi régióban jóval kisebb számban és arányban vannak jelen. Így például az amerikai, a brit és a spanyol vendégkör 90%-a Budapesten összpontosul *(KSH, 2009)*.

A keresleti jellemzők prognosztizálható, extrapolálható trendjeit a turisztikai programozás és pályázati rendszer kialakítása, illetve beruházási döntés során figyelembe kell venni. Így például figyelmeztető jel, hogy bár növekedtek a minőségi szállásférőhely-kapacitások − négycsillagos szállodák − a Dél-dunántúli régióban, mégis csökkent a külföldiek esetében a szállodai vendégek száma. Ez felhívja arra a figyelmet, hogy önmagában nem elegendőek a szállodai kapacitás bővítések és minőségi fejlesztések a külföldi − és egyre inkább a belföldi − vendégforgalom növeléséhez *(KSH, 2009)*. A szállodai beruházások tervezése, a megtérülés számítások során mérlegelni kell egyéb befolyásoló tényezőket is.

2.2. Turisztikai kínálat

Magyarország turisztikai kínálatában is változást hozott a rendszerváltás, de ez nem volt olyan jelentős, mint a kereslet esetében megfigyelhető hatás. Ennek egyik legfontosabb eleme a *szálláshelyeket* érintette. A szociálturizmus rendszerének felbomlásával, az állami vállalatok tulajdonosi körének változásával, a vállalatok bezárásával, esetleg profiltisztításával legtöbb esetben a vállalati üdülők értékesítésére is sor került. Ezzel a folyamattal magyarázható az egy- és kétcsillagos szállodák, az alacsonyabb minőségű további kereskedelmi szálláshelyek gyors kapacitásnövekedése. Azonban az 1990-es években valójában jelentős szálláshelyi fejlesztésekre nem került sor, a megelőző korszakok infrastruktúra felélése zajlott. A szálláshelyekhez hasonlóan attrakciófejlesztés sem volt jellemző. A turisztikai infrastruktúrában kivételt képezett a bevásárlóturizmus, melyre főképp határmenti térségekben jelentősebb kapacitások − kereskedelmi központok − épültek önkormányzati támogatással, finanszírozással. A bevásárlóturizmus visszaszorulásával azonban ezeknek a létesítményeknek a létjogosultsága kérdőjeleződött meg, sok esetben máig nem sikerült megfelelő funkciót találni ezeknek a létesítményeknek.

A privatizáció a turisztikai szektorban hamar megjelent, már 1989-ben a HungarHotels hazai szállodalánc fejlesztéshez és akvizícióhoz szükséges tőkeigény biztosítására privatizációs kísérletet tettek. Az első privatizációs programot 1990-ben hirdették meg, amikor a legjobban teljesítő állami vállalatokat − szállodaláncokat pl. Danubius − jelölték ki. A második privatizációs hullám 1995-ben indult el, újabb két szállodalánc meghirdetésével. A sikeres magánosítás révén az érintett szállodák felújítása is megtörtént, majd 1999-től szállodaépítés hullám indult, melyet a támogatási programok azóta is fenntartanak (u.akkor a

banki finanszírozás a 2008-as globális pénzügyi-gazdasági válság következtében gyakorlatilag leállt). Kezdetben a szállodaépítések Budapestre koncentrálódtak és néhány kiemelt idegenforgalmi településen zajlottak még. A 2000-es évektől meghirdetett pályázatok, illetve kiemelt attrakciófejlesztések tovább ösztönzik a minőségi szálláshelyfejlesztéseket. A rendszerváltást követő évtizedben a külföldi működőtőke megjelent és Magyarországon koncentrálódó állománya a volt szocialista országok köréből messze kiemelkedett, de a későbbi években kiegyenlítődés zajlott le *(Behringer Zs. et al. 2002)*. A fenti kiemelt létesítményeken kívül azonban spontán és esetleges privatizáció zajlott le, nem volt tervezett menetrendje a magánosításnak, mely a piac működésére is negatívan hatott.

A turisztikai kínálat koordinált fejlesztésére a 2000-es évektől *a pályázati rendszerek* kialakításával indult meg (Széchenyi Terv). A megelőző időszakban történő fejlesztések állami ösztönzők nélkül, magán- vagy önkormányzati beruházás keretében valósultak meg. A tervezés nélküli, spontán befektetések a turisztikai központokban, centrumokban voltak jellemzőek, így kiemelten Budapesten és a Balaton térségében, illetve bizonyos kiemelt gyógyidegenforgalmi településeken. Ez azonban a látogatóforgalomban és a bevételekben országos szinten is érezhető eredményekkel nem járt, megmaradtak pontszerű fejlesztéseknek. Magyarország EU-s csatlakozása a turizmusra fordítható forrásokat megtöbbszörözte. Az ÚMFT mellett az ÚMVP és a kiemelt projektek is az ágazat növekedését, fejlesztését segítik. A forráselosztás alapja a NUTS II. regionális beosztási rendszer, melynek hiányosságaira már felhívta a figyelmet − és egyben megoldási alternatívát kínált − az 1998-ban kialakított turisztikai régiók rendszere. Ezt a lehatárolást azonban nem sikerült érvényesíteni, az erre telepített intézményrendszer − bár kevés jogosítvánnyal − 2011-ig működött.

3. Az egyenlőtlen területi fejlődés és a turizmus

A mind nemzetközi, mind nemzeti és regionális szinten realizálódó területi egyenlőtlenségek kérdésköre mindmáig vitatott. A *nézetkülönbségek* alapját változatos elemek adják *(Nemes Nagy. J. 2009)*: többdimenziós jellegű egyenlőtlenségek, melyek több mutatóval is számszerűsíthetők, az eredmények értelmezése, értékelése pedig relatív széles skálán mozoghat. Az egyenlőtlen területi fejlődés modelljeinek értelmezése szerint egyes szerzők a területi polarizáció fennmaradását, a különbségek növekedését *(P. Krugman, 1991)* vallják, míg mások a területi kohézió és kiegyenlítődés mellett tették le a voksukat *(H. W. Richardson, 1980)*.

A területi differenciáltság kezelésében alkalmazott térségtípusok alapvetően a centrum-periféria viszonyrendszerben értelmezhetők. A regionális politika – ennek megfelelően – négy fő térségtípust alkalmaz *(Nemes Nagy. J. 2009)*: szuperkoncentrációk; elmaradott térségek; „modern" depressziós területek; kihasználatlan, periferikus területek.

A centrum fogalma nemcsak térbeli központi szerepet, hanem társadalmi-funkcionális szempontú csomópont-jelleget is magában foglal. A centralizáltság egyben azt is jelenti, hogy a centrum körül elhelyezkedő területek alapvető kapcsolatrendszere alapvetően a centrumhoz kötődik.

A periféria földrajzi értelemben vett fogalma mind a centrumtérséghez, mind az adott terület határaihoz képest peremi elhelyezkedést feltételez. Léteznek viszont ún. belső perifériák is, azaz olyan térségek, amelyek egy-egy centrum vonzáskörzetében, szigetszerűen helyezkednek el, de nem mutatják a klasszikus határperemi helyzetet is *(Nemes Nagy. J. 2009)*. Az utóbbi 20 év a területi differenciálódás időszaka Magyarországon, azokat a területi modelleket igazolják, melyek az erőteljes regionális differenciálódást jelezték előre, és e különbségek tartós fennmaradását prognosztizálták *(Nagy G. 2007)*. Az aktív állami politika szerepének fontosságát valló teoretikusok *(F. Perroux 1955, J-R. Boueville 1966)* tanai visszaköszönnek a hazai területfejlesztési politika gyakorlatában, amikor a pólusvárosok kiemelt fejlesztését emelték be tervezési dokumentumokba *(OTK, 2005)*. A viszonylag jelentős hazai és uniós fejlesztési források az utóbbi évtizedben nem egyértelműen a területi preferenciákat erősítették, sok esetben a koncentrációt segítik elő. Ennek eklatáns példái a turizmusban a Budapest-Balaton-fürdővárosok vendégkör koncentrációja, melynek térségi hatásai csak korlátozottan mutatkoznak. A centrum-periféria kapcsolatrendszer magyarországi regionális különbségei Magyarország turizmusában is felfedezhetőek. Bár a területfejlesztés és a turizmus kapcsolata továbbra is vitatott, viszont tagadhatatlan, hogy a turizmus interszektorális jellege biztosítja a fejlesztési folyamatokban való aktív részvételét. Így a területi egyenlőtlenségek mérséklése összekapcsolódik a differenciált, többtényezős turizmus fejlesztési hatásaival *(Aubert A. et. al. 2007)*. A *területkiegyenlítés és vidékfejlesztés* a turizmus jelenségének egyik legelismertebb hatása, mely a perifériás helyzetű térségek gazdaságának stabilizálását, népességmegtartó erejének fenntartását támogatja. A turizmussal foglalkozó szakirodalom azonban termékszinten még nem foglalkozott átfogóan a témakörrel, legfeljebb egy-egy terméktípus esettanulmányán keresztül mutatott rá a hatásmechanizmus működésére *(Berki M. – Csapó J. 2006)*. Az egyes turisztikai terméktípusok vizsgálata, fejlesztési folyamataik kapcsán azonban olyan jellegzetességekkel találkozhatunk, melyek megkérdőjelezhetik a korábban általánosan elfogadott területfejlesztő hatásrendszert. Leglátványosabban a 2000-es évek eleje, a Széchenyi Turizmusfejlesztési Program meghirdetése, de még inkább Magyarország EU-hoz történő csatlakozása óta figyelhetők meg olyan jelek, melyek rámutatnak a kiegyenlítés helyett akár a *területi különbségek növekedésére*. Az Új Széchenyi Terv 2011. évi indítása egyben az Uniós források átcsoportosítását is jelentette, benne a turizmus prioritásai csökkentésével és az egészségturizmus kiemelt fejlesztésével. Első olvasatban ez a további területi/települési koncentrációs folyamatok további felgyorsulását jelentheti. Ugyanakkor a perifériás helyzetben lévő térségek

számára megjelennek olyan segítő szándékú törekvések, mint a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség Leghátrányosabb Helyzetű Kistérségek Fejlesztési Programirodájának (LHH FPI) kezdeményezése a turisztikai attrakciók összesítéséről, ajánlott uticélokkal és programokkal osztálykirándulások számára. Bevezették *„méltányos turizmus”* kifejezést, melynek tartalma még nem eléggé ismert az országban, egyik fontos ismérve alapján úgy írható le, mint olyan tudatosan választott utazás, mellyel a meglátogatott hátrányos helyzetű térség gazdasági növekedéséhez járul hozzá a látogató, mivel ott száll meg, ott étkezik, ott veszi meg a belépőjegyeket. Más kérdés, hogy mit szól ehhez a turisztikai szakma, az utazási irodák, melyek tevékenységi körét érinti és sérti a közvetlen utazásszervezés „kormányzati” ösztönzése.

4. A turisztikai erőforrások értelmezése a Leghátrányosabb Helyzetű Kistérségekben

A turisztikai termékek központi magja a vonzerő, amiért a turista útra kel *(Lengyel M. 1992)*, mely napjainkra rendkívül nagy változatosságot mutat. A klasszikus természeti és a kulturális vonzerők mellett egyre nagyobb arányt képviselnek a mesterséges vonzerők. Az idegenforgalmi régiók/térségek/ települések hosszú távú sikerességének egyik kulcseleme, hogy a rendelkezésre álló vonzerőket felhasználva olyan turisztikai termékeket alakítsanak ki, mely reális fogyasztói igényeken alapul *(Aubert A. 2005)*.

A turisztikai termékek eltérő erőforrásbázison jönnek létre, míg egyes termékek esetében a kulturális, másoknál a pénzügyi erőforrások szerepe kiemelt. A térségek természeti adottságai mellett *(Ambrus T. – Gyuricza L. 2008)* a társadalmi-gazdasági környezet az, amely a turizmus kialakulására, fejlődésére meghatározó erővel bír.

Magyarországon a 2008-as szálláshely-statisztikai adatok alapján a kereskedelmi szálláshelyeken közel 303 ezer, míg a magánszálláshelyeken további 228 ezer férőhely volt regisztrálva. Ennek a kereskedelmi szálláshelyek esetében 7,71%-a, míg a magánszálláshelyeknél 5,52%-a található a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben. Ha a keresleti adatokat vizsgáljuk, akkor ennél jelentősen kedvezőtlenebb forgalmi adatokat kapunk, mert a vizsgált leghátrányosabb helyzetű kistérségben kereskedelmi és magánszálláshelyein a vendégéjszakák mindössze 3-3%-át töltik el. A kapacitáskihasználtság lényegesen alacsonyabb, mint az országos átlag. A külső és belső perifériák között közel azonos – 50-50%-os – arányban oszlanak meg mind a férőhelyek, mind az azokhoz kapcsolódó vendégéjszakák. A leghátrányosabb helyzetű kistérségek azonban akár vezető szerepet is tölthetnek be egy-egy megye – vagy akár régió – idegenforgalmában. Így például a Tiszafüredi kistérség Jász-Nagykun-Szolnok megye kiemelt turisztikai területe *(Dudás P. – László É. – Kóródi M. 2008)*.

A turisztikai kereslet alacsony volumenét a vonzerő oldaláról nem a turisztikai vonzerők hiánya, hanem a vonzerőstruktúra elmaradottsága magyarázza. Magyarország idegenforgalmában az elmúlt évtizedben jelentős termékszerkezeti változások mentek végbe, mely azok térbeli megjelenésében, bizonyos térségek és települések felértékelődésében, míg mások visszaesésében figyelhetők meg. A turisztikai terméktípusok között legnépszerűbb – egyben keresletgeneráló képessége legnagyobb – az egészségturizmusnak. Jól megfigyelhető ez a folyamat a leglátogatottabb települések rangsorában bekövetkező változásokban. Míg a klasszikus turisztikai központokban, ahol jelentősebb egészségturisztikai beruházásra nem került sor, csökkenő forgalom jellemző, addig a gyógy- és wellness turizmus centrumai iránt fokozódó érdeklődés jelentkezik, így például Zalakaroson vagy Sárváron. Magyarország legkedveltebb idegenforgalmi központjai közül egyik sem található a tanulmányban vizsgált kistérségekben, bár több esetben minimális távolságra vannak egymástól, mely megfelelő kínálat esetén könnyen áthidalható lenne (például Eger, Gyula).

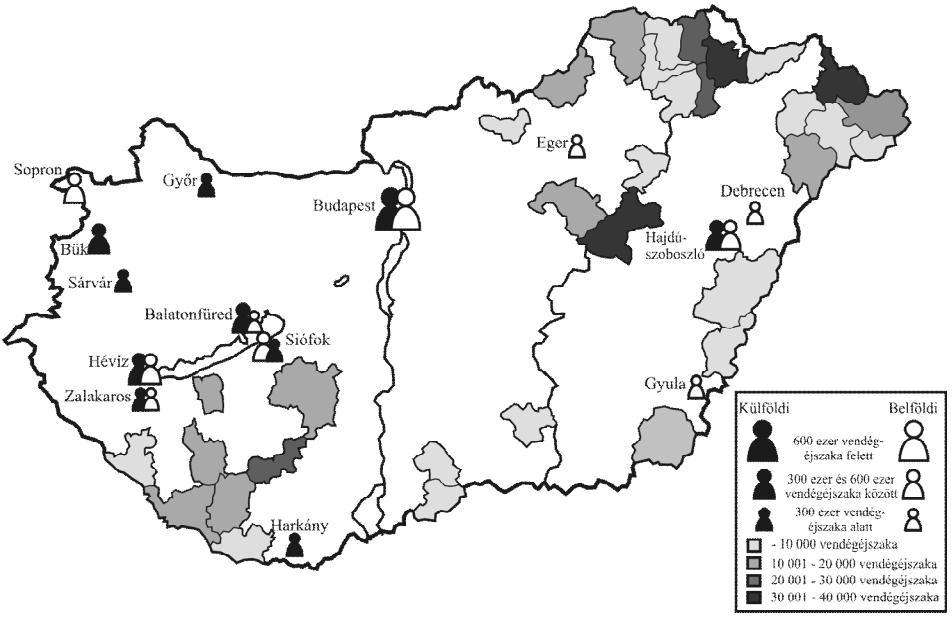

Forrás: KSH adatok alapján szerk. Aubert A. – Jónás-Berki M. 2010

2. ábra. Magyarország leglátogatottabb településeinek és a leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek vendégforgalma

A leghátrányosabb helyzetű kistérségek a szálláskapacitásban 6,59%-os részesedéssel vannak jelen. A kereskedelmi szálláshelyek esetében nagyobb területi különbségek jellemzőek a kistérségek között, míg a magánszálláshelyek térben egyenletesebben helyezkednek el. Területkiegyenlítő hatása a kereskedelmi szál-

láshelyeknek magasabb, de a vizsgált kistérségek több mint felében ezen férőhelyek egy-egy településhez kapcsolódnak. Gyakori jelenség, hogy a kistérség mindössze egy településén található kereskedelmi szálláshely (pl.: Bikal, Tokaj).

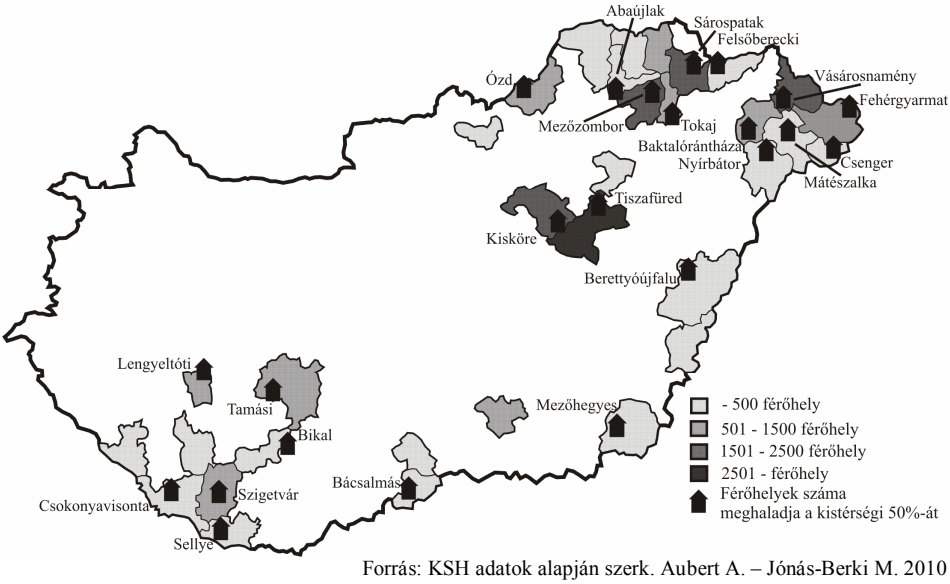

Forrás: KSH adatok alapján szerk. Aubert A. – Jónás-Berki M. 2010

3. ábra. Kereskedelmi szálláshelyek kapacitása Magyarország leghátrányosabb helyzetű kistérségeiben

A vendégéjszakák számának alakulása a kistérségek turisztikai versenyképességének is az egyik indikátora, mely rámutat arra, hogy a térség szolgáltatói milyen hosszú időre tudják lekötni a látogatókat/turistákat. Nemzetközi és hazai szinten is csökken a tartózkodási idő, mely társadalmi-gazdasági változásokkal magyarázható. A leghátrányosabb helyzetű kistérségek felében a kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszaka szám nem éri el a 10 ezret. A vendégéjszaka számok alakulásában is több kistérség esetében egy-egy település dominánsmely önmagában akár 30 ezret meghaladó vendégéjszakát realizál. Ilyen például Bikal, Telkibánya, Tokaj, Vásárosnamény, Sárospatak vagy Tiszafüred. De míg Bikalon egy négycsillagos kastélyszálló, addig Vásárosnaményban több kisebb kapacitású és alacsonyabb minősítésű szálloda, panzió, turista- és ifjúsági szálló, valamint kemping ért el ekkora forgalmat.

A kereskedelmi szálláshelyi kapacitást a magánszálláshelyek egészíthetik ki, de ezek kisebb kapacitásukkal és foglalkoztatási jellemzőjükkel – családi vállalkozások, kiegészítő jövedelemtermelő funkció – csak kisebb mértékű multiplikátor hatást képesek indukálni. A magánszálláshelyek térben egyenletesebben helyezkednek el, a kapcsolódó vendégéjszakák is kevésbé koncentráltak. A vendégforgalmi adatok alapján a fizetővendéglátás a regionális fürdőközpon-

tokban (például Csokonyavisonta, Barcs, Tamási), a Tisza mentén (például Tiszafüred, Abádszalók), Tokaj térségében és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye középvárosaiban összpontosul. A falusi turizmus vonzerőbázisát a szatmár-beregi térség kulturális, történelmi helyszínei mellett az Északi-középhegység természeti adottságai adják.

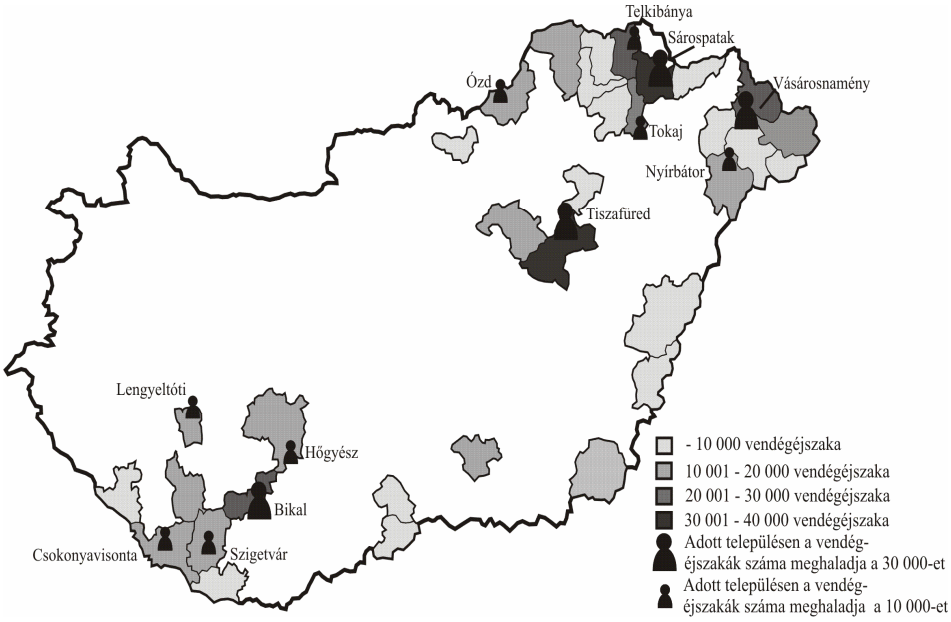

Forrás: KSH adatok alapján szerk. Aubert A. – Jónás-Berki M. 2010

4. ábra. Vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken Magyarország leghátrányosabb helyzetű kistérségeiben

5. Összefoglaló

A turizmus a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben is megjelenik, melyet a *Beluszky P. – Síkos T. (2007)* falutipizálása is megerősít. Bár az idegenforgalmi szerepkörű falvak és fürdőhelyek elsősorban centrumtérségekhez kapcsolódnak, de a 38 községet tömörítő *turisztikai cluster* között kettő település a leghátrányosabb helyzetűek közé sorolt kistérségekben található.

Klasszikus vonzerőstruktúra (természeti és épített örökség), mely az elmaradó fejlesztések miatt már folyamatosan veszít versenyképességéből. Elsősorban természeti adottság bázisú termékek, melyek kiegészülnek a vidéki turizmus további jellemző szolgáltatásaival.

A *kistérségek nehézkes közlekedési elérhetősége* – mely a perifériás helyzet kialakulásához is hozzájárul – a turisztikai keresletet is közvetlenül befolyásolja. Napjainkban alapkövetelménynek számít a gyors megközelíthetőség, melyben a belföldi turizmusban a közútnak – gyorsforgalmi utak és autópályák –, míg a beutazó turizmusban az előbbi mellett a légi közlekedésnek van kiemelt szerepe.

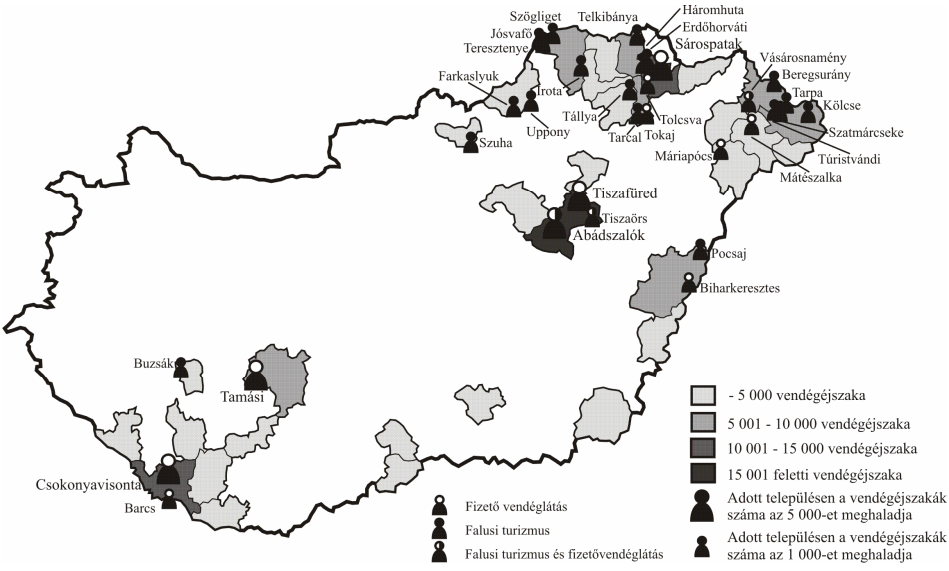

Forrás: KSH adatok alapján szerk. Aubert A. – Jónás-Berki M. 2010

5. ábra. Vendégéjszakák száma a magánszálláshelyeken Magyarország leghátrányosabb helyzetű kistérségeiben

A leghátrányosabb helyzetű kistérségek *a belföldi turizmus célterületei* közé tartoznak, a külföldi vendégkör jelenléte alacsony nagyságrendű. A belföldi vendégkör is az alacsonyabb fizetőképességű társadalmi csoportokból kerül ki, mely az egységnyi fogyasztás alacsonyabb szintjét is magyarázza.

Kereskedelmi szálláshelyek általában egy-egy településen koncentrálódnak, így a turizmus területi hatása korlátozott. A vendégéjszakák még inkább egy-egy központhoz kapcsolódnak, melyek több esetben enklávé jellegűek, így például Hencse, Hőgyész, Bikal.

A *magánszálláshelyek* országos szinten kiegészítik a kereskedelmi szálláshelyeket, de a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben kiegészítő jövedelemtermelő funkciójukkal nagyobb szerepet kapnak egy-egy település fejlődésében.

A *turizmus és vidékfejlesztő hatását* a perifériák szempontjából vizsgálva igazolódott az a tézis, mely szerint differenciált módon érdemes a turizmus hatásmechanizmusaival foglalkozni. A turizmus jelen van e térségek életében, ugyanakkor a vendégforgalmi elemzés felhívja a figyelmet arra, hogy egy-egy kistérséget tekintve ez a hatás többségében még mindig lokalizáltan jelenik meg. A jövőképet az összekapcsolódó kínálatok (tematikus utak, klaszterek) térségi szintjének erősítése és a célpiacok közvetlen elérése jelentheti.

Felhasznált irodalom

AMBRUS T. – GYURICZA L. 2008: *The Role of natural potential in tourism – Rolul potentialin tourism*. Geographical Phorum Year 7, No 7/2008. Craiova, pp. 151-156.

AUBERT A. 2001: *A turizmus és a területfejlesztés stratégiai kapcsolata Magyarországon*. In: Turizmus Bulletin, V. évfolyam 1 szám, pp. 44-49.

AUBERT A. 2005: *Turisztikai erőforrások kihasználása a terület- és településfejlesztésben*. In: Pap N. (szerk.): Terület- és településfejlesztés Tolna megyében. Babits Kiadó, Szekszárd. pp. 333-363.

AUBERT, A. 2007: *Changes in Tourism in Hungary*. In: EU Enlargement and New Europe. Koji Kobayashi, Masaaki Kureha. pp. 89-100.

AUBERT, A. − BERKI, M. 2007: *A nemzetközi és hazai turizmus területi folyamatai, piaci tendenciái a globalizáció korában.* In: Földrajzi Közlemények CXXXI. 3. szám, pp. 119-131.

AUBERT, A. – BERKI, M. 2009: *Harmonization questions of tourism programming in Hungary. In:The role of Tourism in territorial development*. Babes- Bolyai University, Gheorgheni, pp. 25-37.

AUBERT, A. – GELÁNYI, N. – JÓNÁS-BERKI, M. 2010: *The Place and Role of Peripheries in Hugary's Changing Tourism.* In: Geographica Timisiensis, vol. 19. nr. 2. pp. 257-267.

BEHRINGER ZS. − INDRA D. − KISS K. − VESZELKA K. 2002: *A külföldi működőtőke szerepe Magyarország turizmusának fejlődésében a rendszerváltás után.* In: Turizmus Bulletin, VI. évfolyam 1 szám, pp. 48-55.

BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 2007: *Változó falvaink. Magyarország falutípusai az ezredfordulón*. MTA Társadalomtudományi Központ, Budapest, 461 p.

BERKI M. – CSAPÓ J. 2006*: A turizmus lehetőségei az elmaradott, periférikus térségek fejlesztéséhez – a Dél–Dunántúl Régió mintaterülete alapján*. In: AUBERT A. (szerk.): Fejlesztés és képzés a turizmusban. II. Országos Turisztikai Konferencia tudományos közleményei. PTE TTK FI, Pécs. pp. 179-188.

BOUDEVILLE, J.-R. 1966: *Problems of regional economic planning*. Edinbourgh University Press.

DUDÁS P. – LÁSZLÓ É. – KÓRÓDI M. 2008: *JNSZM turisztikai szempontú versenyképességének vizsgálata többváltozós statisztikai módszerekkel.* Szolnoki Tudományos Közlemények, SZF, Szolnok, 10 p.

Központi Statisztikai Hivatal 2009: *Külföldi vendégforgalom a magyarországi régiók kereskedelmi szálláshelyein.* KSH elektronikus kiadvány 41 p.

KRUGMANN, P.1991: *Geography and trade*. MIT Press Cambridge, MA.

LENGYEL M. 1992: *Turizmus általános elmélete*. KIT Kiadó, Budapest, 212 p.

Magyar Turizmus Rt. 2003: *Turizmus Magyarországon* 1990-2002. 114 p.

MICHALKÓ G. 2004: *A bevásárlóturizmus*. Székesfehérvári K. J. Főiskola, 104. p.

NEMES NAGY J. 2009: *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai.* Akadémiai Kiadó Budapest, 350 p.

NAGY G. 2007: *Divergencia vagy konvergencia – az átmenet gazdasági térfolyamatainak mérlege földrajzos szemmel*. In: Tér és társadalom, XXI. Évf. pp. 35-51.

Országos Területfejlesztési Koncepció, 2005, 97/2005. (XII. 25) OGY. Határozata, 140 p.

PERROUX, F. 1955: *Note sur la notion de pole de croissance*.- Economie Appliquée. 7. 307-320.

RICHARDSON, H. W. 1980: *Polarisation Reversal in Developing Count*ries.- Papers of the RSA 12. 67-85.

A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapja: http://www.nfu.hu/lhh_turizmus

A HATÁRFÖLDRAJZ, A HATÁRMENTISÉG ÉS A HATÁRON ÁTNYÚLÓ KAPCSOLATOK NÉHÁNY ELMÉLETI KÉRDÉSE

BALI LÓRÁNT

Bevezető

A rendszerváltás után Kelet- és Közép-Európa demokratizálódásával előtérbe kerültek a határokkal kapcsolatos kutatások. Az államszocialista időszak földrajztudományában a keleti „blokk" országaiban, így Magyarországon is alulpreferált volt a határföldrajz.

KGST gazdasági integráció létrejötte ellenére is erős nemzetállamok alkották a térséget szögesdróttal elválasztva egymástól, és a „baráti" Szovjetuniótól is. A gazdaságfejlesztés perifériái voltak a határterületek, amelyek nem, hogy beruházásban nem részesültek, de még a tőke elvonás színterei is voltak.

A határ menti fekvés azonban nem kell, hogy hátrányos helyzetre predesztináljon, ez csak úgy fordulhat elő, ha az államok szemben állása következtében elzárkózási, tudatos visszafejlesztési beavatkozásokra kerül sor. Ebben az esetben jelentős gazdasági és pszichológiai terhet ró az ott élő emberekre. *(Erdősi F, 1988)*

A demokratikus államrend létrejöttével megnyíltak a lehetőségek a szomszédos államokkal való intenzív mikro-regionális kapcsolatok kiépítésére. Elhárultak az akadályok a Kárpát-medence társadalmi-gazdasági kapcsolatainak a kiépülése és a gazdasági vérkeringés újraindulása elől. Az elcsatolt részek újból integrálódhatnak a törzshöz. Ezt segítette az unióval való társult tagságunk és erősíti még jobban a 2004-es EU tagságunk. A Schengeni, Maastrichti, Amsterdami Szerződések is azt tűzték célul, hogy az államközi határokat, ha nem is megszűntessék, de legalább csökkentsék az integráció kiépülését, létrejöttét akadályozó hatásaikat.

Alapjában véve nincsenek jó vagy rossz határok, hanem különböző politikai rendszerek töltik fel emocionális tartalommal a határok fogalmát. Európa keleti felében jelenleg az országhatárok jelentősége változóban van. Hazánk szempontjából csökken a szerepük és nő az átjárhatóságuk, de tőlünk délre a Balkánon e folyamtokkal ellentétes események zajlanak.

Elhelyezkedés a politikai földrajzban

A határföldrajz, mint részdiszciplína elhelyezése a politikai földrajz rendszerében nehézkes, mert egyszerre több tudományág mezsgyéjén mozog. „Ha egy tudományt alaposan meg akarunk ismerni, mielőtt a részletekbe merülnénk,

célszerű, hogy az egészről előzetes áttekintést nyerjünk, egyébként az a veszély fenyeget, hogy a fától nem látjuk az erdőt, nem tudjuk megkülönböztetni tanulmányaink során a lényegest a lényegtelentől" *(Mendől T, 1999 p.11.)*.

1. táblázat. A politikai földrajz rendszertani helye a társadalom földrajzban

Földrajz				
Társadalomföldrajz				
A társadalomföldrajz alapelemei				
Népesség földrajz	Település-földrajz	Közlekedés-földrajz	Gazdaság-földrajz	**Politikai földrajz**

Forrás: Tóth J, 2001

A társadalomföldrajz egy ága a politikai földrajz. „A politikai földrajz tudományok egész sorával együtt elemzi a politikát, a legfontosabbak ezek közül számára a politológia, az államjog, nemzetközi jog, a politikai szociológia. A politikai földrajzban így szükségszerűen megjelentek az inter- és multidiszciplinaritás követelményei és hatásai" *(Hajdú Z, 2001 p. 31)*.

Más megfogalmazás szerint: „A politikai földrajz mind a földrajzi tudományok között, mind az ehhez csatlakozó egyéb tudományok között jelent kapcsolódási pontot. Ilyen társtudományok a politológia, népességföldrajz és demográfia, a településföldrajz és az urban sutdes, a területi szervezés, szociológia, nyelvészet, vallástudomány, regionális gazdaságföldrajz, pszichológia, viselkedés földrajz, kulturális földrajz, antropológia, történeti szociológia, történelem, történetföldrajz, régészet, térképészet, egészségföldrajz, nemzetközi kapcsolatok, közlekedésföldrajz, természetföldrajz, biológia, nemzetközi és emberi jogok, s újabban űrkutatás is". *(Békési L, 2004. p. 12.)*.

Az előbbi két definíció is azt mutatja, hogy a politikai földrajz szerepe a földrajztudományon belül még mindig képlékeny és gyakran vitatott. *(Hajdú Z, 2001)* Elmondható, hogy „a politikai földrajz belső struktúrái nem alakultak ki egységes módon elfogadottan. A politikai földrajz kategóriáihoz kötötten jöttek létre a belső kutatási szempontok, ill. részdiszciplínák. A politikai földrajz alapkategóriája az állam maradt" *(Tóth J, 2002, pp. 21-42.)*.

Az állam, mint képződmény a következő részekből áll: népesség, terület, intézmény rendszer. A területet, felségterületet jelölni kell, el kell különíteni a szomszéd államétól. *(Hajdú Z, 1988, Pál Á. – Vörösmartiné Tajti E, 2002)*. Ezt az elkülönítést a határ szolgálja.

Az államszocializmus időszakában a 70-es, 80-as években szaporodtak meg újból az ország államhatáraival kapcsolatos kutatások. Ez, azaz időszak, amikor a politikai földrajzi kutatások, ha burkoltan is, de megindultak. Az ekkor alakult műhelyek lettek azok, amelyek megteremtették az alapjait a jelenlegi határföldrajzzal is foglalkozó iskoláknak. Bár a politikai földrajz szerepe a földrajztudományon belül még mindig képlékeny és gyakran vitatott *(Hajdú Z, 2001)*, ennek ellenére egy letisztázódási folyamat indult meg az elmúlt másfél évtizedben. Ennek eredményeként kezd kikristályosodni a határföldrajz fogalom rendszere is.

A Kárpát-medence mai határainak jellemzői

A jelenlegi kárpát-medencei határok vonatkozásában Cséfalvay Zoltán gondolataira építve – „a határ függetlenül attól, hogy a térképen jelölik e vagy sem, minden esetben elválaszt vagy lehatárol valamilyen társadalmi-kulturális miliővel rendelkező területet". A kárpát-medencei határok rövid történelmi múltjuk miatt pont egy társadalmi-kulturális miliővel rendelkező területet szabdaltak darabokra.

Példának okáért a Drávamentét (Podravina), mint Magyarország déli határszakaszát megvizsgálva is igazolható ez a tény, hiszen mind két oldalon ugyanazt a „káj" vagy „sto", illetve magyar nyelvjárást beszélik, hasonló hiedelmeik, ugyanazok a szokásaik, viselkedési szabályaik, és közösek a hőseik, és együtt élték meg a történelem ezeregy megpróbáltatását. „A határmenti térségek közös történelmük, kultúrájuk, hagyományaik, településszerkezetük és lakosságuk összetétele révén sajátos átmenetet jelenthetnek a két ország között" *(Süli-Zakar I, 2003 p. 239.)* A mai határok a rendszerváltozás után egyre kevésbé elválasztó térelemek, a jelen időszakban, mint összekapcsoló térelemek (kontaktus zóna) vagy mint szűrőzóna (filter) működnek az aktualitás igényétől függően hol egyszerre, hol külön-külön.

Határon átnyúló vagy határmenti kapcsolatok?

Bár a határok elválasztó jellege egyre kisebb, és napjainkban már nem akadályozzák a társadalmi-gazdasági aktivitás elmélyülését, ennek ellenére az elmúlt 90 év politikai és gazdaságpolitikai sajátosságaiból adódóan a határ menti területek laza tértextúrával bírnak. Egyes esetekben depressziós területek. Ebből adódik, hogy két fajta viszonyrendszer alapján élednek újjá az egykori, Trianon előtti kapcsolatok: határmenti és határon átnyúló kooperációként. E két fogalmat szeretném az alábbiakban tisztázni.

A *határmenti terület definiálásához* az alábbi elméleti megfontolásokat kell rögzítenünk. „Térbeliségét tekintve kétféle megközelítési mód érvényesül az országhatárok vizsgálatakor: vonalelmélet és a zónaelmélet. A határ jogilag és földrajzi megjelenésében is vonal, de tartalmában és hatásában zóna, kisebb nagyobb kiterjedésű térség, ahol az államok kölcsönhatása érvényesül" *(Hajdú Z, 1988)*.

Ahhoz, hogy ezt a zónát leképezzük, fontos meghatároznunk, hogy mit is nevezünk pontosan határmenti területnek. A vizsgálatok során különböző definíciók születtek a vizsgált földrajzi térre vonatkozóan. Jellemző, hogy a felhasznált adatok aggregiációs szintjének azon szereplőit (település, kistérség, megye) vonják be a vizsgálatokba, amelyek valamilyen államhatárral érintkeznek. Az aggregációs szint megválasztását, vizsgálataink milyensége is befolyásolja, hiszen a határ egyes gazdasági és politikai hatásai nagyobb területen érvényesülnek, míg társadalmi kapcsolatokra gyakorolt hatásai csak a határhoz legközelebbi településeken érezhetőek általában *(Hardi T. 2000, 597 p.)*.

A vizsgálati területünk kiválasztását erősen befolyásolja a határ politikai természete, amely állandó változásban van. Ettől függ az államhatáron való átvonzások ereje is, illetve ez degradálhatja a határon átnyúló kapcsolatokat központok közötti állami szinten szervezett együttműködéssé. Jelenleg a kontaktus funkció erősödésével számolhatunk, ebbe az irányba mutathatnak a közös projektek és a területi tervezés összehangolására tett első kezdetleges lépések *(Nemes Nagy J, 1998 p. 141.)*.

A határmenti területek pontos definiálása teljesen ország- és területfüggő. Európában az egyes ország és határaik minden esetben különböző történelmi fejlődést jártak be és eltérő politikai földrajzi jellemzőkkel bírnak. Ezért az alábbiakban csak a magyar, illetve a kárpát-medencei viszonylatokra alkalmazandó definíció kialakítására törekszem. Határmenti területek alatt értem azt, a határ mellett elhelyezkedő földrajzi teret, amelyen érezhető az államhatár jelenlétéből fakadó társadalmi-gazdasági összetevők összessége. E területek dinamikus jelleget mutatnak, hiszen a politikai és gazdasági változásoktól függően rövid idő alatt is jelentősen változhat a kiterjedésük. A településhálózatra gyakorolt hatásuk középtávon többször is statikus jelleget mutat. Ezért főleg a határok „ellégiesedésének" időszakában a régebben működő újbóli vonzás körzetek csak nehezen, vagy az eddigi tapasztalatok szerint, esetenként egyáltalán nem alakulnak újjá! Mindenképpen megállapítandó, hogy erősen függ a földrajzi tér jellegétől a határmenti terület kiterjedése, amelyet még történelmi és aktuálpolitikai tényezők is befolyásolnak. Ebből adódik az is, hogy e terület államhatártól való távolságát csak pillanatnyilag lehet km-re pontosan meghatározni.

Mivel a már említett átvonzások ereje változó, a horvát-magyar együttműködés szempontjából a határ menti területek laza textúrája miatt különbséget kell tennünk *a határmenti és a határon átnyúló kapcsolatok* között. A hiányos textúra következtében a horvát-magyar határmente egyes szakaszain az átvonzások mértéke statisztikailag alig kimutatható, vagy egyáltalán nem létezik. Ezeken a területeken nem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett határmenti együttműködésről. A határ két oldalán lévő területek társadalmi-gazdasági kapcsolatai elenyészők, nem eredményeznek társadalmi-gazdasági profitot. Azonban a szomszédos területek mikro- és mezoregionális központjai között minden esetben tapasztalható valamilyen kétoldalú kapcsolat. Ezekben az esetekben már nem beszélhetünk határmenti kapcsolatokról, ezek az összefüggés rendszerek már kimerítik a határon átnyúló kapcsolatok tényét.

A határon átnyúló kapcsolatok előfordulása a tér azon szegmensére jellemző, ahol az államhatár jelenlétéből fakadó társadalmi-gazdasági összetevők összessége már csak gyengén, vagy egyáltalán nem érzékelhető. Az itt lezajló interakciók általában az érintett országok valamely centrum, vagy központi jellegű területéről indulnak ki, és ezek között a szereplők között is bonyolódik le a tényleges együttműködés. A határon átnyúló kapcsolatok egy átfogóbb, nagyobb rendszert alkotnak a határmenti együttműködésnél. Az utóbbiak gyakor-

latilag a határon átnyúló kapcsolatok azon fajtái, amelyek egy szűkebb határtérségben a centrum területektől általában távol valósulnak meg, legtöbbször perifériális helyzetben.

Mint ahogy már említettem, a területi lehatárolás rendkívül nehéz és a hatásterület egyértelmű kijelölése nem lehetséges. Mint ahogy már említettem hazánk esetben tapasztalhatjuk, hogy közvetlenül a határ mellett semmilyen vagy csak gyenge kontaktzóna jött létre, míg az ország belső területein néhányszor jelentősebb kapcsolatok alakultak ki. Ez leginkább az ún. „effektív államterület" problematikájával van kapcsolatban *(Pap N. 2005)*. Somogy és Baranya megye Dráva menti területei, illetve Szabolcs-Szatmár-Bereg megye ukrán határmenti területei vonatkozásában ez a probléma a rendszerváltozás óta folyamatosan fennáll.

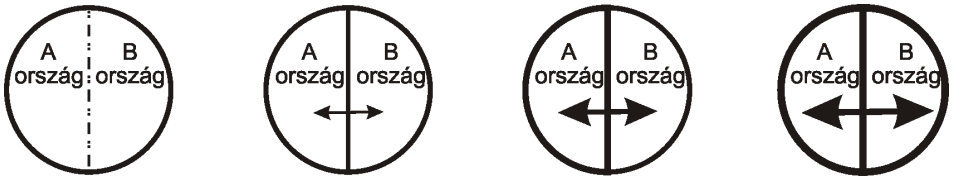

Elidegenített határtérségek | Egymás mellett létező határtérségek | Kölcsönösen együttműködő határtérségek | Integrált határtérségek

Forrás: Hardi T. 2009. p. 30.

2. ábra. Interakciók a határ menti térségekben

Mindezek ellenére megállapíthatjuk, hogy egy pozitív fejlődési folyamatnak (kisebb megszakításokkal) lehettünk tanúi az elmúlt két évtizedben. Hardi Tamás határosztályozási rendszerét alapul véve: az 1990-es években még egymás mellett létező horvát-magyar határtérségek elérték a kölcsönösen együttműködő szintet, míg az osztrák-magyar és a szlovák-magyar viszonylatban már egyes területeken elindultak az integrált határtérség irányába mutató folyamatok. A fenti ország viszonylatában a stabilitás a jellemző és a társadalmi komplementerek elősegítik az interakciók fejlődését. A legfejlettebb szintet, az interaktív határtérséget azonban még nem értük el. Nyomokban, ad hoc jelleggel tapasztalhatók bizonyos eredmények, ezek azonban az „integrált" fogalmat még nem merítik ki *(Hardi T, 2009 p. 30)*.

Az eddigiekből arra a következtetésre juthatunk, hogy a határmenti kapcsolatok szempontjából az egyik legégetőbb permanens probléma az egykor jól működő vonzáskörzetek feldarabolódása (csökkenése) és a csonka helyzet részleges stabilizálódása. A vonzáskörzet, avagy a piacterület torzulását nem csak a vámfunkcióval rendelkező politikai határ okozhatja. A határok légiesedésével a perifériku helyzet ugyanúgy fennmaradhat és csak a centrum-centrum relációban indulhat el a kapcsolatok erősödése. Emellett az eltérő gazdasági körülmé-

nyek is megindíthatják az egyes határmenti területek és központjaik aktivitását, és bizonyos tevékenységi körökben elindulhat egyfajta speicalizálódás is. *(Niebhur, A. – Stiller, S. 2004, Rechnitzer J, 1999)*.

Összefoglalás

A határföldrajz napjainkra a földrajztudomány kiforrott ágává vált, rendezett fogalomrendszerrel és metodikával rendelkezik. Célja, hogy a gyakorlat orientált kutatásokhoz megfelelő elméleti alapot adjon. Európán jelenleg nem csak a nemzeti, hanem az „uniós" érdekek „szolgálója" is. Határon átnyúló és határmenti kapcsolatok problémakörét fontos tisztáznunk, mert a nemzeti területfejlesztési és regionális politikai cselekvés terveket csak a fent elemzett hatások jellemzőinek a tudatában lehet megfelelően kialakítani.

Bibliográfia

BÉKÉSI L. (2004): A politika földrajza. Aula, Budapest, 206 p.

CSÉFALVAY Z. (1994): A modern társadalomföldrajz kézikönyve. Ikva, Budapest, 366 p.

ERDŐSI F. (1988): A határmenti térségek kutatásáról. In: OKKF Ts-2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon" c. program. Kiadja: A Ts-2/2 program iroda. 221 p.

FODOR F. (1937): A magyar-jugoszláv közeledés gazdaságföldrajzi alapjai In.: Katolikus Szemle, LI. évf. 3. sz., Budapest, pp. 139-151.

HAJDÚ Z. (1988): Az államhatárok és a határ menti területek politikai földrajzi kutatása. In: OKKF Ts-2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon" c. program. Kiadja: A Ts-2/2 program iroda. 221 p.

HAJDÚ Z. (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Budapest-Pécs

HAJDÚ Z. – HARDI T. MEZEI I. (2009): Határok és városok a Kárpát-medencében. MTA RKK, Pécs, 274 p.

HARDI T. (2000): Államhatárok és regionális együttműködések. In: RECHNITZER J. – HORVÁTH GY. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs, pp. 595-615.

MENDŐL T. (1999): A földrajztudomány ókortól napjainkig. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 274 p.

MEZŐ F. (2003): A politikai földrajz alapjai. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 390 p.

NEMES NAGY. J. (1998): A tér a társadalomkutatásban: Bevezetés a regionális tudományba. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 260 p.

NIEBHUR, A. – STILLER, S (2004): Integration Effects in Border Regions-A Survey of Economic Theory and Empirical Studies. Paper presented: Congress of the Europan Regional Science Association „From Industry to Advenced Services:" August 27-31. 2002, Dortmund.

PÁL Á. – VÖRÖSMARTINÉ TAJTI. E. (2002): A határmentiség földrajzának fogalmai In: (szerk.) Pál Á. Héthatáron, Szeged, JGYFK, 524 p.

PRINZ GY. (1993): Magyar föld, magyar faj III. Kötet (reprint), Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 494 p.

RATZEL F. (1887): A Föld és az Ember: antropho-geographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 623 p.

RECHNITZER J. (1999): Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. In: NÁRAI M. – RECHNITZR J. (szerk.) Elválaszt és összeköt a határ. MTA RKK, Győr-Pécs, pp. 9-72.

PAP N. (2005): Az effektív államterület problémája és jelentősége Magyarországon In: PAP N. – VÉGH A. (szerk.): IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. A Kárpát-medence politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, pp. 73-76.

SÜLI-ZAKAR I. (szerk.) (2003): A terület és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus. Pécs-Budapest, 471 p.

TÓTH J.(szerk.) (2002): Általános társadalomföldrajz I. Dialog Campus Budapest-Pécs, 484 p.

TÓTH J.(szerk.) (2004): Általános társadalomföldrajz II. Dialog Campus Budapest-Pécs, 304 p.

A BOKORTANYÁK DIFFERENCIÁLÓDÁSA AZ ELMÚLT 20 ÉVBEN

B. PRISTYÁK ERIKA

Bevezetés

A Nyíregyháza környéki bokortanyák egyedi településmorfológiai képpel rendelkeznek, sajátos gazdálkodási szerkezettel és életmóddal működtek, melynek nyomai még ma is fellelhetők. Minderről régebben kutatások és tanulmány ok jelentek meg *(Simkó Gy. 1910, Márkus M. 1943, Beluszky P. 1968, 2001, Frisnyák S. 1985, Cservenyák L. 1987, Becsei J. 2000)*. Az újratelepítés 250. évfordulóján további levéltári kutatások és összefoglaló munkák is készültek *(Kujbusné Mecsei É. 2003a, b, Frisnyák S. 2003)*.

Az elmúlt 20 évben a bokrok között jelentős különbségek alakultak ki, a felemelkedő és a pusztuló tanyák kezdenek jól elkülönülni. Általában mérséklődött a népességfogyás, de az átlagtól nagy eltérések adódnak.

A rendszerváltás után itt lassabban indult meg az átalakulás, mint a nagyobb településeken. Nyíregyháza viszonylagos gyors fejlődése egy évtizedes eltolódással hatott ki a külterületekre. Mindezt nevezhetjük megkésésnek is, azonban a társadalom gondolkodásmódját a gazdasági helyzet is csak nehézkesen befolyásolja. Az elmúlt évtizedben jelentős változások történtek, ennek megindulásáról már publikáltam *(Pristyák E. 2000., 2003)*. A szuburbanizáció először a városkörnyék egyéb külső centrumait érte el (pl: Nyírszőlő, Sóstóhegy), csak az utóbbi években indultak meg jelentősebb építkezések a külterületeken.

Ebben a tanulmányban a Nyíregyházához tartozó 36 bokor közel 5300 fős népességének pozitív demográfiai változásait és a szociális szolgáltatásokat vizsgálom. (A lakásállományról és a településszerkezetről egy következő tanulmányban írok.) Munkámat nehezítette, hogy nincs új adat a 2001-es népszámlálás óta, a város össznépességére van (117.832 fő 2010), de külterületi bontásban ezt nem találtam. Ezért is mutatok be esettanulmányban tipikus változásokat. Kíváncsian várjuk a következő népszámlálási adatokat, amelynek felmérése 2011 őszén lesz. Majd turisztikai helyzetelemzést végzek. Ezt Hanusz Tanár Úr tiszteletére teszem, de önmagamnak is adósa vagyok e témával.

Demográfiai viszonyok

Az Integrált Városfejlesztési Stratégia keretében lehatárolt, a város ökológiai rendszerében fontos szerepet játszó bokortanyás övezet jelenlegi kiterjedése 221 km², ez a város teljes közigazgatási területének több mint 80%-a, a népességnek 8%-a él ebben a városrészben. Ennek az övezetnek azonban csak egy ré-

sze a hagyományos szállásbokrok *(Sexty A. 1880)* területe. A XVIII. századi tirpák népesség ide telepítése és sajátos kettős szálláselven alapuló gazdálkodási formája a város nyugati felében, Károlyi gróf földjén történt. A *4. ábrán* jól látszik, hogy a város nem különíti el a külterületeken belül az eredeti bokortanyák területét. A jelenlegi városgazdálkodási, -fejlesztési és szociális ellátásokat ötvöző lehatárolás indokolja a külterületek ilyen formán való egységes kezelését, a kutatómunka azonban kissé nehézkesebb.

1. táblázat. A lakosságszám változása területi elhelyezkedés szerint Nyíregyházán

A terület megevezése	*1990, fő*	*2001, fő*	*Változás (%)*
Központi belterület	93.420	91.463	98
További belterület (Nyírszőlős, Oros, Sóstóhegy, Sóstófürdő)	10.333	15.550	150
Egyéb belterület (Butyka, **Felsősima, Mandabokor, Vajdabokor, Rozsrétszőlő**)	**2.167**	**2.770**	**128**
Külterület (61 hely)	8.232	9.012	109
Ebből a többi bokortanya (32)	**3.612**	**3.217**	**89**
Mindösszesen	114.152	118.795	104

(Forrás: Nyíregyháza Polgármesteri Hivatal, saját kiegészítéssel)

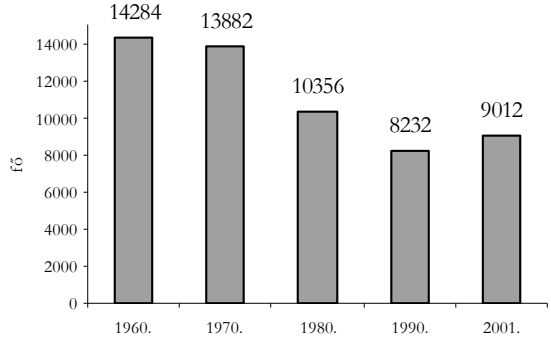

(Forrás: Nyíregyháza Polgármesteri Hivatal)

1. ábra. A Nyíregyházán külterületi lakott helyek népessége a 2003. évi közigazgatási határok és a belterület alapján 1960 óta

2000. körül a növekvő számú kitelepülő lakosság építési igényeihez igazodva – és a kedvezőbb városfejlesztési gazdaságpolitikai okán – belterületté nyilvánítottak négy bokortanyát (Felsősima, Mandabokor, Vajdabokor, Rozsrétszőlő). E térségei Nyíregyháza külterületének tanyás szerkezetüket elveszítve, klasszikus utcai rendezésűek lettek *(Kókai S. 2009)*. A tanyák egy része azonban megőrizte egykori morfológiai sajátosságait. Az *1. táblázat*ból kiolvasható, hogy 1990 óta Nyíregyháza város központi belterületi népessége csökkent, a külső övezeti és az úgynevezett egyéb belterületeken nőtt a népességszám *(1. ábra)*. A szuburbanizáció napjainkban is folytatódik.

A népességszám 1990-es évekig történő folyamatos csökkenése megállt. A ’70-es, ’80-as években a városba történő beköltözés, közigazgatási határon belüli népességmozgás volt a jellemző. A bokortanyákról nagy számban építkeztek a város nyugati, azaz a legközelebbi részén fekvő Ságvári-kertvárosban, ahogyan akkor nevezték. A dél-keleti részekről pedig szintén a városszéli Kistelekiszőlő kertvárosi területre irányult az áttelepülés. Ezekben a kertvárosokban lehetőség volt kisebb zártkerti művelésre, önellátásra, baromfiudvar, esetleg kisszámú sertés tartására. A ’90-es években a külterületeken egy stagnáló időszak következett, amikor az időskorúak halálozási arányát nagyjából pótolta a nehéz anyagi, vagy szociális helyzetű családok kiköltözése. Majd a gyerekek növekvő aránya azt jelzi, hogy kisgyermekes családok is bekapcsolódtak ebbe a folyamatba. A 2000-es évektől több tanyabokorban új, modern családi házak jelentek meg. A bokortanyák (36 db) népességszámát és infrastrukturális mutatóit a *2. táblázat* tartalmazza. A bokrok lakossága ma 15 és 200 fő körüli érték között változik (Mohosbokor 13, Debrőbokor 18, Salamonbokor 191, Mandabokor II. 224, Felsőbadurbokor 228, Újtelekbokor 225 fő). A legjelentősebb külterületi népességnövekedése a belterületi besorolásba került helyeken volt, és/vagy közel esnek a városközponthoz emellett az infrastrukturális ellátottságuk is jó.

Mivel a legutóbbi népszámlálás 2001-ben volt, azóta az életkori és egyéb adatok néhol jelentős változáson mentek át, ezért a *3. táblázatban* bemutatom néhány bokortanya mai lakás- és népességszámát.

Sulyánbokor a városközponttól 10 km-re, a 36-os számú főúttól délre, kövezett 1 km-es bekötőúttal, buszjárattal, gázellátással rendelkező tipikus bokros elrendeződésű szép tanya. Népességszáma csökkent az elmúlt évtizedekben, azonban az utóbbi öt évben növekszik és átalakul a korstruktúra. Pozitív változás, hogy négy kisgyermekes család költözött ki (6 fő 7 év alatti), vagy már ide születtek a gyerekek. Három új ház is épült. Határon túli és szegény családok még 2000 előtt költöztek ide. A megüresedett házakba akkoriban szociális problémákkal küzdő családok költöztek. Ez gyakori volt a tanyákon, ami emberileg érthető, de a település szempontjából előnytelen, hiszen nem valószínű a továbbfejlődés. Ma három porta eladó, természetesen nagy gazdasági udvarral és földekkel, 3 tégla, 1 vályogház, 7-12 ml Ft irányárral. Négy vállalkozás működik helyben (állateledel csomagoló, autójavító és két agrártevékenység), két helyen falusi szállás igényelhető. Az egyik a Kentaur vendégtanya, ebben a házban lakott a híressé vált utolsó hadifogoly, Toma András. Sulyánbokort (Rókabokorral együtt) védett településszerkezetű zónává minősítette a város 2008-ban. Ez a műemlékvédelmi jelleg nagyon örvendetes, biztosítva van az utókornak szóló megóvásra az egész tanya. Előfordulhatnak azonban a bokortanya fejlődésében kérdéses területek. Ilyen például, hogy egy vállalkozó panzióépületet tervezett, de a védettségi előírások miatt nem tudták megvalósítani az építési elképzeléseiket, elállt a sulyánbokri megvalósítástól.

2. táblázat. A bokortanyák néhány társadalmi és szolgáltatási jellemzője

	Megnevezés	Nép. 1991, fő	Nép. 2001, fő	Nép. sz. változás %	Lakás 1991 (db)	Lakás 2001 (db)	Ivóvíz-hálózat	Gáz-hálózat	Busz-járat	Kövezett út	Szociális ellátás	Idegenf. alap	Szabadidős épület	Kisbolt, bisztró	Távolság a kp.-tól (km)
1.	Alsóbadurbokor	79	271	343	26	77	Igen	Igen	+	+	+ (HU)	-	-	-	11
2.	Antalbokor	72	76	105	34	39	Részben	Igen	+	+	O (JO)	+	-	+	6
3.	Bálintbokor	114	106	93	48	50	Igen	Igen	+	+	+	-	-	-	10
4.	Bedőbokor	26	41	158	23	16	Igen		-	-	O	-	-	-	11
5.	Benkőbokor	70	84	120	25	32	Igen	Igen	+	+	O	+	+	-	8
6.	Csernyikbokor	112	130	116	54	41	Terve	Igen	-	-	-	-	-	-	12
7.	Debrőbokor	23	18	78	20	17	Részben	Igen	-	-	O	-	-	-	10
8.	Felsőbadurbokor	464	228	53	177	108	Részben		-	-	-	-	-	-	8
9.	**Felsősima bt**	**377**	**442**	**123**	**116**	**131**	**Igen**	**Igen**	**Posta +**	**+**	**+**	-	-	**+**	**12**
	Felsősima tanya	474	325	81	201	105	Igen	részben	-	-	+	-	-	-	13
10.	Füzesbokor	64	62	97	30	28	Igen	Igen	-	-	O	-	-	-	6
11.	Gerhátbokor	63	70	111	30	37	Igen	Igen	+	+	O	+	-	+	7
12.	Istvánbokor	48	35	73	16	16	Terve		-	+	O	-	-	-	6
13.	Jánosbokor	151	180	119	60	75	Igen	Igen	+	+	O	-	-	-	7
14.	Kazárbokor	87	82	94	32	33	Igen	Igen	+	+	O	-	-	-	8
15.	Kordovánbokor	56	23	46	24	19	Igen		+	+	+	-	-	-	11
16.	Kovácsbokor	61	59	97	24	25	Igen	Igen	+	+	O	-	-	-	7
17.	Lóczibokor	40	42	105	16	14	Igen	Igen	+	+	+	-	-	-	7
18.	**Mandabokor bt**	**249**	**261**	**105**	**85**	**72**	**Igen**	**Igen**	**+**	**+**	**+**	**+**	**+**	**+**	**8**
19.	Mandabokor II	242	199	82	79	70	Részben	Igen	-	+	+	-	-	-	7
20.	Mandabokor III	91	64	70	39	36	Részben	Igen	-	-	+	-	-	-	10
21.	Mátyásbokor	52	55	106	18	19		Igen	-	-	-	-	-	-	11
22.	Mohosbokor	23	13	56	**11**	7	Terve		-	-	O	-	-	-	7
23.	Nádasbokor	24	14	58	11	12	Igen	Igen	-	-	O	-	-	-	7
24.	Polyákbokor	127	154	121	48	37	Igen	Igen	-	-	-	-	-	-	8
25.	Rókabokor	46	45	98	23	20	Igen	Igen	+	+	O	+	-	-	9
26.	**Rozsrétszőlő bt**	**137**	**1069**	**27**	**298**	**324**	**Igen**	**Igen**	**Posta +**	**+**	**iskola +**	**+**	**+**	**+**	**8**
27.	Rozsrétbokor II.	39	54	138	12	17	Igen		-	-+	+	-	-	+	8
28.	Salamonbokor	151	191	126	46	65	Igen	Igen	+	+	O	+	+	+	5
29.	***Sulyánbokor***	***58***	***50***	***86***	***30***	***32***	***Igen***	***Igen***	**+**	**-+**	***O***	**+**	**-**	**-**	***10***
30.	Szabadságbokor	51	67	131	18	28	Igen	Igen	-	+	O	-	-	Étterem +	4
31.	Szelesbokor	31	20	64	11	9	Részben	Igen	-	-	O	-	-	-	8
32.	Szélsőbokor	300	85	28	90	41	Részben	Igen	+	+	-	-	-	-	5
33.	Újtelekbokor	191	225	117,8	69	98	Igen	Igen	+	+	-	-	-	+	6
34.	**Vajdabokor bt**	**148**	**288**	**196**	**41**	**80**	**Igen**	**Igen**	**+**	**+**	O	-	**+**	**+**	**7**
35.	Vargabokor	121	104	86	55	56	Igen	Igen	+	+	O	+	-	-	8
36.	Zomboribokor	61	45	74	25	19	Igen	Igen	+	+	O	-	-	-	5
	Összesen:	**4523**	**5277**	**117 (!)**	**1667**	**1905**	**32**	**30**	**21**	**25**	**30**	**9**	**5**	**10**	-

3. táblázat. Néhány bokortanya népesség- és a lakóház-száma 2010-ig (Saját gyűjtés)

	Lakóházak száma					Lakónépesség száma							
	1990	2001	**2010**	lakatlan	újjépítésű	1990	2001	**2010**	18 év alatti	18-35 év	35-60 év	60 év felett	nem őshonos lakos
Sulyánbokor	30	32	**33**	10	3	50	58	**46**	8	5	13	19	12
Mohosbokor	7	10	**13**	10		23	13	**18**	9	2	5	2	10
Kovácsbokor	24	25	**23**	4	2	61	59	**44**	4	9	12	18	28
Nádasbokor	12	12	**12**	3	-	24	14	**16**	5	4	2	5	12

A népesség nemek szerinti arányát tekintve az elmúlt időszakban az országos és a megyei folyamatokhoz hasonlóan a nők arányának kismértékű növekedése figyelhető meg. Nyíregyházán ezer férfira átlagosan 1 135 nő jut, a tanyás térségben ez az arány kedvezőbb, 1 035 fő. A női többség a 60 év feletti korosztályra a legjellemzőbb. A városrész népességének korösszetétele a városi átlagtól kissé eltér: az idősek aránya magasabb, míg a munkaképes korosztály aránya alacsonyabb a nyíregyházi értékekhez képest. Azonban a családokban élő 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma a tanyás térségekben magasabb (100 családban 68 gyermek, a városban 59 fő) *(NYMJV Polgármesteri Hivatal)*. A korstruktúra tehát kedvezően változott a bokortanyákon. Például Gerhátbokorban, Sulyánbokorban növekszik a gyerekek száma.

Forrás: Google map, saját szerkesztéssel

2. ábra. Sulyánbokor 2010-ben

A tanyás térségekben az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek aránya összesen 26 százalékkal marad el a város átlagától, ez a községek megyei átlagához hasonló. A tanyasi népesség alacsonyabb iskolázottsága több okra vezethető vissza. Egyrészt azok a fiatalok, akik nem mezőgazdasági szakmát tanultak, vagy magasabb képzettséget szereztek, elhagyták a tanyát, másrészt a belvárosból egyes helyekre a szegényebb, alacsonyabb képzettségű családok költöztek ki.

A bokorban élő népesség eredetére visszavezethető szlovák kisebbség aránya városi szinten elenyésző (134 fő), a külterületi népesség arányában pedig 1%. Az idősek még keveset tudnak „tótul", de már csak alkalmanként beszélik. A 2008-ban megszűnő alsótagozatos mandabokri iskolában volt szakkör jellegű kisebbségi nyelvoktatás. A roma kisebbség a nyíregyházi bokortanyákon nem volt jellemző, a város más övezetében, a Huszártelepen élnek tömbszerűen. Egy-egy tanyabokorban (pl. Belfibokorban) előfordul magasabb létszámuk.

Nyíregyháza Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal Szociális Irodája és a Debreceni Egyetem nyíregyházi Egészségügyi Kara Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszéke 2008-ban indította el egy városi kutatássorozatot, melynek célja a városlakók életminőségének folyamatos figyelemmel kísérése, ez az ún. háztartáspanel módszertanát követi. Ennek több eredménye sokatmondó a bokortanyák tekintetében, hármat itt bemutatok.

A egészségi állapot megítélése nem mutat szignifikáns eltérést az egyes városkörzetekkel. A bokrokban élők hasonlóan jól értékelik önmagukat, mint a belvárosban, vagy az egyik kertvárosi részben (Borbányán) élők. Szakemberek szerint az egészségi állapot megítélése nem is nagyon szubjektív dolog: általában azok érzik rossznak az egészségi állapotukat, akik tényleg betegek.

4. táblázat. Az egészségi állapot szubjektív megítélése és a „segélypártiság" átlagai az egyes városkörzetekben

	Az egészségi állapot szubjektív megítélése (100 fokú skálán)	A „segélypártiság" átlagai	A rendszeres szociális segélyben részesültek (%)
Ókistelekiszőlő	42	0,59	11,1
Huszártelep	40	0,31	40,9
Újkistelekiszőlő	57	0,22	8,3
Bokortanyák	**60**	**0,19**	**7,1**
Örökösföld	62	0,14	4,3
Nyírszőlős	59	0,10	3,7
Jósaváros I.	56	0,10	2,3
Hímes	59	0,05	-
Oros	-	-0,35	3,6
Jósaváros II.	61	-0,27	1,9
Sóstó	57	-0,12	0,9
Kertváros	-	-0,11	1,8
Belváros	60	-0,06	2,7
Borbánya	60	-0,05	2,9

Forrás: Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszéke 2008

A város egyfajta „kettéosztottsága" figyelhető meg a segélyezés tekintetében. A legkedvezőbb helyzetű körzetekben élők (akik nem igazán tekinthetők a Szociális Iroda ügyfeleinek) általában nem igényelnek anyagi támogatásokat, azaz nem mondhatók „segélypártiaknak", a kedvezőtlenebb városkörzetekben élők (akik körében jóval magasabb azok aránya, akik a szociális problémájuk

megoldása érdekében már kapcsolatba kerültek az Irodával). A Bokortanyák övezete 7,1 %-kos aránnyal a város negyedik legrászorultabb területe. Ennek oka elsősorban az alacsony nyugdíjban részesülő, idős népesség magas aránya.

A városkörzetek szerinti eloszlás alapján közepes a bokortanyák nettó háztartási jövedelme. Ez is tükrözi, hogy nem kerülnek hátrányba a külterületen élők.

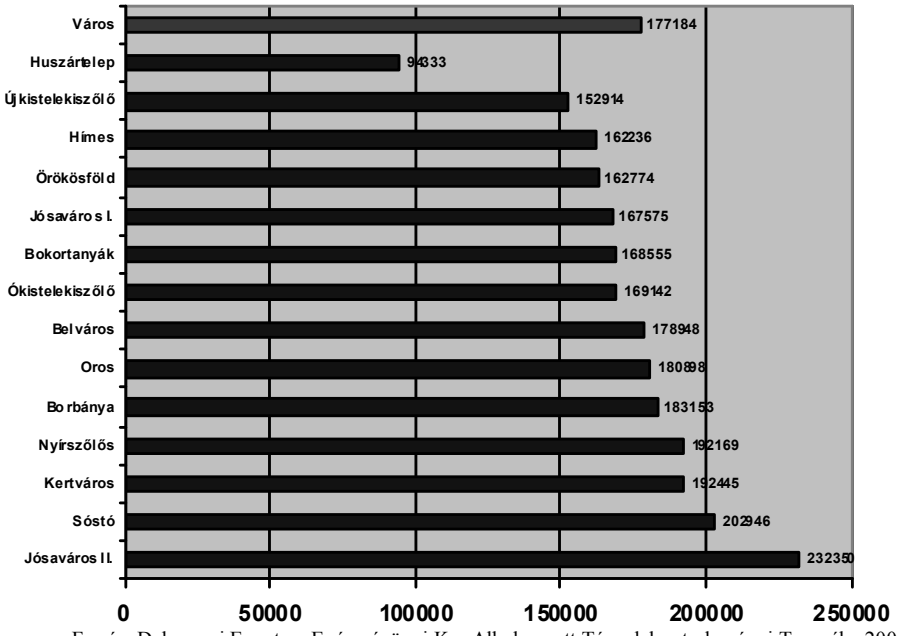

Forrás: Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszéke 2008

3. ábra. A háztartások nettó havi jövedelmeinek eloszlása a város egyes körzeteiben – jövedelmi átlagok, forintban.

Egy 2005-ben, a nyíregyházi tanyákon végzett kérdőíves felmérés eredményeként az összes megkérdezett (200 fő) tanyai háztartás mintegy fele (51%) tekinthető olyan hagyományos értelemben vett családnak, ahol 2 szülő és gyerekek élnek egy fedél alatt. A tanyák 9%-ában él egy háztartáson belül 3 generáció (nagyszülők+szülő+gyerek), míg további 20%-ában középkorú vagy idős házaspárok élnek. A felkeresett tanyák 17%-ában találhatók csonka családok. A fennmaradó háztarásokban a megkérdezettek nem válaszoltak vagy egyéb közösségi kapcsolatban élnek. Csak a háztartások ötödében nyilatkoztak úgy, hogy biztosan lesz olyan családtag, aki a tanyán marad és tovább viszi majd a termelést és a tanyasi életforma tradícióit *(Lőrincz K. 2005)*.

A lakosság életmódváltása miatt a korábban hagyományos, földműveléssel és állattenyésztéssel összefonódott gazdálkodási formák szerepe csökken, de még ma is jelentős a mezőgazdaságban dolgozók aránya (16%). Az agrárfoglal-

koztatottak egy részét a 38 mezőgazdasági vállalkozás valamelyike foglalkoztatja (itt található a város összes mezőgazdasági vállalkozásának csaknem 10%-a). A területrendezési terv alapján az extenzív hasznosítású területek (gyep, rét, legelő, nád stb.) aránya fokozatosan nő az európai uniós folyamatoknak megfelelően. Az *4. ábrán* jól látszik, hogy az 1000 lakosra jutó foglalkoztatottak száma nem éri el a 30 főt. Ez városi viszonylatban is gyenge. Az időskorúak, inaktívak és a munkanélküliek mellett ebben szerepet játszik az is, hogy az önellátás a kertek, háziállatok miatt könnyebben megoldható. Az ipari, építőipari foglalkoztatottak aránya is magasabb a városi átlagnál, aminek eredményeképpen a szolgáltatási jellegű ágazatok szerepe lényegesen kisebb (56%). A vállalkozássűrűség itt a legalacsonyabb, nem éri el a városi átlag felét.

A bokortanyákban sokan gazdálkodnának szívesen – a tirpákság hagyományosan földművelő, szorgos népesség és a tanyákra kitelepülő nem tirpák ősökkel rendelkező lakosság nagy része is gazdálkodna – de a fő probléma, hogy nem tudják megfelelően értékesíteni az árut, akár állattartással, akár gabona- vagy gyümölcs-, zöldségtermeléssel foglalkozzanak. Ez azonban nem a tanyák hatásköre, magyar agrárpolitikai probléma. Természetesen azért vannak dohánnyal, dinnyével, fóliázással foglalkozók. A nyíregyházi piacon is rendszeresen árulnak tirpák asszonyok házi tejtermékeket, kacsát, pulykát, stb.

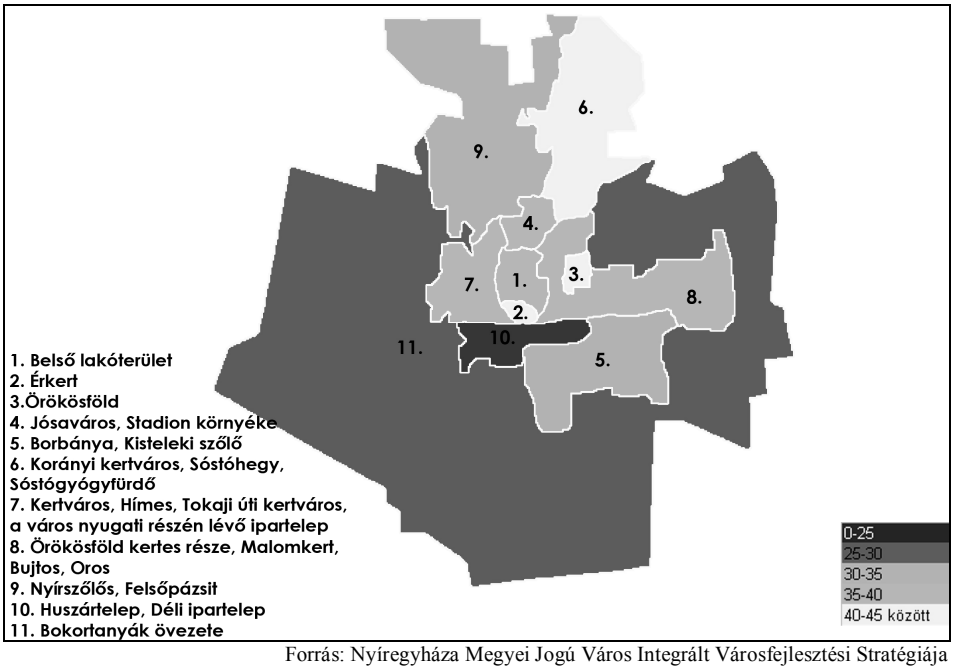

Forrás: Nyíregyháza Megyei Jogú Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája

4. ábra. A 100 lakosra jutó foglalkoztatottak száma Nyíregyházán

Szolgáltatások

A szolgáltatások lefedettségéről az adatok alapján csak következtetni tudunk. A városon belül nagy a szórása az időskorúak számára szervezett alapszolgáltatásoknak. A bokortanyákon tanyagondnokok és családsegítők is tevékenykednek. A város egyházi közösségeinek vizsgálatából kiderül, hogy a belváros mellett a bokortanyákon élők között vannak legnagyobb arányban és egy tömbben az egy vallási közösséghez, itt hagyományosan az evangélikus egyházhoz tartozók *(Huszti É. 2008)*. Ezért is lehetséges, hogy a bokrokban a szociális gondozást a várostól átvette az egyház: a nyugati kertvárost és a tanyákat lefedő Kertvárosi Evangélikus Egyház fenntartásában működő Joób Olivér* Szeretetintézmény látja el e feladatokat.

Nyíregyháza külterületén a tanyagondnoki szolgáltatás kísérleti jelleggel, minisztériumi támogatással indult 1998-ban, majd az igény hatására nőtt a feladatot ellátók száma. A tanyagondnokok munkáját, feladatait az I/2000 (I.7.) SZCSM rendeletben foglaltak szabályozzák. (39.§) A tanyagondnokok elsődleges feladata, hogy enyhítsék, csökkentsék a Nyíregyháza közigazgatási területéhez tartozó tanyabokrokon élők lakóhelyzetéből adódó hátrányait. Jelenleg 34 tanyát érint a szolgáltatás, négy fő tanyagondnok tevékenykedik. Az ellátottak száma egy tanyagondnokra vetítve 1000-1500 fő körüli, amely messze meghaladja az optimális 500-600 főt.

Nyíregyháza Megyei Jogú Város Közgyűlésével kötött ellátási szerződés alapján 2003. augusztus óta a Joób Olivér Gondozó és Rehabilitációs Szeretetintézmény a várostól nyugatra látja el a feladatokat, két tanyagondnokkal. Központjuk kint van Benkőbokor 23. alatt (=Bojtár u., 38. néhány tanyán házszámváltozás történt), alapellátásuk közé tartozik, hogy a 23 tanyán 100 ebédet hordanak szét, 95%-ban nyugdíjasoknak. Majd 2005. augusztus óta a városi irodával rendelkező Humán-Net Alapítvány Városi Családsegítő Szolgálat is két fővel végez szolgáltatást. Hozzájuk a Nyíregyházától délre és keletre eső külterület tartozik. A tanyagondnokok rendelkeznek a személyszállításra és áruszállításra egyaránt alkalmas gépjárművel. A jelzőrendszeres házigondozás céljából már 120 jelzőkészülék működik a bokortanyák területén. Bármilyen helyzetben számíthatnak a tanyagondnok segítségére. A tanyagondnokok közalkalmazottak, szolgáltatásaink ingyenesek. Három tanyagondnokkal beszéltem, fiatalemberek, szeretik a munkájukat. A legnagyobb nehézséget a sár okozza a munkájukban. A lakosság hozzászokott és megszerette ezt a szolgáltatást.

* 2010-ben ünnepeltük a bokortanyák legendás hírű és hőn szeretett lelkésze, Joób Olivér születésének 100. évfordulóját. A nagytiszteletű úr három évtizedes lelkészi tevékenységében, az 1940-50-60-as években a tanyákon szolgált, konfirmáltatott, esketett és temetett, a tanyasi iskolákban és családoknál istentiszteleteket tartott. 1969-ben váratlan, gyors lelkészcsere kapcsán a kemenesaljai Ostffyasszonyfára küldik (Vas megye), majd hamarosan egy szabálytalanul közlekedő motorkerékpárossal összeütközött és halálos kimenetelű baleesetet szenvedett.

Az idős emberek ellátása mellett a tanyán élő fiatal lakosság megtartására és megerősítésére is hangsúlyt fektetnek. A tanyagondnoki szolgálat hatása elsősorban az, hogy összekötik a tanyavilágot a várossal, az ott folyó „élettel" és nem utolsósorban a szolgáltatásokkal. Az ellátásokhoz, lehetőségekhez való hozzájuttatás biztosításával az itt élők kevésbé érzik magukat kirekesztettnek. *Alapellátás keretében biztosított szolgáltatások:* ebéd házhozszállítása, házi segítségnyújtás, jelzőrendszeres házigondozás, ügyintézés, egészségügyi ellátáshoz való hozzájutás, gyermekek intézménybe történő szállítása, helyi szociális szükségletek megoldása, információk közvetítése az önkormányzat és a lakosság között. *Egyéb szolgáltatási feladatok: például* színház, kirándulás, helyi rendezvények, könyvtári kölcsönzés, piacra jutás és visszaszállítás, egyházi rendezvényekre szállítás, speciális szükségletek kielégítése, stb.

Külterületen postahivatal Rozsrétszőlőn és Felsősimán működik. Benzinkút, bankautomata, internet-pont, könyvtár nincs, nyilvános telefonfülke 7 helyen található. Étterem Szabadságbokorban van a 36-os főút mentén (Tirpák csárda, tájjelegű ételekkel). Bisztró van Vajdabokorban, Rozsrétszőlő, Mandabokor, Felsősima településrészeken. A kiskereskedelmi üzletek nagyrészt lefedik a lakóterületeket.

Az intézményi ellátottság a tanyás térségben hiányos: az óvodai férőhelyek száma 138, az átlagos kihasználtság megközelíti a 100%-ot. Az önkormányzati általános iskolai rendszer átszervezése nyomán már csak Rozsrétszőlőn folyik az 1-8. évfolyam oktatása, jelenleg 130 tanulóval évfolyamonként egy-egy osztállyal. A tanyasi gyermekek bentlakásos oktatására van lehetőség a nyírszőlősi Szőlőskerti Általános Iskola és Diákotthonban alsó és felső tagozatosok részére, valamint a Bessenyei Kollégiumban felső tagozatosok részére. Egészségügyi, illetve bölcsődei ellátás helyben nem biztosított, szociális jellegű intézmények (pl. közkonyha Benkőbokorban) helyet kaptak, kapnak egyes a tanyákon.

A városrész területe fontos szerepet tölt be Nyíregyháza közlekedési rendszerében, hiszen itt épültek/épülnek ki a belterületet tehermentesítő elkerülő útvonalak, országos közutak, autópálya-csomópontok. A város nyugati és délnyugati bokortanyáihoz 1997-től, a keleti és délkeleti területekre 2000-től helyi járatokon lehet eljutni, a Szabolcs Volán Zrt. igyekszik követni az igényeket. A tömegközlekedésbe történő bekapcsolódásához az úthálózat további fejlesztése szükséges. A külterületeken lakók tömegközlekedésében az elmúlt évek legjelentősebb változása az ún. H viszonylatok beindítása. A H35, H40 helyi járatokkal 21 bokortanya került be hálózatába, ezek kis részét érintette korábban helyközi járat. Az utak kövezettek, de a buszfordulók nem minden esetben.

A tanyás térség sajátos kérdése a közbiztonsági helyzet, amit meghatároz a gyengén kiépített úthálózat, a nehéz megközelíthetőség, a nagy távolság a központtól, a településrészek szétszórtsága és ezek miatt az állandó rendőri jelenlét hiánya. A térségben található körzeti megbízotti irodákban 2-2 személy egy-egy gépkocsival és lovas rendőrök is teljesítenek szolgálatot. Polgárőr szolgálat is

működik a tanyákon, amit a helyi lakosok nagyra értékelnek, mert ők éjszaka is és gyakrabban járőröznek. Az elkövetett bűncselekmények 90%-a lopás (többségében állat és termény).

5. táblázat. Nyíregyháza város bokortanyák övezetének összegző adatai, 2008

Kiskereskedelmi üzletek száma (humán gyógyszertárak nélkül)	39 db
Ebből élelmiszer jellegű	22 db
Ruházati jellegű	0 db
Vendéglátóhelyek száma	27 db
Lakónépesség	10 096 fő
Lakónépességen belül 0-14 évesek aránya	18,0%
Lakónépességen belül 15-59 évesek aránya	60,0%
Lakónépességen belül 60-x évesek aránya	22,5%
Legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya az aktívkorúakon belül	40,0%
Felsőfokú végzettségűek a 25-x korúak arányában	5,0%
Foglalkoztatottak aránya a 15-64 éveseken belül	21,0%
Foglalkoztatottak nélküli háztartások aránya	49,0%
Rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon (15-59 évesek) belül	57,0%
A legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon belül	28,0%
Bölcsődék száma	0 db
Óvodai férőhelyek száma	138 db
Általános iskolák száma (gyógypedagógiai oktatással együtt)	1 db

Forrás: Nyíregyháza Megyei Jogú Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája

A város településfejlesztési elképzelései

Nyíregyháza város a hosszútávú településfejlesztési koncepciójában magában foglalja az épített környezet fejlesztése és védelme operatív programot, mely a minőségi életkörülmények biztosítását is tartalmazza. Célja „a város és a városkörnyék fejlesztése az egyes területek sajátosságainak, hagyományos települési-táji jellegzetességeinek megőrzésével, továbbfejlesztésével". A város településszerkezeti és szabályozási tervében meghatározásra kerültek a külterületi lakott helyek fejlesztési kategóriái, az ezekre vonatkozó építési előírások. A város részben besorolta a bokortanyákat is, a saját kutatásaim attól kissé eltérnek. Nyíregyháza város külterületi lakott helyek az alábbi kategóriákba tartoznak:

I. Falusias jellegű településrészek.
II. Településszerkezetben elfoglalt új helyzetük miatt gazdaságfejlesztésre alkalmas településrészek.
III. Üdülési fejlesztésre kijelölt településrészek támogatása.
IV. Műemléki védelemre kijelölt településrészek.
V. Mezőgazdasági nagytelkes településrészek.

A bokortanyákra is vonatkozó általános fejlesztések:

- A bokortanyák megközelíthetőségének javítása
- Egészséges ivóvíz biztosítása a város teljes közigazgatási területén
- A szennyvízhálózat bővítése, a szennyvíztisztítás korszerűsítése, a gazdaságosan el nem látható területeken a helyi közműpótlók kiépítése
- Szakképzetlen felnőttek segítése, szakképzettség szerzése
- A bokortanyák karakteres elemeinek megőrzése
- A bokortanyák sajátos szerepének megfelelő differenciált fejlesztése
- Komplex munkaerő-piaci modellek kialakítása a romák, a halmozottan hátrányos helyzetűek, a tartós munkanélküliek célcsoportjai részére
- Szociális gazdaság típusú projektek
- A hátrányos helyzetű csoportok felé irányuló tolerancia erősítése
- Az egészségügyi prevenció széleskörű elterjesztése.

Turizmus a bokortanyákon

A bokortanyák legnagyobb értéke a különleges, egyedi település-szerkezeti sajátosság, a településmorfológiai képük és a tirpák hagyományok. Ennek megismerését, ismertségét kellene növelni. Ezen túl nem rendelkeznek igazán jelentős kulturális vagy egyedi agroturisztikai értékekkel. Több formában jellemző a hagyományápolás, az egyedi rendezvények összefonódnak lovas és gasztronómiai turisztikai termékekkel.

A tirpák rendezvények rendszeresek, ilyen a Tirpák Lovas Napok, a Tirpák Hétvége a Bihari tanyán. Rendszeresek a Tanyanapok Vajdabokorban, a megyei kisebbségek találkozója Mandabokorban. A Sóstói Múzeumfaluban Pünkösdöt ünneplik tirpák hagyományokkal. A rendezvényekre látogatók száma évről-évre növekszik, a gasztronómiai és egyéb hagyományok azon fiatalok érdeklődését is felkeltik, akik valamilyen formában kapcsolódnak a tirpáksághoz, a bokortanyákhoz. Több program zajlik a helyi evangélikus egyház szervezésében is.

A Bokortanyák Lakosságáért Egyesület a legaktívabb hagyományápoló civil szervezet. Emellett a Tirpák Kulturális Egyesület, a Vajdabokori Tirpák Népzenei Együttes és a Mandasi Bokortanya Klubja népdalkórusa és táncosai, a Felvidék Egyesület tevékenykednek. A Nyírségi TDM-be – mely a szakmában jelenleg folyó, helyi, aktuális szerveződés – a Nyírség Turizmusáért Egyesületen és a városon keresztül kapcsolódhatnak be a bokortanyák *(Furkóné Sz. M. 2010)*.

Szabadidő eltöltésre alkalmas helyek: Benkőbokorban a Joób szeretetintézmény régi iskolaépülete, Salamonbokri régi iskolaépület, Rozsrétszőlőn és Mandabokorban az általános iskola, Mandabokorban és Vajdabokorban a Művelődési Ház, a Rozsréti Sportcentrum.

A falusi turizmuson kívül az aktív turizmus: a gyalogos és kerékpáros turizmusra, lovaglásra van lehetőség. A város is támogatja az egyes bokortanyák komfort-átalakítását, hogy alkalmassá váljanak a falusi turizmus fogadására.

Önálló desztinációként nem valószínű a bokortanyák megjelenése, de kiegészítő programként és szálláslehetőségként forgalomnövekedés is reális elképzelés. Akkor lehet versenyképes ez a kis terület, ha jó hírét keltik és visszatérnek oda, olyan vonzerőt és szolgáltatást képes nyújtani, amelyek a turisták számára igazi élményt jelent és a versenytársakhoz képest jobb ár-érték-arányt képvisel *(Hanusz Á. 2010)*. Hivatalosan a 36 tanya területén öt helyen van lehetőség magánszállást igénybe venni. Valójában két helyen foglalkoznak aktívan turizmussal. Kereskedelmi szállás nincs. Emellett az evangélikus egyház intézményeiben vannak vendégszobák.

A legnagyobb és legismertebb szállás a Bihari-tanya és Lovas Panzió Antalbokorban. Ez egy élő tanya, a gazdák is ott élnek, külön házban, lovakat, kacsákat, egyebet tartanak, gazdálkodnak. 2x10 férőhelyes falusi szállás, vályogból és fából-kőből épült vendégházzal. 1994 óta aktív tagja a megyei falusi turizmus szövetségnek. Egyre bővülő szálláskínálattal és programlehetőséggel rendelkeznek: lovaglás, sétakocsizás a tanyák között, lovasszán, disznóölés, agyagozás, korongozás, rendezvények: fogatversenyek, rendezvényük a Tirpák napok. 2010-ben a vendégéjszakák száma meghaladta a 350-et. A tulajdonosok elmondása alapján nyíregyházi és főleg Budapest és környéki vendégeik vannak. Az egyéni marketingtevékenység mellett a vendégforgalom növekedésére hatással volt a Nyíregyházi Állatpark vonzereje.

A bokortanyák turizmusában előrelépés:

- Nyíregyháza város saját kiadványaiban megemlékezik, bemutatja egy-egy fotó erejéig (általában a Falumúzeum mellett),
- A Bihari-tanyán a Tirpák napok hat éven át került megrendezésre. A városnaphoz közeli hétvégén, lovas és gasztronómiai programmal.
- Rókabokor 17., Benkőbokor 11. számú ház műemlék jellegű épületegyüttes, Róka- és Sulyánbokor védett településszerkezete.
- Tirpák csárda 36-os főút mellett, Szabadságbokorban. Tirpák ételek ajánlásával és lehetőség tirpák lakodalmak lebonyolítására. Falusi szálláslehetőségek bővülése.
- Tirpák rendezvények, hagyományápolás.

Megvalósításra váró lehetőségek:

- Tájékoztató és információs táblák elhelyezése.
- A városi Tourinform Irodában nem tudnak konkrétan ajánlani közlekedési eszközt, útvonalat egy bokortanyás körútra. Célszerű volna akár egy lovasfogatot fenntartani legalább a főszezonban, rendezvények idején erre az igényre (ez 2-3 órás egyedi program lehetne a város kínálatában).
- Tanya-út (tematikus út), lovaskocsival, tirpák taligával, kerékpárral is.
- Gasztronómiai, gazdálkodási bemutatók, extraigényként tirpák lakodalom.

Az utóbbi években főként olyan fejlesztések történtek, amelyek viszonylag kis tőkével, sok esetben a családi vagyonra alapozva teremtettek új szálláshelyeket. A projektekben egyelőre még mindig a szálláshelyteremtés dominál és kisebb hangsúlyt kap a különböző idegenforgalmi programok megvalósítása.

A turizmus egyenlőre egyik bokor számára sem jelent komplex megoldást. Azonban a helyi lakosságnak kiegészítő jövedelemforrást teremthet, vonzóbbá teheti a tanyaképet, Nyíregyháza palettáján hiánypótlást tehet.

Összegzés

A bokortanyák fennmaradása és fenntartása nem lehet kétséges. A múlt, a hagyomány ereje, a tanyai életmód szeretete mellett a gazdasági viszonyok és a családi gazdálkodás jelentősége is élteti őket. A bokrok infrastruktúrájának javulásával a belvárostól eltérő, de kényelmes lakókörnyezetet igénylők szándéka megvalósulhat: városi lakosként kellemes természeti környezetben élhetnek. A rendszerváltás óta történt változások hatására ma elöregedő és megújuló tanyákkal találkozunk. A bokortanyák funkciója részben megváltozott, a kint élők életmódja nagy eltéréseket mutat, differenciálódtak a tanyák. Kutatásaim alapján három alaptípusba sorolom a bokortanyákat:

1. Falusias elrendezésű tanya, egy-két meghatározó utcával, várható további gazdaságfejlődéssel: Felsősima, Gerhátbokor, Jánosbokor, Mandabokor, Rozsrétszőlő, Rozsrétbokor, Salamonbokor, Szélsőbokor, Újtelekbokor, Vargabokor, Vajdabokor, Zomboribokor, Szabadságbokor.

   Elérhető a távolság a városi munkahelyhez és a szolgáltatásokhoz, de az ingatlanárak lehetővé teszik a saját kertes családi otthon megteremtését. Alvófalura jellemző sajátosságokkal is rendelkeznek ezek a megújuló tanyák.

2. Mezőgazdasági jelleg dominál, a családi gazdálkodás meghatározó: Alsóbadurbokor, Antalbokor, Bálintbokor, Bedőbokor, Benkőbokor, Csernyikbokor, Debrőbokor, Felsőbadurbokor,Felsősima (tanyák), Füzesbokor, Istvánbokor, Kazárbokor, Kordovánbokor, Kovácsbokor, Lóczibokor, Mandabokor I., Mandabokor II., Mátyásbokor, Mohosbokor, Nádasbokor, Polyákbokor, Szelesbokor.

   A jelentősebb agrártermelés mellett itt is megmarad az a tendencia, hogy hétvégi házként, vagy zártkerti földművelést folytatva él tovább a tanyasi ház. Jellemző az idős lakónépesség nagy aránya.

3. Idegenforgalmi alapokkal rendelkező tanyák: Antalbokor, Benkőbokor, Rókabokor, Sulyánbokor.

   A két védett műemlék illetve Róka- és Sulyánbokor védettsége nem eredmény, a város ezzel az elmaradás pótlásával önmagának tartozott, de a

bokortanyák turisztikai funkcióját erősíti. Néhol a rekreáció lesz meghatározó. A gazdálkodás mellett a szabadidős és a falusi turizmus segítségével olyan eddig kihasználatlan erőforrások aktivizálásásra van lehetőség, amelyek segítségével jövedelmek keletkeznek.

Természetesen átfedések, eltérések adódnak. Továbbá a lakásállomány, településszerkezet pontosabb vizsgálatával, és az új népszámlálási adatokkal ez a besorolás módosulhat, egy alapos szociálgeográfiai felmérés is szükséges.

Az Országos Területfejlesztési Koncepció (2005) 6. pontjában megfogalmazott: Rurális, vidékies térségek területileg integrált fejlesztésének prioritásai között szerepel: a) a természeti és kulturális táji értékekben gazdag területeken a helyi értékek és erőforrások fenntartható hasznosítása; b) a tanyás térségek revitalizálása. Ez akkor válhat tényleges területfejlesztéssé, ha a támogatási rendszerben és a pályázatok révén is megjelennek. Így lehetséges csak a Nyíregyháza környékén jelentősebb fejlesztéseket megvalósítani.

Nyíregyháza népességének 4,5%-a, 5277 fő, továbbá Nagycserkesz, Nyírtelek és Kálmánháza (lsd. Kiegészítés) területén is élnek az egykori bokortanyákon, összesen mintegy 8500 fő. A társadalomban és minden településen jellemző differenciálódás nyomai meglátszanak ma a tanyás térségekben is. Magyarország népességének 2%-a él tanyán, az Alföldön ez az arány 6,2 %. Nem számottevő népesség, de különleges településtípus, remélhetőleg a pozitív változások erősödnek, hosszútávon fejlődésről írhatunk majd.

Kiegészítés

Az egykori bokortanyák nemcsak Nyíregyháza, hanem a szomszédos települések területéhez is tartoznak. Ezeket most nem vizsgáltam, de célszerűnek tartom, hogy legalább felsorolás-szerűen itt álljanak:

NAGYCSERKESZ *Terület*: 41 km^2, ebből külterület: 27 km^2,
Népesség: 1. 882 fő ebből a külterületen: 813 fő
16 tanya tartozik hozzá: Bájibokor, Bánfibokor, Belfibokor, Cigánybokor, Ferencbokor, Halmosbokor, Horváthbokor, Lakatosbokor, Magyarbokor, Markóbokor, Nádasibokor, Púposhalom, Tamásbokor, Táncsicsbokor, Vadasbokor, Zöldbokor.

NYÍRTELEK *Terület*: 68 km^2, ebből a külterület: 64 km^2
Népesség: 7.146 fő, ebből külterületen: 1.988 fő
8 tanya tart ozik hozzá: Alsósóskút, Bedőbokor, Dankóbokor, Felsősóskút, Horváthbokor, Jakusbokor, Kispúposhalom, Szekeresbokor és egyéb újabb tanyák

KÁLMÁNHÁZA *Területe*: 37 km^2, ebből a külterület: 35 km^2
Népesség: 2.097 fő ebből a külterület: 519 fő,
Tanyák: Alsósima, Bánszkidűlő, Felsősima, Gerdadűlő, Plószdűlő és egyebek.

Felhasznált irodalom

BALOGH I. (1979): A Nyírség tanyái. In: Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv 2. köt. Nyíregyháza,

BECSEI J. (2000): A magyarországi településállomány változásai, In: az alföld történeti földrajza, Nyíregyháza, pp. 377-390

BELUSZKY P. (1968): A nyíregyházi tanyabokrok földrajzi vizsgálata. Földrajzi Közlemények

BELUSZKY P. (1974): Nyíregyháza vonzáskörzete, Budapest, 117 p.

CSERVÉNYÁK L. – MEZŐ A. szerk. (1987): Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 318 p.

CSERVENYÁK L. (1969): Nyíregyháza örökváltsága. Nyíregyháza,

FRISNYÁK S (1985): Nyíregyháza földrajzi képe, Földrajzi közlemények 3. pp. 196-216.

FRISNYÁK S. szerk. (2003): Nyíregyháza, Előadások a város újratelepítésének 250. évfordulóján, Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, nyíregyháza, 2003. p. 224.

FURKÓNÉ SZABÓ M. (2010): A nyírségi TDM megalakításának tapasztalatai. In. Hanusz Á. (szerk.): A helyi és térségi TDM szervezetek, Kiadja Nyíregyháza MJV és a NYF TTIK TFI. pp. 21-34

GEDULY H. (1996): Nyíregyháza az ezredik évben. Reprint kiadás. Nyíregyháza

HANUSZ Á. (2010): A TDM szerepe a falusi rendezvények turisztikai termékké fejlesztésében. In. Hanusz Á. (szerk.): A helyi és térségi TDM szervezetek, Kiadja Nyíregyháza MJV és a NYF TTIK TFI.: pp. 35-46

HUSZTI É. (2008): Társas kapcsolatok, Családi, rokoni, baráti kapcsolatok nyíregyháza lakói körében, főiskolai tanársegéd, PhD. Hallgató Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar, Alkalmazott Társadalomtudomány Tanszék.

JOÓB O. (ifj.) (2010): Tenger harcon át. Emlékezés Joób Olivér lelkészre, születésének 100. évfordulója alkalmából, Kiadja az Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest 2010. p. 422

Emlékeink Joób Olivér lelkészről. Kiadja a Nyíregyháza-Kertvárosi Evangélikus Gyülekezet és a Joób Olivér Szeretetintézmény. p 36.

KÓKAI S. (2009): Nyíregyháza funkcionális morfológiája, In: Gál A – Hanusz Á (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor professzor 75. születésnapjára, Kiadja a NYF Turizmus és Földrajztudományi Intézete, nyíregyháza, 2009. pp. 215-234.

KUJBUSNÉ MECSEI É. (2001): Nyíregyháza mezőváros tanácsa által határozatott… (1793-1837) forrásválogatás, Kiadja a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, II. közlemények 23. Nyíregyháza 2003 p. 256.

KUJBUSNÉ MECSEI É. (2001): PRO MEMORIA Nyíregyházi összeírások (1752-1850), forrásválogatás, Kiadja a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, II. közlemények 29. Nyíregyháza 2003 p. 566.

KUJBUSNÉ MECSEI É. (2003): Nyíregyháza önkormányzata (1753-1848), Kiadja a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, II. közlemények 28. Nyíregyháza 2003 p. 324.

Külterületi lakott helyek Egyszerűsített Rendezési Terve, Nyíregyháza város Önkormányzata, 1999.

LŐRINCZ K. (2005): A nyíregyházi bokortanyák revitalizációjának lehetőségei, szakdolgozat, Szent István Egyetemen

MARGÓCSY J. (1984-2002): Utcák, terek, emléktáblák. Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. 1-5. kötet Nyíregyháza

MÁRKUS M. (1943): A bokortanyák népe. Budapest, Reprintkiadás, Nyíregyháza 2008

Nyíregyháza Megyei Jogú Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája http://www.nyiregyhaza.hu/index.php, 2010. december 27.

PAPP S. (2000): Nyíregyházi bokortanyák, Városvédő füzetek 2., Nyíregyháza

PRISTYÁK E. (2001): A bokortanyák helyzete, a fejlődés lehetőségei, In: Nyírségi Földrajzi Napok előadásai, Szerk.: Boros László, Nyíregyháza, 2001. pp. 171-182.

PRISTYÁK E. (2003): A bokortanyák morfológiai képének változása – átalakuló tanyaszerkezet. In: Frisnyák S. szerk. 2003: Nyíregyháza, Előadások a város újratelepítésének 250. évfordulóján, Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, nyíregyháza, 2003. pp. 167-174.

SEXTY A. (1880): A Nyíregyházi szállásbokrok térképe. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár térképgyűjteménye

SIMKÓ GY. (1910): Nyíregyháza és tanyáinak települése. In: Földrajzi közlemények. XXXVIII. 2. pp. 41-72. 3. pp. 89-114.

Településrendezési terveinek felülvizsgálata jóváhagyott dokumentáció http://www.nyirhalo.hu/index.php?option=content&task=category&sectionid=27&id=144&Itemid=110 2010. december 27.

Városlakók életminőségi vizsgálata. Nyíregyháza Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal Szociális Irodája és a Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszéke 2008-as kutatássorozata

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Nyiregyhaza/pages/017_a_bokortanyak.htm

Interjúk, terepbejárás.

ZÖLDTERÜLETEK A HAZAI VÁROSOKBAN, HATÁSUK AZ ÉLETMINŐSÉGRE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VÁROSKLÍMÁRA

BARANYAI GÁBOR – CSAPÓ TAMÁS

1. Bevezetés

A klímaváltozás feltételezett forgatókönyveit figyelembe véve meg kell vizsgálni, hogy a klímaváltozás és annak következményei miként fognak hatni a települések belső szerkezetére, a beépítésre és a területhasznosításra. Hipotézisünk szerint a városi zöld területek kiterjesztésének növelése ellensúlyozni képes a klímaváltozás negatív hatásait a településeken. A kutatás tárgya az elmúlt időszakban konkrétan az volt, hogy megvizsgáltuk a hazai városok zöldterülettel való ellátottságát. Empirikus és statisztikai módszerekkel feltártuk, hogy mekkora a városi zöldterület nagysága, kiterjedése és aránya a hazai városokban és ezt néhány város példáján bemutatjuk. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy bejártuk a városok teljes belterületét és bejelöltük a települések digitális alaptérképén a városi zöldterületek elhelyezkedését. Ezeket az adatokat összevetettük a városi önkormányzatoktól kapott információkkal.

2. A városi zöldterület fogalma

Az 1990-ben elfogadott német területhasználati rendelet pontosan leírja a különböző területhasználati kategóriákat:

- lakóépítési (kertvárosi, tiszta, általános, különleges) terület,
- vegyes építési területek (falusi, kevert, központi),
- ipari építési területek (klasszikus ipari terület, ipari parkok),
- különleges építési területek (hétvégi házas területek, klinikák),
- közszükségletet ellátó területek (igazgatási, oktatási, művelődési, sportolási),
- elsőrangú közlekedési területek (autópályák, autóutak),
- közlekedési területek (városi tömegközlekedés területe, gyalogos területek, parkok),
- kommunális, műszaki infrastrukturális területek,
- városi zöldterületek,
- vízi területek (tavak, folyók),
- bányászati területek,
- mező- és erdőgazdasági területek *(Krätke, R. 1995)*.

A német településföldrajzban a városi zöld- és szabadidős területekhez (städtische Grün- und Freiflächen) a következő funkcionális városi részeket sorolják:

- erdőterület,
- mezőgazdasági hasznosítású terület,
- vízzel borított terület,
- temetők,
- zöld létesítmények,
- zoológiai és botanikus kertek,
- sportlétesítmények,
- egyéb parkok és területek *(Zehner, K 2001)*.

Hazánkban a 253/1997 (XII. 20.) Kormányrendelet rögzíti a városok terület-felhasználásának különböző funkcionális kategóriáit (OTÉK). Ennek alapján készítik el Magyarországon a városok általános rendezési terveit. A fővároson kívüli városokra vonatkozó terület-felhasználási kategóriák a következők:

- lakóterületek:
  - nagyvárosias (nagy laksűrűségű) lakóterület,
  - kisvárosias (közepes laksűrűségű) lakóterület,
  - kertvárosias (alacsony laksűrűségű) lakóterület,
  - falusias lakóterület,
  - településközpont vegyes terület,
  - központi vegyes terület,
- intézményterületek:
  - intézményterület,
  - különleges intézményi beépítésre szánt terület,
- munkahelyi területek:
  - kereskedelmi-, szolgáltató gazdasági terület,
  - zavaró hatású ipari gazdasági terület,
  - egyéb ipari gazdasági terület,
  - különleges kereskedelmi célú terület,
  - bányászati terület,
- zöld és zöldfelület jellegű területek:
  - üdülőházas üdülőterület,
  - zöldterület,
  - erdőterület,
  - kiskertes terület,
  - mezőgazdasági terület,
  - temetőterület,

- közszolgáltatási területek:
  - hulladék elhelyezésére szolgáló terület,
  - városüzemeltetési célokat szolgáló terület,
  - általános közlekedési és közműterület,
  - különleges közlekedési és közműterület,
  - vasútterület,
- különleges és egyéb területek:
  - honvédelmi terület,
  - repülőtéri terület,
  - egyéb rendeltetésű terület
  - nem hasznosított terület.

Városi zöldterületek alatt tehát, figyelembe véve a nemzetközi (elsősorban a német és az angol városföldrajzi) kutatásokat és a hazai OTÉK előírásait, a következőket értjük:

- legkülönfélébb sporttal összefüggő szerepkörű területeket (sportpályák, sportcentrumok, stadionok, uszodák és strandok, élmény- termál- és gyógyfürdők, lovas pályák, sípályák, műjégpályák, stb.) és az úgynevezett rekreációs területeket (fitness központok, erdei tornapályák, bob pályák, szabadidőparkok, stb.),
- a városi közparkokat, sétautakkal kialakított erdei kirándulóhelyeket, a kisebb tavakat és közvetlen környéküket, a nagyobb tavak vagy folyók parti strandjait,
- bizonyos idegenforgalmi létesítményeket, amelyeknél az üdülés és a rekreáció az elsődleges (kempingek, szanatóriumok valamint az ezekhez kapcsolódó sportlétesítmények),
- a városi zöldterülethez tartoznak a városok belterületén lévő, turistaútvonalakkal ellátott erdők és ligeterdők,
- végül a zöldterületekhez soroljuk a városokban található temetőket, amelyek a halottaknak nyújtanak méltó, végső nyughelyet,
- ugyanakkor nem tartozik ide a mezőgazdasági terület, elsősorban funkcionális szempont miatt.

3. Városi zöldterületek a hazai városainkban

A városok funkcionális szerkezetében a zöldterületek fontos szerepet játszanak, és jelentőségük egyre növekvő. Szerepük a városban és a környéken élők, valamint a turisták aktív és passzív pihenésének a biztosítása, a település esztétikai megjelenésének, és a városi klímának a javítása. Ez az a városi funkcionális terület, amely kisebb-nagyobb mértékben ugyan, de minden hazai városban jelen van. Például temetők és sírkertek minden hazai városban, sőt településen vannak,

de számuk és kiterjedésük nagyon különböző. A nagyobb városokban általában többet és nagyobbakat találunk, mint a kisebbekben. Sok közülük már használaton kívüli, elhelyezkedésüket tekintve többnyire a városok peremén vannak.

Elsősorban a fejlett országok városaiban egyre erősödő tendencia napjainkban, hogy a városi zöldterületek nagysága növekszik és arányuk egyre nagyobb a városok belterületéből. A nagyobb nyugati városokban ez már megközelíti az összterületnek a felét. Hazánk városaiban ettől még messze vagyunk, a városi zöldterületek nagysága és aránya nálunk alacsony, de az országon belül jelentős különbségeket mutat.

A különbségek elsősorban a települések földrajzi adottságaitól, fekvésétől, a városok nagyságától, a funkciók sokszínűségétől és erejétől, valamint a városok korábbi és jelenlegi vezetésének várospolitikai elképzeléseitől függ elsősorban. A vízparti fekvés (Győr, Szeged, Szolnok), vagy a hegység közelsége (Eger, Miskolc, Pécs), esetleg kedvező termálvíz adottságok (Dombóvár, Gyula, Hajdúszoboszló, Sárvár) mindig előnyt jelentenek, nagyobb üdülő és rekreációs területek – ezzel együtt jelentősebb városi zöldterületek – kialakítását teszik lehetővé. A városok nagysága és funkciói elősegítik a sokféle típusú és jelentős nagyságú rekreációs térségek kialakulását, ezért általában a nagyobb városokban ezek a funkciójú városrészek jelentősebb területet foglalnak el (Debrecen, Szombathely).

A hazai városok közül tucatnyiban találunk nagyobb területre kiterjedő városi zöldterületet. Közülük három város is van, ahol arányuk (magyar viszonylatban) kimagaslóan nagy. Kőszeg esetében a hegylábi fekvés a döntő. A város – fejlődése során – felkúszott a Kőszegi-hegység keleti lejtőire, ott jelentős kiterjedésű kirándulóövezet alakult ki, melyben idegenforgalmi létesítmények tucatja van *(1. ábra)*. A város területének közel fele zöldterület.

Egészen más okok miatt nagy a városi zöldterület aránya Dunaújvárosban. Egyrészt a település a Duna partján fekszik, másrészt, amikor megtervezték ezt a szocialista iparvárost, ügyeltek arra, hogy nagyjából egyenlő arányú legyen a városon belül az ipari- a lakó- és a városi zöldterület *(2. ábra)*. Sőt arra is figyeltek, hogy a zöldterület válassza el a lakóterületet az ipari részektől.

A harmadik példa Keszthely, amely a Balaton partján terül el, így a település csak kihasználta a relatív földrajzi fekvéséből fakadó előnyöket. amikor a tó partján jelentős, idegenforgalmi hasznosítású, zöldterületet alakított ki. Az üdülő- és zöldövezet elsősorban a Balaton partján található, a part és a vasútvonal közti hosszú sávon. Az övezet követi a Balaton part vonalát, így félkörívben helyezkedik el a Keszthelyi-öböl mentén *(3. ábra)*. Ezen a területen idegenforgalmi szálláshelyek, többnyire kempingek, fizetős- és szabad strandok, különböző sportpályák és kikötők találhatók. A parttól távolabb a zárt településen ehhez az övezethez (amely inkább egy sáv) városi parkok, sportpályák és létesítmények, valamint a temetők tartoznak.

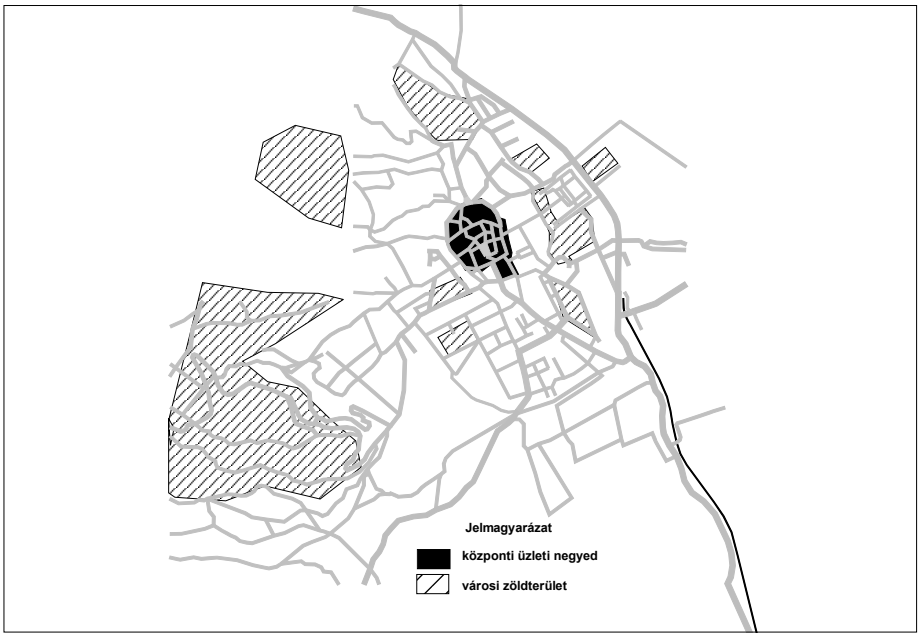

Forrás: saját szerkesztés

1. ábra. A városi zöldterületek elhelyezkedése Kőszegen

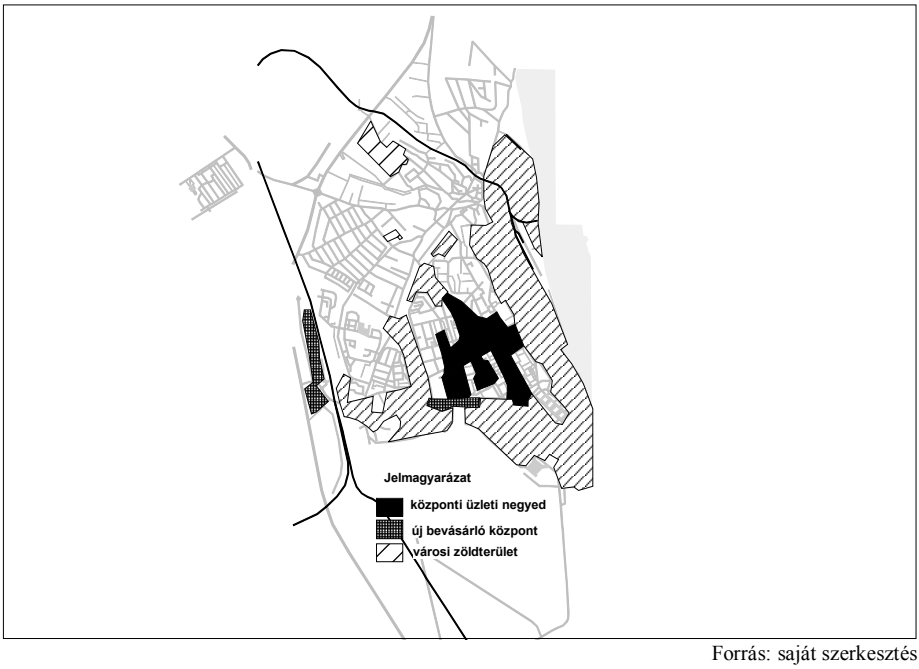

Forrás: saját szerkesztés

2. ábra. A városi zöldterületek elhelyezkedése Dunaújvárosban

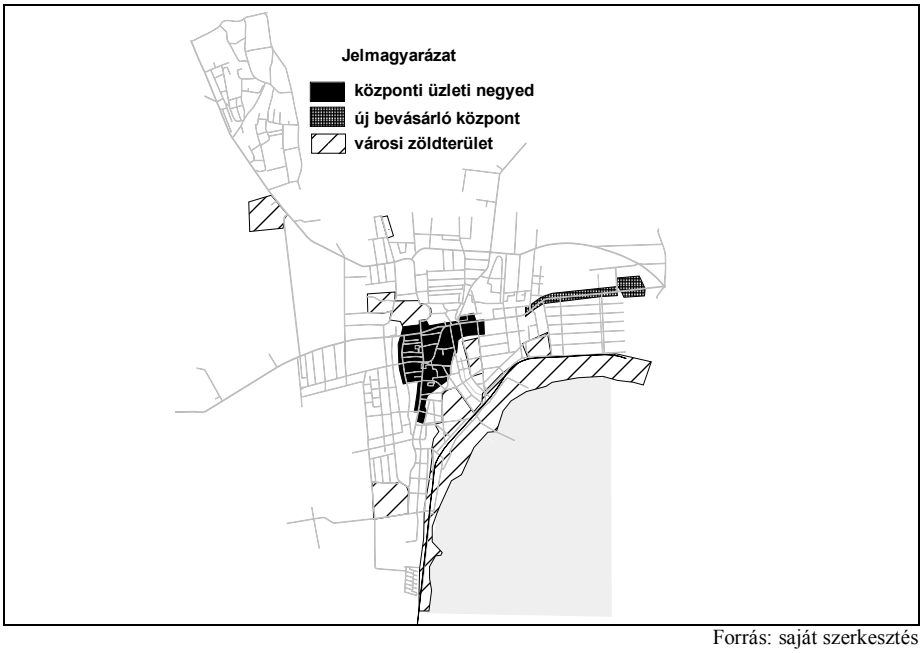

Forrás: saját szerkesztés

3. ábra. A városi zöldterület elhelyezkedése Keszthelyen

A hazai városok többségében a városi zöldterület aránya azonban alacsony, nem éri el az összterület negyedét *(Csapó T. 2005)*. Ahol nincsen tó vagy folyópart, ahol nincs a város peremén hegy/hegység, általában csak a nagyobb sportpályák, termálfürdők, temetők és parkok jelentik a városi zöldterületet. Ilyen például Nyíregyháza is, ahol a városi zöldterület – különösen amióta kiépült a Sóstói városrész a gyógyfürdővel, az állatkerttel, a falumúzeummal és a ligetekkel, valamint sportpályákkal – jelentős szerepet tölt be Nyíregyháza funkcionális szerkezetében. Területe azonban, a többi városi zöldterülettel együtt (temetők, sportpályák, parkok, stb.) sem éri el a beépített terület ötödét *(4. ábra)*.

Hasonló a helyzet a Nyugat-Dunántúl legdélebbi fekvésű megyei jogú városa, Nagykanizsa esetében is *(5. ábra)*. Itt is növekedett kismértékben a városi zöldterület nagysága, de aránya egyértelműen alacsony. Magában foglalja a Csónakázó-tó környékét a Parkerdővel, a vasútvonal melletti sportpályákat, a temetőket, Kiskanizsán a Principális-csatorna menti üdülőterületet és a városi parkokat.

Néhány városban, különösen a sport területén nemzetközi versenyekre alkalmas pályákat, létesítményeket hoztak létre, amelyek funkciójukat tekintve kiemelkedőek. Meg kell itt említeni Debrecenben a Főnix sportcsarnokot, ahol tornász világbajnokságot rendeztek, a szegedi és a szolnoki kajak-kenu pályákat, amelyeken többször rendeztek európai, sőt világversenyeket is. Ki kell emelni Szegedet még egy szempontból is, hiszen itt van a Széchenyi tér, az ország legnagyobb parkosított, vidéki tere, valamint az újszegedi városrészen alakították ki az ország egyik legnagyobb városi parkját.

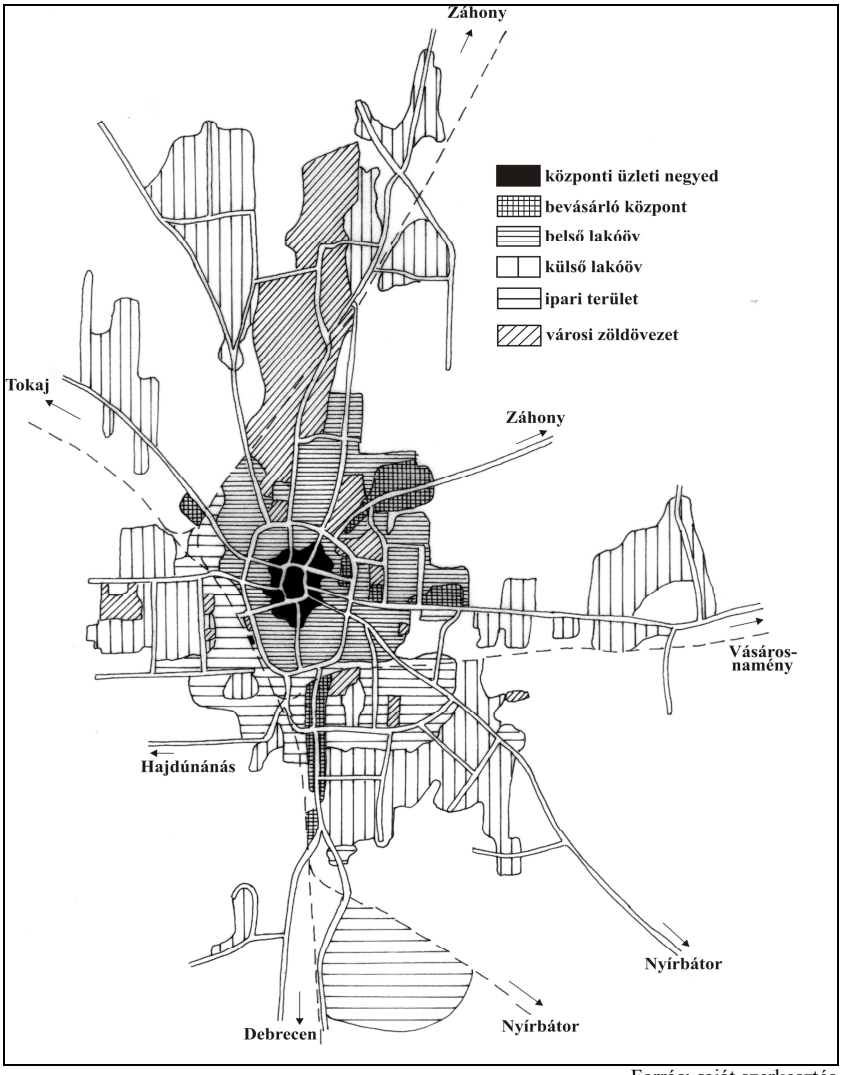

Forrás: saját szerkesztés

4. ábra. Nyíregyháza funkcionális szerkezete

A kisebb lélekszámú, gyengébb központi funkciókkal rendelkező és kedvezőtlenebb földrajzi fekvésű városokban a városi zöldterület általában kicsi, aránya a városi összterület tizedét sem éri el és többnyire csak egy-egy strandot, vagy néhány sportpályát, illetve kisebb-nagyobb városi közparkot jelent. A teljesség igénye nélkül ide sorolható például Balassagyarmat, Barcs, Bicske, Bonyhád, Cegléd, Kiskunhalas, Mór, Nagykőrös, Ózd, Tolna és Törökszentmiklós. De lakosságszámához és kiterjedéséhez a legkisebb ilyen szerepkörű területtel mindenképpen a budapesti agglomeráció alvó települése, Érd rendelkezik.

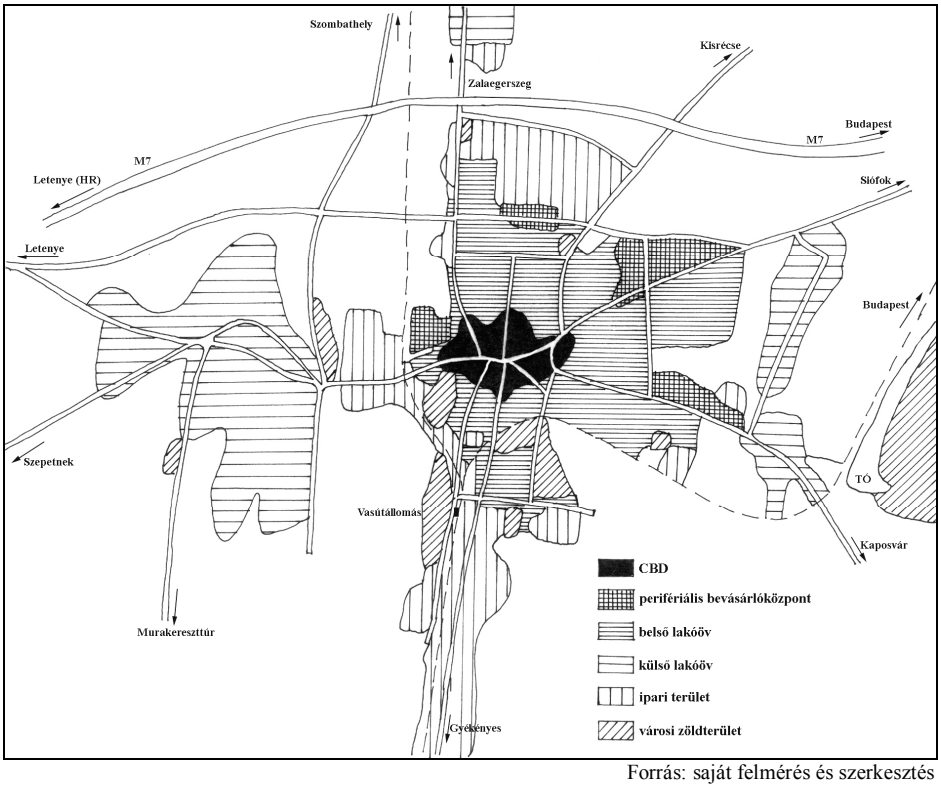

Forrás: saját felmérés és szerkesztés

5. ábra. Nagykanizsa funkcionális szerkezete 2010-ben

4. A zöldterületek hatása a településekre

A zöldfelületek/zöldterületek környezetvédelmi, ökológiai, környezet-egészségügyi, esztétikai és használati szempontból nagy jelentőségűek, hozzájárulnak a településkép, a beépítések harmonizálásához, illetve a városökológiai adottságok (mikroklíma és komforttényezők), a lakossági közérzet, a környezet minőségének és a településesztétikai adottságok javításához *(Baranyai G. – Balogh A. 2010)*.

Sok esetben hajlamosak vagyunk szó nélkül elmenni mellette, de életminőségünk és komfortérzetünk meghatározó tényezője a környezetünkben található vegetáció. Természetesen hatása függ mennyiségétől és minőségétől egyaránt. A növények szolgáltatják a magasabb rendű élőlények számára a nélkülözhetetlen oxigént. A települési növényzet szerepe ennél is tovább terjed, hiszen a lokális térben folyatott intenzív antropogén tevékenység fokozott szilárd és gáznemű káros anyag (por, gőzök, gázok) kibocsátással jár. Ezek elsőszámú közömbösítői a településeken élő növények, közülük is a fákat kell megemlítenünk. Hogy egy fa mekkora befolyásoló értékkel bír környezetében azt a következő példával szemléltethetjük *(Reichholf, J. 1999 után):*

4.1. A zöldfelületek és az üvegházhatás

Az urbánus környezet intenzív és sok esetben véletlenszerű hatásaival erős szelekciós tényező. Hazánk nagyvárosainak többségében találunk szépen fejlett, akár 25-30 méter magas platánokat. A platánok (Platanus acerifolia, Platanus occidentalis, Platanus x hybrida stb.) „tipikus" városi fák, az időszakonként feldúsuló por- és gázszennyezéseket tolerálják, ellenállóak. Gyorsan növő, hosszú életkort és hatalmas termetet elérő fák. Magasságuk 30, koronaátmérőjük pedig 15 méter is lehet. Egy ilyen fa már megjelenésében is impozáns, csakúgy, mint környezetének klíma- és levegőminőséget befolyásoló teljesítményét tekintve. Egy 80-100 éves matuzsálem – a maga 1500-1700 nm-nyi levélfelületével – a vegetációs időszakban óránként 1,75 kg oxigént termel, amit nem a légkörből von el, hanem az üvegházhatásért felelős egyik gáz, a szén-dioxid bontásával állít elő.

A városok légkörében felhalmozódó gáz forrása közlekedés, a háztartások fűtése, az ipari tevékenységek és a magasabb rendű élőlények élettevékenysége (légzés). A fotoszintézis során ugyanannyi oxigénmolekula kerül kibocsátásra a növény által, mint amennyi szén-dioxid molekulát a környezetéből elvon ($6\ CO_2 + 6\ H_2O \Rightarrow C_6H_{12}O_6 + 6\ O_2$). A haszon dupla, hiszen az oxigén kibocsátás mellett a CO_2 mennyiség csökkenése is megvalósul. Természetesen bármennyire is jól ellátott egy város zöldfelületekkel, biztosan nem képes saját erőből közömbösíteni az általa termelt szén-dioxidot. A lokális feldúsulások csak regionális (esetleg globális) méretekben kerülhetnek újra egyensúlyba.

4.2. A zöldfelületek és a relatív páratartalom

A fotoszintézis során felvett víz csak egy része – a kisebbik – a fák által hasznosított mennyiségnek. Többszöröse szükséges a növény növekedéséhez, fejlődéséhez, mint az oldott ásványi tápanyagok szállítóközegére. Ez a vízmennyiség nem zárt rendszerben kering, hanem a növények funkciója elvégzése után elpárologtatják. Egy – már említett nagyságú fa – egy meleg napon több száz liter vizet is képes a közvetlen környezetébe bocsátani, ami akár 10%-kal is növelheti a relatív légnedvességet a fa alatt *(Reichholf, J. 1999)*. Egy időben a környezet hőmérséklete is csökken, hiszen párolgás minden esetben hőelvonással is jár. Értelmezhető ez úgy is, hogy minél melegebb egy adott környezet (vö. városi hő sziget), a benne levő zöld növények annál intenzívebben párologtatnak, annál több hőt vonnak el, vagyis egyfajta kiegyenlítő szereppel bírnak. Természetesen mindez csak akkor működik, ha a párologtatáshoz szükséges vízmennyiség rendelkezésre áll. Sajnos azonban a települések tervezésénél sok esetben csapadékvíz mielőbbi elvezetése prioritást élvez a talaj vízutánpótlásával szemben, ami viszont a fentebb említett folyamatot gátolja. A nagy kiterjedésű burkolt felületek következtében kialakuló alacsony nedvességtartalmú urbánus klímát találóan városi sivatagnak is szokás nevezni.

4.3. A zöldfelületek és a csapadékképződés

Ez a téma részben összefüggésben van relatív páratartalommal, hiszen a csapadék képződéséhez telített állapotra van szükség. Emellett azonban elengedhetetlenül fontos az ún. kondenzációs magvak jelenléte, amelyeken a telített levegő vízgőztartalma kicsapódhat. Ezek jellemzően különböző méretű porszemcsék (esetleg hamu és korom).

4.4. A zöldfelületek és a porszennyezés

Az ipari tevékenység, a közlekedés, a légmozgás (akár a horizontális, akár a vertikális) a porszemcséket folyamatosan mozgásban tartja. A szálló por a levegőben lebegő szilárd és folyékony részecskék elegye. Szemcseméret alapján két nagy csoportra lehet bontani (durva: 10 mikrométer átmérőjű-; finom: 2,5 mikrométernél kisebb átmérőjű szemcsék). A „finom" porszemcsék azért különösen veszélyesek, mert belélegezve a tüdő mélyébe jutnak, innen pedig felszívódnak és a keringésbe kerülnek. Ráadásul a finom por, mozgásban tartása jóval kisebb (tehát gyakoribb) légmozgásnál is megvalósul. Nagyvárosainkban igen kedvezőtlen a levegő szállópor koncentrációja, gyakoriak a határérték túllépések, különösen a téli félévben *(www.legszennyezes.hu)* Ez alól az idei tél sem kivétel, nem volt olyan hét, amikor ne kellett volna a szmog riadó különböző fokozatait elrendelni Budapesten, Székesfehérváron, Várpalotán, Miskolcon, Pécsett, Veszprémben stb. Hogy miért a téli félév a problematikusabb? Nagyon összetett kérdés! Függ a kialakuló időjárási helyzetektől, a használt közlekedési eszköz-állománytól, a fűtési rendszerek korszerűségétől stb.

A téli félévben a települések lombos vegetációja nyugalmi állapotban van. Egy m^3 levegő 10-12000 porszemcsét is tartalmazhat. Nyáron platánfánk a szálló por mennyiség ¾ részét megköti 1500-1700 nm-nyi levélfelületével. Ez az adszorpciós képesség értelemszerűen a minimumára csökken a lombkorona elvesztésével. Sajnos a települési légkörben lebegő finom frakciójú por a növényzet szöveteit is drasztikusan károsítja, előbb-utóbb pusztulásukhoz vezet. Az elhalt fás szárúak pótlása többek között ezért is fontos, hiszen vegetálásuk során közegészségügyi funkciót is ellátnak.

Összegzés

A városi zöldterületek egyre fontosabb és nagyobb részét képezik a települések funkcionális szerkezetének. Ennek ellenére nagyságuk, arányuk a hazai városokban még jelentősen elmarad a fejlett országok városaitól. Nálunk csupán a hegység-síkság találkozásánál, vagy a Balaton parton fekvő, jelentős idegenforgalmi szerepkörrel rendelkező városoknál jelentős a kiterjedése. Pedig a zöldterületek szerepe igen nagy, nem csak esztétikai, vagy rekreációs aspektus-

ból, hanem a városi klíma alakításának és a városökológiai adottságok javításának szempontjából. Ezért (is) elengedhetetlenül fontos városrendezési/irányítási feladat a városi zöldterületek nagyságának és arányának a növelése.

Felhasznált irodalom

BARANYAI G. – BALOGH A. (2010): Települési zöldfelületek mozaikosságának vizsgálata néhány városunk példáján. V. Erdei Ferenc Tudományos Konferencia, Kecskemét, pp. 1096-1100.

CSAPÓ T. (2005): A magyar városok szerkezetének átalakulása a rendszerváltozás után. – Földrajzi Közlemények CXXIX. (LIII.) kötet, 1-2. szám. Budapest, pp.: 65-83.

KRÄTKE, R. (1995): Stadt – Raum – Ökonomie. Einführung in aktuelle Problemfelder der Stadtökonomie und Wirtschaftsgeographi. Stadtforschung aktuell 53. Basel u.a.

REICHHOLF, J. (1999): A települések ökológiája. Magyar Könyvklub, Budapest, 224 p.

ZEHNER, K. (2001): Stadtgeographie. – Klett-Perthes, Gotha und Stuttgart. 239 S.

www.legszennyezes.hu

A BUDAPESTI SZÁLLODÁSIPAR TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE 1945-2006 KÖZÖTT

BÁRTFAI ENDRE[1]

Egy város szállodaiparáról írni nem kis kihívás. Egy időszakot kiemelni a sok évszázados időből szintén nehéz, de ebben az esetben a 65 olyan szám, amely 2011-től visszaszámolva adja az 1945-öt, a fogantatás évét, ennek az áttekintésre szánt időszaknak a kezdetét; míg doktori tanulmányom során az e területen végzett kutatások pedig a végét: 2006-ot.

1. Bevezetés

Budapest, Budapest, Te csodás! – szól egy ismert sláger kezdősora, és nekünk, akik ebben a városban élünk, egyet kell értenünk ezzel. Aki vendégként meglátogatta már a magyar fővárost, az szintén elismeréssel adózik annak látnivalóiról, több mint két évezredet átívelő történelmi emlékeiről, szórakozási és gyógyulási lehetőségeiről. Senki sem vitatja, hogy az ide érkezőknek megfelelő szálláshelyeket kell biztosítani, hogy a pihenésüket, ellátásukat is kellőképpen megtalálják igényeiknek, pénztárcájuknak megfelelően.

A történetet a második világháború utolsó éveitől kell kezdeni. 1942-ben a Budapesti Telefonkönyvben 62 szálloda címe és telefonszáma található meg, 1944 végére az akkor még szállodaként üzemelő 56 budapesti szállodából 14 megsemmisült, 114 panzióból kevesebb, mindössze 14 a veszteség, de további 19 működését szüntették meg a hatóságok.

Az 1945 áprilisa után megjelent, a Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala által kiadott szórólapon adták hírül a világnak, hogy Budapest újra él, 20 szálloda már üzemben van s a régi vendégszeretettel várja az idegeneket. Nézzük át, melyek ezek a szállodák:

Gyógyszállók:	Szobaszám
Szent Gellért, XI. Szent Gellért-tér 1.	51
Szent Lukács, III. Zsigmond király-útja 25-29.	43
A Dunaparton:	
Bristol, IV. Mária Valéria-utca 4.	92

[1] Bártfai Endre György főiskolai adjunktus (bartfai.endre@kvifk.bgf.hu) a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Karán.

A központban:	
Astoria, IV. Kossuth Lajos-utca 19.	150
Pannonia, VIII. Rákóczi-út 5.	77
Erzsébet Királyné, IV. Egyetem-utca 5.	42
Szabó, IV. Egyetem-utca 7.	33
A Nagykörúton és környékén:	
Royal, VII. Erzsébet-körút 45-47.	27
Continental, VII. Dohány-utca 42-44.	159
Metropol, VII. Rákóczi-út 56.	40
Wien, VIII. József-körút 16.	70
Nemzeti, VIII. József-körút 4.	62
Corvin, VIII. Csokonai-utca 14.	62
Európa, VI. Nagymező-utca 11.	40
Adria, VIII. Kenyérmező-utca 4.	20
Opera, VI. Révay-utca 24.	57
A pályaudvaroknál:	
(Keleti pályaudvarnál)	
Imperial, VII. Rákóczi-út 90.	80
József főherceg, VIII. Baross-tér 2.	55
(Nyugati pályaudvarnál)	
London, V. Marx-tér 7.	40
A Szabadsághegyen:	
Golf-szálló, Szabadsághegy, XII. Rege-utca 21.	23

(Forrás: Budapest újra él!)

2. A kutatás eredményei

Magyarországon a II. világháború harcaiban szinte teljesen megsemmisült a szállodaipar. A viszonylag éppen maradt szálláshelyeket különböző hivatalok, katonai parancsnokságok vették birtokba. Három évvel a háború befejezése után Budapesten a néhány magánkézben lévő szállodán kívül csak a Gellért szálló fogadott vendégeket. A korábbi szállodák romokban hevertek, berendezési tárgyaik a harcok során vagy megsemmisültek, vagy elkallódtak. A háborút megelőző időszakban közel kétszázezer látogatót fogadó Budapestnek ezekben az években – statisztikai adatok hiányában, csak becsült adatok szerint – alig néhány tízezer látogatója volt.

1948 az államosítás nagy éve volt országunkban, mely nem „kímélte" a szállodaipart sem. Ekkor került állami tulajdonba a szállodák nagy része, így a Duna, a Continental, a Nemzeti, az Astoria és a Béke. Még ebben az évben nyitott újra a Margitszigeti Nagyszálló.

Az 1956-os eseményekig szinte semmi sem történt, a budapesti szállodák fogadták az érkező külföldi és hazai vendégeket, a hiányosságokat a személyzet udvariassággal, kedvességgel, a „magyaros vendégszeretettel" próbálta ellensúlyozni. Az igazi értelembe vett turisták messze elkerülték hazánkat.

1957-től kezdődött a statisztikai adatok gyűjtése, a megjelenő statisztikai évkönyvekben már megtalálhatók a szállodák kapacitásra, bevételeire, vendégszámaira vonatkozó adatok is.

A következő táblázat az 1957. év közepei állapotot mutatja be Budapesten, ahol ekkor 18 szálláshelyet tartottak nyilván.

1.táblázat. A budapesti szállodák kapacitása 1957 év közepén

Szálloda neve	Egyágyas	Kétágyas	Többágyas	Szobák száma	Ágyak száma
Astoria	81	67		148	295
Béke	88	56		144	250
Continental	74	84		158	373
Szabadság	100	60	1	161	322
Margitszigeti Nagyszálló	67	76	11	154	294
Palace	52	60		112	203
Gellért	54	40		94	196
Duna	49	50		99	169
Nemzeti	32	32		64	159
Erzsébet	33	45		78	179
Opera	43	14		57	108
Park	15	26	1	42	94
Vörös Csillag	19	22		41	89
Fórum		28		28	56
Normafa penzió	*11*	*11*		*22*	*55*
Csúcshegyi turistaház		*2*	*4*	*6*	*42*
Pálvölgyi turistaház			*2*	*2*	*40*
Gellért téri penzió	*5*	*2*		*7*	*15*

Forrás: Budapest Statisztikai évkönyve 1957

Ennek a 18 szálláshelynek 1417 szobája és 2939 ágya volt, melyben a Budapestre látogató bel- és külföldi vendégek szállást találtak. Ezekben a házakban – mai szemmel nézve – igen kevés szolgáltatást nyújtottak. A felszereltségnél a személyfelvonó, csengő/jelzőberendezés, hall, klubszoba vagy egyéb közös helyiség, étterem, cukrászda, söntés, bár, és saját mosoda szerepeltek. A minőség szerinti besorolásnál osztályon felüli és első osztályú minősítést kaptak a meglévő szállodák. A szobák egy- és kétágyas, fürdőszobás (351), központi fűtéssel (1328), vízvezetékkel (1370), melegvízzel (1301) ellátott kategóriákban tartották nyilván és a szállodákban 57 közös fürdőszoba állt rendelkezésre.

Megkezdődött a romos szállodák felújítása. Ennek a programnak a keretében 1961 augusztusában nyitott újra a Royal, ahol az akkori korszak legmodernebb felszereléseivel várták a vendégeket, akik egyre többen érkeztek.

1963 lett a turizmus területén az *áttörés éve*. Az ország vezetése könnyít a vízumkötelezettségen, rendezik a valutáris kérdéseket, ezzel lendületet adva az idegenforgalom fejlődésének. A Minisztertanács javaslatára újra létrejön az Országos Idegenforgalmi Tanács, mely kidolgozza a rövid és hosszú távú idegenforgalmi terveket és koordinálja is azokat. E lépéseknek köszönhetően már fél millió látogatót regisztrálnak a statisztikusok.

Megkezdődnek a fejlesztések is a felújítások mellett. 1964-ben nyitotta meg kapuit a Hotel Ifjúság, mely a fiatal vendégkör számára kínált szállodai elhelyezést.

Az 1957-ben megalakult Országos Idegenforgalmi Szálloda és Éttermi Vállalat, mely a szakmai irányítást látta el a szállodaiparban, 1965-ben szűnt meg, és ekkor alakították meg a két országos vállalatot, a Hungária Szálloda és Étterem Vállalatot, a HungarHotels jogelődjét és a Pannonia Szálloda és Vendéglátó Vállalatot, a későbbi Pannonia Hotels Rt. jogelődjét.

1966-ban adják át a Sport szállodát, 1967-ben a Budapest Körszállót, mely méltán nyerte el a fővárosiak és az ide látogató vendégek elismerését.

Forrás: http://budapest.egykor.hu/63

1. kép. A Budapest Körszálló

Hazánk, Budapest szállodásiparának nemzetközi elismerését is jelzi, hogy 1969-ben átadták az ország első, nemzetközi lánchoz tartozó luxus szállodáját, a Duna InterContinental szállodát.

A hatvanas évek vége, a hetvenes évek eleje a második Világháborút követő *első szállodai „boom"* időszaka, mely az 1971-es budapesti *Vadászati Világkiállítás*hoz kötődik. Budapesten több szálloda épül fel, átadják a Pannónia Szálloda és Vendéglátó Vállalathoz tartozó Emke, Volga, Wien és Aero szállodákat. Ugyanebben az időszakban kezdik meg és fejezik be a budapesti Olympia és Európa szálló építését.

1972-ben alakul meg a gyógy-idegenforgalom létrehozása és növelése érdekében a Danubius Szálloda és Gyógyüdülő Vállalat, mely a korábbiakhoz hasonlóan a HungarHotels vállalatától veszi át első szállodáit, így Budapesten a margitszigeti Nagyszállót.

Az ötödik ötéves terv során tovább folytatódik a gyógyszálló program. A Budai Várban, műemléki környezetben felépül a Budapest Hilton, így 1976-ban már a második nemzetközi szállodalánc is megjelenik a magyar idegenforgalmi piacon. Néhány évvel később – 1979-ben – már mint az új vállalat új szállodája nyitja meg kapuit az ország legmodernebb, legjobban felszerelt gyógyszállója, a margitszigeti Thermal Szálloda.

Az ország eddigi legnagyobb *szállodaépítési és idegenforgalmi fejlesztési program*ja, *a második szállodai „boom"*, 1978 és 1985 között zajlott le. Háromszázmillió dolláros osztrák hitelből és fővállalkozással 26 létesítményt valósítottak meg hazánkban. 14 szállodai beruházás, bővítés és rekonstrukció, a hegyeshalmi és kópházai új közúti határátkelőhelyek, a Ferihegy II. repülőtér és a Catering, a Budapesti Kongresszusi Központ valósult meg ebben az időszakban. 1981-ben a Forum, 1982-ben az Átrium Hyatt, a Novotel Budapest, a Buda Penta, a Hotel Expo került átadásra.

Az 1982-es Budapest Statisztikai évkönyvben 4 ötcsillagos (Atrium Hyatt, Hilton, Duna Intercontinental, Thermál Margitsziget), 6 négycsillagos (Buda Penta, Forum, Gellért, Novotel, Olympia, Royal), 8 háromcsillagos (Aero, Budapest, Európa, Rege, Stadion, Szabadság, SZOT, Volga), 15 kétcsillagos (Astoria, Béke, Emke, Expo, Grand Hotel Margitsziget, Ifjúság, Számok, MEDOSZ Vendégház, Metropol, Nemzeti, Palace, Park, Vénusz, Vörös Csillag, Wien) és 5 egycsillagos (Express, Lidó, Népstadion, Strand, Vörös Csillag, Sport) szerepel.

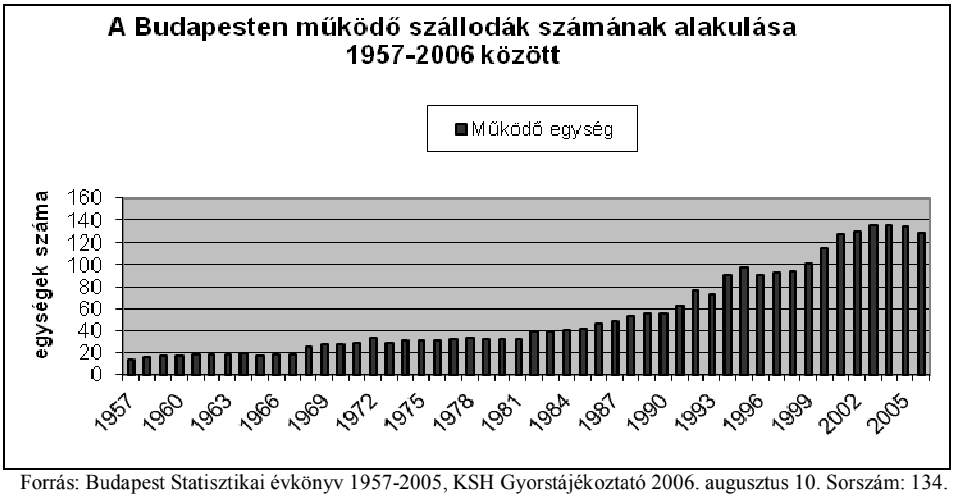

Forrás: Budapest Statisztikai évkönyv 1957-2005, KSH Gyorstájékoztató 2006. augusztus 10. Sorszám: 134.

1. ábra. A Budapesten működő szállodák számának alakulása 1957-2006 között

1983-ban a Flamenco, 1985-ben az újjáépített Béke, az Erzsébet, a Rege bővítése, a Taverna szállodák átadása volt még e program eredménye. A fejlesztések során vezető szálloda vállalataink további nagy nemzetközi szállodaláncokkal kerültek kapcsolatba, úgymint a Hyatt, a Forum IHC, a Penta, a Novotel.

1986-ban a budapesti Nemzeti Szálloda felújítása jugoszláv hitel és fővállalkozás révén és a margitszigeti Grand Hotel Ramada rekonstrukciója osztrák hitel és fővállalkozás keretében valósult meg. 1986-tól fogad vendégeket Budapest – és egyben hazánk – legnagyobb szállodája a Grand Hotel Hungária (528 szoba) és négy diákotthon is belép a budapesti szállodák sorába.

A hazai vállalkozások is megjelentek a szállodai befektetők sorában, és ennek példájaként 1987-ben megnyílt a főváros első magánkézben lévő szállodája, az Orion.

Ezeknek a fejlesztéseknek köszönhetően 1989-ben Budapestnek 4 ötcsillagos, 11 négycsillagos, 14 háromcsillagos, 13 kétcsillagos és 13 egycsillagos szállodája volt.

Budapest továbbra is a külföldi befektetők érdeklődésének központjában áll, ennek eredményeként 1990-ben a Liget Szálloda magyar-osztrák vegyes vállalkozásban, szintén osztrák-magyar lízingkonstrukcióban a Korona Szálloda, magyar-finn vegyes vállalkozásban a Thermal Hotel Hélia, magyar-svájci vegyes vállalkozásban az Alba Szálloda; 1991-ben magyar-svájci vegyes vállalkozásban a Thermal Hotel Aquincum; 1992-ben pedig magyar-német vegyes vállalkozásban a Grand Hotel Corvinus Kempinski Budapest valósulhatott meg. Mindezekre a beruházásokra igen nagy szüksége volt a hazai szállodaiparnak, hiszen 1989-ben már mintegy huszonöt millió külföldi látogatta meg hazánkat. A korábbi keresleti piac ezekre az évekre már kínálati piac jelleget kezdett ölteni.

1989-ben az ország életében nagy politikai, és ezzel együtt gazdasági fordulat következett be: a szállodaipar területén is megkezdődött a privatizációs folyamat, melynek során egész szállodai vállalatok, szállodák kerültek magánkézbe, külföldi vállalatok többségi tulajdonába; így a Pannonia Hotels a francia Accor, a Danubius a tőzsdén keresztül angol, a HungarHotels szállodáinak nagy része a Danubius tulajdonába. A HungarHotels vállalat több szállodáját külön csomagként értékesítette a tulajdonos Állami Vagyonkezelő, többek között a Royal Szállodát, a Duna InterContinental-t és a Forum szállodát. A Duna InterContinental-t az ugyancsak amerikai érdekeltségű Marriott lánc vette meg, míg a Forum-ot az InterContinental vásárolta meg 1997-ben és ezzel újra visszakerült az általa fontosnak tartott magyar piacra. Az InterContinental azonnali felújítási programba kezdett és ma már teljesen új hallal, megújult szobákkal várja vendégeit a lánc magyarországi szállodája, amely azon kevés szállodák közé tartozik, amelyekben tulajdonos az InterContinental.

A privatizációs átalakulások során létrejön a korábbi SZOT vagyon kezelésére a Hunguest szállodalánc, melyet azóta már privatizáltak, valamint a korábbi munkásszállásokból szállodákat kialakító Eravis lánc is. Ez a két lánc azóta már egybeolvadt.

Az 1980-as évek elején épült szállodák felújítási programba kezdenek bele versenyképességük megőrzése, erősítése kapcsán. Az Atrium Hyatt szálloda is felújította szobáit, vendégfogadó helyiségeit. Az ugyancsak az Accor-Pannonia szállodái közé tartozó Mercure Buda is jelentős változásokon esett át. 1999 tavaszán adták át a korábbi mosoda és vegytisztító helyén kialakított konferenciatermeket, amelyeket a legújabb technikai berendezésekkel láttak el. 2006-banI fejeződött be az éttermi rész átépítése, és így a szálloda az ország egyik legpiacképesebb négycsillagos szállodájává vált. Az Accor-Pannonia 1998-ban adta át új ibis Centrum szállodáját a belvárosban, amely már az ibis lánc harmadik évezredi elvárásainak is megfelel.

A Marriott is bővítette szolgáltatásait egy új ház, a Millennium Court – Marriott Executive Residences apartman szálloda felépítésével. Ez a szálloda, egy világpremiert is jelentett a Marriott számára, mivel egy új fejlesztés első házát jelentette, és a szállodalánc ily módon is kifejezésre juttatta, hogy mennyire fontos számára a magyar szállodai piac.

1999 októberében adták át Budapest IX. kerületében a négycsillagos Páva szállodát, mely évekig a BGF KVIFK tanszállodája volt.

2000-től vagyunk szemtanúi a *harmadik szállodaépítési boom*-nak. A külföldi tőke beáramlása a magyar szállodaiparba szerencsére nem állt meg. 2000-2002 között közel 20 három-, négy- és ötcsillagos szálloda épült fel Budapesten. A teljesség igénye nélkül néhány ezek közül: Hotel Le Meridien, Corinthia Grand Hotel Royal, Mercure Museum, Mercure Metropol, Novotel Budapest Centrum (a volt Palace), Hotel Andrássy, Hilton West End, Starlight Suites, Sydney Apartments, Mátyás City Panzió, Hotel Oriental, Golden Park Hotel, Sissi Hotel Budapest, Tulip-Inn Millennium.

A Gresham Palota épületében a Four Seasons lánc luxus szállodája kapott helyet és nyitotta meg kapuit az eredetihez viszonyítva egy kis késéssel, a Nyugati pályaudvar mellett a WestEnd bevásárlóközpontban Hilton szálloda, a Deák Ferenc téren a volt BRFK épületében a Hotel Le Meridien nyitotta meg kapuit *(Bártfai 2004)*.

Ennek a fejlesztési hullámnak eredményeként az ötcsillagos kategóriában közel 50%, a négycsillagos kategóriában 40% feletti a szobák számában a növekedés Budapesten 2000-től.

A kormányzat által 2001-ben beindított Széchenyi terv, a turizmus fejlesztési irányelvek megpróbálják a Budapest centrikusságot feloldani új desztinációk támogatásával. Továbbra is kiemelkedő támogatást kapnak a konferenciaturizmus, a gyógyturizmus.

Szállodás hírek 2001-ből: a Malév eladja 50%-os tulajdonhányadát a Hyatt Regency Budapest szállodából, az Accor-Pannonia még nem nyilatkozott, hogy él-e részvényesi elővásárlási jogával és növeli-e tulajdoni hányadát. Felébredt Csipkerózsika-álmából a Royal és a Palace. Az Accor-Pannonia újabb három szálloda (ibis, Novotel, Sofitel) építését fontolgatja a Duna-parton épülő Millennium City Centerben. A Kempinski Hotel Corvinust „Kelet-Európa második legszínvonalasabb üzleti szállodájának" minősítették az angol Business Travel olvasói.

A minőségi turizmus igényeinek való megfelelés vezérli a szállodák bővítéseit is. Az elmúlt években az Intercontinental, a Mercure Buda alakított ki konferencia termeket a szálloda területén, ezzel is szolgálva az új szegmens, a MICE (Meeting, Incentive, Conferences, Events) elvárásainak teljesítését.

A minőség javulása érhető tetten a szállodai minőségi szerkezet átalakulásában is, melyet a *2. ábra* mutat be.

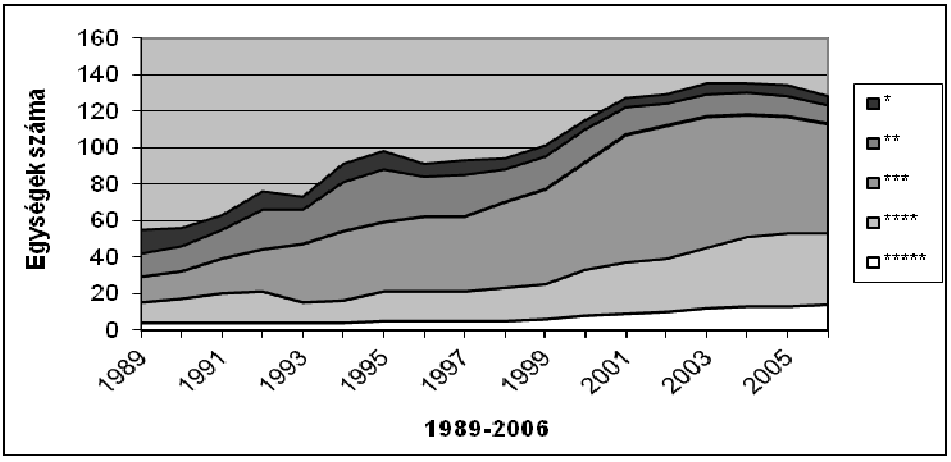

Forrás: Budapest Statisztikai évkönyv 1989-2005,KSH Gyorstájékoztató 2006. augusztus 10. Sorszám: 134.

2. ábra. A budapesti szállodák kategória szerinti megoszlása 1989-2006 között

Ez a lendületes fejlődés tovább tart a 2000-es évek közepén is. A Four Seasons után 2006-ban a Boscolo szállodája is megnyitott, ezzel újabb két vezető luxus szállodalánc is megjelent Budapesten. A magántőke részvételével újabb és újabb szállodák nyitnak a fővárosban. 2006-ban nyitottak meg a Best Western Premier Hotel Parlament és a Zara, az úgynevezett butik szállodák első egységei. A Duna budai oldalán a Batthyány tér közelében az ACCOR Pannonia adott át egy új Novotel szállodát a fővárosba látogató turisták részére. A Dob utcai ötcsillagos Queen's Court Hotel & Residence az apartmanszállodák választékát bővíti. Megkezdődött és várhatóan 2007-ben fejeződik be a Marriott szálloda átépítése és a Novotel Budapest Congress szobáinak felújítása.

Budapest a Budapest Kongresszusi Központ átadásával belépett a nagy nemzetközi konferenciák megrendezésére megfelelő adottságokkal rendelkező városok sorába. Számos szálloda rendelkezik kisebb-nagyobb konferenciák, rendezvények megrendezésére alkalmas konferencia- és különtermekkel. Budapesten jelenleg több mint 114 ezer konferencia vendéget lehetne egy időben elhelyezni 146 helyszínen. A konferencia helyszínek szállodákat és egyéb (múzeumok, paloták, különleges helyszínek, konferencia központok) létesítményeket jelentenek. A szállodák közül a háromcsillagos, a négycsillagos és az ötcsillagos szállodák összesen 92 egységben 396 termet biztosítanak a MICE szegmensnek.

2. táblázat. Budapest konferencia kapacitása 2007. június 30.

	Egység db	Terem db	Átlag	Minimum fő*	Maximum fő*
5*	13	96	7,4	4.614	12.534
4*	34	170	5,0	5.570	13.008
3*	45	130	2,9	6.271	10.400
I. Σ	**92**	**396**	**4,3**	**16.455**	**35.942**
Múzeum	4	15	3,7	2.840	4.120
Palota	12	61	5,0	5.357	8.180
Különleges helyszín	31	104	3,3	28.996	44.651
Konferenciaközpont	7	70	10,0	9.163	21.449
II. Σ	**54**	**250**	**4,6**	**46.356**	**78.400**
Σ (I.-II.)	**146**	**646**	**4,4**	**62.811**	**114.342**

*a minimum létszám a teremben egy időben elhelyezhető legkisebb vendéglétszámot jelenti, míg a maximum létszám a legnagyobb vendéglétszámot, a terem berendezésétől függően (tárgyaló típusú berendezés a legkevesebb, állófogadás a legtöbb vendégszámot jelenti).
Forrás: www.itthon.hu, www.hcb.hu

Mint az a *2. számú táblázatból* látható, a budapesti szállodai teremkapacitás közel 1/3-a a háromcsillagos kategóriában található, és ezek nagy része nem felel meg a követelményeknek, amit a PCO[2]-k támasztanak a konferencia szállodákkal szemben, így ezek csak kisebb létszámú ülések, továbbképzések számára felelnek meg. Az ötcsillagos szállodák szinte kivétel nélkül teljesítik az elvárásokat, és itt a technikai feltételek is a legmagasabb színvonalon elégítik ki az elvárásokat. A négycsillagos szállodák is teljesítik az IAPCO[3] állásfoglalásában foglaltakat, de sok esetben csak a kisebb létszámú rendezvények lebonyolítását tudják megoldani.

3. Következtetések

Budapest szállodaipara a második világháborút követő sokk után, az 1950-es évek végétől nagy fejlődésen ment keresztül. Az ország idegenforgalmi nyitását követően a baráti szocialista országokból és az akkori „nyugati, tőkés" országokból egyre nagyobb számban érkeztek a különböző korosztályokhoz tartozó vendégek. A szállodák a kormány tervidőszakain belül jutottak állami forrásokhoz, melyből új szállodák létesítését, meglévő szállodák korszerűsítését finanszírozták. Hazánk fővárosának szálláshely-kapacitása több ütemben bővülve, az 1980-as évekre érte el a II. világháború előtti kínálatot számban, de minőségben már jóval meghaladta azt, köszönhetően a technikai vívmányoknak.

A magyar szállodaipar és az ország népszerűsége a külföldi turisták körében arra késztette a nemzetközi szállodaláncokat, hogy megjelenjenek a magyar piacon. 1969-ben az InterContinental, majd 1975-ben a Hilton szállodalánc tagszállodáját nyitották meg, és 1980-tól folyamatosan bővül a nemzetközi láncok száma Magyarországon, jellemzően Budapesten.

[2] Professional Congress Organiser Hivatásos Kongresszusszervezők
[3] International Association of Professional Congress Organizers Kongresszusszervezők Nemzetközi Szövetsége

A szállodaipar gyorsan felismerte a MICE szegmensben rejlő lehetőségeket, és az 1985-ös Budapest Kongresszusi Központ megnyitását követően szállodáinkban egyre több konferencia vendég keresett és kapott elszállásolást a konferenciák résztvevőjeként.

Az 1945-ös húsz szállodából, ahol összesen 996 szoba állt a vendégek rendelkezésére, 2006-ra már 128 szálloda 15474 szobájában 32977 ágy várta a vendégeket.

Az élet – és Budapest szállodásiparának fejlődése – nem áll meg, de erről majd Hanusz Tanár Úr következő évfordulóján fogok beszámolni.

Felhasznált irodalom

Budapest újra él! 1945. Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala, Budapest székesfőváros házinyomdája, Budapest
Budapest Statisztikai évkönyv 1957-2005
KSH Gyorstájékoztató 2006. augusztus 10. Sorszám: 134.
BÁRTFAI E. (2004): *Szállodai alapismeretek* BGF KVIFK, Budapest
Idegenforgalom 1965-1985 évfolyamok
Turizmus 1986-1997 évfolyamok
Heti Turizmus 1998-2006 évfolyamok
Vendéglátás 1962-2006 évfolyamok

A MAGYAR TELEPÜLÉSÁLLOMÁNY A HONFOGLALÁS ELŐTT (A KEZDETEKTŐL)

BECSEI JÓZSEF

Ma már közhelynek számít azon kijelentés, hogy minden település mai arculatában egy (hosszabb-rövidebb) történelmi múlt összegződik. A magyarországi településállomány népünk történelmi viharaiban időről időre jelentősen átalakult, elpusztult, majd újraéledt, hol közeledett Európa fejlettebb térségeinek település-fejlettségéhez, hol meg távolodott. A pusztulás és újraépülés nemcsak időben volt változatos, hanem hazánk, a Kárpát-medence területén belül is jelentős területi különbségek keletkeztek. Mindezek azt eredményezik, hogy ma az ország különböző területein elhelyezkedő települések történelmi folytonossága nem azonos.

A legtöbb és legnagyobb veszteség nagytájunkat, a Nagy Magyar Alföldet érte. A Dunántúl a Római Birodalom részeként fejlett kultúrával és településstruktúrával rendelkezett, bár a honfoglaló magyarok az Alföld bizonyos területeit, valamint annak peremterületeit is megülték, de királyi területek az ország nyugati részeit foglalták magukba. Az országnak ezt a táját a tatárpusztítás kevésbé vetette vissza, a török hódoltság idején is a Felvidékkel és Erdéllyel együtt jelentős területei kívül estek a pusztítás hatásain. Mindezek, valamint számos más tényező hatására a településállomány fejlődése jelentős eltéréseket mutat, amelynek eredményeként, elsősorban az Alföldön sajátos településállomány jött létre. A jelenlegi településformák megértéséhez a történeti kialakulás mozzanatait, a hely kialakulásában szereplő minden tényezőt figyelembe kell venni.

A magyar településállomány kialakulásának kezdetein is számos egymástól eltérő hatótényezővel kell számolnunk, amelyek meghatározták, illetve befolyásolták a magyar településállomány kialakulási folyamatát. Ennek értelmezéséhez az alábbi fő kérdéseket szükséges megfogalmazni:

1. *a településállomány* és a hozzá kapcsolható *fogalmak* értelmezése – ezek:
- település – falu
- településállomány
- településrend
- települési szerkezet
- településhálózat
- településrendszer

2. korszakolás: miután a településállomány kialakulásának kezdetiről van szó az a kérdés, hogy időben ezt hogyan értelmezem?

Az én értelmezésem:
- kiindulási pontja az őshaza,
- végpontja az Árpád-házi királyok uralkodásának vége, amikorra nemcsak a faluállomány, hanem a városállomány is kialakul.

Így a következő időszakaszok különíthetők el:
- az őshazától a honfoglalásig,
- a honfoglalástól az államalapításig,
- az államalapítástól a 13-14. század fordulójáig.

3. azok *a tényezők, amelyek befolyásolták, meghatározták a településállomány kialakulását, változását, fejlődését:*
a. a magyarság a honfoglalás előtt: gazdálkodás, életmód,
b. a magyarság a honfoglalás előtt: a társadalmi-berendezkedés, szerkezet, tulajdonviszonyok,
c. a Kárpát-medence állapota a honfoglalást megelőzően:
   - a római-kori hagyomány,
   - az itt talált népesség száma, életmódja,
   - a természeti földrajzi adottságok,
d. a honfoglalás folyamata, jellege, térbeli rendje,
e. az államalapítás,
f. a kalandozások megszűnése és a mezőgazdasági termelés kiterjedése és intenzitásának növekedése,
g. a települések helyhez rögződése, majd kiterjeszkedése és a belső hézagok kitöltése,
h. a népesség számának növekedése és a népsűrűség területi differenciáltsága,
i. a társadalom két osztályának kialakulása,
j. jobbágyfalvak belső rendjének rögződése, falvak majd a telkek pusztulása,
k. a tatárjárás és a „második honalapítás”.

A falurendszer kialakulása

A falu fogalma:
- a mezőgazdálkodással foglalkozó népesség kisebb települése
- településforma
- gazdálkodási szervezet
- társadalmi képződmény
- jogi egység
- formai képződmény

Általában is és a magyarok esetében is az állandó megtelepedés időszaka hosszabb, olykor több évszázadot is jelenthet. Az állandó megtelepedés a népesség foglalkozásának állandó helyhez való rögződése következtében megy végbe, ami a történelem során a vándorló, általában állattenyésztő, vagyis nomád

állattartás megszűnését, vagy mellette a földművelés térhódítását is jelentette. Az állandóan helyhez rögződött települések így a földművelés színterei voltak, vagyis „…a föld művelése az, ami a téli szállást valóban nehezen felcserélhetővé teszi, mintegy helyhez köti, és végül állandó faluvá alakítja, ha sajátos tényezők a vándor pásztorokat letelepedésre viszik." *(Szabó I. 1971)* Összességében: miután az állandóan megtelepedett települések a földművelés falvai, az is mondható, hogy az emberiség első állandó településformája a falu, ami természetszerűleg kapcsolható az emberiség első nagy forradalmához, a növénytermesztés feltalálásához, illetve az állatok domesztikációjához.

Az európai falurendszer kialakulása lényegesen eltérő időtávokba nyúlik vissza, hiszen pl. a görög városállamok mellett, azokkal mintegy egységet alkotva falvak is léteztek, de szerte Európa letelepedett földműves népessége falvakban is élt, hiszen a „városi forradalom" csak i.e. az 5. században kezdődött (*Norman J.G. Pounds, 1997)*. A magyar falurendszer Európában a legújabb keletűek közé tartozik, hiszen Franciaországban és Németországban már 2-3000 éves múltra tekinthetnek vissza *(Szabó I. 1971)*. Amikorra a magyar falurendszer első rétegei kialakulnak már írásos források is rendelkezésünkre állnak, de az azt megelőző időszakok esetében ezeket nélkülözni kénytelen a kutatás, így más forrásokhoz kénytelen nyúlni.

Ezek a források ma már számos új ismerettel tettek bennünket gazdagabbá. Mindenekelőtt hivatkoznunk kell a nyelvészet eredményeire, amely az uráli alapnyelv életföldrajzi szavai alapján számos új következtetésre jutott az őshaza hollétére, valamint az ott folyó életmódra. Hasonlóan számos új tényt tárt fel a régészet, az archeológia, etnográfia, a történelem, sőt a botanika is, valamint egyéb tudományszakok, amelyek az írásbeliség előtti korról tájékoztatnak bennünket. Mindezeken túl azonban igénybe kell venni az analógia módszereit is, amelyek az elmúlt évtizedekben a legfontosabb információkat hordozták. (Szabó István az analógiára példaként mutatja be a baskír nép 17-19. századi életmódját, a kirgizeket, tatárokat, kalmüköket, turkománokat. *(Szabó I. 1971)*) Mára azonban a tudományos kutatások megerősödtek, számos új tényt tártak fel, egyre erősödő az együttműködés a különböző nemzetek között. Mindezek alapján közelebb juthatunk a magyar településállomány „őskorának" megismeréséhez, a falu lényegének és történelmi fejlődésnek feltárásához. A településföldrajznak azonban nem feladata a tények feltárása, így abban nem vesz részt, viszont a feltárt anyagot a maga szempontjai szerint válogatja és értékeli.

A falu lényege, a megtelepedés helye, formája, funkciója, társadalma, stb. az emberi társadalmak különböző berendezkedései során lényegesen módosultak. Ennek következtében egyes szerzők a falu klasszikus formájának a rendi társadalom által megteremtett falut, azt a falut tekinti, amely a parasztságnak a hazája. *(Erdei F. 1974)* A falu a legtöbb európai népnél a feudalizmusra való áttérés időszakában vált a legjellemzőbb megtelepedési formává. A magyar falu a honfoglaló magyarság letelepedése után alakult ki, amelynek első formája a nomád eredetű téli szállás állandó faluvá fejlődésével jött létre.

Amikor a magyar településállomány kialakulásának kezdeteit vizsgáljuk, az előzőekből következőleg, fel kell tennünk azt a kérdést, hogy mit is értsünk a falu fogalmán? Röviden és általánosan az alábbi tények biztosan igazak: a falu jogi egység, településforma, társadalomi képződmény, gazdálkodási-termelési szervezet és formai képződmény. *(Szabó I. 1971)* A különböző tudományszakok természetesen más és más aspektusból fogalmazzák meg a falut. A köznyelvben a falu kis település, szerkezete és funkciója jóval egyszerűbb a városénál és nem rendelkezik városi joggal. A politikai szóhasználatban egyet jelent a parasztsággal, a mezőgazdasággal, a vidékkel, a vidéki társadalommal. A szociológia olyan települést tekint falunak, ahol az emberek közötti kapcsolat szoros és homogén, a gondolkodásmód a hagyományos mintákat követi, a társadalmi normákhoz való alkalmazkodás és általában a tempós, nyugodt életvitel a jellemző.

A településföldrajz értelmezése szerint a falu városi joggal nem rendelkező csoportos település a lakóhelyszerepű belterülettel, a munkahelyszerepű külterülettel és a települést éltető helyi társadalommal együtt. A falu tehát települési és társadalmi egység, amelynek életében meghatározó szerep jut a helyi hagyományoknak. A falu korlátozott önállóságú, többnyire mezőgazdasági jellegű település. *(Mérő J. 1971)*

A falu a táj természeti tényezői által meghatározottan (de nem véglegesen és teljesen) keletkezett és továbbra is annak szüntelen és közvetlen hatása alatt álló kisebb település, amelynek jellemvonásait a népiség alaposan módosítja; a falu termelő és fogyasztó terület, mégpedig elsősorban az őstermelés településformája. Általában az őstermelés – mezőgazdálkodás – parasztság egymással összekapcsolt fogalmak, amelyeknek a fő színtere tehát a falu volt. A falu (éppen úgy, amint a város is) a társadalomnak egy darabja, olyan társadalmi csoport, amely a perifériális termelésnek és a hozzákapcsolódó lakásnak szoros szomszédságú, egyszerű szervezetű, szűk körű autonómiájú és városi központhoz vidékként tartozó kisebb telephelye, természeti környezetben és tájszerű technikai művekkel. *(Erdei F. 1974)* Napjaink felé haladva, a polgári-tőkés társadalom kialakulásával jelentős funkcióváltozáson ment át, úgyhogy napjainkban az általános urbanizáció, a posztfordista gazdasági szisztéma kialakulása eredményeként a falusi társadalom foglalkozásában városivá vált, de az őstermelés legjelentősebb színhelye továbbra is a falu.

Településviszonyok a honfoglalás előtt

1. A magyarság a honfoglalás előtt

A magyarság őstörténetére vonatkozó ismeretek mára már túlléptek az un. ugor-török háborún, hiszen a nyelvtudomány a 19. század második felében bebizonyította, hogy a magyar nyelv a finnugor, még pontosabban az uráli népek nyelvével rokon. Bár ezektől a népektől ma már hatalmas távolságok választanak

el bennünket, de az alapnyelv eredetét és az őshaza helyét az uráli nyelvcsaládba tartozó népek közös területén kell keresnünk. Ez pedig az Uráltól keletre elterülő Nyugat-Szibéria területén található, amint azt a különböző tudományok mára már bizonyították *(1. ábra)*. Az erdőtörténeti térképek tanúsága szerint az őshaza ott lehetett ahol a szibériai tajga fái és az európai lombos erdő fái közül a szilfa találkozott. Ez az i.e. 6-4. évezredben az Ural hegység északi szakasza környékén, attól keletre, az Ural hegység és az Ob folyó között lehetett. *(Fodor I. 2009)*

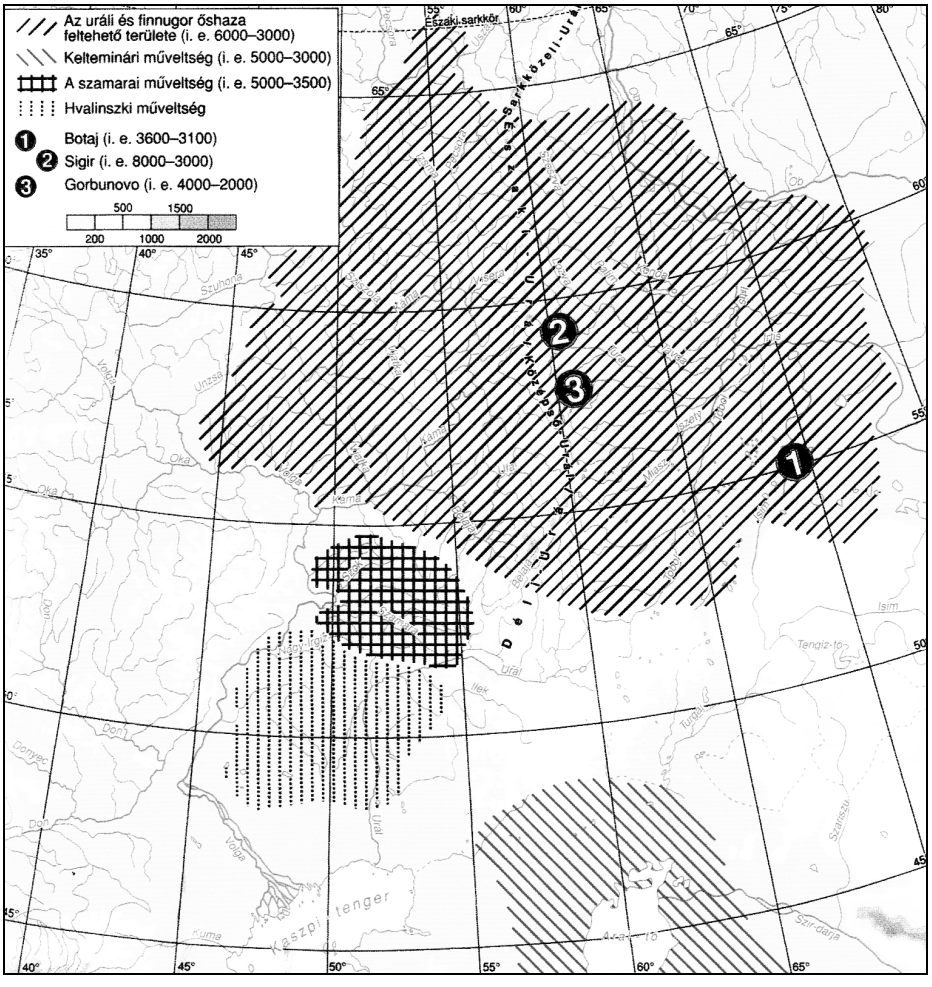

1. ábra. Az uráli és a finnugor őshaza (Fodor I. 2009)

A régészeti leletekből ismerhető, hogy az uráliaknak még a 4. évezredben is zömmel az Ural hegység középső és déli szakaszán, annak a keleti oldalán volt a lakóhelyük. A különböző csoportok azután innen vándoroltak szét nyugati és

keleti irányba a i.e. 4 -3000 között. A nyugat felé indulók (a balti finnek) elérték a Baltikumot, keleten pedig egészen az Altáj-Szaján hegységekig jutottak. A ma Eurázsia északi peremén, az Ob felső szakasza és Jenyiszej folyók mentén élő szamojéd népek is ebbe a nyelvcsaládba tartoznak. Az ugor közösség tagja [osztjákok(hantik), vogulok(manysik) – vagyis az obi-ugorok és a magyarok] minden bizonnyal az Uráltól keletre lévő területen maradtak, ezért lettek ők a legközelebbi nyelvrokonaink *(2. ábra)*.

Azt a kérdést kell feltennünk, hogy miért van szükség a magyarság őshazai viszonyainak ismeretére akkor, amikor a magyar településállomány fejlődéséről beszélünk. Az első és legegyszerűbb válasz: azért, mert az is része a magyarság településtörténetének. Továbbá azért, mert a magyar tudományos életben többször és hosszú időn keresztül fellángolt a vita a sajátos magyar települési formákról, nevezetesen az alföldi városról és az alföldi tanyarendszerről *(Erdei F.1939, 1941, Mendöl T. 1939, 1941)*, amelyeket egyes felfogások szerint az ősi élet-, települési és társadalmi viszonyok nélkül nem lehet értelmezni. Az is igazolt ma már, hogy a magyarság az őshazából való elmozdulása után többször is váltott hazát, más és más népekkel érintkezve új hatások érték, amelyeknek a nyomai megtalálhatók a magukkal hozott, s a korra, területre és gazdálkodásra jellemző települési viszonyokban. Továbbá: ismereteink bővültek úgy is, hogy a magyarság a természeti gazdálkodásról már az őshazában áttért az állattenyésztő és földművelő gazdálkodásra, amelyek meghatározták a települési viszonyokat is.

Összességében az mondható, hogy az ember lakta táj az ember befolyásoló, átalakító munkája, tevékenységének története sok szálból szövődik, ezek közül bennünket elsősorban azok érdekelnek, amelyek megszakítás nélkül vezetnek el a mai állapotokig. Amennyiben a jelenből haladunk visszafelé eljuthatunk azokhoz a pontokhoz, ahonnan a mai állapot formálódása kiindult. Éppen ezért a mi kiindulási pontunk azoknak a tájaknak a jellege, ahol a magyarság őshazája keresendő, továbbá az a műveltség, amelyet történelmi útja során megszerzett és magával hozott.

Az uráli népességnek a természeti gazdálkodásakor létalapja a halászat és vadászat volt. Településeiket folyók és tavak mellett hozták létre, ahol nyáron nyírfakéreggel borított sátrakban, télen pedig földbemélyített gödörházakban éltek *(Szentpéteri J. 1999)*. Azonban a i.e. második évezredben a finnugor népek életében jelentős változás következett be, mert a tőlük délre élő ős iráni nyelveket beszélő népcsoportok hatására, akik már termelőgazdálkodást folytattak, a finnugorok körében is elterjedt az új gazdálkodási mód: a mezőgazdálkodás két legfontosabb ágazata a földművelés és az állattenyésztés. *(Csorba Cs. 1997)* Ezeket igazolják a korabeli (bronzkori) sírokból előkerült szarvasmarha, juh és ló csontok, búza, árpa, köles magvak. Ugor kori például az ón, ólom, valamint az arany szavunk, az ugor kori állattartást igazoló szavaink a tehén, tej, a nemez. Az obi-ugor nyelvekben ekkor honosodott meg a ló, nyereg, fék (zabla), ostor, kengyel elnevezések. Sőt a nyugat-szibériai steppe északi sávjában és a

tőle északra fekvő ligetes steppe övezetében már istállózó állattartás nyomai is fellelhetők. Minden bizonnyal ekkor is elkülöníthetjük egymástól az állandóbb jellegű téli szállást és az időlegesen meglévő nyári szállást, amely a steppei kettős gazdálkodás természetes velejárója.

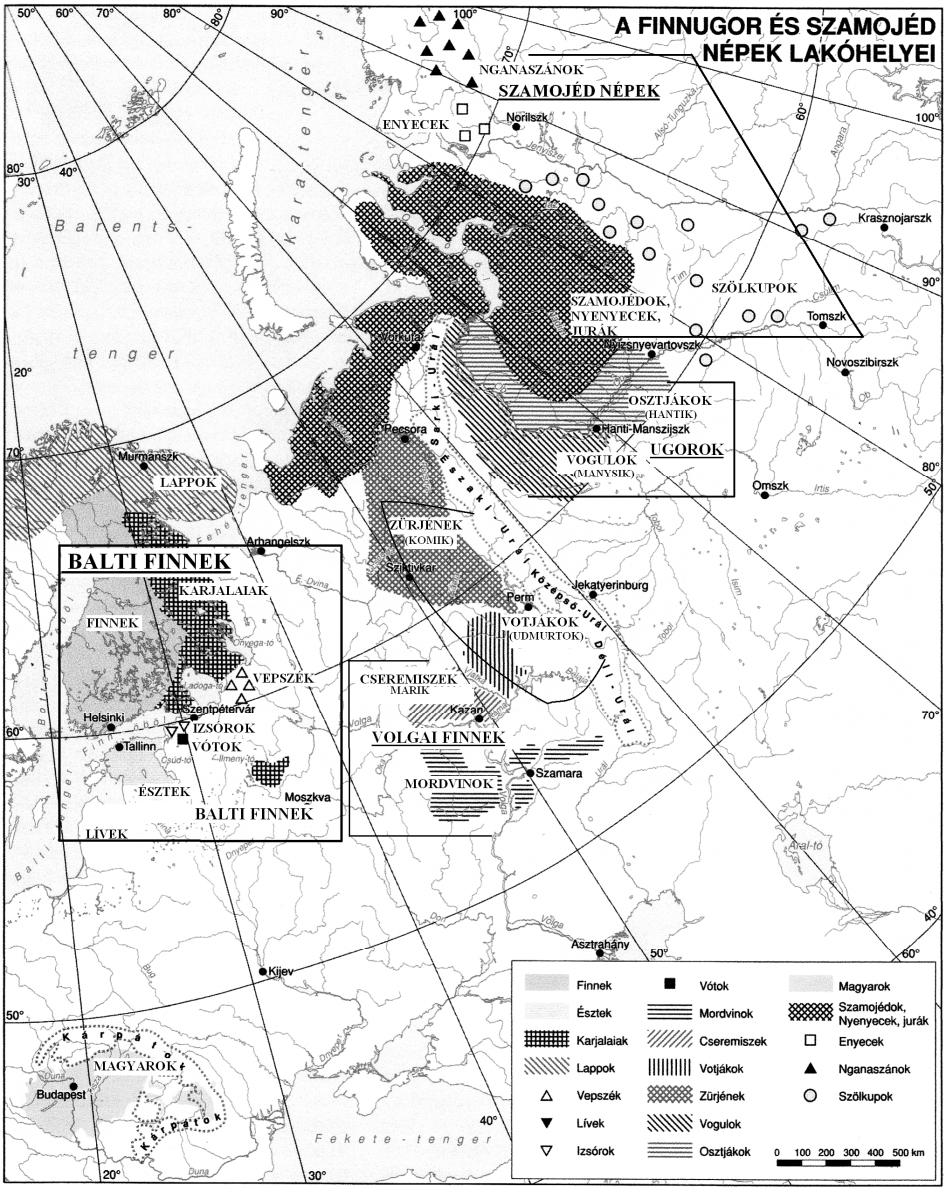

2. ábra. A finnugor és szamojéd népek lakóhelyei (Fodor I. – Becsei J. 2009)

2. A gazdálkodás

A gazdálkodással kapcsolatos fontosabb fogalmak:
- nagyállattartó
- földművelés
- félnomád
- vad legelőváltó rendszer (vagy szabályozatlan talajváltó rendszer)

A mai Dél-Oroszország területe, ahonnét a magyarság mai hazájába, a Kárpát-medencébe érkezett, a Belső- és Délnyugat-Ázsiát, valamint Afrika északi részét felölelő sivatagok, félsivatagok és puszták világának a szegélyén helyezkedik el, amelyek a nomád kultúrák otthonai. Nem csoda tehát, ha a magyarság is ilyen nomád színezetű kultúrával rendelkezett, s hozott magával új hazájába. Az itt folytatott pásztoréletnek a tél és a nyár váltakozása adja meg a sajátos jellegét, ami meghatározza a gazdálkodás és a települési rendet *(Bulla B. – Mendöl T. 1999)*.

A nagy eurázsiai szteppén kialakult klasszikus lovas pásztorkodás a szélsőséges éghajlatú száraz pusztaságok gazdasági hasznosítását jelenti: a pásztorok nem az *állandó településeik* környezetében legeltetnek, hanem minden évszakban olyan területre terelik állataikat, ahol viszonylag dús füvű legelőket találnak. A vándorló legeltetés két alapvető formája: a sík vidék és a hegyi legelők között, illetve a folyók mentén észak-déli irányban váltva a legelőket. A nomádok az állandó téli szállásukról tavasszal északabbra mennek, vagy a magasban fekvő hegyi legelőket keresik fel, vagyis nyáron a nép sátraival és barmaival szétszéled a pusztán. Mindig változó helyű szálláson töltik a nyarat, majd ősz közeledtével megindulnak az állandó szállások felé. A téli szállás általában folyótorkolatokban, az erős szelektől védettebb völgyekben található, ahol nem túl magas a hó, hogy a patás állatok lehetőleg a hó alól is elő tudják kaparni az élelmet. Kiegészítő élelemszerzést biztosított a téli szállások környékén végzett földművelés: a tavasszal elvetett gabonát a nyár végén aratták le; emellett természetesen halászattal és vadászattal is foglalkoztak. Gazdaságuk alapját, egyoldalú gazdálkodásuk cserekereskedelemmel való kiegészítésének lehetőségét azonban elsősorban és mindenekelőtt az állatállományuk mennyisége és állapota jelentette. Az állatcsordák sorsa szabta meg sorsukat – gazdagodásukat vagy elszegényedésüket *(Szentpéteri J. 1999)*.

Az ősmagyarság gazdálkodása azonban sem Nyugat-Szibériában, sem Magna Hungáriában nem volt ennyire kiszolgáltatva a nyílt, száraz steppe életföldrajzi viszonyainak, időjárási viszontagságainak, ott ugyanis a ligetes steppe övezetében éltek. Megélhetésükben aránylag nagyobb teret kaphatott az állandó szállások körüli földművelés, így év közben is többen maradhattak a téli szálláson. Lakhelyeiken változatos építményeket emeltek. A pásztor családok – már az ugor kortól kezdve – nemezzel fedett sátrakban éltek tavasztól őszig, vagy a szintén nemezzel borított ökrös szekereken laktak és utaztak. (*3. ábra*) Az 5-7.

században a steppén elterjedt a rácsos faszerkezete miatt könnyen szétszedhető és összerakható, s jól málázható kerek sátor, a jurta *(4. ábra)*. A téli szállásokon továbbra is félig földbemélyített házakat építettek, melyekben kezdetben nyílt tűzhely, majd kőből vagy agyagból késztett kemencék szolgáltak fűtésre, sütésre-főzésre. Ebben az időben terjedt el körükben a szabad tűzön való főzésnél használt cserépüst vagy cserépbográcsis.

3. ábra. Ilyen lehetett egy törzs jurta szállása (Mongólia) (Becsei Józsefné felvétele)

Az önálló ősmagyar nép az önállósodás hosszú útját járta be. Az előmagyarság a bronzkor legvégén (i.e. 1000-500) válhatott ki Nyugat-Szibériában az ugor népek közül. Ekkortájt alakult ki a magyarság életét hosszú ideig meghatározó gazdálkodási mód, a vándorló-legeltető állattartás, a lovas pásztorkodás, s ezzel együtt járó mozgékony életmód, aminek következtében területileg is eltávolodtak az obi-ugor nyelvrokonoktól *(5. ábra)*. *(Szentpéteri J. 1999)* A magyarságot az ötödik században egy ismeretlen eredetű népmozgás tolta nyugatra, a Volga középső szakasza és a Urál hegység közötti területre, amit Julianus barát után Magna Hungariának nevezünk. Majd – feltehetően – a magyarság többsége 700-750 körül a Volga mentén déli irányba továbbköltözött.

„A magyarság Dél-Oroszországban, először a Kubán vidékén, azután Levédiában, majd Etelközben nem a legszárazabb pusztát, hanem azt az átmeneti

övet lakta, ahol a puszta erdőkkel, főleg tölgyesekkel váltakozik. Erdős steppén élt tehát,, s életmódja is félnomádnak nevezhető. Bár a pásztor foglalkozását tartotta előkelőbbnek, de a szegényebbek, a szolgák már földet műveltek.

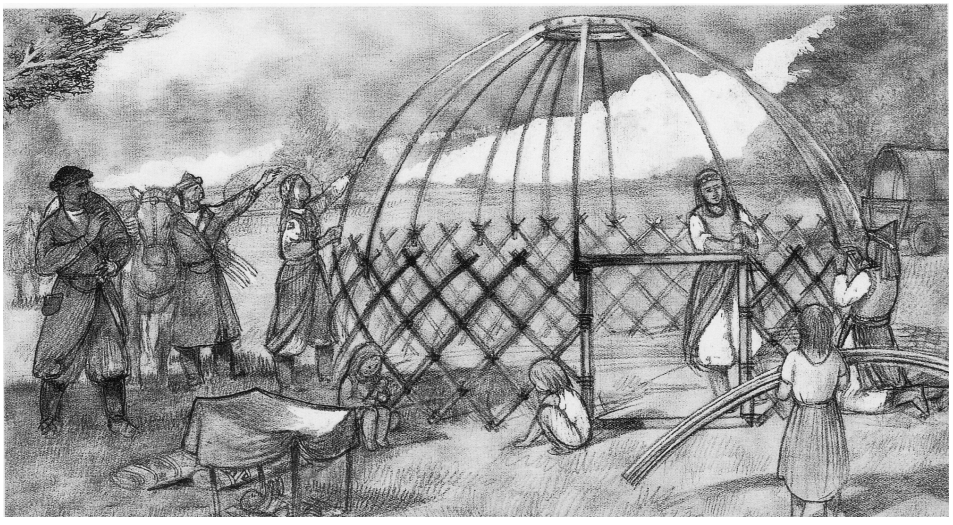

4. ábra. Jurta állítás. László Gyula rajza

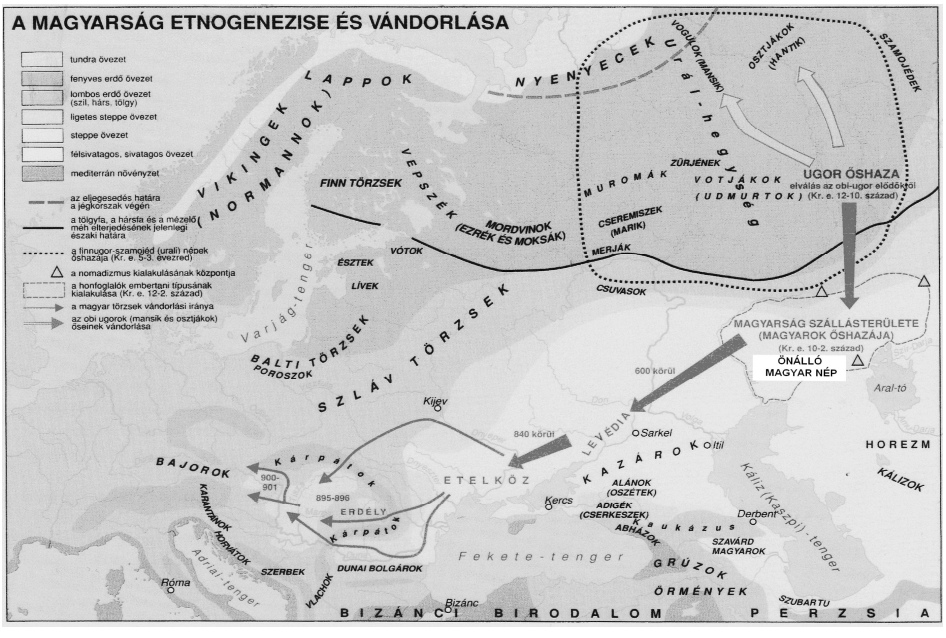

5. ábra. A magyar nép etnogenezise és vándorlása (Szentpéteri J. 1999)

A nyáron vándorló pásztornép favázas, nemezzel borított és kényelmesen berendezhető sátraival, a jurtokkal, télire a szolganép szántóföldjeinek és kezdetleges egyhelyiségű, középtűzhelyes, fedélszék nélkül, putriszerű hajlékainak szomszédságába húzódott. Sár, nád, vessző és silány fa az anyaga ezeknek a szegényes kunyhóknak: mást nem ád a környezet. A magyarság közvetlen élettere is különböző tájtípusokra terjedt ki: folyók nedves ártereire, ármentes szintek füves mezőire és ritka szálerdeire, de még különbözőbbek azok a tájtípusok és kultúrák, amelyek távolabbról környezték és amelyekkel érintkezett is. Észak-Európa … Bizánc és a szubtrópusi Közel-Kelet arab műveltségű tájai között élénk kereskedelmi forgalom zajlott le, s ebben a magyarság is részt vett." *(Bulla B. – Mendöl T. 1999)* Vagyis a magyarság a Kelet-Európai síkságon a legkülönbözőbb életformákat ismerte meg.

A Don vidékén feltárt 8-9. századi települések arról tanúskodnak, hogy a magyarok Levédiába költözését követően is folytatódott ez a letelepedési folyamat: a bolgár-török jövevényszavak is a földműveléssel kapcsolatosak: búza, árpa, tarló, eke, sarló, gyümölcs, alma, bor, seprő, komló, kender, borsó. Állattartásuk is belterjesebb lett (ökör, bika, tinó, ól, karám). Különösen disznó és tyúk szavunk bizonyosság erre, hiszen a sertés és baromfi a nomádok állandó mozgását nem tudná elviselni. Az etelközi magyarság tehát nem csupán pásztorokból állt, hanem jelentős földművelő réteggel is rendelkezett. A népesség télen a téli szállásokon tömörült, ahol a sátrak csoportját a kényesebb állatokat befogadó fészerek és ólak vették körül, az állatok többsége azonban a szabadban telelt. A földművesek tapasztalataikat magukkal hozhatták a steppe legnyugatibb csücskét jelentő Kárpát-medencébe is. Így tovább élt az új hazában is a téli szállás rendje az állattartó magyar falvakban, hiszen a házak még századok múltán is kerítetlenek, csak az ember hajlékai foglalnak bennük helyet, gazdasági udvarra tehát nincs szükség, következésképpen utcák sincsenek, ezeket a területeket ölelik körbe az egész falu állatainak, terményeinek, takarmányának befogadására alkalmas ólak, vagyis az ólaskert *(Györffy I. 1926, Mendöl T. 1963)*.

Irodalom

BALASSA M. I. (1985): A paraszthéz évszázadai. Békéscsaba, p 191.

BÁRTH J. (1987): A szálláskert. *Forrás*, XIX. évf., 1., Kecskemét, pp. 37-51.

BECSEI J. (1996): Az alföldi tanyarendszer történeti földrajza. (In.: Frisnyák S. szerk.: *A Kárpát-medence történeti földrajza*.) Nyíregyháza, pp. 171-197.

BECSEI J. (1999): *Nagyvárosi fejlődés és falusi átalakulás*. JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, Szeged, p 124.

BECSEI J. (2000): A magyarországi településállomány változásai (történeti földrajzi vázlat a reformkorig). (In.: *Az Alföld történeti földrajza*. Szerk.: Frisnyák S.) Nyíregyháza, pp. 377-390.

BECSEI J. (2000): A magyarországi településállomány változásainak néhány sajátossága.(In.: *Társadalomföldrajzi vizsgálatok két évezred találkozásánál*. Szerk.: Becsei J.) JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, Szeged, pp. 79-114.
BECSEI J. (2007): Átalakuló alföldi városok. Ipszilon Kiadó, Szeged, p 176.
BELUSZKY P. (1999): *Magyarország településföldrajza*. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest- Pécs, p 584.
BELUSZKY P. (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, p 274.
BULLA B. – MENDÖL T. (1999): A Kárpát-medence földrajza. Lucidus Kiadó, Budapest, p 420.
CSORBA CS. (1997): Árpád népe. Tudomány – Egyetem Kulturtrade Kiadó, Budapest, p 193.
DIÓSZEGI V. (1960): Sámánok nyomában Szibéria földjén. Magvető Kiadó, Budapest, p 251.
ELEKES M. (1984): A magyarországi településrendszer strukturális változása. ÉVM Építészeti és Településfejlesztési Főosztály, Településfejlesztési Közlemények 13, Budapest, p 155.
EPERJESSY K. (1966): A magyar falu története. Gondolat Kiadó, Budapest, p 299.
ERDEI F. (1941): A magyar tanyák földrajzi szemlélete. *Földrajzi Közlemények*, LXIX. k., 2. sz., pp. 103-113
ERDEI F. (1942): *Magyar tanyák*. Atheneum Kiadó, Budapest, p 260.
ERDEI F. (1974): Magyar falu. Hasonmás kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, p 246.
FRISNYÁK S. (1990): Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, p 213.
FRISNYÁK S. (2009): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai. NyTFI és a Bocskai Gimnázium Szerencs, Nyíregyháza-Szerencs, p 248.
FODOR I. (2009): Őstörténet és honfoglalás. (In.:Romsics I. főszerk.: Magyarország története 1.) Kossuth Kiadó, Budapest, p 104.
GERLE GY. 1974: Környezet és településhálózat. Akadémiai Kiadó, Budapest, p 301.
GYIMESI S. (1975): *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában.* Akadémiai Kiadó, Budapest, p 73.
GYÖRFFY I. (1937): A magyar tanya. *Földrajzi Közlemények*, LXV., 4-5. f., pp. 70-93.
GYÖRFFY I. (1926): Hajdúböszörmény települése. *Föld és Ember*, VI. évf., negyedik szám, Szeged, pp. 177-210.
HOPPÁL M. szerk. (1980): A tejút fiai. Európa Könyvkiadó, Budapest, p 470.
KŐSZEGFALVI GY. (2004): Magyarország településrendszere. Alexandra, Pécs, p 158.
KRÚDY M. (1931): *A szegedi tanyarendszer kialakulása*. Atheneum, Budapest, p 95.
LÁSZLÓ GY. 1944: A honfoglaló magyar nép élete. Magyar Élet, Budapest, p 512.
MAJOR J. (1962): Magyarország településhálózata, különös tekintettel a mezőgazdasági jellegű településekre. (In.: Perényi I. – Faragó K. – Major J. 1962: Mezőgazdaság és településtervezés.) Műszaki Könyvkiadó, Budapest, pp.7-83.
MAKKAI L. (1961): A magyar városfejlődés történetének vázlata. In.: Borsos J. (szerk.): *Vidéki városaink*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, pp. 25-95.
MAKSAY F. (1971): A magyar falu középkori településrendje. Akadémiai Kiadó, Budapest, p 237.

MENDÖL T. (1939): Néhány szó az alföldi város kérdéséhez. *Földrajzi Közlemények*, LXVII. k., 3. sz., pp. 217-223.
MENDÖL T. (1941): Megjegyzések Erdei Ferenc „A tanyás települések földrajzi szemlélete" c. cikkéhez. *Földrajzi Közlemények*, LXIX. k., 2. sz., pp. 113-115.
MENDÖL T. (1963): *Általános településföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest, p 567.
MÉRŐ J. (1971): A népesség területi elhelyezkedésének kerete, a településhálózat. (In: Sárfalvi B. szerk.: *Válogatott tanulmányok a gazdasági földrajzból.)* Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 123-204.
RÁCZ I. (1980): A tanyarendszer kialakulása. (In: Pölöskei F. – Szabad Gy. szerk: *A magyar tanyarendszer múltja*) Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 97-149.
ROMSICS I. főszerk. (2009): Magyarország története 1-24.k. Kossuth Kiadó, Budapest,
SIMKÓ GY. (1910): Nyíregyháza és tanyáinak települése. *Földrajzi Közlemények*, XXXVIII. kötet, 2. f., pp. 41-114.
SZABÓ I. (1929): A debreceni tanyarendszer kialakulása. *Föld és Ember*, p. 5. pp. 214-244.
SZABÓ I. (1971): A falurendszer kialakulása Magyarországon (X-XV. század). Akadémiai Kiadó, Budapest, p 215.
SZENTPÉTERI J. főszerk.(1999): Magyar Kódex I-VI. k.. Kossuth Kiadó, Budapest

A MAGYARORSZÁGI VÁROSHÁLÓZAT „ÚJRAPOZÍCIONÁLÓDÁSA" A DUALIZMUS KORÁBAN
(AZ EGYKORI SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK A DUALIZMUS KORI VÁROSHÁLÓZATBAN)

BELUSZKY PÁL

A településállomány és -hálózat lassú reagálású rendszer. Az olyan gyors és mélyreható változások azonban, mint amilyenek az 1848. évi ún. „áprilisi törvények" hatására bekövetkeztek, átalakították, „újrapozícionálták" az ország településhálózatát is.

Hálás feladatnak tűnik pl. szemügyre venni a szabad királyi városok pályaívét, a településhálózatban elfoglalt pozícióik módosulását rendi kiváltságaik elvesztése után. A polgári forradalom és az első világháború között az ország térszerkezete és városhálózata gyors átalakuláson esett át; ezt egyrészt a társadalmi-politikai berendezkedés változása, másrészt a hazánkban ezzel majd egyidőben megjelenő gazdasági, technológiai modernizáció váltotta ki:

- A társadalmi és politikai berendezkedés gyökeres változása merőben új feltételeket teremtett a településfejlődés számára is. Megszűnt a települések feudális kori jogállás, a települések szélesebb köre számára megnyílt az út a települési autonómia megszerzése felé. A gazdaság rendi korlátainak megszüntetése (pl. a feudális tulajdonviszonyok, a céhek által korlátozott iparfejlődés, a tőkés gazdaság jogi feltételeinek hiánya stb.) a gazdaság fejlődésében, s annak regionális vonatkozásaiban is szabadversenyes viszonyokat teremtett, s ennek folyományaként a településfejlődésben is a „*szabad verseny*" vált meghatározó tényezővé.

A településfejlődés dualizmus kori feltételei

A kiegyezés után, a polgári közigazgatás kiépítése nyomán a közigazgatás település(város)fejlesztő szerepe megnövekedett. Erdély „uniójával", a határőrvidék felszámolásával, a Horvátországgal való viszony rendezésével (1868) az ország közigazgatási egysége helyreállt. A polgári berendezkedés megszüntette a feudális kor igazgatási sokszínűségét; a középfokú igazgatást egységesen a megyék illetve a „rangosabb" városok, a *törvényhatósági joggal* rendelkezők látták el. Egyszerűsítették a települések jogállásának feudáliskori kuszaságát, alaposan megrostálták a valamilyen városi joggal rendelkező települések körét (a kiegyezéskor 888 városi rangú település közül mindössze 131 tartotta meg városi jogállását – lásd alább).

A polgári igazgatás *regionális szerepkörű* székhelyeinek, városi funkciójú intézményeinek „telephelyválasztása" közvetlenül-közvetve ösztönözhette a városi fejlődést:

- Az igazgatási székhellyé válás egy sor *„városi" szerepkörű intézmény* letelepedését eredményezte – alispáni ill. szolgabírói hivatalok, tankerületi igazgatóságok és így tovább.
- Ez pedig köztisztviselői réteg letelepedését-kialakulását vonta maga után. E réteg fogyasztásával, igényeivel, érdekérvényesítő képességeivel, építkezéseivel szembeötlően alakította lakóhelyét. (Különösen kisebb népességű, szerény volumenű ipari-, kereskedelmi-, agrárfunkcióknak helyet adó városok, járási székhelyek esetében vált településformáló társadalmi csoporttá a tisztviselői réteg, mint pl. Balassagyarmat, Mosonmagyaróvár, Sátoraljaújhely, Zalaegerszeg, Rimaszombat, Nagykároly, vagy a járási székhelyek közül Szentgotthárd, Celldömölk, Zirc, Sümeg stb. esetében.)
- A közhivatalok letelepedése ösztönzőleg hatott egy sor egyéb – központi funkciójú – intézmény megjelenésére is (iskolák, napisajtó, kórház, ügyvédek stb.).
- A közhivatalok s a holdudvarukban megjelenő egyéb intézmények által létrehozott vonzás hinterlandot biztosított az igazgatási székhely kereskedelmi, pénzügyi, szolgáltató szerepköre számára is.
- Különösen látványos volt a „városhiányos" térségek igazgatási központjainak fejlődése (Kaposvár, Szombathely, Nyíregyháza, Szolnok, Máramarossziget, Beregszász stb.). Az igazgatás székhelyei várostalan tájakon sajátos központokat hoztak létre? Népességükhöz, gazdasági súlyukhoz képest magas hierarchia-szintű városokat (melyek a „kiegészítő" városi jegyekkel is alig rendelkeztek), mint pl. Alsókubin, Liptószentmiklós, Turócszentmárton, Aranyosmarót, Csíkszereda.
- A kiegyezés után nyílt lehetőség *önálló gazdaságpolitika* kialakítására. Az önálló magyar állam – annak ellenére, hogy a század utolsó harmadában mindvégig szabadelvű politikát követett – 1867 után aktív, sokoldalú szerepet vállalt a tőkés gazdaság kiépítésében. Kezdetben a nagy beruházás igényű s lassan megtérülő *infrastrukturális fejlesztéseket* támogatta a kamatgaranciákkal, hitelekkel (pl. vasútépítés, a főváros fejlesztése, a firenzei kikötőépítkezés stb.).
- A 19. század derekán a gazdaság növekedésének, modernizációjának, tőkés formája kialakulásának nemzetközi feltételei kedvezőek voltak; 1850 táján világméretű konjunktúra vette kezdetét. Magyarország – ahol korábban a gazdaság fejlődésének fékezője a tőkehiány volt – 1867 és 1890 között 2 millió forinttal részesedett a fejlett országok tőkeexportjából; a kiegyezés utáni években a beruházások 60%-a, a kiegyezést követő három évtizedben mintegy fele,viszont a századforduló után már csak negyede származott tőkeimportból. A külföldi eredetű tőkének kiemelkedő szerepe volt a városfejlődésben.

A gazdasági fellendülés része volt az agrárkonjunktúra; az Angliában tetőző, Nyugat-Európában kibontakozó ipari forradalom tovább növelte az élelmiszerek, mezőgazdasági nyersanyagok iránti igényt. Hazánkban minden „összejött” ahhoz, hogy az agrárkonjunktúra újabb szakasza kibontakozzék:

- az Ausztráliával fennálló vámközösség előnyös piaci pozíciókat biztosított a magyarországi termények számára a Monarchia területén.
- Az állandó kereslet hatására kedvezően alakultak az árviszonyok.
- Az ármentesítések nyomán növekedett a szántók területe, a legfontosabb kiviteli cikkek termőterülete.
- A vasútépítések nyomán az ország egész mezőgazdasági művelésre alkalmas területén megteremtődtek az agrártermékek piacra juttatásának feltételei, újabb körzetek kapcsolódtak be a mezőgazdasági kivitelbe.
- A mezőgazdasági termelés technikája fejlődött, a termelésátlagok emelkedtek. A kiegyezés és a századforduló között a búzatermelés két és félszeresére, a kukoricatermelés hétszeresére, a cukorrépa-termelés hatszorosára emelkedett.

Az agrárkonjunktúra alakulása meghatározó jelentőségű volt a településfejlődés szempontjából is, legalábbis a századfordulóig. A dualizmus kori gazdaság- és településfejlődés ugyanis mindvégig *agrárországban* zajlott, a belső tőkeképződés legfontosabb forrása továbbra is a mezőgazdasági termés és az agrártermékek kereskedelme maradt. A gazdasági fejlődés középpontjában Magyarországon a 19. század második felében – a bányászat vagy a gyáripar arányaiban látványos növekedése ellenére – az agrártermelés tőkés átalakulása, technikai, agrotechnikai modernizációja állt; a mezőgazdasági termékek felvásárlás, kereskedelmi, szállítása (a vasútépítések elsőrendű ösztönzője az agrárbiznisz volt), feldolgozása (malom-, szesz-, cukoripar stb.), kivitele, a mezőgazdasági termelést szolgáló hitel- és biztosítási intézetek kiépítése, a mezőgazdasági gépgyártás stb.

Másrészt az agrárkonjunktúra formálta az ország térszerkezetét is. Az agrárbiznisz – „összefoglalva"”a szállítás modernizációjával (vasút, gőzhajózás) – természetszerűleg az ország kedvező agráradottságú nagytájait (Alföld, Kisalföld, Dunántúl, Bánát) juttatta előnyös helyzetbe, a gabonatermelés és a terménykereskedelem központjait, az agrárbiznisz egyéb összetevőinek – pénzintézetek, élelmiszeripar – telephelyeit, ugyanakkor nem érintette meg a Felföld vagy Erdély városait.

A gyáripar megjelenése s a *szállítási forradalma* is kiemelkedő szerepet kapott a városfejlődés szempontjából. A gyáripar képessé vált oly méretű népességtömörüléseket létrehozni, amelyekbe megtelepedhettek a városi funkciók is (pl. Salgótarján, Stájerlakanina, Resicabánya, Diósgyőr stb.), s erőteljesen növelhette egyes városok népességszámát. Másrészt a gyári tömegtermelés visszaszorította a kézműipart – s így a kis kézműipari központokat –, az „új” szállí-

tási lehetőségekre támaszkodva koncentrálhatta ill. más régiókba helyezhette át az ipari termelést. (Ez történt pl. a felvidéki kis vasércbányák, vasolvasztók és vasfeldolgozó üzemek esetében; a kohászati ipar s a fémfeldolgozás a szénbányák közelébe, délebbre vándorolt, s építette fel nagyteljesítményű üzemeit – Diósgyőr, Ózd, Salgótarján, Borsodnádasd stb. –, így a vasipar hagyományos központjai eljelentéktelenedtek.

Magyarországon a polgári forradalom évében, 1848-ban az akkori országterületen mindössze178 km-nyi vasút üzemelt. Bő fél évszázad múltán viszont közel 22 ezer km hosszú vasútvonal hálózta be az országot. Ezen időszak legdinamikusabban fejlődő ágazat az infrastruktúra, ezen belül is a vasút. Az első világháború előestéjén az ország összes állótőke-állományának 26%-a a vasútra esett. A vasút gazdaság- és településfejlesztő hatása rendkívül sokrétű volt s azt nehéz túlbecsülni. Maga a vasút is addig nem tapasztalt igényt támasztott a bányászattal s az iparral szemben (a vasút sín-, hídacél-, mozdony- és vasúti kocsi igénye, szénfelhasználása). Megteremtette az egységes nemzeti piacot, hozzájárult egyes gazdasági ágak hanyatlásához (pl. a piacra termelő kézműipart sorvasztotta a vasúton szállított gyári áru) vagy prosperálásához (pl. az agrártermelés nem véletlen, hogy a vasútépítések kezdetén Pest-Buda s az Alföld nagy gabonatermelő, -gyűjtő városai között épült ki a vasúti kapcsolat: 1854: Szeged, 1857: Temesvár és Debrecen, 1858: Békéscsaba, Arad, Nagyvárad stb.). S attól függően, hogy hogyan helyezkednek el a vasúthálózat konfigurációjában, segítette vagy hátráltatta egyes városok gyarapodását. Korábban kedvezőtlen fekvésű, rossz forgalmi helyzetű városok jutottak piac-központi szerephez, gyorsult fel növekedésük – pl. Kaposvár, Zsolna, Szombathely, Nyíregyháza, Békéscsaba stb. – a vasút révén, vagy vegetálhattak kisjelentőségű szárnyvonalak mentén (Eger, Balassagyarmat, Esztergom, Kalocsa, a székelyföldi városok, Selmecbánya stb.).

A városhierarchia (városállomány) dualizmus kori átformálódásának általános tendenciái

A városnövekedés, -fejlődés feltételeinek fenn vázolt gyökeres átalakulása, valamint az európai tapasztalatok azt sugallják, hogy a tőkés városfejlődés a korábbi városállomány jelentős hányadának kicserélődésével, vagy pozíciójuk gyökeres megváltozásával járt. Az erre utaló esetek – a 19. és a 20. század eleji városállomány összemérésének korlátozott lehetőségei ellenére[1] – hazánkban is

[1] A „kiinduló" állapotra, a 19. század első felének városállományára vonatkozó vizsgálatok ugyanis hézagosak. Gyimesi Sándornak (Gyimesi S.: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.) és Bácskai Verának, Nagy Lajosnak (Bácskai V. – Nagy L.: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.) Az 1828-as összeírás alapján végzett vizsgálatai csak a városhierarchia csúcsára vonatkoztak (Erdély, Horvátország és a határőrvidék a magyarországihoz hasonló s azzal egyidejű összeírás hiányában egyébként is kimaradt a vizsgálatból), s a városhierarchia megállapítása nem is adhat önmagában kimerítő választ a városok pozíciójára, mert pl. nem méri a

számosak. Gyimesi Sándor 1828-ra vonatkozó eredményei s az általunk felállított hierarchikus rangos összevetése megenged oly interpretációt is, hogy a városállomány „mozgása” igen élénk volt a hierarchikus skálán; a városok kb. *45%-ának jelentősen* változott a pozíciója. Például *Modor* a városhierarchia éléről – *Gyimesi* szerint Modor a 19. század elején városi szerepköre alapján benne volt a „legjobb ötvenben” – a városi funkciókkal éppen hogy rendelkező települések csoportjába zuhant vissza a 376. helyre. Sárospatak pozícióvesztése szintén látványos (közel 140 hellyel került „lejjebb” a rangsorban), Rozsnyó, Selmecbánya, Nagyszombat, Nagykőrös visszaesése is egyértelmű. A feltörő városok pozíció-javítása kevésbé látványos – legalábbis a városhierarchia csúcsán, de Arad vagy Nagyvárad a „jobb megyeközpontok” közül lépett a regionális központok sorába. A korrelációs számítások alapján pedig arra a következtetésre juthatunk, hogy a *két* időpont városrangosra között szinte nincs kapcsolat (a rangkorrelációs együttható +0,11 az első ötven városra számolva). Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a hierarchikus rangsorban való elmozdulások, ha ennek eredményeként a városok nem lépnek át más hierarchia-szintre, a „városállomány kicserélődéseként” nem interpretálhatók. Az eltérések ugyanakkor utalnak a városhierarchia átrendeződésének *okaira;* pl. a közigazgatás szerepének felértékelődésére a városfejlődésben. A „lecsúszó” városok többsége a 19. század elején környezetéhez, népességszámához stb. viszonyítva jelentősebb gazdasági szereppel rendelkezett, ehhez azonban a kiegyezés után számottevő igazgatási szerepkör nem társult, így relatív jelentőségük csökkent (Nagyszombat, Rozsnyó, Vác, Losonc stb.). Ugyancsak a közigazgatási központi funkció jelentőségére utal, hogy a gazdaságilag kevésbé jelentős városok megyeszékhely funkciót nyervén a dualizmus elején, érzékelhetően előreléptek a hierarchikus rangsorban; ide sorolhatjuk a Máramarosszigetet, Nagybecskereket, Lugost, Szombathelyt, Sátoraljaújhelyt, s a 19. század elején a hierarchia élmezőnyébe sem tartozó Kaposvárt, Zalaegerszeget, Balassagyarmatot, Trencsént, Beregszászt és így tovább. Nagyvárad és Arad előrelépését pedig gazdasági súlyuk növekedése mellett a regionális központok iránti igény számlájára írhatjuk.

Az elmondottakat figyelembe véve úgy véljük, hogy a dualizmus évtizedei alatt (vagy akár 1848 óta) a magyarországi városállomány kicserélődéséről nem beszélhetünk, kevés számú város látványos hanyatlásától vagy előretörésétől eltekintve a városállomány meglehetősen stabilnak bizonyult. Természetesen számos esetben a hierarchikus ranghely változása is „lereagálta” a városfejlesztő tényezőkben, az egyes települések igazgatási, forgalmi helyzetében, gazdaságuk fejlődési lehetőségeiben stb. bekövetkező változásokat. Magyarországon – eltérően pl. Angliától, Németország nyugati tartományaitól – *a korábbi városállomány modernizálódik,* a kedvezőbb helyzetű feudális kori városok *váltanak* át a polgári (kapitalista) városfejlődési pályára. Mivel azonban néhány kivételtől

gazdaság súlyát, a lélekszámot, a „fejlettséget” és így tovább. Nem is szólva arról, hogy a különböző elméleti megfontolások s eltérő módszerek alkalmazásával nyert eredmények összevetése aggályos.

eltekintve a hazai városok törzsállományának *gazdasága „középkorias" jellegű* volt (fő funkciójuk a céhes keretek között űzött kézműipar, a piacközponti szerepkör, a szerény bolti-vásári elosztó-kereskedelem stb.), nagy- és középpolgársága jelentéktelen, a városlakók vagyona szerény, a feudális kori városok inkább csak települési (műszaki?) kereteket kínáltak a modern városfejlődésnek, nem saját, szerves fejlődésük eredménye volt a „váltás". „Kívülről" érkeztek a polgári kor intézményei, a sokféle hivatal, a tőke, a polgárság jó része. A szerves fejlődésre legfeljebb néhány oly városunk szolgáltat példát, ahol már a 19. század elején modern, céhes kötöttségektől mentes polgári réteg alakult ki, mint pl. Győrben, Pozsonyban, Pesten, Szegeden, Temesvárott stb. E városokban figyelhető meg a korábban helyben felhalmozódott (kereskedelmi) tőke átáramlása a gyáriparba, pénzintézetekbe. Ha tehát a városállomány – vagy számottevő része – nem is cserélődött ki, a *„váltás" létrejött a városállományon belül, mind a funkciókat, minid a helyi társadalom* összetételét illetően. Még az olyan nagyvárosokban is, mint pest, ahol már 1848 előtt számottevő gazdasági bázis, tehetősebb polgárság alakult ki, a 19. század elejének és végének polgársága között személyükben és jellegükben alig mutatható ki kontinuitás. A modernizálódó városokban a feudális kori polgárság mellett- céhes hagyományú kézművesek, kiskereskedők, rendies lateiner-réteg – a dualizmus korának kezdetén elsősorban a *modern állami bürokrácia, a tisztviselőréteg* duzzadt fel, később szűk polgári réteg is kialakult, s törvényszerűen megint csak a nagyobb városokban az *ipari proletáriátus.* A városi szegénység viszont majd minden városban a lakosság jelentékeny hányadát tette ki (napszámosok, cselédek, altisztek, földmívelők stb.). *A funkcionális és társadalmi váltás* a feudális és a kapitalista város között csak a városhierarchia csúcsán egyértelmű, általánosnak és hiánytalannak majdhogynem csupán a regionális központok körében mondható. Ez nem jelenti azt, hogy az alsóbb szinteken nem található a modernizáció élvonalához sorolható város pl. Fiume, Miskolc, Szombathely, Nagykanizsa, Kaposvár, Újvidék, Újpest stb. –, de már a megyeközpontok között is számos város csak e folyamat elején tartott, és viselte a feudális kor városfejlődésének jó néhány vonását (pl. Veszprém, Eger, Eperjes, Esztergom, Balassagyarmat, Trencsén, Lőcse, Zilah, Szekszárd, Nagyenyed, Nagykároly stb.). Az az állításunk, hogy a *kapitalista városállomány kialakulása a feudális kori kereteket vette igénybe, s azt formálta át,* nem jelenti azt, hogy a feudális kori városállomány változatlan maradt. A városállomány peremérő jónéhány város már a 18. század végén, a 19. század első felében *lemorzsolódott,* s 1848 után ez a folyamat felgyorsult. Részben a városjog nyújtotta „támogatás" elvesztése miatt, részben mert a kapitalista városfejlesztő energiák a korábbi városállomány egyes tagjait elkerülték, s az „örökölt" városi szerepkör – pl. a kézműipar – szerepe csökkent. E csoportba tartoztak a már említett felvidéki és erdélyi kisvárosok, a lehanyatló nemesfémbányászat kis központjai – Vízakna, Felsőbánya, Újbánya, stb. –, sok kismezőváros – mint Kunmadaras, Hajdúdorog,

Hajdúhadház, Szabadszállás, Fülöpszállás, Kiskundorozsma, Jászárokszállás stb. –, egykori bortermő városkák, mezővárosok (a Hegyalja bortermelő mezővárosainak többsége már a 19. század közepére elvesztette városi funkcióit) stb.

A szabad királyi városok a polgári városfejlődés időszakában (1914-ig)

Mint tanulmányunk elején megjegyeztük, hálás feladatnak tűnt a szabad királyi városok helyzete változásainak nyomán követése a fent vázolt folyamatokban, annak felmérése, hogy biztosított-e a korábbi rang sajátos fejlődési pályát a későbbiekben, eltérő útra terelődött-e a polgári korszakban e városok „fejlődése”. Már a feladat szemrevételezésekor világossá vált azonban e vizsgálatok korlátozott lehetősége. S itt elsősorban nem a „technikai nehézségekre” gondolunk, például arra, hogy már maga a *szabad királyi városok köre is bizonytalan* (pl. az uralkodótól szabad királyi címet nyert, de az országgyűlés által be nem cikkelyezett városok „kezelése”, a földesuraiktól megváltakozott volt mezővárosok jogi „lebegése”[2], a szepességi és a kiváltságos területek településeinek helyzete), vagy arra, hogy Magyarország, Erdély, Horvátország és a határőrvidék városi jogállásai nem voltak azonosak, várostörténeti feldolgozásaink nem terjednek ki a közjogilag különálló országrészekre stb.

A vizsgálatok korlátozottsága mindenekelőtt abból fakad, hogy a települések jogállása a feudális kor végén már csak nagyon bizonytalanul tükrözte a városok gazdasági, társadalmi, adminisztratív, kulturális súlyát. A települések jogállásának megváltoztatása csak esetenként s jócskán megkésve követte a települések súlyának, jelentőségének, a településhálózatban elfoglalt helyzetüknek a változásait, s a megszerzett kiváltságok elvesztése a 18-19. században már alig van példa, így az eljelentéktelenedett (szabad királyi) városok is őrizték kiváltságaikat. Így a szabad királyi városok igen heterogén csoportot alkottak a feudális kor végén központi szerepkörük (hierarchikus rangjuk), gazdasági jelentőségük, urbanizáltságuk színvonala, népességszámuk stb. alapján, pesttől, Budától, Pozsonytól, Győrtől, Kassától, Kolozsvártól, az országos és regionális gazdasági-szellemi központoktól a városi funkciót nem vagy alig betöltő Rusztig, Libetbányáig, Szentgyörgyig, Bakabányáig, Újbányáig stb.

Ugyanakkor a 19. század közepén már nagy számú olyan települése volt hazánknak, melyek városi szerepköre, hierarchikus rangja messze meghaladta jó néhány szabad királyi városét, s ha a „funkció” alapján adományozták volna a „rangot”, joggal tarthattak volna igényt szabad királyi városi kiváltságokra (Miskolc, Kecskemét, Szombathely, Pápa, Baja, Nagykanizsa, Losonc stb.).

[2] A megváltakozott mezővárosoknak nem volt földesurak, lényegében a szabad királyi városokhoz hasonló jogi keretek között élhettek, de rendezetlen volt – pontosabban nem volt – országgyűlési képviseletük, s másodfokú joghatóságuk továbbra is a vármegyei úriszék maradt.

Vagyis a szabad királyi városok induló pozíciója a polgári korszak kezdetén igen eltérő volt *(lásd az 1. táblázatot)*, ezért lehetetlen „szabad királyi városokként" végigkísérni pályájukat a '48-at követő évtizedekben. Valószínűleg egyetlen közös vonásuk, hogy a polgári igazgatás kialakításakor, az 1870-es években a városi rang odaítélésekor előnyben voltak szerényebb „jogi előzményekkel" rendelkező társaikkal szemben. Mindössze két egykori szabad királyi város, Bakabánya és Libetbánya „esett ki" az „új idők" rostáján, Bélabányát pedig közigazgatásilag egyesítették Selmecbányával. Oly egykori szabad királyi városok is legalább rendezett tanácsú városi rangban maradhattak, amelyek már a feudális kor végén is csak szerény városi szerepkörrel rendelkeztek, népességszámuk csekély volt, és sem Gyimesi Sándor, sem pedig Bácskai Vera–Nagy Lajos által városnak tartott települések listáján sem bukkantak fel, s amelyek az1910-es állapotokat figyelembe vevő hierarchia-vizsgálatok során sem bizonyultak városoknak vagy városi szerepkörük igen csekély volt (Ruszt az 1910-es hierarchikus rangos 432., Szentgyörgy a 431., Felsőbánya a 426., Újbánya a 380., Modor a 376. helyén *(lásd az 1. táblázatot)*. Az elmondottak vonatkoznak a *szepességi városokra* is (közülük Poprád, Szepesolaszi, Szepesbéba, Leibic, Szepesváralja a hierarchia-vizsgálatok alapján funkcionális értelemben nem tekinthető városnak), az *erdélyi ún. taxás városokra* (Kolozs, Vízakna, Abrudbánya rendezett tanácsú városi rangja), igaz, e városcsoport tagjainak többsége a községek sorába került (pl. Bereck, Illyefalva, Oláhfalu, Szék), illetve részben az *alföldi szabadalmas területek* településeire. A Jászság és a Kiskunság településeinek csak kisebb hányada nyert városi rangot az 1870-es években, az ún. „öreg hajdúvárosoknak" viszont a fele, a Nagykunság települései közül pedig több olyan, melynek városi szerepköre jóval szerényebb volt, mint egy sor más községi jogállásba süllyedt alföldi mezővárosé (Kisújszállás, Túrkeve kontra Békéscsaba, Szarvas, Orosháza, Nagyszalonta, Békés stb.). Ugyanakkor az 1910-es hierarchia-vizsgálat kb. 330 városi funkcióval rendelkező települést mutatott ki az akkori országterületen (Horvát-Szlavonországgal nem számolva), ezek közül hozzávetőleg 130 a kisvárosokénál magasabb hierarchia-szinten állt, vagyis számos olyan település akadt az országban, amely a városi rangú egykori szabad királyi városoknál jóval előkelőbb pozíciót foglalt el a városhálózatban, ám községi jogállásban maradt (Balassagyarmat a hierarchikus rangsor 45. helyén, megyeszékhely, Békéscsaba több mint 40 ezer lakójával a 63., Keszthely a 79., Mohács a 80., Kalocsa a 89. helyen, s a kisvárosokénál előkelőbb helyet foglalt el a rangsorban Ipolyság, Liptószentmiklós, Turócszentmárton, Homonna, Aranyosmarót, Kisvárda, Orosháza, Szarvas és így tovább). Ezért megállapítható, hogy a városhálózat alsóbb régióiban a „tradíció" gyakorta a „józan megfontolás" (a tényleges helyzet) fölé kerekedett.

A 20. századelő városhierarchiájának meghatározására „leltározó" módszert alkalmaztunk *(ennek leírását lásd Beluszky – Győri 2005)*.

1. táblázat. Szabad királyi, bánya- és püspöki városok, taxás városok főbb adatai

Szabad királyi és egyéb városok*	Jogállás 1840**	Jogállás és igazgatási szerepkör	Hierarchikus rang, 1910	Lélekszám		Népesség-szám vál-tozás, %	Gyimesi sorrend (1828)***
				1870	1910		
I. Regionális központ							
1. Zágráb	Sz	Tjv. Mj.	1	20 402	79 038	287,4	
2. Pozsony	Sz	Tjv. Mj.	2	46 540	78 223	68,1	2
3. Kolozsvár	Sz	Tjv. Mj.	3	26 638	60 808	128,3	
4. Kassa	Sz	Tjv. Mj.	4	21 742	44 211	103,4	8
5. Debrecen	Sz	Tjv. Mj.	5	46 111	92 729	101,1	3
6. Temesvár	Sz	Tjv. Mj.	6	36 844	72 555	96,9	6
7. Szeged	Sz	Tjv. –	7	71 022	118 328	66,6	7
8. Nagyvárad	P	Tjv. Mj.	8	28 698	64 169	123,6	23
9. Pécs	Sz	Tjv. Mj.	9	23 683	49 822	108,8	10
10. Győr	Sz	Tjv. Mj.	10	26 225	44 300	68,9	5
11. Arad	Sz	Tjv. Mj.	11	32 725	63 166	93,0	29
12. Brassó	Sz	Rtv. Mj.	12	27 766	41 056	47,9	
II. Megyeközpontok							
13. Sopron	Sz	Tjv. Mj.	13	21 108	33 932	60,8	15
14. Marosvásárhely	Sz	Tjv. Mj.	16	13 018	25 517	96,0	
15. Fiume	Sz	Tjv. –	17	17 884	49 806	178,5	
16. Nagyszeben	Sz	Rtv. Mj.	18	18 998	33 489	76,3	
17. Szatmárnémeti	Sz	Tjv. Mj.	20	18 353	34 882	90,1	11
18. Szabadka	Sz	Tjv. –	21	57 556	94 610	64,4	28
19. Székesfehérvár	Sz	Tjv. Mj.	22	22 683	36 625	63,6	14
20. Besztercebánya	Sz	Rtv. Mj.	23	5 950	10 776	81,1	17
21. Nyitra	P	Rtv. Mj.	26	10 683	16 419	53,7	26
22. Eger	P	Rtv. Mj.	28	19 150	28 054	46,5	9
23. Eperjes	Sz	Rtv. Mj.	29	10 772	16 323	51,5	16
24. Újvidék	Sz	Tjv. j.	30	19 119	33 590	75,7	30
25. Veszprém	P	Rtv. Mj.	31	12 002	14 792	23,3	19
26. Zombor	Sz	Tjv. Mj.	33	24 309	30 593	25,8	38
27. Esztergom	Sz	Rtv. Mj.	38	14 512	17 881	23,2	33
28. Komárom	Sz	Tjv. Mj.	39	13 595	22 337	64,3	13
29. Trencsén	Sz	Rtv. Mj.	41	3 949	7 805	97,6	54
30. Pancsova	H	Tjv. j.	42	16 888	20 808	23,2	
31. Beszterce	Sz	Rtv. Mj.	47	7 212	13 236	83,5	
32. Segesvár	Sz	Rtv. Mj.	48	8 204	11 587	41,2	
33. Lőcse	Sz	Rtv. Mj.	52	6 887	7 528	9,3	49
34. Székelyudvarhely	Tax	Rtv. Mj.	54	5 173	10 244	98,0	
35. Torda	Tax	Rtv. Mj.	58	8 803	13 455	52 8	
III. Középvárosok							
36. Gyulafehérvár	Sz	Rtv. j.	63	7 955	11 618	46,0	
37. Sepsiszentgyörgy	Tax	Rtv. Hj.	67	5 142	8 665	68,5	
38. Vác	P	Rtv. j.	68	12 894	18 952	47,0	20
39. Csíkszereda	Tax	Rtv. Mj.	72	1 247	3 701	196,8	
40. Kalocsa	P	K. j.	85	9 504	11 738	23,5	32
41. Nagyszombat	Sz	Rtv. j.	87	9 737	15 163	55,7	24
42. Zsolna	Priv.mv	Rtv. j.	89	2 870	9 179	219,8	
43. Nagybánya	Sz	Rtv. j.	90	9 802	12 877	41 8	60
44. Selmec- és Bélabánya	Sz	Tjv. –	92	14 029	15 185	8,2	22
45. Kézdivásárhely	Tax	Rtv. j.	94	4 546	6 079	33,7	
46. Fehértemplom	H	Rtv. j.	97	8 284	11 524	39,1	
47. Szamosújvár	Sz	Rtv. j.	98	5 188	6 817	32,2	
48. Rozsnyó	P	Rtv. j.	100	4 855	6 565	35,2	18
49. Igló	B	Rtv. j.	104	6 691	10 525	57,3	
50. Késmárk	Sz	Rtv. j.	112	3 938	6 317	60,4	63
51. Medgyes	Sz	Rtv. j.	122	6 712	8 628	28,5	
52. Kőszeg	Sz	Rtv. j.	125	6 915	8 423	21,8	55

Szabad királyi és egyéb városok*	Jogállás 1840**	Jogállás és igazgatási szerepkör	Hierarchikus rang, 1910	Lélekszám		Népesség-szám vál-tozás, %	Gyimesi sorrend (1828)***
				1870	1910		
IV. Kisvárosok							
53. Bártfa	Sz	Rtv. j.	132	5 303	6 578	24,0	
54. Zólyom	Sz	Rtv. j.	133	2 201	8 790	299,5	
55. Erzsébetváros	St	Rtv. j.	140	2 250	4 408	95,9	
56. Szászsebes	Sz	Rtv. j.	147	5 790	8 504	46,9	
57. Hátszeg	Tax	Rtv. j.	153	1 806	3 124	72,9	
58. Vajdahunyad	Tax	Rtv. j.	170	2 597	4 520	74,0	
59. Breznóbánya	Sz	Rtv. j.	180	3 793	4 179	10,1	88
60. Kismarton	Sz	Rtv. j.	183	2 479	3 073	24,1	
61. Körmöcbánya	Sz	Rtv. –	191	3 433	4 515	31,5	64
62. Kisszeben	Sz	Rtv. j.	205	3 078	3 288	6,8	70
63. Abnidbánya	Tax	Rtv. –	223	3 329	2 938	-11,7	
64.Gölnicbánya	B	Rtv. j.	230	5 205	3 833	26,4	
65. Szakolca	Sz	Rtv. –	254	5 278	5 018	4,9	
66. Bazin	Sz	Rtv. –	256	4 338	4 809	105	
67. Korpona	Sz	Rtv. j.	329	3 742	4 016	7,3	
V. Járási funkciókkal is rendelkező települések							
68. Vízakna	Tax	Rtv. j.	341	3 904	4 048	3,6	
69. Poprád	Sze	Rtv. –	948	1 061	2 283	115,4	
70. Modor	Sz	Rtv. –	376	5 066	5 230	3,1	44
71. Újbánya	Sz	Rtv. –	380	4 269	4 813	12,7	
72. Felsőbánya	Sz	Rtv. –	426	5 311	4 422	-16,7	
73. Szepesolaszi	Sze	Rtv. –	427	2 934	2 413	-17,8	
74. Szepesbéla	Sze	Rtv. –	428	2 428	2 884	18,8	
75. Leibic	Sze	Rtv. –	429	2 966	2 782	-6,2	
76. Kolozs	Tax	Rtv. –	430	3 254	4 138	27,2	
77. Szentgyörgy	Sz	Rtv. –	431	3 026	3 458	14,3	
78. Ruszt	Sz	Rtv. –	432	1 324	1 535	15,9	
VI. Városi funkciókkal nem rendelkezők							
79. Bakabánya	Sz	K –	-	3 207	3 134	-2,3	
80. Libetbánya	Sz	K –	-	1 840	1 804	-2,0	
81. Buccari (Bakar)	Sz	Rtv. –	-	2 116	2 092	-1,1	
82. Szomolnok	B	K –	-	2 633	2 343	11,0	
83. Németlipcse	B	K –	-	2 397	2 169	-9,5	
84. Svedlér	B	K –	-	2 173	1 856	-4,6	
85. Stósz	B	K –	-	1 292	1033	-20,0	
86. Bercel	Tax	K –	-	4 469	3 267	26,9	
87. Illyefalva	Tax	K		1334	1 354	1,5	
88. Oláhfalu	Tax	K					
89. Szék	Tax	K –	-	3 505	3 709	5,8	

* Az 1910-es hierarchikus rang sorrendjében

** Sz = szabad királyi város; P = püspöki város; B = bányaváros; H = határőrvidék privilegizált városa; Tax = erdélyi taxás város; Sze = szepességi város; Pm = privilegizált mezőváros; Tjv = törvényhatósági jogú város; Rtv = rendezett tanácsú város; M = megyeszékhely; j = járási székhely

*** Gyimesi Sándor idézett művének listája csak a jelzett településeket tartalmazza.

A vázolt eljárással nyert eredményeket a *2. táblázat* tartalmazza. A táblázat adataiból egyértelműen kiviláglik, hogy a századelő Magyarországán jóval több városi funkciójú település létezett, mint amennyit az államigazgatás városi ranggal elismert. Ebben az összefüggésben kell értelmezni az egykori szabad királyi városok 1867 utáni jogállását.

2. táblázat. Az egyes hierarchia-szintekbe sorolt települések száma, jogállása és igazgatási székhely szerepe 1910-ben

Hierarchia-szint	Települések száma	Jogállás			Közigazgatási székhely-szerep	
		törvényhatósági jogú	rendezett tanácsú	község	megye	járási
		város			székhely	
I. Főváros	1	1	-	-	1	-
II. Regionális központ	12*	11	1		11	11
III. Megyeközpont	50	14	34	2	39	46
IV. Középvárosok	65	2	40	23	13	54
V. Kisváros						
a) teljes	88	-	16	72		82
b) hiányos-részleges	116		9	107		110
VI. Járási funkciókkal rendelkező település	93		8	85		74
Összesen	424	27	108**	289	64*	377

* Zágrábbal együtt

** Néhány rendezett tanácsú város a legalsó hierarchia-szintbe sem került be. (A szerző saját számításai ill. adatgyűjtése.)

Ahhoz, hogy más szempontból is szemügyre vehessük a volt szabad királyi városok pályáját, a „kiinduló állapot” (a 19. század első fele) alapján megkíséreltünk többé-kevésbé egyveretű csoportokat kialakítani belőlük (hozzájuk számítva a püspöki és bányavárosokat, Erdély taxás városait, a szepességi városokat s a határőrvidék két kiváltságos települését, Fehértemplomot és Pancsovát). E csoportosítás meglehetősen szubjektív, az említett „technikai” nehézségekből következően. A feudális kor végén „előkelő” jogállásban lévő városokat *három hierarchia-szintbe* soroltuk, s e szinteken belül különbséget tettünk az akkor „modernnek” számító funkciókkal rendelkező s az azokat nélkülöző városok között *(3. táblázat)*. (A modernitás sem a gazdaság súlyával, sem a városok „fejlettségével” nem azonosítható, hisz ez esetben pl. a nagyobb erdélyi szász városok, Nagyszeben, Segesvár, Beszterce stb. is a modern városok közé lennének sorolhatók). A táblázatba felvettünk néhány, az adott hierarchia-szintbe sorolható mezővárost vagy községet is, jelezve a szabad királyi városok településhálózatban elfoglalt pozícióit.

- A három hierarchia-szint közül az „elit” városok köre, a legfelső szint meglehetősen homogén csoportot alkotott a 19. század első felében s pályájuk a 19. század második felében, a 20. század elején is hasonlóan alakult. (Kivételt képezett Pest-Buda; a városkettős már a 19. század első felében az ország egyértelmű s a magyarországi településhálózatban már ekkor kiemelkedő súlyt képviselő gazdasági, szellemi és adminisztratív központja, legfeljebb a politikai központ szerepén kellett Pozsonnyal és Béccsel osztoznia. Itt nem részletezhető okok miatt súlya a 20. század elejére méginkább kiemelkedővé vált, külön „osztály” képezett a magyarországi városhálózat-

ban.) A városi szerepkörük s becsült gazdasági súlyuk alapján a 19. század elejének 28 vezető városa közé mindössze három került be szabad királyi rang (ill. Nagyvárad esetében püspöki városi jogállás) nélkül: Miskolc, a népes kamarai mezőváros, az Alföld s a Felvidék közötti árucsere egyik legfontosabb központja (Bácskai Vera-Nagy Lajos rangsorában 1828-ban az 5. /!/ helyet foglalta el, Gyimesi Sándornál a 12.); Kecskemét, az 1820-as években kb. 35 ezer lakosú, megváltakozott mezőváros (Gyimesi Sándornál a 27. helyen, a választott módszer miatt az alföldi mezővárosokat háttérbe szorító Bácskai-Nagy rangsorban a 42. helyen); s Baja, a 19. század első felében rövid virágkorát élő, a Duna vízi útja mellett nagyszabású terménykereskedelmet lebonyolító mezőváros. A polgári igazgatás kiépülésekor Nagyszeben és Brassó kivételével törvényhatósági jogot szereztek (e két város esetében sem a városi funkciók hiány lehetett az oka annak, hogy kiszorultak a törvényhatósági jogú városok közül, hisz gazdasági súlyuk jelentős – Nagyszeben a 20. század elején Budapest után a legnagyobb pénzintézeti vagyonnal rendelkezett! –, Brassó regionális központi szerepet töltött be, s az 1910-es hierarchikus rangsorban a 13., Nagyszeben a 19.).

*3. táblázat. A szabad királyi, püspöki, bánya- és erdélyi taxás városok hierarchikus szintje a 19. század elején**

Hierarchia szint	„Modern" városok		Tradicionális városok	
FELSŐ SZINT	1. Pest	*1. Miskolc*	1. Kassa	
	2. Buda	*2. Kecskemét*	2. Debrecen	
	3. Pozsony	*3. Baja*	3. Nagyvárad P	
	4. Temesvár		4. Pécs	
	5. Zágráb		5. Marosvásárhely	
	6. Szeged		6. Nagyszeben	
	7. Győr		7. Szatmárnémeti	
	8. Arad		8. Székesfehérvár	
	9. Brassó		9. Eger P	
	10. Fiume			
	11. Újvidék			
	12. Sopron			
	13. Kolozsvár			
	14. Komárom			
	15. Selmecbánya			
	16. Szabadka			
KÖZÉP SZINT	1. Zombor	*1. Szolnok*	1. Nyitra P	*1. Máramarossziget*
	2. Pancsova H	*2. Nagykanizsa*	2. Eperjes	*2. Ungvár*
	3. Vác P	*3. Pápa*	3. Veszprém P	*3. Nagykároly*
	4. Nagyszombat	*4. Versec*	4. Esztergom	*4. Makó*
	5. Besztercebánya	*5. Nagykikinda*	5. Trencsén	*5. Lugos*
	6. Fehértemplom H	*6. Losonc*	6. Gyulafehérvár	*6. Hódmezővásárhely*
		7. Sátoraljaújhely	7. Beszterce	*7. Szentes*
		8. Szombathely	8. Segesvár	*8. Jászberény*
		9. Nagybecskerek	9. Lőcse	*9. Sárospatak*
		10. Mohács	10. Székelyudvarhely Tax	*10. Békéscsaba*
			11. Torda Tax	*11. Munkács*
			12. Kalocsa P	*12. Balassagyarmat*
			13. Nagybánya	

Hierarchia szint	„Modern” városok		Tradicionális városok	
KÖZÉPSŐ-SZINT			14. Rozsnyó P 15. Igló B 16. Késmárk 17. Megyes 18. Kőszeg	
A L S Ó S Z I N T	1. Zsolna Pm 2. Körmöcbánya 3. Gölnicbánya	*1. Kaposvár* *2. Gyöngyös* *3. Érsekújvár* *4. Apatin* *5. Törökbecse* *6. Orsova* *7. Óbecse* *8. Tokaj*	1. Zólyom 2. Bártfa 3. Modor 4. Bazin 5. Szentgyörgy 6. Ruszt 7. Kismarton 8. Újbánya 9. Felsőbánya 10. Bakabánya 11. Libetbánya 12. Szamosújvár 13. Erzsébetváros 14. Szászsebes 15. Korpona 16. Kisszeben 17. Sepsiszentgyörgy Tax 18. Csíkszereda Tax 19. Kézdivásárhely 20. Vajdahunyad Tax 21. Hátszeg Tax 22. Abrudbánya Tax 23. Breznóbánya 24. Szomolnok B 25. Németlipcse B 26. Svedlér B 27. Stósz B 28. Bélabánya 29. Szakolca 30. Bakar (?)	*1. Nagykőrös* *2. Keszthely* *3. Magyaróvár* *4. Cegléd* *5. Gyula*

* Becslés; P = püspöki város; B = bányaváros; Tax = taxás város Erdélyben; H = határőrvidék privilegizált városa; Pm = privilegizált mezőváros. A kurzívval szedett települések példaként említett mezővárosok vagy községek.

A polgári városfejlődési korszakban is sikeresek e városok; kizárólag közülük kerültek ki a századelő regionális központjai, s az 1910-es hierarchikus rangsorban közülük 19 az első 24 város között található. A 19. és a 20. század eleje között mindössze két, az „elitbe” sorolt volt szabad királyi város pozíciója romlott látványosan: Komáromé és Selmecbányáé. Az előbbi virágkora épp a 19. század elejére esett, amikor a terménykereskedelem jelentősebb központjai a hajózás legfontosabb bázisa, gabonakereskedő város (Gyimesi Sándor rangsorában a 13. helyet foglalta el!), ám már a gőzhajózás térhódítása nyomán háttérbe szorult, majd a vasúthálózat kiépítése után már a gőzhajózás térhódítása nyomán háttérbe szorult, majd a vasúthálózat kiépítése után terménykereskedelme, a város „húzóágazata” eljelentéktelenedett, 1910-ben városi funkciói alapján már csak a 40. helyen találjuk a rangsorban. Selmecbányának, a 15-18. század egyik

legnépesebb s gazdaságilag legjelentősebb bányavárosának látványos hanyatlása pedig a nemesfémkészletek kimerülésével, az aranybányászat megszűntével kapcsolatos; lélekszáma is csökkent, a szerényebb középvárosok közé süllyedt (1910-ben a hierarchikus rangos 92. helyén). A csoporton belül csökkent Eger településhálózati szerepe is. Jelentősen javított pozícióján – a 29. helyről a 12.-re „jött fel" – a modern funkciókra, terménykereskedelemre, pénzintézetekre, innovatív gyáriparra szert tevő Arad és Nagyvárad (a 23, helyről a 9.-re emelkedve). Az is tükrözi e városcsoport sikerességét, versenyképességét, hogy a lemorzsolódott Komáromot és Selmecbányát nem számítva, csak kevés város emelkedett közéjük a polgári korban: Miskolc, mely várost már a 19. század elején az elithez számítottuk, a megyeszékhelyek növekvő városfejlesztő hatásából s a vasúti csomóponttá válásból egyaránt profitáló Szombathely és Kaposvár, valamint Máramarossziget, Szolnok, Nagybecskerek és Eperjes, valamennyi feltörekvő megyeszékhely, forgalmi vagy oktatási-szellemi központ (mint Eperjes). Vagyis az 1848-ig sikeres szabad királyi városok, kevés kivétellel megőrizték előkelő pozícióikat a városhálózatban, a polgári korszak „szabad versenyében" is megállták helyüket, s csak kevés „alacsony származású" város emelkedett közéjük. Ráadásul e városok a „járulékos városi jegyek" alapján – lélekszám, a polgárság száma és vagyona, a településkép stb. – is a magyarországi települések élvonalába tartoztak. Vagyis a városhálózat csúcsán már a 20. század elején „összerendezett" viszonyokat tapasztalunk. Igaz, ez nem korábbi szabad királyi városi rangjuknak köszönhető, hanem annak, hogy e városok jó része már a feudális kor végén rálelt azokra a városfejlesztő tényezőkre, melyek a későbbiek során is versenyképessé tette őket, illetve az „új" városfejlesztő tényezőkért – gyáripar, a vasúthálózatban elfoglalt előnyös pozíció, pénzintézeti szerep, a polgári igazgatás regionális intézményei stb. – folyó versenyben is sikeresek lettek. (De azon városok esetében, amelyek e versenyben szerényebb eredményeket értek el, hierarchikus rangjuk csökkenése jelezte sikertelenségüket; Selmecbánya és Komárom mellett a vasúti szárnyvonal mellé szorult, a gyáripart nélkülöző Eger, vagy a szintén kedvezőtlenebb pozícióba került Szatmárnémeti.)

Hasonló következtetésekre juthatunk, ha a *törvényhatósági jogú városok* körét vesszük szemügyre *(4. táblázat)*; a 27 város közül mindössze 6 nem volt szabad királyi város 1848 előtt (de pl. Miskolc mint kamarai mezőváros szintén „előkelő" ranggal rendelkezett, Pancsova a határőrvidék kiváltságos települése, Kecskemét és Hódmezővásárhely pedig megváltakozott mezőváros volt).

- A 19. század eleji állapotok alapján a *„középszintbe"* sorolt városok nagy többsége nem volt „modern" városnak tekinthető a 19. század első felében, még a jelentős városi tradíciókkal rendelkező erdélyi száz vagy szepességi városok sem. Többségük megyei, egyházi, oktatási központ – Veszprém, Esztergom, Rozsnyó, Lőcse, Kalocsa, Nyitra, Trencsén stb. –, ám ekkor még a megyeszékhely szerepkör városfejlesztő hatása csekély, nem úgy, mint a polgári korszakban; forgalmi helyzetük kedvezőtlen, kereskedelmi szerepkörük csekély, a terménykereskedelembe alig tudtak bekapcsolódni, néhá-

nyuk kivételével kézműiparuk sem jelentős. Lélekszámuk is csekély, a II. József kori népszámláláskor többségük lakosságszáma nem érte el a 10 ezer főt (Nyitra 3505, Trencsén 3222, Rozsnyó 4855, Besztercebánya 5053, Lőcse 5062, Esztergom 5492 lakos). Már a 19. század első felében nagyszámú mezővárosi vagy községi jogállású település ékelődött közéjük (Nagykanizsa, Sátoraljaújhely, Szolnok, Pápa, Ungvár, Nagykároly, Losonc, Lugos, Gyöngyös, Keszthely, Gyula stb.). Nagy többségük nem tért új pályára a polgári korszakban sem, csupán a megyeszékhely-rang szerepe növekszik a városfejlődésben, ennek birtokában képes a csoportba tartozó városok többsége „tisztes helytállásra” (Nyitra, Besztercebánya, Zsombor, Veszprém, Esztergom, Trencsén, Pancsova, Beszterce, Segesvár, Lőcse stb.). Mivel a negyedszázad e csoportba sorolt városból 13 megyeszékhely, Vác, Kalocsa, Rozsnyó, Gyulafehérvár pedig egyházi központ, végül e városok sem „szóródtak szét” nagyon a polgári korszakban: többségük továbbra is igazgatási-egyházi-oktatási központ, csekély lélekszámmal, a gyáripar és a modern polgárság hiányával, de jelentős városi tradíciókkal, lateiner polgársággal és tisztviselő-réteggel, városias településképpel jellemezhetőek. Hierarchikus rangjuk – jelentős igazgatási szerepkörüknek köszönhetően – viszonylag magas. Talán csak Igló, Késmárk, Medgyes és Kőszeg szakadt le e csoporttól s a főleg mezőgazdasági szerepkörű alföldi városok – Zombor, Pancsova, Fehértemplom – jellege eltérő „csoportátlagtól”.

A 19. század elejének *alsó hierarchia-szintjébe* sorolt 33 szabad királyi város, ill. erdélyi taxás város, bányaváros jellegét tekintve hasonlít az előbbi csoporthoz, de városi funkcióik még szerényebbek, hanyatlásuk már a feudális korban szembetűnő. *Szőlőtermelő-borkereskedő városkák* (Modor, Bazin, Szentgyörgy, Ruszt, Kismarton), *nemtermelő-borkereskedő városok* kimerülőben lévő érckészletekkel (Breznóbánya, Újbánya, Felsőbánya, Bakabánya, Bélabánya, Szomolnok, Abrudbánya, Körmöcbánya, Libetbánya stb.), *kis piacközpontok* (Bártfa, Szakolca, Korpona, Zólyom, Kisszeben, Hátszeg stb.). Közülük már csak néhányat emelt fel a polgári korszakban a megyeszékhely-funkció (Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy), a gyáripar (Vajdahunyad) vagy a vasúti csomóponttá válás (Zsolna privilegizált mezőváros). A szabad királyi városi rang „utóélete” legfeljebb a rendezett tanácsú városi jogállás megőrzésében figyelhető meg (de a kisebb bányavárosok, mint Stósz, Svedlér, Szomolnok, Németlipcse, a szabad királyi városok közül Bakabánya[3] és Libetbánya a községi szintig süllyedt, Bélabányát pedig Selmecbányával egyesítették). Még több esett ki közülük a funkcionális (hierarchia-) vizsgálat rostáján (lásd előbb). Előkelőbb hierarchikus ranggal csak a két megyeszékhely, egykori taxás város dicsekedhetett (Sepsiszentgyörgy a 67., Csíkszereda a 72. helyen 1910-ben), egy részük a kisvárosok között tudott megkapaszkodni *(lásd az 1. táblázatot)*.

[3] Bakabánya 1891-ig rendezett tanácsú város volt. Libetbánya 1887-ig szintén e ranggal rendelkezett.

*4. táblázat. Törvényhatósági jogú városok 1910-ben**

Törvényhatósági jogú városok**	Lakosságszám		Keresők aránya		
	1870	1910	a tercier szektorban	az iparban	a mezőgazdaságban
1. Budapest (1)	270 685	863 735	55,1	44,3	0,6
2. Pozsony (2)	46 540	78 223	53,5	43,2	3,3
3. Kolozsvár (3)	26 638	60 808	57,5	35,2	7,3
4. Kassa (4)	21 742	44 211	62,3	35,5	2,2
5. Debrecen (5)	46 III	92 729	44,3	32,8	22,9
6. Temesvár (6)	36 844	72 555	57,9	38,7	3,4
7. Szeged (7)	71 022	118 328	39,1	26,9	34,0
8. Nagyvárad (8)	28 698	64 169	59,1	35,7	5,2
9. Pécs (9)	23 863	49 882	51,2	41,6	7,2
10. Győr (10)	26 225	44 300	49,4	46,4	4,2
11. Arad (11)	32 725	63 166	56,1	39,7	6,0
12. Sopron (13)	21 108	33 132	55,1	31,4	13,5
13. Miskolc (14)	21 535	51 459	57,3	38,0	4,7
14. Marosvásárhely (16)	13 018	25 517	58,6	34,4	7,0
15. Fiume (17)	17 884	49 806	57,5	39,2	3,3
16. Szatmárnémeti (20)	18 353	34 892	50,2	34,3	15,5
17. Szabadka (21)	57 556	94 610	34,7	17,4	47,9
18. Székesfehérvár (22)	22 683	36 625	48,6	31,3	20,1
19. Újvidék (30)	19 119	33 590	46,8	32,3	20,9
20. Zombor (33)	24 309	30 593	41,7	20,6	37,7
21. Kecskemét (36)	41 195	66 834	32,3	19,1	52,6
22. Komárom (39)	13 595	22 337	65,0	29,7	5,3
23. Pancsova (42)	16 888	20 808	50,2	30,2	19,6
24. Baja (60)	18 169	21 032	46,0	37,1	16,9
25. Versec (61)	21 095	27 370	33,7	26,8	35,9
26. Selmecbánya (92)	14 029	15 185	44,0	49,4	6,6
27. Hódmezővásárhely (93)	49 153	62 445	21,6	17,3	61,1

* Horvát-Szlavonország nélkül. Ott törvényhatósági jogú város volt Zágráb, Eszék, Zimony és Varasd.

** Sorrend a városhierarchiában elfoglalt pozíció alapján; zárójelben a hierarchikus rangszám; a kövérrel szedett városok 1848 előtt szabad királyi városok voltak.

Irodalom

BÁCSKAI V.: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

BÁCSKAI V. – NAGY L.: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

BELUSZKY P.: A polgárosodás törékeny váza – városhálózatunk a századfordulón. In: Tér és Társadalom, 4. (1990) 3-4. 13-56. p.

BELUSZKY P.: Magyarország városhálózata 1900-ban. In: Tóth J. (szerk.): Tér – idő – társadalom. Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek. Pécs, 1990. 92-133. p.

BELUSZKY P. – GYŐRI R.: „A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés" – Magyarország városhálózata a 20. század elején. In: Korall, 11-12. sz. (2003) 199-238. p.

BELUSZKY P. – GYŐRI R.: Magyar városhálózat a 20. század elején. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005. 232 p.
CZOCH G. – SZABÓ G. – ZSINKA L.: Változások a magyar város- és településrendszerben. In: Aetas, 1993. 4. 113-133. p.
GYÁNI G. – KÖVÉR GY.: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, Osiris, 1998.
GYIMESI S.: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.
GYIMESI S.: Kelet-közép-európai utak. A városfejlődés sajátosságai a XV-XIX. században. In: Világosság, 26. (1985) 65-68. p.
PÁLMÁNY B.: Szempontok a magyarországi mezővárosok típusaihoz az úrbérrendezéstől a jobbágyfelszabadítás befejezéséig (1767-1870). In: Mikó Zs. (szerk.): Mezőváros-kisváros. Debrecen, 1995. (Rendi társadalom – Polgári társadalom, 4.) 5-47. p.
VÖRÖS K.: A magyarországi városfejlődés a dualizmus korában. In: Somogy megye múltjából, 4. Kaposvár, Somogy Megyei levéltár, 1973. 189-203. p.
VÖRÖS K.: Pécs a 20. század elejének magyarországi városhálózatában. In: Tanulmányok Pécs város történetéből. Szerk.: Sándor L. Pécs, 1982. 73-82. p.

EGER KOMPLEX VONZÁSKÖRZETÉNEK VIZSGÁLATA AZ ELMÚLT NEGYEDSZÁZAD TÜKRÉBEN

BODOR NORBERT – EKÉNÉ ZAMÁRDI ILONA

1. Bevezetés

Eger nagy hagyományokkal rendelkező közigazgatási, gazdasági és kulturális központ, funkcionálisan sokszínű, melynek köszönhetően nagy hatást gyakorolt a térség többi településének fejlődésére is. Városi funkcióival ellátja a környező településeket, amelynek eredményeként klasszikusnak nevezhető, szoros kapcsolatokon nyugvó város – falu viszonyrendszer alakult ki.

A magyarországi szakirodalomban kevés olyan elemzéssel találkozhatunk, amely a már korábban feltárt vonzáskörzetek történeti változásaira fekteti a hangsúlyt *(Beluszky 1974)*. Példaként említhetjük azonban Tiszafüred *(Beluszky 1959, Vadász 1981)*, vagy Gyöngyös vonzáskörzetének vizsgálatát *(Kovács 1984, Bujdosó 2009)*, amelyek különböző évtizedekre vonatkoztatva készültek el. Az ilyen jellegű kutatásoknak azért szükséges fontos szerepet szánni, mert segítséget nyújthatnak a térszerkezet megfelelő irányú átalakításában (közigazgatás területi rendszerének módosítása, a településhálózat fejlesztési problémáinak megoldása).

Eger mint megyeszékhely jelentős központ ahhoz, hogy kiterjedt vonzásterülettel rendelkezzen. Pozder Péter 1985-ben publikált vonzáskörzet tanulmánya igen jó alapként szolgált ahhoz, hogy 2010-ben vonzáskörzet-vizsgálatokat végezzünk, és ismét megállapítsuk Eger komplex vonzáskörzetét. Az eltelt három évtized változásai tanulságul szolgálhatnak mind a várostervezés, mind a területfejlesztés irányainak meghatározásakor. Vizsgálatunk törekszik a leghitelesebb képet adni a vonzáskörzet jelenlegi állapotáról. Az egyes ágazati vonzáskörzetek és ezek összevonásából kapott eredmények segítségével elemeztük az eltelt idő alatt bekövetkezett legfontosabb változásokat.

2. Alkalmazott módszerek

Munkánk során a legnagyobb feladatot és problémát az adatgyűjtés jelentette. Az 1985-ös vizsgálatot teljes mértékben reprodukáló adatbázis kiépítése szinte lehetetlen, ugyanis sok esetben nem léteznek, vagy nem szerezhetőek be hasonló szintű adatok. Az intézményi statisztikák általában hiányosak, vagy fenntartásokkal kezelik az adatszolgáltatást. Meg kell jegyeznünk, hogy egyes ágazatoknál (pl. oktatás) a jelenlegi adatbázis nem teljes körű a fent említett

okoknak betudhatóan. Alapos utánajárás és nagy erőfeszítések előzték meg a kórházi adatok begyűjtését, s szembesülnünk kellett azzal a ténnyel is, hogy a kereskedelem tekintetében megszűnt a hivatalos adatszolgáltatás. A kiskereskedelmi vonzáskörzet megállapítása érdekében ezért a vevőszámlálás módszeréhez folyamodtunk. Kutatásunk során felhasználtuk a 2001-es népszámlálás adatait (a munkaerő vonzás feltárásakor), s a TeIR adatbázis településekre vonatkozó adatsorait. Az Eger elérhetőségére vonatkozó számításokat az Agria Volán hivatalos menetrendje alapján készítettük.

3. Ágazati vonzáskörzetek

A városi központi funkciók – igazgatási-szervezési, oktatási-kulturális, egészségügyi, kis- és nagykereskedelmi, szolgáltatási –intézményeinek Beluszky Pál (1971) által megállapított csoportjai közül hármat választottunk ki; a kiskereskedelmit, az oktatásit és az egészségügyit. A speciális funkciók közül a munkaerő-vonzást vizsgáltuk meg.

3.1. Kiskereskedelmi vonzáskörzet

A kereskedelem nagyon fontos szerepet játszik egy településhálózat életében, hiszen összekötő kapocsként szolgál a termelői és a fogyasztói szféra között. Befolyással volt a településhálózat hierarchikus és differenciált létrejöttében, emiatt a központi funkciók jelentős részéhez kötődik *(Hajdu 1977, Erdősi – Hajdú – Hrubi 1985)*. Kiemelten fontos ágazat, hiszen a kereskedelem hozza létre a város és a falu között az egyik legszorosabb kapcsolatot, valamint az adminisztratív kötöttségek alig befolyásolják *(Vadász 1985)*. Mindezek mellett több tényező alátámasztja rendkívül fontos szerepét *(Kovács 1986)*:

- a kereskedelmi vonzás vizsgálata a legteljesebb értékű vonzáskörzeti rendszert adja;
- összekapcsolódhat egyéb központi funkciókkal (leginkább közigazgatási funkciókkal);
- méretei nem korlátozottak és mivel a vásárlók egyéni döntésétől függ, hogy hol vásárolnak, ezért irányait sem korlátozza semmiféle akadály;
- a kiskereskedelmi vonzás által kialakított kapcsolatok tartósak, csak lassan változnak.

Eger kiskereskedelmi vonzáskörzetének vizsgálatánál saját vevőszámlálást végeztünk. Kiválasztottuk négy különböző kiskereskedelmi ágazat belvárosban található szaküzletét – élelmiszer, ruházat, elektronika és számítástechnika, lakberendezés –, ahol egy héten keresztül, munkanapokon, az üzletek nyitvatartási idejében a vásárlókat lakóhelyükről kérdeztük. Igyekeztünk elkerülni a bevásárlóközpontokat és a hipermarketek, ugyanis ezek vonzásterülete meghaladja a

középszintet. A vevőszámlálás hetében összesen 9645 vásárlót számoltunk össze, amelynek 64,9%-a volt egri. Ez jelentős növekedés az 1980-ban megállapított 54%-hoz képest. Ennek oka lehet, hogy a környező településeken egyre nagyobb számban jelennek meg az alapvető kereskedelmi szaküzletek és javul az áruellátás *(Bujdosó – Remenyik 2009)*.

Az egyes településekről érkező heti vásárlások számát 100 lakosra vonatkoztattuk. Pozder Péter a vonzáskörzet határát a 100 lakosra jutó heti 4 vásárlónál húzta meg. Ennek megfelelően 1985-höz képest Egertől nyugati irányban szűkült, keleti irányban azonban kiterjedt a vonzásöv. A kiskereskedelmi és a közigazgatási határok legtöbbször nem fedik egymást *(Vadász 1981)*. Mindezt jól bizonyítja, hogy 3 Borsod-Abaúj-Zemplén megyei település – Bükkzsérc, Cserépfalu, Szomolya – része Eger kiskereskedelmi vonzáskörzetének. Említésre méltó Bélapátfalva szerepe, mely 1980-ban még 6-7,99 vásárló/100 lakos értékkel rendelkezett, 2010-ben azonban ugyanez a mutató már csak 2,8 vásárló/100 lakost jelentett. A 2004-ben várossá nyilvánított településen kibővültek a kereskedelmi funkciók, ennek köszönhetően csökkent az Eger felé irányuló kereskedelmi vonzódás. Amíg 1980-tól 2008-ig 17-ről 44-re duzzadt a kiskereskedelmi üzletek száma, addig a lakosságszám 3033-ról mindössze 3275-re növekedett, vagyis jóval több üzlet jut egy helyi lakosra, amit a 100 lakosra vetített érték fejez ki igazán: 0,56-ról 1,34-ra nőtt a vizsgált időszakban. Bélapátfalva elsősorban saját lakosait látja el, csupán néhány környező falu lakosságára jelent vonzó tényezőt *(Bujdosó – Remenyik 2009)*. Ennek köszönhetően csak kis mértékben csökkent a Bélapátfalvai kistérség községeinek Egerhez való kereskedelmi vonzódása.

Számításokat végeztünk a vonzásintenzitás és a kilométerben mért távolság, illetve az autóbusszal végzett beutazási idő vonatkozásában. Arra szerettünk volna választ kapni, hogy milyen összefüggés áll fenn az említett tényezők között és mennyiben befolyásolják a kiskereskedelmi vonzáskörzet alakulását. A számítást a 2 vásárló/100 lakos küszöbérték feletti 61 településre vonatkoztattuk, melynek eredményeként a vonzásintenzitás és a távolság közötti korrelációs együttható értéke +0,58, a vonzásintenzitás és az autóbusszal történő beutazás közötti pedig +0,33 értéket vett fel. Ugyanezek a mutatók 1985-ben +0,74, illetve +0,69 értéket jelentettek, vagyis az eltelt időszakban határozottan gyengült a kapcsolat a tényezők között. Ugyanakkor 2010-ben jóval nagyobb a differencia a két érték között, mint 1985-ben volt. Amíg a távolsággal számolt korreláció közepesnek minősíthető (+0,58), addig az eljutási idő függvényében vizsgált a közepestől elmarad (+0,33). A távolság és az idő fontosságának aránytalanságára a következő lehet a magyarázat: egyes, Egertől különböző távolságokra található településekről (Bükkzsérc, Hevesvezekény, Szajla, Váraszó) aránytanul több ideig tart eljutni (autóbusszal) a megyeszékhelyre, mint azt a fennálló távolság indokolttá tenné. Példaként hozható fel az Egertől mindössze 33 km-re fekvő Kisfüzes esete. A kis lélekszámú településről 100 perc utazás szükséges a megyeszékhely el-

éréséhez, míg a hasonló távolságra lévő településekről ez jóval rövidebb, átlagosan 60-70 perc. Az kiugró értékekkel rendelkező településeknek betudhatóan az eljutási idő és a vonzásintenzitás közötti kapcsolat nagy mértékben gyengült, torzítva ezzel a valós képet. Az is tény, hogy a távolság növekedésével emelkednek a tömegközlekedésre fordított költségek, ezáltal a fajlagosan drágább autós közlekedés válik meghatározóvá *(Köllő 1997)*. A gépkocsival történő közlekedés jelentőségének megerősödésével magyarázható, hogy a példaként hozott községek mégis intenzíven vonzódnak a megyeszékhelyhez.

3.2. Oktatási vonzáskörzet

A középfokú iskolák vonzáskörzetét, a tanulók lakóhely szerinti megoszlását a következőképpen határoztuk meg: a beiskolázottak számát 100 lakosra vonatkoztattuk. A 2010/2011-es tanévben Eger középfokú iskoláiba járó tanulóinak lakóhelyét az oktatási intézmények szolgáltatták számunkra. Az adatgyűjtés akadályokba ütközött, ugyanis nem mindegyik intézmény volt készséges és segítőkész. Ennek hiányában az Eventus Üzleti Művészeti Középiskola, a Santa Maria Gimnázium és az Andrássy György Közgazdasági Szakközépiskola adatai nélkül építettük fel az adatbázist. Hozzá kell tennem, hogy nagy valószínűséggel a művészeti jellegű képzést biztosító Eventus Üzleti Művészeti Középiskola és a Santa Maria Gimnázium vonzásterülete meghaladja a középszintet, ezért a vizsgálatunkból indokoltan hiányoznak.

Amíg az 1979/1980-as tanévben Egerben a középiskolás tanulók száma 6169 fő volt, s 70,6%-át alkották a vidékiek, addig ez a szám a 2010/2011-es tanévben 7057 fő (az említett 4 intézmény tanulóit leszámítva), amelynek 76,25%-a vidéki. Tehát a más településekről érkezők száma és aránya is nőtt. A különböző aspektusból megvizsgált Egernek az oktatási vonzáskörzete vált a legkiterjedtebbé a figyelembe vett két időpont között. 1979/1980-hoz képest jelentős változást mutat a vonzásöv határa és az egyes települések vonzódási intenzitása. Pozder Péter az 1 tanuló/100 lakos értékszámmal határolta le a középfokú oktatási vonzáskörzetet. Ehhez alkalmazkodva végeztük el a számításokat, amelyek alapján több, jelentősnek mondható változás mutatkozik 1979/1980-hoz viszonyítva. Domoszló, Visonta, Ludas, Detk, Tarnaméra és Boconád községek meghaladják az 1 tanuló/100 lakos értéket, tehát nyugati irányban bővült a vonzásterület. Markánsan rajzolódik ki a megyeszékhelytől keletre fekvő Borsod-Abaúj-Zemplén megyei településekre gyakorolt erős vonzás is. 1979/1980-ban 8 borsodi község tartozott Eger oktatási vonzáskörzetéhez, a 2010/2011-es tanévben ugyanez a szám már 21, amelyek közül két városban, Borsodnádasdon és Mezőkövesden folyik is középfokú oktatás. Összesen 100 település tartozik ma Eger középfokú oktatási vonzáskörzetébe, ami a 30 évvel korábbi vizsgálat eredményével összevetve 17-tel több.

3.3. Egészségügyi vonzáskörzet

Eger a legnagyobb egészségügyi ellátó központ Heves megyében. Az egészségügyi vonzáskörzet meghatározásához a Markoth Ferenc Kórház fekvőbeteg forgalmi adatait használtuk fel. A kapott adatbázis a 2010 januárjától augusztusig terjedő nyolc hónapot fedi le, amelyből két hónapot választottuk ki annak érdekében, hogy az 1980-as vizsgálattal összevethető legyen. A vizsgált két hónapban 6019 beteget vettek fel, amelynek 25,7%-a volt egri. Ez valamivel kevesebb, mint 1980-ban, amikor az 5453 felvett beteg 28,7%-a volt helyi lakos. Az egészségügyi intézményekre jellemző, hogy vonzáskörzetük adminisztratív úton megállapított határokhoz kötött, meghatározott felvevő területtel rendelkeznek. Eltérés tapasztalható azonban az egyes osztályok vonzáskörzet határai között. Azok a speciális osztályok, amelyek kizárólag a megyeszékhely kórházában működnek (reumatológia, urológia, érsebészet stb…) az egész megye lakosságát fogadják. Az ún. általános osztályok (belgyógyászat, sebészet, fül- orr- gége, csecsemő- és gyermekgyógyászat stb..) betegellátási területe korlátozott, az Egri, a Pétervásárai, a Füzesabonyi és a Hevesi kistérséget – kivéve Tarnazsadány, Boconád, Tarnaméra, Zaránk, Erk és Tarnaörs településeket – látják el. A felvevő terület határa ezen települések mentén húzható meg, a határvonal nem változott a 30 évvel ezelőtti vizsgálathoz képest.

Lényeges különbség a 30 évvel ezelőtti állapothoz képest, hogy ma már nem látja el egyik osztály sem Ózd és az akkori ózdi járás településeit. Viszont néhány esetben ma is túlnyúlik a megyehatáron a felvevőterület. A reumatológiai osztály fogadja a Szomolyáról érkező betegeket, az ortopédia Szomolya mellett Bogács és Borsodivánka lakosságát is ellátja.

Ennek megfelelően leszűrhető, hogy lényeges változás nem következett be az 1980-as állapothoz képest, valamint az intenzitási tendenciákat tekintve is hasonló kép rajzolódik ki. Mégis érdemes néhány, mára meghatározó jellemvonást megemlíteni:

- Jól elkülöníthető, 3 beteg/100 lakos feletti (erős intenzitás) mutatókat produkáló településhalmaz jelenik meg Egertől észak valamint, északnyugati irányban egészen a megyehatárig.
- Az Egertől délre fekvő Füzesabonyi és az egyébként is megosztott Hevesi kistérség települései körében csak mozaikszerűen jelennek meg a legmagasabb kategóriához tartozó települések, a 2-2,9 beteg/100 lakos (közepes intenzitás) dominál ebben a térségben.
- Amíg 1980-hoz képest Heves megye északi részén egyértelmű a vonzás erősödése, a déli irányban fekvő települések közül csupán néhány esetben mondható el növekedés (pl. Átány, Kömlő, Mezőtárkány), viszont több település inkább gyengülő vonzást mutat (Heves, Hevesvezekény, Tarnaszentmiklós, Újlőrincfalva).

3.4. Munkaerővonzás

A vonzáskörzet kutatásokban megoszlanak a vélemények a tekintetben, hogy a munkaerővonzás a városok vonzáskörzetét alakító tényező-e. A településföldrajzban alapmunkának számító Általános településföldrajzban, kiindulási pontként szolgál Mendöl Tibor tézise, amely szerint a munkaerő ingázása nem vonzáskörzetet kialakító tényező *(Mendöl 1963)*. Hasonlóan véleményen van Beluszky Pál is. Szerinte az ún. speciális funkciók – idegenforgalom, ipar – nem tartoznak a városképző funkciók közé. A vonzáskörzetet olyan városi alapfunkciók hozzák létre, amelyek a tág értelemben vett szolgáltatásokhoz tartoznak, s amelyek nélkülözhetetlenek a településhálózat életében *(Beluszky 1967)*. Ennek ellenére figyelembe vette a munkaerővonzást a városkörnyék területi rendszerének kidolgozásánál, elismerve azt, hogy a város és a falu között kapcsolatot teremt a munkába járás. Ugyanakkor, véleménye szerint csak a közigazgatási célú vizsgálatoknál nélkülözhetetlen az ingázás számbavétele *(Beluszky 1987)*. Bármennyire is vitatott ez a kérdés, a legtöbb vonzáskörzet kutatással foglalkozó tanulmány számol a munkaerő vonzásának kérdéskörével *(Vadász 1981, Kovács 1984, Bujdosó 2009)*.

Sok tényező befolyásolja a napi ingázást, amely jelentősen behatárolja a munkavállalók lehetőségeit. A városok munkaerő vonzó szerepe a rendszerváltás előtt a szocialista nagyipar révén meghatározó volt. A megyeszékhelyek kitüntetett terepei voltak az ipari beruházásoknak. A munkaerő vonzó szerep a szolgáltató ágazatok foglalkoztatási túlsúlyba kerülésével is megmaradt, sőt erősödött, hisz a városi funkciók a szolgáltató ágazatokhoz tartoznak. A munkaerő iránti igény azonban erősen differenciálttá vált, s a gazdasági átalakulást kísérő válság miatt létszámában is megváltozott. A munkahelytől való távolság növekedésével emelkednek a tömegközlekedésre fordított költségek és a fajlagosan drágább autós közlekedés válik meghatározóvá *(Köllő 1997)*. Általánosságban véve is erőteljesen megemelkedtek az utazási költségek, amely leginkább az alacsony bérszinttel rendelkező rétegeket sújtja, s részükről az ingázás jelentőségének csökkenéséhez vezet *(Kertesi 2000)*. A megyeszékhelyre ingázók számának visszaesése ezzel magyarázható. Mind a városok felé irányuló, mind ellentétes irányú mozgás erősödése érzékelhető viszont a magasabb végzettségűek körében. A rendszerváltás óta ugyanis megnövekedett az igény a speciális feladatokat ellátó, kvalifikált munkaerőre *(Bihari – Kovács 2006)*.

Az Egerbe napi ingázást végzőket a lakóhelyükön élő aktív keresők százalékában vizsgáltuk a KSH 2001-es népszámlálási adatai alapján. A munkaerővonzás határát a 20%-os értéknél vonhatjuk meg. Ennek megfelelően 29 település tartozik Eger vonzáskörzetébe, ahonnan összesen 7103 fő járt be naponta Egerbe dolgozni. 1980-ban 22 település tartozott ebbe a kategóriába, ahonnan 7800 fő ingázott a megyeszékhelyre. Következtetésként elmondható, hogy bővült a vonzott települések köre, de jelentősen csökkent az egy település-

re jutó bejáró dolgozók abszolút száma. Ellentmondás, hogy az ingázók foglalkoztatottakhoz viszonyított %-os aránya növekedett. Ennek oka, hogy nagyobb mértékben csökkent a foglalkoztatottak tényleges száma az említett településeken. Összegezve tehát leszűrhetjük, hogy nagyobb mértékű volt az aktív keresők számának csökkenése, mint a megyeszékhelyre napi ingázást folytatóké.

A munkaerő vonzáskörzete jelentős változásokon ment keresztül 30 év alatt. Az akkori vonzáskörzetbe tartozó települések közül csak Cserépváralja esett ki, viszont Szomolya és Bogács mellett két Borsod-Abaúj-Zemplén megyei település, Bükkzsérc és Cserépfalu is 20% feletti értékkel rendelkezett 2001-ben, tehát keleti irányban szélesedett a vonzáshatár. Nagyon fontos és rendkívül feltűnő változás állt be az Egertől északra található térségben. A Bélapátfalvai kistérség azon települései – Szilvásvárad kivételével –, amelyek korábban nem tartoztak Eger vonzáskörzetébe, 2001-re már csatlakoztak a vonzásövhöz. Ennek oka, hogy Bélapátfalva elveszítette korábban jelentősnek mondható foglalkoztatói szerepkörét. Az 1990-es években folyamatosan visszaesett a cementgyár termelése, majd 2002-ben bezárt. Azóta ipari park működik az egykori gyár helyén. A Füzesabonyi kistérség irányában éles a határvonal, hiszen egyetlen település sem tartozik a vonzásövbe, amely betudható a térségen átfutó közlekedési főutak közelségének *(Pozder 1985)*. Eger munkaerővonzási övezetét a leírtaknak megfelelően 29 település alkotja, amelyek kivétel nélkül az egy órás izokronon belül helyezkednek el.

4. Eger komplex vonzáskörzete

A komplex vonzáskörzet lehatárolásának témaköre is a vitatott kategóriába tartozik a kutatók körében. Kérdés, hogy összegezhetők-e egyáltalán az ágazati eredmények, ugyanis a komplex vonzáskörzet kialakulásánál az egyes ágazatok eltérő súllyal vesznek részt. Az egyes ágazatok, lehetséges alágazatok más-más vonzásterülettel rendelkeznek, amelyek által egymástól különböző területi kapcsolatok alakulnak ki, így összevonhatóságuk igen bonyolulttá válik *(Bujdosó 2004)*.

Munkánk során Pozder Péterhez hasonlóan Beluszky Pál Nyíregyháza vonzáskörzetének lehatárolásakor alkalmazott módszerét használtuk fel *(Beluszky 1970)*. A módszer lényege, hogy minden egyes funkción belül meghatározzuk az átlagos vonzásintenzitási értékeket. A számítás homogenizált, ez esetben lakosságszámra vetített értékekkel történt. Az így kapott értékeket mátrix-táblába rendeztük, majd az egyes településekre jellemző értékeket, valamint az átlagtól való eltérés hányadosait állapítottuk meg. A kapott hányadosok négyzetösszegéből négyzetgyököt vontunk, amelyek megadták a vonzódást kifejező mutatószámokat. A kapott eredményeket térképes ábrázolással tettük szemléletessé *(1. ábra)*.

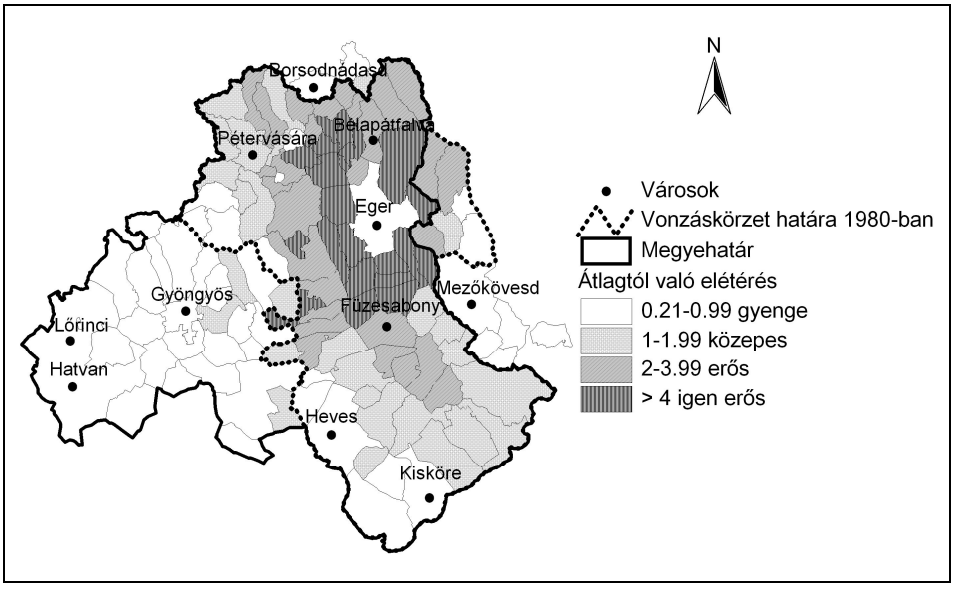

1. ábra. Eger általános vonzáskörzete az átlagtól való eltérés alapján (saját szerkesztés 2010)

A számításainkat ugyanazon településekre végeztük el, amelyek szerepeltek Pozder Péter 30 évvel ezelőtti vizsgálatában, így összesen 133 településre kaptunk adatokat. 1980-ban ugyanez a terület 132 települést jelentett, ugyanis a Hatvan szomszédságában fekvő Kerekharaszt 2006. október 1-étől önálló település. Az egyes települések között igen jelentős különbségek fedezhetők fel. Amíg 1980-ban 0,04 és 7,35 közé eső értékekkel találkoztunk, addig 2010-ben 0,00 és 8,52 közöttiekkel, tehát növekedett a települések közötti szórás. Az igen erős intenzitással vonzódó községek száma 25-ről 20-ra mérséklődött. Erős intenzitással 27 település vonzódik Egerhez, amely jelentős csökkenés a korábbi 44-hez képest. Ez a tendencia leginkább a Füzesabonyi és a Hevesi kistérség tagjaira, valamint a Pétervásárai kistérség néhány megyehatárhoz közel eső községére vonatkozik. A közepes vonzást mutató települések köre viszont ellenkező irányú ívet rajzol, hiszen számuk 15-ről 28-ra emelkedett. Ugyanez mondható el a gyenge vonzást produkálókról is, hiszen az ebbe a kategóriába tartozók száma 33-ról 39-re növekedett. Ez a tendencia viszont mindenképpen azt a megállapítást erősíti, hogy általánosságban véve mérséklődik a települések Egerhez való vonzódása. Összességében a vizsgált 133 településből 114 mutat legalább gyenge vonzást (1980-ban 115 mutatott), azonban a vonzáskörzet határa a legalább 1-es értéket elérő települések köre. Ez alapján 75 települést sorolunk a vonzáskörzethez.

5. Konklúziók

Eger központi szerepe a harmadik évezred elején is megkérdőjelezhetetlen, amelyet alátámasztanak az elvégzett vizsgálatok eredményei. A város körül kialakult ágazati vonzáskörzetek igen kiterjedtek, de a komplex vonzáskörzet határa az 1985-öshöz képest jelentősen szűkült. Ennek oka a középszintű funkciókkal felruházott közeli városok – főként Gyöngyös, Mezőkövesd és Heves – relatív szerepének növekedése, valamint a rendszerváltás után bekövetkezett általános gazdasági visszaesés.

Az egyes funkciókat külön-külön vizsgálva a következő megállapítások tehetők:

- 2010-ben a legnagyobb kiterjedéssel az oktatási vonzáskörzet rendelkezik, míg 1985-ben az egészségügy vonzásterülete volt a legkiterjedtebb.
- A Markoth Ferenc Kórház megőrizte jelentőségét és az adminisztratív úton kijelölt vonzásterülete alig változott.
- A kiskereskedelmi vonzáskörzet átalakuláson ment keresztül. Pozder Péter még azt emelte ki, hogy az északi területek ellátására a városnak jelentős szerepe hárul. 2010-ben az északra eső területekre – leginkább a Bélapátfalvai kistérségre eső – erős kereskedelmi vonzás jelentősen mérséklődött.
- A napi ingázás folyamatait tekintve megállapítható, hogy a megye északi területén található települések erősödő vonzódásának köszönhetően kiterjedt a vonzáskörzet.

A komplex vonzáskörzet nagysága csökkent, ugyanakkor a közepesen és a gyengén vonzódó térség területe a korábbiakhoz képest kiterjedt. Négy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei település (Bogács, Bükkzsérc, Cserépfalu és Szomolya) elsősorban oktatási, kereskedelmi és foglalkoztatási szempontból vonzódik Egerhez.

Eger vonzáskörzetének funkcionális tagolása 2010-ben az 1985-ös kategóriáknak megfelelően:

- <u>Igen erős intenzitással vonzott települések:</u> Aldebrő, Egercsehi, Mikófalva és Tarnaszentmária kivételével a fél órás izokrónon belül helyezkednek el. Közös jellemzőjük, hogy Eger a mindennapi élet funkcióit látja el számukra.
- <u>Erős mértékű vonzódás:</u> Főként a Bélapátfalvai, a Füzesabonyi és Pétervásárai kistérség települései tartoznak ide. Ezen kívül Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből Bükkzsérc, Cserépfalu és Szomolya. Élesen elkülönülnek viszont a Gyöngyösi és Hevesi kistérség települései. Az 1984-ben várossá nyilvánított Heves az 1980-as években még nem tudott igazi középfokú központtá válni *(Pozder 1985)*, azonban 2010-ben már kidomborodik Heves és környékének jól megfigyelhető „önállósulása”.

- Közepes intenzitású területek: Főként a Füzesabonyi, a Hevesi és a Pétervásárai kistérség települései alkotják, amelyek leginkább az egészségügyi és az oktatási funkció miatt vonzódnak Egerhez.

Összegzésként megállapíthatjuk tehát, hogy az elmúlt negyedévszázad alatt jelentős változások következtek be Eger vonzáskörzetében. Annak ellenére, hogy szűkült a vonzásöve, középfokú központként továbbra is Heves megye legjelentősebb városa, amely felsőfokú funkciókkal is kiegészül, főként az oktatás és az idegenforgalom terén (*Pozder* 1985). A vonzásterülete több kistérség határát is átlépi, valamint átnyúlik a szomszédos Borsod-Abaúj-Zemplén megye határán is.

Irodalomjegyzék

BELUSZKY P. (1959): Tiszafüred vonzáskörzete. – *Jászkunság* 3. pp. 118-127.

BELUSZKY P. (1967): A magyarországi városok vonzáskörzetei. – *Kandidátusi Értekezés Tézisei*, Debrecen. 7. p.

BELUSZKY P. (1970): A falu-város közötti kapcsolatok vizsgálati módszerei. – *Területi Statisztika,* 20. 4. sz. pp. 368-380.

BELUSZKY P. (1974): Nyíregyháza vonzáskörzete. A város-falu közötti kapcsolatok jellege és mennyiségi jellemzői Szabolcs-Szatmár megyében. *Földrajzi Tanulmányok*. – Akadémia Kiadó, Budapest, 118 p.

BELUSZKY P. (1987): A középszintű igazgatás és hazánk térszerkezete. – MTA Regionális Kutatások Központjának Kutatási Eredményei. 26 p.

BIHARI ZS. – KOVÁCS K. (2006): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. – *Tér és Társadalom*, 4. pp. 49-66.

BUJDOSÓ Z. (2004): A megyehatár hatása a városok vonzáskörzetére Hajdú-Bihar megye példáján. – *Doktori (PhD) Értekezés*, Debrecen. 100. p.

BUJDOSÓ Z. (2009): Gyöngyös város vonzáskörzetének változása az elmúlt negyedszázadban. – *Földrajzi Közlemények*, (133. évf.) 1. sz. pp. 59-74.

BUJDOSÓ Z. – REMENYIK B. (2009): Kereskedelmi vonzáskörzetkutatás elmélete és gyakorlata Heves megyei példákon keresztül In: Pajtókné Tari I. – Tóth A. (szerk.): *Változó Föld, változó társadalom, változó ismeretszerzés*. Eger. pp. 175-180.

ERDŐSI F. – HAJDÚ Z. – HRUBI L. (1985): A vonzáskörzeti viszonyok átalakulása Baranya megyében a felszabadulás óta. – In: Ádám A. – Farkas K. (szerk.): *Államigazgatás, terület- és településpolitika.* Pécs. pp. 65-81.

HAJDU ZOLTÁN (1977): *A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek elhatárolása.* – Doktori Értekezés, Miskolc. 122 p.

KERTESI GÁBOR (2000): Ingázás a falusi Magyarországon. - egy megoldatlan probléma. – *Közgazdasági szemle*, 10. pp. 775-798.

KOVÁCS Z. (1984*): Gyöngyös vonzáskörzete*. – Szakdolgozat. KLTE Debrecen.

KOVÁCS Z. (1986): Gyöngyös kiskereskedelmi vonzásterületének értékelése. – *Földrajzi Értesítő*. 35. évf. 3-4. pp. 339-351.

KÖLLŐ J. (1997): A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon. – *Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*, 2. pp. 33-61.

MENDÖL T. (1963): *Általános településföldrajz*. – Akadémia Kiadó, Budapest. 567. p.

POZDER P. (1985): *Eger vonzáskörzete.* – Studia Geographica 5. KLTE Földrajzi Intézet, Debrecen. 25 p.

VADÁSZ I. (1981): *Tiszafüred vonzáskörzete*. – Studia Geographica 4. KLTE Földrajzi Intézet, Debrecen. 65 p.

VADÁSZ I. (1985): A közigazgatási határok és a vonzáskörzet alakulásának ellentmondásai Tiszafüred példáján. – *Alföldi tanulmányok* 9. MTA RKK ATI, Békéscsaba. pp. 273-291.

LEJTŐS TÉRSZÍNEKEN FOLYÓ MEZŐGAZDASÁGI MŰVELÉS EGYIK JELENTŐS PROBLÉMÁJA A TALAJPUSZTULÁS

BOROS LÁSZLÓ

Bevezetés

Talajerózió a felszínre érkező eső okozta csepperózió és a felszíni lefolyó víz hatására végbemenő *talajpusztulás*. Természetes viszonyok között, természetes növénytakaró alatt is lejátszódik a talajerózió, de akkor általában olyan csekély az elszállított talajrészecskék mennyisége, hogy a talajképződés pótolni tudja a veszteséget, így a talaj vastagsága, termékenysége nem változik. A talajerózió különösen ott gyorsul fel, ahol az ember az eredeti összefüggő növénytakaróját megbontja, átalakítja vagy kiírtja, ezért a legintenzívebb talajerózió a növénytermesztésre hasznosított, művelt meredek lejtők parcelláit jellemzi. Tokaj-Hegyalján a meredek lejtőkre telepített szőlőkben kellő talajvédelem hiányában nagyobb esők alkalmával igen sok talajrészecskét szállít el a felszínen lefolyó víz. Különösen erős a talajerózió a lösszel fedett tokaji Nagy-hegyen, ahol a meredek lejtő és a nagy reliefenergia következtében igen erős a talajpusztulás *(Pinczés Z. 2009)*.

A lejtős tömegmozgásoknak több típusa ismert. Többek között tanulmányozható olyan területeken is, ahol a felszínt lösz fedi. A hasábos, oszlopos elválású lösz szerkezete lehetővé teszi, hogy a repedéseibe beszivárogjon a csapadék és az olvadékvíz, és az átnedvesedett löszben rogyások, csúszások lépnek fel. A beszivárgott víz télen megfagy, a jég tágítja a repedéseket, majd tavasszal a repedések mentén a lösz hasábokban leválik, omlások játszódnak le. A tokaji Nagy-hegy lösztakaróján a tél végén sorozatos löszszakadások következnek be.

A *talajfolyás* (szoliflukció), fölcsúszás vagy talajcsúszás is lejtős tömegmozgás, a talaj áttelepítése szállító közeg nélkül, csupán a nehézségi erő hatására, bár szerepet játszik benne a lejtőn lefolyó víz, a beszivárgó víz és a talajvíz is, valamint a lejtő egyensúlyi helyzetét megbontó földmunkák végzése, a növényzet eltávolítása *(Pinczés Z. 2009, Boros L. 1993)*.

A magyar földrajzi szakemberek az 1960-as években foglalkoztak intenzívebben a talajpusztulási folyamatok vizsgálatával *(Ádám L. 1964, 1967, Fekete Z. 1969, Fekete Z. – Tóth A. 1961, 1966, Góczán L. 1967, Góczán L. – Kazó B. 1969, Kazó B. 1963, 1967, Pinczés Z. 1968, Pinczés Z. – Boros L. 1967a, 1967b, Stefanovits P. 1964, 1966, 1967), később megritkultak az ilyen irányú kutatások: Pinczés Z. – Kerényi A. – Martonné Erdős K. 1978, Kerényi A. 1983, 1986, 1991, Kerényi A. – Kocsisné Hodosi E. 1990, Boros L. 1983, 1985, 1995, 1996, 2007, Csorba P. 1985, Frisnyák S. 2009)*.

1. A talajeróziós folyamat jellege, kiváltó és befolyásoló tényezői

A talajerózió alapvetően mechanikai folyamat, bár az utóbbi időben ide sorolják a sók oldási erózióját is, amely fizikai-kémiai folyamatokat is magába foglal *(Kerényi A. 1991)*.

Stefanovits P. (1997, 1981) szerint az eróziót két kiváltó erő, a csapadék és a lejtő idézi elő. A csapadék lehet 1. eső, 2. olvadó hó. Az eső esetében annak mennyisége, cseppnagysága, hevessége és időtartama, az olvadó hónál pedig annak mennyisége és az elolvadás ideje a meghatározó.

A talajeróziós folyamatokat több tényező is befolyásolja, így a talaj nedvességi állapota, a talaj vízgazdálkodása, a talaj szerkezete és növényborítottsága.

Legerősebb talajpusztulással a meredek, hosszú, gyér növényzettel fedett (pl. szőlővel betelepített) lejtőkön heves nyári záporok, felhőszakadások (30-50 mm, vagy a feletti), rövid idő alatt lehulló csapadék, vagy vastag hótakaró gyors olvadása idején – amikor „meleg" eső is elősegíti az olvadást – kell számolni. Az antropogén tényezők (a talaj művelés, fellazítása, a fedő, zárt növényzet eltávolítása, helytelen vízelvezetés, utak rossz irányba kijelölt nyomvonala stb.) nagyban elősegítik a talaj pusztulását, ezért napjainkban *gyorsított erózióról* kell beszélnünk.

Az erózió megjelenési formái: 1. csepperózió, 2. lepelerózió, 3. mikroszoliflukció, 4. barázdás (eső és olvadékvíz) erózió, 5. árkos erózió, 6. szakadékos erózió, 7. kémiai vagy oldásos erózió, 8. szedimentáció (akkumuláció).

Tokaj-hegyalján, de különösen a Tokaji-hegyen mind a nyolc felsorolt eróziós forma ismert, s szerepet játszik a felszín formálásában, leginkább pedig a lösz pusztulásában.

2. Eróziós pusztítás Tokaj-Hegyalján, különös tekintettel a tokaji Nagy-hegyen

Lejtős térszínek formálásában, pusztításában egyes esetekben látványos, mérhető, más esetekben kevésé látható és nehezebben mérhető szerepet játszik a hegy (domb) oldalakon lefolyó csapadék (eső-, illetve hóolvadék) víz. Ez utóbbi kategóriába tartozik a csepperózió és a lepelerózió. Erre vonatkozóan *Kerényi A.* több éven keresztül végzett nyílt terepen és laboratóriumi körülmények között kísérleteket, s jutott egzakt, részletes tudományos eredményekre.

A laboratóriumi kísérletekkel az volt a célja, hogy a talajerózió folyamatának kezdeti szakaszát vizsgálja. Kezdeti szakaszon értjük az esőcseppek talajfelszínre való becsapódását, a talajszemcsék szétfröccsenését, a lefolyás megindulását és a lepelerózió kezdeti, kisenergiájú szakaszát. A csepperózió annál hatékonyabb, minél nagyobb az esőcsepp, minél nagyobb a becsapódási energiája, valamint sok más egyéb tényező mellett milyen a talaj állapota (művelik-e vagy sem, porhanyós vagy kötött, növényzet fedi-e, vagy sem stb. A csapadékvíz talajeróziós hatásának vizsgálata céljából a Debreceni Egyetem kísérleti parcellákat rendezett be Tokajban, Károlyfalván és Sátoraljaújhelyen.

A talajos szuszpenziót egy túlfolyóval ellátott edényben fogtuk fel. A Tokajihegy szőlővel beültetett, gyér növényzettel borított, meredek, évenként többször is fellazított löszfelszínén igen hatékony munkát tud kifejteni a csepperózió nagy nyári felhőszakadások idején, a látványos vonalas erózió még inkább.

Jelen rövid dolgozatban csak a jól mérhető, látványosabb vonalas erózióval kívánunk vázlatosan foglalkozni.

3. A vizsgált eróziós formák

3.1. Barázdaerózió

Az eróziós barázda képződése minden gyér növényzetű lejtős területen megjelenő talajpusztulási folyamat, ill. forma. Két típusa ismert: 1. olvadékvíz barázdaerózió, 2. esővíz okozta barázdaerózió.

3.1.1. Olvadékvíz okozta barázdaerózió

Tél végén, tavasz kezdetén, hóolvadáskor keletkezik. *Kiváltó okai* az olvadó hó, annak mennyisége (vastagsága), az olvadás ideje (gyorsasága), a lejtő meredeksége, alakja, kitettsége, hossza. *A befolyásoló tényezők* azonosak, mint azt már korábban leírtuk, vagyis a felszín növényi borítottsága, a talaj szerkezete, vízgazdálkodása, nedvességi állapota, a télen átfagyott talajréteg vastagsága (a talajfagy mélysége).

Sűrű olvadékvíz hálózat ott és akkor alakul ki, ahol és amikor az őszi csapadék erősen átáztatja a talajt (löszt), amely télen nagy mélységig (20-30 cm) átfagy, s rá vastag hótakaró hull. Ha az olvadás tavasz kezdetén gyors (esetleg „meleg" eső is elősegíti), akkor a lejtőn lefolyó olvadékvíz levágódik a fagytól kiengedő, magas nedvességtartalmú, esetleg képlékeny talajvízrétegbe. Gyakran szoliflukciós anyagmozgással együtt jelenik meg *(1-2-3. kép)*.

A kialakuló olvadékvíz barázdák néhány centiméter szélesek és mélyek, lefelé haladva, ahol a lefolyó víz tömege és sebessége megnövekszik, a barázdák mérete is megnagyobbodik. Mivel a mélyebben még fagyott talaj akadályozza a barázdák mélyülését, ezért a lefolyó víz (szuszpenzió) oldalirányban kénytelen növelni a „medre" keresztmetszetét, amelynek következtében gyakran téglalap alakú, keresztmetszetű barázdák alakulnak ki. Futásuk során szélesebb és keskenyebb, mélyebb és sekélyebb szakaszok váltogatják egymást, azaz ritmusosan lépcsőzöttek (de nem olyan mértékben, mint a nyári esővízbarázdák esetében megfigyelhető). A lépcsőkön lebukó víz kis üstöket váj a talajba, bár ezek a fagyott alsó talajréteg miatt nem igazán mélyek. A lejtő végén hordalékkúpokban akkumulálódik a kierodált anyag (talaj), a víz pedig kis „tavakban" gyűlik össze a hordalékkúpok előtti mélyedésben *(1. ábra, 4. kép)*.

1. kép. 6-10 cm mélységig hatoló szoliflukciós talajfolyás utáni felszínbe préselődő olvadékvíz barázda kezdemények a Tokaji-hegy É-i oldalán 1969-ben

2. kép. Szoliflukció által lepusztított felszínbe préselődő olvadékvíz barázdák a Tokaji-hegyen 1969-ben

3. kép. Sárfolyás, közepén olvadékvíz barázda a Tokaji-hegyen (1960-as évek)

Olvadékvíz barázdákat Tokaj-Hegyalján szőlővel betelepített lejtőkön, a Cserháton és a Nyírségben őszi vetésű gabonaföldeken figyeltem meg és térképeztem. A vizsgált területek domborzati adottságai igen eltérőek. A Tokaji-hegy hirtelen, Hegyalja más részei valamivel lankásabban (hegylábfelszín) emelkedik ki környezetéből. Egy kilométer távolságon belül akár 100-250 m szintkülönbség is jelentkezhet. Ebből következik, hogy a reliefenergia nagy (a Tokaji-hegy K-i oldalán 220-260 m/km^2). Hegyalján a hegylábfelszíneken hosszú, lankás lejtők a jellemzőek.

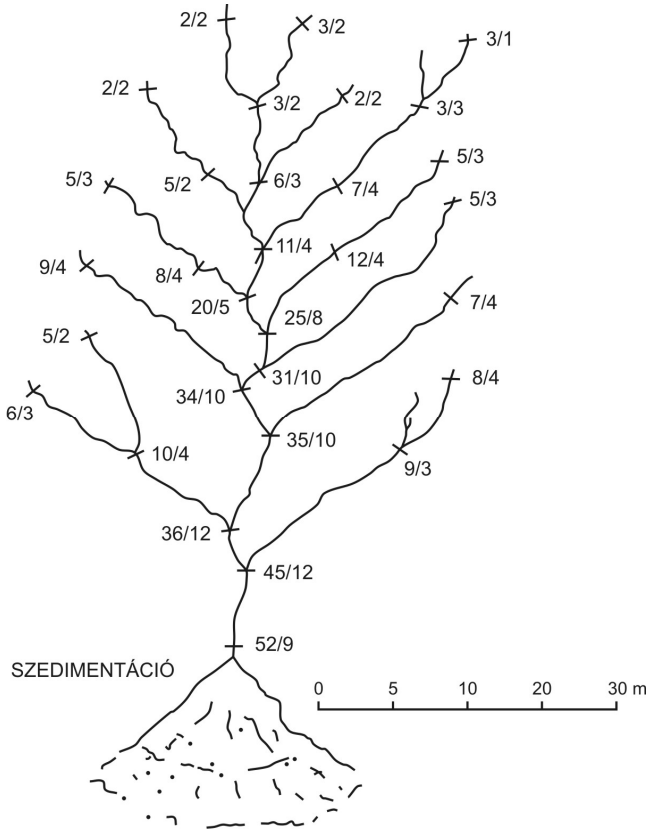

1. ábra. Összetartó olvadékvíz barázdák a Tokaji-hegyen völgyhajlatban (szélesség/mélység cm-ben)

Megfigyeléseink szerint az olvadékvíz-barázdák képződése a nedvesebb északi oldalon a gyakoribbak. A gyér növényi borítottságú soros szőlőkben, különösen ha azok a lejtővel párhuzamosan vannak telepítve, majd minden esetben egyenes, párhuzamos barázdák képződnek. Hajlatokban, völgykezdeményekben viszont összetartók, a mellékbarázdák főbarázdává egyesülnek *(1. ábra)*.

4. kép. Olvadékvíz barázda akkumulációs (hordalékkúp) elvégződése a Tokaji-hegy É-i oldalán 1991-ben

3.1.2. Esővíz által okozott barázdaerózió

Nagy intenzitású, legalább 15-20 mm-es nyári csapadék alkalmával, főleg gyér növényzeti borítású (pl. szőlővel betelepített), rendszeresen művelt (fellazított), meredek lejtőkön képződik.

Kártétele igen jelentős lehet. Nem állandó forma, mert a földművelő ember a talajművelés során eltünteti, betemeti. Tokaj-Hegyalján a szőlőművelés „kedvező" feltételeket biztosít az erózió számára. A ritka növényzet (a karós támaszrendszerű, hagyományos művelésű szőlők sor- és tőtávolsága 100x100, illetve 120x100 cm, a kordonos szőlők pedig 240-260-300-320 cm sortávolságba vannak telepítve), az évi többszöri talajlazítás következményeként könnyen erodálni tudja a talajt, s a területre kijuttatott, a talajerő visszapótlását szolgáló szerves- és műtrágya hatóanyagát. Ezek együttesen erősen csökkentik a termés mennyiségét és rontják a minőségét.

A talajpusztulás konkrét mértékének meghatározása céljából a Debreceni Egyetem Földrajz Intézete Pinczés Zoltán irányításával kísérleti állomásokat létesített Hegyalján. A tokaji Hétszőlőben lévőt e sorok írója kezelte. A kísérleti helyen 7-7 egymás mellett fekvő, egyenként 5x70 m (350 m^2) nagyságú szőlőparcellán a különböző művelési módok mellett fellépő erózió nagyságát vizsgáltuk.

Nagyobb csapadék hullott pl. 1964. augusztus 13-án (22,8 mm), majd augusztus 19-én (16,1 mm). Erózió szempontjából az előző volt a nagyobb:

350 m^2 felületről 247 dm^3 anyag (lösz) pusztult le, mely a felszínről 1,7 cm-es löszréteg pusztulását jelentette. 1966. július 29-én 50,8 mm-es felhőszakadás zúdult rövid idő alatt Tokajra. Az említett kísérleti telepről 562 dm^3 pusztult le, amely a löszfelszín 1,65 cm-es pusztulását jelentette.

Az 1970-1990-es években mintaterületeket választva különböző kitettségű (égtájú) és művelés-módú területeken a kialakult esővízbarázdák méreteit mértük és térképeztük *(2. ábra)*.

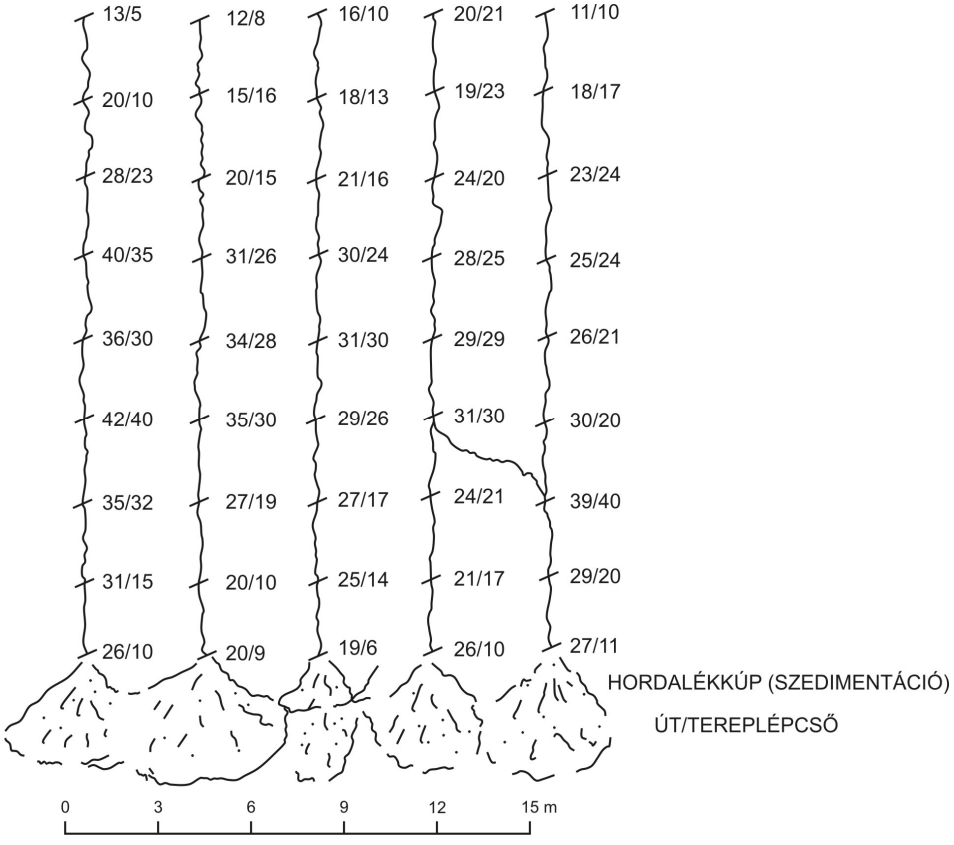

2. ábra. Esővízbarázdák a tokaji Hétszőlőben

Rendszeresen mértük a talaj (lösz) nedvességtartalmát, mert választ kerestünk arra, hogy milyen mértékben befolyásolja a barázdák képződését. A mérések bizonysága szerint a nedves talajok esetében megnőtt a barázdák sűrűsége és mérete is. Ezért a napsugárzásnak kevésbé kitett, árnyékolt északias lejtők erősebben veszélyeztetettek, mint a szárazabb déliesek. Kiszámítottuk a kierodált anyag (lösz) mennyiségét, az össz- és a 100 m^2-re jutó barázda-hosszt, az erózió mértékét és hatékonyságát.

Az *erózió mértékét* (E_m) az $E_m = \frac{V}{T}$ képlet alapján kaptuk meg, ahol V= a kierodált anyag mennyisége, T= az összes terület.

Az *erózió hatékonysága* (E_h) az $E_h = \frac{V}{V_1} \times 100$ számítható ki, ahol V= a kierodált anyag, V_1= az össztérfogat. Az E_m értéket cm-ben kapjuk meg, s azt mutatja, hány cm vastagságú anyag pusztult le a felszínről, míg az E_h a felső 50 cm-ből lehordott anyag %-át adja meg.

A több mint 25 éves megfigyelések, mérések azt mutatják, hogy a vizsgált területeken – így a tokaji Nagy-hegy szőlővel betelepített lejtőin – igen nagy a nyári zivatarok okozta talajpusztulás *(5., 6., 7. kép, 2. ábra)*. Erről a magasan kiálló öreg szőlőtőkék, a lejtőre merőlegesen kialakult álteraszok (pl. a Lencsés-hegyen), és a nagy esők után Tokaj és Tarcal utcáit elborító sok száz m^3 lerakódott sár és kőgörgeteg tanúskodik.

Tokaj főterén pl. 1970. augusztus 19-én 8-12 cm vastagságú (összesen mintegy 450-500 m^3), 1971. június 27-én 600-650 m^3 lösz és sok száz, köztük 50-60 cm átmérőjű piroxéndacit görgeteg halmozódott fel. Hasonló katasztrofális eróziós pusztítás zajlott le 2008-ban Mádon is.

5. kép. Esővízbarázdák a tokaji Hétszőlőben 1998-ban

6. kép. Árokká (aszóvá) alakuló lépcsőzött esővízbarázda 1998-ban. Tokaj, Lencsés-dűlő

7. kép. Mély esővízbarázda a tokaji szőlőben 1998-ban

3.2. Árkos és szakadékos erózió

Hegy- és dombvidékeken jellemző, állandó geomorfológiai formák *(3. ábra)* leginkább völgyek, völgyhajlatok alján mélyülnek, nagyobb területek eső-, ill. olvadékvizeit gyűjtik össze és vezetik le. Általában időszakos vizek formálják, állandó vízfolyás csak némelyikében van, az is elenyésző mennyiségű. Ellenben gyors hóolvadáskor és heves nyári felhőszakadások idején sok víz folyik le bennük, ilyenkor történik az árkok, szakadékok mélyítése és szélesítése.

Több nyári felhőszakadás alkalmával mértem az árkokban lerohanó víz iszaptartalmát, amely 5-12% között mozgott, de gyakran kisebb-nagyobb andezitgörgetegeket, fákat, venyigekötegeket, sőt az 1960-as évek elején Tokajban lovas szekeret és személygépkocsit is magával ragadott. Ugyancsak Tokajban az Aranyos-völgy aszójából 1961-ben 550 m^3, 1970-ben 450-500 m^3, 1971-ben 600-650 m^3, 1980-ban 400-420 m^3 löszsziap és sok száz kisebb-nagyobb andezitgörgeteg zúdult le, s rakódott le a Kossuth téren és környékén. 1998 nyarán egyetlen nagy intenzitású felhőszakadás során 230 cm mély és 250 cm széles vízmosás keletkezett a tokaji Lencsés-dűlő egyik löszmélyútjába. 2010-ben Somogybagodon keletkezett – a tévé tanúsága szerint – 12-15 méter mély árok (aszó) a löszfelszínbe.

Az árkok, szakadékok mérete igen eltérő. Számos helyen esővíz barázda növekszik árokká *(6. kép)*. Ez átmeneti típusú szakasz. Hosszúságuk a Tokaji-hegyen pl. 500-600 méter *(3. ábra)*, helyenként (pl. Hidegoldali-völgy, Rákóczi-völgy) 800-1000. Szélességük felső (kezdeti) szakaszukon 2-5 m, lejjebb 10-20 m. A Hidegoldali-völgy szakadéka 980 m hosszú, maximális mélysége 20,5 m, átlagos mélysége 7,5 m. A délies fekvésű Binet-szőlőben kialakult szakadék maximális mélysége 15 m.

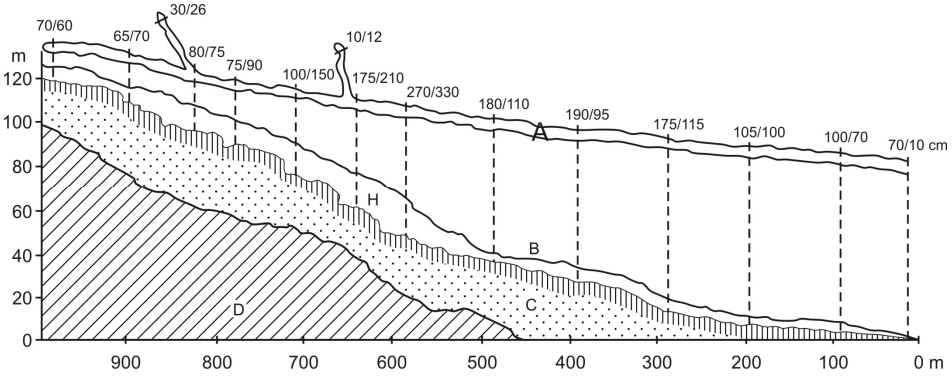

3. ábra. Szakadékos erózió (aszó) a tokaji Hidegoldali-völgy oldalában. A= az aszó felülnézetből, B= az aszó keresztmetszete, M= az árok mélysége, C= lösz, D= andezit

A Tokaji-hegy fővölgyei kettős osztatúak, mert völgyaljukban futnak az árkok, szakadékok.

A szakadékos erózió esetében a lejtő meredeksége, hossza, a vízgyűjtő terület nagysága, a könnyen erodálható talaj, kőzet (pl. lösz) vastagsága a meghatározó tényező a lerohanó víz mellett. A szakadékok (árkok) végén a belőlük kierodált anyag több tíz, ill. száz méter nagyságú hordalékkúpokban akkumulálódik, halmozódik fel. Ilyen törmelékkúpra épült Tokaj történelmi városmagja. Az árkos, szakadékos eróziótól sújtotta (feldarabolt) területeken alig alakítható ki modern, nagyméretű, gépi művelésre alkalmas szőlőtábla.

3.3. Szoliflukciós folyamatok szerepe a felszín formálásában

Ha az árkos- és barázdás eróziótól lényegesen kisebb mértékben is, de számolni kell a szoliflukció által előidézett talajpsztulással is.

A szoliflukciós folyamat kiváltó okai: 1. lejtős térszín, 2. az átlagosnál nagyobb mennyiségű őszi-, téli csapadék, 3. télen nagy vastagságban átfagyott talaj, 4. a vastag hótakaró tél végén – esetleg eső által is elősegített – gyors olvadása. *Befolyásoló tényezők:* 1. a lejtó anyagának szerkezete, 2. a talaj nedvességtartalma, 3. a talaj vízgazdálkodása, 4. a lejt kitettsége, 5. a felszín növényi borítottsága, 6. antropogén tényezők (talajművelési módok, területrendezés, helytelen vízelvezetés). A lejtőn *lefelé haladó tömeg mozgása lehet:* 1. csúszó,

2. folyó, 3. vegyes (csúszó-folyó). Az *anyag nedvességtartalma (halmazállapota) alapján* megkülönböztetünk: 1. merev, 2. plasztikus, 3. sűrű folyó, 4. hígan folyás (iszapos víz), 5. vegyes szoliflukciós anyagszállítást *(1., 2., 3., 8., 9. kép)*. Leggyakoribb a vegyes (sárfolyás + olvadékvíz barázda) *(pl. 1., 2., 8. kép)*, és a sűrű folyó *(10. kép)* típus. A csúszó-folyó mozgás megfigyeléseink szerint majd minden esetben jeges, fagyos talajfelületen történt a nehézségi erő hatására, s zömében északias lejtőn. Mivel a mozgás leginkább a talaj (lösz) felső 5-10 cm-es rétegében történik, ezért a talajműveléskor eltűnik. Nem állandó forma.

Szoliflukciós (sárfolyásos) folyamatokat a Tokaji-hegy lösszel borított felszínén az 1960-as évektől figyeltük meg.

8. kép. Szoliflukciós anyagmozgatás a Tokaji-hegyen (1971)

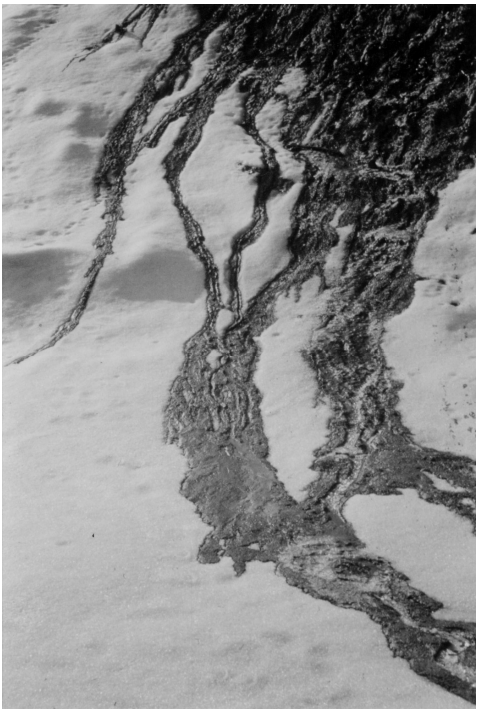

9. kép. Mikroszoliflukció Tokajban (1991)

3.4. Oldásos erózió (szuffózió)

Földünk felszínének tekintélyes hányadát fedik löszök, löszszerű üledékek. Szűkebb környezetünkben, a Kárpát-medencében is mintegy 150 ezer km^2 területet borít ezen üledékes kőzet. A Tokaji-hegyet 350-400 m tszf.-i magasságig tekintélyes vastagságú lösztakaró fedi, melynek 1-5%-a a $CaCO_3$. A mész ($CaCO_3$) tartalom miatt a löszben az enyhén szénsavas víz hatására oldásos (szuffóziós) folyamatok játszódnak le *(4. ábra)*.

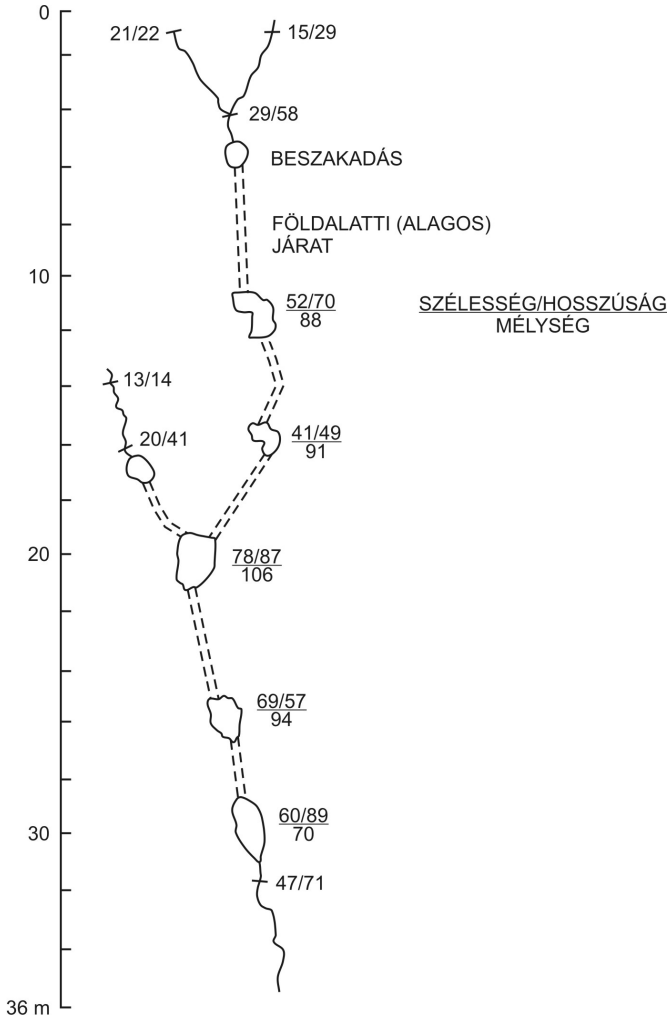

4. ábra. Szuffóziós járat a Lencsés-dűlőben (szerk.: Boros L.)

Az oldásos folyamat mértéke a lösz $CACO_3$-tartalmán kívül többek között függ az átszivárgó víz (a területre hulló csapadék) mennyiségétől, a domborzati viszonyoktól, a felszín növényzeti fedettségétől, a talaj (lösz) vastagságától, a benne élő mikroorganizmusok mennyiségétől, a levegő, a talaj, az átszivárgó víz hőmérsékletétől és egyéb tényezőktől.

A löszben élő mikroorganizmusok termelik a CO_2-t, amely szénsavassá teszi az átszivárgó vizet. A szuffóziós folyamatokban a *szénsavas víz oldó* hatásán kívül nagy szerepet kap a lefolyó, mozgó *víz mechanikai munkája* is. A kettő együtt alakítja ki a „karsztos" formákat (berogyások, „löszdolinák", földalatti üregek, alagos járatok).

10. kép. Csuszamlás akkumulációs elvégződése

Azokon a meredek lejtőkön, amelyeket nem véd megfelelő növénytakaró (pl. szőlőterületeket), ott a nagytömegű olvadék- vagy esővíz rövid idő alatt mély barázdát vájhat a felszínbe. A gyorsan mélyülő barázdákban egyes helyeken a berohanó víz néhány deciméter (esetenként 1-2 m) mélyen a felszín alatt a porózus szerkezetű löszben folytatja útját. A Tokaji-hegyen a földalatti járatok hossza néhány métertől 50-60 m-ig terjednek *(4. ábra)*. A földalatti járatok felső része általában keskeny, lefelé fokozatosan kiszélesedik, „csepp" alakú. Tokajban először *Pinczés Zoltán* a Lencsés-hegy oldalában írta le *(Pinczés Z. 1968)*. Később *Kerényi A. és Boros L.* más helyeken is (pl. a Rákóczi-völgy teraszain) tárt fel szuffóziós járatokat, löszdolinákat *(Kerényi A. 1983, 1991, Boros L. 1983, 1995)*. Kártételük jelentős.

4. Csuszamlások (suvadások)

Bár ezen geomorfológiai lepusztulási formák ott alakulnak ki, ahol a vízáteresztő felső talaj (kőzet) réteg alatt vízzáró anyag van, azért a tokaji Nagy-hegy lejtőin is előfordulnak egyes években és helyeken. Ilyen volt pl. 2010 csapadékos nyara, amikor a hegy északi, meredek oldalán több helyen néhány tíz m^3 lösz csúszott le *(11. kép)*. Meredek, 90º körüli löszfalakon omlásoknak lehettünk szemtanúi.

11. kép. Csuszamlás szakadásfala a Tokaji-hegy É-i oldalán (Boros L. felvételei)

5. Az erózió elleni védekezés

Hegy- és dombvidékeken a földet művelő ember több évszázada felfigyelt az erózió kártételére. Kőgátakat, teraszokat épített, liktorgödröket ásott, rétegvonal mentén szántotta a talajt, hogy megakadályozza, vagy legalább csökkentse a lejtőn lefolyó víz tomboló munkáját. Az embernek ez a tevékenykedése már természetvédelemnek minősül. Ott, ahol kézi erővel történt (történik) a talaj megmunkálása, ott különféle művelési módokat alkalmaztak/alkalmaznak. Így pl. tányéros, bakhátas, skatulyás szőlőművelés. Újabban egyre több helyen telepítik a szőlőborokat a lejtőre merőlegesen, gondoskodnak a csapadékvíz elvezetéséről (pl. a Bodrogkeresztúri-félmedencében, vagy tokaji Hétszőlőben, ahol vízelvezető betonvályukat építettek). Az említett Hétszőlőben fólia és szalma terítésével igyekeznek megtörni a lefolyó víz sebességét, a lösz lehordását. Ugyancsak itt (de más helyen is) a szőlősorok közé kalászosokat (árpát) vetnek. Modern nagyüzemi szőlőtáblákban lehetőség van a gépi rétegvonalas művelésre. A kisebb szőlőültetvényeken örvendetesen terjed a mikroteraszok építése.

A talajerózió elleni küzdelem fontos része a természetvédelemnek.

Irodalom

ÁDÁM L. (1954): A mezőföldi löszös területek karsztos formáiról. Földr. Közl. 2. 4. pp. 339-350.

BOROS L. (1983): Adatok az 1980. évi csapadékos nyáron bekövetkezett talajeróziós pusztítás mértékéhez. Földr. Ért. 1. pp. 23-55.

BOROS L. (1985): Olvadékvíz erózió különböző lejtésű és talajadottságú területeken. Acta Akad. Ped. Nyíregyháziensis. Tom. 9. pp. 35-56.

BOROS L. (1993): Jelenkori szoliflukciós folyamatok vizsgálata löszös térszíneken. Földr. Közl. LXVII. 2. pp. 87-99.

BOROS L. (1995): Adatok a lösz pusztulásának egy sajátos formájához. Földr. Ért. XLIV. 1-2. pp. 53-70.

BOROS L. (1996): Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évk. III. Nyíregyháza, 322 p.

BOROS L. (2007): Az aranyszínű szőlővesszők és borok földjén. Nyíregyháza-Tokaj, 256 p.

CSORBA P. (1985): Tokaji löszön kialakult talajok és földes kopárok nedvességviszonyainak tér- és időbeli változása. Földr. Ért. 34.3. pp. 283-295.

FRISNYÁK S. – GÁL A. – HORVÁTH G. (2009): A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Nyíregyháza-Szerencs, 429 p.

KERÉNYI A. (1983): A talajpusztulás vizsgálata kísérleti körülmények között Tokaj-hegyalja fontosabb talajtípusain. Debrecen, 158 p.

PINCZÉS Z. (1968): Vonalas erózió a Tokaji-hegy löszén. Földr. Közl. 16. 2. pp. 159-171.

PINCZÉS Z. – BOROS L. (1967/a): Schneeschmelerosion in den Tokajer Weingarten. Acta Geographica Debrecina 5-6. pp. 101-113.

PINCZÉS Z. – BOROS L. (1967/b): Eróziós vizsgálatok a Tokaji-hegy szőlőterületein. Acta Geographica Debrecina, 5-6. pp. 308-325.

PINCZÉS Z. – KERÉNYI A. – MARTONNÉ ERDŐS K. (1978): A talajtakaró pusztulása a Bodrogkeresztúri-félmedencében. Földr. Közl. 26. 102. pp. 210-236.

STEFANOVITS P. (1964): Talajpusztulás Magyarországon. OMMI Bp. p. 58.

GONDOLATOK KÜLÖNBÖZŐ TEREINKRŐL…

CSATÁRI BÁLINT

1. Bevezető

Albert Einstein mondta egyszer valahol, – legalábbis a legenda úgy tartja, – hogy „teret elképzelni annyit jelent, mint elképzelni térbeli tapasztalataink összességét”. A valóban nagyon szellemes aforizma mögött ott rejlik valóságos létünknek, létezésünknek az az alapvető törvényszerűsége, hogy minden, ami történik velünk az valahol, valamilyen térben, területen, tájon következik be. S persze az is természetes, hogy ez a tény nem mindig tudatosul bennünk a világhírű fizikus előbb leírt „népszerűsítő” mondatának módján. Pedig ezek a tereink valójában igen nagy hatással vannak mindennapjainkra. Befolyásolják hangulatunkat, komfortérzetünket, de nem kis hatással lehetnek például munkavégző képességünk újratermelésére. Sőt, ha nagyobbá bővítjük e valós terek léptékét, akkor a kedvezőtlen helyzetű térségekben élők esetében még az életesélyekre, az adott helyen (térben) való boldogulás lehetőségeire is jelentős hatással vannak.

Az is természetes ma már, hogy az ember elképesztő sebességgel képes eljutni a világ legkülönbözőbb pontjaira, azaz a térben mérhető távolságot – mondhatni – mára már legyőztük.

Ez a kis írás „térbeli”, geográfiai dolgainkról szól. Ahhoz, hogy „újragondolkodhassunk” néhanapján ezekről tekintsük át azokat. Először a hagyományos földrajzi terek, majd néhány új gondolati kísérlet alapján. Törekedvén annak a tanulságnak a levonására, hogy a geográfia ma is hasznos, fontos, sőt nélkülözhetetlen diszciplína.

2. A tér hagyományos, szférikus felosztásáról

Az egyszerű, – földrajzosok között csak „szférikusnak” nevezett – geográfiai térfelosztás szerint a „környezeti szféra”, a természet, a bioszféra és glóbusunk élettelen természetének tere, amelynek mi emberek is élő, organikus részei vagyunk a természet és annak térbeli törvényei alapján működik. Sajnos az ember, illetve az emberi társadalom – ebből már részben „kiszakadva” – igen erőteljes, globális léptékű hatásokat kiváltó természeti-környezeti térformáló erővé vált. Ennek negatív hatásai közismertek, bár méretük és jövőbeli hatásmechanizmusok még mindig gyakran vita tárgyát képezik. Nagy kérdés, hogy az emberiség mérsékelni tudja-e a kedvezőtlen változásokat.

A fenntartható fejlődés elvrendszerére épülő tételek ebben az összefüggésben nem jelentenek mást, minthogy az emberi társadalmat rá kívánják ébreszteni arra: túlságosan „eltávolodott" a természettől, a glóbus erőforrásai végesek, s ha nem változnak az „ebbéli" viszonyaink, akkor a fejlődés új térbeli, környezeti konfliktusok sorát hozza majd ránk. Ennek jeleit a globális klímaváltozások vagy éppen az egyre szélsőségesebbé váló időjárási viszonyok miatt már szinte a mindennapjainkban is érezhetjük. A „minden áron" való fejlődés erőltetése és a fogyasztás hajszolásának térbeli „visszahatásai" ma már eléggé világosak, még akkor is, ha nem mindig tudatosulnak a társadalomban ezek a problémák. S a gyors megoldások lehetőségét se tudjuk felkínálni.

Az azonban szinte bizonyos, hogy a lehetséges válaszok egyre inkább a tágabb értelemben vett „kultúra" (környezet-, táj-, bio-, települési-, tervezési-, stb.) alapján adhatók majd meg. Ezek hiányában nem leszünk képesek válaszolni az újabb és újabb kihívásra sem. Hovatovább a kibocsátott széndioxid mennyiségével is kereskedni is lehet világszinten, s a fejlett, jóléti országok eladják kvótáikat pénzért olyanoknak, amelyek fejletlenségük okán nem szennyezik „annyira" Földünk levegőjét.

A „gazdasági szféra" működése először erősen kötődött az előbbi – környezeti – szférához, a természet adta térbeli telepítő tényezőkhöz (a mezőgazdaságra részben és talán még ma is áll ez). A modern ipari alapú gazdaság térbeli elhelyezkedését is elsősorban a nyersanyaglelőhelyek előfordulása befolyásolta elsősorban. Az, hogy az ún. fordista típusú, kapitalista tömegtermelés hol jut nyersanyaghoz, növekedő igényeit hol képes „mindenáron kielégíteni". A mai globális, s jellegét tekintve ún. posztfordista gazdaság a termelési-gazdasági teret is alapvetően átrendezte. A multinacionálissá vált termelés rendszerében a tér szinte „kettéhasad". A döntési és kutatási potenciálok újra koncentrálódnak a nagy globális városokban, vagy az azok mellett kialakuló technopolisokban, az egyre kevesebb anyagot felhasználó „termelés" pedig szinte teljesen "szétszóródik" a térben. Az új gazdasági ágazatok, logisztikai központok, nagy raktárközpontok, szállítási cégek, stb. térformáló szerepe pedig egyre „szörnyűségesebb". Hazánkban is az ún. „beépített tér" csaknem megkétszereződött a rendszerváltás óta, s már majdnem eléri az ország egész területének 20%-át.

Az infrastruktúra, szűkebb értelemben a „közlekedési-hálózati szféra" tette igazán lehetővé, hogy először a mezőgazdaság és az ipar, majd a falu és a város között az alapvető „munkamegosztás" létre jöhessen, ami mára már az egész világot átfogó hatalmas vízi, szárazföldi, légi, közlekedési rendszerek működjenek. Ennek egyszerű bizonyítására elegendő bármelyik hipermarket polcain rápillantani a különböző árúk gyártási vagy származási helyének címkéjére. E rendszernek a csomópontjai a kulturálisan is szinte kohókként működő világvárosok, az urbánus világ. Az általuk még „elérhető" vidéki terek valamelyest képesek követni a centrumok fejlődését, de a kimaradtak a periférián vergődnek.

A „települési szféra”, amely Enyedi György definíciója szerint színtere, kerete és eredménye a teljes gazdasági- társadalmi átalakulásnak, mintegy „összegzi” az eddigi természeti, gazdasági és közlekedési szférák „tartalmát” az ember számára, s a maga módján az épített, és a kulturálisan is erősen meghatározott környezetével a „mindennapi” emberi létezés tényleges térbeli feltételeit teremti meg. A település már nemcsak átvitt értelemben, hanem igazán tipikus kulturálisan is erőteljesen meghatározott térelem. A kultúra, a lokális (pl. Hollókő) vagy éppen a globális (pl. London) kultúra teszi azzá ami, egy kisebb nagyobb közösség otthonává, lakó-, munka- és szórakozó-pihenő helyeinek sajátos térbeli együttesévé. A legkisebb és a legnagyobb település is rendelkezik ugyanezen „alaptulajdonságokkal”, s közös kapocs, ami alapján ez megállapítható, az a kultúra, ott élő társadalom, vagy társadalmi csoport tradíciói, képzettsége, viselkedése, közösségének minősége.

A „társadalmi szféra” által kreált terek, az igazgatási területek, a vonzáskörzetek, a legkülönbözőbb térbeli társadalmi és jogi „szabályok” által meghatározott és működtetett terek (pl. államok, régiók,) létezésükben igen fontos hatással vannak a társadalom térbeli működésére, ugyanakkor – mesterséges mivoltukból következően – messze nem olyan könnyen válnak kulturálisan is meghatározó tényezővé, mint a korábbi mindennapi életünkhöz szervesen hozzátartozó térbeli szférák és azok különböző elemei. Talán emiatt sem igazán sikeres hazánkban a regionalizáció, ezeknek a bizonyos célokra létrehozott mesterséges térbeli képződmények tudatosulása. Többségüknek nincs valódi identitása. Ahogy Szabó Zoltán írta, azt hogy „alföldi” mindenki tudja, hogy mit jelent, hiszen e régiónak még a születésnapját is ismerjük. Az, amikor 1844-ben Petőfi publikálta Alföld c. költeményét. Az egész Alföldnek van térbeli homogenitása, funkcionalitása és identitása is. Közös történelmi élményei, a török hódoltástól, folyószabályozásokon át a mezővárosok és tanyarendszerek kialakulásáig. Dél-Alföld költeményt azóta sem publikált senki. Talán emiatt sem egyszerűen megoldható (és sajnos eleddig sikertelen) a magyar regionalizáció térbeli problémája.

S végül az utóbbi másfél évtizedben formálódik a globális világ működési szférája a „nooszféra”. A kybertérben zajló áramlások és egyre izgalmasabb térbeli jelenségek akkor is átformálják világunkat, ha nem akarjuk azt. Anyagi és szellemi javak áramlanak a világhálón, hihetetlenül gazdag és szinte áttekinthetetlen tartalommal. Ez az áramló tartalom, ha akarjuk, ha nem, ha elfogadjuk, ha nem túlnyomórészt valamiképpen kulturális termék. A világ – igazán tetszetős kifejezéssel – faluvá zsugorodott. A „global village” nagyon találó kifejezés, arra, hogy e szféra révén az emberiség ma már úgy működik, mintha egyetlen nagy falu lenne, mindenki mindet tudhat a másikról, „leskelődhet”, s pletykálkodhat, jót, s rosszat, ahogy egy kisebb faluban volt hajdanán. Valószínű, hogy a tér efféle kulturális kiterjedésére és kibővülésére nem voltunk, vagyunk felkészülve. Ebben az új világban érdekes paradoxon, de egyszerre válnak semmivé korábbi (klasszikus) tudások, ismeretek, s születnek újak, tömegesek (gyakran

felületesek). S hiába is tiltakozunk, inkább pozitív jelenség, hogy kultúrák és tudások válnak hozzáférhetővé és megtanulhatóvá gyorsan, s szinte bárki számára, olyanok is, amelyekről korábban gondolni sem lehetett. Ez a új térbeli szféra egyszerre csapda és lehetőség is a kultúra számára.

3. Egy másik térfelfogás óvatos kísérlete

Kiindulhatunk abból is, hogy milyen jellegűek ezek az általunk megélt, vagy elképzelt, különböző tartalmakkal felruházott terek.

Az úgynevezett „valós tereink" közül elsőként az intim tereinket nézzük. Ezek szobáinkat, lakásunkat, szomszédságunkat, városrészünket jelentik a mindennapokban az ember számára. Majd „terjeszkedik" – gondolatvilágunkban is tovább e valós tér – a városunkon, a Kiskunságon, az Alföldön, az országon, a Kárpát medencén át, – mindig egyik tér a másikat magába olvasztva, – ma már az átlagember számára is legalább Európáig. Hiszen ez a korábban számunkra oly távolinak tűnő Unió mostmár valóságos térbeli egységgé formálódik, amiben nekünk – Közép-Európa szívében – „helyünk van". Hogy ez a hely milyen most, vagy milyen lehetne, s milyen klasszikus geográfiai vagy holisztikus elemzések lennének leírhatók róla, arról terjedelmi okok miatt most e kis írásban eltekintek.

A bennünket közvetlenül körülvevő valóságos, vagy másképpen mondva megélt tereink minősége nagyon különböző lehet. Nyilván a társadalom különböző rétegei is eltérő igényeket fogalmaznak meg e terekkel szemben. A bajok két esetben válthatnak súlyossá. Ha nincs közös megegyezés abban, hogy közösségi tereinket, parkjainkat, utcáinkat hogyan használjuk közösen. Hogy vannak-e mindenki által elfogadott és követett térhasználati szabályok? A tisztán tartott utcáktól, a gyalogosokat mindig előreengedő udvarias autós polgárokig. Vagy akkor is nagyon megnövekedhetnek e térbeli konfliktusok, ha a növekvő jövedelmi és igény-különbségek (aminek másik oldalán ott a kirekesztettség, a munkanélküliség, a bűnözés) miatt a helyi közösség erőteljesen elkülönül, szegregálódik. „Szétszabdalódik a tér", s a teljesen individualizálódó társadalom egyre kevésbé lesz képes a neki „adatott terület" közös értékeinek megvédésére, használatára. Sőt a növekedő térbeli különbségek – s ezt most már nemcsak a településen, vagy a városon belül érthetjük (sőt láthatjuk) – hanem az országunkon belül is, egyre jelentősebb etnikai, politikai, – térben is markánsan elkülönülő – feszültségeket okoznak. A fejlett térségek továbbhaladását is gátolja majd, ha nem fogja fel tudatosan a jobban (vagy a jobb helyen) élők közössége, hogy perspektívát kell adni az elmaradott térségekben vergődőknek, vagy sokszor csak tengődőknek. Fel kell őket zárkóztatni, esélyt kell teremteni. S aligha vitatható, hogy ehhez a nemzetipolitikai közösségnek kell elsősorban hozzájárulni, az Európai Unió mellett.

A valós, megélt tereink sajátos leképeződései lehetnek tudatunkban az úgynevezett szimbolikus, vagy másképpen mondva mentális terek. Népszerűen próbálva írni róluk, nem mások ezek a különös képződmények, mint a fejünk-

ben lévő térképek, pillanatképek az általunk bejárt világról. Nyilván ugyanúgy épülnek fel lakókörnyezetünktől (kedvenc fotelünk képétől, amire a munkaidő végén gondolunk), a mindennapi mozgásaink során látott és érzékelt utcarészleteken át az ország (vagy a világ) különböző részein, emlékezetes módon átélt, vagy megpillantott különleges térbeli képződményekig, melyek sokszor valóban felejthetetlenül beleívódnak tudatunkba. Mondjuk is sokszor: no „ezt" a pillanatot nem felejtjük el. Egyébként ilyen szimbolikus tereket „teremteni" is lehet. Ilyennek tekinthető most Kecskeméten Farkas Gábor és Probstner János közös alkotása a Főtéren, ami lehet, hogy éppen azért talált ellentmondásos fogadtatásra, mert nem vagyunk hozzászoktatva, – s remélem, nem leszek kioktató, ha azt írom – megtanítva a szimbolikus közösségi terek fontosságára. Pedig vannak ilyenek. Ilyen volt hajdan sok alföldi mezőváros nagypiaca is a főtéren, vagy a közparkok és kertek, ahol hajdan fiatalok ezrei majálisoztak (s „égett be" térbeli memóriájukba a kedves emlék például az első szerelemről az adott szimbolikus térrel együtt). Vagy sokszor – és sajnos már valóban csak efféle – szimbolikus térrészletnek tekinthető a hagyományosan a tájba illő magyar alföld tanya. Ahogy Sági Lajos plébános mondta: a magyar nyelvben a város az város, a falu az falu, de a tanya az világ, „tanyavilág". Igen, ez igaz. Mert az alföldi tájakat hajdan birtokba vevő és tanyákkal azt teleépítő őseink számára a tér adottságai (a változatos löszös, homokos talaj, a vízállások és a víznyerés lehetősége, sőt az egy-két méternyi szintkülönbség is) nemcsak a konkrét térbeli adottságokat jelentették, hanem idővel az Arany János által is megénekelt „csínos tanyaként" a táj szimbolikus elemeivé váltak. (Ezért is rettenetes az „építő-rombolás", ami ezen évszádos és minden európai kultur-államban szigorúan őrzött és védett szimbolikára fittyet hányva történt alföldi városaink legszebb tanyás részein).

A szimbolikus közös tér tehát éppen olyan fontos számunkra, mint a valós. Hiszen érző, emocionális lényként a tér szimbolikájának ereje, öröme éppúgy hozzájárulhat kötődéseink kialakulásához, sőt meríthetünk abból megújuló erőt is egyfajta cselekvő identitáshoz. Ahogy az Ábel Amerikában-t is megíró Tamási Áron mondta: „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne". Ehhez kell ott lenni „az iskolába menvén, a járda peremén", hogy ne feleljenek a mai diákok sem „a kőnek", amire rá lehet lépni. Ahogy Radnóti Miklós verséből tudjuk.

Alapvető kérdés az is, hogy az adott helyen élőknek milyen ez a „földrajzi jellegű szimbólumokat" is magában foglaló tudása, helyismerete, lokális azonosságtudata. Másképpen fogalmazva: van-e a közösség „adott helyen való élésének" valamiféle jelentéstartalma, amely akár az értelmen túlmenően érzelmi viszonyokkal is meghatározott. Ahogy a modern geográfia művelői mondják, az ember nemcsak az adott környezetében és a házában él, hanem egy – az adott hely szelleme által meghatározott – szimbolikus világban is, amelyek éppúgy cselekvésre késztethetik, mint a fizikai szükségletek, vagy kényszerek. Azt hiszem ez roppant izgalmas tudományos és kulturális kérdés napjainkban. Például

az, hogy hogyan teremtsünk új szimbólumokat? Olyan új és erős lokális identitást, ami érzelmileg befogadható, sőt konkrét – városi, vidéki és alföldi – cselekvési programokban ölthetnének testet.

Tulajdonképpen ugyanerről értekezik Satish Kumar is, az Angliában élő és ott a fenntartható vidéki életre tanító speciális iskolahálózatot szervező indiai elmélkedő is. Szerinte mindennek alapja a munka, amelynek három dimenziója van. Az első a földdel, a talajjal, a természettel vagy tágabban mondva a (valós) környezetünkkel foglalkozik, a második a társadalommal, a (lokális) közösséggel, a körülöttünk élő embertársainkkal, a harmadik a saját lelkünkkel, az önmegvalósításunkkal. Ez utóbbiak jelenthetik akár az egyének különbözőképpen kialakuló szimbolikus tértartalmait, majd „visszafelé" a helyi közösségben „alakulhatnak át" e földrajzi, történelmi, kulturális, stb. tartalmak térségi identitássá, s hathatnak vissza – akár igen erőteljesen – arra, hogy milyen az adott közösség viszonya a környezetéhez, a tájához, annak értékeihez, jövőjéhez.

S mindezekhez képest korábban szinte elképzelhetetlen módon és hihetetlen érdekes tartalmakkal, megoldásokkal, formálódik világunkban egy újabb tér, amit nevezhetünk Mészáros Rezső után akár kibertérnek, vagy virtuális térnek. Ezt a teret, az egész világot behálózó információs rendszerek világa hozta létre. Ahol nem egymással szemben ülve beszélgetünk, hanem a chat-szobában. Ahol a virtuális pénz mértéke talán már kilencszerese a valódinak. Ahol a számítógép térképi világa előtt ülve már csaknem ugyanúgy rácsodálkozhatsz a Himalája csúcsaira vagy az egyiptomi piramisokra, mintha ott lennél. Ahol egymással nem is találkozó emberek virtuális stratégiai (térbeli) játékokkal „foglalják el az országot". Vagy szimbolikus várost, falut építhetnek, ahol a képzeletbeli térben azonnal láthatóvá válik, hogyha a „virtuális politikus" rossz döntést hoz, akkor település adatai romlanak. Vagy, ha jók a civil szerveződések és az iskolák, akkor az elképzelt város lakói boldogabbak és fenntarthatóvá válik a település jövőbeli fejlődése.

Sőt az ember személyisége legrejtettebb negatív tulajdonságait élheti ki álnéven bejelentkezve ebbe a virtuális világba, ahol telket vehet, házat építhet, tárgyalhat befektetésekről, van ott már mesterséges pénz, sőt virtuális bűnözés is. Pszichológusok szerint ezeknek a szimbolikus terekben végzett látszatcselekvéseknek nincs érdemi befolyása a valós életre, bár a személyiség efféle tudatos megkettőzése kétségtelenül létező jelensége ennek a szimbolikus térnek.

A minap hallottam Csepeli György professzornak egy nagyszerű előadását, amely jelentős számú felmérési minta alapján bizonyította például: az internethasználók, a „virtuális térben" együtt dolgozók, gondolkozók sokkal autonómabb személyiségek: Mérhetően is felelősebben gondolkodnak a világ és a lokalitás apróbb-nagyobb dolgairól. Azaz a szimbolikus tér és az internet hálózatos világa tehát mintha egy új, a glóbusz egésze (s remélem, hogy aztán a hely, a lokalitás) iránt is egy térben ismét sokkal tudatosabban cselekvő nemzedék felnövekedését jelezné.

4. Összegzés helyett

Az a hipotézisem, hogy a közismert és a geográfusok által is gyakran használt Tamási Áron-i paradigma – „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne – akár új értelmet nyerhet, mert ebben a különlegesen alakuló virtuális térben a legkisebb falunak is van esélye ezen új világhoz és annak hálózataihoz való hozzákapcsolódásra. (A finnek ezt a lehetőséget nagyon előrelátóan biztosították minden állampolgáruk számára még a ritkán lakott Lappföldön is, ezért a tudástársadalom fejlesztésében nem véletlenül járnak élen.)

A tehetségek mindenütt azonos arányban születnek, ez a most már visszavonhatatlanul a világ jövőjét érdemben befolyásoló virtuális tér pedig lehetőséget adhatna nekik, hogy azt kibontakoztathassák. Sőt, mint geográfus kutató (lelkében pedig mindig földrajz tanár) had jelezzem, hogy a virtuális térben sokkal kevesebb a valós tereinkről szóló igazi, új modern földrajzi információ, mint lehetne. Tájaink, településeink sokoldalú ismereteit magyar és idegen nyelveken is sokkal nagyobb arányban és gondosabban kellene felépíteni az internet világhálójára. S ha ez akár egy sajátos szellemi mozgalommá válna, akkor bekövetkezhetne egy valóságos csoda: a valóságosan megélt tereinkről egyfajta sajátosan bővíthető tudás állna rendelkezésünkre, ami hozzájárulhatna (sőt megalapozná) a szimbolikus tereinknek a kötődés-rendszerét, élményanyagát is.

S végül, de nem utolsó sorban ott lehetne – egyébként fogyó és kis – népünk, talán éppen e formában növekedő szellemi erejével és ismertével a világ exponenciálisan bővülő tartalmakkal bíró virtuális terében. Ehhez azonban nyilván mindhárom terünket – a valósat, szimbolikusat és a virtuálisat is ismerni, gondozni és tudatosan építeni szükséges.

Ebben a tekintetben a geográfia érdemi feladatai nem kisebbek, mint a nagy földrajzi felfedezések korában, az ipari forradalom, vagy a nemzetállamok kialakulása idején voltak. Talán két ok miatt sem.

Az egyik, hogy a globális (a szimbolikus és virtuális terekkel „tagolt") világban való eligazodás a modern ember ismeretanyagának ma már nélkülözhetetlen eleme. A „legjobb gyakorlatok" világ bármely pontjáról idevarázsolhatók, adaptálhatók, alkalmazhatók. S az is igen fontos, hogy rólunk mit tudható meg hitelesen ebben az új térben. Ezek kifejezetten, – sőt a klasszikus értelemben vett módon is – földrajzos szemléletet, ismeretet és tudást igényel(het)nek.

A másik, hogy a globális növekedésnek a kétségtelen korlátai (pl. energiaválság, szállítási költségek) újra felértékelhetik a lokalitást, a helyet, ahol élünk, annak „szellemével" együtt. S ahhoz, hogy az adott helyen, térségben az ember és a környezete új harmóniát tidjon teremteni és az adott helyen boldogulni legyen képes a „globális" világ tudásának ismeretére alapozva szükséges újrateremteni a helyi tudást és kultúrát.

Ezek számomra nem a „geográfia végét", sokkal inkább megújulásának lehetőségeit, sőt szükségességét vetítik előre.

ADATOK SZATMÁR VÁRMEGYE MEZŐGAZDASÁGÁHOZ

CSERVENYÁK LÁSZLÓ[1]

A Szatmár-Beregi-síkság az Észak-keleti Kárpátok, az Erdélyi-szigethegység északi és a Nyírség kelet-északkeleti része között elhelyezkedő alföldperemi süllyedékterület. A Felső-Tisza-vidék része, annak több mint felét, 60,8%-át foglalja el. E tökéletes síkság terület természeti adottságait, kultúrtörténeti értékeit tekintve az Alföld egyik legszebb és leggazdagabb mikrorégiója. A táj mai morfológiai arculata, képződményei a pleisztocénban, holocénban lezajlott tektonikus mozgások, a folyóhálózat eróziós, akkumulációs munkája nyomán alakult ki.

A földrajzi fekvésnek, a klimatikus viszonyoknak és a talajadottságoknak köszönhetően a megye fő gazdasági profilja mindig is a mezőgazdaság területén zajlott, mivel az itt élők egyetlen megélhetőségét ez jelentette és jelenti ma is, bár jelentősége csökkent, azonban az agrárszférában dolgozók száma jelenleg is nagy számot tesz ki a megyében. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye gazdasága hagyományosan a mezőgazdaságra alapozott gazdaság.

Mezőgazdaságának alakulást azonban mindig az adott korhoz kapcsolódó történelmi viszonyok alakították. I. István király uralkodása idején alakult ki Magyarországon a vármegyerendszer, köztük Szatmár vármegye is. Ennek a kornak a mezőgazdasága a feudális gazdálkodással jellemezhető. A mai Romániához, Ukrajnához tartozó területek földrajzi adottságai jelentős mértékben befolyásolták a tájegységekhez kapcsolódó termesztett kultúrákat és a mezőgazdasági termékek értékesíthetőségét a vármegye piacain.

A vármegye mezőgazdaságának megismeréséhez alapvető munkának számít a Dr. Borovszky Samu szerkesztésében megjelent Magyarország vármegyéi és városai sorozat, Szatmár vármegye kötete ezen keresztül a XIX. századvégi helyzetkép bemutatása.

A vármegye rövid története

A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a feltárt régészeti leletekből sejthetően már az újkőkorban, mintegy 10 000-7 000 esztendővel ezelőtt, többnyire a folyók mentén, az erdős, az erdőssztepp és a mocsaras tájak találkozásánál megtelepedtek az emberek. Ez a táj már a honfoglalás előtt is sok népnek otthont adott.

[1] múzeumigazgató, Szatmári Múzeum Mátészalka

A vármegyerendszer kiépítését az államalapítás fontos részeként I. István király kezdte meg, hogy biztosítsa a feudális állam gazdasági, katonai és jogi rendjét. Az Árpád-korban ezen a területen Szabolcs, Szatmár és Borsova vármegye osztozott. Borsova az 1241. évi tatárjárás után felbomlott, azonban a Tiszától keletre eső része Bereg néven a XIII. században önállósult. Szatmár vármegye északon és nyugaton Borsova és Szabolcs megyékkel volt határos, központja a róna és a hegyvidék találkozásánál, a Szamos partján fekvő Szatmár volt. Nevét első királyi ispánjáról kapta. A megye történetét a honfoglaláskor, illetve az államalapítás idején letelepedett nemzetségek és a belőlük kiágazó családok alakították. A XIII-XIV. század fordulóján a királyi megyeszervezet helyett megalakultak a nemesi vármegyék. A főispánok a más megyékben birtokos középnemesekből kerültek ki. A XV. századtól kezdve nagyon sok volt a féltelkes jobbágy és zsellér. Ekkoriban 30-40 hold föld tartozott egy jobbágytelekhez.

A korai középkortól a megyében az állattartás és földművelés volt a legjelentősebb, a Túr vidékén például kezdettől fogva elsősorban gabonát, kendert termeltek. Az ártéri gyümölcsösökből jó hasznot húztak, emellett azonban nagyon sok lakos élt a halászatból. A XVI-XVII. században, az ország három részre szakadása után szenvedte el a megye talán a legnagyobb csapásokat, miközben a Habsburgok vezette magyar királyság és az önállósult Erdély szembenállása, a török elleni harc, a XVII. század szabadságküzdelmei a megyét országos politikai tényezővé tették. A megye jelenlegi települési képét a Rákóczi-szabadságharccal záródó Bocskai, Bethlen, Thököly-féle szabadságküzdelmek, a török hódoltság terjeszkedése és a folyamatos, de a XVII. század első felében felerősödött jobbágyszökések formálták. 1848 végleg felszámolta a feudalizmust. A magyar parasztság középkori története 1848-al lezárult, ami rendkívüli előnyökkel is járt. Mégpedig azzal, hogy a jobbágyok polgári értelemben vett szabad emberré váltak, ezzel minden úrbéres, vagyonnak minősülő föld az övék lett, mindenféle feudális tehertől mentesen. Mindezekből következően a parasztság jelentős anyagi és fizikai munkatehertől szabadult meg. *(Borovszky, é.n.)*

A jobbágyfelszabadítás után, az 1852-1872 közötti birtokrendezések, a velük kapcsolatos perek, a tiszai ármentesítési és belvízrendezési munkák során megváltozott a táj addigi képe. Területe 6 095 km^2 volt, északról Bereg, Ugocsa és Máramaros, keletről Máramaros és Szolnok-Doboka, délről Szilágy és Bihar, nyugatról Szabolcs vármegyék határolták. Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés aláírásával a megyének gazdasági, kulturális hátteret jelentő nagyvárosai kerültek az országhatáron kívülre, amely Szatmár vármegye megszűnését is jelentette. A vármegyék magyarországi részén, Szabolcs, Csonka-Ung, Csonka-Szatmár és Csonka-Bereg vármegye néven, majd 1924. január 1-től ezek egyesítésével Szabolcs és Ung, Szatmár és Bereg közigazgatásilag egyesített vámegyeként működött tovább. *(Frisnyák, 1998.)*

A Szamos-Tisza köz

A vármegye kánaánja a Tisza és Szamos folyók között elterülő síkság. A Szatmárnémetitől északra eső szatmári járás az erdőháton át Tiszaújlakig, Szatmártól Fehérgyarmaton át Bereg vármegyéig és Szatmártól Csenger irányában Mátészalkáig elterülő járások földjei termőképességre kiállják a versenyt az ország bármely vidékével. A Tisza és Szamos folyók által – a szabályozás előtt – gyakran megöntözött földek mélyen iszapos talaja úgyszólván kihasználhatatlan, szabad gazdálkodásra alkalmas, minden gazdasági és ipari növényt termő, könnyen művelhető földekből áll.

A Szamostól és Tiszától megiszapolt területek folytatásai az úgynevezett vályogtalajok, melyek az agyag- és homokvegyületek jó tulajdonságaival bírnak. A vármegyének ez a vidéke földminőség tekintetében megfelel a torontáli és bácsbodrog-vármegyei földeknek, amiből önként következik, hogy ezek a talajok nem válogatósak, egyformán megtermik a mezőgazdasági és az ipari növényeket. *(Borovszky, é.n.)*

Az Ecsedi-láp és környéke

Szatmár vármegye területének mezőgazdasági ismertetése az Ecsedi-láp megemlítése nélkül nagyon hiányos lenne. A mintegy 160 000 k.holdnyi öblözetnek két korszakát különböztetjük meg, a szabályozás előtti őstermelésnek és a szabályozás utáni kultúrának új időszakát. A szabályozás előtt a kevés szántóföldön kívül eső területek jó legelőt és bő kaszálót adtak, minek természetes következménye volt a szarvasmarha- és sertéstenyésztés erős kifejlődése. A lápszéli községeknek határai belenyúltak az úgynevezett mély lápba, amely állandóan víz alatt állt. A művelhető föld csekélysége mellett azonban az őstermelésnek is meg voltak a kis emberekre nézve a maga előnyei, mert a szűk korlátok közé szorított szántás-vetésnek hasznát a nád- és gyékényvágás korlátlan kihasználása pótolta. Ennek az ősfoglalkozásnak azonban véget vetett a lápszabályozás korszakot alkotó munkája. Azokat a lápszéli földeket, melyeket már előbb is legelőnek vagy kaszálónak használtak, eke alá vették. Így ezek a területek alkalmasak lettek mezőgazdasági és ipari növények termesztésére. A magasabb vízborítás alatt volt lápiföldek kötött agyag talaja 50-80 cm-es korhadt koturéteggel rendelkezik, amely főként a kapásnövények termesztésének elterjedéséhez vezetett. *(Borovszky, é.n.)*

A vármegye növénytermesztése

A megye termesztett kultúrái között a kalászos növények szerepeltek túlsúlyban. Ezek közül is a búza foglalta el a legnagyobb területet, utána a kapásnövények között a kukorica, vagy ahogy itt nevezték, „tengeri” következett.

A búza a hegyvidék és a nyírvidék kivételével a vármegye túlnyomó fekete, agyagos talaján a legbiztonságosabb és legjövedelmezőbb gazdasági terménynek számított, hozama átlagos időjárásban 7-10 métermázsa/hold között ingadozott. Ebben az időszakban a mennyiség kifejezésére a métermázsát használták, amely száz kilogrammal volt egyenlő, a területnagyságot pedig a kateszteri hold fejezte ki, ami 0,6 hektár földterületet jelentett. A búza elővetemény ezeken a földeken és a folyók melletti iszapos talajokban a kukorica lehetett, melynek hozama 6-8 métermázsa/hold volt. Minőség tekintetében a szatmár-vármegyei búzát a pestvidéki minőségbe sorolták, súlya és acélossága miatt, amely magasabb volt, mint a homoktalajon termelt búzának. A kukoricát a jól felszerelt gazdaságokban harmados művelésben, vagy ha kevés volt a fogatos erő, feles művelésben termelték. Rozsot és zabot a Szamos-Tisza közötti rónán alig termeltek többet, mint amennyi az adott fogyasztására elegendőnek bizonyult. Az ármentesített Ecsedi-láp területén, megfelelő időjárás mellett, a kapásnövények és a rozs az említett hozamoknak a kétszeresét is produkálták, a többi kalászos növény azonban, különösen a ledőlés miatt, silány minőségű szemet adott. Az árpa csak a helyi szükségletet elégítette ki és mind minőség, mind mennyiség tekintetében közepesnek volt mondható.

A kereskedelmi és ipari növények közül megemlíthető elsősorban a dohány, melyet a tiszai-szamosközi iszapos lanka földekben nagy mennyiségben termeltek, ez a közforgalomban „szamosháti dohány" elnevezés alatt terjedt el. A kender ipari termesztése jóformán csak az Ecsedi-láp szabályozása után honosodott meg Szatmár megyében. Azonban a szállítás a gazdáknak az őszi időszakban nagyon nehéz volt, ezért gazdasági iparvágány-hálózatot építettek ki a láp területén.

A vármegye minden vidékén nagy mennyiségben és igen kedvező eredménnyel termelték a repcét, mint elsőrendű ipari növényt. Ugyancsak a lápvidék jellemző növénye volt a mák is.

Cukorrépát csak itt-ott termeltek, mivel a cukorgyáraktól való nagy távolság nagy fuvarköltséggel járt, ezért csak a nagyobb uradalmak foglalkoztak vele.

Napraforgó önálló táblákban csak a lápi területen fordult elő, más helyeken pedig a tengeri táblákat szegélyezték vele.

A lóherét a vetésforgóba rendszerint beosztották, az első kaszálást szénának, míg a második növedéket rendszerint magnak hagyták.

Nagyon lényeges volt a takarmányrépa termesztése is, mellyel a fejős tehenek és a sertés téli takarmányozását biztosították.

Megemlíthető még a burgonya, melyet a kötött fekete talajokon inkább csak házi szükségletre, míg a Nyírvidéken szeszfőzésre termeltek, ami biztos jövedelemnek is számított abban az időben. *(Borovszky, é.n.)*

Az állattenyésztés jellemzői

Szatmár vármegyében az állattenyésztés arányban állt a mezőgazdasági földművelés rendszerével, így ahol a gazdasági viszonyok megengedték a szabad legeltetést, főként ezt alkalmazták, emellett a belterjes gazdaságokban az istállózás is elterjedt volt. Az állatállományt lélekszám szerint szétosztva: 1 000 főre 525 db. szarvasmarha, 148 db. ló, 514 db. juh, és 583 db. sertés jutott.

A lóállomány darabszáma a vármegyében tekintélyes volt. A legrégibb tenyészménes báró Vécsey József angol félvér tenyészete volt a csegöldi uradalomban, ahol a régi lipiczai fajta külön tenyésztési ág volt. A verseny és vadászlovak nevelésében kitünt a gróf Károlyi-féle nagykárolyi tenyésztés, melyet a néhai gróf Károlyi György alapított 1836-ban. Szép állomány jellemezte a Kende Zsigmond által 1890-ben alapított csikóménest, ahol az anyakancák ugyan használati lovak voltak, de állami ménekkel fedeztetve erős és edzett igás- és kocsilovakat neveltek, melyeknek feleslegét katonai pótlovaknak adták el. Amerikai ügető versenylovak tenyésztésével a gróf Teleki László Gyula hosszúfalusi istállója foglalkozott. A régi tenyészetek közül megemlíthető még özv. Tisza Kálmánné kocsordi ménese, ahol Nónius méntől származott anyakancákat fedeztettek állami Nónius fajtaménekkel. Volt fedeztetési állomásuk: Botpalád, Csanálos, Cseke, Csenger, Érendréd, Kálmánd, Fehérgyarmat, Mátészalka, Nagyar, Nagykároly, Nagysomkút, Nagypalád, Porcsalma, Szatmár települések.

A mezőgazdasági célra használt hámoslovak fajtái az egyes vidékek szerint változtak. A nagykárolyi járáshoz tartozó gazdag sváb községekben az eredetileg magas, vékonydongájú nyugati lovak, a nyíri járásban az apró, erős lábú, könnyű parasztlovak, a fehérgyarmati járásban a nagyobb testű, gömbölyű izomzatú, erős csontú arab és lipicai ménekkel keresztezett jó igáslovak, míg a vármegye északkeleti részében, a szinérváraljai és nagybányai járásokban levő hegyvidéki, úgynevezett apró mokánylovak szolgáltatták a mezőgazdasági és fuvaros lovakat.

A magyar erdélyi szarvasmarha mind a köztenyésztésben, mind a nagybirtokosok által tartott szabad gulyákban, az országos tenyésztés magas színvonalán állott. A régi és tisztavérű tenyésztések közé tartozott gróf Tisza István kocsordi gulyája. Az itt nevelt bikákat rendszerint az állam részére vásárolták fel, majd a községeknek lettek kiosztva. Kitűnő tulajdonságai ennek a marhának az erős fejlődés, munkabírás, gyorsjárás és igénytelenség. Gróf Károlyi Lajos erdődi uradalmában eredeti minőségében fenntartott törzsgulyát alapított. Ez a marha nagytestű, széles, erős csontozatú, szép gallyas szarvú volt. Hasonló terjedelmű és irányú magyar fajta törzsgulyát tartott Kende Zsigmond az istvándii, Kölcsey Zoltán tunyogi és Németh Elemér ökörítói gazdaságában. A belterjes gazdasági céloknak leginkább megfelelő nyugati fajták közül a síkságon a bonyhádi és a simmentáli keresztezés terjedt el. Nagybánya vidékén pedig inkább az algaui és a borzderes marhát tenyésztették.

A sertéstartás legelterjedtebb és legjövedelmezőbb fajtái a kisjenői fehér, göndörszőrű és a Szunyogh-féle fekete, fecskehasú mangalicafajták voltak. A megye sertésállománya a – sertésvész pusztításának hatására a – XX. század elejére 50%-ra csökkent. A községekre a kondástartás volt jellemző, amely általában a nagybirtokosok sertésállományából tevődött össze.

A juhtenyésztés a sertésvész után került előtérbe, mivel azok a gazdák, akik abbahagyni kényszerültek a sertéshízlalást, a juhállomány növelésével próbálták pótolni az állatállományt. Jellemző fajta volt a merinó, amelyet a nagykárolyi és az erdődi uradalmakban tenyésztettek. A belterjes gazdaságok másik kedvelt fajtája a fésűs merinó volt. A hegyvidék a racka juhok tartásának kedvezett, melyet mokány juhnak neveztek. Gyapjuk durva, tartásuk olcsó volt, mert télennyáron a bérceken legeltek.

A kisgazdáknak hasznot hajtó foglalkozása a baromfitenyésztés volt, a régi parlagi fajták nevelését az orpington, plymuth keresztezések szorították háttérbe, mivel ezek a fajták több húst adtak. Ugyanilyen átmenet jellemezte a lúdtartást az emdeni, a kacsáknál pedig a pekingi fajok párosításával. *(Borovszky, é.n.)*

A zöldség- és a gyümölcstermesztés

A gyümölcstermelés a vármegye minden vidékén el volt terjedve, a kedvező éghajlati viszonyoknak köszönhetően. Minden vidéknek megvolt a maga különleges gyümölcse. A tiszaháti és szamosháti almák olyan híresek voltak, hogy tutajokon szállították le a Tiszán az Alföldre. Az almafajták közül a Kenézi-piros, sárgakormos, Török Bálint és Sóvári, Batul, Parmén, Jonathán fajták foglalták el a nagy terjedelmű lankaföldeket. A tömeggyümölcs-termelés között méltó helyet foglalt el a berbencei szilva, amely majdnem minden kertben megtalálható volt.

Szőlő kisebb-nagyobb mennyiségben a megye minden vidékén termett. A filoxéra-pusztítást követően megindultak a szőlőfelújítások, így a Nyírvidék homokdombjain, valamint Szilágy megye határszélein a rizlingek, furmintok és saszlák olyan finom borokat produkáltak, hogy kiállták a versenyt az érmelléki borokkal szemben is. *(Borovszky, é.n.)*

Említésre méltó a volt Nagybánya Városi Kertészet, amely a legnemesebb gyümölccsel és kitűnő oltványokkal látta el a vidéket. Nagybánya szelídebb hajlású hegyein elterülő szelídgesztenye erdők az egész vármegyét és a távoli vidékeket is ellátták gesztenyével. A zöldségtermesztésben – a folyóvizek mentén – a bolgár kertészek évről-évre nagyobb teret foglaltak el és ellátták a vidéket zöldséggel. Ezenkívül a felső-szamosi lankaföldeken és az Ecsedi-láp területén, különösen a téli káposzta termesztésével foglalkoztak nagyban a kisbirtokosok. Maga Nagyecsed községe, jó termés idején el tudta látni Szatmár és Nagykároly városok vidékét.

A vármegye közgazdasági viszonyainak fejlődésére nagy hatással volt a vármegyei gazdasági egyesület 1860-ban történő megalakulása, amely szociális téren nagy eredményeket mutatott fel a szövetkezetek szervezésével. A hitelszövetkezetek szervezése után szatmári székhellyel megalakult a „Vármegyei Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet", mely működését nem csupán a nagyobb birtokosok gazdasági szükségleteinek előnyös beszerzésére irányozta, hanem a falusi fiókszövetkezetek útján a nép napi szükségleteinek beszerzésére is szolgált. *(Borovszky, é.n.)*

Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés során elveszített területek következményeként nemcsak a közigazgatást és a megyeszékhelyeket kellett átszervezni, hanem a megváltozott körülményekhez alkalmazkodnia kellett a mezőgazdaságnak is. 1924. január 1-től Szabolcs és Ung, valamint Szatmár-Ugocsa és Bereg megyék egyesítése után, a megye Szatmár, Ugocsa, Bereg K.E.E. néven szerepelt a közigazgatásban, majd 1950-től Szabolcs-Szatmár, 1990-től pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megye elnevezést kapta meg. Mivel ez a három megye összekapcsolódott a történelem során, a mezőgazdaság viszonyainak további vizsgálata is együtt lehetséges.

Irodalom

BOROVSZKY S. (é.n.): Magyarország vármegyéi és városai. Bp. Országos Monográfia Társaság, Szatmár vármegye.

FÁBIÁN S. (1939): Szatmár, Ugocsa és Bereg K.E.E. vármegyék (1924-1938) Bp. A magyar városok monográfiája kiadóhivatala

FRISNYÁK S. (1998): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 2. Nyíregyháza

NAGY F. (2001): A megye történelme. Nyíregyháza

ESTÓK J. (2008): Agrárvilág Magyarországon 1842-2002. Bp. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Argumentum Kiadó

ADALÉKOK AZ ÉGHAJLATTAN TANÍTÁSÁHOZ
A HELYI SZELEK

DOBÁNY ZOLTÁN

Egykor a középiskolai földrajztanárok olyan kiváló tankönyvekből sajátíthatták el légkörtani alapismereteiket, mint amilyen például Bulla Béla „Általános természeti földrajz" című, kétkötetes műve volt. Ez a rendkívül alapos, a természeti földrajz minden ágát érintő egyetemi tankönyv éghajlattani fejezetet is tartalmazott, amelyben viszonylag tág teret kapott az általános cirkuláción belül, lokális hatásokra létrejövő helyi szél. A főiskolai tankönyvírók számára Bulla Béla könyve követendő mintául szolgált, így a légkörtani fejezet nagy része – némileg egyszerűsítve – idővel átkerült a tanárképzős természetföldrajzi tankönyvekbe. Ennek révén az általános iskolákban tanító szakemberek ugyancsak megismerhették a helyi szél fogalmát és néhány típusát. A középiskolai és az általános iskolai földrajzi tananyag akkor még viszonylag részletesen mutatta be a nagy földi légkörzést, s e témához kapcsolódva a helyi szelek leggyakoribb képviselőit. A földrajztanárok többsége – köszönhetően a fentebb említett tankönyveknek – biztos alapokra támaszkodva tudta elmagyarázni diákjai számára az egyébként bonyolult légköri mozgásrendszerek főbb sajátosságait. Sajnos az utóbbi évtizedekben megjelent éghajlattani, földrajzi tankönyvekben e témára már kevesebb terjedelem jutott, így az ezekből készülő leendő tanárok ismeretei – ebben a tekintetben – meglehetősen hiányossá váltak. Ez szakmai szempontból sajnálatos, mert a helyi szelek épített környezetre, mezőgazdaságra, közlekedésre, turizmusra stb. kifejtett hatása a Föld meghatározott térségeiben egyáltalán nem elhanyagolható. Nem véletlen, hogy több országban jelenleg is foglalkoznak kutatásával, az eredmények publikálásával. Ez utóbbiak közül külön említhetők a repülésmeteorológiai vonatkozásúak, s nem véletlenül. A légi forgalom globálissá válásával megnőtt azoknak a tragikus baleseteknek a száma, melyek kiváltó oka valamilyen helyi szél volt. Ezek a szelek potenciális veszélyt jelentenek a tömegessé váló turizmus résztvevői számára is, hiszen ma már a világ szinte bármely pontjára eljuthatunk, olyan helyekre is, ahol bármikor áldozatul eshetünk valamilyen hirtelen támadt viharos szélnek. A klímaváltozás miatt szélsőségessé váló időjárás még kiszámíthatatlanabbá teszi azokat a földrajzi térségeket is, ahol ezek a természeti jelenségek gyakoriak. Ha mindehhez hozzávesszük azt a tényt, hogy magukról a helyi szelekről az átlagos műveltséggel rendelkező utazó sajnos mit sem tud, akkor nem nehéz megjósolni, hogy e tekintetben mennyi ember lesz már a közeli jövőben nagyon is reális veszélynek kitéve. Ezen az áldatlan helyzeten az oktatáspolitikának kellene változ-

tatni, többek között azzal, hogy újra nagyobb teret biztosít a természeti földrajz tanításának az általános, illetve középiskolai tananyagban. Azt is tudomásul kellene venni az oktatáspolitika mindenkori irányítóinak, hogy a 21. század egyre fenyegetőbb természeti kihívásaival szemben csak megfelelően felkészített, a pillanatnyi kritikus helyzethez alkalmazkodni tudó, kreatív állampolgárok tudnak. (Ebben a tekintetben példát vehetnénk a japánoktól!) Minél kevesebbet tud egy ország lakossága az őt körülvevő természet sajátosságairól, annál kevésbé lesz aktív részese az abban zajló eseményeknek. Az intő példák sajnos időről időre figyelmeztetnek, ám ezek, a jelekből ítélve, még mindig nem voltak elégségesek a megfelelő intézkedések megtételéhez.

E szerény terjedelmű írás – a teljesség igénye nélkül – az egyetemi, főiskolai tananyaghoz kíván némi adalékot szolgáltatni, hogy a leendő földrajztanárok a mai ismertekhez képest valamivel többet tudjanak meg a helyi szelekről. A helyi szelek – mint azt fentebb már jeleztem – nem jelentéktelen tényezői azoknak a földrajzi térségeknek, ahol időről időre jelentkeznek. Alapvetően képesek befolyásolni az ott élő emberek mindennapjait, nem véletlen, hogy elnevezésük gyakran tulajdonságaikra is utalnak. Irán zord hegyvidékein például van olyan helyi szél, amelynek a neve *sausar („a halál jeges szele”)*. Bizonyára sok keserűséget okozott már az ott élőknek, ha ilyen borzongató névvel látták el.

Jóllehet külföldön már külön szélszótár is megjelent (L. Z. Proh kb. 2000 helyi szél leírását adja meg benne), a mai magyar egyetemi tankönyvek, jegyzetek igen mostohán bánnak e jelenség bemutatásával. A meglévő minimális információ sem mindig korrekt, különösen az ábrák félrevezetők. A tengeri-parti szél esetében pl. olyan ábrák jelentek meg a tankönyvekben, melyek azt sugallják, hogy az említett helyi szelek zárt cirkulációs cellát alkotnak. Ilyenek egyszerűen nem jöhetnek létre a légkörben! Ezen a szakmailag nehezen elfogadható állapoton is igyekszik változtatni e tömör összefoglalás.

Az Akadémiai Kiadó által a Műszaki Értelmező Szótár sorozatban, 1986-ban megjelentetett „Meteorológia” című szótárban az alábbiakat olvashatjuk a helyi szelekről: „helyi szelek, amelyek kisebb területen eltérnek az általános légnyomáseloszlásnak megfelelő széltől, vagy valamilyen más különleges tulajdonságuk van”. Csoportosításuk különböző szempontok szerint történhet. Péczely György például a helyi szeleket előidéző fizikai okok szerint két csoportjukat különítette el. Az egyik csoportba azokat a helyi szeleket sorolta, melyeket az egymással szomszédos, de különböző hőgazdálkodású felszínek hoznak létre, míg a másik csoportba a domborzat által kiváltott adiabatikus hőmérsékletváltozás révén létrejövők kerültek. A meteorológiai értelmező szótárban négy csoportjukról olvashatunk:

1. *a helyi topográfiai viszonyoknak az általános légáramlást megerősítő hatására létrejövő szelei* (Ilyen például, ha a légáramlás hegyszoroson, szűk tengerszoroson, kanyonvölgyön stb. halad át.)

2. *az antitriptikus szelek csoportja* (Az antitriptikus szél elméleti, egyenes vonalú horizontális légáramlás, amely a horizontális bárikus gradiens erő és a súrlódási erő egyensúlyának felel meg. Elsősorban kis térségű termikus cirkulációk, főként a szárazföldi-tengeri, a szárazföldi-tavi, a hegyvölgyi valamint a főn jellegű szelek tartoznak ide.)
3. *instabilitási szelek, amelyeket a helyi felmelegedés vagy felső hideg levegő megjelenése idéz elő, de ebbe a kategóriába tartoznak a zivatarokat kísérő szelek is* (porviharok, görgővihar, microburst stb.)
4. *amikor a helyi szelet a nagy nyomásgrádiens vagy nagy kiterjedésű síkságon a zavartalan áramlás* (esetleg mindkettő egyidejű hatása) *idézi elő* (ilyen például a sirokkó, a blizzard, a burán, a harmattán)

A továbbiakban – a terjedelem szabta határokon belül – ez utóbbi csoportosításnak megfelelően tekintem át azokat a helyi szeleket, melyek ismerete fontos lehet a földrajzot tanító szakember (vagy az utazni szándékozó, s a célterület időjárási sajátosságai iránt érdeklődő egyén) számára. Amelyiknél csak lehetséges, ott konkrét földrajzi térséghez kötöm a bemutatást. A cikkben előforduló helyi szelekkel – ha szakmailag indokolt és szükséges – *kiegészíthetjük, színesíthetjük az éghajlattani, az általános és regionális természetföldrajzi tananyagot.*

I. A helyi viszonyoknak az általános légáramlást megerősítő hatására létrejövő szelek

Ha hegységek belsejében (pl. belső medencéiben) stabil légrétegződés esetén hideg légtó alakul ki, akkor a környező területekhez képest megnövekedett légnyomás áramlást indíthat el. Ha az áramlás a hegységek szorosain, mély völgyein keresztül történik, akkor az így létrejövő szelet *hegyszorosi szélnek* nevezzük. Ilyen vagy ehhez hasonló okokból létrejött helyi szelek a világ számos térségében idéznek elő az időjárás szabályos menetében kisebb-nagyobb „kilengést". Ami mindegyikben közös a sajátos domborzat és annak hatása a létrejövő áramlásra. Nézzünk néhány konkrét példát az ilyen típusú helyi szelekre.

Az Amerikai Egyesült Államok Utah és részben Idaho államaiban terül el a nagyjából észak-déli csapásirányú Wasatch-hegység, az ún. *Wasatch-szelek* névadója. Amikor a hegységtől északkeletre, Wyomingban magas, Utah és Arizona államokban pedig alacsony a légnyomás, a kialakuló bárikus gradiens erő hatására légáramlás indul meg az említett hegységen keresztül. A levegő áramlása elsősorban a Nagy-Medence 1000-2000 méter tengerszint feletti magasságú térségei felé irányul. A hegység völgyein, szorosain átkelő hideg *kanyonszelek* sok esetben elérhetik az orkán-erősséget, miközben gyors időjárás-változást is okoznak a hegység előterében. Ugyancsak erős (néha viharos) a *tehuantepecer* nevű szél is, amely a Tehuantepeci-öbölben telente jelentkezik. A Mexikói-öbölből indul a légáramlás, majd átkel a mexikói és a guatemalai hegyek szorosain, hágóin, s jelentős sebességgel éri el a Csendes-óceán térségét.

A felsőoktatásban használt éghajlattani tankönyvek, jegyzetek, ha röviden is, de ismertetik a hazánkhoz földrajzi értelemben közel kialakuló *kossavát*. Ez a helyi szél rendszerint akkor jelentkezik, ha az Adriai-tenger fölött ciklon, Ukrajna déli területei felett pedig anticiklon helyezkedik el. A nyomásgrádiens hatására létrejövő szelet a Vaskapu hegyszoroson történő átáramlás számottevően felerősíti, s így az lökéses, keleti, délkeleti szélként éri el Belgrád, Nis környékét, sőt egyes esetekben az Alföld délkeleti részét is. A szélsebesség napi maximumát a reggeli órákban, 5-10 óra között éri el. Hatása évszakosan eltérő, télen erős fagyokat, nyáron lehűlést, néha porviharokat okozhat.

Európában máshol is előfordulnak helyi topográfiai viszonyoknak általános légáramlást megerősítő hatására létrejövő szelek. Például a Temze folyó völgyében március-április hónapokban hideg, száraz szélként fúj az ott *Blackthorn-tél*nek („Kökény-tél") nevezett helyi szél. Svájcban a Drance völgye felől a Genfi-tó irányába fúj mérsékelt szélsebességgel a *bornan*. Ugyanebben a térségben, a Jura-hegység völgyei felől fúj az erősen turbulens jellegű, északnyugati irányú *juran*, amely zord, havas időjárást okoz. Görögországban, a Vardar (Áxiosz) völgyében, a Szaloniki-öböl irányába fúj a *vardar (vardarac)*. Ez hideg északnyugati szél, amely akkor lép fel (elsősorban télen), amikor a légnyomás Kelet-Európában magasabb, mint az Égei-tenger fölött. Mindaddig fúj, amíg a nyomásviszonyok ki nem egyenlítődnek. Az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger között kialakuló nyomáskülönbség hozza létre a nyugatias irányú *poniente* nevű helyi szelet, amely a Gibraltári-szoroson át szállít levegőt a Földközi-tenger medencéjébe.

Ázsiában is találkozhatunk hegyszorosi széllel. Ilyen például Belső-Ázsia jellegzetes helyi szele az *ibe*. A Dzsungár-Alatau és a Tarbagataj-hegység között található Dzsungár-kapun keresztül fúj, vagyis a Balhas-tó, illetve az Ebi-Nor-tó medencéjét elválasztó hegygerincek hegyszorosán át. Általában hirtelen felmelegedést okoz, télen a hőmérséklet rövid idő alatt 20-25°C-kal is emelkedhet. Ez utóbbi tulajdonsága következtében az ibe hasonlít a főnhöz.

II. Antitriptikus szelek

A helyi szeleknek lényegesen nagyobb csoportja tartozik az ún. antitriptikus szelek közé. Legismertebb, s talán legtipikusabb képviselői a *szárazföldi-tengeri (tavi) szelek*. E sajátos légáramlási rendszereket a szárazföldek és tengerek eltérő hőháztartása révén létrejövő hőmérsékleti (légnyomási) különbségek alakítják ki. Nyáron, nappal, derült, szélcsendes időben a gyorsabban és erőteljesebben felmelegedő szárazföld felett egy kisebb sűrűségű, meleg levegőréteg alakul ki, amely idővel a magasba emelkedik, így helyén a légnyomás kisebb lesz. Az ugyanolyan mértékű besugárzást kapó, ám a szárazföldhöz képest magasabb fajhőjű, lassabban melegedő tengervíz fölött a levegő ugyanekkor még hűvösebb, nagyobb nyomású. A tenger felől emiatt kiegyenlítő áramlás

indul meg a szárazföld irányába a vízfelszín, illetve a talaj közelében. Ezt az áramlást *tengeri (tavi) szélnek* nevezzük. *(1. ábra)* Éjszaka a szárazföld erőteljesebben lehűl, miközben a tenger (illetve a nagy kiterjedésű és mélységű tó) vize nem, hanem egyfajta „hőakkumulátorként" fűti környezetét. A hőmérséklet, illetve a nyomáseloszlás ilyenkor a nappalinak a fordítottja lesz, ennek következtében a levegő áramlása a szárazföld felől a tenger irányába történik. Az így kialakuló áramlást nevezzük *szárazföldi (parti) szélnek (2. ábra).*

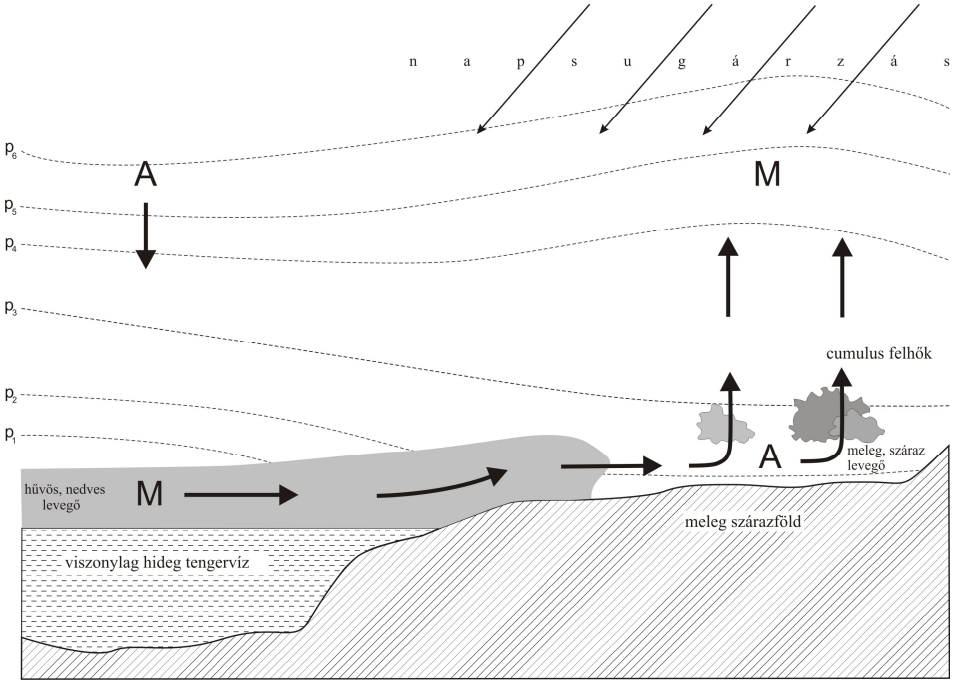

1. ábra. A tengeri szél kialakulásának egyszerűsített modellje. A szárazföld felett felmelegedett, és felemelkedő levegő a magasban szétáramlik ugyan, de nincs zárt cirkulációs cella a szárazföld és a tenger között! (Szerkesztette és rajzolta Dobány Z.)

Ez az áramlási rendszer óceánok (tengerek) és nagyobb tavak partvidékén 1-2 km magasságig érezteti hatását, horizontális kiterjedése a trópusokon néhányszor tíz kilométer is lehet. Közepes és magasabb földrajzi szélességeken, elsősorban a nyári évszakban, a csekély parttagoltságú, sík felszínű, keskeny parti sávban fejlődik ki. Sekély tavak esetében gyengén vagy egyáltalán nem érezteti hatását. A Balaton partvidékén például csak nagyon ritkán alakul ki, ugyanakkor a nagy kiterjedésű, mély vizű Felső-tó (Michigan-tó stb.) környékén, nyáron kellemes hűtő hatást fejt ki. Délnyugat-Franciaországban délnyugati szélként fúj a *garbin*, amely reggel 9 óra körül kezdődik, s aztán fokozatosan

erősödik délután kettőig, s csak estefelé szűnik meg. Hűtő hatása jelentős lehet. A *miejour* viszont meleg, nedves tengeri szél Provence partvidékén. Legerősebben a déli órákban jelentkezik. A *virazon* Dél-Amerika Csendes-óceánra néző partvidékén lép fel ott, ahol az Andok parti láncai meredeken lejtenek a partvidék felé. Ez a helyi szél nagyon erős tengeri szélként lép fel a délelőtti órákban, a szélsebesség maximuma általában a kora délutáni órákban következik be. Éjjel gyenge parti szélként fúj az óceán felé.

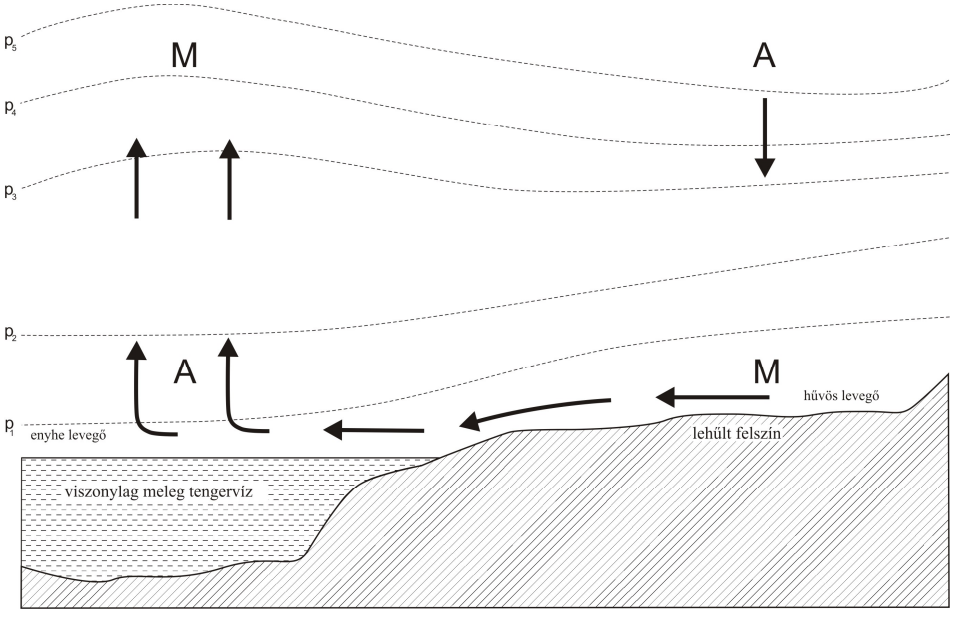

2. ábra. A parti szél egyszerűsített modellje. A tengerek partvidéke mellett a nagyobb kiterjedésű, mély vizű tavak partján is hasonlóan jelentkezik ez a helyi szél, az éjszakai órákban. Fontos feltétel, hogy derült legyen az égbolt (Szerkesztette és rajzolta Dobány Z.)

A szárazföldi-tengeri (tavi) szél kialakulásában a felszín anyagának fizikai tulajdonságai játszanak meghatározó szerepet, a *hegy-völgyi szelek* létrejöttében emellett a felszínformák, valamint a tengerszint feletti magasság hatása is fontos, elsősorban a besugárzott energia eloszlása szempontjából. A hegy-völgyi szél derült időjárású napokon, nagyobb kiterjedésű hegyvidékek környezetében kialakuló, termikus eredetű helyi cirkuláció. Nappal a szél a lejtő és a völgyek tengelye mentén felfelé fúj, ezt nevezzük *völgyi szélnek*. A levegő áramlása napkelte után kb. fél órával indul meg, s napnyugta előtt fél órával szűnik meg. Maximumát a lejtő legnagyobb mértékű besugárzása idején éri el.

Az északi féltekén, a Ráktérítőtől északra, a déli lejtőkön a szélsebesség maximuma elérheti a 20 km/h-t, míg az északi lejtőkön alig észlelhető. A légáramlás nagyjából 500 méter vastag légrétegben zajlik, amely a lejtőn felfelé

egyre vastagszik. A völgyi szelet az a hőmérsékletkülönbség hozza létre, amely a lejtő mentén felmelegedett levegő és az ugyanazon magassági szintben a szabad légköri levegő között keletkezett. Mivel a lejtő mentén felmelegedett levegő sűrűsége kisebb lesz, mint azonos magasságban a környező levegőé, ezért *anabatikus* szélként felfelé fog mozogni a lejtőn *(3. ábra)*. Ilyen jellegű széllel találkozhatunk például a Genfi-tó környékén, ahol a Rhone völgye mentén viszonylag nagy gyakorisággal jelentkezik. Ez utóbbit a sok deformálódott lombkoronájú fa jelenléte bizonyítja, melyek eltorzult alakját az erős, egyirányú szelek hozzák létre. E völgyi szél Valais kantonról kapta a *valais* nevet.

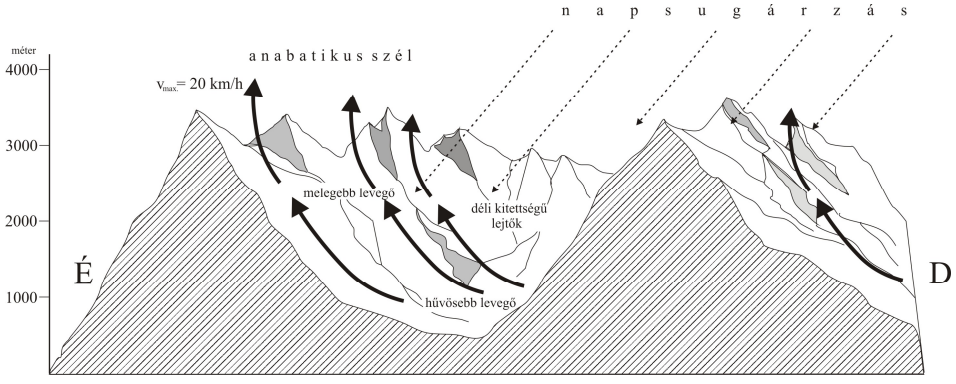

3. ábra. A völgyi szél kialakulásának egyszerűsített modellje (a modell ebben a formában csak az északi félteke Ráktérítőtől északra eső térségében érvényes) (Szerkesztette és rajzolta Dobány Z.)

A hegyi szél a lejtőn lefelé irányuló légmozgás, amelyet a lejtő felszínének kisugárzás hatására bekövetkező lehűlése idéz elő. A lehűlő levegő sűrűsége nagyobb lesz, mint az azonos magassági szintben lévő szabad légköri levegőé, ezért a lejtőn lefelé mozog (*katabatikus szél*). Maximális sebessége kisebb, mint a völgyi szélé, kb. 12 km/h, és a talaj fölött 80-100 méter magasságban erősebb, mint a talaj mentén. Éjszak, illetve napkelte idején figyelhető meg *(4. ábra)*.

A hegyi szél mellett a *gleccserszél* is katabatikus (gravitációs) szél. Ez azonban mindig fúj a gleccser felső szakasza felől a gleccser fogyasztóterülete irányába, függetlenül a napszaktól. A gleccserszél tipikus, konkrét földrajzi térséghez kapcsolható példája a *nevada* elnevezésű helyi szél, amely Ecuador magashegységi régióinak gleccserein nagyon gyakori.

A parti szélrendszereket és a hegy-völgyi szeleket a légkör elsődleges és másodlagos cirkulációira szuperponálódó, mezoskálájú vagy lokális cirkulációinak is tekinthetjük (harmadlagos cirkuláció).

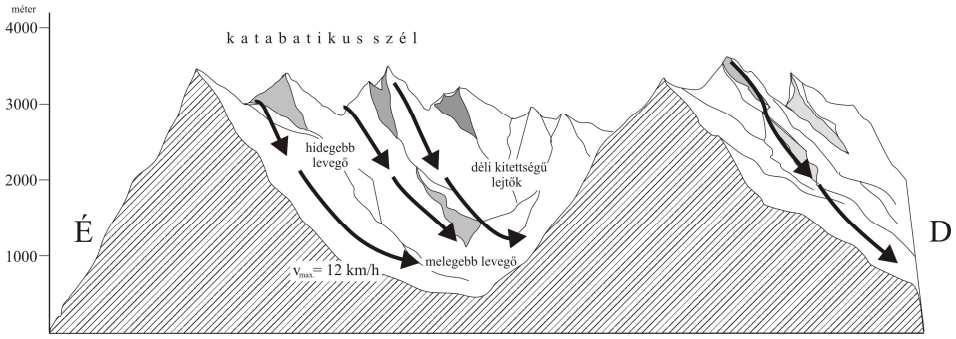

4. ábra. A hegyi szél egyszerűsített modellje (a modell ebben a formában csak az északi félteke Ráktérítőtől északra eső térségében érvényes) (Szerkesztette és rajzolt Dobány Z.)

A hegységek lee oldalán keletkezik a *főn* (bukószél), amely általában meleg, száraz, leszálló légmozgás. Kialakulásának szigorú kritériumai vannak (ezért nem téveszthető össze a katabatikus széllel). A főn létrejöttének alapvető feltétele, hogy a hegység felé áramló levegő a hegység luvoldalán emelkedés közben nedves adiabatikusan lehűlve nedvességtartalmának nagy részét elveszítse, majd a gerincen átkelve, a lee-oldalon száraz adiabatikusan felmelegedjen. A levegő hőmérséklete ennek következtében a luvoldal azonos szintjében mérthez képest magasabb lesz, nedvességtartalma lecsökken, páraéhsége, nyomása, átlátszósága megnő. A lee-oldalon gyors, olykor katasztrofális változásokat idézhet elő a főnszél (pl. lavinákat indíthat el, áradásokat okozhat stb.). A főn sokféle időjárási jelenség kialakulását eredményezheti. A *főnablak* a lee-oldal felett az esetleg összefüggő felhőtakaró felszakadása során jön létre. Orografikus felhőtípus a *főnfelhő*. Jellegzetes lencse alakját a hegygerinccel párhuzamos lee-hullámok hozzák létre. Az ilyen képződményeket egyes vidékeken külön névvel illetik (pl. Nevadában *Bishop-hullám*, a Sziklás-hegységben *chinook-ív* a neve). Szintén orografikus felhőképződmény a *főnfal*. Kialakulásakor a felhőtömeg a hegygerinc vonala mentén, azzal párhuzamosan helyezkedik el, s a környezetétől élesen elváló lee-oldali határa – nagyobb távolságból nézve – függőleges falként tűnik fel. A lee-oldalon gyakran *lee-hullámfelhők* rendeződnek sorokba, a kialakult felhők jellegzetes lencse alakot (*lenticularis*) vesznek fel. Egészen különleges képződmények az ún. *rotorfelhők,* amelyek a lee-hullámok alatti erős turbulencia következtében alakulhatnak ki, abban az esetben, ha elegendő nedvesség áll rendelkezésre. Ha a levegő száraz, a turbulencia jelenlétére semmi sem utal, emiatt a légi közlekedés szempontjából rendkívül veszélyes helyzet áll elő. Ha egy ilyen térségbe egy gép berepül, az könnyen katasztrófához vezethet. *(5. ábra)*

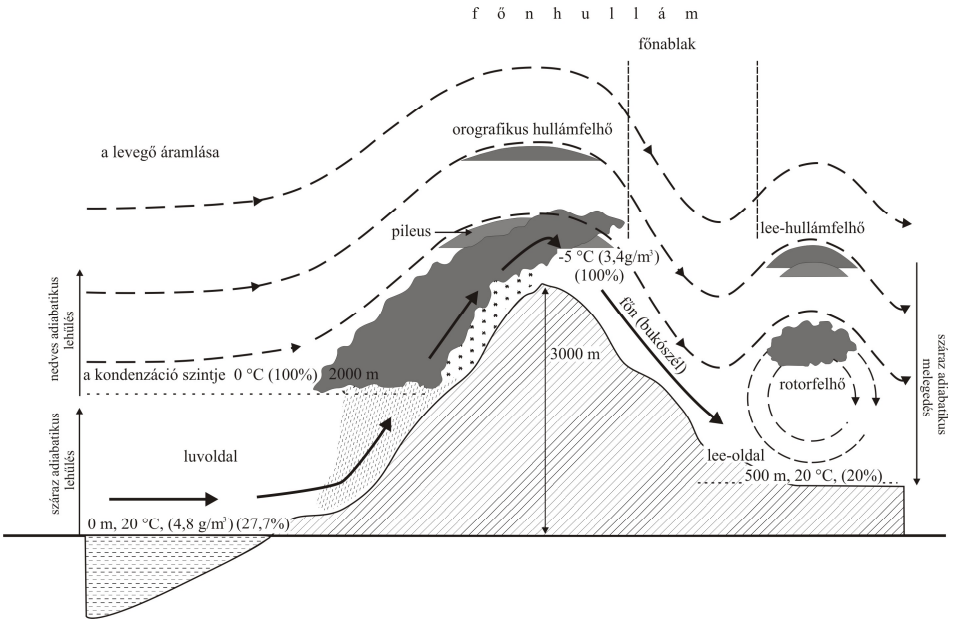

5. ábra. A főn (bukószél) kialakulásához még számos egyéb időjárási jelenség is kapcsolódhat. Az ábrán ezek közül láthatunk néhányat (a rajz horizontálisan erősen torzítva mutatja be a jelenségeket) (Szerkesztette és rajzolta Dobány Z.)

A Földön sokféle helyi szél főn jellegű. Ilyen például az Alpokban a *dimmerfőn*. Ez a főn egyik ritka formája, amely akkor jön létre, ha az Alpok déli és északi oldala között a nyomáskülönbség legalább 12 hPa, valamint nagyon erős magassági szél fúj. Ilyenkor a hegység északi oldalán a felső völgyekbe viharos erősségű főn tör be, majd a völgyek mentén lezúdulva igen erős szélként éri el az alsóbb régiókat. A főn az Alpokban sajátos nevekkel látják el, például az osztrák Alpokban *pyrhener* a neve, a Klagenfurti-medencében pedig *jauk*. A havat megolvasztó meleg főnszelet *aperszél*nek is hívják. Svájcban *bise* a neve. Az Andokban használják a *zonda* elnevezést, Argentínában *williwaws* a neve. *Junta* a neve annak a viharos erősségű főnszélnek, amely az Andok magas gerincein átkelve orkán erősségűvé fokozódhat, és a *puelche* nevet használják arra a keleti szélre, amely szintén főnszélként jelentkezik az Andok nyugati lejtőin. A *papagayo* Nicaragua és Guatemala csendes-óceáni partvidékén lép fel, viharos északkeleti szélként. Hideg levegőt hoz északról, a hegyeken átkelve felhőoszlató hatású. Január és február hónapokban, elsősorban az éjszakai órákban fokozódik viharossá, s három-négy egymást követő napon érezteti hatását. A *Santa Ana* forró, száraz, a főnhöz hasonló sivatagi szél a kaliforniai Santa Ana hágó, illetve folyó mentén. Gyenge légáramlatként indul, aztán viharossá fokozódik. Általában télen fordul elő, s néha több napig szakadatlanul fúj. A *Santa Maria* ugyancsak kaliforniai főnszél. Meleget, szárazságot, porviharo-

kat okoz. A *South easter fallwind* délkeleti bukószél a San Francisco-öbölben. Elsősorban hideg évszakban jelentkezik. A *South-easter* délkeleti főnszél Fokváros térségében. A hegyekből zúdul le a tengerpart irányába, s általában a hideg légtömegek betörését előzi meg. Gyakran viharos jellegű és erős lehűlést okoz. Nyáron (ott október-március) a leggyakoribb. Főn jellegű helyi szél a nemere is, amely Erdélyben a Csíki- és a Háromszéki-medencében, valamint a Barcaságban fejti ki hatását. Az Északkeleti- és a Keleti-Kárpátok felől fúj, elsősorban tavasszal. Viharos széllökésekkel együtt járó, igen zord bukószél. Mivel az említett medencék 600-800 méterrel a tengerszint felett vannak, a leeoldalon leszálló, és a luvoldalon már erősen lehűlt levegőnek már nincs lehetősége felmelegedni. A „Nemere havas szele" sokszor okoz napokig tartó hóviharokat, száraz időszakban pedig heves porviharokat.

Főn jellegű szél a *bóra* is. A dalmát tengerpart hideg, sokszor viharos erejű szele, de máshol is előfordul. Ősszel és télen, ha Ukrajna felett anticiklon helyezkedik el, az onnan kiáramló hideg, száraz levegő átkel a Dinári-hegység nem túl magas láncain. A hideg levegő a hegyek lee oldalán nem tud jelentősen felmelegedni, ezért a meleg tengerparton erős lehűlést, az Adriai-tengeren heves szélrohamokat okoz. Hideg, száraz, északkeleti szél a *novorosszijszki bóra,* a Fekete-tenger partvidékén. Hirtelen lezúduló, nemritkán 45-50 m/s sebességű szél jellemzi (a széllökések a 100 m/s-ot is elérhetik). Leggyakoribb novemberben és márciusban, s évente átlag 50 bórás nap fordul elő az említett térségben. Hasonló helyi szél jellemzi Novaja Zemlja szigetét is.

Bóra típusú bukószél a közismert *misztrál*, amely nagyon erős, lökéses, száraz, hideg északi szél, derült égbolttal. A Rhone völgyében és az Oroszlán-öbölben jelentkezik leginkább, rendszerint akkor, amikor a Tirrén-tenger vagy a Genovai-öböl felett alacsony légnyomású központ alakul ki, s ezzel egyidejűleg az Azori-szigetek felől anticiklon közeledik Közép-Franciaország felé. Misztrál idején a Rhone alsó völgyében a legerősebb a szélsebesség, néha eléri az 50 m/s-ot, máshol ennél lényegesen gyengébb az áramlás. Leggyakrabban télen fordul elő, akkor havonta 3-4 napon. Nyáron a misztrál általában nem olyan heves lefolyású, mint télen. Ha kicsi a légnyomási gradiens, akkor katabatikus jellegű *helyi misztrál* jön létre. Az erős misztrál megsemmisíti a vetéseket, a fákat tövestől tépheti ki. Széltörőkkel és megfelelő építési technológia alkalmazásával védekeznek ellene.

Legyengült misztrálként okoz derült időt a *ponente* Franciaország mediterrán partvidékén, valamint Korzika szigetén. Dél-Franciaországban, valamint Északkelet-Spanyolországban *cers* a misztrál neve (ezt az elnevezést Kalifornia is használják a hasonló tulajdonságú szél megnevezésére). Rendkívül erős szélként elsősorban az Aude-völgyben (Franciaország) jellemző, ott a széllökések elérik 25-28 m/s-ot. Télen hideg, nyáron forró, mindig száraz és derült időt okoz.

Dél-Európában *tramontan* (tramontana) a neve a hideg, heves északi, északkeleti, bóra típusú szélnek. A Pireneusokból lezúduló, misztrál típusú szél *a dramundan*, amely Perpignan tengerparti területén fejti ki hatását. Akkor keletkezik, amikor az Oroszlán-öböl fölött ciklon helyezkedik el és az azori anticiklon pereme eléri Nyugat-Franciaországot.

Az Amerikai Egyesült Államok Washington, Oregon és Montana államainak hegyvidéki területein *chinook*nak nevezik a többnyire délnyugatról fújó meleg, száraz, főn jellegű szelet. Télen gyakran okoz gyors felmelegedést, 15 perc alatt 10-20°C-ot is emelkedhet a hőmérséklet. Havre-ban (Montana állam) 3 perc alatt 17°C-os hőmérsékletemelkedést is regisztráltak már. 1896 december 11-én ugyancsak Montana államban a hőmérséklet -25°C-ról néhány óra alatt +1°C-ra emelkedett. Az első felmelegedés után a hőmérséklet erősen ingadozhat, a hideg és meleg légtömegek gyors váltakozása következtében. Az erős felmelegedést három tényező okozza: a melegadvekció, a leszálló légmozgás miatti dinamikus felmelegedés, illetve az inverzió megszűnése. A chinook rendszerint hírtelen kezdődik, és utána néhány órán keresztül megszakítás nélkül fúj. Gyakran több napig is eltart, átmeneti szünetekkel. Az égbolt rendszerint derült, ám a hegyeket felhők övezik (chinook-ív). Télen észlelhető leginkább, de minden évszakban előfordulhat.

III. Instabilitási szelek

Az erős helyi felmelegedés vagy a felső hideg levegő megjelenése idézi elő az instabilitási szeleket. Ebbe a csoportba tartoznak a heves zivatarokat, szupercellákat, instabilitási vonal mentén rendeződött zivatarokat kísérők is, mint például a *kifutó szél* vagy éppen a *görgővihar*. Ugyancsak a heves zivatarokhoz kapcsolható a *microburst* kialakulása is, amely elsősorban a légi forgalomra jelent óriási veszélyt. Az említett szelek, szélrohamok erős hidegfront során képződött zivatarok kísérőjelenségei. Hírtelen jelennek meg, s viszonylag rövid ideig figyelhetők meg ugyanazon terület környezetében. Rendszerint heves eső, jégeső, felhőszakadás kapcsolódik hozzájuk. Különösen gyakran keletkeznek az Egyesült Államok középső területein. Sajnos az utóbbi évtizedben hazánkban is számottevő pusztítást okoztak az ilyen természetű viharok, s úgy tűnik, gyakoriságuk növekedésével kell számolnunk a jövőben.

Látvány tekintetében a görgővihar a legfélelmetesebb. A görgővihar kísérőjelensége és egyben ismertetője egy járulékos felhőképződmény, az *arcus*.

Az arcus sűrű, horizontális görgeteg, *felhőhenger,* amelynek a széle gyakran szakadozott. A zivatarfelhő alsó homlokzatán jelenik meg, s kifejlett állapotában sötét, fenyegető ívet alkot. A betörő hideg levegőék homlokzatán, a hírtelen magasba emelt meleg, nagy nedvességtartalmú levegőben létrejövő, vízszintes tengelyű forgómozgás hozza létre. Nyáron, főleg augusztus hónapban a Balatonon is előfordul, ilyenkor komoly veszélyt jelent a vitorlázók és a fürdőzők számára *(6-7. ábra)*.

Instabilitási okok miatt jön létre a *porvihar* (*dust storm, Sandhose, sandsturm*), amely a növényzet nélküli, száraz felszínről nagy mennyiségű port és homokot emelhet fel, s szállíthat tova. Az ilyen viharban a látástávolság erősen lecsökkenhet. Főleg sivatagokban, félsivatagokban, sztyepéken a csapadék

nélküli tavaszi és őszi időszakokban gyakori. A levegőben lebegő finom por színe alapján különböző elnevezésekkel látják el (pl. fehér porvihar). Néha Magyarországon is kialakulhat, elsősorban az alföldi területeken.

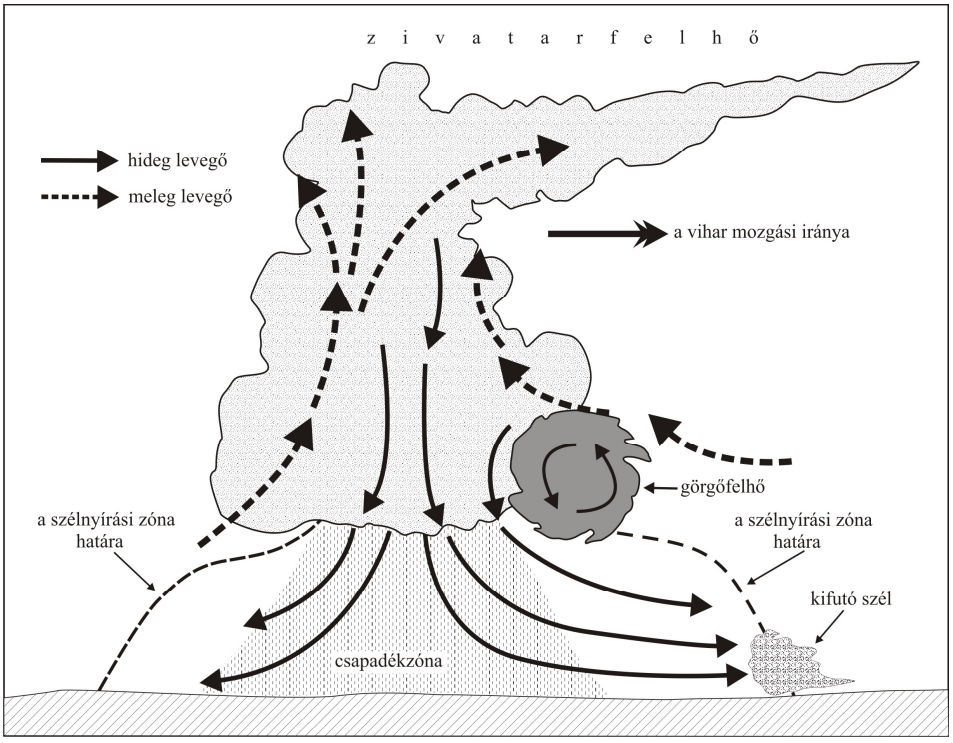

6. ábra. A másodfajú hidegfrontokhoz gyakran nagy energiájú zivatarok (néha szupercellák) társulhatnak. Ilyenkor előfordulhat görgővihar és a frontálzónát megelőző kifutó szél is (T.T Fujita után, egyszerűsítve, rajzolta Dobány Z.)

A porviharok gyakoriak Afrikában, az Arab-félszigeten és Közép-Ázsiában. Szudánban például az esős évszak beköszöntéhez kapcsolható (de nem csak akkor jöhet létre) a *habub* nevű por- és homokvihar. A viszonylag hűvös légtömegek betörésekor fellépő, erős konvekcióval kapcsolatos jelenség általában zivatar környezetében képződik, mintegy 2 órával megelőzve annak megérkeztét. A habub a zivatar előtt halad, attól 20-25 km távolságban, nemegyszer 60 km/h sebességgel. Az általa keltett porfelhő magassága elérheti az 1500 métert is, és ahol átvonul, ott súlyos pusztítást okozhat.

A Szahara nagyon heves, forró, száraz, por- és homokvihart előidéző szele a *számum.* Az arab név eredeti jelentése: *mérgező szél.* Számum idején a levegő hőmérséklete meghaladja az 53°C-ot, relatív nedvességtartalma 10% alá csökkenhet. Hírtelen kitörése hőgutát okozhat. Rendszerint nyugati vagy délnyugati

irányú szélrohamok kísérik. Többnyire rövid ideig tart, s közben a légnyomás gyorsan változik. Általában a Földközi-tenger medencéjében keletre mozgó ciklon meleg szektorában keletkezik, de erősen felmelegedett felszínen létrejövő, nagyméretű konvekció is létrehozhatja. A számum közeledtére utal, ha a levegőt vöröses-sárga homály üli meg és a tárgyak vöröses színezetet kapnak, és a szél fújta homok zaja egyre fokozódik. A Szahara mellett az Arab-félsziget sivatagaiban gyakori, de bármelyik zonális sivatagban előfordulhat. Például Dél-Tádzsikisztánban a számum jellegű szelet *adzsina samal*-nak nevezik (jelentése: ördögi szél). Az „*iráni számum*" a Zagrosz-hegységből kifutó főnszerű szél. Irakban a Tigris és az Eufrátesz között kialakuló, forró, számumhoz hasonló szél a *szam*. A Szír-sivatag felől fújó számum helyi elnevezése *samiyel*.

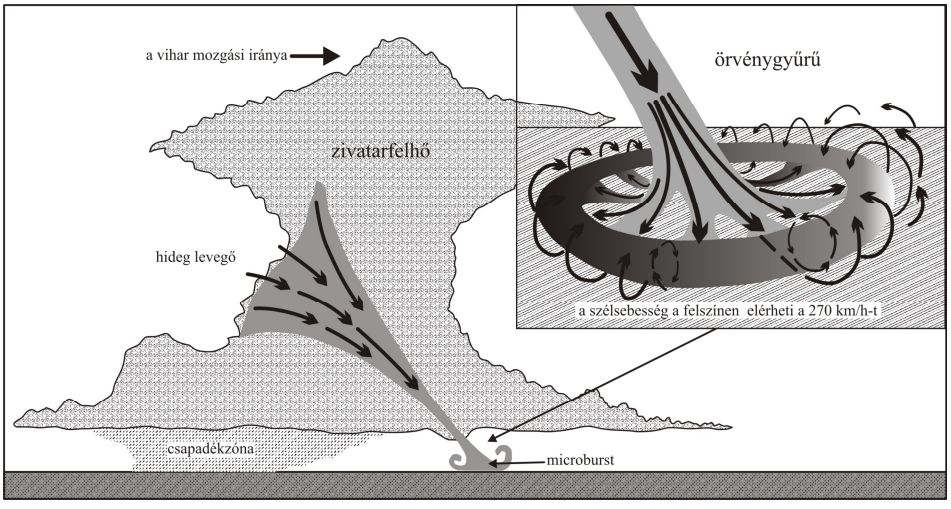

7. ábra. Az egyik legveszélyesebb helyi szél, a microburst. Kialakulása zivatartevékenységhez kapcsolódik. Különösen forgalmas repülőterek környezetében jelent nagy veszélyt a le- és felszálló gépek számára. A viszonylag kisméretű képződménybe berepülő gép helyzete instabillá válik, s szinte törvényszerű a katasztrófa. 1971 augusztusában Koppenhága repülőterén egy ilyen alattomos jelenség miatt zuhant le a MALÉV IL-18-as gépe (T.T Fujita alapján, egyszerűsítve, rajzolta Dobány Z.)

Más típusú instabilitási szelek is előfordulnak a sivatagi környezetben. Kína száraz vidékein és a Tibeti-fennsíkon gyakori a *geg*, ami jelentős mennyiségű port felkavaró *forgószél*. Ehhez hasonló szél fordul elő Egyiptomban, annak a neve *zobaa,* amely oszlopszerűen emeli magasba a port és gyorsan mozog. A *sahel* nagy energiájú homokvihar Marokkóban.

Ha a Turáni-alföld peremére hidegfront tör be, akkor gyakran nagyon heves, poros, nyugati vagy délnyugati szél támad fel, az *afganyec*. Megjelenése porvihart, zivatart, télen havazást eredményez. Rendkívül veszélyes, mert betemetheti a növényzetet és jelentős széleróziót okozhat.

IV. Nagy nyomásgradiens vagy nagy kiterjedésű síkságon létrejövő zavartalan áramlás okozta helyi szelek

Az utolsó csoportba azok a szelek tartoznak, amelyek létrejöttében a nagy nyomásgradiens vagy a nagy síkságokon létrejövő zavartalan áramlás (esetleg a két tényező egyszerre) játszik szerepet. E szelek közül talán legismertebb a *sirokkó* (egyes irodalmakban bukószélként tartják nyílván). Forró, poros, déli, délkeleti, keleti szél. Gyakran viharos, még éjjel is magas hőmérsékletű, keletkezésének körzetében alacsony relatív páratartalmú. Keletkezését egy, a Földközi-tenger déli részén és Észak-Afrikán át kelet felé haladó ciklon előzi meg. A szél a Szaharából érkezik, sokszor vörös vagy fehér porral telítődve, s akár hazánkig is eljuthat (ilyenkor eshet az ún. „vörös eső"). Az áramló levegő a Földközi-tengeren áthaladva magas hőmérséklete következtében sok vízgőzt vesz fel, s mire Máltára, Szicíliába, Dél-Olaszországba ér, kínzóan meleg, fülledt, nedves széllé alakul át. Általában két-három napnál nem tart tovább. Gyakran követi *hideg sirokkó*, amely az átvonuló ciklon hideg szektorában lehűlést eredményez *(8. ábra)*.

8. ábra. Néhány helyi szél előfordulási helye (térsége) Európában (Összeállította és rajzolta Dobány Z.)

Ugyancsak sivatagi eredetű a *harmattán*. Rendkívül száraz, forró és meglehetősen poros, Szahara felől fújó szél. Iránya általában északkeleti, és novembertől márciusig jelentkezhet a passzátszelekkel azonos irányítottsággal. Ez a helyi szél kapcsolatban van a Szahara felett télen kialakuló anticiklonnal. Hatása kiterjed a Guineai-öböl, a Zöld-foki- szigetek, Mauritánia és Marokkó térségére is. Néha 2-3 hónapig kisebb-nagyobb intenzitással fúj. Zónájában 10 évente csak 1-3 alkalommal esik eső. A harmattán által felkavart por nemegyszer az óceánon túlra is eljut. A párás afrikai partvidéken kellemesen hűti a levegőt, a kontinens belsejében azonban komoly károkat okoz. Előfordult már, hogy hatalmas sáskarajokat sodort a part közelébe.

A *ghibli* a Szahara felől Afrika északnyugati partjai felé fújó déli, délkeleti, forró, szárító szél. Líbiában ghiblinek, Marokkóban, Algériában és Tunéziában *chilinek* nevezik. A *khamszin* száraz, forró poros sivatagi szél Egyiptomban és a Vörös-tenger mellékén. Iránya déli, délkeleti, és olyankor lép fel, amikor ciklon vagy ciklonok mozognak kelet felé Észak-Afrikán vagy a Földközi-tenger délkeleti részén át. A ciklon frontjait követi, s gyakran okoz hirtelen hőmérsékletcsökkenést (ha például a khamszint hidegfront követi, akkor nem ritka a 12-16°C-os hőmérsékletcsökkenés sem). Khamszin idején a talajközeli levegő napi hőmérsékleti ingása a 28°C-ot is elérheti. Kivételesen nagy szélvihar idején a felkavart por sávja 200 km széles és 6 km vastag is lehet.

Az Amerikai Egyesült Államok és Kanada területén, téli hónapok igen veszélyes jelensége a *blizzard*. Viharos erejű, hideg északnyugati szél, amely heves hófúvásokat idéz elő a talajról felragadott porhó révén. A blizzard által mozgatott hókristályok eróziós hatása elképesztő. Egy néhány napos vihar során, a szél által szállított hókristályok képesek egy vastag kenderkötelet is elvágni. A blizzard rendszerint a kontinens partvidéke mentén haladó ciklon hátoldalán keletkezik. A vihart bárányfelhők megjelenése előzi meg, melyek egyre vastagszanak, s fokozatosan beborítják az égboltot. A szél rövid időre elcsendesedik, majd hírtelen felerősödik és a széllökések sebessége egészen a vihar végéig növekszik. A prérin az ún. *blizzard black* (fekete vihar) a jellemző.

A viharos szél a felszántott talajt jelentős mértékben erodálhatja, s a levegőbe hatalmas mennyiségű por kerülhet.

A blizzardhoz hasonló, de elsősorban szibériai és belső-ázsiai területeken előforduló, örvényes, erős, északi, északkeleti szél a *burán*. Nyáron rekkenő hőséggel és hatalmas porfelhővel jelentkezik. A felkavart por még a zárt ajtókon, ablakokon keresztül is áthatol. A téli burán a veszélyesebb. Dermesztő hóviharral jár együtt, a kavargó hó szinte lehetetlenné teszi a tájékozódást. Szibéria északi részén ezt a helyi szelet *purgának* nevezik. A *karaburán* erős északkeleti szél Közép-Ázsiában, ahol tavasszal és nyárok okoz gondokat. *(9. ábra)*

Dél-Amerika déli részén, Argentínában és Uruguayban gyakori a *pampero*. A füves pusztákon hirtelen tör ki, meglehetősen hideg, viharos déli, délnyugati szél. Általában hidegfront átvonulását kíséri, gyakran záporokat, zivatarokat és erős lehűlést okoz. Hasonló viharos szél Argentínában a *suestados*.

9. ábra. Ismertebb helyi szelek Ázsiában (Összeállította és rajzolta Dobány Z.)

Végül essen szó néhány Ausztráliában előforduló helyi szélről is. A *brickfielder* (téglaégető) lökéses északi, északkeleti szél Dél-Ausztráliában. Két egymást követő anticiklon közötti alacsony nyomású teknő helyezkedik el, melynek frontvonalán észak felől forró, poros, nagy sebességű sivatagi szél fúj. A benne áramló levegő hőmérséklete nyáron meghaladhatja a +38°C-ot. A szél néhány óra alatt még a növények leveleit is kiszáríthatja. A brickfieldert általában a *southerly burster* (déli szaggató) váltja fel, amely déli irányból fúj, nedves

és hűvös, ennek következtében a hőmérséklet rövid idő alatt 10-20°C-ot süllyedhet, és gyakran jégeső is hullhat. Évente csak 3-8 alkalommal fordul elő, október és március között, hatása azonban így is számottevő az érintett területeken.

Felhasznált és ajánlott irodalmak

AFRIKAI ÚTVONALAK IDŐJÁRÁSA. MALÉV Navigációs Szolgálat, Budapest, 1966

BALÁZS D. (1986): Ausztrália, Óceánia, Antarktisz. Gondolat Kiadó, Budapest

BALÁZS D. (1982): A sivatagok világa. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest

W. J. BURROUGHS – B. CROWDER – T. ROBERTSON – E. VALLIER-TALBOT – R. WHITAKER (2000): Meteorológia. Trio 2000 Produkció, Budapest

CZELNAI R. – SZEPESI D. szerk. (1986): Meteorológia. Műszaki Értelmező Szótár 56. Akadémiai Kiadó, Budapest

DOBÁNY Z. (1994): A helyi szelek. Iskolakultúra. Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata IV/7. pp. 9-15.

T.T FUJITA (1981): Tornadoes and Downbursts in the Context of Generalized Planetary Scales. Journal of the Atmospheric Sciences. 38 (8).

FUTÓ J. (1975): A Föld éghajlata és hatása az élővilágra. Tankönyvkiadó, Budapest

HOMOK ÉS PORVIHAROK AZ EAK TERÜLETÉN. MALÉV Repülési Főosztály Navigációs Tájékoztató Szolgálat, Budapest, 1971

HORVÁTH L. (1978): Repülési meteorológia. Tankönyvkiadó, Budapest

PÉCZELY GY. (1979): Éghajlattan. Tankönyvkiadó, Budapest

PÉCZELY GY. (1984): A Föld éghajlata. Tankönyvkiadó, Budapest

RÉTHLY A. szerk. (1939): A légkör. Budapest

G. D. ROTH (2000): Meteorológiáról mindenkinek. Általános időjárási helyzetek, időjárás-előrejelzés, időjárási jelenségek. Magyar Könyvklub, Budapest

SZABÓ J. szerk. (1991): Repülési lexikon I-II. Akadémiai Kiadó, Budapest

SZÉKELY A. (1978): Szovjetunió I. Gondolat Kiadó, Budapest

TÁVOLKELETI ÚTVONALAK IDŐJÁRÁSA. MALÉV Navigációs Szolgálat, Budapest, 1966

TÓTH R.: Helyi szelek Földünkön I-II-III-IV. Légkör 1989/1, 1989/4, 1990/1, 1990/3.

AZ ÁRVÍZ ÉS A TÁJI IDENTITÁS NÉHÁNY ÖSSZEFÜGGÉSE A BEREGI-SÍKON

DÖVÉNYI ZOLTÁN

1. Bevezető és célkitűzés

A tanulmány címében található fogalmak közül az árvíz nem igényel különösebb magyarázatot, ez eléggé közismert kategória. Más a helyzet a táji identitás esetében, aminek értelmezése jó néhány kérdést vet fel. Egy lényeges probléma a fogalom megközelítésére: ez lehet pl. filozófiai *(Hamvas B. 1988)*, néprajzi-történeti *(Kósa L. – Filep A. 1983)* és természetesen földrajzi is. Az utóbbi esetben leginkább a szociálgeográfiai megközelítés jöhet szóba, mivel itt elsősorban a tér és társadalom egy sajátos összefüggéséről van szó, ahol központi szerepe van a „közösségben élni" szociálgeográfiai alapfunkciónak is.

A földrajztudomány szempontjából tehát különösen fontos, hogy a táji identitás nem csak elméleti, hanem térreleváns kategória is. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy egy adott területen élő népesség valamilyen módon azonosul a térnek ezzel a szegmensével, azaz táji identitással, ill. tudattal rendelkezik. Ebben a megközelítésben a táji identitás egy térvonatkozású csoportkohéziót jelent, ahol a térséghez kötődő beállítottságok a tér érzékelésével, a hazaszeretettel, a térbeli cselekvési orientáltsággal stb. kapcsolódnak összes *(Lexikon .... 2001/2002)*.

A fentiekből kiindulva a táji identitás egyik központi fogalma a csoport, ami valójában a táji identitás hordozója. A szociálgeográfiai megközelítés szerint az egyes csoportok térbeli aktivitása meglehetősen eltérő lehet, a szociálgeográfiai alapfunkciók gyakorlása különböző térigénnyel párosulhat. Ezek az eltérő akciórádiuszok hatást gyakorolhatnak az adott csoport táji identitásában megjelenő térszegmens méretére is *(Dövényi Z. 2008)*.

A táji identitás kialakulására a különböző felszíntípusok eltérő mértékben alkalmasak. A nagy kiterjedésű, egyveretű területeken kevésbé várható a térségi tudat megjelenése, mint az aprólékosan tagolt, mozaikszerű térszíneken. Ebből a szempontból kedvező a helyzet pl. az Alföld azon részein, ahol a szabályozások előtti vízhálózat végezte el a terület aprólékos felosztását. Az így létrejött kisebb területi egységek közé tartozik a Beregi-sík is.

Ez a kistáj több szempontból is kedvező feltételekkel rendelkezett az itt élők táji identitásának kialakulásához. Ezek között történeti és természeti jellegűek egyaránt akadnak. Az utóbbiak között elsőként érdemes említeni, hogy a kistáj évszázadokon keresztül a Tisza által uralt vidék volt, ugyanakkor maga a

folyó teremtette meg a népesség megtelepedésének lehetőségét is. Az állandó települések létrehozásának leginkább alkalmas felszínei a folyó árvizei által kialakított folyóhátak (övzátonyok, parti gátak az újabb terminológia szerint) voltak. Ezek a néhány 10 m-től néhány 100 m-ig terjedő méretű domborzatok nem sokkal emelkedtek ki ugyan a környezetükből, de a folyószabályozások előtt, ill. kb. a 18. század végéig ármentes térszínek voltak, mivel az árvizek szintje akkoriban még jóval alacsonyabb, egyes elképzelések szerint nem lehetett több 1,5, esetleg 2,0 m-nél *(Kohán Z. 2003)*. A táj korai sűrű betelepülését az tette lehetővé, hogy valamivel magasabb felszínek a Tisza főmedrétől távolabb is kialakultak *(Dövényi Z. 2005)*.

A táji identitás kialakulásához a történeti feltételek is kedvezőek voltak a Beregi-síkon. Ide tartozik, hogy a településhálózat meglehetősen stabil, elég sok falu esetében bizonyosnak, vagy valószínűnek látszik a 14–16. századi, ill. a 18. századi alaprajz kontinuitása *(Maksay F. 1971)*. Szintén kedvező történelmi tényező, hogy a török uralom ezt a vidéket már nem érte el, ami lehetővé tette a táj folyamatos lakottságát. Végezetül említést érdemel a vallási kontinuitás is: a reformáció után a népesség rövidesen protestáns lett, s a református vallást napjainkig megtartotta: a Beregi-sík népességének több mint 70%-a 2001-ben is kálvinistának vallotta magát.

2. Módszertani megjegyzések

A Beregi-sík természeti és történeti sajátosságai, viszonylag szerény mérete (556 km^2), aprófalvas településszerkezete, az átlagosnál sűrűbb településhálózata (több mint 5 település/100 km^2) alapján megalapozottan tételezhető fel a beregi táji identitás kialakulása, ami napjainkban is érzékelhető. Mivel azonban ennek vizsgálatára hivatalos statisztikai adatok nincsenek, járható útként a saját felmérés jöhet szóba.

Ennek lehetőségét az a nemzetközi projekt teremtette meg, aminek keretében országhatárok által kettészelt folyómenti tájak összehangolt kutatására került sor. A vizsgálat három mintaterületre terjedt ki: az Elba-völgy a cseh-német határ két oldalán, a Morva cseh és szlovák partmenti területei, valamint a Felső-Tisza-vidék országhatárral kettészelt térsége, azaz a Beregi-sík és Kárpátalja határmenti övezete.

A projekt keretében részletes kérdőíves felmérés készült mindhárom térségben, ami az alapját és a kiindulási pontját képezte a táji identitás összehasonlító vizsgálatának. A Felső-Tisza mentén végzett felmérés Kárpátalján három, a Beregi-síkon pedig négy településben történt. A kiválasztás elsődleges szempontja az volt, hogy a 2001-es árvíz során részben vagy egészében elöntés alá került helységről legyen szó. Így Kárpátalja Kisharangláb, Hetyen és Vári volt a felmérés színhelye.

A Beregi-síkon az említett nagy árvíz hét települést öntött el, közülük négy faluban történt kérdőíves felmérés. Ezekből kettő közvetlenül a Tisza mentén fekszik (Gulács és Jánd), kettő pedig a kistáj belső területén (Tákos, Vámosatya). A kérdőív összesen 26 kérdést tartalmazott, ezek egy része kimondottan a táji identitásra, ill. a Tiszára és az árvizekre irányult. A felmérés során 209 kérdőív született, ezen belül 70 Gulácson, 60 Jándon, 49 Vámosatyán és 30 Tákoson. Minden településen nagyjából minden ötödik háztartás került megkérdezésre.

A választ adók korszerkezete valamivel idősebb mint a lakosságé, közel a fele 50 év feletti volt *(1. táblázat)*. A legidősebb megkérdezett 86, a legfiatalabb pedig 19 éves volt, az átlagos életkor 52,6 évre rúgott. A foglalkozási szerkezet is mutatta a fokozódó elöregedést, mivel a megkérdezettek legnagyobb csoportját a nyugdíjasok tették ki. A térség gazdasági problémáit jelzi a munkanélküliek átlagosnál magasabb aránya *(2. táblázat)*.

1. táblázat. A megkérdezettek korszerkezete

korcsoport	szám	%
ismeretlen	1	0,5
20 év alatt	1	0,5
20-35 év	49	23,4
35-50 év	59	28,2
50 év felett	99	47,4

2. táblázat. A megkérdezettek foglalkozási szerkezete

	szám	%
mezőgazdaság	9	4,3
ipar	17	8,1
építőipar	4	1,9
közlekedés	1	0,5
szolgáltatás	58	27,8
nyugdíjas	91	3,5
munkanélküli	29	13,9

Részben az idősebb korszerkezettel, részben pedig a térség elmaradottságával lehet összefüggésben a megkérdezettek alacsony szintű iskolázottsága is: a megkérdezettek fele legfeljebb az általános iskola elvégzéséig jutott, a diplomások aránya pedig még az országos átlag felét sem érte el *(3. táblázat)*.

3. táblázat. A megkérdezettek iskolai végzettség szerinti megoszlása

	szám	%
8 osztály vagy kevesebb	105	50,2
szakmunkásképző	60	28,7
érettségit adó középiskola	34	16,3
Főiskola-egyetem	10	4,8

A táji identitás szempontjából fontos jellemző, hogy a megkérdezettek közel 2/3-a ott él, ahol született, s a bevándorlók többsége is a szomszédos településekből érkezett – elsősorban házasságkötés miatt. Mindez egy olyan csökkenő létszámú, de zárt közösségre utal, ahol a táji identitás „apáról fiúra", generációról generációra származhatott át.

3. A táji identitás jellemző vonásai

A tájhoz való kötődés egyik alapvető sajátossága, hogy miért maradnak itt egyáltalán az emberek, mi köti őket ide? Erre a kérdésre kereken 500 különböző válasz érkezett, ezekből három „viszi el a pálmát" *(4. táblázat)*. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy a válaszadók élettere meglehetősen kicsi, ehhez lényegében a saját ház, a család, a rokonok és a barátok tartoznak. Így a megkérdezettek többségének az akciórádiusza alig lépi túl a lakóhely határait. Jóllehet maga a táj is az említések 1/10-ét teszi ki, ez azonban megtévesztő, mivel ez jórészt Vámosatyát fedi le, ahol egy híres erdő lényegében a falu szimbólumának is tekinthető.

4. táblázat. Mi köti Önt ehhez a tájhoz?

	szám	%
család	160	32,0
barátok, szomszédok stb.	51	10,2
saját ház	178	35,6
kulturális vagy sportesemények	3	0,6
népszokások és hagyományok	1	0,2
táj	53	10,6
emlékek	19	3,8
falusi közösség	7	1,4
munka	27	5,4
szabadidős tevékenység	1	0,2

Ebben az irányban haladva további lényeges kérdés, hogy miért élnek az emberek ezen a vidéken, ill. az adott településen? Itt meghatározó szerepe van a helyben születések magas arányának, a megkérdezettek nagy részénél a szülőhelynek kiemelkedő jelentősége van (kb. 45%). A második legfontosabb ok a házasságkötés, ez az említések kb. 15%-át tette ki.

A szülőhely kiemelt jelentőségét nézve feltűnően magas az elvándorlást fontolgatók aránya (31,9%). Ennek hátterében különböző tényezők állnak: elsősorban a munkanélküliség, jobb lakókörnyezet iránti vágy, a gyerekek jövőjének megalapozása. Figyelemre méltó, hogy taszító tényezőként az árvíz egyetlen alkalommal sem került említésre. Ennek a hátterében elsősorban az állhat, hogy a felmérés idején már több mint négy évvel voltunk a nagy árvíz után, s addigra az árvíztől tartók már el tudtak költözni.

Annak ellenére, hogy az árvíz nem taszító és elvándorlásra ösztönző tényező, a Tiszával kapcsolatban elsősorban a „fenyegetés" került említésre, s csak ezt követte a „táji elem" megközelítés *(5. táblázat)*.

5. táblázat. Mit jelent Önnek a Tisza

	szám	%
az élet alapja	7	2,3
szállítási lehetőség	3	1,0
akadály	1	0,3
fenyegetés	141	45,8
pihenés	37	12,0
táji elem	119	38,6

Megjegyzés: több válasz is megjelölhető volt

Az árvíz problémája előkerült annál a kérdésnél is, hogy milyen közös identitást közvetít a Tisza? Mivel az identitás fogalma a megkérdezett egyszerű emberek számára meglehetősen elvont kategória, itt közel félszáz személynek nem volt véleménye. Hasonló számban gondolták úgy, hogy a folyó nem közvetít közös identitást, 26 személy viszont az árvíztől való félelmet nevezte meg közös identitásként.

Ezek az adatok is arra utalnak, hogy a Tisza mint identitásképző tényező csak kisebb szerepet játszik, s ebben a térségben a táji identitás inkább magával a beregi tájjal fonódik össze. Hasonlóképpen némileg váratlan válasz született arra a kérdésre is, hogy milyen szerepet játszik az árvíz a vidék életében? A megkérdezettek kb. fele ezt nagyon fontosnak, 1/5-e fontosnak, 2/5-e viszont nem fontosnak minősítette. Az utóbbi magas arány hátterében feltehetően az húzódik meg, hogy a 2001-es árvíz után állami segítséggel egy meglehetősen nagyvonalú újjáépítés történt Beregben. Nem véletlen, hogy ezt az árvizet „aranyvíz" néven emlegetik a térségben, azaz meglehetősen sokan profitáltak az újjáépítésből, pl. egy elpusztult rossz, régi ház helyett kaptak egy újat.

Az újjáépítéssel kapcsolatos anomáliák állhatnak a hátterében annak, hogy a társadalmi klímát a megkérdezettek rendkívül negatívan ítélték meg, döntő többségük szerint a helyi társadalmak megosztottak, s csak néhányan fogalmaztak meg pozitív véleményt *(6. táblázat)*.

6. táblázat. A társadalmi klíma megítélése

	személy	%
támogató	5	2,4
inspiratív	1	0,5
baráti	14	6,6
családi	2	0,9
megosztott	178	84,0
fenyegető	11	5,2
egyéb	1	0,5

A válaszok megoszlása azt mutatja, hogy a 2001-es árvízi katasztrófa egy lényeges cezúrát jelent a lokális társadalmak életében. Főleg az épületállomány újjáépítése, továbbá a kártalanítások és a segélyek elosztása annyi problémát okozott, hogy ennek következtében törésvonalak alakultak ki a korábban egyveretűbb helyi társadalmakban. A negatív megítélés Vámosatyán volt a legnagyobb, Tákoson pedig a legkisebb (95,9, ill. 74,1%). Ez nem meglepő, mivel az utóbbit nagyvonalú állami támogatással teljesen újjáépítették, miközben az előbbi településben meglehetősen sok probléma akadt *(Dövényi, Z. 2009)*.

4. Epilógus

Amikor ezek a sorok – várhatóan – nyomtatásban is megjelennek, éppen tíz éve lesz annak, hogy 2001. március 6-án két helyen átszakadt a Tisza jobb parti töltése Tivadar felett. Jóllehet egy évtized nem rövid idő, ezalatt a Beregi-sík árvízi biztonsága csak kisebb mértékben javult, mivel a leginkább fontos árvízi szükségtározó még mindig nem készült el. Ennek következtében a Beregi-sík településeiben élők lokális és táji identitását az árvíz, ill. annak veszélye nem elhanyagolható mértékben még ma is formálja.

Irodalom

DÖVÉNYI Z. 2005: Az árvizek település- és településhálózat formáló hatása a Felső-Tisza-vidéken – Földrajzi Értesítő 54. 1-2. pp. 85-109.

DÖVÉNYI Z. 2008: A táji identitásról – In: SZABÓ V. et al. (szerk.): IV. Magyar Földrajzi Konferencia. Debrecen, pp. 345-348.

DÖVÉNYI, Z. 2009: Vergleichende Untersuchungen zur Identität der grenzüberschreitenden Flusslanadschaften am Beispiel Theiss – GeoScope Supp. Vol. 4. pp. 92-100.

HAMVAS B. 1988: Az öt géniusz. Életünk könyvek. H. n. pp. 7-112.

KOHÁN Z. 2003: A tradicionális középkori ártéri gazdálkodás geomorfológiai környezete – Földrajzi Értesítő 52. 1-2. pp. 5-21.

KÓSA L. – FILEP A. 1983: A magyar nép táji–történeti tagolódása – Akadémiai Kiadó, Budapest, 4. kiadás. 231 p.

Lexikon… 2001/2002: Lexikon der Geographie – Heidelberg

MAKSAY F. 1971: A magyar falu középkori településrendje – Akadémiai Kiadó, Budapest

AZ ERDŐ SZEREPE A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGI ÉLETÉBEN

FRISNYÁK SÁNDOR

1. Bevezetés

A történeti földrajz az emberi tevékenységi formák (létfenntartási rendszerek) működését, idő- és térbeli változásait vizsgálja.

A Kárpát-medencében élt népek táj- és természeti erőforrás-használatát, a megtelepülést, a gazdaság térszerveződését az erdőségek jelentősen befolyásolták.

A neolitikumban (Kr.e. 5500-3400) és a következő prehisztorikus és történelmi időkben az emberek a termelő munkájuk során *kialakították életterüket.* Az erdős és erdős-sztyepp tájakon kisebb-nagyobb *irtványföldek* létesültek, amelyek – a megfelelő geomorfológiai szinteken – a későbbi fejlődés során összekapcsolódtak, kiterjedt *kultúrpusztákat* (ekeföldeket és legelőket) alkottak. A szántóföldek és a legelők a gazdasági tevékenység aktív, az erdőségek sokáig a társadalom passzív (tartalék-) területei voltak. *Az erdőirtás (és a vízrajzi alapstruktúra átformálása) a terület eltartó- és értéktermelő képességének növelése érdekében történt.*

Az erdő-ökoszisztéma folyamatosan megújuló energia- és nyersanyagforrás, a népesség növekedésével egyre jelentősebbé vált a Kárpát-medence gazdasági életében.

Tanulmányomban a Kárpát-medence erdőségeinek gazdasági jelentőségét foglalom össze a magyar honfoglalás korától 1920-ig.

2. A Kárpát-medence erdőségei

Az erdőségek egykori kiterjedéséről a vegetáció- és tájkép-történeti kutatások adnak tájékoztatást. A Kárpát-medence mai természetes vegetációjában az erdők potenciális kiterjedését 95%-ban (hazánk mai területére számítva 85%-ban) állapították meg *(Bartha 2000, Bartha – Oroszi 2004)*. A régészeti leletek allokációja és egymásra rétegződése alapján ismerté vált, hogy a honfoglalás előtti erdőirtás és gyepfeltörés a lösz- és egyéb negyedidőszaki üledékekkel borított területeken kezdődött és jelentősen átalakította a természetes vegetációt. A Kárpát-medence első évezred végi, kora Árpád-kori potenciális növénytakaróját Györffy György és Zólyomi Bálint (1994) rekonstruálta és térképen is megjelenítette, körülhatárolva a félnomád életformának leginkább megfelelő területeket *(1. ábra)*.

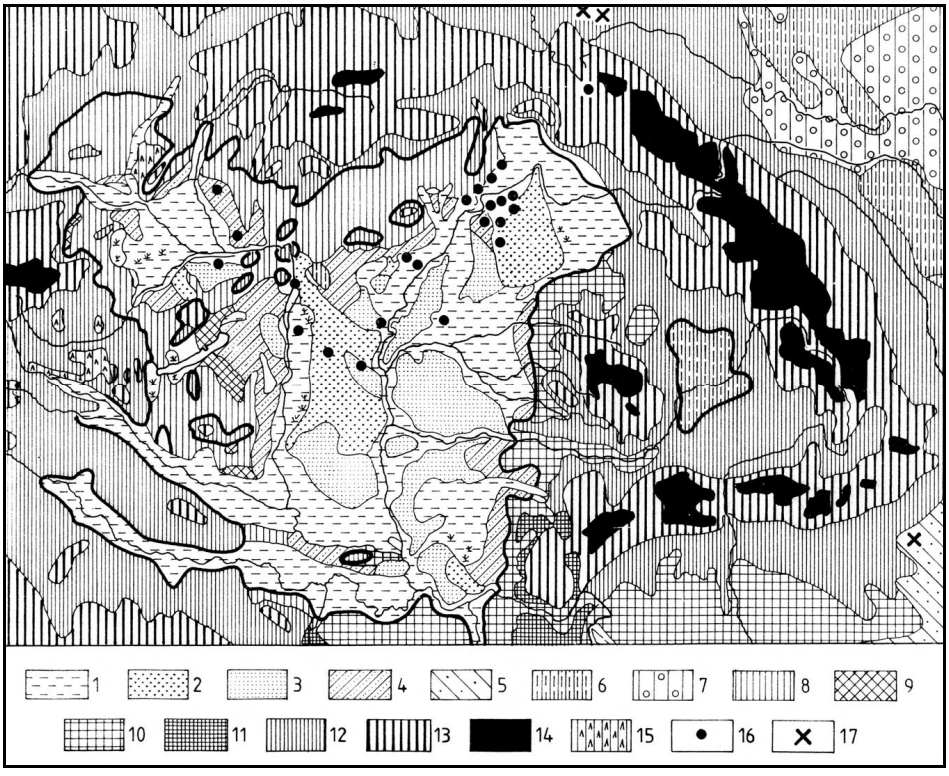

1. ábra. A Kárpát-medence és környékének potenciális növénytakarója az I. évezred fordulója körül (Zólyomi Bálint nyomán, kevés módosítással).

Jelmagyarázat: 1= folyómenti fűz-nyár ligetek, magastéri szil-kőris-tölgy elegyes szálerdők, nádas mocsarak, szikesek, sziki tölgyesek, tőzeges rétlápok, 2= alföldi homokhátak pusztai gyöngyvirágos kocsányos tölgyesei, közepén nyáras borókások pontus-szubmediterrán jellegű homokpuszták, buckaközi szódás szikesek, 3= alföldi füves löszhátak tatárjuharos-tölgyes foltokkal, törpemandulás cserjék, 4= az Alföld erdőssteppéjének részben már szubmediterrán jellegű tatárjuharos-molyhostölgyes-cseres-tölgyerdeje, löszpuszta foltokkal, 5= a havasalföldi erdőssteppe tatárjuharos lösztölgyese, 6= a moldvai-podóliai löszös hátság felszakadozott tatárjuharos-tölgyese, 7= a kelet-európai kocsányos tölgy zárt lomberdős zóna, részben még gyertyánnal, 8= a Pannon-dombság zárt cseres-tölgyes szálerdeje, 9= szubmediterrán molyhos tölgyese és virágos kőrises elegyes szálerdők, 10= Dáciai-moesiai dombvidéki cser- és farnetto-tölgy elegyes szálerdők, 11= Balkáni hegyi ezüsthársas-kocsányos tölgyesek, 12= Közép-európai, mélyárnyékú gyertyános-kocsánytalan tölgyes szálerdők (bükkös szigetekkel), ártérperemi gyertyános kocsányos tölgyesek, 13= Közép és dél-európai mélyárnyékú hegyi bükkösök, jegenyefenyős-bükkösök, délnyugaton illír, északkeleten kárpáti-erdélyi jelleggel, 14= Európai magashegységi lúcfenyvesek, szubalpin cirbolya fenyvesekkel és alhavasi-havasgyepek, 15= Közép-európai savanyú talajú erdei fenyővel elegyes tölgyerdők, 16= a magyar kalandozás kori sírokból előkerült tarsolylemezek lelőhelyei, 17= a Kárpátoktól keletre feltárt magyar, illetve magyar jellegű sírok és temetők. (A vastag vonal a félnomád életmód vitelére kedvező terület határvonala).

A honfoglalás és kora Árpád-kor erdősültsége kb. 40%-ra tehető *(Kordos 1994)*. A történeti ökológusok szerint a középkori és kora újkori erdőségek kiterjedése nem állapítható meg, pontos adatok csak a 19. század második feléből állnak rendelkezésünkre. Szabó Péter tájtörténet-kutató a 15. század végi Magyarország erdősültségét a Kárpát-medence különböző pontjairól, az összterület alig 1%-áról származó okleveles adatok alapján 34%-ban határozta meg, de ezt nem tartja elfogadhatónak, kb. egy 25%-os értéket tekint reálisnak. A középkor végi 25%-os erdősültség – amely Szabó felfogása szerint a 20. századig változatlan – biztosítja „az ember és erdő működőképes kapcsolatát" *(Szabó 2009)*. A geográfusok a Kárpát-medence Karszt-hegység nélküli területén (310000 km^2) az erdő eredeti térfoglalását 250000 km^2-ben (=80%), az erdős-sztyepp kiterjedését 60000 km^2-ben (=20%) állapították meg *(Prinz 1938, Bulla – Mendöl 1947)*.

A 18. század végi erdőterületeket az első katonai felmérés térképszelvényei örökítették meg, de ennek felhasználásával még nem számították ki az erdősültség akkori mértékét. Magda Pál 1818-ban megjelent ország-leírásában harmincháromvármegye 1790. évi erdősültségi adatait közli: pl. Máramarosban 69,4%, Liptóban 62,5%, Árvában 54,5%, Zólyomban 53,1%, Turócban 52,7% volt az erdő területi aránya *(Benda 1973)*. Később, 1847-ben a Kárpát-medence erdősültsége (Erdély és Horvát-Szlavónia nélkül) 32% volt. A 19. század közepén Krassó (64,9%), Máramaros (61,2%), Ugocsa (49,2%), Zólyom (49,2%) és Bereg (48%) megyében volt a legmagasabb az erdők aránya *(Benda 1973)*.

1896-ban a 90000 km^2-es erdős terület 27,7%-kal részesedett a Kárpát-medence összterületéből (Horvátország nélkül 77.000 km^2, illetve 25,5%). Az erdőségek túlnyomó része a kárpáti hegységkeret, a Dráva-Száva köze és a belső medenceválasztó hegységek területén összpontosult *(2. ábra)*. Az erdőállomány 60%-a 600 m-nél magasabb, 30%-a a 300-600 m közötti és 10%-a a 300 m alatti domborzati szinteken helyezkedett el. Az erdőterület 28%-át a tölgyfaerdők, 51%-át a bükk- és egyéb lombosfa erdők és 21%-át a fenyőerdők borították *(3. ábra)*.

A medenceközpont *erdős-sztyepp* síkságait domb- és hegyvidéki erdőségek keretezik. A dombságok és középhegységek felszínét átlagosan 600 m magasságig (a medence belsejében 700 m-ig, Erdélyben 800-850 m-ig) a nagy hő- és fényigényű *tölgyerdők* és *gyertyános tölgyesek* foglalják el. A tölgyerdő-övezet felett a kisebb fény- és hőigényű, több csapadékot kívánó *bükkösök* alkotják a Kárpát-medence legkiterjedtebb erdőségeit, nyugaton 1300, keleten 1500 m-es magasságig. A hegységkeret magasabb régióit (északnyugaton 1500 m-ig, keleten és délkeleten 1700-1800 m-ig) a *fenyőerdő-övezet* uralja. A magasság további növekedésével kb. 300 m széles övezetben megjelenik a *törpefenyő* és a *havasi gyep*, a Magas-Tátrában és a Déli-Kárpátokban a sziklahavasok öve *(Bedő 1885, Bulla – Mendöl 1947)*.

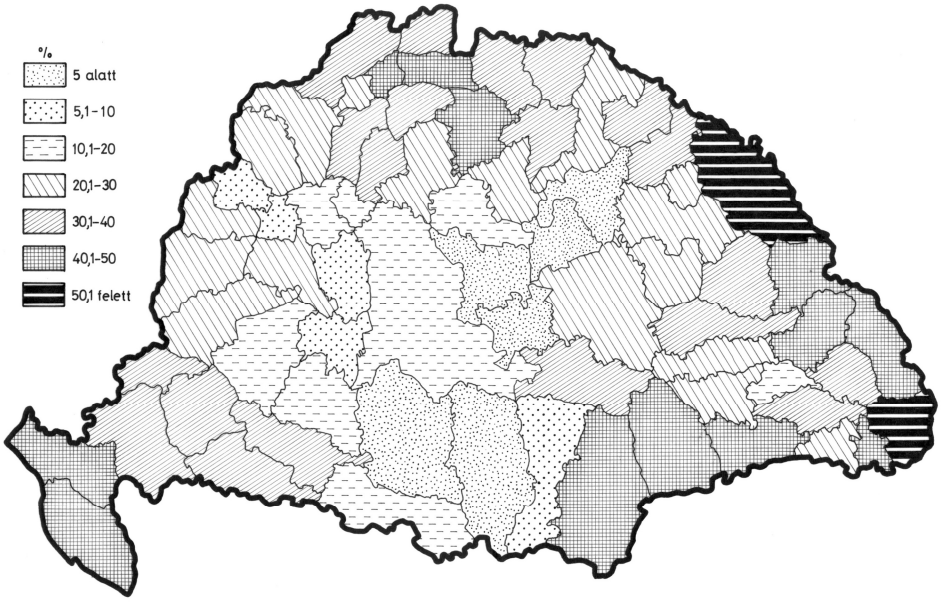

2. ábra. A vármegyék erdősültsége a 19. század végén

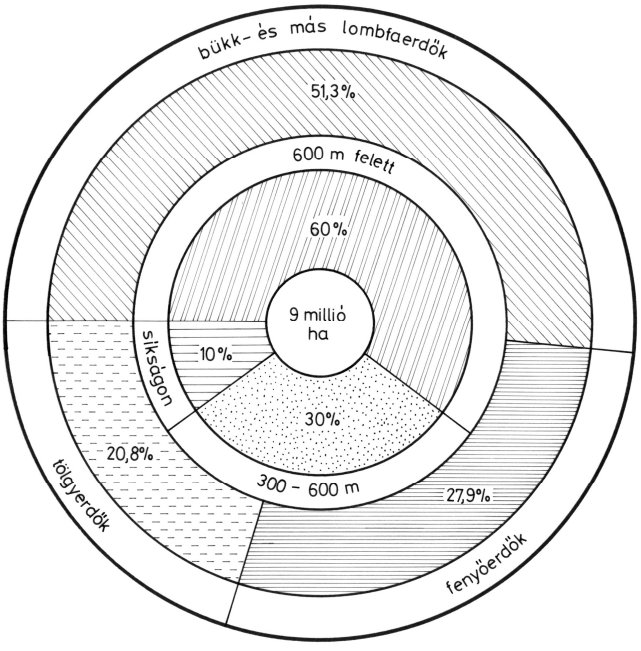

3. A Kárpát-medence erdőterületeinek megoszlása 1890-ben domborzati szintek és fafajok szerint

3. Az erdőirtás idő- és térbeli változásai

Az erdészettörténeti szakirodalom szerint az *erdőirtás első időszaka az államalapítás korában kezdődött és a 13. században (a Felvidéken a 14., Erdélyben a 15. században) tetőzött (Kolossváry 1975, Magyar 1993, 2000)*. A honfoglalás és a kora Árpád-korban a pásztorkodó és földművelő életformát folytató magyarság szállásföldje a Kárpát-medence sík- és dombvidéki területeire, az erdős-sztyepp és a tölgyerdő-övezetre terjedt *(1. ábra)*. Az erdős peremtájak humanizációja később, a 13/14. század fordulójára fejeződött be. A legeltetésre alkalmas (100000 km^2-es) alföldi nagytáj gyér népessége nem kényszerült arra, hogy erdőirtásokkal növelje életterét. Az erdős-sztyepp síkság gyephozama magasabb (10-50 q/kat. hold), mint a korábbi őshazákban, Levédiában vagy az Etelközben. A földműves kultúra magterületei az Alföld ármentes térszínein, kezdetben a löszös életkamrák, majd a futóhomokos hordalékkúp-síkságok ártérperemi részein, továbbá a termékeny dombvidéki tájakon alakultak ki. A dombsági földműves kultúra megteremtése már szükségessé tette az erdők irtását. A földművelést – az alacsony népsűrűség és a földbőség miatt – a 13. század elejéig a szántó-legelő vagy a szántó-erdőváltó módszer alkalmazása jellemzi. A 13. században – az európai agrárforradalom hatásaként – fokozatosan elterjedt a nyomásos gazdálkodás és a hatékonyabb talajművelés eszköze, az ún. fordító eke használata. Az Árpád-kor végén és a 14. században az agrárinnovációk következményeként a terméseredmények növekedtek (pl. a maghozamok átlaga a korábbi kétszeresről négy-ötszörösére emelkedett). A medencerendszer sík- és dombsági tájain a szántógazdálkodás módszer-változása (a hozamok növekedése) miatt az irtásföldek kiterjesztése mérsékeltebb ütemű volt, mint a Kárpátok és a belső medenceválasztó hegységek területén.

Az erdőirtással kialakított kultúrtájak a medence-központból hatoltak be a teraszos folyó- és patakvölgyekbe és az intramontán kismedencékbe. Az erdők irtása a völgytalpakon és teraszfelszíneken kezdődött és a magasabb térszínek felé folytatódott *(4. ábra)*. A 14-15. században, amikor a vlach pásztornép migrációjával a Kárpátokban teret nyert a havasi gazdálkodás, a magashegységek havasi legelő-övezetéből, felülről lefelé is megindult az erdők irtása *(5. ábra)*. A 13. századtól a nemesfém bányák és a kapcsolatos feldolgozó ágazatok nagymennyiségű bánya- és tűzifát igényeltek. A Selmeci-hegység, a Gömör-Szepesi-érchegység, a Gutin és az Erdélyi-érchegység bányavárosai körül intenzív erdőirtás kezdődött. A középkor végére (a 15/16. század fordulójára) az ország lakóinak száma kb. 4,2-4,5 millióra növekedett és az agrárgazdaság erdőirtással és gyepfeltöréssel elfoglalta a földművelésre és pásztorkodásra legalkalmasabb térszíneket. *A középkori erdőirtást szükségszerű tevékenységnek értékeljük, amely a gazdálkodási tér kialakítása érdekében történt*.

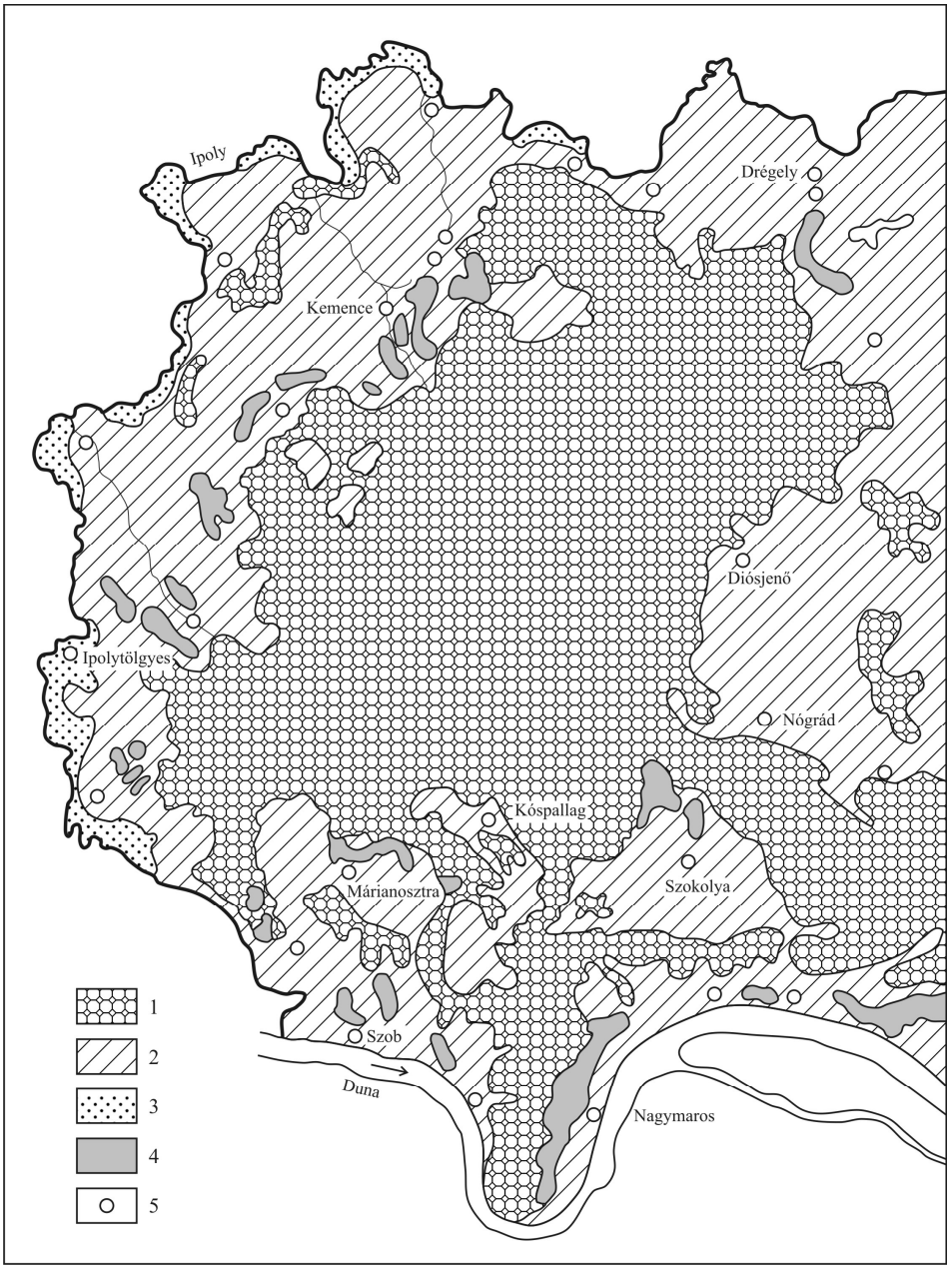

4. ábra. A Börzsöny erdőségei a 18. század vége felé. Jelmagyarázat: 1= erdő, a patakvölgyekben rét- és legelősávok, 2= szántó, rét és legelő, kisebb erdőmaradványokkal, 3= ártéri gyep, 4= szőlő, 5= erdő- és mezőgazdasági település

A hódoltság korában, a 16-17. században folytatódtak az erdőirtások. A Kárpát-medence központi, török által megszállt területeiről a népesség a Királyi Magyarország és Erdély földjére menekült, ahol völgyek és a hegységközi kismedencék népességeltartó kapacitását erdőirtással növelték. Az alföldi makrorégió a hódoltság korára már erdőhiányos terület, melynek maradék erdőségeit a khász városok lakói tovább csökkentették. Az erdőpusztítás intenzív sávja a végvár-övezet volt, ahol egyrészt a várépítések, másrészt a várkatonaság igen jelentős mennyiségű tűzifaszükséglete miatt fogyatkoztak az erdőségek. A török korban a népesség száma alapvetően nem változott: 1720-ban az országnak kb. 4-4,5 millió lakosa volt, nagyjából annyi mint a mohácsi csata előtt. A 18. században a gazdasági élet újraszervezése dinamikus népességnövekedéssel kapcsolódott össze. A természetes szaporodás és az idegen népek betelepülése eredményeként 1784/87-ben az ország lakosságszáma elérte a 9,9 milliót. A népesség-gyarapodással lépést tartott a mezőgazdasági termelés fejlődése, a régi kultúrtájak helyreállítása és az újabb területek gazdasági birtokbavétele. Az agrárium térnyerése, a hegységkeret bánya- és feldolgozóipara és a településfejlesztés (több mint 5 millió ember hajlékának felépítése) növekvő fakitermeléssel, vagyis további erdőirtással járt.

5. ábra. Erdőirtással növelt alhavasi legelő-övezet (polonina) a Kraszna-havas vidékén. Jelmagyarázat: 1= erdő, 2= patakvölgyek, a kiszélesedő völgytalpakon gyepborítással, 3= alhavasi legelő

A 18. század az *erdőirtás második nagy korszaka*, mely változó intenzitással egészen a 19. század végéit tartott *(Frisnyák 1990)*. A korszakon belül, 1750-től 1850-ig több mint 4 millió kat. hold (=23000 km^2) erdőterületet pusztított el az export célokat szolgáló hamuzsír-égetés és egyéb faipari tevékenység *(Glaser 1935)*. A 19. század közepétől 1918-ig további 14300 km^2 erdő esett áldozatul a rablógazdálkodásnak *(Csifféry 2006)*. A 18-19. században az erdőirtás döntő hányada a kárpáti hegységkeret területén történt, elsősorban olyan helyeken, ahonnan a fa (és faipari termékek) elszállítása biztosítható volt.

4. Az erdőhasználat változásai a Kárpát-medencében

Az erdő akkor vált gazdasági erőforrássá, amikor azt az ember (a társadalom) hasznosította. Gazdasági értékét – az egyes fejlődés-szakaszokban – a használat mértéke és módja határozta meg. Az *erdőhasználat* (a néprajzban erdőélés vagy erdőkiélés) a megtelepedésünk időszakától *fokozatosan beépült a paraszti társadalom ciklikusan ismétlődő gazdasági tevékenységébe*. A földközösség az erdő közös használatára is kiterjedt: *a parasztság szabad erdőhasználata a 16-17. századig tartott*.

Az államalapítás korában a Kárpát-medence lakatlan erdőségei – a nyugati feudális államokhoz hasonlóan – a király tulajdonát képezték. A magyarság szállásterületét övező erdőrengeteg külső pereme természetes védelmi gyűrűt (mélységben tagolt *gyepűrendszert*) alkotott. Az erdők védelmi jelentősége a határvármegyék szerkezetében is megmaradt. A kora Árpád-kori *határvármegyék* (marchiák) egyes elemei, a földvárak, a határőr-telepek, a hágók és a szorosok térségében kiépített akadály-létesítmények temérdek mennyiségű fa felhasználásával készültek. A földvárak gerenda-szerkezetének kialakításához több 10000 m^3 fa kellett, amit a környékbeli erdőségekből biztosítottak.

A 12. században, amikor az ország földjének 2/3 része az uralkodó birtoka volt, a Kárpát-medence hatalmas erdővidékein *királyi erdőgazdaságok* létesültek (pl. a Beregi, a Máramarosi, a Sárosi, a Pataki, a Zempléni és a Zólyomi *erdőispánság*). Az erdőispánság az erdők felügyeletén kívül igazgatási és igazságszolgáltatást látott el. A királyi erdőuradalmakba szolgálónépeket, erdő- és vízóvókat (Végardó, Hídvégardó), darócokat (vadfogókat), vadászokat, sólymárokat, halászokat stb. telepítettek. A 13. század végéig fennálló királyi erdőuradalmak helyén, birtokadományozások révén *egyházi* és *magánföldesúri birtokok* alakultak. *Az Árpád-korban az erdő haszonvételében az élelmezés, a vadászat, az erdei legeltetés, a makkoltatás és az erdei méhészet volt az elsődleges (Kolossváry 1975)*.

A fakitermelés egyrészt a lakosság épület-, szerszám- és tűzifaszükségletének kielégítését, másrészt az agrárterület bővítését szolgálta. A termőföld-bővítés érdekében folytatott erdőirtás különböző módszerekkel történt, legtöbb esetben *égetéssel*, a faanyag gazdasági hasznosítása nélkül. *Az erdőirtás a középkor végéig*

hasznos gazdasági tevékenységnek számított, melyet a Felvidéken a soltészek, a Kárpát-medence keleti erdős hegyvidékein a kenézek által vezetett telepesek végeztek. Az irtványfalvak általában kevés (és alacsony hatásfokkal) művelhető területtel rendelkeztek. A lakosság megélhetését az *erdei állattartás* és az *erdőmunkák* (fakitermelés, -fuvarozás, erdei termékek gyűjtése stb.) tették lehetővé. A bányászfalvak és -városok környezetében a bányaerdők használatát (a vágásforduló bevezetését) a 16. században királyi és helyi rendelkezések szabályozták.

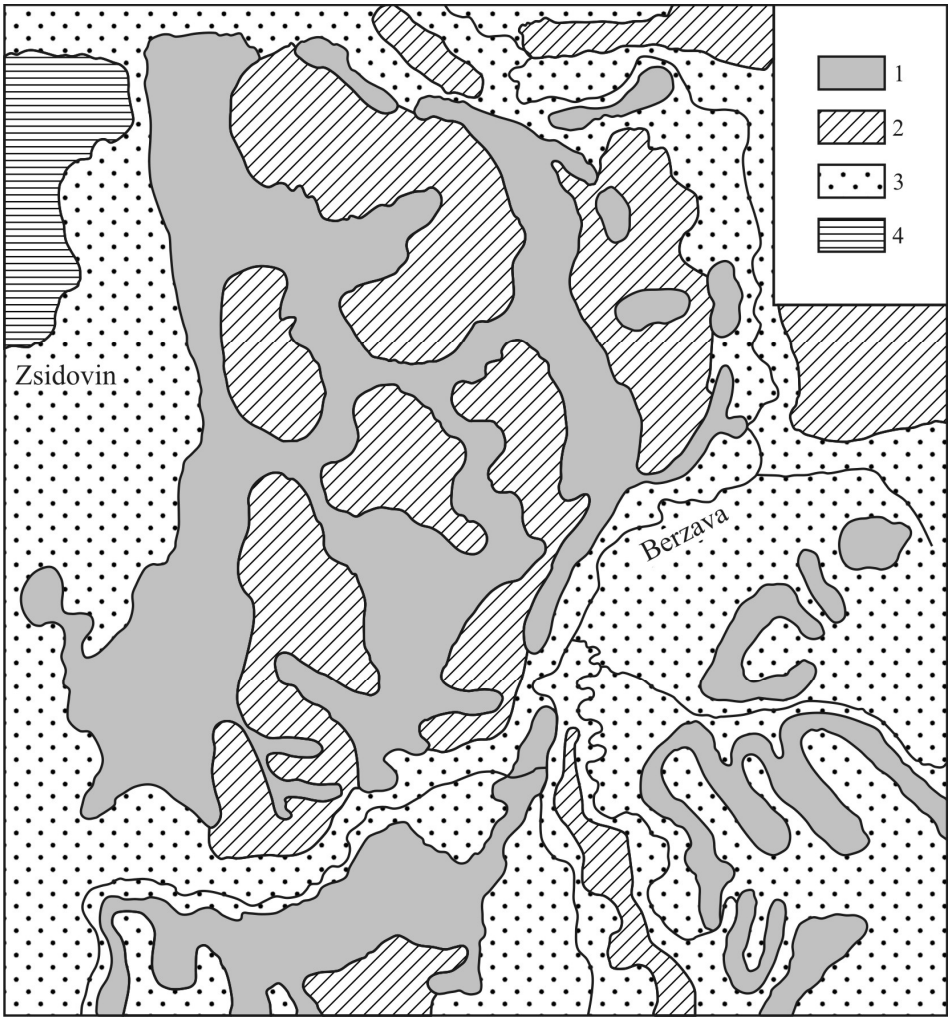

6. ábra. Az erdő feldarabolódása a Berzava mellékén a 18. században. Jelmagyarázat: 1= erdő, 2= szántó, 3= rét és legelő, 4= belterület (épített környezet)

A montánipar (a bányák, kohók, hámorok, üveghuták és egyéb tűzzel dolgozó officinák) a középkortól egyre növekvő mértékben igényelték a bányafát és a magas kalóriaértékű faszenet. A szénkorszak előtt a fa, a faszén és a vízenergia jelentette az energiagazdálkodás alapját. Az ipari telephelyek tehát az erdőhöz és a vízhez kötődtek. Pl. egy üveghuta évi faigénye 5-10000 m^3 volt *(Csiffáry 2006)*. Ha az üveghuta a környékbeli fakészletet (erdőt) felhasználta, tovább vándorolt, az erdőirtvány pedig regenerálódott vagy rét- és legelőterületként hasznosult. A nagy energia (faszén-) felhasználó vaskohászat a nyersanyag- (vasérc-) lelőhelyek, a vízenergia és az erdőségek közelségébe települt. A 16. század második felében a Gömör-Szepesi-érchegységben, a Garam-völgyében, Erdélyben Torockó és Vajdahunyad térségében összesen 160 vasolvasztó-kemence termelte az ipari és mezőgazdasági szerszámok alapanyagát. A faszén- és mészégetés mellett a gazdasági élet minden területén jelentkező faigényt helyben vagy a legközelebbi erdőségekből igyekeztek kielégíteni.

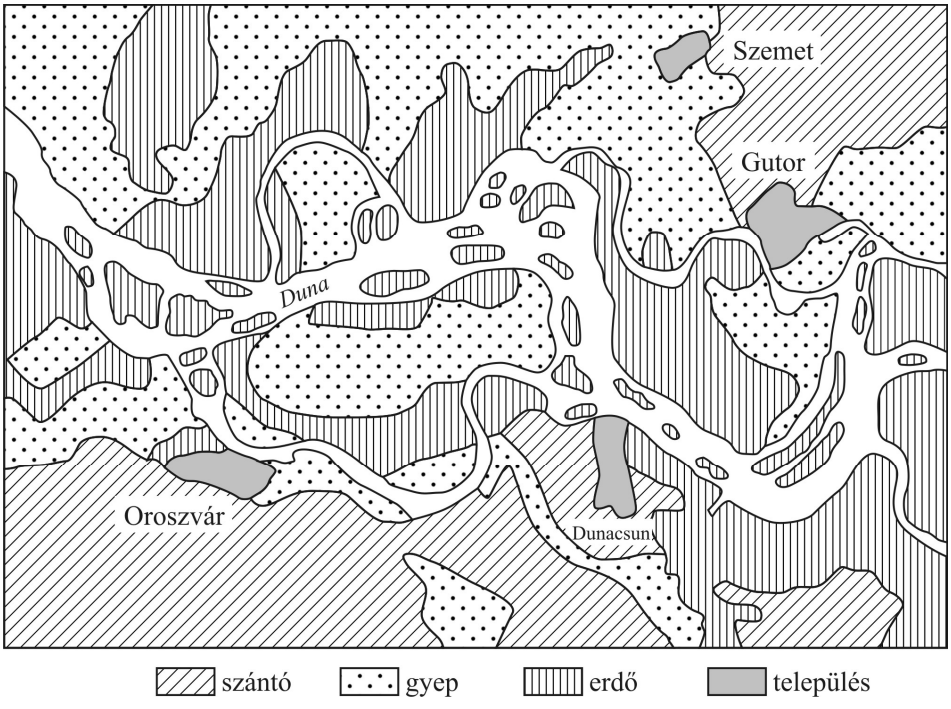

7. ábra. Ártéri erdő az Öreg-Duna Oroszvár környéki szakaszán a 18. században. Az ábrákat szerkesztette Frisnyák S., rajzolta Dobány Z. és Mikó T.

A helyi erdők hiánya már a középkorban szükségessé tette a fakereskedelmet, mely később interregionális jellegűvé vált. Az alföldi tájak élelmiszer- (elsősorban gabona-) feleslege és fahiánya, a kárpáti hegykoszorú fafeleslege és

élelmiszer-hiánya indukálta a régiók (országrészek) közötti térkapcsolatokat. A Kárpát-medence centripetális vízrajzi hálózata a fa-, a faipari és egyéb montánipari termékek szállítási útvonalait jelölte ki. A hegyvidéki erdőségek fája a kisebb folyókon (Sajó, Hernád, Bodrog) úsztatással, a Tiszán és mellékfolyóin pedig tutajokkal jutott el az alföldi fakereskedelmi és faipari központokba (Tokaj, Szolnok, Szeged). A Duna mentén Komárom, Vác, Pest-Buda és Baja fapiaca és fafeldolgozó (hajó-, bárka- és szekér-gyártó) ipara volt a legjelentősebb. A hegység és a síkság határán, a folyók alföldi völgynyílásában vásárvárosok alakultak ki, többek között jelentős fatelepekkel, -raktárakkal, -feldolgozó üzemekkel (Ungvár, Munkács, Huszt, Nagyvárad, Temesvár stb.). A fűrészipar az erdős hegyvidéken, a nyersanyag-forrás mellett, az energiát adó vízfolyások mentén alakult ki (a Felvidéken a 15., Erdélyben a 16. században). A kisebb vízfűrészek évente 350-400, a nagyobbak 800-900 m^3 fát dolgoztak fel, a 16-17. században döntően a hazai felvevőpiacok számára.

Az erdős hegységkeret és az erdőhiányos, agrártermelést folytató síkségi területek egymás kiegészítő (komplementer) tevékenységet folytattak és alapvetően meghatározták a gazdasági térszerkezet és kapcsolatrendszer formálódását *(Frisnyák 1990)*.

A népi erdőhasználat (a faizás) a középkori szokásjog alapján, a 16. századtól – amikor az erdő is a földesúri allódium részévé vált – az urbárium által előírt módon, tehát szabályozottan történt. A jobbágy-parasztság környezetgazdálkodásában az erdei mellékhaszonvételek (a legeltetés, a sertés-makkoltatás, a cserkéreg-hántás és a gyűjtögetés) elsődlegessége mellett a saját használatra kitermelt fa kisebb jelentőségű volt *(Magyar 2000)*. A 18. században az energia- (tűzifa-) igény és az erdőipari termékek (hamuzsír, deszka, dongafa stb.) konjunktúrája miatt gyors ütemben fogyatkoztak a hazai erdőségek. A folyamat hosszú távú hatásait, gazdasági következményeit felismerve, Mária Terézia 1769. évi erdőrendtartása a korszerű erdőgazdálkodásra való áttérést szorgalmazta. Az erdőrendtartást követő, részben osztrák mintára épülő erdőtörvények (1791, 1807, 1879 stb.) gyorsították az okszerű erdőművelésre való áttérését.

A kedvező exportlehetőségek továbbra is magas fokon tartották a fakitermelést és a faipari alaptermékek előállítását. Az 1850-1860-as években átlagosan 40 millió m^3-re emelkedett a kitermelt fa mennyisége (ennek összértéke 41 millió Ft-ot tett ki). A melléktermékekkel – pl. tölgygubacs, tölgy-cserzőkéreg, hamuzsír – az erdőgazdaságok évi termelési értéke 53 millió Ft körül alakult. Fél évszázaddal később az évenként kitermelt fatömeg több mint duplájára emelkedett. (A 19/20. század fordulóján a Kárpátokban és a medenceválasztó középhegységekben kitermelt fát 668 gyáripari jellegű fatelepen és 400 fűrészüzemben készítették elő további feldolgozásra, ill. külföldi értékesítésre).

A fakitermelés mennyiségét a külhoni kereslet mellett a belső fogyasztópiac felvevőképessége (pl. az energiaváltás késői megvalósítása is) befolyásolta. A 18-19. századi mértéktelen (rablógazdálkodás jellegű) fakitermelés a folyók

vízgyűjtőterületén megnövelte a lefolyási koefficiens értékét, és hevesebbé váltak az árvizek. A centripetális jellegű folyóhálózat növekvő árvizei a medencesíkság területén több mint 840 települést sodortak veszélyhelyzetbe. Az árvízszint növekedése kényszerítette a magyar népet az 1846-ban kezdődő és több mint hat évtizeden át folytatódó integrált környezetátalakító (folyószabályozó, láplecsapoló, ármentesítő) munkálatokra. A folyószabályozás és a gátrendszer kiépítése a Nagy- és Kisalföldön a maradék ártéri erdőket tovább csökkentette. A 18-19. században a meginduló Alföld-fásítás a környezetgazdálkodásunk pozitív jelenségeként értékelhető.

Erdőgazdasági táj (Bükk, Kék-mező, 1970)

1916-ban az erdőgazdaság a Kárpát-medence őstermelésének 4695 millió korona évi jövedelméből 114,5 millió koronával (= a teljes termelési érték 2,4%-kával) részesedett.

Az erdő mint energia- és nyersanyagforrás mindenkor fontos szerepet töltött be a magyarság és a velünk együtt élő népek gazdasági életében. Az erdő (fa) gazdasági hasznosítása alapvetően befolyásolta az emberi tevékenységi formák (létfenntartási rendszerek) kialakulását és működését, a modernizációs folyamatokat, az életkörülmények alakulását.

5. Összegzés

Az erdő mint életközösség, a természetföldrajzi tényezők hatására alakult ki. Kiterjedése a neolitikumtól (a termelőgazdálkodás kezdetétől) az emberi tevékenységtől függ. A középkor végéig folytatott erdőirtás és gyepfeltörés az agrárgazdaság fejlesztése, a Kárpát-medence eltartóképességének növelése érdekében történt. A 16-17. században az erdőirtás fő területei a végvár-övezet és a kárpáti hegykoszorú egyes kiskörzetei (völgyi életkamrái és kommunikációs tengelyei) voltak. A 18-19. században az erdők sorsa az ipar szükséglete szerint alakult.

A 18. századtól a hagyományos erdőgazdálkodást a tervszerű, az utánpótlásról is gondoskodó erdőgazdálkodás váltotta fel. Az átalakulás korszakában, a 18-19. században egyrészt az exportképes hamuzsír és egyéb faipari termékek előállítása, másrészt az energiaváltás elmaradása miatt még a korszerűsödő erdőgazdaságok többségében is rablógazdálkodást folytattak és a természeti környezetet – napjainkig kiható módon – károsították.

Felhasznált irodalom

BARTHA D. (2000): Erdőterület-csökkenések, fafajváltozások a Kárpát-medencében. In: *R. Várkonyi Ágnes* (szerk.): Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Osiris, Budapest, pp. 11-24.

BARTHA D. – OROSZI S. (2004): Őserdők a Kárpát-medencében. Ekvilibrium, Budakeszi

BEDŐ A. (1885): A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. Budapest

BENDA GY. (1973): Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767-1867. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

BULLA B. – MENDÖL T. (1947): A Kárpát-medence földrajza. Budapest

CSIFFÁRY G. (2006): Magyarország üvegipara 1920-ig. Studia Agriensia 25. Eger

DÖVÉNYI Z. szerk. (2010): Magyarország kistájainak katasztere. Második, átdolgozott és bővített kiadás (Az első kiadást szerkesztette *Marosi Sándor* és *Somogyi Sándor*). MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest

FODOR F. (1924): Magyarország gazdasági földrajza. Budapest

FRISNYÁK S. (1990): Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

GLASER L. (1935): Magyarország helyzete az európai gazdasági életben (Történetföldrajzi vázlat). Földrajzi Közlemények LXIII. köt. 8-10. pp. 302-310.

GYÖRFFY GY. – ZÓLYOMI B. (1994): A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: *Kovács László* (szerk.): Honfoglalás és régészet. Balassi Kiadó, Budapest, pp. 13-37.

HEGYI I. (1978): A népi erdőkiélés történeti formái (Az Északkeleti-Bakony erdőgazdálkodása az utolsó kétszáz évben). Akadémiai Kiadó, Budapest

ILLÉS L. – KONECSNY K. (2000): Az erdő hidrológiai hatása az árvizek kialakulására a Felső-Tisza vízgyűjtőjében. Vízügyi Közlemények LXXXII. évf. 2. pp. 167-198.

JÁRÁSI L. (1984): A tájvédelmi körzet erdőgazdálkodása. In: Szeremley Szabolcs (szerk.): Zempléni Tájvédelmi Körzet, Miskolc, pp. 28-33.
JÁRÁSI L. (1997): Erdőgazdálkodás Bánkúttól Nagy-Milicig. Miskolc
KERESZTESI B. szerk. (1971): Magyar erdők. Akadémiai Kiadó, Budapest
KÓKAI S. (2010): A Bánság történeti földrajza (1718-1918). Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza
KOLOSSVÁRY SZ. szerk. (1975): Az erdőgazdálkodás története Magyarországon (Tanulmányok). Akadémiai Kiadó, Budapest
KORDOS L. (1996): A honfoglalók természeti öröksége. Élet és Tudomány pp. 387-389.
MAGYAR E. (1993): Erdőgazdálkodás a 18. századi Magyarországon. In*: R. Várkonyi Ágnes* (szerk.): Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról. Orpheusz Könyvkiadó, Budapest, pp. 141-163.
MAGYAR E. (2000): Erdőgazdálkodás Mária Terézia korában. In: *R. Várkonyi Ágnes* (szerk.): Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Osiris, Budapest, pp. 49-70.
PALÁDI-KOVÁCS A. (1993): A magyarországi állattartó kultúra korszakai. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest
PETERCSÁK T. (1992): Az erdő az Északi-Középhegység paraszti gazdálkodásában (XVIII-XX. század). Studia Folkloristica et Ethnographica 30. Debrecen
PRINZ GY. – CHOLNOKY J. – TELEKI P. (1938): Magyar földrajz I-III. Budapest
RÁCZ L. (2008): Magyarország környezettörténete az újkorig. MTA Történettudományi Intézete, Budapest
SZABÓ P. (2009): Hagyományos erdőgazdálkodás a Kárpát-medencében. In: *Andrásfalvy Bertalan – Vargyas Gábor* (szerk.): Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében. PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, L Harmattan. Budapest, pp. 129-144.
SZABÓ P. (2009): Erdők kora az újkorban: történelem, régészet, ökológia. In: *Kázmér Miklós* szerk.: Környezettörténet. Az elmúlt 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében. Hantken Kiadó, Budapest, pp. 137-156.

TIBET – MÚLT ÉS JELEN

GÁL ANDRÁS[1]

Csengtuból, Szecsuán tartomány székhelyéről repülővel utaztunk Lhaszába, Tibet fővárosába. A légvonalban kb. 1300 km távolságot két óra alatt tettük meg. Derült időben, szikrázó napsütésben utaztunk, s hamarosan elénk tárult egy hamisítatlan holdbéli táj – lankás és meredek hegyvonulatok, fennsíkok eleinte érdekesnek ható látványa, mely később monotonná válik. Sehol egy teremtett lélek, sehol egy zöld folt – nemhogy fa, vagy bokor, de még egyetlen fűszál sem látható. Vigasztalanul kopár a táj. Ez Tibet – a Tibeti Magasföld. A repülőgép 10 ezer méter magasan száll, de úgy tűnik, mintha minden a lábunk alatt, a 6-7 ezer méter magas hegygerincek, pedig mellettünk lennének.

Történeti áttekintés

Már a történelem előtti időkben éltek különböző törzsek szétszórtan ezen a területen. Az írásos följegyzések az i.u. 7. században kezdődnek, amikor a tibeti hadsereg isten ostora volt a környékbeli népek számára, csakúgy mint a hunok Európának. A tibeti csapatok ekkor elfoglalták Nepált, ellenőrzésük alá vonták Belső-Ázsia sivatagperemi oázisvárosait, a selyemutat, sőt, meglepő módon a 9. században megsarcolták Hsziant, az akkor virágzó és igen erős Kínai Birodalom fővárosát. A hódítások a 9. századdal megszűntek, s a tibetiek azóta évszázadokon át mindent megtettek azért, hogy környezetüktől teljesen elzártan élhessenek magas fennsíkjukon.

Ahogy a világi hatalom gyengült, a buddhista papok szerepe fokozatosan erősödött. Amikor a buddhizmus a 3. században elérte Tibetet, versenyre kelt az itteni népek ősi természeti vallásával, a bon vallással. A buddhizmus átvette a bon vallás számos rituáléját, így pl. az imazászlók lobogtatását, s az imamalmok forgatását.

Az új vallás a 7. században terjedt el teljesen Tibetben, s a buddhista kolostorok a 9. századtól kezdve egyre növekvő politikai erővé váltak. 1641-ben a buddhizmus szigorú kolostori elveit hirdető reformista mozgalom, az ún. „sárgasapkások" szektája a „vörössapkások" fölébe kerekedett. A sárgasapkások vezetője fölvette a „Dalai Láma", azaz a „Bölcsesség Óceánja" címet. Az egyházi és a világi hatalom kibogozhatatlanul összefonódott a Dalai Láma – az istenkirály vezetésével. A buddhizmus tanításai szerint minden élőlény szelleme a halál után egy másik testben újjászületik. Ily módon minden egyes Dalai Láma is egy előzőnek a reinkarnációja, akinek a halála után szerzetesek járják a vidéket, hogy olyan újszülött gyermeket találjanak, aki az előd szellemének néhány jelét mutatja.

[1] Bocskai István Gimnázium és Szakközépiskola, H-3900 Szerencs, Ondi út 1, Tel.: 06 – 47 362 533

A 18. század elején Kína képviselőket küldött Tibetbe, a külügyek irányítására – ezeknek azonban csupán formális hatalmuk volt. Tibet tényleges önállósága 1950-ig tartott. Ekkor a már kikiáltott Kínai Népköztársaság csapatai megszállták Tibet jelentős részét, bár a helyi lakosság vallási, politikai és mindennapi életébe ekkor még nem avatkoztak be. 1959-ig tartott a vihar előtti csend. Ekkor a kínaiak nyilvánvaló túlkapásai miatt fegyveres felkelés robbant ki. A Dalai Láma kíséretével Indiába menekült, s követte őt kb. 80 ezer tibeti is. A felkelésnek, s azt követően a vörösgárdisták erőszakos cselekményeinek – a cél egy új világ felépítése volt – számos áldozata lett. Az ősi tibeti életforma csaknem teljesen megszűnt. Az 1959 előtti 1600 működő kolostorból 20 évvel később már csak 10 maradt. A szerzetesek közül sokat kivégeztek, másokat a földekre, vagy munkatáborokba küldtek. Erőszakos szövetkezetesítés volt, beszolgáltatás, a saját jószágtulajdont korlátozták, stb. Ezek az intézkedések hihetetlen nyomort, éhínséget hoztak magukkal. A változás 1979-ben kezdődött. A kínai vezetők rájöttek az itt alkalmazott gazdálkodási elvek kudarcára, ugyanakkor enyhült a vallás elleni szigor is. A parasztok földhöz jutottak, megszűnt a beszolgáltatás és egyéb korlátozások. Helyreállt a vallási élet – kolostorokat építenek újjá és renoválják őket. Tibet rendszeres központi segélyben részesül évente. Utak, iskolák, kórházak épülnek, új gyárak, üzemek létesülnek. Tibet lassan, de elindult a fejlődés útján.

Domborzat

Tibet csaknem akkora, mint Nyugat-Európa. Kívülről minden irányban hirtelen kiemelkedő magashegységek határolják, melyek Tibet természetes határai. Közülük a Himalája (nepáli nyelven: a hó hazája) a világ legmagasabban húzódó hegyrendszere, s egyúttal a legfiatalabb is – a déli határt képezi. Kialakulása azzal magyarázható, hogy az indiai kontinentális lemez folyamatosan alátorlódik az ázsiainak. A lemezek találkozásánál begyűrődés, s a felszín emelkedése tapasztalható. A folyamat 50 millió éve kezdődött, s jelenleg is tart. Ennek konkrét megnyilvánulásai a Tibeti Magasföldön a gyakori földrengések, a forróvizes források, a gejzírek, s a melegvizű tavak is. Észak-Tibet lefolyástalan – átlagos tengerszint fölötti magassága kb. 4000 méter. Ez egy sziklás, száraz sivatag, mely kb. 1300 km hosszan húzódik nyugat-keleti irányban. Az itt található sós tavak az egykori Thetys-tenger maradványai, mely kb. 100 millió évvel ezelőtt borította Ázsiának ezt a területét. Dél-Tibet a nagy folyók szülőhazája. Keleti részén ered a Jangce, a Szalven, a Mekong, nyugati részén – a Kailasz hegység előterében, mely a tibetiek legszentebb hegye – pedig az Indus, a Brahmaputra, a Szátledzs és a Gangesz.

Éghajlat

Mivel a Himalája dél felől gátat képez az esőt hozó monszunok előtt, Tibetben kevés a csapadék. Az évi mennyiség észak felé csökken, Közép-Tibetben 250-500 mm esik évente. Az évi csapadék késő ősszel hullik. Mivel a hegységek jelentős része zöld növényzet nélküli, nincs ami felfogja a csapadék egy részét (intercepció jelensége), következésképp a rendszerint nagy intenzitással hulló csapadék erősen kimossa a felszínt, iszapfolyások képződnek, átázott hegyoldalak csúsznak le, órákon belül árvizek keletkeznek. A hidak egy részét elsodorja az ár, hosszú útszakaszok tönkremennek – ilyenkor rendkívül nehéz a közlekedés. Ahhoz képest, hogy Tibetet a hó hazájaként is szokták említeni, rendkívül ritka itt a havazás. Nyáron a hóhatár északon és keleten 5-6000 méter közötti, délen magasabban van – 6000 méter fölé nyúlik. A fagymentes időszak a magasföldön alig 100 napos az év folyamán. Ennélfogva azon kevés folyóvölgyben, ahol folytatható mezőgazdasági művelés, a rövid tenyészidejű fajták jöhetnek csak számításba.

Mivel Tibet magasföld, átlagosan 4000 méter tengerszint fölötti magassággal, az egyes éghajlati elemek értékeiben, azok humán bioklimatológiai (emberre gyakorolt) hatásaiban lényeges eltérések vannak a tengerszinti, vagy akár a magyarországi viszonyokhoz képest.

Ebben a magasságban már ritka a levegő, a légáramlások gyorsabbak, hevesebbek. Egyik pillanatról a másikra következik be az időváltozás, s ahogy jött, úgy el is múlik. Az északi monszun hónapokon át söpör végig a platón – por-, homok- és hóviharok, ritkán zivatarok kíséretében. Télen a hőmérséklet gyakran -40 Celsius fok alá száll, s ez a gyakori és hosszan tartó, heves szelekkel rendkívül zord klímát hoz létre, ami nehezen elviselhető. Itt nincsenek átmeneti évszakok, úgy mint mifelénk. A télből hirtelen hóolvadással, illetve fölmelegedéssel jön el a nyár, s ugyanígy, szinte egyik napról a másikra, a nyárból beköszönt a tél. Tibetben a nyár kb. két hónapig tart, a tél kb. 10 hónapos. A nyár kellemes – legelésznek a jakok, zöldellnek a folyóvölgyek. De mit csinálnak az emberek itt télen? Egy helybelit megkérdeztünk. A válasza: "Várjuk a nyarat." Itt már nagyon alacsony a levegő vízgőztartalma. Emiatt igen távoli tereptárgyakat, hegyeket ragyogó éles kontúrokkal látunk, s egy kicsit csalóka is a kép. Jóval közelebbinek tűnnek valóságos távolságuknál. A Nap szikrázóan süt, a magassággal fölfelé haladva egyre sötétebb, mélykék az ég, a fény-árnyék kontraszt rendkívül éles – szinte fekete az árnyék. Mindezt a magassággal egyre csökkenő légköri vízgőz- és szennyezőanyag-tartalom és persze az egyre ritkább levegő idézi elő. Szinte az egész év folyamán rengeteg a napsütés, az ember le is éghet, de fázhat is egyetlen nap során. Lhaszát nem véletlenül hívják a napfény városának. Naponta átlagosan több, mint 8 órát süt a Nap az év folyamán. A tiszta levegő és az erős ultraibolya sugárzás megzavarja a fénymérőt, s túlexponáljuk a filmünket. A mutatott értékhez képest egy rekeszegységgel ki-

sebbet kell használnunk fényképezéskor. Lhaszába érkezésünk napján a hihetetlenül erős közvetlen napsugárzástól valamennyiünk szabad bőrfelülete – arcunk és karunk – leégett. A tibetiek közül sokan ezt megelőzendő, jakzsírral kenik vastagon bőrüket, bár a jakzsír télen is jó szolgálatot tesz – védelmet nyújt a hideg ellen. Az erős közvetlen napsugárzás és a száraz levegő hatására egyébként gyorsan és erősen ráncosodik a bőr. A tibetiek ezért is látszanak jóval idősebbnek tényleges koruknál. A száraz levegő miatt kicserepesedik a szánk, kiszárad a torkunk, nő a szervezet folyadékigénye. Nagy a hőmérséklet napi ingása. Nyáron előfordulhat 30 Celsius fokhoz közeli maximum, ugyanakkor hajnalban és este fagy. A két végletet jól mutatja személyes tapasztalatunk. Bármerre is jártunk, napfényben izzadtunk, de közvetlenül utána, árnyékban már fáztunk.

Lhaszában több helyen láttunk fémlemezekből készült Nap-kollektorokat – hordozható vízforralókat, napkályhákat – melyeket a házak elé, vagy az udvarra teszik. A lemezek által összegyűjtött napsugarak a fókuszpontba tett edény tartalmát igen gyorsan fölforralják, hiszen 4000 méter magasságban a víz már alig több, mint 80 Celsius fokon forr.

Az erős napfény és ultraibolya sugárzás hatására sokszor különleges méretű a termés. Mértek már 28 kg-os fejeskáposztát, a krumpli darabonként elérheti a 2 kg-ot, s Tibetben betakarítottak már fél hektárról 6 tonna árpát is az Ázsiában másutt szokásos 2 tonnás hozamhoz képest.

A hegyibetegség

Lhasza tengerszint fölötti magassága 3700 méter, Csengtu-é 600 méter. Repülővel alig két órán belül tehát kb. 3100 métert emelkedünk. Ez a hirtelen és igen gyors emelkedés még az egészséges szervezetet is nagyon megterheli. Egyrészt hirtelen csökken a légnyomás, ugyanakkor a szervezetben az érfalakra ható belső nyomás nem változik. Ennélfogva a hajszálerek könnyen megrepedhetnek. Különösen orrfújáskor gyakori ez az eset, aminek következményét sajnos többen is tapasztaltuk. Másrészt a magassággal fölfelé haladva a levegő ritkább lesz, csökken a levegőt alkotó gázok mennyisége, így az oxigéné is. Lhasza magasságában – 3700 méteren – a levegő oxigéntartalma 37%-kal kevesebb, mint a tengerszinten, azaz nagyjából mint idehaza, Magyarországon. Következésképp több levegővétel szükséges ahhoz, hogy a szervezet a kívánt mennyiségű oxigént fölvegye. Ezek a nehézségek a szervezetet igen erős próba elé állítják. Életkorral, edzettségi állapottal közvetlenül össze nem kapcsolható módon a szervezet eltérően reagál. Ha valaki nehezebben alkalmazkodik a gyors változásokhoz, rajta az ún. „hegyibetegség" kezdeti tünetei jelenhetnek meg. Egyik társunknál a hegyibetegségnek egy enyhe változata jelentkezett. Érdekessége, hogy nem azonnal, hanem a Lhaszába érkezést követő 2-3. napon észlelhetők a tünetek. Ezek: fejfájás, szédülés, nehéz légzés, hányinger, étvágytalanság, fáradtság-érzet, mellkasi fájdalom. Utóbbinak oka, hogy a fokozott

oxigénhiány miatt a tüdőlebenyek kitágulnak, s nyomják a rekeszizom falát. A tünetek észlelésekor azonnal le kell feküdni, s pihenni kell. Ha a tünetek nem múlnak, alacsonyabb szintre kell lemenni, ahol már több az oxigén. Komoly esetben pedig azonnal orvoshoz kell fordulni. Lhaszában a szállodák föl vannak készülve arra, hogy nem minden ideérkezőnek a szervezete alkalmazkodik a hirtelen magasságkülönbség okozta változásokhoz. Lehetőség van oxigénbelélegeztetésre, s szükség esetén orvos is rendelkezésre áll. Csak a mi szállásunkon – az orvos közlése szerint – a vendégek 15-20%-ánál lépett föl enyhébb fokú hegyibetegség.

Ha a magashegységekben gyalogosan haladunk fölfelé, és rövid idő (legfeljebb egy-két nap) alatt háromezer méter fölötti magasságokba jutunk, szintén fölléphet a hegyibetegség. Többnyire a gyakorlatlan hegymászókon jelentkezik 3-4000 m magasságban. A fáradtság, a túlzott megerőltetés hozzájárul a tünetegyüttes kialakulásához, s a szervezet kiszáradása is hajlamosító tényező. A betegségnek két faja, egymástól eltérő tünetcsoportja van.

Az egyik esetben a vér nitrogéntartalma nő a szervezetben végbemenő fokozott fehérjelebontás következtében, ami aztán kábultságot, fejfájást, hideg verejtékezést, hányást, továbbá a vizeletmennyiség csökkenését okozhatja. Súlyos esetben a vizelet-elválasztás teljes hiánya is beállhat, és ez az állapot könnyen halállal végződhet, ha a beteget nem szállítják sürgősen alacsonyabb szintre.

A másik a fulladásos forma. Ez kevésbé súlyos, nyugalomra, vagy oxigénbelélegeztetésre javul. Tünetei: nehéz légzés, elkékülés, szapora szívműködés, néha izgatottság. Oka főleg az oxigénhiány, de bizonyos fokig a levegő csökkent széndioxid-tartalma is. Utóbbi ugyanis a legnagyobb élettani ingere a légzésnek.

Megfelelő edzettségi állapot és az optimális (nem túl gyors) emelkedési sebesség viszonylag nagy magasságok (egészen 6000 méterig) elérését is lehetővé teszi. Körültekintő felkészüléssel 7-8000 méter közötti magasságokba is el lehet jutni minden egészségkárosodás nélkül. Ám 8000 m fölött már rendkívüli viszonyok vannak. Mégis volt egy hegymászó (Messner, Ausztria – mindmáig ő az egyetlen, aki Földünk, s egyben a Himalája mind a 14 db, 8000 méternél magasabb csúcsát meghódította), aki oxigénpalack nélkül eljutott a legmagasabbra, a Mount Everestre (8848 m). (Itt már az egységnyi légtérfogatban található oxigén mennyisége a tengerszintinek alig 30%-a.) Példáját csak nagyon kevesek voltak képesek követni. A magassági teljesítőképesség felső határa kb. 9000 méteren van (ebben a magasságban a belélegzett levegő oxigéntartalma a tengerszintinek már kevesebb mint 30%-a). A magassági alkalmazkodás zónái és küszöbei azonban csak átlagértékek – ezek életkor szerint változnak. Egyéni eltérések lehetségesek, alkattól és hajlamtól függően.

A magashegységbe utazók számára megszívlelendő tanácsok a következők:

- Miután megérkeztünk (főként, ha repülővel és nem gyalogosan, fokozatos akklimatizáció közepette érünk célt), pihenjünk és keveset mozogjunk az első két napon!

- Sok folyadékot fogyasszunk! Naponta 2-5 litert vegyünk magunkhoz, mivel tiszta, bő vizelet a kívánatos!
- Ne fogyasszunk serkentőszereket (alkoholt, kávét, cigarettát)! Ha valaki krónikus dohányos, csökkentse a minimálisra napi adagját!

A himalájai mentőszolgálatok a *Diamox* nevű enyhe vizelethajtóval látják el azokat a pácienseket, akiknél a hegyibetegség tünetei mutatkoznak. Ez a gyógyszer serkenti az oxigénfelvételt. Ugyanakkor meg is előzhetők a kellemetlenségek, ha utazás előtt, valamint a nagyobb magasságba történő érkezésünkkor, lefekvésnél beveszünk egy-egy tablettát.

A fölfelé haladó teherhordó állatok szervezetében is hasonló fiziológiai változások lépnek föl jelentős magasságkülönbség megtételekor. 3000 méter tengerszint fölötti magasságon túl a tevének és a lónak már semmi hasznát nem lehet venni. A jak az egyetlen állat, amely még öt-, sőt hatezer méter magasságban, szédítő szakadékok fölötti keskeny, csúszós ösvényeken is gond nélkül közlekedik. Csodálatosan biztos járásukkal szemben oly iszonyú lassúságot párosítanak ezek a lusta állatok, hogy az ember türelmét erősen próbára teszik. Haladásra ösztökélő botozásuk, magas hangerőt kívánó nógatásuk, esetleg vonszolásuk komoly fáradságot igényel. Magunk is számtalanszor megcsodáltuk ennek a különös lénynek a hihetetlen lelki nyugalmát. Egykor a karavánok vezetői a jakok és ószvérek homlokát fölsebezték, így csökkentették az állatok vérnyomását, ami nyilván jót tett nekik a magasban. Így késztették őket a továbbhaladásra.

Népesség

Az 1982-ben végzett kínai népszámlálás adatai szerint Tibetben 1,9 millió ember él. Földünk állandóan lakott területei közül népsűrűsége a legkisebbek közé tartozik. Egy négyzetkilométerre alig több, mint 1,5 ember jut. Azonban Tibet politikai határain – ezen a kb. 13 magyarországnyi területen – kívül is él még Kínában kb. 2 millió tibeti.

Rendkívül nehéz pontos képet kapni a tibeti etnikai helyzetről. A hivatalos statisztika egyértelmű: a tartományban 2.500.000 tibeti és 300.000 han nemzetiségű, azaz kínai él. Megfigyelők szerint a falvakban valóban nem érezni han jelenlétet, a városokban azonban ez az arány nem tükrözi a valóságot. A kínai statisztikák trükkje abban rejlik, hogy az állandóan letelepedett lakosokkal számol. A han nemzetiségűek többsége viszont úgy él Tibetben, hogy központi anyagi támogatással néhány évet tölt itt el, és bár növeli a kínai jelenlétet, 'ideiglenes' tartózkodási státusa miatt a hivatalos adatokban nem jelenik meg. Az sem mellékes, hogy egyes információk szerint pusztán a Kínai Néphadseregnek 300.000 katonája állomásozik a régióban, ahol a legfontosabb kínai rakétabázisok találhatóak. Viszont a tartomány teljes elkínaiasodosát egyelőre néhány tényező meggátolta. Ezek közé sorolhatjuk egyrészt a rendkívüli magaslati

körülmények okozta nehézségeket (például nem tibeti, vagyis a körülményekhez eleve nem hozzászokott nők nagyon nehezen esnek teherbe és szülnek ezen a vidéken), másrészt az elmaradottságot és Tibet ebből adódó népszerűtlenségét a kínaiak között. Végezetül szintén említésre érdemes, hogy a törvények szerint a nemzeti kisebbségek között nem kell alkalmazni az „egy gyerek- politikát".

Megfigyelők szerint a tibeti családokra jellemző átlagos 3-4 gyerek realitás, ráadásul a helyi kultúra nem különbözteti meg hátrányosan a leánygyermekeket, így nem merül fel az a gond, ami a kínai falvakban általános (Kínában rendkívül komoly gondot okoz ugyanis, hogy a falvak az 'egy gyerek-politika' miatt a leánygyermekektől igyekeznek megszabadulni, aminek következtében kb. 50 millió nő hiányzik a társadalomból). Mindehhez hozzá kell venni, hogy Tibetben az átlagéletkor a korábbi 35 évről (!) mára 65 évre emelkedett.

A megművelhető földek Tibetben kb. 2 millió ember megélhetését tudják biztosítani. Minden bizonnyal a népességszabályozás módjai voltak itt a többnejűség és a többférjűség (e hagyományok egyébként ma is élnek), melyek részben a családi vagyon egyben tartását is biztosították – valamint a szerzetesek magas száma, akiknek a számára tilos volt a házasság.

Aki ismeretlenül érkezik Tibetbe, az itt élők rongyos és ápolatlan külseje láttán hajlamos arra következtetni, hogy primitív nép a tibeti. Tény, hogy a tisztálkodás foka itt nem változhatott valószínűleg a 15. század óta. Azonban a tibetiek egy sor vallási és egyéb ok folytán nem tisztálkodnak (pl. mert a mosakodás eltávolítja a testfelületről a megszentelt olajat, vagy pl. egyszerűen azért, mert itt túl hideg van).

Tibetben már a 7. században erős, központosított, virágzó birodalom létezett, amikor Európában még csak a népvándorlás különböző hullámai követték egymást. Magas szintre fejlődött a filozófia, az orvostudomány. Már a 10. században tisztában voltak az evolúcióval, tökéletesen ismerték az emberi testet. Tény azonban, hogy a több évszázados elzárkózás, s a különleges életkörülmények miatt a tibeti tudomány más irányba fejlődött, mint az európai.

A tibetiek kedves, rendkívül közvetlen, barátságos emberek – és jó humorérzékük van. A belső-ázsiai természeti népek közvetlensége az övék, ami a nyugati világban sehol sem tapasztalható.

A vallás

A tibetiek évszázadokon át a buddhizmus sajátos változatát követték, s követik ma is. A kulturális forradalom időszakának elnyomatása és üldöztetése ellenére a vallás ma is él, s továbbra is a tibeti élet középpontjában áll.

A buddhizmust megelőzően Tibetben az ősi természeti vallás, a sámánizmus egy változata létezett, melyet *bon* vallásnak hívtak. Képviselői a papok, vagy sámánok voltak, akik kiengesztelték a szellemeket, az isteneket és a démonokat. Fontos szerepet játszott a mágia a hegyek, hágók, vizek, források,

vagy a szent hegyek szellemeinek megfékezésében. Szertartásaikon állat-, sőt emberáldozatot is hoztak – démoni erőket hívtak, vagy üldöztek el a fekete mágia segítségével. A bon vallás szerint a világ három részre oszlik. Ezek az ég, a föld és az alvilág. Az égben laknak az istenek (tibeti nyelven: Lha), a Naga-k a föld mesterei, s az alvilágban élnek a démonok (tibeti nyelven: Ceu). Rengeteg szellem létezik – többek között a sátor szelleme, a ház szelleme, a tűzhely szelleme, s számos legenda kapcsolódik pl. a hegyek szellemeihez.

A buddhizmus eljövetelekor egy több évszázadon át tartó küzdelem indult meg a vezető vallás rangjáért. A bon idővel elfogadta a buddhizmus számos elemét, s fokozatosan hasonlóvá vált a buddhizmushoz. A folyamat azonban kölcsönös volt – a bon is hatást gyakorolt a buddhizmusra. A régi tibeti vallás egyik eleme a jóslás, illetve a Dalai Láma kormánya által évente egyszer megrendelt ún. "Állami Jóslat" kiállta az idők próbáját. A tibeti buddhizmus elismerte a „nirváná"-t, azaz a halandó lét és az újjászületések ciklusától való megszabadulást és a „szamszará"-t, mely az életek és újjászületések egymásra következése. Az ún. „zárt ösvény"-en folytatott életet hangsúlyozzák, azzal a céllal, hogy a nirvánát egy életen belül érjük el, semmint elviseljük a számtalan újjászületést a velük járó fizikai megpróbáltatásokkal.

Kolostorok

Több évszázaddal Buddha halála után a vándorló szerzetes-közösségek Indiában állandó intézményekben telepedtek meg, melyek fokozatosan két fontos célt tűztek ki maguk elé: a képzés és a menedék központjaivá váltak. Ezek az intézmények a kolostorok.

A tibeti buddhizmus megalapítása nem lett volna lehetséges kolostorok alapítása nélkül, melyek később a politikai, vallási és kulturális élet uralkodó részeivé váltak. Még ma is a kolostorok – bár zömük romokban hever, vagy éppen most építik újjá – a széles tibeti táj gyűjtőpontjai, s úgy tűnik, korábbi jelentőségüknek egy csekély töredékét fokozatosan visszanyerik.

A tibeti kolostorok általában remetelakokból – a meditáció színtereiből – fejlődtek ki, vagy pedig asztrológusok tanácsára elhagyatott, magas hegygerincekre épültek. A kolostoroknak általában földeket adományoztak, melyeket adóért és terményért cserébe bérlők műveltek. De voltak egyéb bevételi források is. Felkérésre szertartásokat végeztek, pénzadományokat fogadtak el, megadóztatták az útjaikon áthaladó karavánokat. A legkisebb kolostorok egyetlen helyiségből állnak, mely egyszerre a szertartás színhelye, a könyvtár, s a szentély is. A nagyobbakat rendszerint falak veszik körül, s több templomot, meditációs helyiségeket, lakónegyedeket, raktárakat, stb. foglalnak magukba.

A kolostorokhoz bárki csatlakozhat, tetszőleges korban. Léteznek női kolostorok is, persze ezekből jóval kevesebb van. Még ma is szinte minden tibeti család, amelynek legalább két gyermeke van, az egyiket kolostorba adja. A szü-

lő, vagy a támogató befizet valamennyi összeget a gyermek belépésekor, ő pedig leteszi az első esküt. A szerzetesek képzésének három fokozata van. Ezeket végigjárva a jelöltnek még 30-40 esküt kell letennie, s 250-300 szabályt megtanulnia, melyek mindegyikének egész további élete során szigorúan meg kell felelnie. A legmagasabb fokozatot persze csak nagyon kevés szerzetes éri el, és még kevesebben vannak a lámák. A tibeti nyelvben a „láma" kifejezés megfelel a szanszkrit „guru"-nak – pontos jelentése: tökéletes tanító. A nem tanuló szerzeteseket kereskedőknek képezik ki, vagy felügyelik a kolostor földjeit, adminisztratív munkát végeznek, esetleg kezelik az üzleti- és pénzügyeket. Megint mások a konyhában dolgoznak, vagy takarítanak.

A szerzetesi életnek szigorúan meghatározott rendje van, sokszor kora hajnaltól késő éjszakáig tartó imádságokkal, szertartásokkal, s egyéb foglalatosságokkal. Minden két hétben a gyülekezet tagjai közösen és fennhangon idézik föl a szabályokat – kis időt hagyva közöttük, hogy aki megszegte valamelyiket, az meggyónhassa bűneit. A legsúlyosabb büntetéssel, azaz kizárással járnak a szexuális cselekmények, a lopás, a gyilkosság, sőt bármely szerzetestárs különleges képességeinek eltúlzása a többiek előtt. Kisebb büntetéssel járnak pl. a hazugságok, s az alkoholfogyasztás.

Általában a kolostor vezetője, az apát irányítja a tanítást, vezeti a szertartásokat, felügyeli a szerzetesek képzését. Hagyományosan Tibetben öt tudományterületet tanítanak, melyek mindegyike több éves képzést igényel. Ezek a tudományok a következők: logika, a buddhizmus írásainak összehasonlító elemzése, a szélsőségek közötti ösvény, a nem-létező, vagyis az üresség, és a metafizika. A legmagasabb szintű tudományos oktatás jelenleg csak Lhaszában és közvetlen közelében három kolostor (a Drepung, a Szera és a Ganden) egyetemein folyik. A képzés legkevesebb 20 évig tart, s a jelölt vizsgáit a buddhista filozófia már említett öt nagy területének legnagyobb mesterei - lámái - előtt teszi le. Sikeres teljesítés esetén a legmagasabb tibeti tudományos elismerésben részesül – „gese" címet kap.

A tibeti buddhizmushoz hozzátartoznak a zarándokok tízezrei is. Hihetetlen távolságokat tesznek meg – nem gyalog, hanem sokkal nagyobb fizikai igénybevétel közepette, számunkra nehezen elképzelhető módon. Előreborulnak, majd a földön hason fekve a fejük fölött kinyújtják karjukat. Utána fölkelnek, s addig lépnek előre, ameddig az imént fekve, kinyújtott karjukkal az ujjuk hegye még érte a talajt. S ez így megy, míg zarándoklatuk céljához nem érnek. Minden tibetinek életében egyszer el kell zarándokolnia Lhaszába és körül kell járnia minden buddhisták legszentebb hegyét, a Nyugat-Tibetben található Kailasz hegységet. Az út hónapokig tart és nem más, mint több száz kilométeres szenvedés. Mi is több alkalommal láttunk Lhaszában, a Dzsokang-kolostor és a Potala-palota – a Dalai Láma palotája – körül az említett módon haladó zarándokokat.

Lhasza

Lhasza – Tibet fővárosa – 3700 méter magasan fekszik a tenger szintje fölött, a Himalája láncai közé ékelődve. Mint ahogy maga Tibet, a fővárosa is évszázadokon át zárva volt a külvilág előtt - csak nagyon keveseknek adatott meg a lehetőség eljutni Lhaszába. A Dalai Láma palotája, a Potala mindenkit lenyűgözött, azonban környezete – egybehangzó leírások szerint – szeméttelepnek látszott. Amikor 1904-ben Younghusband ezredes vezetésével a brit inváziós csapatok elfoglalták Lhaszát, győzelmes menetelésükben szeméthalmok, posványos víztócsák, nyitott szennyvízcsatornák, s rothadó élelmiszermaradványok után kutató elvadult kutyák és egyéb állatok zavarták őket.

Lhasza akkor lett Tibet központja, amikor az i.u. 6. században Szongcen Gampo király a Jarlung (a Brahmaputra tibeti neve) völgyéből ide tette át a székhelyét. Később vallási központ lett, s 1959-et, a tibeti felkelés leverését követően a főváros és egész Tibet kínai adminisztratív irányítás alá került. Lhasza lakossága ma kb. 150 ezer, s ennek több mint a fele kínai.

A Potala

A Lhasza fölé emelkedő Potala-palota a tibeti buddhizmus ősi központja, a lelki zarándoklatok színhelye, a tibeti építőművészet legkiemelkedőbb alkotása – valóságos építészeti csoda. A Potala név a szanszkrit „Bodala" szóból ered – jelentése: Buddha Hegye. A 7. században Szongcen Gampo király építtetett ide egy meditációs célokra szolgáló épületet, majd később egy palotát. A 9. században ezek az épületek egy villámlást követő tűzvészben elpusztultak. 1645-ben az 5. Dalai Láma utasítására elkezdődött egy új palota építése, mely elkészülte után az egymást követő Dalai Lámák hivatalos téli rezidenciája lett. Az 1959. évi felkelést követően a Potalát kirabolták. A kulturális forradalom időszakában állítólag a vörösgárdisták le akarták rombolni. Csou En-laj, akkori miniszterelnök személyes utasítására sikerült csak megvédeni az elpusztítástól.

A Potala kőből, fából és földből épült, 13 emeletes és több mint 117 méter magas. Az egész építmény szobák labirintusa – több, mint ezer van belőlük, s még kb. ezer szentély és 200 ezer szobor található a Potalában. Az emeletek nem egymásból nyílnak, némelyik különleges terem bejárata oszlopok mögé van rejtve. A falai 2-5 méter vastagságúak, s földrengés ellen úgy biztosították őket, hogy közéjük olvasztott rezet öntöttek. Acélvázat nem használtak, a famunkák egyetlen szöget sem tartalmaznak. Mivel az építkezés idején – azaz a 17. században – nem ismerték a kereket Tibetben, az építőanyagot szamárháton, vagy emberi erővel szállították a helyszínre. Az épület trapéz formájú, falai befelé dőlnek. A Potala két fő egységből áll: középen a Vörös Palota helyezkedik el, melyet két-oldalt a Fehér Palota szegélyez.

A Vörös Palotában imatermek, szentélyek, kápolnák, meditációs helyiségek és 7 mauzóleum található. Ezek a mauzóleumok tartalmazzák az 5.-től a 13.-ig (a 6. kivételével) az összes Dalai Láma földi maradványait. Az egyes sírok hihetetlen mennyiségű aranyat, igazgyöngyöt, s különféle drágaköveket tartalmaznak. Az 5. Dalai Láma sírja 3700 kg arany fölhasználásával készült és 20 méter magas, míg a 13. Dalai Láma sírja 22 méteres, mely tömör ezüstből készült, arany- és drágakőborítással.

A Potala nyugati részében valamikor az épületet kiszolgáló szerzetesek laktak, keleti részében pedig a kormányhivatalok, egy szerzetes-iskola, valamint a nemzetgyűlés üléstermei voltak. A Potalában őriztek továbbá régi tekercseket, szentírásokat, fegyvereket és hadi felszereléseket, ajándékokat és mindenféle egyéb kincseket. Az éléskamrák és a pincék a kormány élelmiszer-tartalékait tárolták a tisztviselők, a kolostorok, s a hadsereg számára. Itt voltak egyébként az előkelő származású bűnözők börtöncellái és a kínzókamrák is. A legfelső emeleten a Dalai Láma magánlakosztályai találhatók – imatermek, fogadószobák és hálószobák – ugyanabban az állapotban, ahogyan ő 1959-ben, Indiába távoztakor hagyta őket.

A Norbulingka

Ez az épületegyüttes a mindenkori Dalai Láma nyári palotája - nevének jelentése: drágakő-sziget. A 7. Dalai Láma idején kezdték építeni 1755-ben, majd 200 év elteltével a jelenlegi – a 14. Dalai Láma számottevően kibővítette. A Norbulingka fallal körülvett hatalmas park, kisebb épületekkel, kápolnákkal, s a közepén egy kis tavacska található. A Dalai Láma minden nyáron ide költözött át a Potalából. Lakosztályai – meditációs szobája, fürdő- és hálószobája, nappalija, fogadóhelyisége, s a trónterem ma múzeum. Rengeteg zarándok és turista keresi föl.

Tibeti aktualitások

A jelenlegi tibeti helyzetben mindenképpen pozitív új jelenség, hogy az autonóm tartományban nagyarányú turizmus alakult ki. Kínai adatok szerint a Tibetbe látogatók száma 2006-ban már meghaladta az egymilliót. Bár ezek döntő többsége kínai, figyelemre méltó tény, hogy közel 200.000 külföldi is eljutott Tibetbe, igaz, pusztán szervezett formában, állandó kísérőkkel. Ez azonban a korábbi teljes elszigeteléshez képest forradalmi nyitást jelent. A turizmus célpontját pedig elsősorban a tibeti buddhista kultúra, illetve az átlagosan 4000 méter tengerszint feletti magasságon található terület csodálatos természeti látványosságai jelentik. A tartomány vezetői érdekeltté váltak a kulturális és természeti örökség megőrzésében, folyik az emlékhelyek felújítása, állaguk megóvása. Érdekes következmény, hogy – anyagi érdekeik miatt – a helyi hatóságok a turizmus további fejlődése érdekében egyetlen kérdésben vitában állnak Pekinggel. Kérik a szabad mozgást korlátozó adminisztratív akadályok folyamatos feloldását.

Az új kínai politikai szándékra utalnak más jelek is. A teljes elnyomás helyett Peking megpróbál kialakítani egy olyan tibeti réteget, mely lojális hozzá. Eme réteg társadalmi alapját azok a szegény származású tibetiek alkotják, akik a kínai megszállás előtt a társadalmi ranglétra legalján álltak és valóban teljes személyes függésben éltek a kolostoroktól, azok vezetőitől – amit a kínai propaganda rabszolgaságként mutat be. Bár kétségtelen tény, hogy Pekingnek sikerült kinevelnie egy ilyen réteget, ennek korlátaira utal, hogy a Kínai Kommunista Párt – hongkongi emberi jogi szervezetek 2008. augusztus 10-ei jelentése szerint – a 74 tibeti járás kommunista szervezetének éléről 54 tibetit leváltott és azokat kínaiakkal helyettesítette, mivel nem volt megelégedve a leváltottak Dalai Láma-ellenességének hatékonyságával.

Az új kínai próbálkozások következményeképpen a tartományban a kétnyelvű feliratok megvannak, illetve létezik kétnyelvű oktatás. Az utóbbival kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy a mivel a reál tantárgyakat felsőfokon még mindig csak kínaiul lehet tanulni, és a kínai gazdasági fejlődés következtében egyelőre kérdéses, hogy az oktatási rendszer nem fog-e inkább az asszimiláció irányába hatni, mivel a szülők egy része a későbbi jobb érvényesülés érdekében inkább kínai részlegbe íratja majd gyermekét.

A tibeti helyzetet elemezve okvetlenül meg kell említeni: a tibeti lakosság nagy részének ragaszkodása hagyományaihoz és vallásához töretlen, azt a kommunista ideológia és propaganda nem tudta megtörni, a passzív ellenállás jegyei folyamatosak. Minden megfigyelő megemlíti: a kolostorokban és a lakosság körében a vallási megnyilvánulások folyamatosak és tömegesek. A Peking által kinevezett vallási vezetők, különösen a pekingi Pancsem Láma (a második számú vallási vezető) bojkottja teljes. Az ellenállás meglétére utalnak azok az események, melyek 2008. július végén a tibetiek által lakott, jelenleg Szecsuán Tartományhoz csatolt Lithangban történtek. A központi hatóságok körlevélben kérték a helyi szerzeteseket, hogy határolódjanak el a Dalai Lámától. Válaszul egy helyi lóverseny előtt egy 52 éves nomád 13 gyermekes családapa, Runggye Adak a tömeg nagy örömére éltette a Dalai Lámát. Mindezt Runggye Adak letartóztatása követte, majd a felesége vezette helyi lakossági tiltakozásokat erőszakkal leverték.

Mindez akkor történik, amikor Peking immár egyértelműen a tibetiek spirituális és politikai vezetőjének, a 2009-ben 85 éves Dalai Lámának a halálával kalkulál. Kína immár nem kíván gesztust tenni, mivel hamarosan káoszra számít a tibeti ellenzék körében. Bár jelenleg is folynak tárgyalások a Láma képviselői és Peking között, azok eredményességét hátráltatja az úgynevezett „Nagy Tibet" kérdése. Peking kizárólag csak arról a területről kész tárgyalni, amit mi Tibeti Autonóm Tartományként ismerünk. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy 1950 után a történelmi Tibet több területét, becslések szerint a tibeti lakosság kétharmadával(!) együtt, olyan szomszédos kínai tartományokhoz csatolták, amelyekben garantáltan kisebbséget alkotnak (például a 80 milliós Szecsuánhoz került az 1.200.000 tibetit számláló történelmi Kelet-Tibet).

Meg kell említenünk továbbá a környezetszennyezés kérdését. A turizmus hatására kétségtelenül történtek bizonyos lépések és nemzeti parkokat alakítottak ki, melyek látogathatóak külföldiek által is. Ugyanakkor nem tudható, hogy a legális és illegális szénbányászat mekkora természeti kárt okozott. A szénbányászat és az energiatermelés okozta óriási környezeti szennyezés egész Kínára jellemző, azt külön csak tibeti jelenségként nem lehet aposztrofálni.

Lhaszában a régi tibeti életforma ma már csak az ősi belvárosban, valamint a működő kolostorokban – a Dzsokang-ban, s a közeli Szera és Drepung kolostorokban figyelhető meg. A tibeti élet átalakulóban van. Egyre több, az itteni ősi kultúrától idegen civilizációs hatás éri a tibetieket. Fönnáll a veszélye annak, hogy ez a több ezer éves kultúra eltűnik a történelem színpadáról.

Az életszínvonal, az oktatás, s az egészségügy fejlesztése érdekében tett lépésekkel, a lakosság szellemi központjainak, a kolostoroknak a helyreállításával, újjáépítésével azonban a tibetiek jobb életlehetőségekhez jutottak, s újra szabadon folytathatják vallásukat, mely ma is át- meg átszövi a tibetiek mindennapi életét.

Irodalom

MAKRA L. – GÁL A. (1996): A varázslatos Kína. Útikönyv, 172 p, *Makra-Gál Kiadó,* Szeged-Szerencs, ISBN 963 650 677 9

A KÖZLEKEDÉSI EREDETŰ LÉGSZENNYEZETTSÉG JELLEMZŐI SZEGEDEN

GÁL ANDRÁS[1] – MAKRA LÁSZLÓ[2]

1. Bevezetés

A légszennyezés az egyik legfontosabb környezetvédelmi probléma, mely főként a városokra koncentrálódik. Az emberi tevékenység általában a szennyezőanyagok fokozatos felhalmozódásához vezet. A levegőminőség rosszabbodásának lehetséges okai a városok népességnövekedése és – ezzel összefüggésben – a beépített területek arányának növekedése. A népességnövekedés jelentős részben a városokba történő betelepülésből származik. Az egyre növekvő városi népesség, a fokozódó iparosodással és energiafogyasztással, valamint a folyamatosan bővülő közlekedési hálózattal és az egyre sűrűbb forgalommal növeli a légszennyezést, mely mind komolyabb kihívás lesz a túlélés érdekében. Mint ismeretes, a gépjárműforgalom az egyik legfontosabb légszennyező forrás, mely jelentősen befolyásolja a levegőminőséget a sűrűn lakott városi régiókban. Ehhez járulnak még az épületek fűtéséből származó emissziók, melyek szerepe a téli hónapokban jelentős. A légszennyezés káros az épületekre, a gépekre és műszaki berendezésekre, továbbá komoly egészségkárosodást is okozhat. A légszennyezéssel kapcsolatos problémák jelentősége és természete függ a város méretétől, valamint földrajzi tényezőktől (éghajlat, helyi meteorológiai viszonyok az adott időpontban, földrajzi helyzet, domborzat), valamint társadalmi aspektusoktól (meglévő környezetvédelmi szabályozók, várostervezési döntések) *(Mayer, 1999)*. A városi levegő kutatásának széleskörű irodalma van. A cikkek témái szerint a szerzők vizsgálják a légszennyező paraméterek jellemzőit, vagy térbeli és időbeli változékonyságukat elemzik. A légszennyező anyagok változékonysága közötti statisztikai összefüggések tanulmányozásának, valamint az emissziók szabályozására irányuló rendelkezések hatásvizsgálatának is jelentős irodalma van. Mások elemzik a légszennyező anyagok és a meteorológiai paraméterek kapcsolatát, vagy különleges módszerekkel értékelik a városi levegőminőséget és a speciális levegőminőségi indikátorokat.

E tanulmány célja – figyelembe véve a fenti csoportosítást – komplex: nevezetesen, a légszennyező paraméterek térbeli és időbeli jellemzőinek, valamint statisztikai kapcsolatainak meghatározása, továbbá a meteorológiai elemekkel való összefüggésük vizsgálata.

[1] Bocskai István Gimnázium és Szakközépiskola, H-3900 Szerencs, Ondi út 1, Tel.: +36 47 362 533;
[2] Szegedi Tudományegyetem, Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék, H-6722 Szeged, Egyetem u. 2; Tel: +36 62 544 856, Fax: +36 62 544 624, E-mail: makra@geo.u-szeged.hu;

A tanulmány adatbázisa részben a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztériumból származik (1999), részben pedig a Szeged belvárosában található monitoring állomásról (1997-2001), s a következő elemek tömegkoncentrációit tartalmazza: NO, NO_2, O_3, és PM10 (10 μm aerodinamikai átmérőnél kisebb sugarú részecskék (μg m^{-3}) *(1. ábra)*.

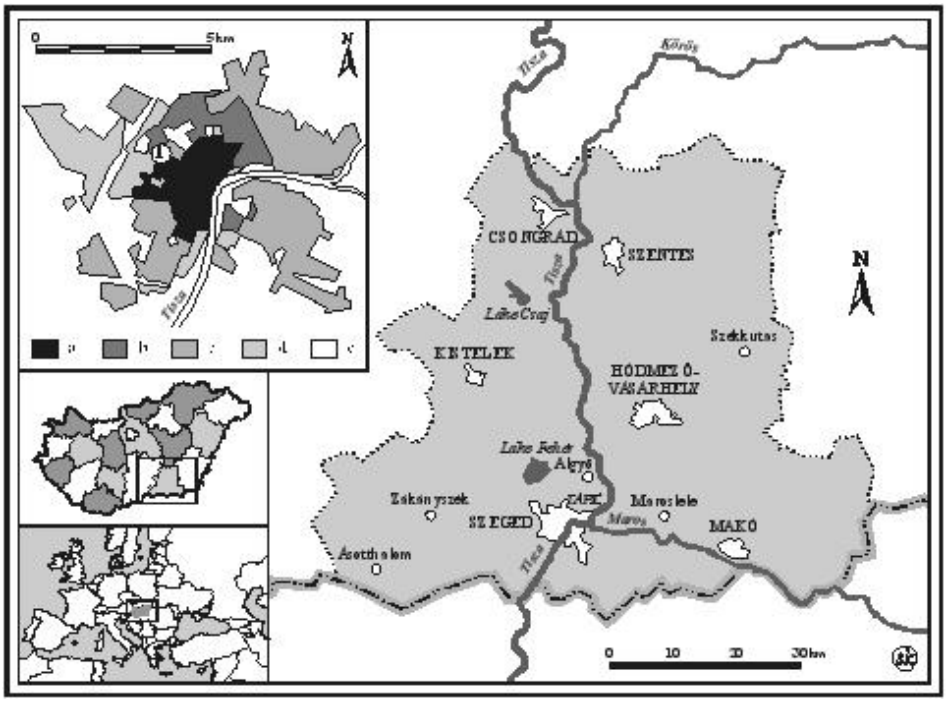

1. ábra. Szeged földrajzi helyzete és a város beépítettségi típusai [a: belváros (2-4-emeletes épületek); b: panelből épült lakótelepek (5-10-emeletes épületek); c: sorházak (1-2-emeletes épületek); d: ipari övezetek; e: zöldterületek; (1): monitoring állomás]

Személyi számítógép végzi a műszerek ellenőrzését és tárolja az adatokat. A számítógép először egyperces átlagokat képez a tíz másodpercenkénti mérésekből. Aztán 30-perces átlagokat állít elő, s azokat tárolja.

Az adatbázis másik része egy szegedi és Csongrád megyei állomásokat magába foglaló ún. RIV (Regionális Immisszió Vizsgáló) hálózatból származik. Innen az NO_2 és SO_2 havi átlagos koncentráció értékeit, valamint az ülepedő por havi összes mennyiségét (g / m^2 / a hónap napjainak száma) elemeztük az 1985-1999. közötti időszakra.

1.1. Szeged földrajzi helyzete, éghajlati és domborzati viszonyai

Szeged a 20°06'K és a 46°15' É földrajzi koordináták metszéspontjában, a Tisza és a Maros összefolyásánál fekszik. Délkelet-Magyarország legnagyobb városa, mely az Alföld déli részén, h=79 m tszf. magasságban található *(1. ábra)*. Lakossága kb. 155.000 fő, s a beépített terület nagysága 46 km^2. Az évi középhőmérséklet 11,2°C, míg a januári, illetve a júliusi középhőmérsékletek -1,2°C, illetve 22,4°C. Ami néhány meteorológiai elem évi átlagértékét illeti, a csapadékösszeg 573 mm, a relatív nedvesség 71%, a szélsebesség 3,2 m/s^{-1}, míg a napfénytartam 2102 óra.

A városszerkezet körutas-sugárutas – tehát viszonylag egyszerű, melyet a Tisza szel ketté. A városszerkezetből adódóan a gépjárműforgalom – következésképp a légszennyeződés is – a városközpontban koncentrálódik. Az ipari területek elsősorban a város északnyugati részén találhatók. Ily módon az uralkodó nyugatias-északnyugatias szelek erről a területről származó szennyezett levegőt szállítanak a városközpont felé.

2. Módszerek

2.1. A klasszikus kétmintás próba új interpretálása

Kidolgoztunk egy módszert annak meghatározására, hogy szignifikáns különbség mutatható-e ki két normális eloszlású, nem független statisztikai minta átlagértékei között *(Makra et al., 2000a)*. A kifejlesztett

$$PS^{(1)} = \frac{\overline{M} - \overline{m}}{\sqrt{\frac{N-n}{N \cdot n}} \cdot \sigma} \tag{1}$$

valószínűségi változó standard normális [N(0;1)] eloszlású, ahol $\overline{M}$ az N elemszámú teljes minta átlagértéke, $\overline{m}$ az n elemű részminta átlaga (utóbbi minta részét képezi az előbbinek), valamint σ a két minta közös szórása (feltételezzük, hogy azok megegyeznek).

A standard normális eloszlás eloszlásfüggvényének táblázatából egy adott p számhoz (0 < p < 1) meghatározhatjuk azt az x_p értéket, amelyre

$$P\left(\left|\frac{\overline{M} - \overline{m}}{\sqrt{\frac{N-n}{N \cdot n}} \cdot \sigma}\right| > x_p\right) = p \tag{2}$$

Ha a fenti standard normális eloszlású valószínűségi változó abszolút értéke nagyobb, mint x_p, akkor $\overline{M}$ és $\overline{m}$ szignifikánsan különböznek. Azt a feltevést (0-hipotézist), mely szerint nincs különbség közöttük, p valószínűségi szinten elvetjük. A szignifikancia próbákat a p = 0,01 valószínűségi szintre végeztük el.

Fenti módszer – mely a klasszikus kétmintás próba új interpretálása – lehetővé teszi, hogy azonosítsunk egy mintában alperiódusokat, ún. „törés"-eket, melyek átlaga szignifikánsan nagyobb vagy kisebb, mint a teljes mintaátlag. A $PS^{(1)}$ próbastatisztika (1. formula) normális eloszlása elégséges feltétele a módszer alkalmazásának. Ugyanakkor nem feltétlenül szükséges, hogy a minta normális eloszlású legyen. Ugyanis elég nagy elemszámú minta esetén a centrális határeloszlás-tétel szerint a mintaelemek (valószínűségi változók) összegének sűrűségfüggvénye közel normális, függetlenül attól, hogy milyen az alapul vett minta eloszlása. A feltétel, hogy a valószínűségi változók függetlenek legyenek és legyen szórásuk (mindkét feltétel teljesül). Ily módon, elég nagy elemszámú mintára alkalmazható a módszer akkor is, ha a minta nem normális eloszlású. Azaz, a normalitás elegendő, de nem szükséges feltétele a módszer alkalmazásának.

A Makra-próba a 2. egyenletet az összes lehetséges n elemű részmintára megoldja, ahol $n = 3, 4, \ldots, N - 1;$ és adott, n elemű részminta esetén annak kezdőeleme a teljes minta $1., 2., \ldots, (N - n)$. eleme. A próba végrehajtásakor a kapott szignifikáns törések lehetnek diszjunktak (függetlenek), de előfordulhat, hogy a kapott törések közös éveket is tartalmaznak (nem függetlenek). Ha e szignifikáns törések nem függetlenek, közülük a továbbiakban csupán egyet tekintünk szignifikánsnak – azt, amelyre a $PS^{(1)}$ próbastatisztika értéke maximális. A szignifikáns törések feltárásával megadható azok kezdete, vége, illetve tartama (Makra, 1999; Makra és Horváth, 1999; Makra et al., 2000b; Makra et al., 2005). Azonban – még akkor is, ha igaz a 0-hipotézis – sok $PS^{(1)}$ próbastatisztika értéke sokkal nagyobb is lehet, mint az adott szignifikancia-szinthez tartozó x_p kritikus érték. Vagyis a maximumok eloszlása már nem egyezik meg az egyedi $PS^{(1)}$ statisztikák standard normális eloszlásával. Ily módon a törések korrekt detektálása további vizsgálatot igényel *(Szentimrey et al., 1992)*.

A 3. próbastatisztika a teljes átlag és a részminta átlag összehasonlítását végzi el egy statisztikai próba segítségével. Erről a lépésről azonban kimutatható, hogy ekvivalens azzal, mintha a részminta átlagot a teljes minta többi elemének az átlagával vetnénk össze, a klasszikus kétmintás próba alapján. Más szóval, a Makra-próbát (2. formula) alkalmazhatjuk nem független mintákra, azaz az adott teljes mintára és annak rögzített részmintájára, mely abból adódik, hogy a két mintaátlag különbségét független részminták különbségeként állítjuk elő. Tehát az ismert kétmintás próba megfogalmazható a $PS^{(1)}$ próbastatisztika (1. formula) segítségével, mely utóbbinak előnye, hogy a 0-hipotézis már kifejezetten a kérdéses $\overline{m}$ és $\overline{M}$ változókra vonatkozik, és a $PS^{(1)}$ próbastatiszti-

kánál is ezek a változók szerepelnek. A Makra-próba gyakorlati előnye a hagyományos kétmintás próbával szemben, hogy összesen 3 szám módosítását igényli ($\overline{m}$, és n – két alkalommal) minden egyes lépésnél a próba ismételt alkalmazása esetén, szemben a kétmintás próba összesen hatszori átírásával.

3. Eredmények

3.1. A légszennyező anyagok emissziós idősorai

A légszennyező anyagok emissziói származási forrásuk alapján csoportosíthatók. Ezek a csoportok a következők: lakosság, szolgáltatások, közlekedés, erőművek, egyéb fűtés, ipar és mezőgazdaság. A legfontosabb légszennyező anyagok a kén-dioxid (SO_2), a nitrogén-oxidok (NO_x), a szén-monoxid (CO) és a szilárd légszennyező anyagok, melyek trendjét a *2. ábra* mutatja. Eszerint a kéndioxid és a szilárd anyag emissziója szignifikáns csökkenést mutat. Ennek fő oka az 1990. évet megelőző időszakban bekövetkezett energiahordozó- és technológiai szerkezetváltás, mely a következőkben nyilvánult meg: a paksi atomerőmű üzembe állítása, amely napjainkban a hazai villamos energia termelés 37,9 %-át adja (1999. évi adat); az intenzív földgázprogram; a tüzelő- és fűtőolajok kéntartalmának csökkentése; a szénfelhasználás mérséklődése; a kőolaj-feldolgozásban a destruktív technológiák megjelenése, amelynek következtében csökkent a nehézfrakciók aránya, jelentősen megnövekedett a fehéráru-kihozatal, ezáltal a bitumenben dúsultak föl a szennyezőanyagok, amit nem tüzelünk el; az erőművi rekonstrukciós program beindulása, melynek keretében minden széntüzelésű erőműbe elektrofilter került beépítésre. (Az erőművi környezetvédelmi beruházások azonban elhúzódtak. Pl. a Gyöngyösvisontán működő Mátrai Erőmű ilyen célú beruházásait 2000-ben fejezték be.) Az 1990. évet követő időszakban az emisszió csökkenés okai: a gazdasági recesszió, valamint a szerkezetváltás, melynek következtében kevesebb energiafelhasználás történt az iparban; a fluid ágyas tüzelés elterjedése az erőműveknél és az ipari kazánoknál; az alacsony nitrogén-oxid kibocsátású égők beépítése (Százhalombatta); a kombinált ciklusú gázturbinák beépítése (Százhalombatta, Kelenföld); az energiahordozók árának drasztikus emelése, amely elősegíti az energiatakarékosságot, illetve a racionális energiafelhasználást; az energiatakarékos háztartási készülékek megjelenése (kompakt fénycső, korszerű tűzhelyek, hűtőszekrények, mélyhűtők, forróvíztárolók, mosógépek, stb.; az ólommentes benzin, valamint a katalizátoros gépkocsik megjelenése, illetve elterjedése; a gépkocsik szén-monoxid emissziójának csökkenése a zöldkártya bevezetésével. A nitrogén-oxidok (NO_x) esetében mérsékeltebb a csökkenés, mely az utóbbi években meg is állt, s inkább a stagnálás a jellemző. A szén-monoxid (CO) megfigyelési idősora rövidebb az előzőeknél, csupán mérsékeltebb csökkenése figyelhető meg, amelynek tartóssága azonban még kérdéses *(2. ábra) (Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, 1999)*.

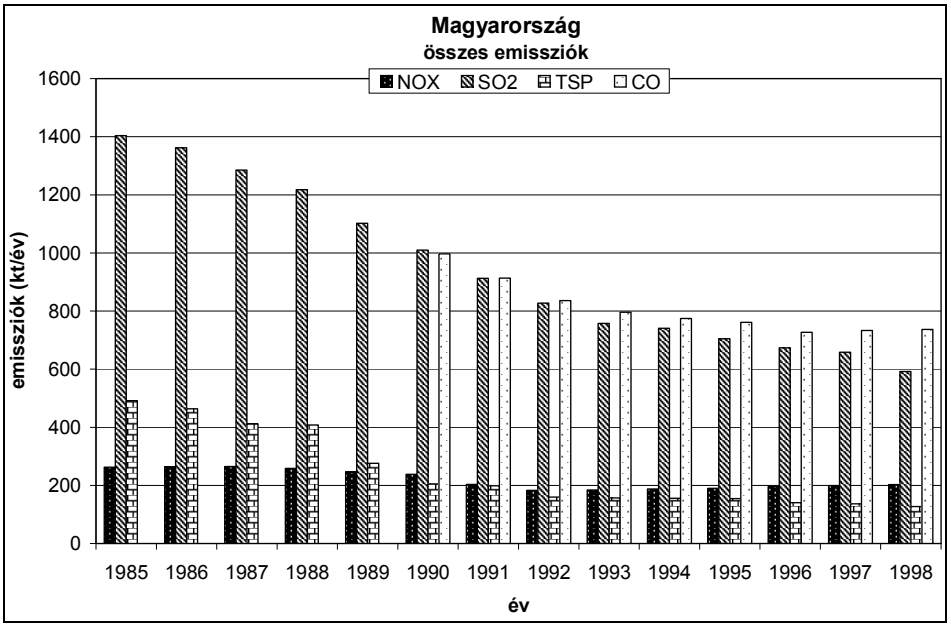

2. ábra. A legfontosabb légszennyező anyagok (NO_x, SO_2, TSP, mint összes lebegő részecske és CO) emisszióinak trendjei

Ami az összes emissziók százalékos ágazati részesedését illeti, a nitrogén-oxidok (NO_x) esetében minimális időbeli arányváltozások tapasztalhatók. A lakosság és az ipar részesedése az emissziókból valamelyest csökken, míg a közlekedésé ugyan csekély mértékben, de növekszik. Az arányeltolódások a legmarkánsabbak a kén-dioxid (SO_2) és a szilárd anyag (PM10) esetében. Jóllehet a kén-dioxid emissziók minden ágazatban csökkentek, ez legkevésbé az erőműveknél volt tapasztalható, így ezek részesedése az elmúlt 14 év során megduplázódott. A szilárd anyag emisszióban legmarkánsabb a közlekedés részarányának növekedése, míg a többi ágazatában egyértelmű változás nem mutatható ki. A szén-monoxid (CO) esetében a lakosság százalékos ágazati részesedése csekély mértékben csökkent, míg a közlekedésé ugyanígy nőtt *(Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, 1999)*.

3.2. A légszennyező anyagok időbeli változékonysága

A *3. ábra* az NO, NO_2, O_3 és O_x átlagos évi menetét mutatja a Szeged belvárosában található automata levegőminőségi állomáson, az 1997-1999 közötti időszakra. Az O_x – definíciója szerint – az NO_2 és az O_3 koncentrációinak összege. Az O_x koncentráció a légkör oxidatív kapacitásának, potenciáljának becslésére alkalmas. Egyes – régebben ózon mérésére alkalmazott – nedves kémiai (elnyelető oldatos) eljárások valójában inkább O_x koncentráció adatokat adtak.

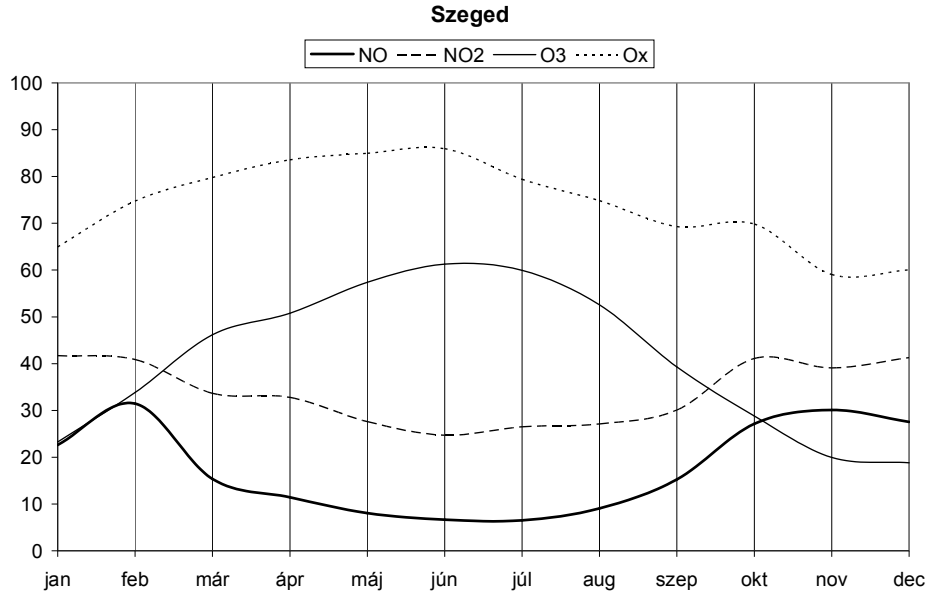

3. ábra. Az NO, NO_2, O_3 és O_x átlagos évi menete

Az NO elsődleges légszennyező anyag. Évi menete a legmagasabb értékeket novemberben, decemberben és januárban mutatja, január végi maximummal *(3. ábra)*. Az NO-koncentráció nem csupán az emissziótól, hanem az időjárási viszonyoktól is függ: magasabb téli értékei a gyakori inverziókkal jellemezhető stabil egyensúlyi légállapotra utalnak. Az NO évi ciklusának legalacsonyabb értékei nyáron (júniusban és júliusban) fordulnak elő**.** Ebben szerepet játszik az NO nyári gyorsabb oxidációja, de még fontosabb a légkör intenzív függőleges átkeveredése miatti hígulás. Az NO_2 – mely másodlagos légszennyező, s főként kémiai reakciók révén keletkezik – az NO-hoz hasonló évi menetet mutat. A troposzférikus ózon is másodlagos légszennyező, mely antropogén forrásokból származó elsődleges légszennyező anyagok (közlekedési és ipari eredetű NO_x, és VOC, valamint az oldószerekből származó VOC) fotokémiai reakciói révén keletkezik. Következésképp, az O_3 átlagos évi menete – az O_x-ével együtt – nyári (júniusi-júliusi) maximumot mutat.

Az NO és NO_2 napi menete *(4. ábra)* kettős hullámot mutat, s az NO napi ciklusának nagyobbak az amplitúdói. A járműsűrűség heti változásából adódóan az NO- és NO_2-koncentráció egyaránt magasabb hétköznapokon, mint a hétvégeken. Hétköznapokon az NO átlagos napi változása nagyobb, mint az NO_2-é, mivel az NO_2-nek hosszabb az élettartama, mint a reakcióképesebb NO-nak. Általában az NO-koncentrációk magasabbak reggel, mint az esti órákban. Ennek oka, hogy reggel a csúcsforgalmi időszak rövidebb, továbbá reggel a felszín közeli légrétegek stabilabbak, mint este. A kora délutáni alacsonyabb NO-koncentrációk főként

az NO ózon általi oxidációjára és a légkör intenzívebb függőleges átkeveredésére (hígulás) vezethetők vissza. Az O_3 napi ciklusa világos napi menetet mutat egy hullámmal. Az O_3 napi menetének maximuma kora délután lép föl, melyet a fotokémiai ózonképződés okoz; míg a napi minimum éjfél után lép föl.

Az O_x definíciójából adódóan, annak napi ciklusa hasonló az ózonéhoz. Hétvégeken az O_3-koncentráció átlagos maximumai kissé magasabbak, mint hétközben, azonban ez nem teljesül az O_x-re.

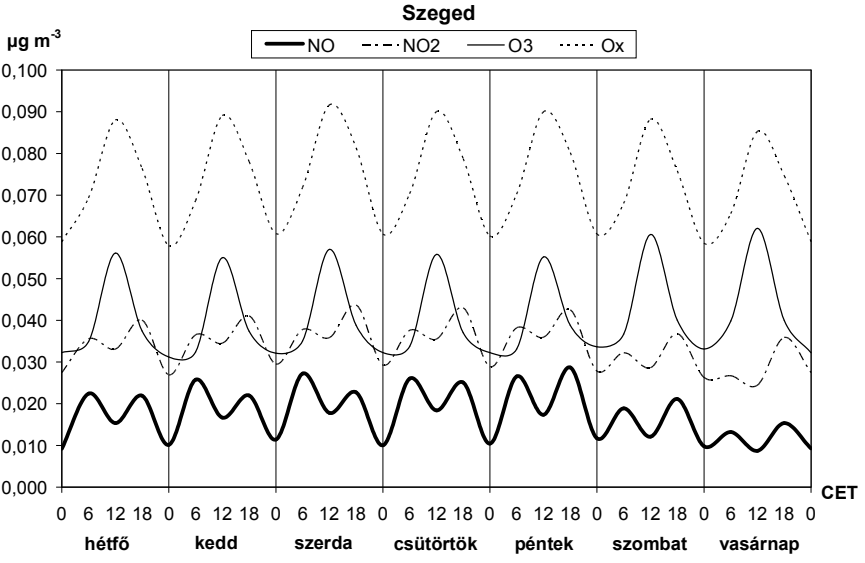

4. ábra. Az NO, NO_2, O_3 és O_x, átlagos heti és napi ciklusai, monitoring állomás, Szeged, 1997-2001

A légszennyező anyagok heti és napi menetében jelzett másodlagos szélsőértékek Szegeden csak az NO és NO_2 napi ciklusaiban *(4. ábra)* és csúcsértékeiben *(5-6. ábra)* mutathatók ki, az O_3 megfelelő ábráján *(7. ábra)* ezek nem láthatók. Szegeden az alacsony szélsőértékek és alacsony koncentrációk a kisebb forgalommal magyarázhatók. Az NO- és NO_2 koncentrációk legmagasabb értékei a késő esti órákban lépnek föl, míg a másodmaximumok reggel tapasztalhatók *(5-6. ábra)*.

Ehhez hasonló képet mutat a közepes NO_2-koncentrációk napi menete *(4. ábra)*. Ugyanakkor az átlagos NO-koncentrációk napi ciklusában a hét első felében (hétfő, kedd, szerda, csütörtök) jellegzetes reggeli főmaximum figyelhető meg *(4. ábra)*. Az O_3 közepes napi menetének legmagasabb értékei *(4. ábra)* – csakúgy, mint csúcsértékei *(7. ábra)* – a hétvégeken (szombaton és vasárnap) mutatkoznak. Az O_3, NO és NO_2 csúcsértékei alacsony koncentrációkat és alacsony szélsőértékeket mutatnak *(5-7. ábra)*, továbbá a másodlagos extrémumok nem karakterisztikusak.

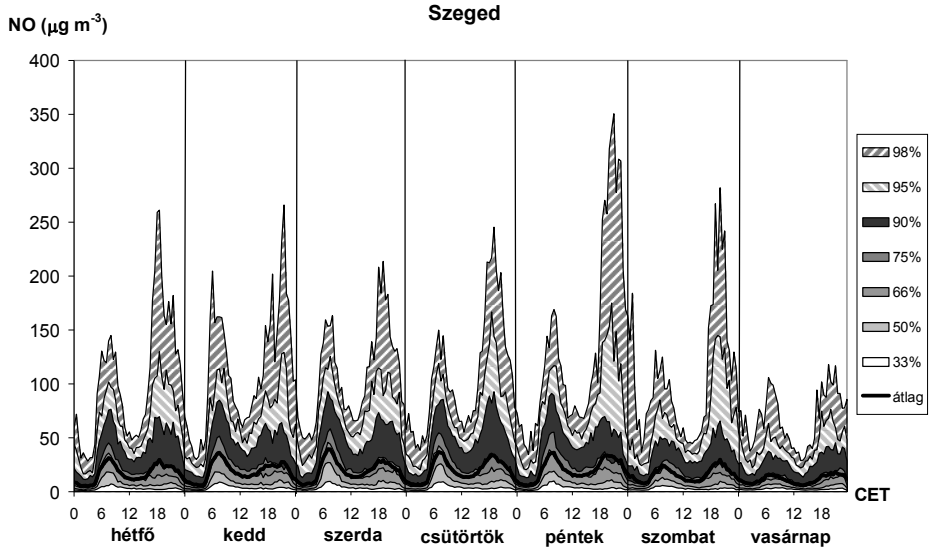

5. ábra. Az NO valószínűség-eloszlásának átlagos heti és napi menete, monitoring állomás, Szeged, 1997-2001

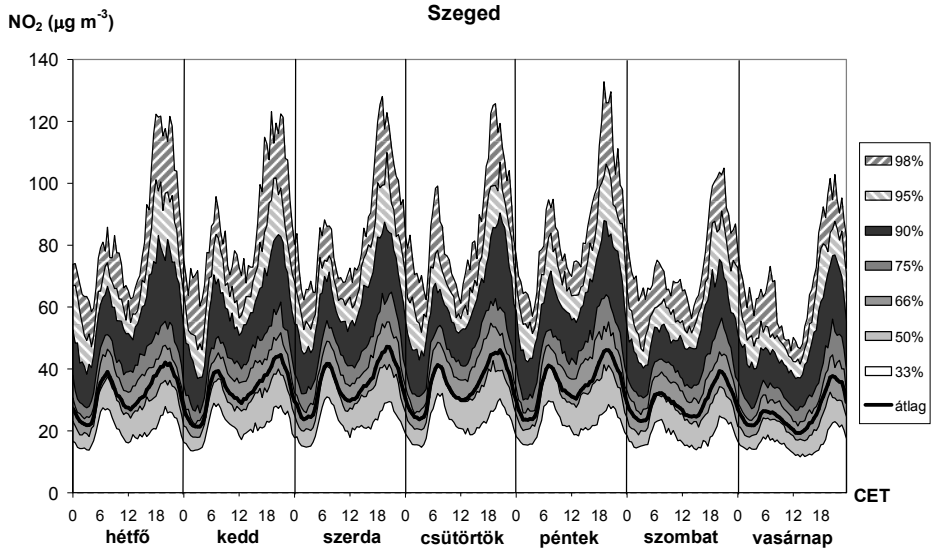

6. ábra. Az NO_2 valószínűség-eloszlásának átlagos heti és napi menete; monitoring állomás, Szeged, 1997-2001

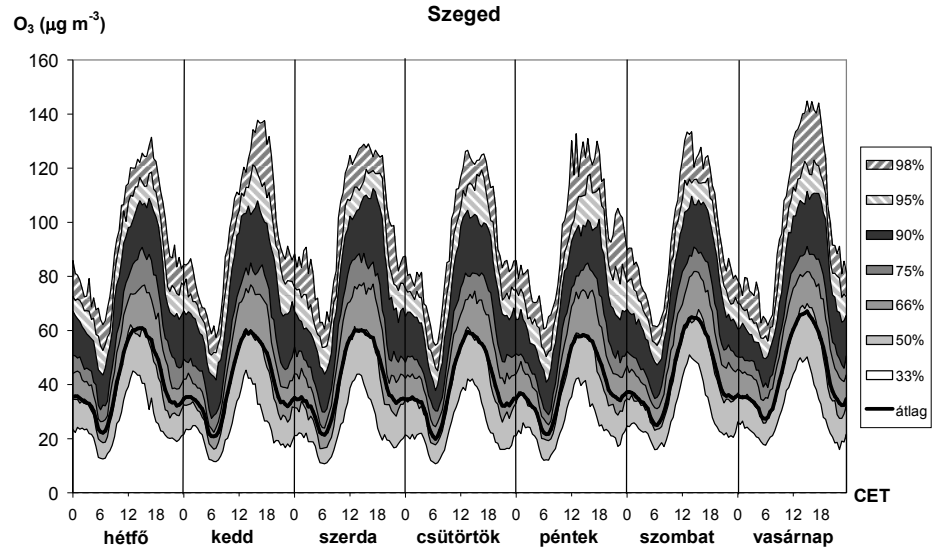

7. ábra. Az O_3 valószínűség-eloszlásának átlagos heti és napi menete; monitoring állomás, Szeged, 1997-2001

3.3. A légszennyező anyagok trendjei

A légszennyező anyagok idősorainak trendjei a levegőminőség idő szerinti változásának fontos jellemzői. A szegedi légszennyező paraméterek vizsgált havi átlagos koncentrációinak idősorai elegendő hosszúak (1997-2001) trend-analízis elvégzéséhez. A továbbiakban meghatároztuk az NO, NO_2, O_3 és O_x trendjeit a szegedi monitoring állomás adatai alapján *(Makra és Horváth, 1999; Makra et al, 2000b)*.

Az NO_2-koncentrációk idősora karakterisztikus csökkenő trendet mutat, míg az O_3, NO és O_x esetében nem kaptunk statisztikailag szignifikáns trendeket.

3.4. Szignifikáns törések adatsorok részperiódusaiban

A Makra-próbát a szegedi RIV-hálózat 10 állomásáról rendelkezésre álló havi átlagos NO_2 és SO_2 koncentrációknak, valamint az ülepedő por havi összes mennyiségeinek (g / m^2 / a hónap napjainak száma) idősoraira alkalmaztuk. A 10-ből 7 állomáson az ülepedő por havi összegei idősoraiból kiválasztott különböző hosszúságú összes lehetséges részperiódusok ($n = 3, 4, \ldots, N - 1$; ahol n a kiválasztott részperiódus elemeinek a száma, N pedig a teljes mintaelemszám) közül néhánynak az átlagaértéke (n-re egylépéses mozgó átlagokat számolva) a teljes minta periódusának a végén szignifikánsan kisebb a teljes minta átlagához képest. Azaz az adott szakaszokon szignifikáns törés fi-

gyelhető meg az átlagokban a teljes mintaátlaghoz képest. Az NO_2- és az SO_2-koncentrációk idősoraiban viszont nincsenek olyan részperiódusok, amelyek átlagai akár pozitív, akár negatív irányban számottevően eltérnének a teljes mintaátlagtól, azaz nincsenek olyan részperiódusok, melyek szignifikáns törést mutatnának *(Makra, 1999; Makra és Horváth, 1999; Makra et al, 2000b)*.

4. Konklúzió

- Magyarországon a kén-dioxid (SO_2) és a szilárd anyagok (TSP) emissziói csökkenő trendet mutatnak.
- Az NO és NO_2 átlagos évi menete (nyári minimum) ellentétes az O_3 és O_x átlagos évi menetével (téli minimum).
- Szegeden az NO_2 trendje karakterisztikus csökkenést mutat, míg az NO, O_3 és O_x trendjei nem jeleznek szignifikáns változást (a monitoring állomás adatsoraiban).
- A Makra-próba szerint az ülepedő por havi összegei idősorainak zömében a részperiódusok átlagai törésszerűen csökkennek a teljes adatsor vége felé. Viszont ez a jelenség az NO_2 és az SO_2 idősoraiban nem mutatható ki (a RIV hálózat állomásainak adatsoraiban).

Az előző pont megállapítása, miszerint Szegeden az NO_2 trendje karakterisztikus csökkenést mutat, valamint ezen pont következtetése, miszerint az NO_2 koncentrációk idősoraiban a részperiódusok átlagai nem térnek el szignifikánsan a teljes minta átlagától, azaz a részperiódusok átlagaiban szignifikáns törést nem tapasztalunk, nem jelent ellentmondást. Ugyanis ha pl. szignifikáns trendet mutatunk ki valamely minta tetszőleges részperiódusában, az még nem jelenti azt, hogy ugyanannak a részperiódusnak az átlagértéke is szignifikánsan eltér a teljes minta átlagától. Az NO_2 koncentrációk idősorában a szignifikáns csökkenő trend a mintaelemek nem törésszerű, hanem fokozatos csökkenése révén valósul meg.

Hivatkozások

KÖRNYEZETVÉDELMI ÉS VÍZÜGYI MINISZTÉRIUM (1999): Környezetvédelmi Adattár. Budapest. ISBN 963 00 2513 2

MAKRA, L. (1999): Concentration of contaminating gases and their connection with large-scale weather situations in Szeged. The Association of American Geographers, 95th Annual Meeting. Abstracts, 376. Honolulu, Hawaii, USA. 23-27th March 1999.

MAKRA, L., HORVÁTH, SZ. (1999): Spatial and temporal characteristics of air quality status over a middle-sized urban area. The 15th International Congress of Biometeorology (ICB'99) and the International Conference of on Urban Climatology (ICUC'99), Sydney, Australia. 8-12th November 1999. Proceedings. ISBN 1 86408 543 6

MAKRA, L., TAR, K., HORVÁTH, SZ. (2000a): Some statistical characteristics of the wind energy over the Great Hungarian Plain. International Journal of Ambient Energy, 21(2), 85-96.

MAKRA, L., HORVÁTH, SZ., ZEMPLÉNI, A., CSISZÁR, V., TAR, K., MOTIKA, G., SÜMEGHY, Z., KÁROSSY, CS. (2000b): Spatial and temporal characteristics of air qualitiy status in southern Hungary. 3rd European Conference on Applied Climatology, ECAC 2000, Pisa, Italy. 16-20th October, 2000. Proceedings. CD Session VI.

MAKRA, L., MIKA, J., HORVÁTH, SZ. (2005): 20th century variations of the soil moisture content in East-Hungary in connection with global warming. Physics and Chemistry of the Earth, 30, 181-186.

MAYER, H. (1999): Air pollution in cities. Atmospheric Environment, 33, 4029-4037.

SZENTIMREY, T., FARAGÓ, T., SZALAI, S. (1992): Window technique for climate trend analysis. Climate Dynamics, 6, 127-134.

A KOLOZSVÁRI FŐTÉR – JELKÉP, LEGITIMIZÁCIÓ ÉS SZIMBOLIKUS TÉRFOGLALÁS

GÉCZI RÓBERT[1]

A kolozsvári Főtér, az erdélyi városok alighanem legszebb és legtágasabb tere, klasszikus centrális hangsúlyával, a XIV. századi monumentális templomával. Ezt a templomot, mely 80 méter magas tornyával vertikálisan is uralja környezetét, nem lehet figyelmen kívül hagyni. És adva van körülötte a szabályos négyszögű tér stílusának sokféleségével, épületeinek a barokkon át az eklektikáig vezető változatosságával (Murádin, 2008).

2009 májusában a kolozsvári Főtér központi részét palánkokkal kerítették el, és a kíváncsiak szeme elől elzárva megkezdődött a több mint egy évszázada változatlan tér átépítése, modernizálása, minek következtében végbement a kolozsvári és az erdélyi magyarság egyik legfontosabb szakrális terének profanizálása. A tervező – a német-román Planwerk cég – az európai nagyvárosok egy részének térrendezését tartotta szem előtt és követendő példának. Kolozsvár, ahogy a rendszerváltás óta majdnem minden kelet-közép-európai város igen hektikusan fejlődött, ui. nem létezett szakmailag megalapozott szabályozási, városfejlesztési terve, ezért elsősorban a profitorientált beruházói, a politikai és a városvezetési kis csoportok és egyéni érdekek érvényesültek. Az elmúlt két évtizedet egyrészt a vásárlói igények és elvárások felmérése nélküli bevásárlóközpontok és plázák építése, másrészt a közpénzből épített presztízs-beruházások és nacionalista jelképek erőltetése jellemezte. Mindezek a kelet-európai városokra jellemző citysedési folyamatot is eredményezett, és ennek következtében a Főtér és a belváros demográfiai térszerkezete átrendeződött továbbá az ingatlanok felhasználásának módjai (lakóépületek kereskedelmi célú hasznosításúakká történő átalakulása) is jelentős változást mutattak.

Mircea Eliade (1987) szerint a városok védelme mágikus szertartásokkal kezdődött, s a palánkok, várfalak, bástyák, földhányások kezdetben inkább a gonosz szellemek beözönlését hivatottak megakadályozni, semmint a tényleges ellenségét. A mikrokozmosz, s így a város számára is mindig kijelöltek egy középpontot, melyet a hierofánia révén megszentelt helynek tekintettek. A középpont mágikus és szent, és semmi kapcsolata nincs a földrajzi, profán „térhez", attól függetlenül létezik. E központ egyben a reális vagy árnyék- és az istenek vagy túlvilágok határán található. Elválasztja az élők és a szellemek világát, a poklot és a mennyet, az eget és a földet, vagy a három – Ég, Föld, Pokol – réteget.

[1] A szerző a tanulmány megírása idején a Magyar Ösztöndíj Bizottság támogatásában részesült.

Egy város fő tere palimpszeszt: hol rejtve, hol nyíltan magán viseli az elmúlt korok változásait, mindent elmond a település lakosságáról, társadalmi beágyazottságáról, történetéről, az a tér, amit az urbe követ koptató polgár magáénak érez. A központ – esetünkben a Főtér – kiterjedése és jellege alapján befolyásolja az emberi tudatot és mindennapi életét is. Tény, hogy a tér és a hely olyan fogalmak, melyek segítenek – és a nemcsak a nem profán – ember számára saját magát elhelyezni a világmindenségben, meghatározni kapcsolatát a környezettel, a társadalommal, a többi emberrel és a világmindenséggel *(Knott, 2005)*.

A kolozsvári Főtéren található az erdélyi magyarság által két, szakrálisnak is tekintett emlékműve, a több mint fél évezredes Szent-Mihály templom és az egy évszázados Mátyás király szoborcsoport. Kolozsvár számára a Főtér jelkép, hiszen szabályos és tágas négyszöge – délkelet Európa talán legszimmetrikusabb tere – tanúja a város mindennapi életének és a rendkívüli eseményeknek egyaránt, egyszóval fejedelmi város fejedelmi központja *(Nagy, 2005)*. Ami már nem fért el a Főtéren, az ebből nyíló főutcák elejére összpontosult *(Gaal, 1995)*.

Az egykor Piactérnek nevezett mai Főtér az elmúlt másfélszáz évben több radikális átszervezést, átrendezést, tervezett rombolást is túlélt. Jelenleg egy újabb modernizációs rekonstrukciója zajlik, a magyar–román együttélés történeti emlékezetét meghatározó mítoszok életerejének legújabb példájaként körvonalazódik ki. A nemzeti identitásépítés egyik jelentős mozzanata a szimbolikus térmegjelölés, a szimbolikus térfoglalás. Kelet-Európában az 1989 utáni időszak különösen kedvezőnek bizonyult az ilyen események szervezésére. Ennek tudható be az ünnepi rendezvények nagy száma, a rengeteg szoborállítás, emléktábla-avatás, utca- és intézménynévadás, illetve változtatás. A szimbolikus térfoglalásra utaló jelenségek megsokasodtak, grandiózus formát öltöttek, az ünnepi kelléktárban igyekeztek felvonultatni az etnikai jelképtár minél több elemét, arra törekedtek, hogy az etnikai közösség minél több tagjához szóljanak, és mivel maga a rituálé legitimál, megmutatja és eldönti, hogy kinek van joga élni a szimbólumokkal *(Bodó, 2000)*

A kolozsvári Főtér kérdése jelképes csata a magyar közösség túléléséért Erdély kulturális központjában. Ennek a küzdelemnek a során pedig a felek egyaránt különböző mítoszokat használnak álláspontjaik alátámasztására, jelezve egyúttal azt is, hogy e mítoszok a történeti tudat kitörölhetetlen részeit képezik. Mi több – a modernizáció és a maradiság vélt vagy valós törésvonala mentén – a magyar közvélemény is megosztottá vált. Ugyanakkor a Főtér nagy átalakulásai egyben az egész városkép módosulásának impulzusait indították el, és a 2009-ben elindított átépítési munkálatok indulatoktól sem mentes polémiát váltottak ki.

A múlt

Az 1880-as években elindult un. posztliberális típusú város-átalakítás leglátványosabban a Főteret célozta meg: a templom körül húzódó cinterem falá-

nak támaszkodó és a templomot körülvevő épületek – lacikonyhák, műhelyek, kifőzdék, kis üzletek és az emeletes Katolikus Leánygimnázium – lebontása és a templom „napvilágra" kerülése érdekében civilkezdeményezés, majd gyűjtés indult. Ekkor még a tér központi helyén az 1831-ben felállított Karolina szobor állott, mely Ferenc császár és Karolina Auguszta császárnénak kolozsvári látogatását volt hivatott megörökíteni (ez a mozzanat képezte a Habsburgok igen pregnáns erdélyi szimbolikus térfoglalásának egyik első mozzanatát) *(1. ábra)*.

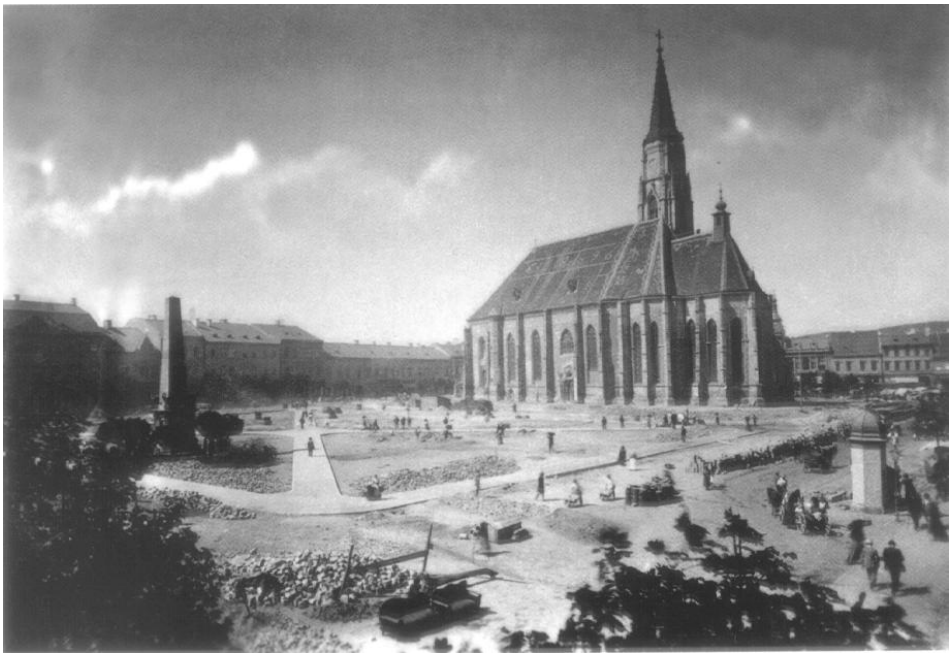

1. ábra. A Főtér 1884-ben

1899-ig megépültek a Főteret jelenleg is patinássá tevő újabb épületek: az egykori New York szálló és a Bánffy-palota mellé emelt eklektikus épületek. Ezzel párhuzamosan fákkal ültették be az egykori cinterem területét, valamint parkosították a térnek a templomtól délre eső részét, ezáltal három háromszög alakú zöld terület jött létre, amelyeket bokrokkal, díszfákkal, virágokkal ültettek be. A tér összhangját és jelenlegi arculatát az 1902-ben Fadrusz János által készített Mátyás-szobor adja meg, amit macskaköves-kavicsos díszudvar ölel körbe és tesz harmonikussá.

Nagy Péter először 1926-ban, Berlinben kiadott, majd 2005-ben újra napvilágot látott *Ó, kedves Kolozsvár* c. kötetében az egész teret összefogó és befejező műalkotásként említi a szobrot, majd a tér hatását ecsetelve a következőket írja: *És mindenek felett magának a térnek összhangzó megnyugtató, fölemelő,*

biztató arányossága. Ez mindent kiemel és egybeolvaszt mindent, s befejezett művészi egész önmagában és az egész városhoz való viszonyában. Kezdete és vége a városnak. Hogy belenőtt ebbe a nagyszerű arányosságba a reneszánsz legnagyobb fejedelmének, Mátyás királynak a szobra, ez a nyugodt, mérsékelt és éppen ezért tökéletes szobor. Teljesen összhangzó a térrel, a várossal, egész Erdéllyel. Mintha ő lett volna a mag, s hozzáépült volna minden: a tér, a város, egész Erdély (Nagy, 2005).

Tény, hogy a kolozsvári Főtér a kiegyezés és a századforduló között végbement magyar modernizációt – az ipari forradalmat, a nemzetállam kialakulását, a feltörekvő és megerősödött polgárság létét, Erdély és az anyaország egységét – tükrözte és kódolta bele szimbolikusan a Főtér harmonikus architektúrájába. A Mátyás-szobor a háta mögött lévő toronnyal a Főtérnek egy szimmetriatengelyét képezi. Ez teljesen megszabja a teret, hogy ez ilyen lehet és nem más. A Szent Mihály templom maga az állandóság jelképe, melyhez soha senki – sem tatár, sem török, sem a vallásháborúk idején, sem kommunizmus alatt – nem mert hozzányúlni. Ugyanakkor a templom kozmológiai szent hely, az isten háza, időtálló, mely újra és újra megszenteli környezetét és a világot, mert azt egyszerre képviseli és átfogja *(Eliade, 1987)*.

A tér a középen elhelyezett Mátyás szoborcsoporttal vált dísztérré, és a magyar történelem iránti csodálat, az állampolgári alázat, a közösségi emlékezet, az egy nemzethez való tartozás és megmaradás szimbólumává lényegült. A Főtér ily módon egyértelmű jelentésű, a magyarság erejét és hitét tükröző szakrális jelentőségű jelkép lett *(2. ábra)*. Ezt egészítette ki az 1917-ben a Deák Ferenc utca és a Főtér találkozásánál felállított *Kárpátok őre* elnevezésű, egy magyar katonát ábrázoló faszobor, amit 1919-ben a román hatóságok eltávolítottak *(Gaal, 1995)*.

A Főtér arculata egy évszázad alatt alig-alig változott, megőrizte magyar jellegét. Igaz, léteztek az első világháború után román részről a tér elhódítását célzó próbálkozások. Így például 1919-ben a szobor lerombolását kezdeményezték sikertelenül. 1919. májusában a román királyi pár Kolozsvárra érkezett megtekinteni az újonnan szerzett tartomány központját, s az elnéptelenített téren kis időre megállíttatták kocsijukat, hogy szemügyre vegyék a szobrot és a templomot. 1921-ben felállították a szimbolikus térfoglalás jelét, a római eredet jelképét, a capitoliumi anyafarkas-szobrot.

1932 decemberében egy Nicolae Iorga történész-politikustól származó idézettel ellátott bronztáblát helyeztek a Mátyás-szobor talapzatára, azért hogy emlékeztessék a bámészkodót a nagy király bűnére, vagyis arra, hogy vereséget szenved az, aki a saját népe ellen vezet háborút, ui. a román történelem szerint a Hunyadiak anyai ágon román származásúak, ekképpen Mátyás király is, így amikor Moldva ellen folytatott hadjáratot, saját népe ellen viselt háborút.

2. ábra. A Főtér látványa a szoborral 1934-ben

A jelen

A Főtér homogén és harmonikus együttesét pedig a XXI. század elején európai minták és a romániai nagyszebeni, nagybányai és szatmárnémeti tapasztalatok alapján az egykori „díszteret" multifunkcionális többféle kulturális eseménynek is otthont adó térré kívánja a városvezetés – a magyar önkormányzati képviselőkkel karöltve – alakítani. A változást támogatók szerint a száz évvel ezelőtti dísztér ma egyáltalán nem „működőképes", az autós forgalom megnőtt, a zöldövezet túlburjánzott, gyakorlatilag sem a turista, sem pedig a városlakó nem tudja megközelíteni az emlékhelyeket *(Maksay, 2009)*.

Gyakran hangoztatott érv továbbá, hogy a 2009. évi átalakulásig fennálló formájában a tér szinte nem is a gyalogosoké, hanem nagyrészt az autósoké, illetve a régészeké volt *(Maksay, 2009)*, ugyanis 1993 óta római leleteket keresve régészeti ásatások folytak a tér parkosított részének dél-keleti és dél-nyugati felén. Ez a lázas tevékenység egyrészt a román szimbolikus térfoglalási tervek részét képezte, másrészt pedig a város történetében senki által kétségbe nem vont római elsőbbséget volt hivatott hangsúlyozni. Az akkori soviniszta polgármester vezette városvezetés mindenáron le akarta rombolni a magyarságnak ezt a jelképekkel feltöltött terét, mert semmilyen módon nem egyezett jól artikulált céljaival, ui. nem emlékeztetett semmiben sem a románságra egy olyan városban, ahol a lakosok elsősorban etnikai kontextusban fogalmazták meg identitásukat. E koncepció szerint a tér déli oldalára a római Traianus-oszlop eredeti nagyságú

másolata kerülne, illetve a Mátyás-szobor és a tervezett oszlop közötti tér a római eredetet igazolni hivatott szabadtéri régészeti múzeumnak adott volna helyet. A román szimbolikus térfoglalás lényege egyrészt megszüntetni, felszámolni a Főtér magyar jellegét, és mint megújult, a modernizáción átesett Egyesülés tere néven (Románia és Erdély egyesüléséről van szó) átadni használatba a város jelenlegi többségének.

Az egykori cinterem területén megmaradó növényzet kivételével a meglévő zöldterületet is felszámoló radikális átalakítást támogatók szerint ezzel a felújítással egy bizonyos történelmi szakasz nem kívánt állapota végső lezárására kerül sor, vagyis az átépítés egy funkciózavar átalakításáról szól. A Főtér megszűnik körbepalánkolt archeológiai telep és gépkocsi-parkoló lenni, és véget ér a rendszerváltoztatás óta tartó gyors, ellenőrizetlen fejlődési folyamat eredményezte átmeneti állapot, amelynek elburjánzását eddig nem fékezte meg semmi *(Maksay, 2009)*. E vélemény szerint ily módon a tér megszabadul a kilencvenes évek terhe alól és ismét a kolozsvári polgároké lesz, emberek találkozóhelyévé alakul, ugyanis a parkoló részeket is birtokba véve, nagyobb teret enged majd át a városlakóknak és a turistáknak.

Filmvetítések, különböző ünnepek, koncertek színhelyéve változva a Főtér köztérré válhat, ahol közösségi élet zajlódhat majd. *Vagyunk itt még sokan, akik élettel szeretnénk betölteni a Főteret, és azt sem bánjuk, hogy kirekesztik az autókat a központból (az Óvárban már sikerrel járt a folyamat, most a Főtéren a sor és remélhetőleg ezt majd a Farkas utca is követi). Vagyunk itt még olyanok, akik látni szeretnénk restaurált műemlékeinket kábelkötegek, reklámfeliratok, ízléstelen cégérek nélkül. Szívesen találkoznánk kedves ismerőseinkkel a Főtér egyik teraszvendéglőjén és vállalkoznánk egy-egy vasárnap délelőtti tejszínhabos kávé melletti beszélgetésre a Mátyás-szobor és Bánffy-palota látványában gyönyörködve. Érezni szeretnénk, hogy egy ilyen meghitt pillanatra, autómentes térre, kellemes hangulatú beszélgetésre nem kell Bécsbe, Rómába, Leuvenbe, Prágába, Telcre, Nagyszebenbe – és még sorolhatnánk – utaznunk* – írja a modernizáció és átalakítása híve, Guttmann Szabolcs (2010), Nagyszeben volt főépítésze. (2007-ben Nagyszeben Európa kulturális fővárosa volt.)

A Főtér átalakítása mellett érvelők olyan véleménye is elhangzott, mely szerint a környezetvédők és a hagyományos, régi arculat megőrzéséért kiállók részben zöld köntösbe bújtatott nemzetféltők, részben fejlődésellenesek és nem utolsó sorban a nemzeti paranoia áldozatai, ui. a globális trendekbe való tagolódás, amelynek a deetnicizálódás is része, elég komolyan veendő empirikus alapon álló hipotézis. Létezik – e vélemény szerint – néhány modell a posztmodern és posztindusztriális, fogyasztható város koncepciójáról, amelyekbe, úgy tűnik, Kolozsvár is beleillik *(Péter, 2009)*.

Ezzel szemben a magyarság többsége fájlalja, veszteségként éli meg a teret ért változtatásokat. Az egykori – több generáció számára is sétáló-, rekreációs és találkahelyként funkcionáló – patinás Főtér végleg eltűnik azzal a generáció-

val együtt, mely e szimbólumok közt szocializálódott, míg a jövő Kolozsvárja pont azé a biciklis-gördeszkás egyetemista-gimnazista, európaivá felcseperedett generációé, amely számára a tér minden töltet nélküli, nyitott pláza szerepét játssza. Szakrális jellege a kolozsvári magyarság számára a minden, az anyaországhoz és nemzethez való kötödés, a dicső múlt jelképe, míg számukra semmilyen jelentőségű, hiszen e román és nem csak román nemzetiségű generációk a szakrális jelleg mibenlétét egyszerűen nem értik, nem érzékelik, sőt a kifejezés értelmével is gondjaik vannak, ui. szekuláris világképükben nincs helye az ilyen hierofánia jellegű átlényegüléseknek. Gaál György (2009) helytörténész szerint az átalakult Főtér helyén megszületik *az archaizáló modern tér: lesz rajta – a római kori leleteket tartalmazó un. üvegszarkofágon kívül – szökőkút, görkorcsolyapálya, fesztiválterület, néhány fa, pad, bódé, söröző- és kávézóhely, s nagy-nagy laposság, amelyen a Mátyás-szobor – ha majd kibontakozik az állványok közül – elveszti monumentalitását.* E folyamaton nem segít az sem, hogy a modernizáció köntösébe bújtatott deszakralizációt jelentő átépítést támogatók érveit sorra megcáfolták a konzervatív oldal szakértői. Vagyis: régebb is sétálótérként működött, építések nem zajlottak területén, a gépkocsiforgalom a tér lezárását követően nem oldódik meg, a néhány száz négyzetméternyi zöldterület felszámolása még jobban rontja a város úgy is szennyezett levegőjét, hiába követi a tervezés az európai városok mintáját, e városok történelmi terei középkori homlokzatú házaktól övezettek és nincs rajtuk egy megfelelő parkosítást igénylő monumentális szobor stb.

A Planwerk tervei, tehát az eredeti elképzelés szerint a keleti és a nyugati oldalon megszűnik a háromsávos forgalom, hogy lassan-lassan helyét átvegye a sétálóút *(3. ábra)*. A kivitelezés azonban torzó maradt: 2010 nyarán a Főtér északi részén kivágták a megmaradt fákat is és egy elkerített parkolót építettek, illetve megmaradt a gépkocsi-közlekedés a tér keleti és nyugati oldalán. Mindezek alapján, úgy tűnik, hogy egyelőre meghiúsult a sétálóutca koncepció kivitelezése.

A kolozsvári magyarság narratívájában a Főtér egy élő és változatlan helyként szerepel, ahol évtizedeken keresztül valóságos társadalmi élet folyt: délelőttönként a kismamák gyerekeikkel levegőztek a sétányokon, délutánonként a nyugdíjasok ültek ki a padokra, esténként pedig a fiatalság kedvenc találkahelyét jelentette a híres „Matyi tér". Jelenleg pedig olyan, mint *egy reptér, a gyalogosok kifutópályája vagy mi, barátságtalan látvány, rideg és nagyon kevés esetben hasznavehető a macskaköves tér, ahol a macska sem fordul meg* – olvasható egy blog kommentben *(Czika, 2010)*.

Az elmúlt évtizedben azonban igen sok minden megváltozott. Romániának az Európai Unióhoz való csatlakozása, a posztmodern társadalom kialakulása, a világ kicsivé válása a globalizáció révén és a gazdasági-társadalmi szerkezetváltozás miatt az egyéni és a kollektív identitások is átalakultak, eltűnőben van a modern társadalomra jellemző militáns nacionalizmus, lezajlani látszik a deetnicizálódás, és talán elérkezett az az időszak, amikor az állampolgárok

többsége nem kizárólag etnikai szempontból tekint magára, identitásának alapkritériuma megszűnni látszik kizárólag az etnikai hovatartozás lenni. A gazdaság- és társadalomszerkezeti átalakulások a terek funkcióit is megváltoztatják: a múlt előtti tisztelgés és főhajtás helyét átveszi a rekreációs funkció, ezáltal a polgárok birtokba veszik, belakják, használják a városi tereket, ahol szabadidejük jelentős hányadát töltik.

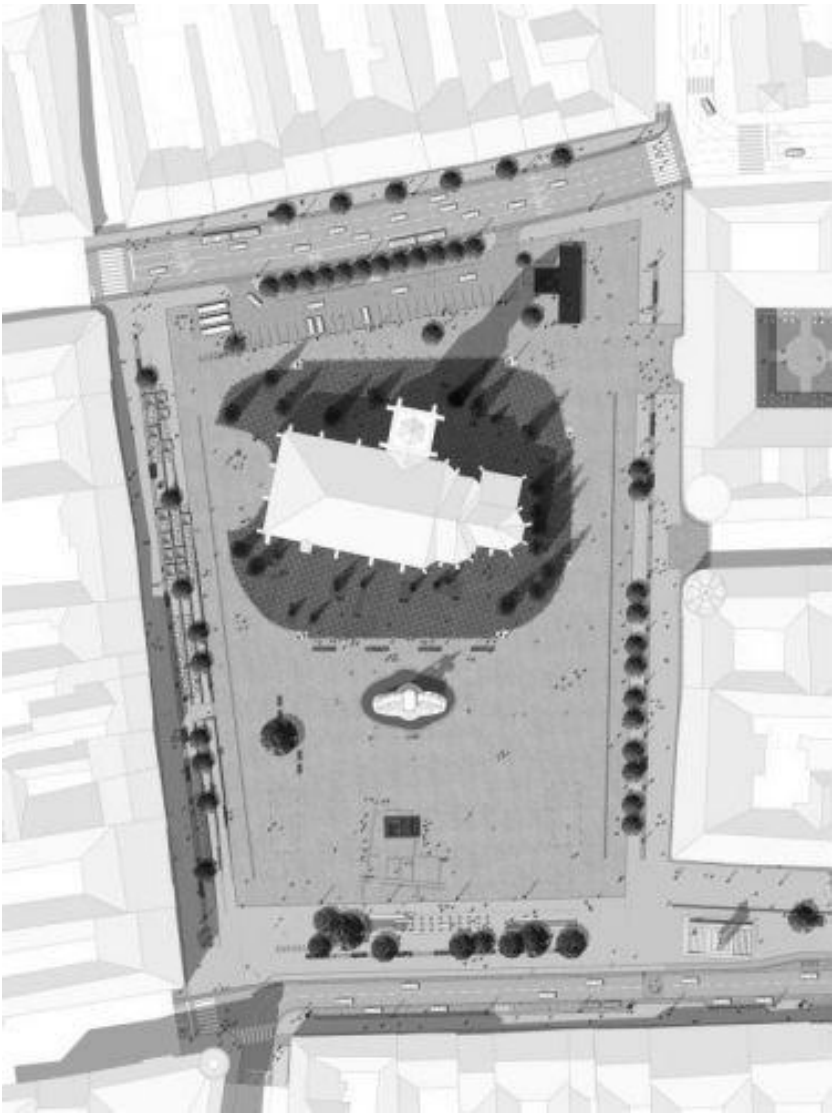

3. ábra. A Planwerk látványterve madártávlatból, mely tartalmazza a meg nem valósított keleti és nyugati sétálóutcát

A kolozsvári magyarság számára kisebb győzelmet, megelégedést jelenthet a 2009. február 26-án a főtéri templomkertben felavatott Márton Áron szobor, aminek leleplezése több mint öt évig húzódott. A szobor felállítását az is késleltette, hogy a többségben románok uralta kolozsvári önkormányzat különböző okokra hivatkozva többször is elnapolta az építési engedélyhez szükséges, a kilenc négyzetméternyi terület bérbeadására vonatkozó tanácsi döntés meghozatalát.

Szintén a sikerként könyvelhető el a 2010. őszén befejezésre kerülő Mátyás-szobor restaurálása. A szoborcsoport hivatalos átadására 2011 kerül sor, és a tervek szerint a szobor talapzatán csak a *Mathias Rex* felírat szerepel majd (nem kerül újra fel a már említett Iorga-idézet).

A kolozsvári Főtér ügye szimbolikus harccá vált a magyar közösség megmaradásáért, illetve a másik oldalról ennek megakadályozásáért egy ma már többségében románok által lakott város szimbolikus terében. Ezen küzdelem során, utolsó mozzanatként 2010 tavaszán a kolozsvári magyarság részben vereséget szenvedett, szegényebb lett egy kitüntetett hellyel, egy szakrális térrel, amely egy évszázadon át alkalmas terepet jelentett a magyar identitás mindennapi megélésére. Mivel a teret körülvevő épületek a helyükön maradnak – hasonlóképp a méltóságot sugalló szoborkompozíció és az impozáns templom is –, a létrejött archaizáló modern tér csak a szimbólumok súlyának mértékét változtatja meg, és így remélhetjük, hogy a város lakói legalább egy európai mércéjű köztérrel gazdagodnak.

Irodalom

BODÓ J. (2000): Ünnepi események és a média nyilvánossága, In: *Miénk a tér?* Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro_Print, Csíkszereda

CAILLOIS, R. (2006): *Omul si sacrul.,* Bucuresti, Editura Nemira, pp. 224,

CZIKA T. (2010): blog – http://czikatihamer.ro/2010/09/18/legyen-valoban-ter-a-foter/

ELIADE, MIRCEA, 1987: *A szent és a profán*. Európa Kiadó, Budapest, 231 old.

GAAL GY. (1995): *Magyarok utcája*. Erdélyi Tudományos Füzetek 221 sz., Erdélyi Múzeum-egyesület, Kolozsvár, 186 old.

GAAL GY. (2009): Búcsú a Főtértől, Szabadság, http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/24943

GUTTMANN SZ. (20109: Kolozsvári fejlesztések, kolozsvári közérzet. *Korunk* 2. szám (február), 28-31 old., Kolozsvár.

KNOTT, K. 2005: *The Location of Religion – A Spatial Analysis*. Equinox Publishing Ltd. ISBN 1 904768 74 1, London, pp. 89.

MAKSAY, K. (2009): Átalakul a tér, Szabadság http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/26739

MURÁDIN J. (2008): *A Mátyás-szobor és alkotója*, *Fadrusz János*. Polis Kiadó, Kolozsvár, 123 old.

NAGY P. (Grandpierre Emil), 2005: *O, kedves Kolozsvár*! *Lírai városkalauz*. Noran, Budapest, 233 old.

PÉTER L. (2009): blog – http://peterlaci.blogspot.com/2009/05/nyilt-ter-kolozsvar-fotere-atrendezes.html

ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG ENERGIA-FELHASZNÁLÁSA ÉS A MEGÚJULÓ ENERGIAFORRÁSOK

GÖŐZ LAJOS

Az egész világon a szénhidrogének termelése – Kanada kivételével – visszafordíthatatlanul hanyatlóban van. A fejlett világ olajszükséglete egyre távolabbról és egyre nagyobb politikai kockázattal terhelve érkezik. Az iparosodott országok növekvő olajimport-függősége súlyos nemzetbiztonsági kockázatokat hord magában.

Nekünk is fel kell készülnünk egy olaj utáni korszakra, s ennek következtében a kormányzati energiapolitikának is meg kell változni. Mint ismeretes, a fosszilis erőforrások felhasználása súlyos környezeti hatásokkal jár. Ezek az erőforrások a szén kivételével – mint említettük – fokozatosan kimerülnek, és ugyanakkor az éghajlatváltozás és más környezeti hatások miatt a fenntartható fejlődés alapkövetelménye, hogy a társadalom és a fosszilis energiahordozók felhasználásáról fokozatosan térjen át a megújuló energiák felhasználására. *Nem szoktuk sajnos figyelembe venni a fosszilis üzemanyagokkal, annak felhasználásával együtt járó környezeti externáliákat. Ez jelenti a savas eső problémát, a lokális szennyezéseken kívül a globális éghajlat-változást és az emberi egészségben bekövetkezett számos egyéb gondot.* Ezt a társadalom más formájában, az egészségügyi tárcák költségvetésébe vagy egyéb területeken próbálja beépíteni, ezek az externáliák a fogyasztói árba is bekerülnek, és mindannyian fizetjük a jövedéki adóval.

A környezet állapotának egyre nagyobb mértékű romlása következtében előtérbe kerültek tehát a tiszta technológiák, és ezek alkalmazási vizsgálata. Egyedül a szén, amelyből nagyobb tartalékkal rendelkezik az emberiség, ezért igen fontos feladat, hogy a szénre vonatkozó modern és tiszta technológiákat kutassuk, de ezek amennyiben eredményesek lesznek, akkor is az egész világon a legnagyobb energiafogyasztó szektort, a közlekedési szektort elég nehéz lesz üzemanyaggal kielégíteni. Ez az energiaigényes ágazat – így a közlekedési szempontú felhasználás – új technológiai változásai elől nem tudunk kitérni. Ennek egyik megoldási formája a bio üzemanyagok előállítása, felhasználása, valamint a hidrogén alkalmazása a közlekedésben. A bio üzemanyagok speciális szerepet játszanak az olajfüggőség mérséklésében is. A ’70-es évek olajrobbanásai hatására kiszorult a fűtési- és erőművi felhasználásból az olaj, és ma szinte teljesen csak a közlekedés energiafogyasztását szolgálja.

A világ olajfogyasztásának 75%-át használja fel a közlekedés, ebből 65% a közúti, 10% a légi. A közlekedésben a villamosított vasútvonalak tulajdonképpen csak mintegy 5%-át használják a világ olajfogyasztásában; részben petro-

kémiai alapanyag, nem pedig erőforrásként kerül felhasználásra. A közlekedésre felhasznált mennyiség ebből *a villamos vasúti vonalak energiaszükségletére mintegy 5% jut csak*.

Sajnos egyenlőre a közlekedésben rendkívül nehéz a fosszilis energiaforrásokat helyettesíteni. A legígéretesebb alternatív technológiák (így az atomerőművek, a szélgenerátorok) nem alkalmasak arra, hogy járművet hajtsanak. Mindaddig, amíg a tüzelőanyag-cellák vagy egyéb villamos energia tárolási technológiák nem fejlődnek olyan fokra, hogy lehetővé tennék az elektromos autók elterjedését, a tüzelőanyag-cellás autók elterjedését, egyetlen gyakorlati lehetőség marad, így a bio üzemanyagoknak a felhasználása.

Az Európai Unió különböző kutatási intézményei vizsgálták az unió tagországainak a bio üzemanyagok vonatkozásában az egyes országok potenciáját, és második helyre Magyarország került ebben a tekintetben, mint legnagyobb lehetőségekkel rendelkező ország. *Egyedül Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében több mint 32 ezer hektár mezőgazdaságilag hasznosítatlan parlagterület van.* Ennek jelentős hányada jól felhasználható különböző energetikai növények termelésére, így olajos magvak, napraforgó, repce, vagy egyéb energiaerdők, energiaültetvények, energiafű termelésére.

Mint ismeretes egy ország, egy régió energia ellátásának hármas követelménye az:

1. *ellátás biztonsága,*
2. *gazdaságossága,*
3. *a környezet megóvása.*

Ahhoz, hogy mindezeknek megfeleljünk, értékelnünk kell a régiónkban a megújuló energiaforrások felhasználásának lehetőségeit.

18 milliárd eurónyi megújuló energiaforrásokat érintő, munkahelyteremtő, környezetbarát befektetést kockáztatnak az EU-s kormányok, köztük mi is a következő másfél évtizedben, ha nem valósítják meg a szükséges jogi reformokat, és nem fektetünk nagyobb hangsúlyt a megújuló energiafelhasználást ösztönző rendszerekre.

A magyar kormány a szénhidrogének támogatási összegének – ami 20 mrd Ft volt 2005-ben –, csak csekély százalékát fordítja a megújuló energiaforrásokra. Ilyen támogatás mellett ezek az energiák még nem versenyképesek. Amennyiben más Európai Uniós országokhoz hasonló nagyságrendű támogatást adnánk, robbanásszerűen elterjednének a napkollektorok, a pellet kazánok, villamos szélgenerátorok, és más megújuló energiaforrásokat hasznosító berendezések. A geotermika hasznosításánál, pl. a német, francia jogszabályok sokkal liberálisabbak a hazaiaknál.

Világviszonylatban is párját ritkítja az a tény – Európában csak Dánia előz meg bennünket abban –, *hogy az ország 3125 településéből 2596 település kapcsolódik közvetlenül a földgázhálózathoz.* Ez olyan mérvű kiszolgáltatottságot jelent, aminek – ha nem diverzifikáljuk az ellátását – igen súlyos következményei lehetnek.

Tekintsük át röviden az alternatív megoldásokat:

Geotermikus energia

A jelenlegi kútállomány a megyében: 27 mélyfúrású termál kút (700-1100 m mély). Kihasználtsági fokuk rendkívül alacsony (5-7%). Ezek általában 50 Celsius fok hőmérsékletű nátrium-kloridos vizek, baktériummentes. Néhány kút vize palackozásra is alkalmas. Ha kizárólag energetikai célra használjuk a termálvizet, akkor azt használat után vissza kell sajtolni. Ez pedig a nem karsztos tárolókba, ez az a Pleisztocén, Pliocén, a Felső- és Alsó Pannon porózus, törmelékes (homokkő, iszap, agyagmárga) üledékes összletébe úgyszólván lehetetlen.

Egy ilyen kút-pár komplett beruházása a megye geológiai viszonyai figyelembevétele alapján (elsősorban Felső-Pannóniai réteg-összletből kb. 900-1000 méter mélységből, 1000-1500 liter/perc hozammal) 800 millió forintba kerülne. Ez az összeg az intézmények fűtés, melegvíz, és fürdési igény ellátását is szolgálná, és tartalmazza a vezetékrendszer kiépítését. (1 millió cal/óra teljesítménnyel számolva, amennyiben csak 40 Celsius fokú vízzel számolunk, kb. 23 köbméter/óra= kb. 1 millió cal.)

Mindehhez kb. 300 millió forintot lehetne pályázati pénzből kapni, és kb. 200 millió forint terhelné a pályázó önkormányzatot. (Nagyjából ezek a konstrukciók jellemzik ma az alföldi és dunántúli beruházásokat.) A jelenlegi gázárakkal számolva a megtérülés 8-10 év. Ma már több olyan cég van, akik a pályázat elkészítését, a tervezést, engedélyeztetést stb. munkát kb. 3 millió forintos költségből megoldják, de ebből 1 millió forintot úgy vállalnak, hogy csak akkor kell azt részletekben kifizetni, ha nyert a pályázat. Van olyan konstrukció is, hogy részt vállalnak a beruházásból, és csak a nyereségből kell a részleteket visszafizetni. Az új Széchenyi Tervben remélhetőleg ez kedvező irányba módosul.

Ha kizárólag balneológiai célból hasznosítanak termálkutat, akkor csak egy kút kell, nem kötelező a visszasajtolás, így lényegesen kisebb a beruházási költség. Ugyanakkor az elfolyó termálvizet energetikai célra is föl lehet használni. Például hőszivattyúval egy 30ºC-os víznél, 1 kWh árammal 3-4 kWh áram hőteljesítményét lehet megnyerni. Sajnálatos, hogy pl. Sóstón nem ezt alkalmazzák.

Az Európai Unióban nem írják elő a visszasajtolást, csak ott, ahol erre megvannak a geológiai adottságok. Nálunk viszont kötelező a visszasajtolás. Ezt a jogszabályt meg kellene változtatni, mivel az egész geotermikus ipart lehetetlen helyzetbe hozza. (az állam 1985-óta a földgáz-lobby befolyására a termálvíz energetikai hasznosítását nem támogatja, sőt többszörösen megadóztatja. Például: vízkészlet hasznosítási járulék, bányajáradék, szennyvízbírság stb.

Érdekes jelenségre hívnánk fel a figyelmet mindezzel kapcsolatban. Az utóbbi években az alföldi hévíztermelő kutak vízadó rétegeinek szintje mondhatnánk már nem csökken, hanem emelkedik. Éppen a megyében, pl. a Jósa-2 számú kút 25 éve termel ugyan abból a rétegből. A termelést követően 8-10 órán belül regenerálódik a vízszint.

Nem azt mondjuk, hogy nem kell ésszerűen takarékoskodni és gazdálkodni a hévízkincsünkkel, de az elhanyagolt, karbantartás nélküli kutak, az elfolyó, és energetikailag nem hasznosított hévizek és a rendelkezésre álló potenciális készletek gondolkodásra és tettekre kell hogy késztessenek.

A megyében a geotermikus energiának nincs kommunális felhasználása (pedig csak a megyei közintézménnyel, évi energia költsége már most is meghaladja az 1 mrd 350 millió Ft-ot), a mezőgazdasági területen is (hűtőházak, üvegházak, talajfűtés, intenzív hal-rák tenyésztés, gombatermelés, aszalás, szárítás, stb.) szinte jelentéktelen. Pedig a hévíz szállítása ma már csekély hőveszteséggel megoldható, *4 km-en csak 1,8 Celsius fok a hőveszteség* a magyar gyártmányú hőszigetelt csövekkel. Kiválóan lehetne tehát ezt az energiát pl. hűtőházak üzemeltetésére is hasznosítani.

A hasznosításokra vonatkozó néhány elgondolás

Tiszavasvári: K-78-as számú kút 1197 m mély, 67 Celsius fokos vize (jódos-brómos bakteorológiailag kifogástalan gyógyvíz) komplex hasznosítása volna célszerű, esetleg egy új kút fúrásával (kb. 30 millió forint költségű, termelésre kiképezve az AQUAPLUS (www.aquaplus.hu) ajánlata szerint). Gyógyfürdő létesíthető, és kommunális területen hasznosítható.

Nagykálló: Jelenleg 980 m mély, 43°C (alkáli-kloridos, jodid, bromid, fluorit tartalmú) vizet termelő kút, ami most nincs a legjobb állapotban, helyette célszerű lenne a gimnázium udvarán egy új kutat fúrni, és egy visszasajtoló kutat a jelenlegi fürdő területén. A kút a közintézmények fűtését és melegvízellátását szolgálná. A teljes költség kb. 500 millió forint.

Nyíregyháza: Felül kellene vizsgálni az 1997-ben elkészült és kommunális hasznosítást szolgáló, két termál kút programját. (I-II. ütem 1770 illetve 4000 lakás HMV-re volt tervezve, amit az izlandi-magyar mérnök iroda készített, jogutódja, Porció Műszaki és Fejlesztési Vállalkozása Kft. Budapest (www.porcio.hu).

Kisvárda: Célszerű lenne a három termál kút 45-57°C komplex hasznosítása. El lehetne gondolkodni azon, hogy ott esetleg mélyebb szintből magasabb hőértékű víz feltárására van-e lehetőség? (A-Pannon szintből)

Fehérgyarmat: 980 méterben a talphőmérséklet 60°C volt. A kifolyó víz hőmérséklete 45 Celsius fokos. Magas klorid tartalmú víz, gyógyászati, balneológiai felhasználása mellett egyéb hasznosításra is volna lehetőség.

Mátészalka: Az 1009 m mély termál kút (67°C talphőmérsékletű, a kifolyó víz 56°C) hévíztermelése 1985-ben 70.000 köbméter/év volt. Tanulmányterv készült ekkor a város HMV ellátására, de érdektelenség vagy ellenérdekeltség miatt az elképzelést mellőzték.

Összefoglalva

Vizeink az adott hőtartományban esetleg hőcserélővel alkalmasak fűtés, melegvíz ellátásra (mai fűtőrendszerek már kb. 30°C-os előremenő hőmérséklettel is kielégítően dolgoznak. A régi korrodált rendszerbe direktbe nem ajánlott bevezetni, bár a Jósa András Kórház ezt tette, de szerencséjükre a 49°C-os vizük szinte ivóvíz minőségű). Alkalmas továbbá úszómedencék hőtartására, olajos magvak, vetőmagvak szárítására, a már említett mezőgazdasági hasznosításon kívül. A megyei hévízkutak nagy vízhozammal rendelkeznek (30000-90000 m^3/év).

Pályázati lehetőség: Környezetvédelmi és infrastrukturális beruházásra most adott.

Megjegyzés

Villamosenergia termelés Magyarországon termálvízből jelenleg sehol nincs (csak 90-100 Celsius fok feletti vizek jöhetnek számításba), Európában is csak két helyen, abból az egyik Graz melletti – a magyar határ közelében – Bad-Blumauban működik. Jelenleg a MOL előkészít egy geotermális villamosenergia beruházást Dunántúl. Szélgenerátorokat kapcsolt rendszerben, szigetüzemben – a hőszivattyú vagy más termál hasznosításban – területünkön lehetne alkalmazni.

A biomassza

A hazai adottságok (talaj, éghajlat, foglalkoztatási lehetőségek) alapján ehhez fűzünk legnagyobb reményt, jövőt. Mint a bevezetőben említettük, a CIBC World Markets 2005. áprilisi jelentése hazánkhoz szintén nagy reményeket fűz e téren. Az előrejelzés szerint a várható 100 dollár/barrel olajár mellett a biobenzin és a biodízel termelése 40-50 százalékkal nő évente. (A világ legnagyobb bioetanol üzemeit Kína építi.) Az USA-ban (az ottani alacsony benzin ár ellenére) és Brazíliában a kukoricából illetve cukornádból gyártott etanol minden támogatás nélkül versenyképes.

Az EU tagállamok számára a 2003/30-as irányelv előírja, hogy az értékesített benzin, dízel hajtóanyagon belül 2010-re a bioüzemanyag hányada 6 százalékra növekedjen. 2005-ben Magyarország is hivatalos felszólítást kapott – e célkitűzés végrehajtását illetően – az elmulasztott jelentés beadás hiánya miatt. A nemzeti jelentés hazánkban egyenlőre 0,6 százalékos bioüzemanyag hányadot tűzött ki célul 2005-re, és 2010-re is csak 2 százalékos arányt. (Sajnos a szénhidrogénipar gátlástalan érdekérvényesítése nyilvánul meg, e téren a mezőgazdaság, a foglalkoztatás, a környezetvédelem érdekeit mellőzik.) Hazánkban évente 1600 millió liter benzin fogy, a 2 százaléka = 32 millió liter bioetanol lenne. Ezt a mennyiséget már most azonnal gyártani tudnánk, hiszen a győri Szeszgyár és a Szabadegyházi Üzem kapacitása 55 millió liter/év, de pl. a budafoki gyár korszerűsítésével 80 millió liter/évre könnyen tudnánk növelni ezt a hányadot.

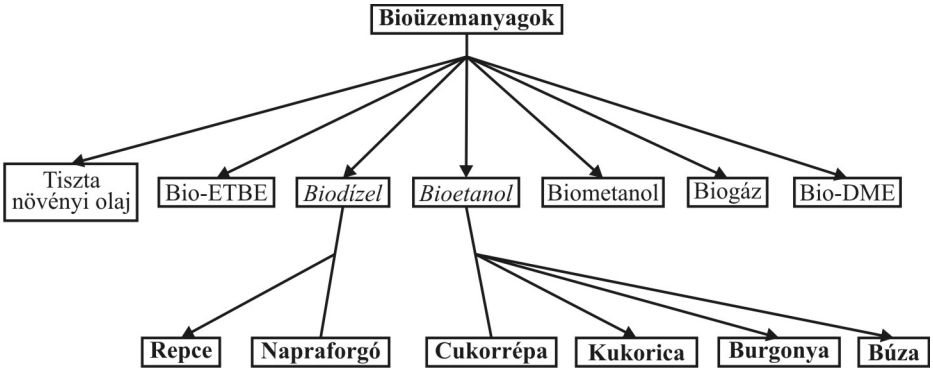

(Példa 1932-33-ből – ha csak egy települést veszünk alapul – pl. Füzesabonyban 2 benzinkút volt, egy Shell kút és az amerikai EXON kút, amelyek Motalkó néven, 18-22 százalék alkohollal kevert benzinből már akkor több ezer litert adtak el, *s éppen a nyírségi uradalmi szeszgyárak szállították az alapanyagot a csepeli finomítóba, ahol a bekeverést végezték*.)

A MOL manipulációjának másik oldala, hogy nem ezt a régóta általánosan alkalmazott „keverést" alkalmazza, hanem saját profitjának növelése érdekében a bioetanolból oktánszámnövelő adalékot állít elő (izobutilénnel „bioetil-terc-butil-étert), így kevesebb biobenzint, üzemanyagot használ, ezáltal a profitja növekszik, az állam jövedéki adója sem csökken sokat, és az egész bioüzemanyag termelés a CH ipartól marad függő helyzetben.

Régiónk a biodízel előállítására jó adottságokkal rendelkezik. Hazánkban 2000-ben 1,5 millió hektár repce és napraforgó ültetvényt terveztek, így került előtérbe a mátészalkai üzem felépítése is, amit most remélhetőleg befejeznek. A jövőt – mivel az adópolitikai szabályok (2003/96/EK irányelv) rendkívül nehézkesek –, a gazdaságos üzemeltetést most még csak körvonalazni sem lehet. (A kunhegyesi üzem 23 napig dolgozott, azóta áll. De lehet, hogy a most kiírásra kerülő biodízel tendert viszont külföldi mezőgazdasági üzemek nyerik!)

Nálunk a biodízelnél visszaigényelhető jövedéki adó 5 százalék, míg a biobenzinnél 15 százalék, de ezt csak az értékesítés után kapják meg, a termelő így ez a rendszer nem ösztönző. Jelenleg 1 hordó (barrel) olaj ára (160 liter) kb. 10.000 Ft.

Mi a kiút? A jogszabályok felülvizsgálatára kell a kormányt ezen a területen ösztönözni.

Mostanában számos támadás indult a bio-üzemanyagokkal szemben, azt állítva, hogy pl. az etanol előállításához több energia kell, mint amennyi az energiatartalma, ez képtelen állítás. (Pl. Svédországban 20 ezer jármű kizárólag bioetanollal közlekedik, 1 liter önköltsége 50 euro-cent és a kutaknál 180 Ft/liter az ára átszámítva. Ezt Svédországban fűrészporból desztillációval állítják elő, szigorúan csak üzleti alapon.)

Egyéb biomassza féleségek energetikai felhasználása:

Energiaforrások
- Melléktermékek
  - Az erdőgazdálkodásból, faiparból származó (tűzifa, kéreg, gally, fűrészpor, forgács)
  - A mezőgazdaságból származó (nyesedék, venyige, szalma, kukoricaszár, napraforgó szár stb.). Megjegyzés: Angliában Cambridge közelében 2 szalma tüzelésű (hestons bálák elégetésével) villamos erőmű működik egyenként 80.000 otthont látnak el egész évben villamos árammal (telj.: 36 MW). Tokaj-Hegyalján évente 200.000 tonna szőlővenyige képződik, annak felhasználása nincs megoldva.
- Energianövények
  - Az energianövények a mező- vagy erdőgazdálkodásból származó olyan biomasszák, melyeket energiatermesztés céljára termesztenek, tehát főtermékek (lágyszárú, fás, évelő, egynyári). Hasznosításuk lehet: hőtermelés, biogáz, alkohol, biodízel.

A felhasználás lehetőségei, termékek

A biomassza energetikai hasznosítása közvetlen elégetéssel vagy egyéb átalakítással, elgázosítással történhet.

Növényi eredetű szilárd energiahordozók
- Közvetlen eltüzelés
  - Bálázás, brikettálás, pellettálás

Növényi eredetű gáznemű energiahordozók
- Biogáz (anaeorob fermentációs, termokémiai eljárás)

Növényi eredetű folyékony energiahordozók
- A folyékony energiahordozó alapanyagát
  - Olajnövényekből sajtolással (biodízel: repcéből, napraforgóból)
  - Cukor-illetve keményítő-tartalmú növényekből alkoholos erjesztéssel (alapanyaga: gabona, cukorrépa, kukorica, burgonya)
  - Lignocellulózokból termokémiai eljárással (pirolízis) (1000 kg fából 590 kg bionyersolaj) nyerhető.

- A növényi eredetű biomasszából előállított energiahordozók
  - tüzelési célra,
  - motor hajtóanyagként, és
  - vegyipari alapanyagként

  használhatók fel.

A régióban a biomassza hasznosításánál figyelembe kell venni az alábbiakat:

1. jövedelemszerzés
2. a megye megtartó képességének fenntartása
3. az autonóm, független kistérségi energiaellátás biztosítása (hőellátás, biogáz, biodízel, etanol, villamos energia termelés stb.)
4. a termelést meghatározó tulajdonviszonyok: (energia-erdők, ültetvények, közösségi, önkormányzati tulajdon stb.)
5. kommunális vagy egyéb mezőgazdasági, élelmiszeripari vagy toxikus stb. hulladékok energetikai hasznosítása.

A területi adottságokat figyelembe véve néhány növény energetikai értékelése:

Egynyári lágyszárúak

A *repce* a hasznosítása csak részben van megoldva. Az átlagos hozam kb. 1,2 t/ha/év, míg Ny-Európában 3 t/ha/év. (Termeléstechnológiai javítás, fajtanemesítés szükséges). Szalmájából biobrikett készíthető. A klíma adottságok területünkön csak helyenként kedvezőek.

Triticálé szerény termőhely igényű, 8-10 t/ha/év szárazanyag is elérhető, ebből a mag tömege 35-40 százalék. Etanol előállításnál 1,4-1,6 t/ha tiszta etanol előállítható.

Évelő lágyszárúak

Szarvas-1 energiafű – 10 évi hazai nemesítő munka eredménye *(Janowszki J.)*, igénytelen, szikes talajon is jól termelhető. 10-15 t/ha, gyökere nagytömegű, 1,8-2,5 m. Fűtőértéke 14-17 MJ/kg szárazanyag. 10-15 éven át egy helyen termeszthető, első évtől teljes termést ad. Betakarítása hasonló a szálastakarmányéhoz. Jó rekultivációs növény.

Kínai nád (Miscanthus) – Franciaországban és más európai országokban már 70 éve szelektált növény, 1-1,5 m magas, humuszos talajt és a 0,5 m talajvízszintet kedveli, de annak ellenére, hogy nád-féle, az elárasztást kevésbé tűri. Nálunk Európában magot nem hoz, a rizoma-rügyekről szaporodik. Késő ősszel, télen betakarítható, a kukoricaszár betakarítására használatos gépekkel. Brikettálható, pelletálható. (A napraforgó termelési tapasztalatai ismertek, de sajnos teljesen mellőzve van a Franciaországban igen kedvelt csicsóka, ami igen gazdaságosan sivár futóhomokon is 10-15 évig termelhető, rendkívül jó tulajdonságokkal rendelkezik. A szár és a gumi szárazanyag tartalma 50-50%, hozama 4-50 mázsa/ha, 13-18% fruktóz tartalommal, 1 mázsa csicsókából 7-12 liter abszolút alkoholt lehet előállítani.)

Összefoglalva

Egyedül járható és gazdaságos út tehát a biomassza komplex, kapcsolt energia termelő üzemeinek létrehozása. Körülbelül mint a tervezett szakolyi megoldás (hő és villamos energia), vagy mint a már példamutatóan szervezett és működő nyírbátori üzem (évi 1 millió kW áramot termel és naponta 14.000 m^3 gázt).

Gondos felmérést kell végezni a meglévő és nem hasznosított biomasszára vonatkozóan (szalma, nyesedék, erdészeti hulladék stb.).

A termőhelyi adottságokra vonatkozóan szintén (vizes élőhelyek, arid területek, az akác, nyár, fűz, szarvas-1, miscanthus telepítésének optimális helyszíneire).

Mivel a fenti növényekből a biogáz előállítása gazdaságosabbnak tűnik, mint az egyszerű eltüzelés, ezt is értékelni kellene.

Mivel a megye 25 féle (genetikus) talajtípussal rendelkezik, csak a helyi adottságok pontos ismeretével szabad a biomassza termelést megszervezni (egyéb közgazdasági-, szállítás-, munkaerő, szociális szempontok stb. figyelembevétele mellett).

A biodízel üzemanyag termelés (Mátészalkán várhatóan 5 millió l/év) melléktermékeinek (glicerin, káliumszulfát, biomassza-pogácsa) helybeni feldolgozása illetve hasznosítása volna célszerű.

Fontos terület lenne az ipari alkoholgyártás: a leggazdaságosabb növények kiválasztásával (kukorica, rozs, burgonya, cukorrépa).

Mivel a biodízel üzemek hőigénye igen magas, azokhoz feltétlenül kapcsolni kell a szilárd- vagy lágyszárú biomassza pirolízises vagy elgázosított formájú felhasználását.

(E tanulmányban terjedelmi okokból a többi megújuló energiaforrást /nap, szél/ mellőzni kényszerültünk.)

Egy korábban készített országos program a földgáz helyettesítésére:

Gázkiváltás geotermikus energiára, I. ütem

Sorszám	***Hely***	***Bekapcsolt lakásszám***	***Beruházás költsége (millió Ft)***	***Kiváltott gáz (ezer m^3/év) víz (ezer m^3/év)***	***Értéke (mill.Ft)***	***Megtérülési idő (év)***	***Megjegyzés***
1.	Mátészalka	1700	132	Gáz 1100 Víz 130	43	3	csak HMV
2.	Nyíregyháza I. ütem	4000	280	Gáz 2500 Víz 300	86	3	csak HMV
3.	Nyíregyháza II. ütem	10000	740	Gáz 4500 Víz 500	270 630	3	csak HMV
4.	Körmend	1800	140	Gáz 2000 Víz 140	44	3	csak HMV
5.	Békéscsaba	Kórház = 2000 lakás	240	Gáz 2100 Víz 150	52	4,5	csak HMV
6.	Nagykanizsa I. ütem	2000	600	Gáz 4000 Víz 450	100	6	Teljes lakásszám 8600
7.	Zalaegerszeg I. ütem	2000	660	Gáz 3800 Víz 420	95	6,9	Teljes lakásszám 8800
	Összesen	23500	2792= 12,7 M USD	Gáz 20000 Víz 2990	690 3,11 M USD	4	

Irodalom

ALMÁSI L. – MAKAI Z. (2009): Magyar Energetika 2009/1. A termálvíz villamosenergia-termelésre való hasznosításának tapasztalatai Nagyváradon.

BAI A. (2003): Biomassza hasznosítás az Észak-Alföldön. In: Környezetvédelem 1. sz. 11 p.

BOHOCZKY F. (2001): Az energiapolitika és a megújuló energiaforrások. OMSZ, Bp.

GŐŐZ L. (2006): A hazai termálenergia és hasznosítási lehetősége, és megoldásra váró problémái. Energiagazdálkodás, Budapest, 47. évf. 6. sz.

GŐŐZ L. (2006): A geotermikus hő kitermelésének lehetőségei az elárasztott recski mélyszinti bánya tárnáiból (esettanulmány). Magyar Geofizika 46 évf. 4. sz. pp. 163-164.

GŐŐZ L. (2007): Energetika jövőidőben (Magyarország megújuló energiaforrásai). Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza, 312 p.

KOZÁK M. – KOVÁCS S. (2006): A nagymélységű geotermikus hőforrások. ENERGEXPO Konferencia, Debrecen

SZILÁGYI ZS. (2010): Mi lesz veled, földgáz? Energia gazdálkodás 51. évf. 5. szám.

TAR K. – KEVEINÉ BÁRÁNY I. – TÓTH P. – VÁGVÖLGYI S. (2001): A szélenergia hasznosíthatóságának lehetőségei Magyarországon. OMSZ, Bp.

VARRÓ L. (2006): Energiaárak várható alakulása. ENERGEXPO Konferencia, Debrecen

ME-08. Helyzetjelentés 2008. Energia Klub, Bp.

MAGYARORSZÁG NÉPESEDÉSÉNEK NÉHÁNY FÖLDRAJZI JELLEMZŐJE

KOCSIS KÁROLY*

A népességszám változása, népsűrűség

Magyarország (2010. január 1-én 10 014 324 lakosával) Európa 15., a Föld 85. legnépesebb állama. A népesség száma az ország jelenlegi területén a török hódoltságtól az 1970-es évekig minden évszázadban megkétszereződött *(1. táblázat)*. A lakosság nagy ütemű növekedése a 18. században a háborúk utáni megugró természetes szaporodás mellett az idegen etnikai csoportok (pl. németek, szerbek) tömeges beköltözésének, a 19. században a népességeltartó képességet, a mezőgazdasági termelést is fokozó iparosításnak volt főként köszönhető. A gazdasági fejlődés, a népesség életkörülményei, a közegészségügyi viszonyok és a halandóság javulásának eredményeként a népességszám növekedése 1880 és 1905 között elérte az évi 1,2%-ot.

A 20. században − a háborús időszakokat kivéve − a népesség száma 1980-ig folyamatosan nőtt és 10,8 millió fővel elérte maximumát. Azóta a természetes népmozgalomban és azzal összefüggésben a népesség korösszetételében bekövetkezett kedvezőtlen tendenciák eredményeként az ország népességszáma feltartóztathatatlanul csökken. Ezt a csökkenést csupán a vándorlási nyereség képes némileg fékezni. 1990 óta az évi népességcsökkenés mértéke 10-20 ezer fő között mozog.

Az elmúlt két évtizedben a települések népességszámának változását többnyire a szuburbanizációval is összefüggő belső vándorlások befolyásolták. Következésképpen a növekvő népességszámú települések dominánsan a jelentős népességet veszítő nagyvárosaink környékén, elsősorban Közép-Magyarországon (Budapest tágabb vonzáskörzetében) és a vidéki regionális központok (pl. Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr) szuburbán övezeteiben voltak fellelhetők *(1. ábra)*.

A fentiekben említett területeken kívül a gazdaságilag ígéretesen fejlődő városok (pl. az osztrák határ közeli Sopron és Mosonmagyaróvár), valamint a jelentős cigány (kimagasló vitalitású) lakosságnak otthont nyújtó (pl. szabolcsi, csereháti és baranyai) vidéki térségek voltak képesek népességszámukat növelni.

* Kocsis Károly, akadémikus, intézeti igazgató, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1112 Budapest, Budaörsi út 45. E-mail: kocsisk@mtafki.hu; intézetigazgató egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Műszaki Földtudományi Kar, Földrajzi Intézet, 3515 Miskolc, Egyetemváros

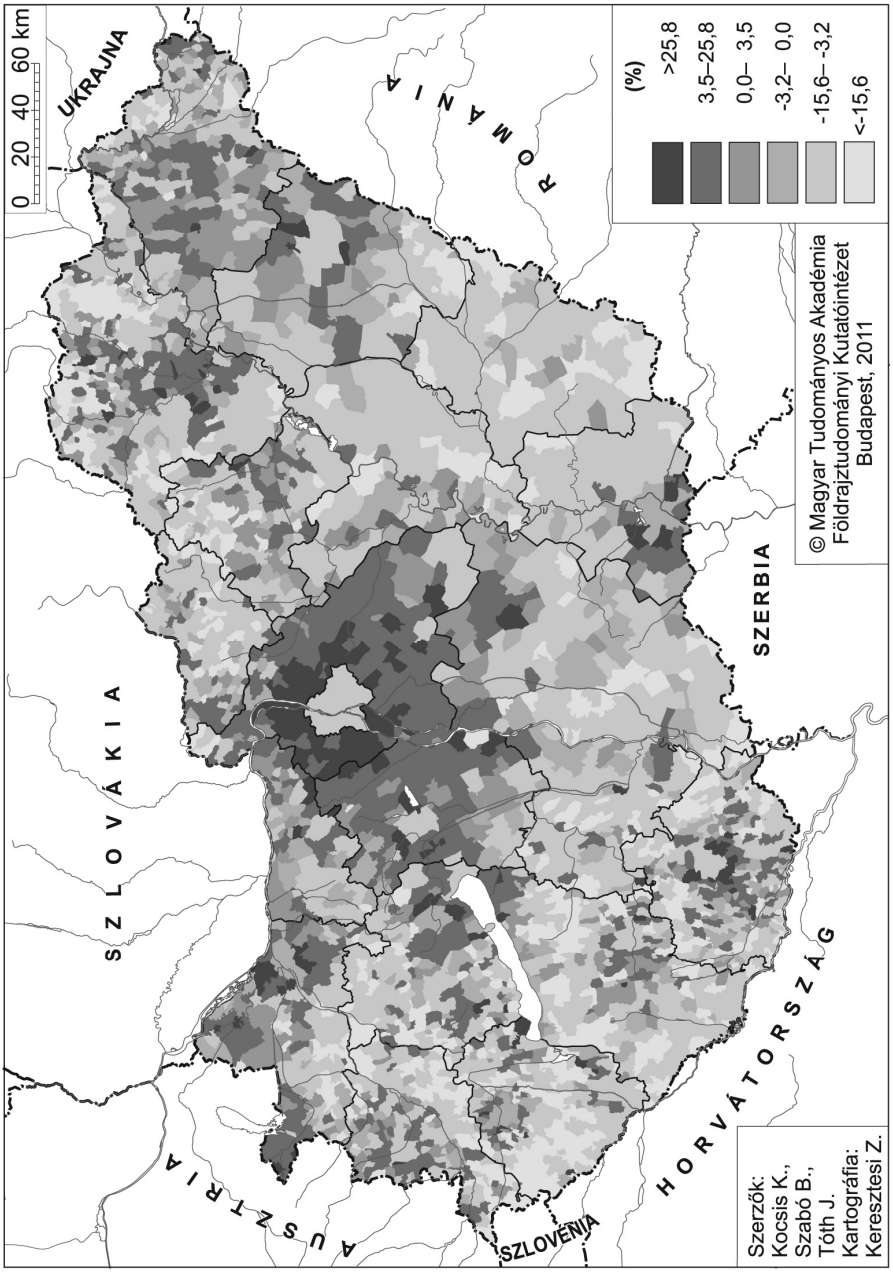

1. ábra. Népességszám változás (1990-2009)

Hasonló területi kép rajzolódik ki akkor is, ha az egyes településeknek az elmúlt 140 évben megfigyelt népesedési csúcsának időpontját vizsgáljuk. A Dunántúli-dombság és a Bakony kis- és aprófalvaiban a népességcsökkenés már az 1. világháború előtt megkezdődött. Később, az 1920-as, 1930-as években a Nyugat-Dunántúl és az Alföld fejlődésben megrekedt, agrár jellegű falvai csatlakoztak a népességszámukat immár növelni képtelen régiókhoz. A szocialista évtizedekben a korszak gazdaság- és településpolitikájának eredményeként az egyéb alföldi falvak többsége az 1970-es évek előtt, az ottani városok inkább 1980 és 1990 között érték el addigi legnagyobb népességszámukat. A városkörnyéki fejlődés által érintett települések népességgyarapodása pedig napjainkban ér el korábban soha nem látott mértéket.

Magyarország *népsűrűsége* (kb. 108 fő/km²) Franciaországéhoz hasonló. A népesség térbeli eloszlásában a természet- és társadalomföldrajzi környezet (pl. domborzat, településszerkezet, gazdaság, természetes népmozgalom, vándorlások) változatosságának köszönhetően jelentős különbségek figyelhetők meg. Az elmúlt évtizedekben az iparosításnak és szuburbanizációnak köszönhetően lezajlott tetemes népességtömörülés eredményeként nagy népsűrűségi értékek figyelhetők meg Budapest városrégiójában és a nagyvárosi térségekben *(2. ábra)*. Leggyérebben lakott területeknek a Dél-Dunántúl, a Duna-Tisza-köze és a Közép-Tiszántúl gazdaságilag és demográfiailag rendkívül hátrányos helyzetű, fejletlen vidéki térségei számítanak. A népsűrűség közelmúltban megfigyelt változásai országos viszonylatban területi polarizációról árulkodnak, mely a gyér népsűrűségű területek fokozódó népességvesztését, a centrumtérségekben pedig a folytatódó népességtömörülést jelentik.

1. táblázat. A népesség száma és sűrűsége (1495-2010)

Év	A népesség		Időszak	A népességszám növekedése/csökkenése		
	száma	sűrűsége (fő/km²)		adott időszakban		évente
				összesen	%-ban	
1495*	1 032 000	11,1	..	..	..	..
1715*	1 480 000	15,9	1495-1715	448 000	43,4	0,19
1787*	2 681 595	28,8	1715-1787	1 201 595	81,2	1,13
1828*	3 578 666	38,5	1787-1828	897 071	33,5	0,82
1869	5 011 310	53,9	1828-1869	1 432 644	40,0	0,98
1880	5 329 191	57,3	1869-1880	317 881	6,3	0,56
1890	6 009 351	64,6	1880-1890	680 160	12,8	1,21
1900	6 854 415	73,7	1890-1900	794 392	13,2	1,25
1910	7 612 114	81,8	1900-1910	757 699	11,1	1,05
1920	7 986 875	85,9	1910-1920	374 761	4,9	0,48
1930	8 685 109	93,4	1920-1930	698 234	8,7	0,84
1941	9 316 074	100,1	1930-1941	630 965	7,3	0,70
1949	9 204 799	98,9	1941-1949	-111 275	-1,2	-0,15
1960	9 961 044	107,1	1949-1960	756 245	8,2	0,72
1970	10 322 099	111,0	1960-1970	361 055	3,6	0,36
1980	10 709 463	115,1	1970-1980	387 364	3,8	0,37
1990	10 374 823	111,5	1980-1990	-334 640	-3,1	-0,32
2001	10 198 315	109,6	1990-2001	-176 508	-1,7	-0,15
2010	10 014 324	107,6	2001-2010	-183 991	-1,8	-0,20

Megjegyzés: Az adatok Magyarország jelenlegi területére vonatkoznak.
Forrás: * Kocsis K. számítása (2010), Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu)

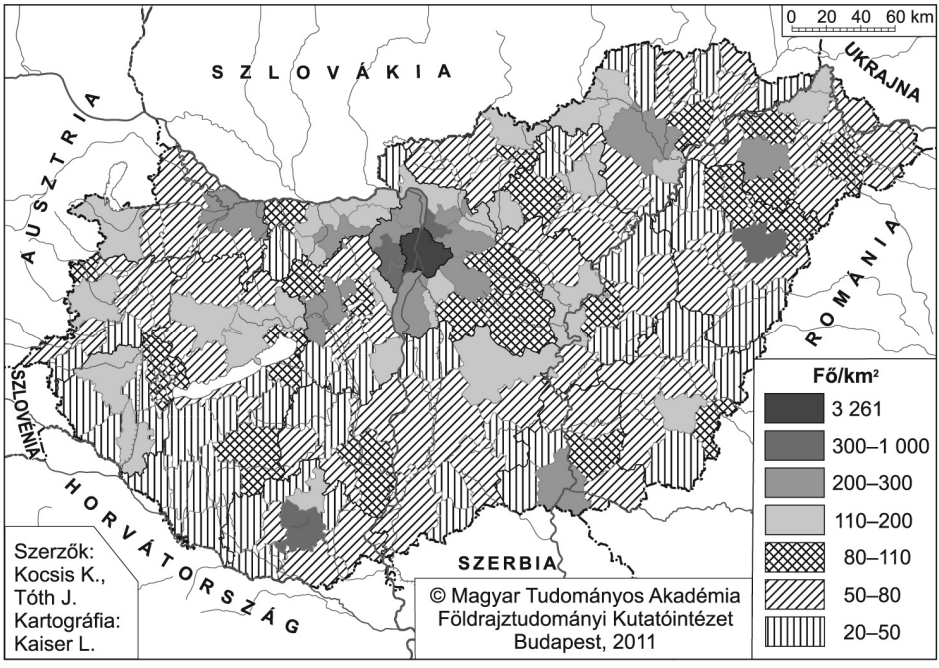

2. ábra. Népsűrűség (2009)

Természetes népmozgalom

A 20. század folyamán az 1970-es évekig a *házasságok* száma 1000 lakosra számítva 9 körül ingadozott. Azóta a fiatal generációk megváltozott demográfiai magatartása, a házasulási kor kitolódása, a házassági kötelék csökkenő népszerűsége miatt ez a mutatószám 2009-ben 3,7-re zuhant. A hanyatló házasodási kedvet az élettársi kapcsolatok növekvő népszerűsége nem tudja ellensúlyozni, emiatt a tartós párkapcsolatban élők aránya fokozatosan csökken *(Pongrácz T. 2009)*. Az 1970-es évektől a *válások* száma oly magas szinten állandósult, mely számottevően gyengítette a házasságok stabilitását. A vallásosság magas szintjének és a válások alacsony arányának összefüggése ma is megfigyelhető *(Földházi E. 2009)*, különösen azon megyéinkben (pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg és Vas), ahol a lakosság vallásossága kiemelkedő (87-89%-os), ahol ezzel összefüggésben a válási arányszám országosan legalacsonyabb (1,9-2‰-es) szintet képvisel.

A 18. század végéig hazánk *természetes népmozgalmá*t egyaránt magas (kb. 50‰-es) élveszületési és (40-45‰-es) halálozási arányszám jellemezte. A 19. század második felében a lendületes ipari fejlődés, a közegészségügyi, járványügyi viszonyok javulása eredményeként a halálozási arányszám gyorsan és tartósan csökkent, a természetes szaporodás ezzel összefüggésben számottevően (évi 10-12‰-es szintre) nőtt *(3. ábra, 2. táblázat)*. Az 1. világháború katasztro-

fális következményei (az ország feldarabolása, gazdasági összeomlása), tömeges elszegényedés, romló életkörülmények miatt a natalitás nagyobb mértékben csökkent, mint a mortalitás, mely a természetes szaporodás látványos (az 1930-as évek végére évi 6‰-re történt) visszaesését eredményezte. A súlyos veszteségeket okozó 2. világháború utáni, jellegzetes „baby boom", kirobbanó mértékű natalitás következtében a természetes szaporodás arányszáma ismét elérte az évi 10‰-et. A 20. század második felében a szocialista rezsim számos, a kedvezőtlen demográfiai trendek feltartóztatására hozott intézkedése (1952-ben, 1967-ben és 1973-ban: pl. abortusztörvények, gyermekgondozási segély, családi pótlék) ellenére az élveszületések száma erősen ingadozva, tartósan csökkent. Ez utóbbi jelenség főként az 1950-es évektől a gazdasági és társadalmi szerkezet átalakulásával, a falusi közösségek felbomlásával, az általánossá vált falu–város vándormozgalommal és ingázással, valamint a nők tömeges munkába állásával volt összefüggésbe hozható. A csecsemőhalandóság csökkenése ellenére a nyers halálozási arányszám az 1960-as évek derekától fokozatosan nőtt, elsősorban a férfiak egyre egészségtelenebb, önkizsákmányoló életmódjával összefüggő halandóságának növekedése miatt. A kedvezőtlen népmozgalmi tendenciák eredményeként 1981 óta a népesség korábbi természetes szaporodása természetes fogyássá változott.

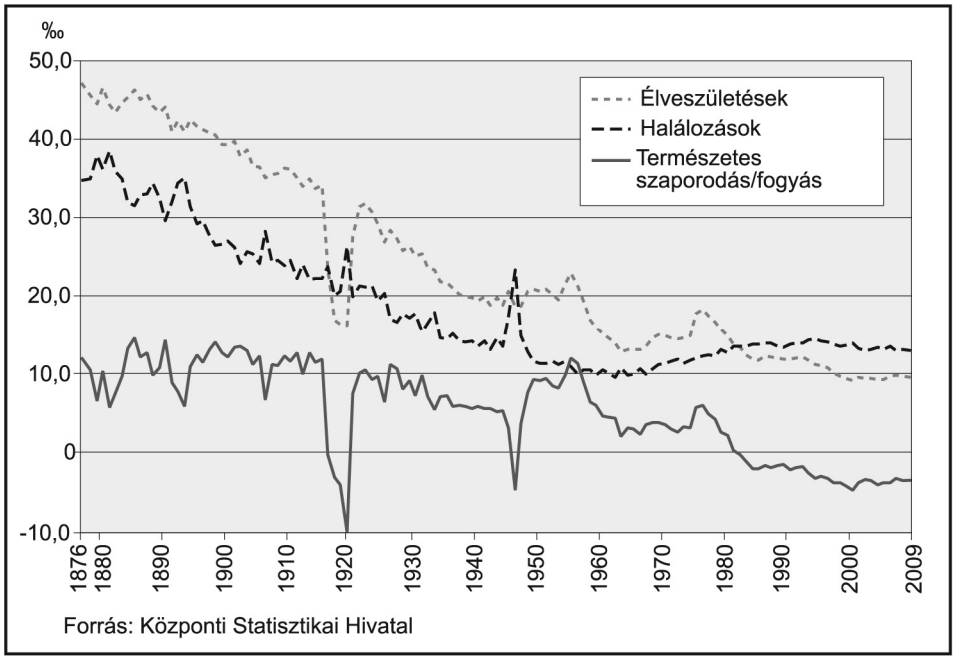

3. ábra. Természetes népmozgalom (1876-2009)

2. táblázat. A népesség néhány demográfiai jellemzője (1900-2009)

Év	Élveszületések	Halálozások	Csecsemő-halandóság*	Természetes szaporodás / fogyás	Nyilvántartott			1 000 férfira jutó nők száma			öregségi index	Medián életkor	Születésnél várható élettartam	
					házasságok	válások	abortuszok		0-14 évesek	65 évesek és idősebbek			férfiak	nők
	1 000 lakosra						1 000 élveszületettre		aránya %-ban			év		
1900	39,7	26,3	225,7	13,4	9,1	0,2	..,,	1 005	34,9	4,4	12,7	26,9	36,56	38,15
1910	35,1	22,3	196,1	12,8	8,6	0,4	..	1 007	34,8	5,0	14,4	27,3	39,07	40,48
1920	31,4	21,3	192,5	10,1	13,1	0,8	..	1 062	30,6	5,6	18,2	28,9	41,04	43,12
1930	25,4	15,5	152,5	9,9	9,0	0,6	..	1 044	27,5	6,3	23,0	30,2	48,70	51,80
1941	18,9	13,2	115,6	5,7	8,5	0,5	..	1 043	26,0	7,0	26,9	32,1	54,95	58,24
1949	20,6	11,4	91,0	9,2	11,7	1,4	8,5	1 081	24,9	7,5	30,3	33,3	59,28	63,40
1960	14,7	10,2	47,6	4,5	8,9	1,7	1 107,2	1 073	25,4	8,9	35,2	34,8	65,89	70,10
1970	14,7	11,6	35,9	3,1	9,3	2,2	1 266,5	1 063	21,1	11,5	54,4	37,0	66,31	72,08
1980	13,9	13,6	23,2	0,3	7,5	2,6	544,0	1 064	21,9	13,5	61,9	37,7	65,45	72,70
1990	12,1	14,0	14,8	-1,9	6,4	2,4	859,3	1 081	20,5	13,2	64,5	39,0	65,13	73,71
2001	9,5	13,0	8,1	-3,4	4,3	2,4	743,4	1 103	16,6	15,1	91,3	41,1	68,15	76,46
2002	9,5	13,1	7,2	-3,5	4,5	2,5	749,8	1 104	16,3	15,3	93,5	41,3	68,26	76,56
2003	9,3	13,4	7,3	-4,1	4,5	2,5	740,7	1 105	16,1	15,4	95,4	41,6	68,29	76,53
2004	9,4	13,1	6,6	-3,7	4,3	2,4	724,2	1 106	15,9	15,5	97,6	41,8	68,59	76,91
2005	9,7	13,5	6,2	-3,8	4,4	2,5	673,9	1 107	15,6	15,6	99,9	42,0	68,56	76,93
2006	9,9	13,1	5,7	-3,2	4,4	2,5	637,8	1 106	15,4	15,8	102,4	42,2	69,03	77,35
2007	9,7	13,2	5,9	-3,5	4,1	2,5	449,4	1 106	15,2	15,9	104,9	42,4	69,19	77,34
2008	9,9	13,0	5,6	-3,1	4,0	2,5	446,6	1 106	15,0	16,2	107,6	42,6	69,80	77,80
2009	9,6	13,0	5,1	-3,4	3,7	2,4	448,0	1 106	14,7	16,4	112,6	..	70,10	77,90

Megjegyzés: * 1 000 élveszületettre jutó csecsemőkorú (egy éves és fiatalabb) gyermek halála.
Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu)

Napjainkban a nyers élveszületési arányszám némileg 10‰ alatt, a halálozási 13‰ körül stabilizálódott. A fertilitás említett alacsony szintje összefüggésbe hozható a fiatalok (családi kötelékkel szemben az egyéni érdekeket preferáló) értékrendjének változásával, a házasság intézményének csökkenő népszerűségével, az oktatás bővülésével, az egzisztenciateremtés nehézségeivel, következésképp a gyermekvállalás időbeli kitolódásával is *(Kapitány B. – Spéder Zs. 2009)*. Ezen okok tükröződnek a házasságon kívül született gyermekek növekvő arányában is (1980: 7%; 2000: 29%; 2008: 39.5% az összes élveszületett gyermekből).

Az *élveszületési arányszám* legmagasabb értéket az ország legdinamikusabban fejlődő, fiatal, termékeny korú migránsok tömegeit vonzó területein (pl. a fővárosi agglomerációban), továbbá a hagyományosan termékeny, vallásos népességű, illetve cigányok által nagy arányban lakott régiókban (pl. ÉK-en Abaúj, Szabolcs, Szatmár, a Dunántúlon Baranya és Somogy egyes kistérségeinek területén) képvisel.

A *halálozási arányszám* értéke általában hűen tükrözi a népesség egészségi állapotát, életkörülményeit, kor- és nemek szerinti összetételét. A nemzetközi tekintetben kirívóan kedvezőtlen magyarországi halandósági mutatók a rendszerváltást követően tovább romlottak, különösen a férfiak és az alacsony társadalmi státusú csoportok, elsősorban a cigányság körében *(Kovács K. – Őri P. 2009)*. A mortalitásnak többnyire társadalmi különbségekre visszavezethető területi eltérései különösen jellegzetesek. Magas halandósági arány figyelhető meg a kedvezőtlen életkörülményeket kínáló, elmaradott, elöregedett népességű rurális területeken (pl. az É-i, DK-i, és DNy-i, többnyire határvidéki régiókban). Ezen területekhez kapcsolódnak azon, kedvező életkörülményeket kínáló településcsoportok is, melyeket az időskori migránsok részesítenek új lakóhelyként előnyben (pl. a Balaton déli partjának kistérségei). Összefüggés figyelhető meg a gazdasági fejlettség és a halandóság egyik indikátorának számító *születéskor várható élettartam* között, mely az elmúlt évszázad során hazánkban csaknem megduplázódott és a férfiak esetében elérte a 70, a nőknél a 78 évet. Ez időszak alatt a férfiak drámaian romló halandósága miatt a várható élettartam nemek közötti különbsége 1,5-ről 8 évre nőtt. Leghosszabb életre a legfejlettebb területek lakói számíthatnak (Közép-Magyarország és Nyugat-Dunántúl). A területi különbségek különösen nagyok a férfiak esetében: egy fővárosi, vagy Győr-Moson-Sopron megyei férfi várható élettartama átlagosan 3-4 évvel hosszabb, mint az ország ÉK-i részén élő sorstársáé.

Magyarország 174 kistérsége közül csupán 10 olyan van, ahol a születések száma meghaladja a halálozásokét, ahol egyáltalán *természetes szaporodás*ról lehet beszélni. Többségük a budapesti agglomerációhoz tartozik *(4. ábra)*. A nagy arányú természetes fogyás jelensége mögött elsősorban a gazdaságilag elmaradott, periférikus térségek elöregedett népességének magas mortalitási mutatói állnak.

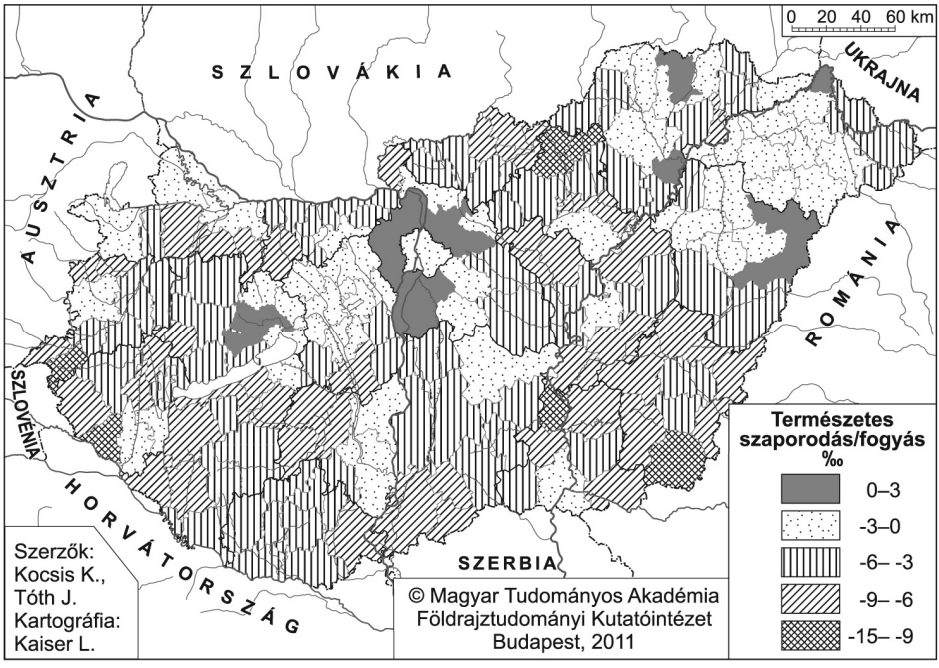

4. ábra. Természetes népmozgalom (2008)

A népesség nem és kor szerinti megoszlása

A népesség nem és kor szerinti megoszlása alapvető hatást gyakorol a társadalom reprodukciós és munkaerő potenciáljára. A súlyos férfiveszteséggel járó világháborúk után a korábbi csaknem kiegyensúlyozott *nemi arány* a 20. század első felében súlyosan torzult (a feminitási arány: 1000 férfira jutó nők száma a következő módon változott: 1900: 1005; 1949: 1081). A háború utáni jellegzetes termékenység-növekedés, a szocialista kormányzat fertilitást fokozni kívánó intézkedései, a születésnél tapasztalható férfitöbblet jelensége miatt a nemi arány 1970-ig kezdett kiegyensúlyozottabbá válni (1063 nő/1000 férfi). A halandóság növekedése, a termékenység csökkenése és a népesség fokozódó elöregedése miatt az 1970-es évek végétől a nemi arány ismét jelentősen torzult (1990-ben 1081, 2009-ben 1106 nő jutott 1000 férfira). Ennek eredményeként a mai Magyarországon félmillióval több nő él mint férfi. A nemi arány legkevésbé az ország legkedvezőbb gazdasági és demográfiai mutatóival jellemezhető részein (pl. Észak-Dunántúlon) torzult, míg ugyanez az elöregedett népességű, tetemes nőtöbblettel rendelkező fővárosról mondható el legkevésbé *(5. ábra)*.

5. ábra. Nemek aránya (2009)

A *népesség elöregedése* és az idős korúak arányának növekedése az ország egyik legfeltűnőbb demográfiai jellemzője. Az 1900 és 2009 közötti időszakban a gyermekkorúak (0-14 évesek) aránya 34,9%-ról 14,7%-ra zuhant, párhuzamosan az idősek (65 évesek és öregebbek) részesedésének 4,4%-ról 16,4%-ra történt növekedésével. Az általános elöregedés, a munkaképes korú népesség (különösen a férfiak) halandóságának növekedése, illetve magas szinten való állandósulása és a termékenység csökkenése következtében az országos öregségi index (100 gyermekkorúra jutó időskorú) értéke 1990 és 2009 között csaknem megduplázódva, 64,5-ről 112,6-ra nőtt. A korösszetétel torzulása a korábban említett, kedvező gazdasági és demográfiai mutatókkal (helyenként ez utóbbival összefüggésben, jelentős cigány lakossággal) rendelkező régiókban (pl. Pest megyében, Észak-Dunántúlon, illetve az ÉK-i országrészekben) volt a legcsekélyebb *(6. ábra)*. Az elmúlt két évtizedben megfigyelhető volt a viszonylag kedvező demográfiai helyzetben lévő megyék (pl. Fejér és Borsod-Abaúj-Zemplén) népességének fokozódó elöregedése is, mely e tekintetben a térbeli kiegyenlítődés felé mutat. A lakosságot két egyenlő csoportra osztó medián életkor értéke 1900 és 2008 között 26,9-ről 42,6 évre emelkedett. Az elöregedés másik indikátorának számító átlagos életkor (a népesség összes tagja életkorának súlyozott számtani átlaga) tekintetében a területi különbségek megegyeznek a természetes népmozgalom esetében megfigyeltekével: a fiatalos korszerkezet magas fertilitással és alacsony mortalitással párosul.

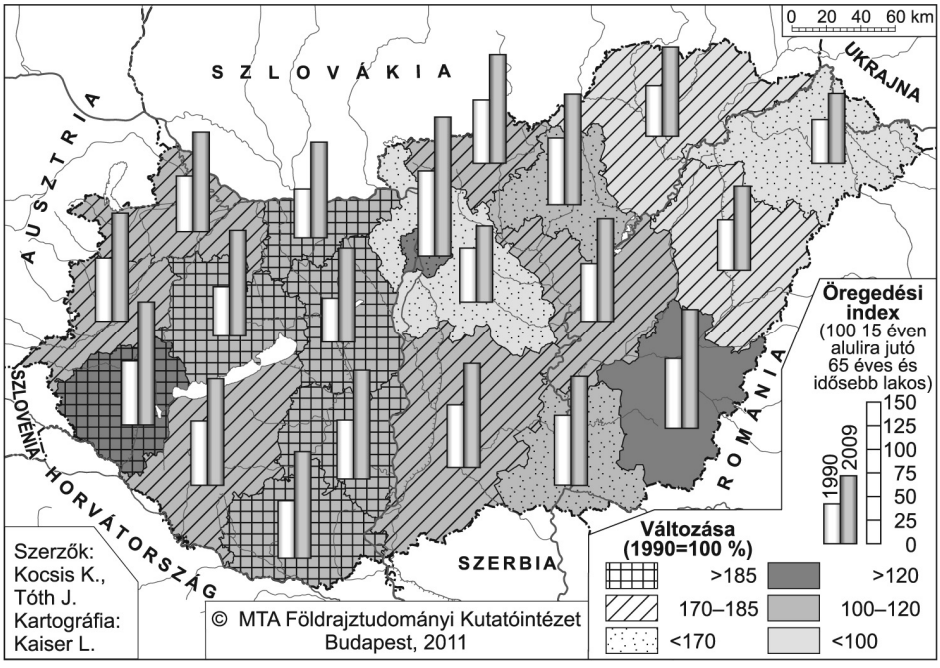

6. ábra. Öregedési index (2009)

Irodalom

FÖLDHÁZI E. 2009: Válás. In: Monostori J. – Őri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.) 2009: Demográfiai portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH Népességtudományi Kutató Intézet, Budapest, pp.19-28.

KAPITÁNY B. – SPÉDER ZS. 2009: Gyermekvállalás. In: Monostori J. – Őri P. – S.Molnár E.– Spéder Zs. (szerk.) 2009: Demográfiai portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH Népességtudományi Kutató Intézet, Budapest, pp. 29-40.

KOVÁCS K. – ŐRI P. 2009: halandósági különbségek. In: Monostori J. – Őri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.) 2009: Demográfiai portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH Népességtudományi Kutató Intézet, Budapest, pp. 53-65.

PONGRÁCZ T-NÉ 2009: A párkapcsolatok jellegzetességei. In: Monostori J. – Őri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.) 2009: Demográfiai portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH Népességtudományi Kutató Intézet, Budapest, pp. 9-17.

IFJÚSÁGI ÉS DIÁKTURIZMUS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

(ISKOLAI OSZTÁLY- ÉS TANULMÁNYI KIRÁNDULÁSOK A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁGON)

KOMÁROMI ISTVÁN

1. Bevezetés

Erdély, Partium, Székelyföld, Csángóföld, Kárpátalja, Felvidék, Délvidék, Burgenland részben történelmi-néprajzi, részben pedig napjainkban is ismert és használt földrajzi fogalmak. Földrajzi szempontból az a közös bennük, hogy mindegyik a Kárpát-medencében található, míg történelmi aspektusból tekintve 1920. június 4-ig (Trianon) mindezek a szívünknek közeli a történelmi Magyarország részeit képezték.

Magyar nemzet, nemzeti identitás, Kárpát-medencei magyarság, magyar nyelvi, irodalmi és történelmi emlékhelyek a Kárpát-medencében, magyar, székely és csángó kultúra, néprajz, népművészet és gasztronómia az iskolában az egyes tantárgyak – mint például a magyar nyelv és irodalom, a történelem, a néprajz, a rajz- és vizuális kultúra vagy a háztartástan stb. – keretében folyó oktatás-nevelés során tanított és tanult fogalmak, ismeretek. Az iskolai és osztálykirándulások, tanítási órán kívüli oktatás-nevelés, aktív és tartalmas közösségi élet, nemzetközi és határon túli iskolaközi kapcsolatok, testvériskolai együttműködés pedig – amennyiben elfogadjuk azt az egyébként igazolt tényt, hogy az ifjúsági turizmus a diákok, a fiatalok olyan speciális turisztikai programjait foglalja magába, amelyeken elsősorban és részben az iskola szervezése révén vesznek részt – az ifjúsági turizmus fogalmához és tartalmához kapcsolhatók.

A fentieket napjaink – egyrészt a hagyományainkat fontos értéknek tekintő és arra nagyon helyesen alapozó – oktatáspolitikájában, pedagógiai reformtörekvéseiben összekapcsolja az a nemes szándék, hogy a Magyarországon működő iskolák diákjai számára intézményesen biztosítsák a kereteket és feltételeket arra, hogy tanulóink iskoláséveik alatt legalább egyszer osztály-, illetve tanulmányi kirándulások révén eljuthassanak a történelmi Magyarország napjaikban más országhoz tartozó területére. Természetesen ezzel párhuzamosan ugyanolyan hangsúlyt kell, hogy kapjon az a szándék, is – s erre is van igény és pozitív gyakorlat –, hogy lehetőség szerint minél több, az egykori történelmi Magyarországhoz tartozott területen élő magyar nemzetiségű fiatal utazhasson a mai Magyarország, területére. Jelen írás e fenti kérdéskör ifjúságturisztikai összefüggéseinek az elemzésére, illetve szerzője témakörben szerzett tapasztalatainak és javaslatainak a közreadására vállalkozik.

2. Az ifjúsági turizmus az idegenforgalom rendszerében

Az ifjúsági turizmus jellemző formái a családi, valamint kifejezetten a gyermekek részére szervezett üdülések és utazások, az iskolai tanulmányi és osztálykirándulások, táborozások és a természetjárás, valamint a fiatal felnőttek önállóan lebonyolított utazásai Magyarországon és külföldön. Az ifjúsági turizmust az idegenforgalom rendszerében, s a keresleti oldal tükrében vizsgálva elmondhatjuk, hogy az e korosztályhoz tartozó „*turista*" elsősorban az oktatási intézmények tanulóiból kerül ki, s egyik meghatározó jellemzője, hogy önálló jövedelemmel még nem vagy csak korlátozott mértékben rendelkezik, ugyanakkor például a felnőttekhez képest relatíve több a rendelkezésre álló szabadideje. A turizmus rendszerének kínálati oldalát tekintve is azt emelhetjük ki, hogy az idegenforgalom egy külön területét jelentik a gyermekek és fiatalok számára szervezett speciálisabb programok. Jellemzőjük egyrészt, hogy az azokon résztvevők komforttal és kényelemmel kapcsolatos elvárásai általában kisebbek, ugyanakkor lényegesen nagyobb aktivitást és színesebb programokat igényelnek. Például a vízi- és kerékpáros túrák, az ökoturisztikai programok vagy éppen iskolai osztálykirándulások stb., nemcsak egyszerűen a fiatalok kikapcsolódását szolgálják, hanem ismeret- és tapasztalatszerző, - bővítő funkciójuk is van *(Bodnár L., 2000)*.

3. Az iskola és a diákok részvétele a korosztályos turizmusban

Az ifjúsági turizmusban érintett korosztályok, a gyermekek, fiatalok, illetve a fiatal felnőttek alapvetően a különböző oktatási intézmények tanulói közül kerülnek ki, s ennek révén válnak egyben a turizmus alanyaivá is. A Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (NTS) az ifjúsági turizmus sokrétű kapcsolatrendszerében elsősorban azt hangsúlyozza, hogy a turizmus szemléletformáló hatása miatt kiemelt jelentősége van annak, hogy lehetőleg minél többen és már fiatal korukban kerüljenek kapcsolatba vele.

Egy, a 15-19 éves középiskolás korosztály körében a közelmúltban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében elvégzett reprezentatív kérdőíves ifjúságturisztikai motivációkutatás[*] – többek között – vizsgálta a diákok, a fiatalok idegenforgalomban való részvételének lehetséges formáit és azok megjelenésének arányait is. „*A közelmúltban – az elmúlt egy évben – részt vett-e valamilyen formában utazáson, illetve üdülésen? Ha igen, akkor a felsorolt formák közül válasszon?*" a kérdésre adott válaszok az alábbiak *(1. ábra)*.

[*] KOMÁROMI I. (2009): Az ifjúsági turizmus korosztályos motivációkutatásának eredményei és fejlesztési lehetőségei a Kárpátok Interrégióban. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, PhD-doktori értekezés, Pécs, pp. 1-197.

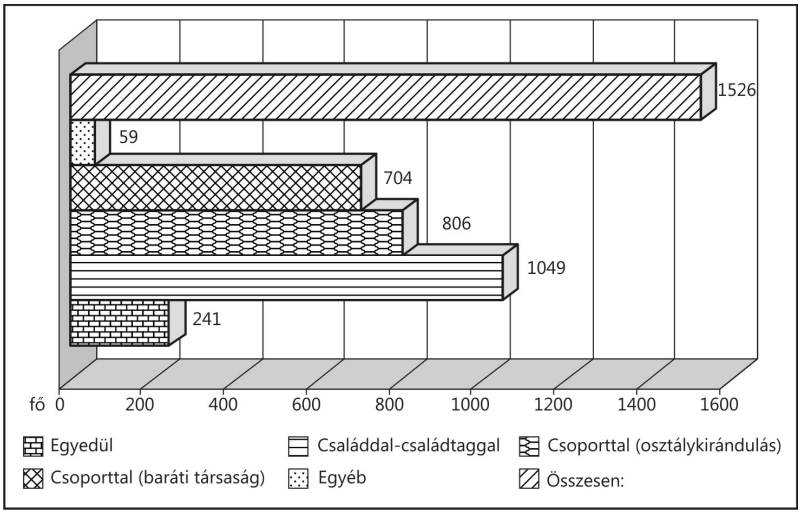

1. ábra.

A 15-19 éves középiskolás korosztály nagyobb része rendszeresen utazik és/vagy üdül, mely bizonyítja a fiatalok részvételét a korosztályos turizmus valamely formájában. Az ifjúsági turizmus legjellemzőbb formái meghatározóan a családi, valamint kifejezetten a gyermekek részére szervezett üdülések és utazások, illetve az iskolai és osztálykirándulások, a természetjárás és a különböző tartalmú iskolai táborok. (A feldolgozott és megjelenített statisztikai adatok elemzése és az azokból levont következtések itt és a következőkben is elsősorban csak az iskolának az ifjúsági turizmussal kapcsolatos, azzal összefüggő elemeit hangsúlyozzák!)

A diákok korosztályos turizmusban s annak az iskola által szervezett különböző formáiban való részvétele mellett természetesen fontos szempont, hogy az iskoláskorú fiatalok milyen céllal és utazási motivációval választanak maguknak programot. „*Az elmúlt egy évben mi volt utazásának illetve üdülésének fő célja, és milyen tevékenységet végzett*?” kérdésre a tanulók válaszai a következők *(2. ábra)*.

A középiskolások a turizmusformák közül legnagyobb arányban – az összes válaszadó több mint a fele által preferált – vízparti üdülést és a rokon és/vagy barát meglátogatását választották. A diákoknak megközelítően a fele által jelölt turizmusforma között szerepel az iskolai turizmus (iskolai tanulmányutak, osztálykirándulás stb.) és a szórakoztató programokon való részvétel, valamint a városnézés.

Az ifjúságturisztikai motiváció, illetve programválasztás mellett nem kevésbé közömbös az sem, hogy a diákok sajátos helyzetük és lehetőségeik tükrében földrajzi szempontból elsősorban hová jutnak, juthatnak el. Magyarországról a szomszédos határ menti, s egykor a történelmi Magyaror-

szához tartozó területekre történő utazási szokások tekintetében feltett „*Utazása és/vagy üdülése során lakóhelyét tekintve hova jutott el, illetve merre járt?*” kérdésre az alábbiakat válaszolták a diákok *(3. ábra)*.

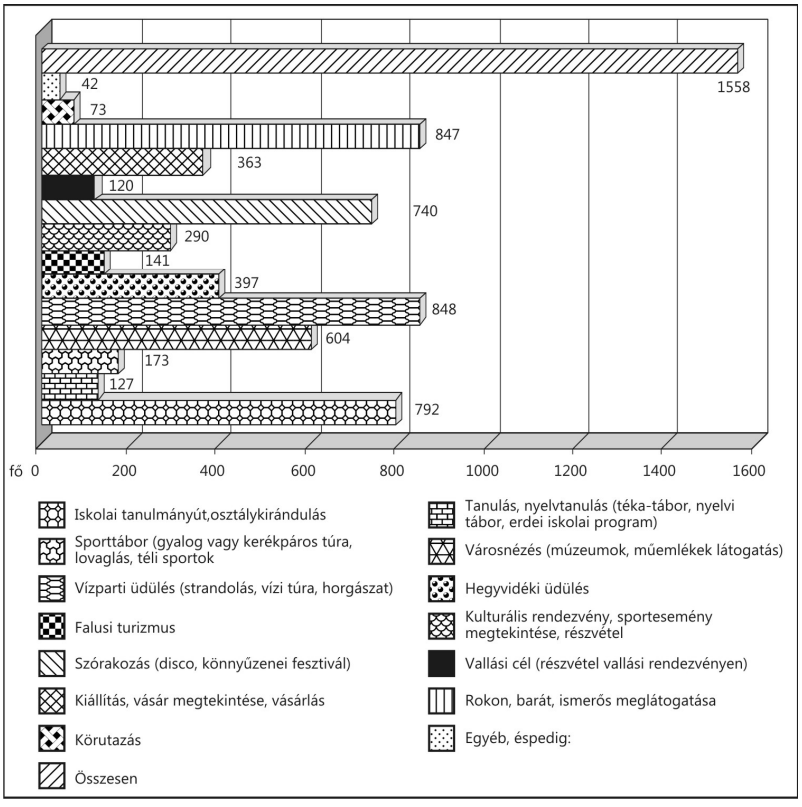

2. ábra

A 15-19 éves középiskolás korosztály utazásainak földrajzi térbeli elhelyezését illetően – az első helyen jelölt Budapesttől eltekintve – érvényesülni látszik a fokozatosság elve. A fiatalok utazási motivációiban és szándékában a fokozatosan táguló tér megismerésének igénye jelenik meg először a saját megye, majd a közelebbi és később a távolabbi országrészek felfedezése során. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kedvező földrajzi helyzete (ún. „*határmegye*”) ellenére sem túl magas a diákok szomszédos országok (Ukrajna és Románia) iránti érdeklődése.

Az iskolának a korosztályos turizmusban betöltött s az oktató-nevelő munka tartalmához is sok szállal kapcsolódó szerepét a fentiek hangsúlyosan támasztják alá. Ezért így az sem lehet meglepő, hogy a diákok a különböző ifjúságturisztikai programjaikkal összefüggő információszerzéssel kapcsolatos kérdésekre – „*Kérem, hogy jelölje meg azt/azokat a forrásokat, amelyből/amelyekből információ-*

hoz jutott utazása és/vagy üdülése lehetőségeiről és szervezéséről!" *(4. ábra)*, valamint az „*Utazása és/vagy üdülése kinek/kiknek a szervezésében, illetve közreműködésével történt?*" *(5. ábra)* – az alábbi válaszokat adták.

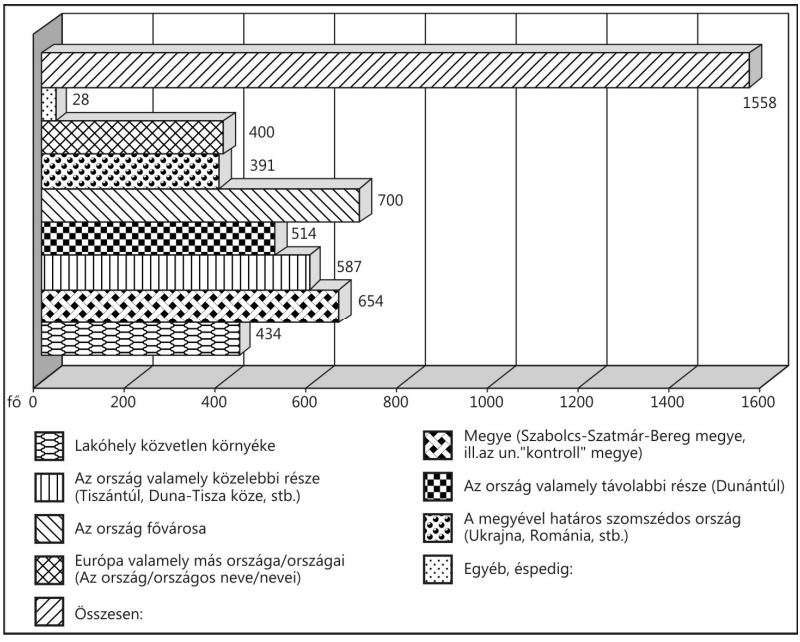

3. ábra

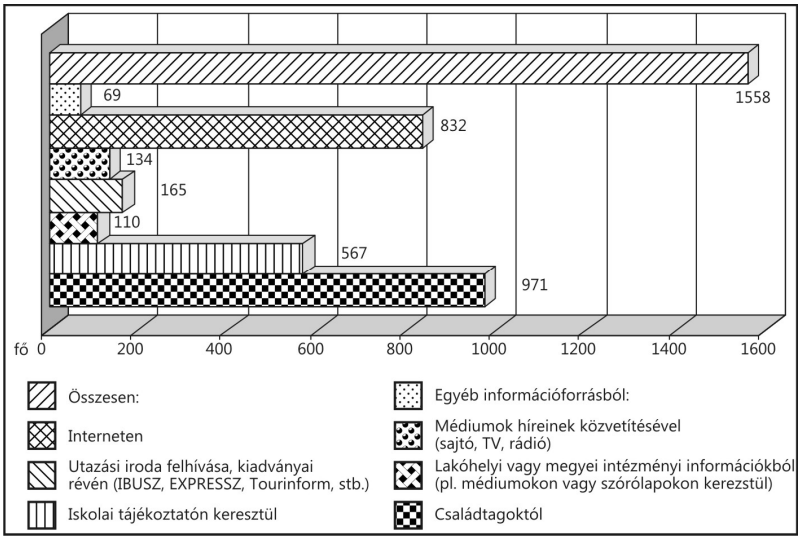

4. ábra

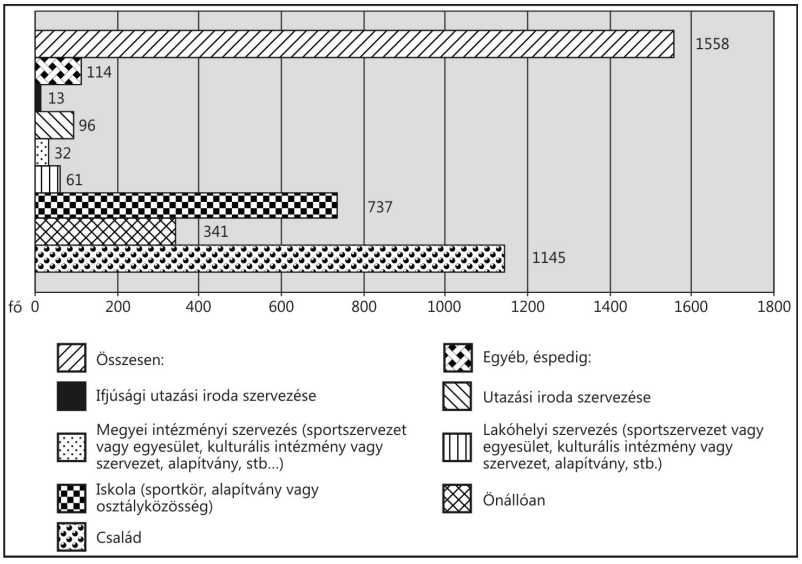

5. ábra

A 15-19 éves középiskolás korosztály utazásai és/vagy üdülései során az információforrások között első helyen szerepel a család, mely a korábbi kérdésekre adott válaszokat tekintve releváns. Az ifjúságturisztikai programok szervezése során az információhoz jutás szempontjából kiemelkedő az iskola szerepe.

A gyermek- és ifjúsági korosztály utazásainak és üdüléseinek a szervezésében a család és az iskola került az első helyekre, mely egyértelműen igazolja a középiskolás korosztály ifjúságturisztikai formáinak meghatározó jellegét. A tanulók jellemző ifjúságturisztikai programjainak szervezésében sajnálatosan viszonylag alacsony mértékben jelennek meg az utazási irodák.

4. A határokon túl élő középiskolás diákok utazási motivációjának néhány jellemzője a Kárpát-medencében (Kárpátalja – Beregszász és Szatmár megye – Szatmárnémeti)

Napjaink Magyarországán az iskoláskorú fiatalok lehetséges és ajánlott – kötelező (?) – Kárpát-medencei, s a történelmi Magyarország valamely területének megismerésére irányuló utazásai mellett, ugyanolyan fontos a ma határainkon kívül élő magyar nemzetiségű diákok magyarországi kirándulásainak a kérdése is. A korábban már jelzett ifjúságturisztikai motivációkutatás[*] az egykor a történelmi Magyarországhoz tartozó, de napjainkban két különböző nemzetiség lakta területét, illetve városát vizsgálta meg ebből a szempontból.

[*] KOMÁROMI I. (2009): Az ifjúsági turizmus korosztályos motivációkutatásának eredményei és fejlesztési lehetőségei a Kárpátok Interrégióban. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, PhD-doktori értekezés, Pécs, pp. 1-197.

4.1 Beregszász és környéke (Beregszászi járás, Kárpátalja megye, Ukrajna)

A döntően magyar nemzetiségűek által lakott Beregszász egyik meghatározó oktatási intézményében, a Beregszászi Bethlen Gábor Nyolcosztályos Gimnáziumban tanuló diákok számára feltett kérdésekre – „*Utazása és/vagy üdülése során lakóhelyét tekintve hova jutott el, illetve merre járt?*" *(6. ábra)*, illetve „*Utazása és/vagy üdülése kinek/kiknek a szervezésében illetve közreműködésével történt?*" *(7. ábra)* – adott válaszok az alábbiak:

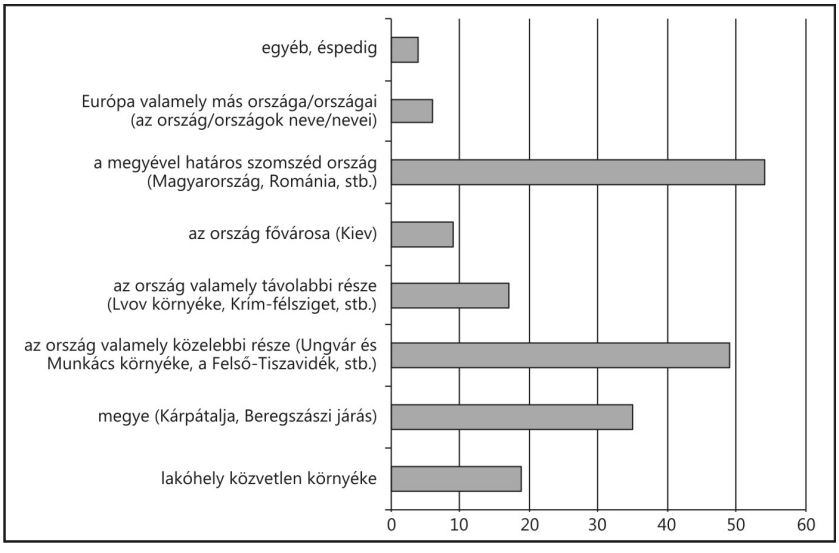

6. ábra

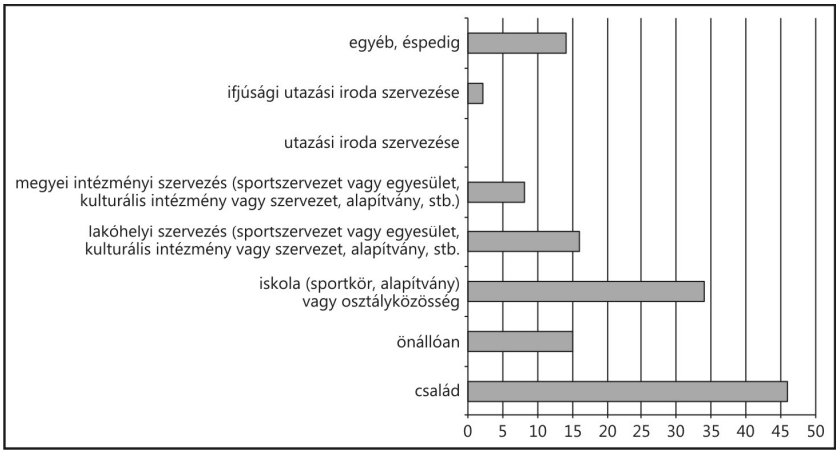

7. ábra

Beregszász Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei határhoz való közelisége, valamint minden bizonnyal a rokoni és baráti kapcsolatok a fő motívumai annak, hogy az iskola tanulói minden más utazási célhoz képest elsőként választották a szomszédos Magyarországot.

A beregszászi középiskolások utazásaik és/vagy üdüléseik során közreműködőként ugyanúgy a családot és az iskolát jelölték meg első helyen, mint a magyarországi diákok, mely választásban tükröződik az ifjúsági turizmus jellemző formáival való összhang. A Kárpátalján élő fiatalok ifjúsági turisztikai programjainak szervezése során a magyarországinál jelentősebb mértékben jelenik meg a különböző lakóhelyi és/vagy a megyei intézményi (egyesület, sportszervezet, kulturális intézmény stb.) közreműködők szerepe, mely egyrészt a szűkebb közösség jelentősebb összetartó erejére, másrészt az ilyen jellegű szervezeti élet hagyományaira utalhat.

4.2. Szatmárnémeti és környéke (Szatmár megye, Románia)

A mintegy felerészben magyarok és kb. 50%-ban románok lakta Szatmárnémeti egyik igen színvonalas, de kizárólag csak román nemzetiségű diáksággal büszkélkedő líceumában feltett kérdések – „*Utazása és/vagy üdülése során lakóhelyét tekintve hova jutott el, illetve merre járt?*” *(8. ábra)*, valamint az „*Utazása és/vagy üdülése kinek/kiknek a szervezésében illetve közreműködésével történt?*” *(9. ábra)* – ugyanazok voltak, mint a kárpátaljai, beregszászi középiskolások esetében. A fiatalok válaszai és az azokból levonható következtetések azonban természetesen – és nem véletlenül – más jellegűek, tartalmúak lettek.

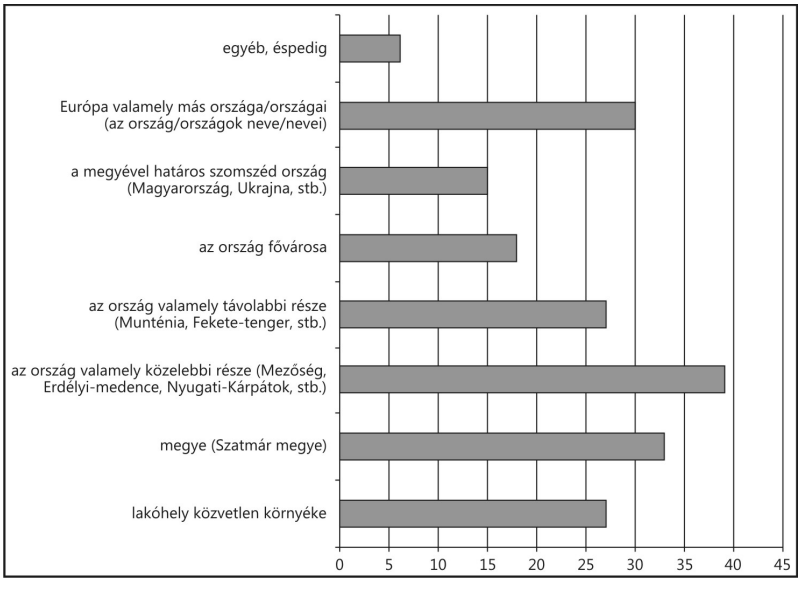

8. ábra

A líceum tanulóinak érdeklődése az utazásaik és/vagy üdüléseik során elsősorban a megyéjük, de még inkább az ahhoz közelebb elhelyezkedő belső országrészek iránt jelentősebb. A román anyanyelvű diákoknak a megyéjükkel szomszédos valamely országot (Magyarország, Ukrajna) úti célként illető jelölése Ez különösen a beregszászi magyar nemzetiségű tanulók Magyarországot, mint utazási célt jelölő választásához képest jelent lényeges eltérést.

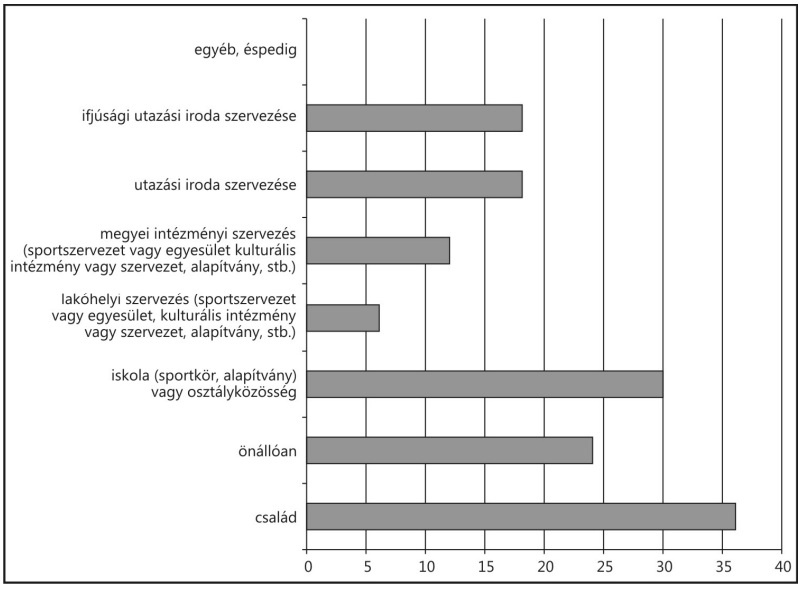

9. ábra

A szatmárnémeti középiskolások utazási és/vagy üdülési információnak elsődleges forrása az iskolai tájékoztatás. Az idegenforgalom és ezen belül az ifjúsági turizmus tekintetében ebben az iskolában viszonylag nagyobb szerepet kapnak a fiatalok utazási információhoz juttatásában, a városban működő különböző utazási irodák, valamint a közvetlen lakóhelyi és/vagy megyei intézményi tájékoztatás.

5. A magyar diákok utazási és programlehetőségei a történelmi Magyarországon

Az anyaországi magyar diákok a közelmúltban és napjainkban – gyakorlati tapasztalatok alapján – elsősorban a következő lehetőségek révén juthatnak el az egykori történelmi Magyarország különböző területeire:

- Iskolai osztálykirándulások önálló és/vagy utazási iroda által történő szervezése során

- Anyaországi és határokon túli testvér-/partneriskolai kapcsolatok, együttműködés keretében
- Különböző nemzetközi programok révén
- Családi szervezésben önállóan rokonokhoz és/vagy ismerősökhöz szervezett programok során
- Az Apáczai Közalapítvány szervezése és koordinálása keretében

Az egykori történelmi Magyarország napjainkban más országokhoz tartozó területein élő magyar nemzetiségű diákoknak leginkább az alábbi lehetőségek révén van módjuk Magyarországra utazni:

- Magyarországi és határokon túli testvér-/partneriskolai kapcsolatok, együttműködés során
- Magyarországon szervezett táborozások, túrák keretében
- Különböző nemzetközi programok révén
- Családi szervezésben önállóan rokonokhoz és/vagy ismerősökhöz szervezett programok során
- A Julianus Testvériskolai Program keretében

A Nyíregyházi Főiskola Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium sokrétű, sokszínű tevékenységrendszerében – többek között az intézményben oktatott öt idegen nyelvhez is kapcsolódóan – kiemelt feladat a nemzetközi, illetve határokon túli kapcsolatok ápolása. Míg azonban korábban, Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozását (2004) megelőzően az iskolában elsősorban az egyes nyugat-, közép- és dél-európai országokban (Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország stb.) működő iskolákkal kialakítandó kapcsolatokra helyeződött nagyobb hangsúly, addig az utóbbi időben a Kárpát-medencei eszmeiség és szellemiség jegyében nagyobb szerepet kapnak a történelmi Magyarország határainkon túl működő iskoláival szervezett együttműködések. Az iskolaközi két- és többoldalú kapcsolatokban a nemzetközi programok (SOCRATES-, COMENIUS-, LINGUA programok, stb.) keretében szerepet kapott az országismeret, más népek, nemzetek életének és kultúrájának s nem utolsósorban oktatási rendszerének a megismerése, illetve közös projektek megvalósítása is.

Egy-egy Kárpát-medencei iskola határon túli, nemzetközi kapcsolatrendszerében az iskolaközi és/vagy a több intézmény együttműködésében megvalósuló különböző tartalmú programok rendkívül színesek és széles skálán mozognak. Az oktatás, a kultúra, a sport, a turisztikai és az erdei iskolai együttműködések mellett vannak az iskolában oktatott tantárgyakhoz, mint például a természetismerethez, a kémiához és a tehetséggondozáshoz egyaránt kapcsolódó kezdeményezések is. Ilyen például a Zentai Bólyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium – Szerbia, Vajdaság (Délvidék) – néhány évvel ezelőtt életre hívott és most is nagy népszerűségnek örvendő programja, a „*Kárpát-medencei kémia tehetséggondozó tábor*”.

Egy ilyen jellegű határokon túli nagyszerű szakmai kezdeményezés lehetőséget nyújt többek között például arra, hogy a Kárpát-medencében, az egykori történelmi Magyarországhoz tartozó területeken élő magyar nemzetiségű diákok tartalmas, ugyanakkor élményt is nyújtó közös programokon, táborozásokon vegyenek részt. Másrészt ennek alapján mindez hozzájárulhat a résztvevő iskolák közötti későbbi intézményes kapcsolatok kialakításához, ápolásához és továbbfejlesztéséhez is.

Napjainkban Magyarországon a diákoknak az anyaországból az egykori történelmi Magyarország területére történő utazásai szervezésében az Apáczai Közalapítvány szerepe kiemelkedő, míg a határokon túl élő magyar nemzetiségű tanulók magyarországi utazási lehetőségeit elsősorban a Julianus Testvériskola Program segíti és támogatja.

6. Új elképzelések és szándékok a középiskolások utazásai intézményes rendszerének kialakítására a Kárpát-medencében

A magyar Országgyűlés 2010. október 18-án egy – 2010 júliusában három kormánypárti képviselő által benyújtott – olyan önálló indítvány elfogadásáról határozott, mely döntött az iskolai Nemzeti Összetartozás Napja bevezetéséről, a magyarországi és a külhoni magyar fiatalok közötti kapcsolatoknak a közoktatásban történő kialakításáról és erősítéséről, valamint ugyancsak deklarálta a Magyarország határain kívül élő magyarság bemutatásának fontosságát is. Az iskolai utazásokkal, az ifjúság-, illetve diákturizmussal is szoros összefüggést mutató döntés értelmében, a közoktatásban tanuló minden fiatal tanulmányai alatt a magyar állam szakmai és anyagi támogatásával legalább egyszer eljuthat a szomszédos országok magyarlakta területeinek valamelyikére *(MTI 2010)*.

A javaslatot előterjesztők főbb célokként – többek között – a magyarországi és a határokon túli magyarság kapcsolatának erősítését, egymás jobb megismerését, a Kárpát-medencei magyar testvériskolai és diákközösségi kapcsolatok elmélyítését, valamint a magyarlakta területekre állam normatív támogatással történő utazások lehetőségének megteremtését fogalmazták meg. Indoklásként kiemelték azt, hogy kutatási tapasztalatok szerint a magyarországi és a határon túli magyar tanintézmények közötti mobilitás rendkívül alacsony. Ezért a szomszédos országok magyarlakta területeire irányuló tematikus kirándulásokat, tanulmányutakat, körutazásokat és táboroztatást, a magyarországi és a határon túli helyi iskolák diákjai közös programjait bővíteni és fejleszteni szükséges. Ez a kapcsolat azonban nem lehet egyoldalú, s ugyanolyan hangsúlyt kell kapnia a határon túli magyar iskolák diákjai Magyarország felfedezésére irányuló szándékainak és törekvéseinek is. *(Kövér L. – Pokorni Z. – Révész M. 2010)*

A kezdeményezés egyik legjelentősebb pozitívuma, hogy az egyébként már számos magyarországi iskola nemzetközi kapcsolatrendszerében meglevő gyakorlatot országos szinten és rendszerben kívánja szervezni és koordinálni.

Ugyancsak fontos elemként jelenik meg a program szakmai és módszertani központja létrehozásának szándéka. Ez hozzájárulhat az elképzelés országos szintű, s a meglevő iskolahálózatra épülő rendszerének a kialakításához, valamint a programok szakmai-módszertani hátterének biztosításához.

Ezzel összefüggésben az elképzelés még hatékonyabb és sikeresebb megvalósítása érdekében véleményem szerint szerencsés lenne a program regionális, illetve megyei szintű kapcsolódási pontjainak és alrendszereinek a létrehozása is. Átutazó és koordinációs jelleggel fontos szerepet kaphatnának például azok az ún. „*határmegyék*" (Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés, Csongrád, Baranya, Zala, Vas), amelyek a Kárpát-medencében szomszédosak azokkal az országokkal (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Ausztria), amelyek területének egy része, egykor a történelmi Magyarország része volt.

A Nemzeti Erőforrás Minisztérium Oktatási Államtitkársága a külhoni magyar oktatásügyben felhalmozott évtizedes tapasztalatai és a 2009-ben útjára indított „*Határtalanul*! *Program*" kidolgozásában, illetve sikeres megvalósításában szerzett tapasztalatai alapján az Apáczai Közalapítványt bízta meg a határon túli osztálykirándulások koncepciótervének elkészítésével. Az immár több mint tíz éve működő – többszörös (2004, 2008) ISO minősítésű – Apáczai Közalapítvány rászolgált e bizalomra, mert tevékenységével sokat tett az anyaországi és a külhoni magyarság, a diákok, illetve fiatalok kapcsolatának építéséért, fejlesztéséért, szakmai és kulturális kapcsolatainak az ápolásáért. Az Apáczai Alapítványt 1999-ben a Kormány alapította a határon túli magyar iskolák fejlesztése céljából.

Az Alapítvány tevékenységének főbb területei az alábbiak:

- A határokon túli magyar tannyelvű intézmények támogatása (Az Alapítvány napjainkig 5,6 milliárd forintnyi pályázati támogatást nyújtott a magyar tannyelvű oktatási intézményeknek!)
- A külhoni magyar szakközépiskolák tevékenységének a támogatása
- A határokon túli magyar nyelvű felnőttképzés támogatása
- A magyar nemzetiségű kollégium hálózat építése és fejlesztése

Az Apáczai Közalapítvány e fenti nemes célú tevékenységrendszeréhez kapcsolódik most a Nemzeti Erőforrás Minisztérium Oktatási Államtitkárság megbízása alapján – a „*Határtalanul! Program*" tulajdonképpeni kiterjesztéseként – az ún. „*nagy*" határon túli osztálykirándulások rendszerének a kialakítása és megvalósítása. (A csak a magyarországi szakközépiskolákat érintő „*Határtalanul! Program*" keretében 2010-ben 135 iskola pályázatát támogatva 182 külhoni utazáson összesen 5875 – más forrás alapján 5984 – szakközépiskolai tanuló, fiatal vehetett részt!) A magát „*a nemzetpolitikában elkötelezett szervezetként*" is meghatározó

nonprofit Alapítvány olyan honlapot *(www.apalap.hu)* is működtet, melyen például a már megvalósult határokon túli kirándulások programjait, ún. „*mintautak*" – például „*Felvidéki-, Kárpátaljai- és Délvidéki-mintautak*" –rendszerében mutatja be. Mindezzel (útvonalleírások, térképek, fotók, szálláslehetőségek, a külhoni magyar iskolák elérhetősége stb.) az utazásszervezés módszertani szempontjait tekintve is nagyon fontos és hasznos gyakorlati segítséget nyújtanak azoknak az iskoláknak, melyek ezt követően szervezik majd Kárpát-medencei külhoni utazásaikat, illetve alakítanak ki testvériskolai kapcsolatokat.

Nagyon fontos, hogy a fentiek szellemében – szakmai-módszertani, s nem elhanyagolhatóan állami pénzügyi támogatással – alakulhatnak majd a magyarországi iskolák intézményes keretek között működő határokon túli iskolaközi kapcsolatai, programjai és kirándulásai. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni azt is, hogy vajon a határok másik oldalán élő magyar nemzetiségű diákoknak milyen lehetőségei vannak Magyarországra utazni, s itt különböző programokon, kirándulásokon részt venni. A lehetőségek sokszínűek és vegyesek. Közülük mindenképpen ki kell emelni a Nemzeti Erőforrás Minisztérium Külhoni Magyarok Osztályának – a Balassi Intézet közreműködésével együtt – meghirdetett s a középiskolai osztálykirándulások támogatására a Julianus Testvériskolai Program keretében kiírt pályázatát. A kiíró a pályázat céljaként az alábbiakat határozza meg: „*Lehetőséget nyújtani a határokon túli magyar diákok számára, hogy megismerjék az anyaország életét és kultúráját, továbbá, hogy a programban való részvétel eredményeként az iskoláknak módjuk nyíljon intézményi együttműködést, baráti és szakmai kapcsolatokat kialakítani, illetve fenntartani egymással*." *(www.nefmi.gov.hu)*

A pályázat benyújtására határokon túl működő magyar tanítási nyelvű – magyar tagozattal és/vagy osztállyal rendelkező – középiskolák, valamint határon túli önálló diákotthonok és kollégiumok (középiskolák) jogosultak. Nem kevésbé fontosak a pályázat elbírálási szempontjai közül az alábbiak:

- „*az egy határ menti régión belül megvalósuló utazások, amelyek jobban elősegítik a természetes földrajzi adottságokból származó kapcsolatok további erősödését*"
- „*azok a látogatások, amelyek során két iskola diákjai minél több közös programban vesznek részt*"
- „*a támogatandó utazáshoz kapcsolódó szakmai előzmények (pl. működő testvériskolai kapcsolat*"[1]

A Kárpát-medencében a határokon túl működő oktatási intézmények középiskolai osztálykirándulásainak támogatására kiírt pályázat keretében 2011-ben 33 iskola és/vagy kollégium jutott különböző mértékű, de összességében jelentősnek mondható támogatáshoz. A támogatást elnyert iskolák között több ta-

[1] NEMZETI ERŐFORRÁS MINISZTÉRIUM (2010): Pályázati felhívás a Julianus Testvériskolai Program keretében 2011 tavaszán megvalósítandó középiskolai osztálykirándulások támogatására. www.nefmi.gov.hu, Budapest, pp. 1-3.

lálható Romániában (Székelyudvarhely, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Erdőszentgyörgy, Csíkdánfalva stb.), és Szerbiában (Zenta, Szabadka, Törökkanizsa stb.), kettő Szlovákiában (Dunaszerdahely, Alsódobok) és egy Ukrajnában (Karácsfalva). *(www.nefmi.gov.hu)*

Az is kiemelhető itt, hogy a Nemzeti Erőforrás Minisztérium az ún. szórványoktatás támogatására ugyancsak írt ki pályázatot. Ennek keretében 2011-ben Romániában 42 iskola (Déva, Torda, Balázsfalva, Moldovenesti, Klézse stb.), Ukrajnában 6 iskola (Bustyaháza, Beregszász, Rahó stb.), Szerbiában 8 iskola (Bácskosssutfalva, Nagybecskerek, Pancsova stb.) és Szlovákiában 6 oktatási intézmény (Komárom, Nyitra, Diószeg stb.) kapott támogatást! *(www.nefmi.gov.hu)*

7. A Kárpát-medencei szellemiségnek az ifjúsági és diákturizmussal, valamint az oktatás-neveléssel kapcsolatos néhány tartalmi összefüggései

Napjaink integrálódó Európájában, az Európai Unió folyamatos bővülésével és fejlődésével bizonyos módon és mértékben átértékelődnek, némiképp más megvilágításba kerülnek olyan történelmi-társadalmi fogalmak, mint például az ország, nemzet, nemzetiség. A ország, mint egy meghatározott területen fennálló államszervezet, a történelmi Magyarország vonatkozásában ma már csak történelmi kategóriaként jelenhet meg. Az állampolgárok történelmileg kialakult tartós közössége – melyet igaz, rendszerint valamilyen államszervezet tart össze – a nemzet. A közös eredettel és hagyományokkal, valamint a közös nyelvvel meghatározható „*…Kárpát-medence, mint közép-európai nagytájcsoport…*” *(Frisnyák S. 1990)* területén számos nép/nemzet, a magyarok, a szlovákok, a románok, a szerbek és a horvátok is régóta együtt élnek. A 20. századi történelemi események és azok következményei e földrajzi régióban a magyar nemzet egy államszervezetben történő együttélését sajnálatosan megakadályozták. Az egy nemzethez való tartozás tudatát és nemes érzését a „*Kárpát-medenceiség*” gondolatkörén belül azonban erősítheti az a szellemiség, amelynek ápolásában meghatározó szerepet játszhat a magyar iskoláskorú fiatalok kapcsolatrendszerének intézményes kialakítása és fejlesztése. (Mindezt véleményem szerint még inkább segítheti az Európai Unión belül az ún. „*schengeni övezet*” határainak kiterjedése, további bővülése is!)

A határon túli, egykor a történelmi Magyarország zömében magyarlakta területeire szervezett osztálykirándulások célját az Apáczai Közalapítvány az alábbiakban fogalmazza meg: „*A program célja a résztvevő magyarországi fiatalokban a személyes tapasztalatok által a külhoni magyarságot, mint élő, pozitív, szerethető, velünk azonos közösséget megismertetni*.” *(www.apalap.hu)* Magyarországon a már több iskolában is működő határokon túli iskolaközi kapcsolatrendszerben tapasztalatokat szerzők közül így látják a program lényegét és fontosságát: „*Saját kerületünkben, a Hegyvidéken már jó ideje bevezettük a programot, így nálunk nem végezhet diák általános iskolát anélkül, hogy életé-*

ben legalább egyszer ne vett volna részt határon túli tanulmányi kiránduláson. Fontos a történelmi magyar városok, tájak megismerése, de még lényegesebb, hogy a diákok hozzájuk hasonló korú magyar fiatalokkal találkozhassanak"[2]

A kérdéskör ifjúsági/diákturisztikai szempontú megközelítésben, a program általános bevezetésének indokoltságát illetően nagyon találó a turizmus egyik országosan elismert szaktekintélyének alábbi gondolata: „*Mert lássuk be, valami nincs rendjén már hosszú évek óta, egyetemi oktatóként szomorú tapasztalatom, hogy fiataljaink egyre kevésbé ismerik országunkat, hogy a Kárpát-medencéről ne is beszéljek...*" *(Aubert a. 2010)*.

Az ifjúsági turizmusban érintett korosztályok alapvetően a különböző oktatási intézmények tanulói közül kerülnek ki. Ebből következően az iskolában folyó oktató-nevelő munka tartalmi szabályozást biztosító dokumentumok/jogszabályok – a Közoktatási törvény (Kt.), a Nemzeti alaptanterv (NAT) és a kerettantervek –, valamint az ifjúsági turizmus közötti összefüggések is jól értelmezhetők.

A Nemzeti alaptanterv „*Ember és társadalom irodalom műveltségi terület*" – közvetetten ifjúságturisztikai vonatkozásokat is magába foglaló – alapelvei és célja például a következők:

- *„A történelmi múlttal való találkozás és a történelemből fakadó tanulságok feldolgozása. A történelmi műveltség elsajátításával a kölcsönös megértés biztosítása a szűkebb és tágabb közösség – lakóhely, nemzet, emberiség – számára.*
- *A nemzeti identitás, a történelmi és állampolgári tudat erősítése, a környezetért érzett felelősség és más kultúrák megismerése, elfogadása."*
- *A közösséghez tartozás tudatának, a nemzeti és az európai identitástudat elmélyítése."* [6]

Ugyanitt a „*Fejlesztési feladatok*" az alábbiakat fogalmazzák meg:

- *„A magyar állam és a magyar nép, illetve a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek történetével, kiemelkedő személyiségeivel való megismerkedés."*[6]

A középiskolai kerettanterv általános cél- és feladatrendszerében a gimnáziumi oktató-nevelő munkával összefüggésben kiemelt célok az alábbiak: „*…a fiatalok önmagukért, társas környezetükért és a tágabb természeti-gazdasági környezetükért érzett erkölcsi felelősségének fejlesztésével megfelelő magatartás, életvitel és szociális képességek alakítása, a másik ember megbecsülésére és a hazaszeretetre nevelés, valamint a nemzeti identitástudat erősítése, a más népek kultúrája, hagyományai iránti tiszteletre nevelés, az európai identitástudat fejlesztése is*."[3]

[2] SZILLÉRY ÉVA (2010): Szolidaritásra nevelnek majd az iskolában. Magyar Hírlap, 2010. június 24. 2 p.
[3] KOMÁROMI I. (2009): Az ifjúsági turizmus korosztályos motivációkutatásának eredményei és fejlesztési lehetőségei a Kárpátok Interrégióban. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, PhD-doktori értekezés, Pécs, pp. 1-197.

8. Az utazási irodák lehetséges szerepe az ifjúsági és diákturizmusban a történelmi Magyarországon

A magyarországi diákok határon túli s a történelmi Magyarország egyes területeire intézményes keretek között, pályázatok formájában elnyerhető utazási programja élénk érdeklődést váltott ki az érintettek körében. Az ún. „*keresleti oldal*" meghatározó szereplői, az iskolák, a diákok és pedagógusok számára mindez jó lehetőségeket jelent a koordinált, szervezett és nem elhanyagolhatóan anyagilag is támogatott utazásokon való részvételre. A határon túli osztálykirándulások, utazások koncepciójának kidolgozója és mecénása a magyar állam, illetve a kormány. A nagyszabású program sikeres megvalósításában az ún. „*kínálat oldal*" több más fontos tényezője sorában fontos szerepet tölthetnek be az utazásokat komplexen (utaztatás, szállás, ellátás, programok stb.) lebonyolító professzionális szervezetek, utazási irodák és/vagy intézmények.

A határokon túli osztálykirándulások tervezett programjának napvilágra kerülését és a médiumokban való kommunikációját követően gyorsan reagáltak azok az irodák, melyek magukat részben vagy egészében diákutazási irodaként határozták meg (WORLD TRAVELS Utazási Iroda, Student Line Diákutazási Iroda, Kárpáteurópa Utazási Iroda, Misszió Tours Utazási Iroda, Aduturs Utazási Iroda). E sorok írója intézményvezetőként azt tapasztalta, hogy a program iránt érdeklődő és abban fantáziát, de még inkább potenciális piacot feltételező egyes utazási irodák több alkalommal is eljuttatták tájékoztatójukat és ajánlataikat az oktatási intézmények vezetőinek. Úgy tűnik, mintha varázsütésre hirtelen megnőtt, megsokasodott volna Magyarországon a diákutazási irodák száma. Ennek azonban némiképp ellentmondanak az ezzel összefüggő felmérések és kutatási adatok. Közülük az egyik az alábbi megállapításokat fogalmazta meg: „*Kvalitatív kutatás során megkérdezett turisztikai szakértők szerint a 90-es évek eleje óta az utazási irodák, illetve tour operátorok részesedése szignifikánsan csökkent az osztálykirándulások és táboroztatások szervezésében." ... „Az iskolák az utazásaik szervezése során 15%-ot el nem érő arányban vesznek igénybe utazásszervezőt. Az ifjúsági turizmus területén kevés szakosodott szervező működik.*"[4] Egy – a már fentebb is idézett – reprezentatív kérdőíves felmérésen alapuló ifjúságturisztikai kutatás e kérdéskörben az alábbiakra várta a 15-19 éves középiskolások válaszát, véleményét: „*Nevezze meg és emelje ki azokat az ifjúsági turizmussal kapcsolatos elemet/elemeket, illetve szolgáltatást/szolgáltatásokat, amellyel/amelyekkel Ön már kapcsolatba került vagy azok közül azt/azokat amelyiket igénybe vette*?"

A középiskolások véleménye szerint hiányoznak a fiatalok turisztikai programjait szervező ifjúsági utazási irodák, melyek a fiatalok utaztatása, a szervezett idegenvezetés mellett kiemelten foglalkozna például az iskolák osztály- és

[4] MESTER T. (szerk.) 2009: Ifjúsági turizmus Magyarországon – II. rész. Turizmus Bulletin XIII. évfolyam 1. szám, Budapest, pp. 9-10.

tanulmányi kirándulások, táboroztatások tervezésével, szervezésével és lebonyolításával egyaránt. A diákok olyan ifjúságturisztikai tematikus programrendszer kidolgozását is szükségesnek tartanák, amelyben egyaránt megjelennének például a különböző aktív turisztikai programlehetőségek, illetve a határ menti és/vagy a határokon átívelő együttműködések.

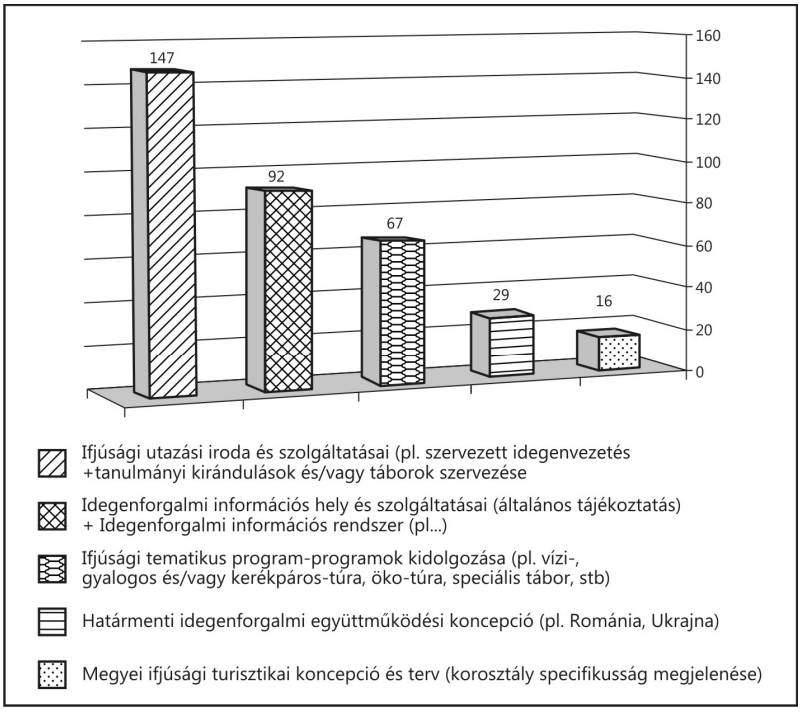

9. ábra

A fentiek – azért némi ellentmondást is sugalló tényei és megállapításai – ellenére természetesen ne vonjuk kétségbe azoknak az utazási irodáknak a szándékát, amelyek különböző motívumoktól vezérelve és minden bizonnyal jól felkészülten, megfelelő szolgáltatást nyújtva tervezik részvételüket a magyarországi iskolák határon túli osztálykirándulásainak lebonyolításában. Közöttük vannak olyan diákutazási irodák, amelyek már – a majd csak később megjelenő (?) – pályázatok elkészítésétől kezdve az utazásoknak a teljes körű lebonyolításáig ajánlják szolgáltatásaikat. Van olyan diákutazási iroda, amely már eddig is – az Apáczai Közalapítvánnyal együttműködve – intenzíven vett részt diákok határokon túli utaztatásában. Önálló irodái vannak a történelmi Magyarország más országokhoz tartozó területein is és például akár „*felkészítő, kedvcsináló órák*" (?) tartását is vállalja a határokon túlra utazni szándékozó diákok részére. Egy másik utazási iroda tájékoztató anyagában figyelemfelkeltő

szándékkal az alábbiakat olvashatjuk: „*Utazási irodánk…fő profilja a Történelmi Magyarország, az elcsatolt országrészek, az Osztrák-magyar Monarchia történelmi, kulturális nevezetességeink, földrajzi látványosságainak és az ott élő honfitársaink életének a bemutatása*."[5] Ugyancsak hasonló – a témához, illetve kérdéskörhöz egyébként nagyon jól illeszkedő – gondolatokkal és tartalommal ajánlja szolgáltatásait egy másik diákutaztatással foglalkozó iroda: „*A mi misszión k, azaz küldetésünk a Kárpát-medence különböző országaiban élő magyarság (újra) felfedezésére irányul. Az egykori történelmi Magyarország különböző vidékeinek, értékeinek – a néprajzi, nyelvészeti, irodalmi és építészeti örökségének, természeti szépségeinek, történelmi múltjának, a mai társadalmi viszonyoknak – élményszerű, tapasztalati megismertetése a célunk. Programjaink résztvevői között minden korosztály megtalálható, de a kezdetektől különös figyelmet fordítunk a fiatalokra*."[6]

E kérdéskör egyes összefüggéseit illetően többek között az alábbiak fogalmazhatók meg:

- A Magyarországon tanuló diákoknak a történelmi Magyarország különböző területeire tervezett utazásai intézményes részvételének fontos és egyik alapvetően meghatározó feltétele a program központi, állami finanszírozása.
- Az iskoláskorú fiatalok határokon túli programjainak lebonyolítása remélhetően kisebb mértékben lesz kitéve az abban résztvevő szervezetek, utazási, diákutazási irodák stb. csak üzleti szempontú megközelítéseket előtérbe helyező konjunkturális érdekeinek. (Mindezt természetesen nem függetleníthetjük attól a ténytől, hogy: „*Az iskolarendszerű oktatásban érintett gyermekek, diákok és a fiatal felnőttek napjainkra az idegenforgalom (turizmusipar) üzleti szempontból is minősíthető részbeni fogyasztóivá váltak, ugyanakkor csekély jövedelemmel rendelkezve több szempontból s bizonyíthatóan sem képesek még a turizmus átlagos piaci szereplőiként viselkedni. A fiatalok ugyanakkor speciális igényeikkel és a jellemző korosztályos turisztikai formáikkal együtt, mint a jövő potenciális turistái/fogyasztói jelennek meg a családi, az iskolai és/vagy az önállóan szervezett programjaik révén az idegenforgalomban*."[7]
- A határokon túli diákutazások lebonyolítása komplex szemléletmódot és idegenforgalmi gyakorlatot kíván meg, hiszen a programok megvalósításának sikere nagymértékben függ az abban érintett szervezetek, utazási irodák e területen szerzett tapasztalataitól, felkészültségétől és professzionalizmusától.

[5] WWW.KARPATEUROPA.HU

[6] BUDAI L. (2010): Iskolai kirándulások – Utazásaink voltak a névadói az utazási irodánknak. www.sulikirándulások.hu/www.missziotours.hu, Budapest

[7] KOMÁROMI I. (2009): Az ifjúsági turizmus korosztályos motivációkutatásának eredményei és fejlesztési lehetőségei a Kárpátok Interrégióban. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, PhD-doktori értekezés, Pécs, pp. 1-197.

9. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adottságai és lehetséges szerepe a határokon átívelő korosztályos turizmus koordinálásában

Ebben a fejezetben azokat a szakmai-módszertani gondolatimat foglalom össze, mely szerint a magyarországi iskolák határon túli osztálykirándulásainak országos szintű koordinációja mellett indokolt és szükséges lehet a regionális és/vagy megyei, illetve a határon túl működő partner intézményhálózatnak a létrehozása, illetve a programban való részvétele. Elképzeléseimet elsősorban és konkrétan Szabolcs-Szatmár-Bereg megye vonatkozásában fogalmazom meg, de azt gondolom, hogy mindezt általánosabban is lehet majd hasznosítani.

A történelmi Magyarország ma más országaihoz tartozó, de elsősorban magyarlakta – területeit megismerni szándékozó határokon túlra irányuló osztálykirándulásoknak az országos szintű szervezése és koordinálása szükségessé teheti olyan magyarországi koordinációs és a programban közvetlenül/közvetetten érintett tranzit-desztinációk részvételét, mint amilyenek az alábbiak:

- Győr-Moson-Sopron megye és központja Győr (Ausztria, Szlovákia);
- Szabolcs-Szatmár-Bereg és székhelye Nyíregyháza (Szlovákia, Ukrajna, Románia),
- Csongrád megye és megyeszékhelye Szeged (Románia, Szerbia)
- Zala megye és központja Zalaegerszeg (Horvátország, Szlovénia)
- Vas megye és székhelye Szombathely (Szlovénia, Ausztria)

Ezt az indokolhatja, hogy az egymástól és az országhatároktól távolabb fekvő megyék, települések iskoláinak a határon túlra irányuló utazásában, annak sikeres és zökkenőmentes lebonyolításában közbülső állomásként, koordinációs és tranzitmegállóként (szállás, információk, koordináció stb.) érdemben vehetnének részt az olyan helyzetben levő megyék és megyeszékhelyeik, illetve más érintett településeik, mint a fentiekben említettek. (Például egy Győr-Moson-Sopron megyei iskola Erdélybe, Partiumba vagy a Székelyföldre irányuló határon túli – azért nem kis távolságot átívelő – programja során a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Nyíregyháza vagy például Nyírbátor, Mátészalka mint lehetséges tranzitmegálló, illetve kiinduló állomás jöhet szóba. Viszont egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei iskola szempontjából ugyanilyen szerepet tölthet be Szlovákia vagy Ausztria felé tartva Mosonmagyaróvár vagy éppen Sopron, Kőszeg stb.!)

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét a földrajzi helyzete, közlekedés-földrajzi fekvése s leginkább egyedüliként az ún. „*hármas-határ mentisége*" (Szlovákia, Ukrajna, Románia) kifejezetten alkalmassá teheti a szomszédos s egykor a történelmi Magyarországhoz tartozó területekre történő kirándulások részbeni koordinálására. A megye székhelyének, Nyíregyházának a szomszédos országok határaitól való távolsága kedvező. A magyar-ukrán határon fekvő s az átkelő forgalom szempontjából a legjelentősebb, legforgalmasabb Záhonyt

(Csap/Ukrajna) legkönnyebben Kisvárdán keresztül 69 kilométer megtétele után érhetjük el. A Nyíregyházától Ukrajna felé tartó közúton a határ magyar oldalán fekvő Beregsurány (Asztély/Ukrajna) például csak 70 kilométerre található. A Romániába igyekvők szempontjából szóba jöhető egyik határátlépőig, Csengersimáig (Petea/Románia) csak 88 kilométert kell megtennünk, míg a szlovák határ is kb. 70 kilométeren belül helyezkedik el. Románia irányában választható még a Nyírbátoron át Mérk-Vállalj (Urziceni/Románia) érintésével a magyar-román határ egy másik részén történő átkelés is. Nyíregyháza és Mérk-Vállalj távolsága 72 kilométer.

A 120 000 főt számláló Nyíregyháza a közlekedés-földrajzi adottságai mellett gazdasági, egészségügyi, kulturális, oktatási stb. szerepköréből adódóan más szempontból is ideális központja lehetne a határon túli utazások, iskolai kirándulások logisztikai és tranzittevékenységének ellátásában. A Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézetének idegenforgalommal foglalkozó oktatói a programban szakmai-módszertani, illetve szervezési-koordinációs szakértői-szaktanácsadó szerepet tölthetnének be. Az oktatók tevékenységükkel hozzájárulhatnának egy olyan komplex kiadvány, útikönyv megírásához is, mely a szakmai-elméleti részek mellett módszertani vonatkozású anyagokat is tartalmazhatna a részvevő diákcsoportok, illetve a programban szereplő iskolák számára. (A turizmusképzésben résztvevő főiskolai hallgatóknak a határon túli utazások, iskolai tanulmányi kirándulások szervezésébe való bekapcsolása gyakorlati-módszertani szempontból és a szakember-kapacitás növelése szempontjából ugyancsak érdekes és hasznos elemként jelenhet itt meg.)

A megyeszékhely számos középiskolai kollégiuma nyújthatna például tranzitszállást az ország távolabbi megyéiből a határokon túlra utazók számára. A városban található számos étterem és vendéglátóhely pedig az ellátásban, étkeztetésben kaphatna szerepet. (Nyíregyháza mellett a megye más, igaz kisebb, de a határokon átvezető utazás szempontjából fontos és szóba jöhető logisztikai/tranzitállomás lehetne még például Nyírbátor, Mátészalka, Fehérgyarmat, Vásárosnamény és Kisvárda is!)

A határokon túli utazásokkal, iskolai tanulmányi kirándulásokkal kapcsolatban az országhatárokon túli magyarlakta területeken működő különböző intézmények és szervezetek, utazási irodák is megjelentek ötleteikkel, elképzeléseikkel, terveikkel. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a fentiekben említett helyzeti előnyéből következően mind Magyarországon, mind pedig a határon túli együttműködő országok/területek/városok vonatkozásában a többoldalú partnerségnek (Magyarország, Románia/Szatmár megye, Ukrajna/Kárpátalja, Szlovákia/kelet-Szlovákia) talán még több előnye is lehetne.

10. Összegzés

A korosztályos turizmus az idegenforgalom egy külön szegmensét, sajátos területét jelenti. Az abban érintett résztvevők speciális jellemzőik és igényeik alapján válnak a turizmus részeseivé és fogyasztóivá. Természetesen más a fiatalok motivációja s megint más a nyugdíjas korosztályhoz tartozóké. Ebből következően azonban jellegzetesen eltérnek egymástól a két generáció üdülési és pihenési szokásai is. A fiatalok turisztikai tevékenységi körének motívumrendszerében az aktív turizmus, a természetjárás, a különböző utazások, például a közös együttlétet, új élményeket jelentő osztály- és tanulmányi kirándulások, a családi és a baráti társaságokkal szervezett programok, a rokon- és barátlátogatások, valamint az ismeretszerzési céllal az öko-turisztikai és erdei iskolai programok stb. játszanak elsősorban meghatározó szerepet. A fiatal korosztályhoz tartozók a jövő lehetséges és nagyreményű turistái éppen az iskolában eltöltött éveik alatt, diákként vesznek részt és próbálják ki az üdülés, a pihenés, az aktív kikapcsolódás számos formáját, ismerkednek meg szűkebb és tágabb környezetükkel, vonzó helyszínekkel, s mindeközben alakulnak, változnak ők maguk is. A korosztály legfontosabb jellemzője az ún. befogadói attitűd. A diákok az iskolai életük mellett a különböző ifjúságturisztika programokon való részvételük során tanulnak turistaként is viselkedni, és amit megismernek ebből, az felnőttként is minden bizonnyal befolyásolja majd döntéseiket, szabadidő-eltöltési szokásaikat. Az ifjúsági turizmus tehát egyben személyiség- és jövőformáló tényező is.

Az ifjúsági turizmusban érintettek körének meghatározó része bizonyítottan és meghatározóan az iskolák diákjai, tanulói közül kerül ki. Az ifjúságturisztikai programok jellemző formái közül az iskolai szervezésű osztály- és tanulmányi kirándulások, a különböző táborozások és például az erdei iskolák kiemelkedő szerepet töltenek be a diákok utazásai, turisztikai programjai sorában. Ebben a vonatkozásban a határon túli iskolai kirándulásokkal kapcsolatos kormányzati elképzelések véleményem szerint teljes mértékben illeszkednek az ifjúsági turizmus rendszerébe. Kiemelkedően fontos ebben a megközelítésben az a szándék, hogy mindezt egy egységes s intézményesített formában – az iskolák aktív és tevékeny közreműködésével – anyagilag is támogatni kívánják. Napjaink Magyarországán az ifjúsági turizmus fejlesztésének egyik lehetséges módja az iskolák, az iskolai, illetve diákturizmus nagyobb mértékű erkölcsi, szakmai-módszertani és anyagi támogatása lehet. Az iskolák és létesítményeik (iskolák, iskolai éttermek, kollégiumok, iskolák által működtetett kulcsos házak, erdei iskolák stb.) országos hálózata rendelkezésre áll, illetve fejleszthető. Az iskolában oktató s a kirándulásokat, a természetjárást, a különböző táborokat, erdei iskolákat szervezni és vezetni tudó pedagógusok szintén rendelkezésre állnak, illetve körüket, ismereteiket és jártasságukat képzésekkel ugyancsak bővíteni, fejleszteni lehet. A rendszer működésének fontos eleme lehet egy országos és regionális és/vagy megyei hálózat, koordinációs, illetve szakmai-módszertani, valamint to-

vábbképző intézményrendszer létrehozása és működtetése. A határon túli iskolai kirándulások életre hívása, működési, logisztikai és koordinációs rendszerének a kialakítása s nem utolsósorban annak sikeres működtetése-működése jelentős lépés lehet többek között az ifjúsági turizmus fejlesztésében is.

Irodalom

AUBERT A. (szerk.) 2006: *Magyarország idegenforgalma – Szakkönyv és atlasz*. Cartographia Tankönyvkiadó Kft., Budapest, 64 p.

BODNÁR L. 2000: *A turizmus földrajzi alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Eger-Budapest, 321 p.

FRISNYÁK S. 1990. Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest 213 p.

HANUSZ Á. 1998: *Határmenti területek idegenforgalmi fejlesztési lehetőségei.* In: Boros L. (szerk.): Táj, ember, gazdaság. Pedagógiai Intézet Kiadója, Nyíregyháza, pp. 94-106.

HANUSZ Á. 2007: *Rural tourism as a measure of regional development in Szabolcs-Szatmár-Bereg county.* In: KÓKAI S. (szerk.) Természettudományi Közlemények 7., Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Kar, Nyíregyháza, 2007 pp. 11-18.

HANUSZ Á. 2008: *Turisztikai programok, mint a vidékfejlesztés lehetséges eszközei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.* In: HANUSZ Á. (szerk.): A turizmus szerepe a kistérségek és a régiók gazdasági felzárkóztatásában. Nyíregyháza, 2008, pp. 63-81.

KOMÁROMI I. 2009: Az ifjúsági turizmus korosztályos motivációkutatásának eredményei és fejlesztési lehetőségei a Kárpátok Interrégióban. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, PhD-doktori értekezés, Pécs, pp. 1-197.

KÖVÉR L. – POKORNI Z. – RÉVÉSZ M. (2010): Az iskolai Nemzeti Összetartozás Napja bevezetéséről, a magyarországi és a külhoni magyar fiatalok közti kapcsolatok kialakításáról és erősítéséről a közoktatásban, valamint a Magyarország határain kívül élő magyarság bemutatásáról szóló képviselői önálló indítvány, illetve határozat. Budapest.

LENGYEL M. 1994: *A turizmus általános elmélete* KIT Képzőművészeti Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, 297 p.

MESTER T. (szerk.) 2008: Ifjúsági turizmus Magyarországon – I. rész. Turizmus Bulletin XII. évfolyam 2. szám, Budapest, 3. p

MESTER T. (szerk.) 2009: Ifjúsági turizmus Magyarországon – II. rész. Turizmus Bulletin XIII. évfolyam 1. szám, Budapest, pp. 9-10.

NEMZETI ERŐFORRÁS MINISZTÉRIUM (2010): Pályázati felhívás a Julianus Testvériskolai Program keretében 2011 tavaszán megvalósítandó középiskolai osztálykirándulások támogatására. www.nefmi.gov.hu, Budapest, pp. 1-3.

SZABÓ G. 1996: *A vidéki városok idegenforgalmi szerepköre.* In: Tóth J. – TRÓCSÁNYI A. (szerk.): A magyarországi városhálózat és városhiányos térségek vizsgálata. JPTE TTK, Pécs, pp. 47-58.

SZILLÉRY ÉVA (2010): Szolidaritásra nevelnek majd az iskolában. Magyar Hírlap, 2010. június 24. 2 p.

TÓTH J. 2002: *Régiók a Kárpát-medencében.* IN: PAP N. – TÓTH J. (szerk.): *Európa politikai földrajza*. Alexandra könyvkiadó, PÉCS, PP. 257-271.

NÉPMOZGALMI FOLYAMATOK IBRÁNY-NAGYHALÁSZI KISTÉRSÉGBEN AZ EZREDFORDULÓ UTÁN

KORMÁNY GYULA

Jelen tanulmányban a kistérség 2001-2007 közötti évek népességének számbeli változásairól, népmozgalmi folyamatok – élveszületések, halálozások, természetes szaporodás, vándorlás, foglalkoztatottság – alakulásával kívánok foglalkozni. A helyzetelemzésem, értékelésem alapját a KSH adatbázisa, valamint a rendelkezésemre álló kistérségi, megyei, regionális és országos dokumentumok képezik.

A kistérségek lehatárolásáról, megváltoztatásának rendjéről 2003. év végén született kormányrendelet értelmében a 36 települést (4 várost és 32 községet) magába foglaló nyíregyházi-újfehértói statisztikai kistérséget három részre tagolták. Ennek köszönhetően alakították ki a nyíregyházi-, nagykállói- és az Ibrány-nagyhalászi kistérséget 2004. év január 1. hatállyal.

Az Ibrány-Nagyhalászi kistérség helyzete és térszerkezete

A kistérség a Tisza mentén, a Rétköz kistáj nyugati felén helyezkedik el *(1. ábra)*. Területe 521 km^2, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (továbbiakban megye) területének 8,8%-át, a Rétköznek 93,0%-át foglalja el. Lakónépessége 2007. év végén 45702 fő volt, amely a megye lakosságának a 7,9%-át adja. A kistérséget 17 település alkotja, melyből 4 város (Demecser, Ibrány, Kemecse, Nagyhalász), és a lakosság száma szerint 5 kisközség, 6 közepes nagyságú falu és 2 nagyközség *(1. táblázat)*.

1. táblázat. A települések száma népességnagyság szerint 2007-ben

Megnevezés	Település		Ebből: város	Népesség nagysága								
				-199	200-499	500-999	1000-1999	2000-4999	5000-9999	10000-49999	50000-99999	100000-
Ibrány-Nagyhalászi kistérség	száma	17	4	0	0	2	7	6	2	0	0	0
	%-a	100	23,5	0,0	0,0	11,8	41,2	35,3	11,8	0,0	0,0	0,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	száma	229	24	8	29	61	60	55	9	6	0	1
	%-a	100	10,5	3,5	12,7	26,6	26,2	24,0	3,9	2,6	0,0	0,4

Forrás: KSH, a kistérség fejlesztési koncepció adatbázisa

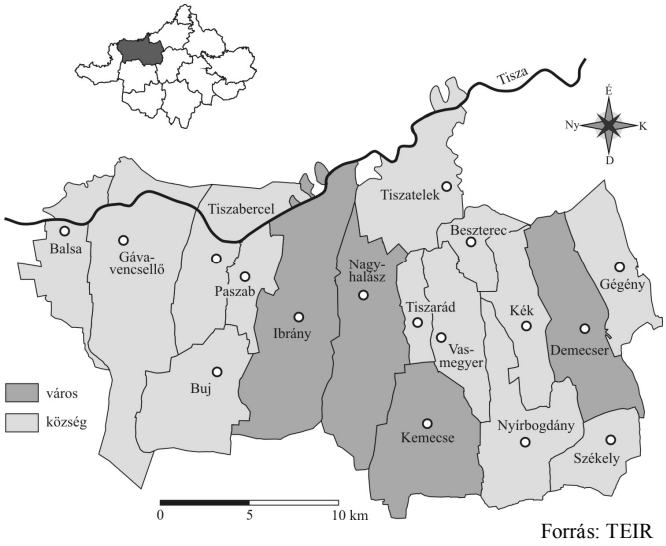

Forrás: TEIR

1. ábra. Az Ibrány-Nagyhalászi kistérség települései

A kistérségben legnagyobb arányban (35,3%-ban) közepes lélekszámú községek találhatók. A legkisebb települések Balsa és Tiszarád, ahol a lakosság száma nem éri el az ezer főt sem. Négy, viszonylag kis lélekszámú városban él a térség lakosságának közel fele: Demecserben 4411 fő, Ibrányban több mint hétezer (7030 fő), Kemecsén 5065 fő, míg Nagyhalászban közel hatezer fő (5868 fő) *(2. táblázat)*.

2. táblázat. A lakónépesség alakulása 2001-2007 között (fő)

Település	Terület (km^2)	2001	2003	2004	2005	2006	2007
Balsa	22,5	933	932	918	887	857	847
Beszterec	11,6	1133	1130	1094	1094	1101	1104
Buj	32,8	2483	2456	2429	2374	2382	2357
Demecser	37,0	4491	4534	4525	4470	4481	4411
Gávavencsellő	66,8	3937	3888	3849	3790	3798	3797
Gégény	23,4	2038	2088	2081	2079	2039	2050
Ibrány	60,4	6791	6888	6937	6973	6984	7030
Kék	22,1	2000	2077	2078	2075	2042	2026
Kemecse	38,9	4945	5242	5052	5056	4975	5065
Nagyhalász	44,3	5867	5982	5897	5873	5855	5868
Nyírbogdány	35,0	3285	3071	3074	3045	3051	3049
Paszab	13,0	1300	1288	1301	1310	1341	1302
Székely	16,1	1091	1115	1112	1097	1072	1067
Tiszabercel	31,4	2139	2010	2005	2007	2005	1979
Tiszarád	9,2	528	586	608	622	610	600
Tiszatelek	33,8	1271	1499	1501	1505	1523	1508
Vasmegyer	22,7	1613	1666	1673	1636	1652	1642
Összesen	**521,0**	**45845**	**46252**	**46134**	**45893**	**45768**	**45702**

Forrás: KSH népszámlálási, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Statisztikai Évkönyvek adatbázisa

A népesség számának alakulása

Az ezredforduló utáni évek demográfiai viszonyok értékeléséhez nélkülözhetetlen a korábbi időszakok népesedési folyamatának áttekintése. Ezért e tanulmányban a XX. század utolsó évtizedeinek statisztikai adatira is támaszkodunk.

Az országos demográfiai folyamatokkal ellentétben a kistérség települései a megyei helyzetképhez hasonlóan a XIX. század végétől a XX. század utolsó évtizedéig kitűnik a természetes szaporodás magas, az országos átlagot meghaladó értékeivel *(2. ábra)*. Ugyancsak ennek az időszaknak a demográfiai jellemzője a tekintélyes nagyságú elvándorlás, amelynek fő indítéka mindvégig a munkahely keresése volt. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a térség szélsőségesen agrárterület, 1950-ig a települések döntő többségében a kereső népesség 80-87%-ának a mezőgazdaság biztosított szerény megélhetést. A mezőgazdaság eltartó- képességét rontotta 1945-ig a földbirtokszerkezet, a földterület több mint 50%-a a nagybirtokok kezében volt. A nincstelen, földnélküliek aránya kiemelkedően magas. Közülük nagyon sokan vállaltak a nyári félévben harmados munkát, számottevő volt a kepések, napszámosok, hónaposok, summások száma is. E rétegből számosan kivándoroltak a két világháború között USA-ba és Kanadába.

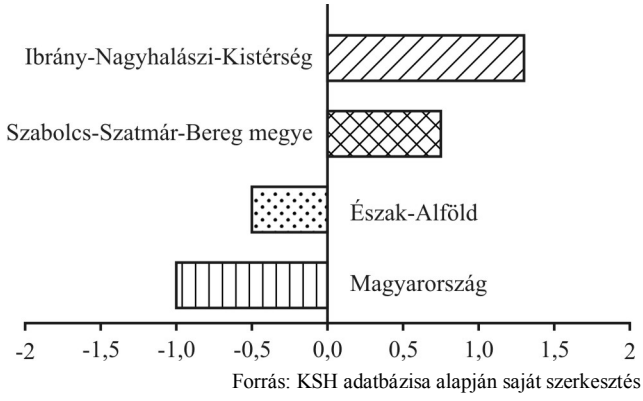

2. ábra. A lakónépesség számának változása az utóbbi 10 évben (%)

A kistérség lakónépessége 2001-ben 45845 fő volt, 11,1%-kal kevesebb, mint 1960-ban. *A természetes szaporodásnak köszönhetően az ötvenes évtized végére, 1960-ban volt a legnagyobb a térségben (a megyében is) a lakosság száma.*

1960-tól azonban az össznépesség a fiatal korosztály elvándorlása, az élveszületések visszaesése miatt jelentős mértékben csökkent. Ezt a kedvezőtlen folyamatot némileg mérsékelte a hatvanas évek második felében, majd a hetvenes évtized elején életbe lépett népességpolitikai intézkedések (anyagi juttatások, szociális támogatások stb.) hatására 1980-ra 18 ezrelékkel növekedett a születési ráta.

Az 1980-as évek legfőbb népesedési sajátossága, hogy 1981-től a kilencvenes évek közepéig, hol erősebb, hol szerényebb mértékű népességcsökkenés tapasztalható. E kedvezőtlen jelenség számos tényezőből ered. Ezek közül kiemelkedő; a népesség elöregedése, a házassági és születési arányszámok ingadozása, a halandóság emelkedő irányzata, valamint a magas válási arány folyamatos növekedése. 1990-től a lakosság száma – ha szerény mértékben is (1,2%) – de növekszik. Az ezredforduló után 2003-ig lassú gyarapodás, majd ismét csökkenés következik. 2007-től 2010-ig évi átlagban 0,4% gyarapodás tapasztalható. A népesség számának 2001-2007 közötti változása településenként eltérő előjelű volt, általában a kistérség városaiban növekedés, községekben – változó nagyságban – viszont néhány kivételtől eltekintve csökkenés a jellemző *(2. táblázat)*.

Az élveszületések alakulása

Az élveszületések számának alakulását számos társadalmi-gazdasági tényező befolyásolja – pl. a népesség kormegoszlása, gazdasági helyzete, műveltségi-kulturális színvonala, vallásosság, családdal kapcsolatos tradíciók, a lakóhely funkciója, helyzete stb. – befolyásolja. Ezek közül a társadalmi-gazdasági helyzetnek, igénynek megfelelően más és más lehet a domináns tényező.

Térségünkben az élveszületés 1000 lakosra 2001-2007 között 5,8-12,1 fő, ami 38,4%-kal kisebb az 1990. évinél. A *3. táblázatból* kitűnik, hogy 2005-től 2007-ig növekszik az élveszületések és a halálozások száma, de a halálozások mértéke 2006 év kivételével magasabb. Ennek következtében 2003-tól már nem beszélhetünk természetes szaporodásról, hanem természetes fogyásról.

3. táblázat. A természetes népmozgalom 2001-2007 között (fő)

Megnevezés	Lakónépesség (fő)	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporodás	Belföldi vándorlás
		1000 lakosra			
2001	45845	5,8	5,6	1,0	0,7
2003	46252	11,4	12,9	-1,5	0,8
2004	46134	8,0	8,8	-0,8	-0,7
2005	45893	11,5	14,0	-2,5	-3,0
2006	45768	12,1	11,4	0,7	-4,1
2007	46845	11,5	13,2	-1,7	-5,2

Forrás: KSH népszámlálási, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Statisztikai Évkönyvek adatbázisa alapján a szerző számítása

A kistérségen belül a népesség természetes szaporodása csupán néhány településre jellemző. Pl. 2007-ben: Kemecse (0,2%), Paszab (0,38%), Székely (0,37%), Vasmegyer (0,18%), Beszterecen és Tiszarádon viszont stagnál a népesség. Arányaiban a legnagyobb a természetes fogyás (2,05%) Balsa esetében *(4. táblázat)*.

4. táblázat. Népmozgalom alakulása a kistérségben 2007-ben

Település	Élveszületések száma (fő)	Halálozások száma (fő)	Természetes szaporodás, fogyás (fő)	Természetes szaporodás, fogyás (%)	Vándorlási különbözet (fő)	Vándorlási különbözet (%)
Balsa	7	16	-9	-1,05	5	0,58
Beszterec	17	17	0	0,0	-4	-0,87
Buj	23	38	-15	-0,63	1	0,04
Demecser	43	46	-3	-0,07	-37	-0,83
Gávavencsellő	36	59	-23	-0,62	-61	-1,65
Gégény	19	34	-15	-0,74	1	-0,05
Ibrány	80	85	-5	-0,07	23	0,33
Kék	18	33	-15	-0,75	-51	-2,56
Kemecse	71	61	10	0,20	-51	-1,04
Nagyhalász	68	70	-2	-0,03	-70	-1,21
Nyírbogdány	42	46	-4	-0,13	-10	-0,33
Paszab	16	11	5	0,38	-15	-1,13
Székely	12	8	4	0,37	-7	-0,66
Tiszabercel	27	32	-5	-0,25	-20	-1,04
Tiszarád	11	11	0	0,0	10	1,66
Tiszatelek	17	24	-7	-0,46	11	0,72
Vasmegyer	28	25	3	0,18	36	2,11
Ibrány-Nagyhalászi kistérség összesen	***535***	***616***	***-81***	***-0,18***	***-241***	***-0,53***
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye összesen	**6246**	**7028**	**-782**	**-0,14**	**-2773**	**-0,49**

Forrás: KSH adatbázis, kistérség fejlesztési koncepciója alapján

Meg kell jegyeznünk, hogy e negatív tendenciák térségünkben az országos folyamatokhoz viszonyítva (1000 lakosra vetítve) kisebb mértékű. Például 2007-ben ezer lakosra eső természetes szaporodás (fogyás) – 1,8 fő, az országos átlag ennek több mint kétszeres – 4,1 fő.

Térségünk népességének számbeli alakulásában a természetes szaporodáson kívül *mindig jelentékeny szerepe volt a vándorlásnak.* A XX. század első három évtizedében külföldre történő kivándorlás, a II. világháború után egyre inkább a belső vándorlás a jellemző. Az elvándorlás indítékai között nagy nyomatékkal szerepelt a természetes szaporodás révén jelentkező munkaerő felesleg, amit a terület mezőgazdasága nem tudott lekötni. Az aktív népesség jelentős része arra kényszerült, hogy hagyja ott a falut, és a gazdaság más ágazatában keressen munkalehetőséget. A kistérségben az iparon kívül más ágazatok is fejletlenek voltak, így nem volt munkaalkalom, de a megyénkben sem létezett olyan gazdasági ágazat, amely foglalkoztatási lehetőséget kínált volna a mezőgazdaságból felszabadult munkaerő részére. A legnagyobb mértékű elvándorlás a kistérség településeiből a hatvanas években történt, ekkor a kereső népességből 1961-1969 között 9,5%-a vállalt munkát az ország különböző részeiben.

A népesség mobilitása az 1980-as években alapvetően megváltozott. A korábbi évtizedekben a vándorlások mozgatórugója a foglalkoztatási átrétegződés, főleg a mezőgazdasági foglalkoztatottak csökkenése volt. Ez a folyamat lényegében befejeződött, illetve jelentős mértékben lefékeződött. A nyolcvanas évek végén az iparban foglalkoztatottak számának növekedése megállt, erőteljes gazdasági hanyatlás kezdődött, a munkaerő-felvevő képesség beszűkült, s kisebb mértékű elvándorlást váltott ki. Az 1990-es évek első felében tovább folytatódik a gazdaság visszaesése. Ennek következtében a munkaerőpiac általános, az egész országra kiterjedő pangása következtében szinte lehetetlenné tette az elhelyezkedést, s zuhanásszerűen csökkent az elvándorlás. A XXI. század első éveiben az infrastruktúra, a feldolgozó ipar fejlesztése a megyében, az ország távolabbi részein munkahelybővítéssel járt, amely érzékelhetően fokozta az elvándorlást és az ingázást.

A kistérségben 2007-ben az elvándorlás mértéke 0,53%, amely 2000-2007 évek átlagát tekintve emelkedést mutat *(3-4. táblázat)*. Pozitív vándorlási különbözettel rendelkezik Balsa, Buj, Ibrány, Tiszarád, Tiszatelek és Vasmegyer, míg jelentős, az 1,0%-nál magasabb az elvándorlás Gávavencsellő, Kék, Kemecse, Nagyhalász, Paszab és Tiszabercel települések esetében.

A népesség kor- és nemek szerinti összetétele, az öregedési index alakulása

A népesség kor szerinti összetétele fontos demográfiai mutató, amelyet a születések és halálozások aránya, valamint a vándorlások egyenlege együttesen határoz meg. Ugyanakkor visszahatása is cáfolhatatlan az említett jelenségekre. A népesség kor szerinti összetétele hűen tükrözi a társadalmi-gazdasági folyamatokat, változásokat. Ugyancsak jelzés értékű a népesség számbeli, valamint a munkaerő jövőbeni alakulásának megítéléséhez.

Az elmúlt évtizedek során a lakosság kor szerinti összetételében a változás nem volt egyirányú, a XX. század közepéig a fiatal korosztály (0-39 év közöttiek) nagyobb arányban szerepelt. A népesség 35-40%-a 15 évnél fiatalabb, a 60 és idősebbek aránya 10% alatti (6-7,5%) volt. Az utóbbi évtizedekben viszont azt figyelhetjük meg, hogy a gyermekkorúak aránya egyes időszaktól eltekintve folyamatosan csökken, míg 1960-ban a kistérség népességének 33,9%-át, 2001-ben 22,0%-át, 2007-ben már csak 19,4%-át adták. Ezzel szemben a 60 éven felüliek részaránya az említett időszakban 10,8%-ról 17,2%-ra emelkedett *(5. táblázat)*.

A kistérség településeinek 2007. évi kormegoszlását a 6. táblázat és a 3-4. ábra mutatja, amelyekből kitűnik, hogy a fiatal lakosság aránya nyolc településen 20%-nál magasabb, nyolcban pedig 15-19%, csupán egy községben 12,5%. Az időskorúak területi megoszlását a *4. ábra* illusztrálja, amelyből megállapítható, hogy öt településben 18%-nál nagyobb a hatvan éven felüliek aránya. Elkeserítő Balsa lakosságának korösszetétele, amely a nagyfokú népességcsökkenés irányába mutat.

5. táblázat. A lakónépesség kor szerinti összetétele 2001-ben, 2007-ben (fő, %)

Megnevezés	0-14		15-39		40-59		60-x		Összesen	
	É v e s									
	fő	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*
2001-ben Ibrány-Nagyhalász Kistérség	10043	22,0	15827	34,4	11512	25,1	8463	18,5	45845	100
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	119911	20,6	208270	35,8	151507	26,0	102568	17,6	582256	100
Ország	**1694936**	**16,6**	**357493**	**35,0**	**2847327**	**27,9**	**2081559**	**20,4**	**10198315**	**100**
2007-ben Ibrány-Nagyhalász kistérség	90175	19,4	157109	33,8	137587	29,6	79949	17,2	45702	100
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	103689	18,3	199889	34,7	172815	30,0	49656	17,3	576054	100
Ország	**1575057**	**15,6**	**3513435**	**34,8**	**2846187**	**28,2**	**2155615**	**21,4**	**10090330**	**100**

Forrás: KSH népszámlálási adatbázis, saját számítás

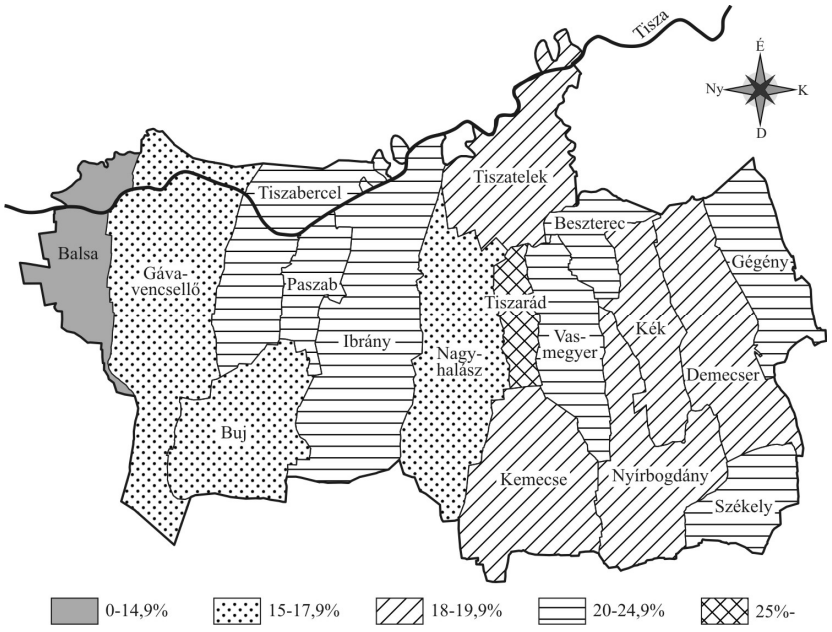

Forrás: KSH, kistérség fejlesztési koncepció adatbázisa alapján saját szerkesztés

3. ábra. Fiatalkorúak (0-14 évesek) területi megoszlása 2007-ben (%)

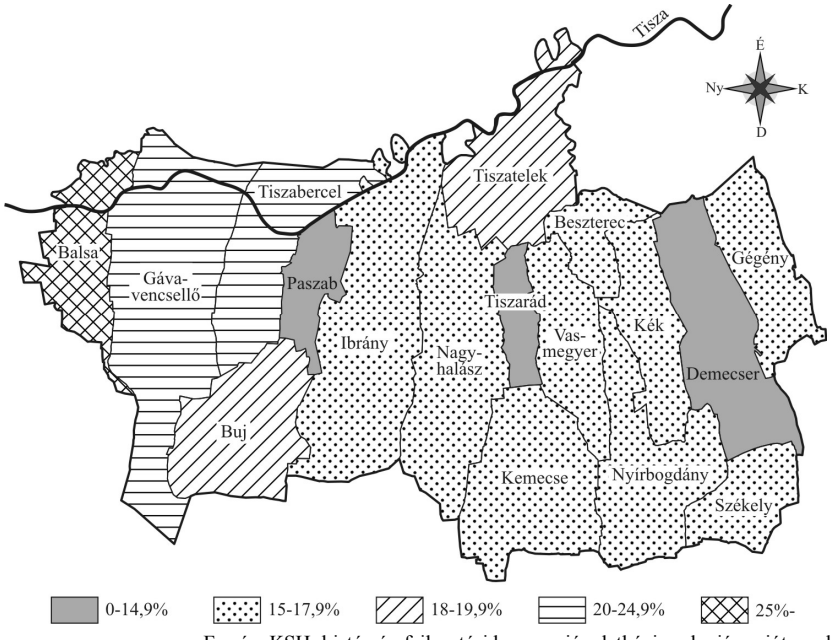

Forrás: KSH, kistérség fejlesztési koncepció adatbázisa alapján saját szerkesztés

4. ábra. A 60 évnél idősebbek területi megoszlása 2007-ben (%)

A kistérség helyzetét jól szemlélteti *az öregedési index,* amely a 100 gyermekkorúra jutó időskorúak arányát jelzi. A táblázat jól érzékelteti, hogy néhány település esetében kiugróan magas az öregedési index (Balsa, Buj, Gávavencsellő), amely ezeknél a településeknél az elöregedésre hívja fel a figyelmet. Az index átlagos értéke lényegesen kedvezőbb, mint a megyei (95,95) vagy az országos (98,70) érték.

6. táblázat. A népesség korösszetétele 2007-ben (%)

Település	0-14 év között	15-59 év között	60 év felett	Öregedési index
Balsa	12,5	61,3	26,3	210,28
Beszterec	21,6	62,3	16,0	74,29
Buj	16,4	64,3	19,3	117,47
Demecser	19,8	65,6	14,6	73,54
Gávavencsellő	17,2	60,1	22,7	131,64
Gégény	20,0	64,6	15,5	77,46
Ibrány	20,4	63,3	16,2	79,45
Kék	19,9	63,4	16,7	84,03
Kemecse	19,8	64,3	15,9	80,14
Nagyhalász	17,9	65,5	16,6	92,96
Nyírbogdány	18,8	63,3	17,9	95,04
Paszab	24,1	61,1	14,8	61,61
Székely	20,1	64,1	15,7	78,08
Tiszabercel	20,6	59,4	20,0	97,07
Tiszarád	27,6	58,1	14,3	51,79
Tiszatelek	18,4	63,4	18,2	98,97
Vasmegyer	21,0	63,9	15,1	72,14
Ibrány-Nagyhalászi kistérség összesen	***19,4***	***63,4***	***17,2***	***88,58***
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye összesen	**18,0**	**64,7**	**17,3**	**95,95**

Forrás: KSH a kistérség fejlesztési koncepciója

A férfi-nő megoszlást tekintve az általános tendencia a következő: a fiatal generációk körében férfitöbbség van (genetikai okok: több fiú születik, mint leány), ez 40-50 éves korosztálynál kiegyenlítődik, majd az e feletti korosztályt tekintve a nők vannak többségben (a nők hosszabb illetve a férfiak rövidebb élettartamának köszönhetően). A népességen belül a nők aránya több év átlagában 3-4%-kal magasabb a férfiakénál. Hasonló arányok figyelhetők meg a megyei és az országos nemek szerinti struktúrában is *(7. táblázat)*.

7. táblázat. A népesség nemek szerinti megoszlása 2001-ben (fő, %)

Megnevezés	Férfi		Nő		Ezer férfira jutó nő
	száma	*%-a*	*száma*	*%-a*	
Ibrány-Nagyhalászi kistérség	22000	48,1	23709	51,9	1078
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	278795	47,9	303461	52,1	1088
Ország	**4850650**	**47,6**	**5347665**	**52,4**	**1102**

Forrás: KSH népszámlálási adatbázis, saját számítás

Foglalkoztatottság, munkanélküliség

Az 1990-es évtized első éveinek rendkívül mélyreható társadalmi-gazdasági változásai a népesség gazdasági aktivitását alapvetően befolyásolták. Ibrány-Nagyhalászi kistérségben élő népesség gazdasági aktivitás szerinti struktúrája – az országhoz, megyéhez hasonlóan – az 1990-es évtizedben jelentősen átrendeződött. Az aktív népesség, vagyis a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes aránya 10,1%-kal mérséklődött. Az országos átlagot meghaladó mértékű csökkenés következményeként 2001-ben a kistérségben élők 30,4%-a minősült gazdaságilag aktívnak, a tizenegy évvel korábbi 40,5%-kal szemben. Az ezredforduló utáni években a kistérség gazdasági aktivitása kedvezőtlenebb az országosnál, ami a foglalkoztatottság relatíve alacsonyabb színvonalában és a munkanélküliség tartósan magasabb szintjében nyilvánul meg. A 2007. évi KSH adatok szerint a megyei kistérségek sorában a mátészalkai, fehérgyarmati, csengeri kistérség adatai jeleznek az ibrányi-nagyhalászihoz hasonló helyzetet. Ettől kedvezőbb a nyíregyházi, tiszavasvári, kisvárdai, záhonyi térség átlagos foglalkoztatottsági rátája (48-54,2%). Az országos átlaghoz viszonyítva kitűnik, hogy a kistérségi értékek igen kedvezőtlennek tekinthetők.

A népesség gazdasági aktivitását nemek szerinti bontásban vizsgálva megállapítható, hogy a férfiak (37,6%) gazdasági aktivitása 13,4%-kal magasabb mint a nőké (24,2%). Ezt a helyzetet főképpen a könnyű- és az élelmiszeripari üzemek tevékenységének a drasztikus visszaszorítása váltotta ki.

Munkanélküliség

A nyolcvanas évtized végén – hasonlóan az ország más részeihez – kistérségünkben is a munkavállalási esélyek egyre súlyosabb gondként jelentkeztek. Különösen a gazdasági rendszerváltás, a piacgazdaságra való átállás folyamatában a korábbi munkaerőkereslet-kínálat kiegyensúlyozottsága válságba került. A gazdaság szinte valamennyi ágazatában a munkahelyek gyorsütemű csökkenése növekvő munkaerő-felesleghez vezetett mind a helyben dolgozók, mind az ingázók körében. Ennek következtében 1990-ben a térség településeiben az aktív keresők közül már 1-4%-a munkanélküli segélyben részesül. 1990-től fokozott mértékű vállalati létszámleépítések eredményeképpen a munkanélküliek száma erőteljesen növekszik. A felfelé ívelő állástalansági szint 1990-től 1993. márciusáig tartott. Ekkor a munkanélküliek aránya 24-25%. 1993 év második felétől 2003-ig változó intenzitás mellett szerény (4-5%-os) visszaesés tapasztalható. 2004 óta azonban folyamatosan emelkedik a munkanélküliek száma, 2008-ban közel 18%-ot ért el, ami az országos átlagnak (9,2%) közel kétszerese, de meghaladja az egyébként is kedvezőtlen megyei átlagot (17,5%) *(5. ábra)*, amely a térség foglalkoztatási struktúrájának és munkaerőpiacának hátrányos helyzetét jelzi. 2008-tól a gazdasági válság következtében tovább növekszik az állástalanok aránya. 2008-2010 között 4,7%-kal nagyobb a regisztrált munkanélküliek száma, mint 2006-ban volt.

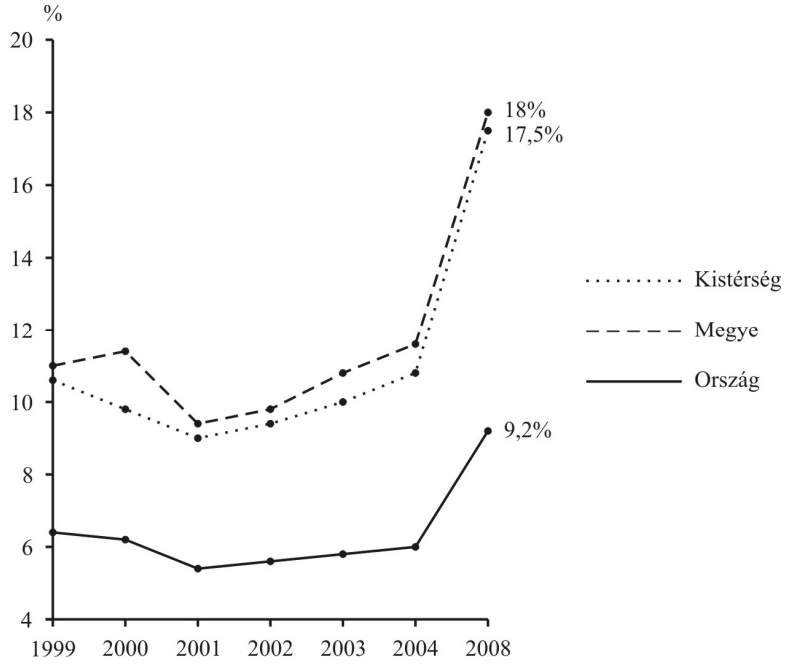

Forrás: KSH adatbázisa alapján saját szerkesztés

5. ábra. Munkanélküliségi ráta alakulása 1999-2008 között (%)

A regisztrált munkanélküliek aránya a megyében tág határok között szóródik, legmagasabb értékét a csengeri, a fehérgyarmati és a vásárosnaményi kistérségben ért el.

Kistérségi szinten problémát jelent az is, hogy a munkanélküliek túlnyomó része nem piacképes szakképesítéssel rendelkezik, ezért a munkaerőpiacon jelentős hátránnyal indulnak. E jelenség érzékelése érdekében az oktatási-képzési intézményeknek jobban kellene igazodniuk a munkaerő-piaci kereslethez. Sürgető társadalmi igény, hogy az eddigieknél kapjon nagyobb lehetőséget a piacképes szakemberképzés.

Összegzés

A helyzetelemzésünk, értékelésünk során megállapíthattuk, hogy a *kistérség népességének alakulásában döntő szerepet a természetes szaporodás és az elvándorlás játszotta a korábbi évszázadoktól kezdve napjainkig.* Az országos tendenciával szemben a népesség 1980. év után is 2001-ig évi átlagban 0,2-0,3% arányban növekszik. 2003-tól 2007. év decemberéig viszont 0,1-0,2%-os visszaesés tapasztalható. *A lakosság korszerinti összetételében* az utóbbi évtizedekben azt figyelhetjük meg, hogy a gyermekkorúak aránya csökken, ezzel szemben a 60 éven felülieké növekszik.

A kistérségben a foglalkoztatottak száma az 1990-es években 15-20%-kal csökkent, de ez a tendencia az ezredforduló utáni években is folytatódik, arányuk jelenleg 22-25% között szóródik. *Az aktív népességen belül jelentős a munkanélküliek aránya,* 2007-ben 17,8%, de azóta csak bővült, arányuk napjainkban 22-25% között ingadozik. Sajnálatos de vannak települések, ahol 30%-nál is magasabb a munkát keresők aránya.

A kistérségben a jelenben és a jövőben is legfontosabb feladat a munkahelyteremtés. Ezt indokolja a munkanélküliek országos átlagot jelentősen meghaladó aránya és a fiatalok elvándorlásának tendenciája. Ehhez a természeti adottságok sokoldalúbb, hatékonyabb kihasználása vezethet. Törekedni kell a hatékonyságot szolgáló gazdasági szerkezet kialakítására, egy racionális munkamegosztásra, hogy alkotó együttműködés alakuljon ki a városok, a centrális fekvésű nagyobb falvak és a kisebb települések között. Például Ibrány, Nyírbogdány, Gávavencsellő vonzáskörzetébe tartozó települések hozhatnának létre tartós kooperációs kapcsolatot.

Irodalom

JUHÁSZNÉ HARTOS É. (2006): A kistérségek társadalmi, gazdasági helyzete. Észak-Alföld. KSH, Debrecen, pp. 17-38.

KORMÁNY GY. (2000): A Rétköz földrajza – a kistáj gazdaságának természeti- és társadalomföldrajzi alapjai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza, pp. 71-112.

PROMINENT BT (2009): Az Ibrány-Nagyhalászi kistérség fejlesztési koncepciója. Ibrány, pp. 23-26.

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Statisztikai Évkönyvek (2001-2007), KSH népszámlálási adatbázisa (2001)

ADATOK A BÁNSÁG VALLÁSI ÖSSZETÉTELÉHEZ

KÓKAI SÁNDOR

Bevezetés

A történelmi Magyarország etnikai-nyelvi illetve vallási sajátosságaival foglalkozó valamennyi kutatás alapproblematikája, annak megállapítása, hogy milyen mértékű lehetett az együtt és egymás mellett élés mértéke és foka az egyes etnikumok tekintetében, a Kárpát-medence egészétől a mikroregionális viszonylatokig. Azaz volt-e asszimiláció és ennek mennyiségi és minőségi paraméterei közül az egyes időszakokban – a hangsúlyeltolódások következtében – az interkulturális vagy a multikulturális kapcsolatok váltak-e meghatározóvá, lazítva a vallási kötődéseket is. A problémakör mindenki számára megnyugtató megoldása szinte lehetetlen, – erről tanúskodik a könyvtárakat megtöltő szakirodalom is –, azonban tanulmányommal remélem, hozzájárulhatok a Kárpát-medence egy sajátos régiójában (Bánság) lezajló folyamatok egy szegmensének (vallási) bemutatásával és feltárásával a jobb megértéshez. Az időpont sem önkényes, hiszen a polgári átalakulás kezdetén, az 1869. évi állapotok (első modern, átfogó népszámlálás) a korábbi másfél évszázadnyi változások szintézisét nyújtják.

A Bánság vallási térstruktúráját befolyásoló tényezők

A Bánát (Banatus Temesiensis), azaz a Temesi Bánság a Kárpát-medencében elhelyezkedő Délvidék közel 30000 km^2-nyi kiterjedésű (28522 km^2) önálló régiója, amely a történelmi Magyarország többi régiójától társadalmi-gazdasági fejlődésének jellegzetes vonásai révén karakterisztikusan elkülönült. E jellegzetes vonásokat felerősítette, hogy a pozsareváci béke (1718) után katonai igazgatás alá helyezték e területet (1778-ig), koronatartományként és határőrvidékként Bécsből kormányozták. Az önálló Bánság megteremtése beilleszkedett abba a folyamatba, mely szerint a XVIII. században sem került sor a Habsburg uralom alá került Magyarország területi széttagoltságának felszámolására. Erről az 1712-15-ös pozsonyi országgyűlés is lemondott, azaz a Habsburgok továbbra is önállóan kormányozhatták Erdélyt, de nem csatolták vissza az anyaországhoz a Partium megyéit sem *(Barta J. 1984)*. Az Udvari Kamara közvetett és közvetlen beavatkozásai a nemesi vármegyék (Torontál, Temes, Krassó) visszaállítása (1779) után megváltoztak, azonban a társadalmi-, a gazdasági- és a települési tér valamennyi elemét átfogó, az abszolutizmus merkantilista jegyeit is magán hordozó hatások lenyomatai napjainkig kimutathatóak a régióban. A bécsi udvar telepítési-, gazdasági- és igazgatási politikája döntően befolyásolta az etnikai-vallási folyamatokat.

A pozsareváci béke időpontjában a lakott települések számában – miként az itt élő népesség számában és etnikai-vallási összetételében is – a különböző források igen szélsőséges adatokkal dolgoznak (pl. Acsády I.: Temes vármegye összlakossága kb. 8000 fő, míg Torontál megye esetén kb. 8-9000 fő). Az azonban egyértelmű, hogy a lakosság döntő többsége az ortodox szerb illetve román etnikumhoz tartozott *(1. térkép)*. Acsády I. véleménye alapján hazánk lakossága a XVIII. század elejére 2,5 millió főre (9 fő/km^2) csökkent, az újabb kutatások szerint *(Dávid Z. 1957)* azonban az ország népessége a szatmári béke időpontjában érte el a mélypontot kb. 3,9 millió fővel. Mindkét demográfus véleménye megegyezik azonban abban, hogy az ország több mint 40%-át kitevő egykori hódoltsági területen (kb. 120 ezer km^2) a különböző összeírások az adófizető háztartásoknak alig több mint egyötödét (kb. 22%-át) találták, ahol a népsűrűségi átlag 9 fő/km^2 lehetett. A Marostól északra Békés megye népsűrűsége (3,4 fő/km^2) jelentette a mélypontot, délre a Bánság alföldi területei (1-2 fő/km^2), azaz a kedvező természetföldrajzi adottságok kiaknázását az emberi erőforrások hiánya szinte lehetetlenné tette.

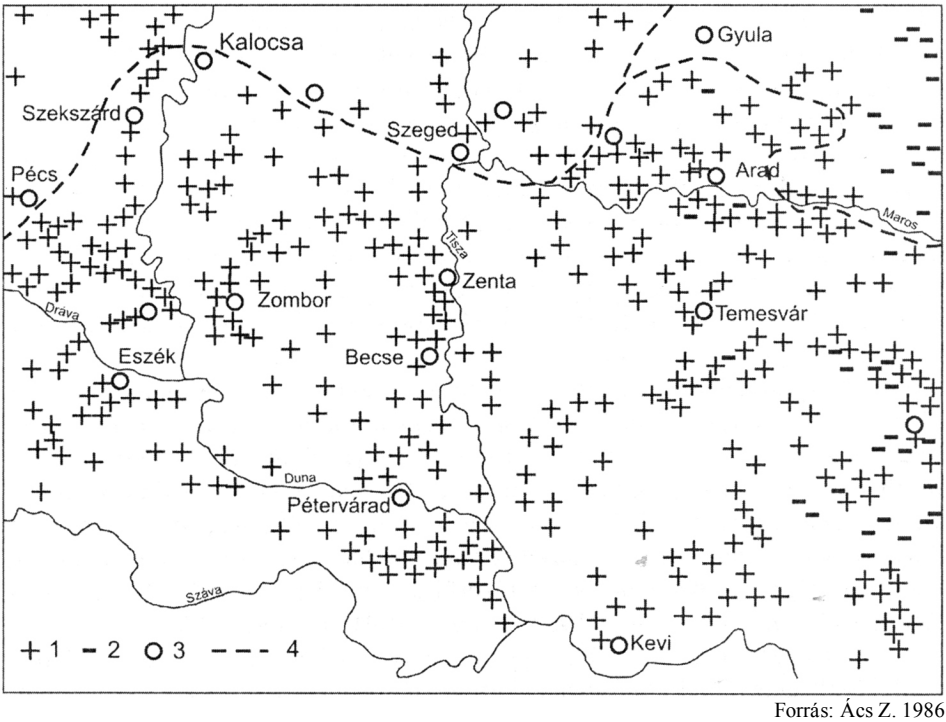

Forrás: Ács Z. 1986

1. térkép. A szerbek betelepülése a Délvidékre a török hódoltság korában
Jelmagyarázat: 1: szerbek; 2: románok; 3: fontosabb települések; 4: Az ún. déli pusztulási öv határa.

A Bánságban az emberi munkaerő biztosítása közvetlen osztrák irányítással és a bécsi kormányzat érdekeinek megfelelően (telepítések, irányított „spontán" migráció) történt, melyek hatásai a településhálózaton belül felerősödő funkcionális specializálódásban és – jellemző módon – az etnikai-vallási változásokban jelentkeztek a leggyorsabban és maradtak fenn a legtartósabban. A telepítések során a vallási és etnikai szempontok erőteljesen érvényesültek: nem titkoltan katolikus német régiót kívántak itt kialakítani. Jól mutatja mindezt, hogy a Darmstadtból a Bánságba kivándorolni szándékozó evangélikus németeket sem engedték be a tartományba.

Az első évtizedekben – csekély kivétellel – csak *német* katolikus telepesek költözhettek be szervezett és kényszertelepítés eredményeként. 1720-1740 között a németekkel együtt kisszámú olasz, spanyol és francia telepes - betelepítésük során fontos szempont volt katolikus vallásuk - is érkezett, akik azonban néhány generáció alatt elnémetesedtek. A Bánság német lakossága az egész német nyelvterületről gyűlt össze, több nagy telepítési hullámban (1763, 1780-87 stb.) 1812-ig. Az első *spanyolok*at Nagybecskereken telepítették le – akik egy ideig Új-Barcelonának hívták a települést –, de olasz és spanyol szállások Temesvár-Gyártelepen, Szabadfalun, Csákován, Jaszenován és Mercyfalván is kijelölésre kerültek. Az Elzász-Lotharingiából érkezett *franciák* délmagyarországi központja Szenthubert lett, de ők szállták meg Trübswetter, Soulturn, Charleville és Szőlős (Nákófalva) területét is. Némely francia családok a luxemburgi ill. a párizsi egyházmegyéből származtak, míg mások Mainz, Trier, Nassau, Würzburg és Ingolstadt környékéről *(Marjanucz L. 2002)*. E nagy tömegű és szervezett betelepítések jellemzője volt egyrészt, hogy viszonylag jó módú és képzett munkaerő érkezett, másrészt egyre távolabbi vegyes lakosságú német tartományokból érkeztek (pl. Rajna-Pfalz, Elzász stb.).

Mária Terézia és II. József uralkodása idején költségesebb, de humánusabb, felekezeti korlátok nélküli telepítések zajlottak, melyek eredményeként – kisszámú – evangélikus és református németek betelepítésére is sor kerülhetett. A „gyarmatosítás" során a telepítők nagyobb hangsúlyt helyeztek a helyi közösség egységére, így az eltérő felekezetű etnikumok közötti konfliktusok elkerülése végett a felekezeti–nyelvi elkülönítésre *(Fata M. 1997)*. Ennek során gyakran került sor a németek számára kiszemelt, általában gyér népességű, de mezőgazdasági szempontból leginkább értékes területen a helybeli szerbek, románok, esetleg magyarok elköltöztetésére, térbeli koncentrációjára. A bécsi udvar diszkriminációja miatt például 1767-ben a marosmenti román letelepülők, másokkal szaporodva Klekkre, Torákra, Écskára, Jankahidára, Szárcsára, Fényre, Öregfalura, ill. Grabáczra voltak kénytelenek áttelepülni, átadva helyüket a német telepeseknek.

A bánsági *szerbség* spontán migrációja már a török időszak alatt is megfigyelhető volt, leginkább azonban a tiszai-marosi később az al-dunai részeken letelepített szerb határőrök (kb. 16000 fő) duzzasztották számukat. A marosi határőrvidék feloszlatása (1751) után a Tisza mellé (Kikindai-Szabad-kerület)

telepítik egy részüket, illetve Szeged környékéről és a Maros vidékéről a Dél-Bánságba húzódtak le. Nagykikinda viszont katolikus lakosságot is kapott (összes lakossága kb. 700 fő lehetett), akik a plébánia anyakönyveinek tanúsága szerint, Nyitráról, Csongrád vármegyéből, Szegedről, Komáromból, Fejér megyéből, Erdélyből, Kecskemétről, Nagyváradról, Makóról, Bécsből és Bajorországból származtak *(Szentkláray J. 1905)*.

Az uralkodó Mercy gróf személyében a katonai és polgári feladatok ellátására kormányzót nevezett ki, aki több ezer román és szerb családnak adatott – katonai kötelezettség fejében – földet és 15 évi adómentességet. Így *a Temesi Bánság a magyarországi szerbség és románság egyik fellegvára lett,* különösen a déli és délkeleti területeken. Az 1779-1876 között fennálló Bánsági Határőrvidéken és az 1774-től kiváltságokat kapott Kikindai-Szabad-kerületben (Mokrin, Kikinda, Beodra, Melencze, Ókeresztúr, Tiszatarros, Karlova, Józseffalva stb.) privilegizált szerb és román (román bánsági ezred) homogén települések jöttek létre. Ortodox *románok* már a XV. században is éltek a Bánsági-hegyvidéken, számuk a XVIII. században a szervezett telepítés és a spontán migráció következtében mindenütt jelentősen gyarapodott. A Lugosi görög katolikus püspökség megalakítása (1850) után a bánsági románság egy része e vallás követőjévé vált.

E térszerkezetbe hivatalosan a *magyarok* csak 1734 után települhettek be, bár a spontán migrációs folyamatok eredményeként több ezren költöztek már 1718-tól a kialakuló városokba és falvakba. Mindezek ellenére találó Jakabffy Imre (2009) megállapítása, mely szerint: „A Bánság egy olyan másodosztályú vasúti kocsihoz hasonlítható, amely végiggördülve a XVIII. századon mindenkit felvesz, csak a magyarságnak van harmadosztályú jegye és így a kalauz – az osztrák uralom – a felszállást, az utazást megtiltja, kivéve, ha az utas megváltja a különbözeti jegyet: a nemzetmegtagadást." A magyarok telepítését zömében a kamara és a földbirtokosok szervezték (dohánykertész községek) a környező és felső-magyarországi vármegyék magyar lakóiból. Jelentős számban települtek Makóról és Szegedről katolikus és református magyarok a Bánságba, mely tényt a Szeged monográfia is megemlíti: „*A város szaporodó népességének fölöslege úgy a régi időkben, mint utóbb is Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény megyék távolabbi vidékeire egész rajokban özönlött ki… A szegedi gyarmatok származási helyükkel az érintkezést mindenkoron fenntartották. Szegednek a délvidékre gyakorolt vonzóereje részben e körülményből magyarázható" (Reizner J. 1900).*

1737-ben kaptak engedélyt a bevándorlásra a török elől Olténiába menekült katolikus *bolgárok*. A bolgárok és szerbiai görögök egy része (összesen mintegy 300 család) a Temesi Bánságba vándorolt, akiket Vingán, Ó-Besenyőn (1738. márc. 7.), Bodrog és Szőllős pusztákon, illetve a Vinga melletti szanádi és dvorini majorokban és az oravicai bányakerületben telepítettek le.

A Horvát Határőrvidék kialakításakor a zágrábi püspök és káptalan birtokainak egy részét elvették és kárpótlásul (birtokcsere címén) Bánlak, Horvát-Bóka, Káptalanfalva, Horvát-Neuzina, Szécsánfalva stb. településeket kapták (500 ezer

Ft értékben), s ide az alattvalók egy része is áttelepült. A *horvátok* másik csoportja (Krassóvár és a körülötte elhelyezkedő települések pl. Lupák, Vodnik stb.) spontán migrációval (a katolikus krasovánok) még a török hódoltság idején (az 1650-es években) húzódott e karsztos mészkővidékre *(Pozsár V. 2005)*.

A Felvidékről az Alföldre áramló, többnyire evangélikus, új lakóhelyet kereső *szlovák*ság migrációja a XVIII. század végétől érte el Torontál és Temes megye déli részét, ahol szlovák másodlagos telepítések váltak jellemzővé. Olyan településeken, ahol a magyarokkal vegyesen éltek, a vallási elkülönülés megvalósítása és a konfliktusok elkerülése érdekében az evangélikus szlovákok tovább költöztetésére is szükség volt. A XIX. század első felében Krassó-Szörényben katolikus *cseh* bányászfalvak is keletkeztek.

A bánsági *zsidó*ságnak Mercy kormányzó idejében már saját bírája volt Temesváron, aki két rabbival állt élén a zsidó hitéletnek (ekkor mindössze 84 zsidó család élt a Bánságban). Számuk 1736 után kezdett gyarapodni, az adminisztráció kötelezte őket türelmi és egyéb taksák fizetésére.

A különböző formákban lezajlott népességmozgások eredményeként a Bánság népessége az 1770-es évekre elérhette a 450 ezer főt *(Borovszky S. 1911., 359. o.)*. A II. József korabeli népszámlálás idejére pedig megközelítette a hétszázezer főt (Temes: 215545 fő, Torontál: 153083 fő, Krassó: 188200 fő, 1784-87-ben, a Bánsági Határőrvidék: 125807 fő, 1798-ban), amely több mint huszonötszörös növekedés 1720-1787 között. Az ország népessége ez idő alatt megkétszereződött, az Alföld lakossága mintegy háromszorosára nőtt. A Bánság népsűrűsége 1785-ben még mindig magán viselte a török pusztítás nyomait. Az országos átlagnak (29,3 fő/km^2) mintegy ¾-e volt a Bánság népsűrűsége (23,9 fő/km^2), jóval elmaradva (Temes 37,5 fő/km^2, Krassó 36 fő/km^2, Torontál 22,1 fő/km^2, Határőrvidék 12,1 fő/km^2) a dunántúli, a felvidéki (Pozsony megye 53,6 fő/km^2) és a központi területektől *(Danyi D. – Dávid Z. 1960)*.

A Bánság XVIII. századi etnikai-vallási arculatáról két adatsorunk van. A kortárs Francesco Griselini *(1. táblázat)*, illetve az 1784/85-ös első magyarországi népszámlálást feldolgozó Danyi Dezső és Dávid Zoltán (1960) adatsorai *(2. táblázat)*. Mindkét adatsorral komoly problémák adódnak, a F. Griselini által leírt adatokat többen kétségbe vonják, egyrészt azért, mert a magyarokat, mint a Bánság lakóit meg sem említi, másrészt adatai valószínűleg nem terjedtek ki az akkor szerveződő határőrvidéki területekre. Mindezek ellenére tény, hogy az ortodox vallás követői a lakosság kb. 82%-át tették ki.

A II. József uralkodása idején végrehajtott népszámlálási (1784/85) adatok a vallásra vonatkozóan is adnak felvilágosítást. A Bánsági Határőrvidék adatai itt is hiányoznak, az ortodoxok aránya azonban e szerint is nyolcvan százalék körüli, azaz nem jött létre katolikus német régió a Bánságból, s e tényen a további telepítési hullámok sem változtattak érdemben.

1. táblázat. A Bánság lakosságának etnikai megoszlása 1775-ben

román	181639	57,5
szerb	78780	24,5
német, olasz, spanyol	43211	13,6
bolgár	8683	2,7
cigány	5272	1,6
örmény	363	0,1
Összesen	**318979**	**100**

Forrás: F. Griselini 1780.

2. táblázat. A Bánság felekezeti megoszlása (1784/85)

Megye	Lakosság (fő)	római kat. (fő)	evang. (fő)	református (fő)	orto-dox (fő)	ortodox (%)	izraelita (fő)
Krassó	188200	15076	50	30	173000	**92,3**	44
Temes	215545	40227	2000	1200	172000	**79,8**	118
Torontál	153083	46019	1500	1500	103000	**67,3**	64
Temesvár	9242	4476	60	20	4300	**46,5**	386
Összesen	**566070**	**105798**	**3610**	**2750**	**452300**	**79,9**	**612**

Forrás: Danyi D. – Dávid Z. 1960.

Tény, hogy 1817 után nem magyar nemzetiségű telepes már csak szórványosan került a Bánságba. 1867 után a magyar telepes falvak létrehozása is komoly akadályokba ütközött és mindössze kilenc (pl. Torontálkeresztes, Szapáryfalva, Székelykeve, Hertelendyfalva, Igazfalva stb.) új telepes falu alakult ki, azaz a XIX. század elejétől a belső fejlődésre helyeződhetett a hangsúly. A számszerű változások *(3-4. táblázat)* mellett azonban legalább ennyire fontos a területi változások áttekintése *(5. táblázat, 2. térkép)*, mely új összefüggésekre és kapcsolatokra is rávilágíthat.

A Bánság vallási térstruktúrája (1869)

A Bánság, mint puffer zóna közismert sajátosságokkal rendelkezett (pl. áramlási kapu, gyűjtő- és elosztó csomópontokkal, kulturális ütközőtér stb.), azonban kevesebb figyelem irányult a régió belső jegyeinek mélyebb (pl. népességszám változás okai, etnikai összetétel sajátosságai, kultúrák egymás mellett élése, interkulturalizmus stb.) magyarázatára és napjainkig ható elemeinek kutatására. A korábbi korokhoz hasonlóan a fő azonosulási pont a társadalmi helyzet és a felekezeti hovatartozás volt. A Bánság népességgyarapodása 1784/87 és 1769 között több mint hatszázezer fő, ami a legmagasabb érték a Kárpát-medence régióit tekintve. E folyamat eredményeként 1769-ben az összlakosság közel hatvan százaléka (790552 fő) ortodox vallású, valamivel több, mint egyharmada (451418 fő) római katolikus vallású volt. A régió egyértelműen a nyugati és a keleti kereszténység összeütközési területe, melybe a kisebb vallási csoportok csak színező elemként játszottak szerepet. A Bánság egyetlen megyéjében sem alakult ki római katolikus többség, ehhez Torontál vármegye állt a legközelebb *(3. táblá-*

zat), ugyanakkor valamennyi megyében abszolút vagy relatív ortodox többség volt. A görög keleti (ortodox) vallást gyakorlók 1848-ig a karlócai metropolita felügyelete alá tartoztak, s csak ekkor különül el a román ortodox egyház, melynek a Bánságban két püspöksége (Temesvár, Karánsebes) alakul ki. A római katolikus vallás követői a csanádi püspökség (székhelye: Temesvár) egyházigazgatási területéhez tartoztak. A nyugati kereszténység megerősítését szolgálta a lugosi görög katolikus püspökség 1850. XII. 12-i alapító rendelete, melyet IX. *Pius* pápa 1853. XI. 26-án kanonizált. A területe Arad, Temes, Torontál, Krassó-Szörény és Hunyad vármegyékre terjedt ki. Sikerült számos új egyházközséget szervezni, így 1869-ben a Bánság lakóinak 2,3%-a (29401 fő) tartozott e vallás követői közé. A lugosi görög katolikus püspökség súlypontja nem a Bánságra esett (1869-ben mindössze tizenkettő településen *(5. táblázat)* alkottak többséget és 1904-ben *főesperességei* (esperességei) az alábbiak voltak: *székesegyházi* (lugosi, buziási, vermesi), *temesvári* (temesvári, csákovai, torontáli), *oravicai* (oravicai, bogsáni, váradiai), *vajdahunyadi* (vajdahunyadi, bábolnai, kudzsiri, nagyhalmágyi), *hátszegi* (hátszegi, zsilvölgyi, várhelyi). 1900-ban 159 parókiája volt és 1914-ben nyitották meg Lugoson az egyházmegye tanítóképző intézetét. A református és evangélikus hívők száma (28928 fő ill. 9109 fő) együttesen sem érte el a három százalékot *(3. táblázat)*, s mindössze tizenöt településen alkották a lakosság vallási többségét *(5. táblázat)*. Az izraeliták egyetlen településen sem éltek többségben, a három megyeszékhelyeken élt egyharmaduk, a legmagasabb arányt Temesváron érték el (3982fő=12,4%).

3. táblázat. A Bánság felekezeti megoszlása (1869)

Megye	Lakosság (fő)	római kat.		g. kat.	evang.	ref.	Ortodox		izraelita		egyéb
		fő	*%*	(fő)	(fő)	(fő)	*fő*	*%*	*fő*	*%*	(fő)
Krassó	262514	40967	**15,6**	14068	1129	1183	203802	**77,6**	1335	**0,5**	60
Szörény	101388	9821	**9,7**	8	296	6	91209	**90,0**	45	**0,0**	3
Temes	345182	114378	**33,1**	12221	8259	254	202970	**58,8**	2777	**0,8**	96
Torontál	491040	225178	**45,9**	2120	15403	6401	237877	**48,4**	3891	**0,8**	64
N.becskerek	19666	8369	**42,6**	9	730	266	9203	**46,8**	1089	**5,5**	-
Nagykikinda	18834	5752	**30,5**	8	91	7	12486	**66,3**	489	**2,6**	1
Pancsova	16888	5528	**32,7**	11	1212	220	9678	**57,3**	193	**1,1**	46
Temesvár	32223	20631	**64,0**	302	1120	629	5487	**17,0**	3982	**12,4**	72
Versec	21095	11635	**55,2**	8	203	43	8630	**40,9**	576	**2,7**	-
F. templom	8284	6254	**75,5**	-	27	11	1879	**22,7**	113	**1,4**	-
Vinga	4552	4261	**93,6**	-	18	1	225	**4,9**	47	**1,0**	-
Lugos	11654	4568	**39,2**	646	438	88	4779	**41,0**	1118	**9,6**	17
Karánsebes	3512	1076	**30,6**	-	10	-	2347	**66,8**	79	**2,2**	-
Összesen	**1336832**	**458418**	**34,3**	**29401**	**28928**	**9109**	**790552**	**59,1**	**15734**	**1,2**	**359**

Forrás: Népszámlálás 1869

Az egyes vallási csoportok vonatkozásában fontos annak érzékeltetése, hogy a saját településen belül többségi vagy éppen kisebbségi helyzetben gyakorolhatta vallását annak lakója. A Bánság egész területét tekintve *(4. táblázat)* megállapít-

ható, hogy a reformátusok és a görög katolikus vallásúak szóródtak szét leginkább, 57-58 százalékuk vallási kisebbséget alkotott lakóhelyén. A római katolikus vallás követőinek 23,1%-a (105765 fő), míg az ortodoxok 6,5%-a (51275 fő) gyakorolta vallását saját településén kisebbségi helyzetben. A legnagyobb római katolikus közösségek Torontál vármegye három nagyvárosában és Lugoson szorultak kisebbségbe az ortodoxokkal szemben *(3. táblázat)*, amely olykor komoly vallási konfliktusokat eredményezett. Az egyes vármegyék közötti differenciák *(4. táblázat)* alapján megállapítható, hogy az egykori Bánsági Határőrvidék területe homogén ortodoxok által lakott régió (pl. Szörény vármegye), ahol a többi vallás követői együtt sem érték el az összlakosság tíz százalékát.

4. táblázat. A vallásukat településeiken belül vallási kisebbségi helyzetben használók száma (1869)

Megye	Lakosság (fő)	római kat.		g. kat.		evangélikus		református		ortodox	
		fő	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*
Krassó	274168	15666	34,4	8441	57,4	1557	100	862	67,8	5191	2,5
Szörény	104900	2883	26,4	8	100	306	100	6	100	810	0,9
Temes	411336	24923	15,9	6630	52,9	4493	46,6	2624	53,4	31702	14,5
Torontál	546428	62293	25,4	2148	100	3622	20,7	1751	25,4	13572	5,1
Összesen	**1336832**	**105765**	**23,1**	**17227**	**58,6**	**9978**	**34,5**	**5234**	**57,5**	**51275**	**6,5**

Forrás: Népszámlálás 1869

A Bánság lakóinak települési szintű vallási összetétele nagyfokú homogenitást mutat *(5. táblázat, 2. térkép)*. A római katolikusok 176 településen (Torontálban 110, Temesben 40, Krassóban 16, Szörényben 10) kilencven százalék feletti arányban éltek, ugyanakkor 45 településen arányuk 50-90% között változott. Az ortodoxok 417 településen (Torontálban 53, Temesben 91, Krassóban 184, Szörényben 89) éltek kilencven százalék feletti arányban, 150 településen pedig arányuk 50-90% között változott. Az evangélikus többségű falvak száma mindösszesze tíz, melyből hat esetében az összlakosságnak több mint kilencven százalékát alkották. Az evangélikus vallás követőit általában összekapcsoljuk a szlovák nyelvű lakossággal, ami a Bánságban csak részben igaz (pl. Antalfalva, Lajosfalva, Tót-Aradácz stb.) ugyanis az egész Bánságban volt két olyan település (Franczfeld és Liebling), ahol evangélikus németek éltek. A reformátusok késői betelepülésének lehetősége azt eredményezte, hogy mindössze öt református többségű település volt a Bánságban, melyből négyben (Magyar-Ittebe=2146 fő, Debeljácsa=2988 fő, Rittberg=2287 fő, Bunya-Szegzárd=170 fő) élt a bánsági református magyarok több mint kilencven százaléka. Az ötödik református többségű településen (Szent-Helena=469 fő) csehek éltek, akiknek közel fele római katolikus (230 fő), illetve több mint fele református (239 fő) volt. A görög katolikus vallásúak mindössze négy településen éltek kilencven százalék fölötti arányban, melyből Nagy-Tikvány (2098 fő) és Váradia (2022 fő) esetében emelkedett számuk kétezer fő fölé. A Bánság 816 települése közül mindössze tíz olyan település volt, ahol egy vallás követői nem éltek ötven százalék feletti abszolút többségben. A tíz relatív vallási

többségű településből hat Temes (Gattaja, Birda, Fólya, Buttyin, Szkulya és Klopodia), kettő Krassó (Lugos, Székás) és egy-egy Torontál (Nagybecskerek) ill. Szörény (Orsova) vármegyében volt.

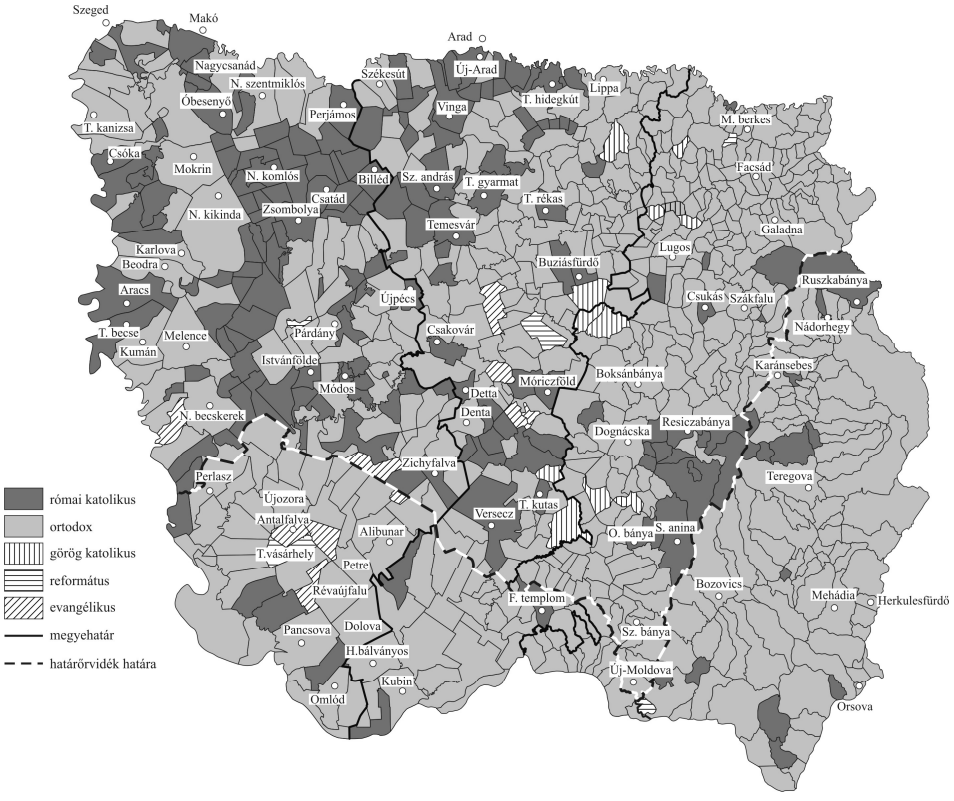

2. térkép. A Bánság településeinek vallási tagolódása (1869)

A nyugati és keleti kereszténység területi-települési elkülönítése *(2. térkép)* lehetővé teszi a két vallás közötti kontaktzóna illetve választóvonal megrajzolását. Homogén római katolikusok által lakott terület (tömb) – ellentétben az ortodoxokkal – nem alakult ki még mikroregionális szinten sem, ehhez legközelebb az un. Haide területe (az Aranka és a Bega között) állt, ahol huszonöt németek által lakott település közt csak Nagykomlós és Temeskenéz ortodox román lakói maradtak szigetként. Makroregionális szinten az Új-Arad-Temesvár-Versec-Nagybecskerek-Nagykikinda-Nagyszentmiklós városokat összekötő vonal által közrezárt területen alakult ki római katolikus többség. E terület százhatvanöt településéből 121 római katolikus többségű (a lakosság 74%- a) volt, s itt élt a bánsági római katolikusok 55%-a. A fennmaradó negyvennégy település ortodox többségű volt (a lakosság 26%-a), ahol a bánsági ortodox vallásúak alig nyolc százaléka élt. Ezen túlmenően a Bánság területén három kisebb római katolikus

sziget is kialakult, az egyik Pancsova és környéke, a másik kettő a Bánsági-hegyvidéken. Jelentősebb a Krassó vármegyei bányavárosok (pl. Resiczabánya, Oraviczabánya, Stájerlekanina stb.), ahol a németekkel együtt a krasovánok alkottak homogénnak tekinthető római katolikus vallású szigetet. A Polyana-Ruszka-hegység nyersanyagainak kitermelésére és feldolgozására létrejött bányavárosok (pl. Nadrág, Ruszkicza, Ruszkabánya, Nándorhegy stb.) római katolikus vallású lakóinak száma nem érte el a háromezer főt. Az ortodoxok az egykori Bánsági-Határőrvidék mellett Krassó vármegyében, valamint Temes vármegye keleti hegy és dombvidékén is homogén tömbben éltek. A választóvonal és egyben törésvonal a keleti és nyugati kereszténység futását tekintve itt a legbizonytalanabb. A római katolikus vallás keleti sarokköveit (bástyáit) Lippa-Temesrékas-Buzias-Rittberg-Móriczföld-Nagyzsám-Temeskutas jelentette, míg az ortodox vallás nyugati sarokköveit (bástyáit) Féregyháza-Temeszsadány-Csernegyház-Gyirok-Zsebely-Gilád-Bánlak jelezte. A fenti településekkel jelzett észak-dél irányú 20-30km széles sávban a települések vallási képe mozaikszerű változatosságot mutat *(2. térkép)*. E vonalon volt a Bánság fővárosa Temesvár, melytől nyugatra római katolikus, keletre ortodox vallási homogenitás jelentkezett.

Összegzés

A Bánság olyan egységes történeti, politikai és gazdasági régió volt, amelynek XVIII-XIX. századi fejlődése sajátos társadalmi-települési, etnikai, vallási néprajzi és kulturális arculatot adott e vidéknek. A XVIII. század folyamán a természetes szaporodás mellett a külföldről és a történelmi Magyarország peremeiről történt bevándorlás miatt a népesség száma a vizsgált területen csaknem huszonötszörösére nőtt (1718: kb. 30 ezer fő, 1784: 691877 fő). Mindez azt eredményezte, hogy a XVII. században a Bánság területén még kiemelkedő szerepet játszó ortodoxok aránya a XVIII. század végére kb. 80%-ra mérséklődött. Ugyanakkor a nyugati egyházhoz tartozó római katolikusok, evangélikusok, reformátusok és görög katolikusok aránya – a nagyarányú, szervezett betelepítésük és spontán beköltözésük eredményeként – 20% körüli értékre nőtt. A Bánság a XX. század elejére a társadalmi-gazdasági folyamatok eredményeként etnikai és vallási tekintetben a Kárpát-medence, sőt Európa *egyik legsokszínűbb területévé* vált, ahol tizenhat etnikai csoport élt egymás mellett. A régió vallási tagoltsága az etnikai sokszínűséghez hasonlóan sokrétű volt. Az 1870. évi népszámlálás adatai szerint 790 572 fő (59,1 %) ortodox és 458418 fő (34,3%) római katolikus –1910-ben 855,852 fő (54,1%) ortodox, 591,447 fő (37,38%) római katolikus – élt itt, de nem hiányoztak a reformátusok, a görög katolikusok és a zsidók sem. A nyugati egyházhoz tartozók településterülete pedig elérte a Bánságban a mindenkori legnagyobb kiterjedését, azonban két évszázad alatt sem alakult ki katolikus többség, jelezve hogy itt erőszakos vallási homogenizáció sem következett be.

5. táblázat. A Bánság lakosságának felekezeti összetétele (1869)

Járás	Lakos	Római kat.		Görög kat.		Görög keleti		Evang.		Ref.		Zsidó	Egyéb
		fő	tel.	fő	tel.	fő	tel.	fő	tel.	fő	tel.		
Szörény vármegye													
Bozovicsi	24382	762	2	-	-	23613	16	7	-	-	-	-	-
K. sebesi	27282	3249	4	-	-	23787	33	220	-	-	-	24	2
Orsovai	20602	2800	4	8	-	17703	24	68	-	6	-	16	1
Teregovai	29122	3010	4	-	-	26106	18	1	-	-	-	5	-
Összesen*	**104900**	**10897**	**14**	**8**	**-**	**93556**	**92**	**306**	**-**	**6**	**-**	**124**	**3**
Temes vármegye													
Buziási	39536	8850	5	2794	1	24339	22	704	-	2388	1	433	28
Csákovai	26215	4895	1	2611	-	14743	8	3594	1	46	-	317	9
Dettai	24305	10544	7	39	-	10616	9	1983	3	802	-	313	8
F. templomi	24382	3577	2	-	-	20795	16	-	-	10	-	-	-
Központi	44091	22214	9	168	-	21078	12	151	-	142	-	337	1
Kubini	22496	2984	1	8	-	18385	8	1098	-	13	-	7	1
Lippai	34458	11546	10	1419	1	21018	17	96	-	38	-	330	11
Rékási	31350	5326	2	883	-	24494	24	159	-	91	-	322	75
Újaradi	30884	18271	8	16	-	11821	9	258	-	172	-	266	80
Verseci	36117	10402	6	4145	2	20742	17	166	-	487	-	154	21
Vingai	31348	15769	9	138	-	14939	9	50	-	38	-	298	116
Összesen*	**411336**	**157159**	**64**	**12531**	**4**	**219191**	**151**	**9627**	**4**	**4911**	**1**	**7495**	**422**
Krassó vármegye													
Bégai	19991	263	-	3199	4	16281	24	25	-	62	-	155	6
Bogsáni	28532	4510	1	4056	2	19463	17	101	-	193	-	201	8
Facseti	22511	1217	-	14	-	20899	43	81	-	62	-	224	14
Jámi	36880	1754	1	500	-	34512	27	14	-	7	-	93	-
Krassovai	27671	9596	7	3635	1	14338	11	11	-	8	-	83	-
Lugosi	22964	6138	1	1058	-	13915	12	512	-	167	-	1157	17
Marosi	21786	692	1	5	-	20678	23	78	-	180	1	153	-
Moldovai	15863	822	-	107	-	14686	16	2	-	246	1	-	-
Oravicai	29077	11117	2	1576	1	15930	9	295	-	19	-	114	26
Resicai	26329	6523	3	238	-	19087	15	219	-	133	-	128	1
Temesi	22564	2903	5	326	-	18772	26	219	-	194	-	145	4
Összesen*	**274168**	**45535**	**21**	**14714**	**8**	**208561**	**223**	**1557**	**-**	**1271**	**2**	**2453**	**77**
Torontál vármegye													
N.becskereki	49878	19270	15	15	-	25685	10	2251	1	2304	1	294	69
Módosi	43706	22001	14	69	-	20804	15	188	-	271	-	359	10
T. becsei	48008	15488	7	6	-	31649	7	138	-	134	-	581	12
T. kanizsai	36725	19678	18	483	-	15831	10	116	-	78	-	537	2
N. kikindai	51432	21572	7	9	-	28636	5	217	-	101	-	896	1
N.szt.miklósi	37698	26663	11	1185	-	8883	3	246	-	142	-	556	23
Perjámosi	33762	21729	7	133	-	11537	4	79	-	5	-	275	4
Zsombolyai	42331	33919	15	142	-	7837	3	77	-	65	-	288	3
Csenei	30587	21504	12	23	-	8714	6	45	-	15	-	286	-
Antalfalvai	46268	5165	2	12	-	30753	13	7006	2	3214	1	60	58
Zichyfalvai	41181	12683	9	10	-	26237	14	1960	2	71	-	219	1
Pancsovai	48302	11258	5	41	-	33797	9	3166	1	9	-	29	2
Összesen*	**546428**	**244827**	**122**	**2148**	**-**	**269244**	**101**	**17438**	**6**	**6895**	**2**	**5662**	**216**
Bánság összesen*	**1336832**	**458418**	**221**	**29401**	**12**	**790552**	**567**	**28928**	**10**	**9109**	**5**	**15734**	**359**

*Törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városokkal együtt

Irodalom

ACSÁDY I. (1896) Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-1721. Magyar Statisztikai Közlemények XII. Budapest.

BÁLINT S. (1974-75) A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete. I. rész. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–2. Szeged.

BARTA J. (1984): A kétfejű sas árnyékában. Magyar História. Budapest. p. 231.

BOROVSZKY S. (1909): Magyarország megyéi és városai (Torontál vármegye). p. 632.

BOROVSZKY S. (1911): Magyarország megyéi és városai (Temes vármegye és Temesvár). p. 463, p. 294.

DANYI D. – DÁVID Z. (1960): Az első magyarországi népszámlálás 1784/87. Budapest, p. 389.

DÁVID Z. (1957): Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics J. (szerk.) A történeti statisztika forrásai. Budapest. pp.145-199.

FATA M. (1997) Von der Ansiedlung zur Auswanderung. Beitrag der sozialhistorischen Erforschung der Migration der Deutschen in Südosttransdanubien im 18. und 19. Jahrhundert. In: Fata M. (Hrsg.) Die Schwäbische Türkei. Lebensformen der Ethnien in Südwestungarn. Sigmaringen. pp. 15-42.

JAKABFFY I. (2009): A Bánság népei. In.: Föld és Ember. Új folyam. 1-2. sz. Debrecen, Didakt Kiadó. pp. 17-36.

KÁLMÁNY L: Szeged népe 1-3. kötet: 1. Ős-Szeged népköltése 1881. p. 216.; 2. Temesköz népköltése 1882. p. 244.; 3. Szeged vidéke népköltése 1891. p. 322.

KOCSIS K. (1999): A délvidéki magyarság etnikai földrajza. Néprajzi Látóhatár VIII. pp. 1-16.

MARJANUCZ L. (2002): Adalékok a Habsburg berendezkedés és telepítés bánsági történetéhez. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. (szerk.: Zombori I.) Szeged, pp. 5-16.

POZSÁR V. (2005): A természeti környezet változása és szerepe a Bánság gazdaság- és településfejlődésében a XX. század elejéig. PhD-disszertáció.

SCHILLING, R. (1928) Ansiedlung der Deutschen in Rumpfungarn. In: Bleyer, J. (Hrsg.) 1928 Das Deutschtum in Rumpfungarn. Verlag des „Sonntagsblattes. Budapest, pp. 57-64, 69-75,

SZAKÁLY F. (1991) Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. In: Zombori I. (szerk.) A szerbek Magyarországon. Szeged. pp. 10-50.

SZENTKLÁRAY J. (1905): A szerb monostoregyházak történet. In: Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók (1617-1625). Szeged, p. 484.

KIHÍVÁSOK A TURISZTIKAI DESZTINÁCIÓ MENEDZSMENT SZÁMÁRA
AZ INNOVÁCIÓ, PARTNERSÉG, TÁRSADALMI MARKETING EMPIRIKUS KÉRDÉSEI

KÖNYVES ERIKA[1]

A fogyasztói szokások változása, a fogyasztói magatartásban bekövetkező változások megismerése, és követése az élmény-orientáción alapuló termékfejlesztés egyik kulcskérdése. A keresleti jellemzők feltárása segíti a turisztikai szolgáltatók és desztitinációk sikeres működését, az erre alapozott marketingtevékenység erősítését, átalakítását. Az erős versenyhelyzetben a versenyelőnyök kialakítása, az egyediség megtervezése, az erőforrások hatékony felhasználása megoldás lehet a turisztikai vállalkozások és a turisztikai desztinációk számára.

A turisztikai desztináció menedzsment (TDM)

A magyarországi turizmus fejlődésének egyik fő problémája, hogy hiányzik a fogadóterületek turizmusának fejlesztéséért és menedzsmentjéért egyértelmű kompetenciákkal, szakismerettel és megfelelő finanszírozással rendelkező, összehangolt szervezeti rendszer. A desztináción, azaz a turisztikai fogadótérségen (a turista számára utazási célterületen) alapuló, decentralizált szervezeti rendszer kialakítása nélkülözhetetlen a fenntartható és versenyképes magyar turizmus megteremtéséhez.

A Turisztikai Desztináció Menedzsment (TDM) szervezetek szakmai feladatai: desztinációs szintű turisztikai termékfejlesztés, desztinációs szintű marketing és márkaképzés, a turisztikai információszolgáltatás és a turisztikai szakmai szolgáltatások biztosítása.

A desztinációk nemzeti és nemzetközi versenyében csak azok a turisztikai célterületek és régiók sikeresek, amelyek a megcélzott célszegmens preferenciáit és a legsikeresebb nemzetközi tapasztalatait (benchmarking) a középpontba állító, innovatív minőségi turisztikai termékfejlesztést világos és konzekvens pozicionálási és differenciálási stratégiával ötvözik. A professzionális turisztikai márkapolitika (márkaképzés és márkamenedzsment), kínálati profil egyedivé tételének adekvát versenyeszköze, komoly kitörési pont és stratégiai feladat is valamennyi desztináció menedzsmentje számára: hisz hosszútávon csak az a turisztikai desztináció számíthat a turisztikai túlkínálat versenyében maradandó sikerre, amely mint turisztikai márka összetéveszthetetlen, más desztinációval nem helyettesíthető turisztikai márkatermékeket kínál, megjelenésében vonzerőt sugároz, érzelmeket közvetít és megfelelő szintű ismertséget képes felmutatni *(Horkay, 2003)*.

[1] Dr. habil. Könyves Erika Ph.D közgazdász, tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Egyetem AGTC GVK Turizmus – vendéglátásmenedzsment Tanszék, konyveserika@t-online.hu

1. táblázat. A Turisztikai desztináció menedzsment szakmai feladatai

I. Desztinációs szintű turisztikai termékfejlesztés
Kutatás, piacelemzés, felmérés
Tervezés
Turisztikai fejlesztés (stratégiai vonzerő-, termék-és kínálatfejlesztés, projekt-és innováció-menedzsment, pályázatokon való részvétel, pályáztatás, beruházás ösztönzés)
Minőségirányítás és minőségbiztosítás
Monitoring és értékelés
II. Desztinációs szintű marketing és márkaképzés
Desztinációs szintű marketing-menedzsment, marketing-kommunikáció
Márkaképzés
Kooperációs marketing
III. Turisztikai információszolgáltatás
Turisztikai információszolgáltatás és látogatómenedzsment
Turisztikai informatikai, foglalási-értékesítési és CRM rendszer kialakítása és működtetése
IV. Turisztikai szakmai szolgáltatások biztosítása
Szakmai szolgáltatások, tanácsadás
Rendezvény-és programszervezés
Turisztikai kiállításokon és vásárokon való részvétel
Értékesítés és közvetítés, értékesítés-ösztönzés (pl. beutaztatási ügynökségi szerep, turisztikai kártya)

Forrás: TDM működési kézikönyv

A nemzetközi turizmusban végbement változások a turizmus rendszer komplexitását tovább erősítette, amely a turisztikai piac meghatározó szereplői, a turisztikai kkv-k számára számos kihívást jelent. A kulcsfontosságú szakmai kompetenciák a vállalkozók és munkatársak számára lehetővé teszik mindazon feladatok ellátását, amelyek a turisztikai vállalkozás sikeres vezetéséhez elengedhetetlenek, amelyből kiemelhetjük az új dolgoknak, az innovációnak a létrehozását. Az innováció-orientáltság éppen a gyors és folyamatos változás idején a tartós vállalkozói siker fő tényezője.

Az innovációs együttműködés

Napjainkban *(Könyves Erika, Müller Anetta, 2007)* az innovatív gondolkodás és együttműködés egyre nagyobb szerepet tölt be a hazai kkv-k, multinacionális cégek versenyképességének növelésében. A versenyképesség fontos elemeként az együttműködést jelöli meg *(Katona, 2000)*, mely több szinten értelmezhető, a témánk vonatkozásában elsősorban a regionális szintre kell a hangsúlyt helyezni. Az innováció a különböző érdekcsoportok együttműködése a partnerség különböző formáiban valósul meg, mint például a kooperáció és a konzorcium.

Az innovációs potenciál megléte nemcsak a vállalkozói szférában szükséges, hanem a turisztikai desztinációk számára is egyértelműen versenyelőnyt jelent az eredményekben is megjelenő innovációs potenciál. A turisztikai desztinációk csak a turisztikai vállalkozások és a TDM szervezetek együttműködésében tudják az innovációs teljesítményüket erősíteni. Regionális szinten a turizmust érintő problémák (Észak-alföldi régió helyzetelemzése) alapján az innovációs együttműködés tartalma és formája az alábbi táblázatban foglalható össze.

2. táblázat: Az innovációs együttműködés tartalmi és formai elemei

Érdekcsoportok	„Küzdőtér"	Probléma
Turisztikai szakmai szervezetek	• Az innováció jelentősége • Regionális integrációs tevékenység • A turisztikai termékfejlesztések ösztönzése • Klaszterek létrehozása • Study-tourok szervezése	• A szakmai érdekképviselet regionális szereplői érdekérvényesítő képessége gyenge • A partnerség hiánya
A turizmus területén működő multinacionális cégek	• Piacszerzés, profitnövelés • Versenyelőny szerzése • Innováció-transzfer • Tevékenységdiverzifikáció • Minőségmenedzsment • Kapcsolati marketing • Attrakciófejlesztés, termékfejlesztés	• Piaci verseny erősödése • Versenytársak aktivitása • A régió nem elég vonzó a turisztikai befektetőknek • A turisztikai kereslet alacsony szintje
A turizmus területén működő kkv-k	• Piacszerzés, profitnövelés • Kompetenciafejlesztés • Minőség-orientáció a tevékenységfejlesztésben • Attrakciófejlesztés, termékfejlesztés • Együttműködés a térségi szereplőkkel	• A kkv-k fejletlensége, alacsony tőkeereje • Innovációs potenciál gyenge • Piaci verseny erősödése • Nehéz a piaci részesedést növelni • Versenytársak aktivitása • A turisztikai kereslet alacsony szintje
Önkormányzatok, Térségi szereplők	• Érdekközvetítő és érdekérvényesítő szerep • Koordinációs szerepvállalás	• Az együttműködés és partnerség hiánya regionális, helyi szinten
Kormányzati szervek, MT Zrt,	• Közvetlen és közvetett támogatás az innovatív termékfejlesztésre • Kiemelt, nagyberuházások (infrastruktúra, környezeti állápot, életminőség) • Az életminőség mutatóinak javításában betöltött domináns szerep • Az egészség-, környezetkultúra fejlesztésében történő szerepvállalás • A turizmus a térségfejlesztés egyik eszköze	• A turizmus eredményeinek erős területi koncentráltsága • Az ágazat szereplőinek versenyképessége romlik • Erős verseny a Közép-Kelet-Európai országok között • Az innováció hatása gyenge a régióban
Oktatási intézmények	• Az EU munkaerőpiaci elvárásainak megfelelő képzési kínálat • Új típusú kompetenciafejlesztés lehetősége • K+F+I megjelenése a képzésben	• Képzés szűk keresztmetszete • A képzés gyakorlatorientáltsága gyenge (Bologna) • Kompetenciahiányok a turisztikai kkv-nál
Lakossági csoportok	• A belföldi turizmus célcsoportja • Lakossági attitűd (vendégbarát magatartásforma) • A szabadidős (turisztikai) tevékenységek a jóléti társadalmak életformája • Önképzés, élethosszig tartó tanulás	• Alacsony diszkrecionális jövedelem • Egészség- és környezettudatos magatartás alacsony szintje • Régió-identitás alacsony szintje

A különböző profilok lehetővé teszik és igénylik az innovációs tartalmat, mely sikerességet biztosít a benne szerepet játszó alacsony innovációs potenciállal rendelkező résztvevők számára is. Így a sikertényező multiplikátor hatása tapasztalható, és ez megjelenik a partnerek eredményeiben.

A turisztikai desztinációban megvalósuló innovációs együttműködés legtöbb eredményt a turisztikai termékfejlesztésben hozhat, nagyon fontos lehet a szerepe az életminőség javításában, az életszínvonal növelésében, és kiemelt jelentőséggel bír a külföldi tőkebefektetés vonzásában, a turisztikai vállalkozások versenyképességének növelésében, de közvetett úton nélkülözhetetlen a szerepe a területi egyenlőtlenségek csökkentésében, a vidék megtartó képességének erősítésében.

Partnerség – társadalmi marketing

A társadalmi struktúrák területén a 'kölcsönös függőséget' úgy írhatnánk le, hogy minden társadalmi szektor, miközben megérti és ellátja a maga sajátos szerepét, egyre növekvő mértékben érti meg és ismeri el a többi szektor szerepének azonos értékét és jelentőségét is. A hagyományos szektorok határain átnyúló kölcsönös függőség (vagy 'partnerség') életbevágóan fontos a társadalom egészének fejlődése és bolygónk hosszú távon való fennmaradásának szempontjából *(Tennyson, 1996)*.

A valódi partnerségnek feltétlenül tartalmaznia kell a következő két elemet: a megosztás (feladatok, felelősség, haszon, kockázat megosztásának) érzését és a résztvevők közötti fejlődő kapcsolatot. A tapasztalat azt mutatja, hogy a valódi partnerség kialakítása sok időt vesz igénybe – nem könnyű és nem gyors folyamatról van szó. A fő feladat az, hogy pontosan meghatározzuk a terminusokat és egyetértés alakuljon ki a célok és a fejlesztési prioritások terén. A sikeres partnerségek egyre inkább explicit (vagy implicit) szabályokon vagy alapelveken nyugszanak. A megfogalmazásbeli különbségek ellenére a három legelfogadottabb ilyen alapelv a partnerek közötti méltányosság, a partnerségi munkában megvalósított átláthatóság és a kölcsönös haszon elvárásának, kívánalmának elfogadása *(Tennyson, 1996)*.

A partnerség megjelenik a Strukturális Alapok elvei között, az Aarhusi egyezményben kidolgozott partnerségi eljárások modellül szolgálhatnak egy általánosabb érvényű partnerségi együttműködéshez. A partnerség elve megjelenik a hazai jogszabályokban is (a partnerség elvének alkalmazásáról rendelkezik az 1996. évi XXI. törvény, mely a területfejlesztésről és területrendezésről szól), *Nowackiné Tóth K., (2006)*.

A TDM-ek sikeres működésének kulcsa az együttműködés a turisztikai desztináció meghatározó szereplői, ill. érintettjei között. Ezt felismerve a TDM-ek számára forráslehetőség nyílt, 2009-tól a ROP pályázatok a TDM szervezetek kialakításához, fejlesztéséhez pályázati forrásokat kínáltak. A szervezetfejlesztés sarkalatos pontja a partnerség erősítése, a hálózat kialakítása, fejlesztése. Ezért a helyi TDM-ek pályázati feladataikba emelhették a „Hálózatfejlesztési és partnerségi cselekvési program” elkészítését.

A Hálózatfejlesztési és partnerségi cselekvési program

TDM hálózatfejlesztési és partnerségi cselekvési program célja, hogy a partnerség fejlesztését tervszerűen valósítsuk meg. A partneri kapcsolatok feltárását, azok bővítését a cselekvési programban határozhatjuk meg. Célunk, hogy a hálózatfejlesztés irányított legyen, fedje le a desztináció meghatározó turisztikai szolgáltatói szegmenseit. A programban a lakossággal való kapcsolattartás területeit is célszerű meghatározni, hogy közvetve a vendégfogadás attitűdjét befolyásoljuk, a vendégszeretet erősítsük.

A Hálózatfejlesztési és partnerségi cselekvési program készítésének területei lehetnek:

- helyzetelemzés
- kapcsolattípusok és jellemzőik meghatározása (lakosság, turizmusban érintett vállalkozók, civil szervezetek és támogatók)
- problémák feltárása (probléma-térkép készítése)
- kapcsolat – probléma mátrix
- partneri csomagok maghatározása a kapcsolattípusok szerint
- TDM-kel való kapcsolatépítés feladatai (helyi, térségi és regionális)
- best pactice-ok keresése, bemutatása
- a TDM társadalmi marketingtermékeinek meghatározása (a termékszintek: termékmag, tényleges termék, kibővített termék)

A társadalmi marketing alkalmazása a TDM gyakorlatában

A társadalmi marketing a marketing alkalmazása egy célcsoport befolyásolására annak érdekében, hogy önszántukból fogadjanak el, utasítsanak el, változtassanak vagy hagyjanak abba egyes problematikus viselkedéseket, ezáltal szolgálva az egyének, csoportok vagy a társadalom egészének javát. Az elsődleges cél a profitorientáció helyett a társadalom jólétének javítása.

Kezdetben a társadalmi célú marketing nem jelentett mást, mint bizonyos – a társadalom számára is kollektív előnyt hordozó - termékek marketingjét, addig mára átterjedt egy tágabb koncepcióra, arra, hogy a célcsoport magatartása befolyásolására tegyünk kísérletet *(Piskóti, 2010)*.

A társadalmi marketingben viselkedésváltozást „adunk el”, a változás tudásváltozás vagy attitűdváltozás lehet, amely a célcsoport önkéntességén alapul. Egy társadalmi probléma teljes körű megoldása csak hosszú távon várható.

Kotler et al. (2002) szerint a szociális marketingben a terméket a kívánt magatartás, valamint a hozzákötheto előnyök jelentik. Ezenkívül bármely olyan terméket és szolgáltatást magába foglal, amely segítheti a célközönség magatartás változását. Ennek megfelelően többszintű termékkoncepciót képzelhetünk el.

3. táblázat. Többrétegű termékfelfogás a szociális marketingben

Rétegek	Tartalma	Példa
Termékmag (legbelül)	kívánt magatartás előnyei	Hosszabb és egészségesebb élet
Tényleges termék (termék-mag körül)	Kívánt magatartás	Dohányzás abbahagyása
Kibővített termék (tényleges termék körül)	Magatartásváltozást támogató termékek és szolgáltatások	Leszokást segítő telefonos vonalak

Forrás: Kotler – Roberto – Lee (2002), 196.o. alapján idézi Mitev A.(2005), 33.o.

A TDM-eknek az együttműködés területén is számtalan nehézséggel kell számolni, a problémák részben társadalmi beágyazottságban jelennek meg. Bár a turisztikai szolgáltatók érdekeltek a TDM-ek sikeres működésében és többségük együttműködő partner a feladatokban, a problémák megoldásában. Ugyanakkor (a kezdeti fejlődési szakaszban) mégis találkozunk olyan esetekkel, amikor a szolgáltatót csak az egyéni szolgáltatói érdeke vezérli, hiszen stratégiája a szűkös erőforrásokkal (idő, pénz, tudás) való hatékony gazdálkodás. Különösen a nehezedő gazdasági környezet nyomása alatt a profitérdekeltség kiszorítja vagy háttérbe szorítja a közösségi feladatokban történő részvételt. Ennek a problémának a megoldására alkalmazhatjuk a társadalmi marketing eszköz-rendszerét.

A bonyolultság miatt a társadalmi marketingben nehéz a termék megfogalmazása. Ennek következtében lényegesen nehezebb pontosan meghatározni a terméket és az elvárt valamint a használatukhoz köthető előnyöket a turisztikai desztináció esetében is.

A fent bemutatott probléma megoldásához a TDM-ek számára a társadalmi marketing termékkoncepcióját használva megfogalmazhatunk követhető sémát.

4. táblázat: Többrétegű termékfelfogás alkalmazása a turisztikai szolgáltatók esetében

Turisztikai szolgáltatók	
Probléma	a közös „ügy” – a turisztikai desztináció iránti érdektelenség, csak az „egyéni” - szolgáltatói érdekek érvényesítése
Termékmag (elvárt viselkedés előnye)	sikeres turisztikai desztináció
Tényleges termék (az elvárt viselkedés)	közös gondolkodás, közös cselekvés a turisztikai desztinációért
Kibővített termék (viselkedésváltozást támogató tárgyi elemek) és szolgáltatások)	best practice megismerése study-tour tréning: készségfejlesztés a csoportmunkához közösségi programok

A turizmus alapja a vendégszeretet, a jó házigazda-vendég kapcsolat. A turisták által sűrűn látogatott fogadóterületeken azonban ez a kapcsolat rendszerint formális, sőt akár ellenséges is lehet. Az ágazat fenntartható fejlesztéséhez elengedhetetlen a lakossági támogatás.

A kutatások fontos kérdése azoknak a tényezőknek a meghatározása, amelyek befolyásolhatják a helyi lakosság turizmus iránti attitűdjeit.

A lakossági attitűddel kapcsolatos vizsgálatok számának növekedése lehetővé tette, hogy az eredmények alapján a helyi lakosok és közösségek különféle kategóriáit alkossák meg a kutatók. A lakosságot és a közösségeket a turizmus iránt tanúsított attitűdjük szerint típusokba sorolták be, azzal a szándékkal, hogy ezáltal megjósolhatóvá váljon a jövőbeni magatartásuk is. A turizmus tervezéséért felelősök abban bíztak, hogy a kategorizálások megkönnyítik a turisztikai fejlesztések közösség általi elfogadtatását, illetve az esetleges elutasításuk is előre jelezhető lesz *(Vargáné Csobán K, 2007)*.

A TDM-ek számára is fontos feladat, hogy szükség esetén a lakosság turizmus iránti attitűdjét befolyásolják, amelyhez a társadalmi marketing többrétegű termékfelfogását alkalmazhatjuk.

5. táblázat. Többrétegű termékfelfogás alkalmazása a turisztikai desztináció lakossága esetén

Turisztikai desztináció lakossága	
Probléma (negatív jelenség)	a lakosság negatív attitűdje a turisták iránt
Termékmag (elvárt viselkedés előnye)	a turisták elégedettsége nő
Tényleges termék (az elvárt viselkedés)	barátságos, vendégszerető lakosság
Kibővített termék (viselkedésváltozást támogató tárgyi elemek és szolgáltatások)	• adatbázis összeállítása a civil szervezetekről • fórum a civil szervezetekkel (a turizmus eredményeinek értékelése) • folyamatos tájékoztatás - hírlevélküldés a civil szervezeteknek • lakossági fórum (a turizmus eredményeinek bemutatása) • közös feladatok meghatározása a civil szervezetekkel (együttműködési megállapodások) • tematikus munkacsoportok felállítása • közös akciók, pl. faültetés, virágosítás • társadalmi akciók támogatása, részvétel az akciókban

Felhasznált irodalom

HORKAY N. (2003): Turisztikai márka és márkapolitika a desztináció-menedzsmentben. Turizmus Bulletin VII. évfolyam 1.-2. szám 47-53.p. 21-30.p.

KATONA M. (2000): Marketing, Dinasztia Kiadó, Budapest, 61-65.p.

KOTLER, P. ROBERTO, E. AND LEE, N. (2002): Social Marketing: Improving the Quality of Lefe. Sage Publications, Thousand Oaks

KÖNYVES E. – MÜLLER A. (2007): Innovációs együttműködések a szabadidős sport területén, 72-81.p. Honfi László (szerk): ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS, NOVA SERIES TOM. XXXIV. SECTIO SPORT, 2007. Vizsgálatok a sporttudomány és az egészségturizmus területén

MITEV ARIEL Z. (2005): A társadalmi marketing elméleti és empirikus kérdései, Mitev Ariel Zoltán, Budapest, 2005

http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/mitev_ariel_zoltan.pdf

NOWACKINÉ TÓTH K. (2006): A partnerség elve a Strukturális Alapok felhasználásában, Budapest, 104.p.

http://www.kszk.gov.hu/data/cms28491/3_PARTNERSEG_tankonyv.pdf

PISKÓTI I. (2010): A társadalmi marketing keretei, Társadalmi marketing – a marketing társadalma c. szimpózium előadása, 2010. Miskolci Egyetem

ROS TENNYSON: Partnerség – mit, miért, hogyan? 1996, Parola

http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF/ae20b6c58cde0115c1256d80007fe4a5/b3b7b0cc206042e6c125688d0040e07d?OpenDocument

TDM működési kézikönyv, Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Turisztikai Szakállamtitkársága megbízásából. Heller Farkas Főiskola, Budapest, 2008.

VARGÁNÉ CSOBÁN K. (2007): Lakossági attitűdvizsgálatok a turizmusfejlesztésről, Agrártudományi Közlemények, 2007/26. különszám, 222.o.

http://www.date.hu/acta-agraria/2008-26/Tarsadalom_PDF/Varg%E1n%E9CsK.pdf

A DEBRECENI NAGYERDŐ ÁLLAPOTVÁLTOZÁSÁNAK VIZSGÁLATA TÁVÉRZÉKELÉSSEL

LÓKI JÓZSEF[1] – SZABÓ JÓZSEF[2]

Bevezetés

A Debrecen egyik jelképeként ismert Nagyerdő sok szálon kapcsolódott a település történetéhez, s a város természeti környezetének a város életében jelenleg is fontos szerepet játszó, különleges színfoltja. A napjainkban nem egészen 11 km^2 kiterjedésű, kerekded formájú erdőterület északról határolja az alföldi középtájak (Nyírség, Hajdúhát) határán fekvő Debrecent *(1. ábra)*.

1. ábra. A Nagyerdő helyzete a Google Earth 2007-es űrfelvételén

[1] egyetemi tanár – Debreceni Egyetem Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék
[2] egyetemi tanár – Debreceni Egyetem Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék

A természetes jellegét mára már túlnyomó részében elvesztett erdő abban az értelemben mégis őserdőnek tekinthető, hogy helyén a holocén első felének éghajlatváltozásait követően (amikor pl. a boreális fázisban előretört a sztyepp növényzet) mindig többé-kevésbé zárt erdő volt. Ezután valószínűleg az atlantikus fázisban alakult ki a történelmi idők kezdetén is jellegzetes, és a növekvő társadalmi átalakulás ellenére kisebb részleteiben máig fennmaradt meghatározó társulása, a homoki gyöngyvirágos tölgyes (Convallario-Quercetum roboris tibiscience). Ez az erdőtípus a futóhomokos nyírségi környezetben másutt is gyakori volt, s azt mondhatjuk, hogy a Nagyerdő a Nyírség kiterjedt homoki tölgyeseinek egyik utolsó, ha nem is a legnagyobb maradványa. Természetes állapotában az is egyik jellegzetessége volt, hogy a homokbuckák közti mély fekvésű részein az erdő által magasan tartott, felszínközeli talajvíz vízállásos, láposodó részeket alakított ki – ilyenekről még a XIX. századból is vannak adatok.

Debrecen a kezdeti időktől hasznosította a XV. századi adománylevelekkel bizonyíthatóan örökbirtokul kapott erdőséget. A sokoldalú fafelhasználás – amelyhez a gyakori városi tűzvészeket követő újjáépítések jelentős faszükséglete is hozzátartozott – valamint a legelőterületek nyerése és a beépítés előrehaladása az erdő kiterjedését fokozatosan csökkentette. Jellege azonban a XVIII. század végéig alapvetően nem változott meg. Ehhez az is hozzájárult, hogy a város (saját érdekében) óvta is az erdőt, és felújításáról is gondoskodott (pl. makkvetéssel). A XIX. században növekvő irtások (a város északi irányú terjeszkedése miatt is), valamint az 1800-as évek elejétől megjelenő új típusú – jóléti („rekreációs") – hasznosítás (Simonyi-féle faültetés, Vigadó építése, stb.) azonban már a területcsökkenés mellett jellegváltozást is okozott. Ez utóbbi tendenciát az sem változtatta meg, hogy az erdőfelújítások céljából a város vákáncsosokat telepített a Nagyerdőre. Az időközben megindult vízrendezésekkel kapcsolatos talajvízszint-csökkenés, a sarjtölgyek arányának visszaesése, a tarvágások és az akáctelepítések voltak azok a legfontosabb mozzanatok, amelyek nyomán az erdőben napjainkig tovább súlyosbodó problémák léptek fel.

Az utóbbi évszázadban felerősödött társadalmi hatások nyomán a Nagyerdő jelenlegi állapota – elsősorban ökológiai szempontból – több vonatkozásban is aggasztónak mondható. Úgy tűnik, hogy az erdő (természet) védelmére hozott eddigi intézkedések (1939, 1959, 1972, stb.) elsősorban a végrehajtás hiányosságai miatt nem eredményeztek érdemi fordulatot annak életében, és egy mai objektív helyzetelemzés, amelyhez a maga eszközeivel a távérzékelés is hozzájárulhat, számos olyan gondot tár fel, amelyek az erdő jövőjét súlyosan veszélyeztetik. Megoldásuk csak az erdő szerepének gyökeres átértékelésével és – a problémák jellege miatt – csak hosszabb távon képzelhető el.

A jelenlegi kutatásunk tulajdonképpen egy másfél évtizeddel ezelőtt végzett pályázat (17/94 MKM) eredményeit hasonlítja össze a jelenlegi állapotokkal. Akkor – a távérzékelési módszerek hazai alkalmazásának „úttörő" korában – a LANDSAT és a SPOT űrfelvételek felhasználásával felmértük a Nagyerdő

állapotát, és rámutattunk arra, hogy a műholdas távérzékelés kiválóan alkalmas a természeti környezet változásának kimutatására. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy ez alatt a rövid idő alatt a műholdfelvételek felbontóképessége jelentősen javult, továbbá a feldolgozási módszerek bővültek és az újabb hardverek, szoftverek gyorsabb feldolgozást tesznek lehetővé.

Alkalmazott módszerek

A korábbi kutatásunk során (17/94 MKM) a mintaterület értékelésére a FÖMI-től vásárolt űrfelvételeket használtuk. A LANDSAT TM felvétel (30 m-es felbontású) 1991. június 26-án készült. Hullámsávjai közül a TM3(vörös), TM4(közeli infravörös) és TM5(középső infravörös sávokat használtuk fel. A SPOT pankromatikus felvétel (10 m-es felbontású) 1991. június 17-én készült a színkép látható sávjában. Mivel a két felvétel közel azonos időpontú volt, ezért lehetőség nyílt a két adatbázis összefűzésére (merge). A két felvétel EOV vetületbe transzformálása után a SPOT szűréssel előállított nagyfrekvenciás komponensét hozzáadva a LANDSAT-hoz sikerült olyan felvételt előállítani, amely egyesítette a két felvételi típus előnyeit. Az így előállított műholdfelvételen a SPOT nagy felbontása (akkor ez még annak számított) és a TM színgazdagsága együtt jelent meg. A digitális feldolgozáshoz a DE-VIEW szoftver állt rendelkezésünkre, amelynek a segítségével kompozit képeket készítettünk. A rendelkezésünkre álló sávokból (TM3+SPOT PAN, TM4+SPOT PAN, TM5+SPOT PAN) hat különböző kompozitot állítottunk elő és ezek interpretálásával határoztuk meg az erdő területrészeit, illetve a fafajokat.

A Nagyerdő állapotának felméréséhez napjainkban sokkal jobb felbontású űrfelvételek állnak rendelkezésre. A QUICK BIRD felvételeken már 1 m-nél kisebb objektumok is elkülöníthetők. Ez a felbontás egyrészt sokkal pontosabb területi kimutatásokat tesz lehetővé, másrészt a fafajok is könnyebben megkülönböztethetők. Megfelelő nagyítás mellett még a vizuális interpretálás is elfogadható eredményre vezet. Az EOV vetületbe illesztett űrfelvételen az egyes területfoltok poligonjai különféle szoftverek felhasználásával digitalizálhatók. Mi a vizuális kiértékeléshez az erdőrészletek digitalizálását ArcGIS szoftverrel végeztük. Az űrfelvételek digitális interpretálása IDRISI, ERDAS IMAGINE, stb. szoftverekkel gyorsan elvégezhető.

Eredmények

1. Az 1991-es űrfelvételek interpretálásának az eredményei:

A Nagyerdő területének elemzéséhez, az elemzési lehetőségek bemutatásához hat különböző kompozitot mutatunk *(2. ábra)* be, amelyeknek csatorna- és színvariációit az *1. táblázat* tartalmazza.

1. táblázat. A Nagyerdőről készült kompozitképek a jellemzői

Nagyerdő 523 line x 525 columns	**R**	**G**	**B**
NE-1	1	2	3
NE-2	2	3	1
NE-3	3	1	2
NE-4	1	3	2
NE-5	2	1	3
NE-6	3	2	1

(1=TM3+SPOT PAN; 2=TM4+SPOT PAN; 3=TM5+SPOT PAN: R=piros; G=zöld, B=kék)

Ez azt jelenti, hogy pl. a *2. ábra* első részletén (NE-1) a vörös hullámsávban érkező sugarak vörös színben, a közeli infravörösben érkezők zöld színben, a közép infravörösek pedig kéken jelennek meg. Ezek keveredése adja a kép uralkodóan kék és zöld színeit. A többi képrészlet színkeverését az *1. és 2. táblázatok* alapján lehet megadni. Az elektromágneses hullámhosszak intenzitása természetesen eltérő és ezért a belőlük előálló színek tónusa is sokféle. Abba az esetben, ha a képet nagyítjuk, akkor a színek árnyalatai jobban elkülöníthetők és az erdőrészletek vizuális értékelése is pontosabbá válik. A terület interpretálásának eredményeit az N-2 képrészleten *(3. ábra)* mutatjuk be. Ezen a fás vegetációt jelző vörös színek rajzolják ki a „szív" alakú erdő kontúrját. (A hamisszínes felvételeken gyakori ez a színválasztás, tehát a zöld kiegészítő színe mutatja a „legzöldebb" felszíneket.) A kompoziton látható további színek a gyér, vagy hiányos fedettségű, illetve épített felszíneket jelzik. Ezért zöldek az erdő körüli művelt területek, és a déli képrészen megjelenő beépített városrészek. A különböző növényzettípusok képi színárnyalatait a *2. táblázat* tartalmazza. Az erdő fafajait és azok korát a *4. ábra* szemlélteti.

Érdemes az NE-2 és NE-6 képrészleteket is összevetni. Az utóbbinál a színezés az előbbi fordítottja (tehát az erdő zöld). Ez a színezés látszólag jobb felbontást eredményez, de az erdőterület tónusgazdagsága inkább a *2. képrészleten* érzékelhető. Az NE-6 képrészleten főleg a beépített terület, a városi utcahálózat vonalai élesek és az erős kicsinyítés ellenére is feltűnő ott a sok apró fehér folt jelenléte. (Ezek egyébként különböző határozottsággal a többi kompoziton is láthatók. A helyismerettel rendelkezők könnyen azonosítani tudják a jelentősebb méretű épületeket.)

Az NE-2 képrészleten az erdőben már néhány fafaj ilyen nagyítás mellett is jól elkülöníthető. A fekete foltok pl. az ültetett fenyveseket jelzik, ezek alapján a területek meghatározásával a fenyvesek részaránya megadható. Az alkalmazott nagyítás, illetve az űrfelvétel felbontóképessége a lombos fákon belüli különbségtételt még nem tette biztonságosan lehetővé.

Feltűnőek a fák korát jelző tónusdifferenciák. Ez annak köszönhető, hogy a különböző korú, de azonos fajták elektromágneses kisugárzása eltérő. A fiatal fenyvesek a tömör fekete szín helyett valamivel világosabb, vörös pontokkal

tarkított, „oldottabb” fekete alapon jelennek meg. A legsötétebb vörös területek – pl. az erdő északi részén a Pallagi út két oldalán – a legidősebb tölgyeket jelzik. A 100 évesnél idősebb, az eredeti természetes állapotra még leginkább emlékeztető tölgycsoportok könnyen körbedigitalizálhatók, illetve digitális interpretálással is jól elkülöníthetők. A középkorú fák alkotta erdőrészek a közepes vörös tónussal jelennek meg, a világos piros foltok pedig az akkor 20 évesnél fiatalabb erdőket jelezték.

2. táblázat. A különböző növényzettípusok megjelenése a használt hullámhosszhoz rendelt színek függvényében

Ssz.	színek	Kompozitok					
		RGB TM345+SPOT PAN	**RGB TM453+SPOT PAN**	**RGB TM534+SPOT PAN**	**RGB TM354+SPOT PAN**	**RGB TM435+SPOT PAN**	**RGB TM543+SPOT PAN**
1.	zöldes-fekete	fenyő	erősen beépített		erősen beépített		fenyő
2.	sötétzöld	idős tölgy	beépített		beépített		idős tölgy
3.	közép-zöld	tölgy	szántó		szántó		tölgy
4.	világos zöld	tölgy+akác	tarvágás		tarvágás		tölgy+akác
5.	vöröses fekete		fenyő				
6.	sötétvörös		idős tölgy				
7.	közép-vörös		tölgy				
8.	világos vörös		tölgy+akác				
9.	lilás fekete			fenyő			
10.	sötétlila			idős tölgy			
11.	középlila			tölgy			
12.	világos lila			tölgy+akác			
13.	kékes-fekete	erősen beépített			fenyő		
14.	sötétkék	beépített			idős tölgy	beépített +szántó	
15.	középkék	szántó			tölgy+akác	szántó	
16.	világos kék	tarvágás			tölgy+akác	tarvágás +szántó	
17.	pirosas fekete					fenyő	
18.	sötétpiros			beépített		idős tölgy	
19.	közép-piros			szántó		tölgy	
20.	világos piros			tarvágás		tölgy+akác	
21.	fekete	vízfelszín	vízfelszín	vízfelszín	vízfelszín	vízfelszín	vízfelszín
22.	fehér	betonépület	betonépület	betonépület	betonépület	betonépület	betonépület

A tarvágások a fairtás miatt az NE-2 képrészleten zöld színűek. Belső tagoltságuk a fedetlenség fokozatait mutatja. Az erdőt övező viszonylag tagolatlan zöld foltok a mezőgazdasági területeket jelzik (pl. az északi oldalon Pallag környékén**)**. Az aprólékosan mintázott, sötéttónusú zöld-vörös területek általában a laza beépítésű, sok zöldterülettel rendelkező, vagy parkos területeket jelentenek. Az utóbbiak esetén a túlnyomóan sötétvörös alapszín azt mutatja, hogy a nagyerdei parkok habitusát – sajnos egyre csökkenő mértékben – az idős fák határozzák meg. Jellemző erre a Nagyerdei-körút által közrefogott park, ahol a kis képméret ellenére is észrevehető, hogy annak fürdő felőli oldalán még mindig jelentékeny idős tűlevelű facsoportok vannak.

2. A 2007-es űrfelvétel interpretálásának az eredményei

Az elmúlt két évtized alatt az űrfelvételek felbontó képessége jelentősen javult, és ennek köszönhető, hogy az interpretálandó területekről egyrészt pontosabb információt nyerhetünk, másrészt a területek digitalizálásával – a poligonok területének szoftveres meghatározásával statisztika készíthető. Napjainkban a pontosság vizsgálata *(Szabó G. 2006, 2008)* is a digitális interpretáció részét képezi. A QuickBird mesterséges hold pankromatikus, multispektrális és a két adatbázisból előállított, illesztett 0,7 m-es felbontású felvételeket szolgáltat. Ezek a látható elektromágneses hullámtartományon túl a közeli infravörösből (760-900 nm) is tartalmaznak adatokat. A Google Earth jobb minőségű (QuickBird) felvételei – amelyek szerencsére egyre nagyobb területeket fednek le – kiválóan alkalmasak a területek gyors vizuális interpretálására. A debreceni Nagyerdőről készült felvétel felhasználásával mutatjuk be a terület részleteit, illetve faállományát**.**

Az erdő területéről készült felvétel nagyításánál azonnal szembetűnnek a különböző időszakban kivágott, illetve újraültetett erdőrészletek. A friss vágások területe a növények hiánya miatt ezen a képen fehér színben jelentkezik *(5. ábra)*.

A szürke árnyalatú fiatal erdőrészletek különböző korúak. Azok az erdőrészletek a legfiatalabbak, ahol még a fasorok is látszanak. A sorok közötti világos párhuzamos csíkok a fedetlen talajt jelzik. Ahol a lombkorona már záródott, ott azonos tónusú a folt. Az erdő idősebb részletei a képen szinte „kiemelkednek" a fiatal telepítésekből. Azonban azt is megfigyelhetjük, hogy az idősebb területek tónusai (az eredeti felvételen színesben – itt a szürke árnyalataiban) és mintázata eltérő, ami a különböző fafajokra utal *(6. ábra)*. A kép bal oldalán látható sötétebb, finomabb mintázatú terület (1) a fenyves, amely mellett jobbra (2) az idős tölgyes erdő látható. Az idős tölgyes területén szinte az egyes fák 15 – 20 m átmérőjű koronái is elkülöníthetők. A kép jobb felső szélén lévő tisztáson, ahol az irtáskor néhány fát meghagytak, a fák megszámolhatók. A különböző fafajú lombos erdőrészek is jól elkülöníthetők.

5. ábra Részlet a Nagyerdő ÉNy-i negyedéből

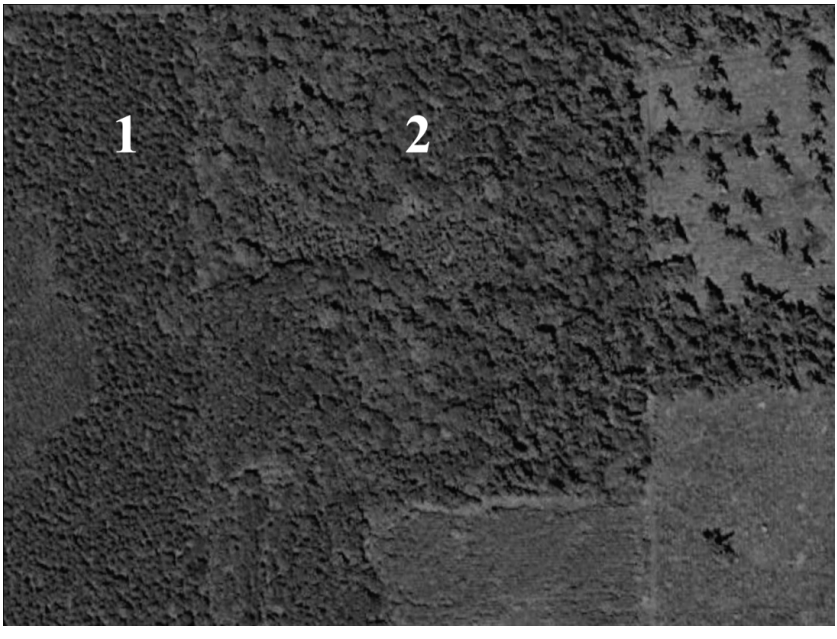

6. ábra Részlet a Nagyerdő É-i részéről (1:fenyő; 2:idős tölgy)

Az erdő déli részén a legjelentősebb az erdő területének a csökkenése. Ezen az űrfelvétel-részleten az egyes épületek is jól elkülöníthetők, a területrész beépítettsége digitális módszerekkel meghatározható.

7. ábra. A Nagyerdő déli részlete
(A kép jobb felső negyedében a klinikák, alul középen az egyetem főépülete látható)

Az ilyen jó felbontású űrfelvételek vetületbe illesztése után tematikus térkép szerkeszthető az erdőrészletek digitalizálásával *(8. ábra)*. Az EOV vetületbe transzformált űrfelvételt ArcGIS szoftverben digitalizáltuk. A vektoros fedvény poligonjaihoz attribútum adatok (fafaj, kor, stb.) rendelhetők. A szoftveres feldolgozás során lehetőség van a poligonok területének a meghatározására. Az így kapott adatokkal az űrfelvételek készítése közötti időszakra vonatkozó területi változások kimutathatók. Az egyes területrészek alaposabb elemzésével (pl. az erdőrészek felújítása – fakivágások, telepítések) a Nagyerdő állapotának változása is értékelhető.

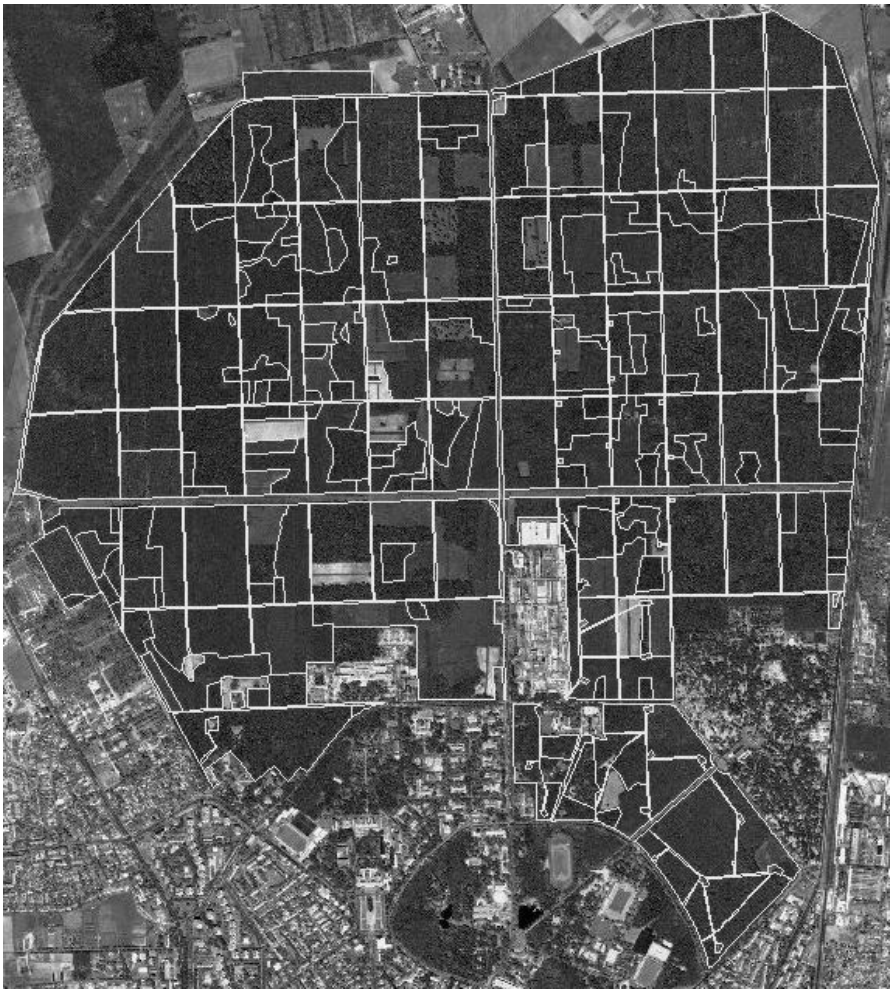

8. ábra. A Nagyerdő 2007-es űrfelvétele vektoros fedvénnyel (A fekete-fehér ábrán a fehér vonalak az erdőrészek, utak és a fafajok határát mutatják.)

Összegzés

A két időpontban készült űrfelvételek interpretálása után megállapíthatjuk, hogy a távérzékelési módszer alkalmas az erdő állapotváltozásának az értékelésére. Ezt igazolja az űrfelvétel és a néhány éves eltéréssel készült erdészeti térkép összehasonlítása is. A napjainkban készülő nagy felbontású űrfelvételek amellett, hogy alkalmasak a területek térképezésére – az elektomágneses hullámértékeket tartalmazó adatbázisuk digitális interpretációjával – számos olyan információt (nedvesség tartalom, egészségi állapot, stb.) nyújtanak, amelyek segítik az erdészeti szakemberek munkáját.

A közel két évtizedes eltéréssel készült űrfelvételek alapján megállapíthatjuk, hogy az erdő területén jelentős változások történtek. Ezt igazolják az erdészeti térképek is. A változás elsősorban nem az erdő területi kiterjedésének változását jelenti (bár az sem elhanyagolható), hanem faj- és korösszetételét.

A Nagyerdő egész területe száz évvel ezelőtt még 1360 hektár volt, ma alig több mit ezer hektár *(3. táblázat)*. Az elmúlt században a terület fogyása – a beépítések következtében – elsősorban a város irányából volt a jelentősebb. A gyógyszergyár és a klinikai bővítések, a vízművek építései jelentős területcsökkenést eredményeztek. Az erdő kiterjedését védő városi rendeletek születtek, de sajnos a különböző időszakok elhamarkodott állományfrissítésének következtében a Nagyerdő területeinek nagy részén – a kivágott kocsányos tölgyek helyére – akácot, fenyőt, vörös tölgyet, kanadai nyárfát, stb. telepítettek. Ennek köszönhetően az eredeti gyöngyvirágos tölgyes jórészt elvesztette korábbi egységes arculatát.

3. táblázat: A fafajok területe 2010-ben a debreceni Nagyerdőben (a digitális erdőtérkép alapján)

Főbb fafajok	Részlet (db)	Terület (ha)
Tölgyes	137	688,414
Akácos	24	81,068
Fenyves	33	79,959
Hazai nyáras	4	4,345
Nemes nyáras	1	0,987
Egyéb kemény lombú	48	178,721
Egyéb lágy lombú	3	2,368
Egyéb részlet	7	54,717
Összesen:	257	**1090,579**

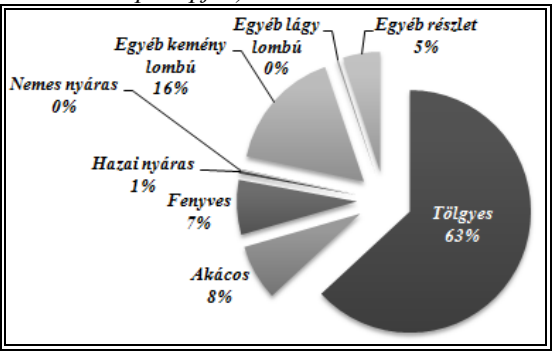

Két évtizeddel ezelőtt a tölgyes aránya 63,7%, az akác 20% és a fenyő 8,8% volt. Az elmúlt időszak alatt a tölgyes és a fenyves arányában csak minimális változás tapasztalható, viszont az akácosok területe viszont szerencsére (a közvéleményben élő elég általános vélekedéssel szemben) 8%-ra *csökkent (3. táblázat)*. Napjainkban a kivágott akácerdők helyére magról nevelt kocsányos tölgycsemetéket ültetnek.

Az erdő mai faállománya fiatal korúnak tekinthető. Az idősebb (100 év fölötti) fákból álló erdőrészlet csak a Pallagi út É-i részének két oldalán és a Klinikáktól É-ra található. A legidősebb fák ágai leszáradnak – fokozatosan pusztulnak. Az utóbbi években a legnagyobb kiterjedésű újratelepítések az erdő Ny-i felén voltak. Ezt jól mutatja a Google Earth űrfelvétele is. Egyébként a fafajokat tekintve ez a Nagyerdő legváltozatosabb területe *(9. ábra)*. Az erdő K-i felén a különböző korú tölgyesek az uralkodóak, a Ny-i harmadán számos telepített fafaj található.

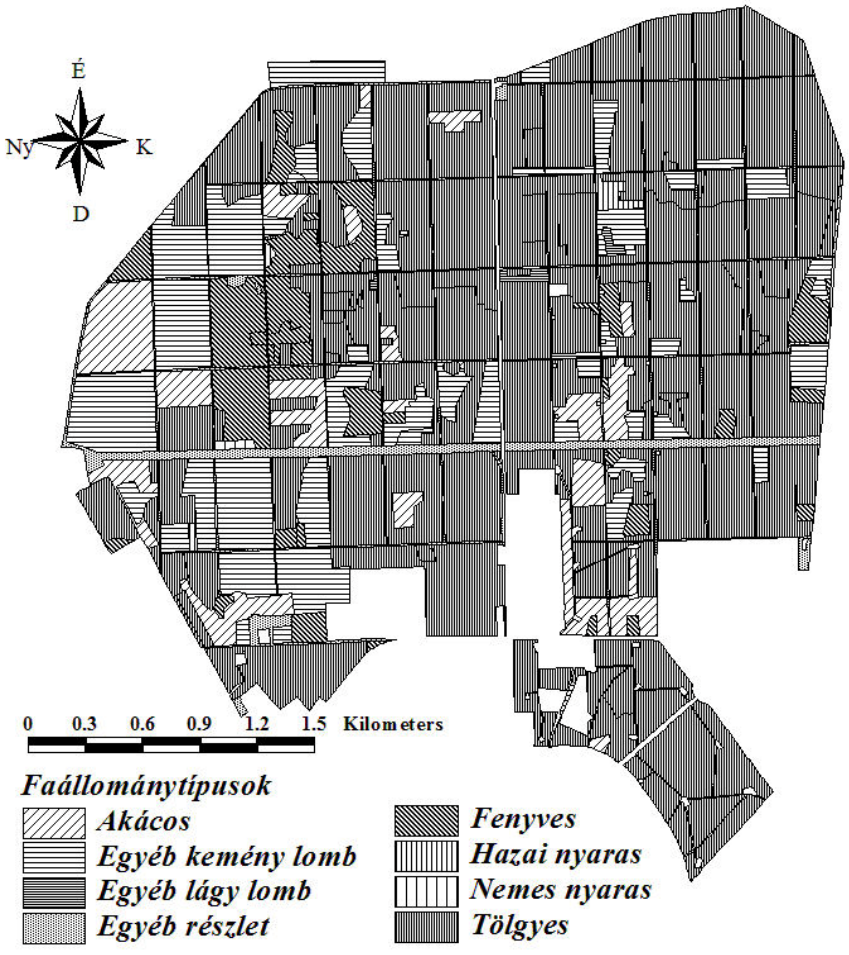

9. ábra. A Nagyerdő faállománytípusokat bemutató térképe (2010-es állapot. Forrás: Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal Erdészeti Igazgatósága)

Az erdő fejlődése és fennmaradása szempontjából a legnagyobb problémát a vízutánpótlás jelenti. A talajvíz süllyedése olyan tartósan fennálló folyamat, amely egyre inkább az erdőnek a létét is veszélyezteti. A vízszintsüllyedést a társadalom több módon is okozta-okozza:

- a XIX. századi lecsapolások az erdő buckaközi mélyedéseiből tüntették el a vizenyős foltokat, csökkentve a maradék vízmennyiséget,
- az erdőbe telepített vízművek vízkiemelése konkrét talajvízszint csökkenéssel jár,
- a tarvágások és a fafajok összetételének változása is a talaj felső részének a nedvességcsökkenését okozza.

A talajvízszint helyrehozatalára már többször voltak kezdeményezések. Az első tervek a hetvenes évek elején születtek, amelyek kivitelezésétől a Debrecen környékén lévő veszélyeztetett erdők biztonságos vízutánpótlását remélték. Az első fázisban a várostól DK-re (Erdős-puszta) tavakat hoztak létre („Fancsikai-tavak"), de sajnos a vízpótlást biztosító munkálatokkal a Nagyerdőig azóta sem jutottak el.

Irodalom

LÓKI J. (1996): Távérzékelés. Egyetemi jegyzet KLTE TTK Kossuth Egyetemi Kiadó p.113.

SZABÓ G. (2006): Kartográfiai és térinformatikai módszerek pontosságának földrajzi szempontú vizsgálata. Doktori (PhD) értekezés. p. 143. Debreceni Egyetem, Debrecen.

SZABÓ G. (2008): Geomorfológiai mérések pontosságának vizsgálata egy bükkaljai mintaterületen. pp. 87-92. In: Geographia generalis et specialis. ISBN 978 963 473 110 8. P.:410. Debrecen.

SZABÓ J. – LÓKI J. (1995): Az űrfelvételek alkalmazása a geográfus hallgatók képzésében és a természeti földrajzi kutatásokban, Debrecen környéki mintaterületek alapján. Kutatási jelentés (MKM 17/94) Kézirat. Debrecen. p.50.

http://www.nagyerdo.com/index.html

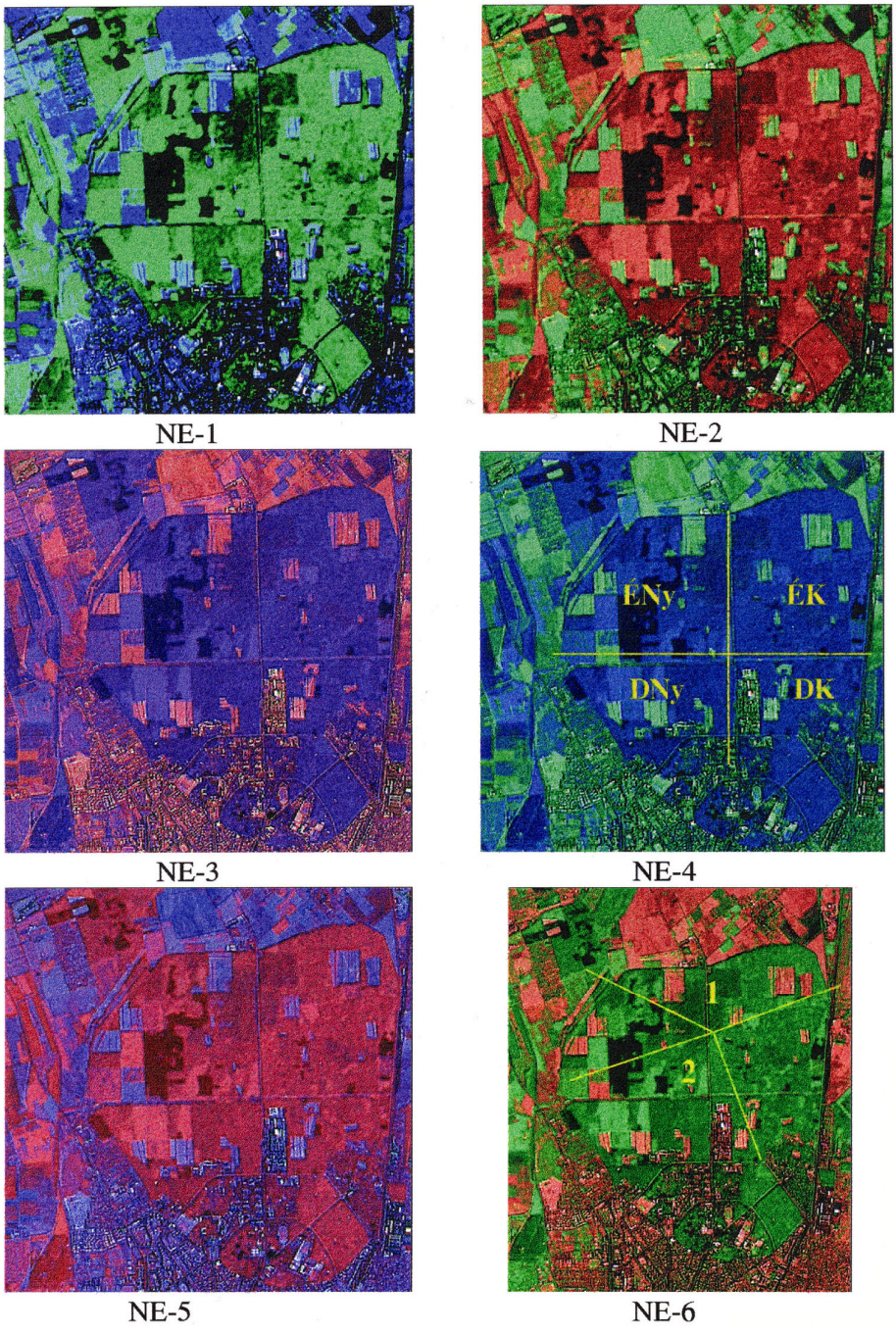

2. ábra. A TM345+SPOT pankromatikus felvételekből készült eltérő színezésű kompozitok a debreceni Nagyerdőről (A hullámsávok és a színek variációit az 1. táblázat mutatja)

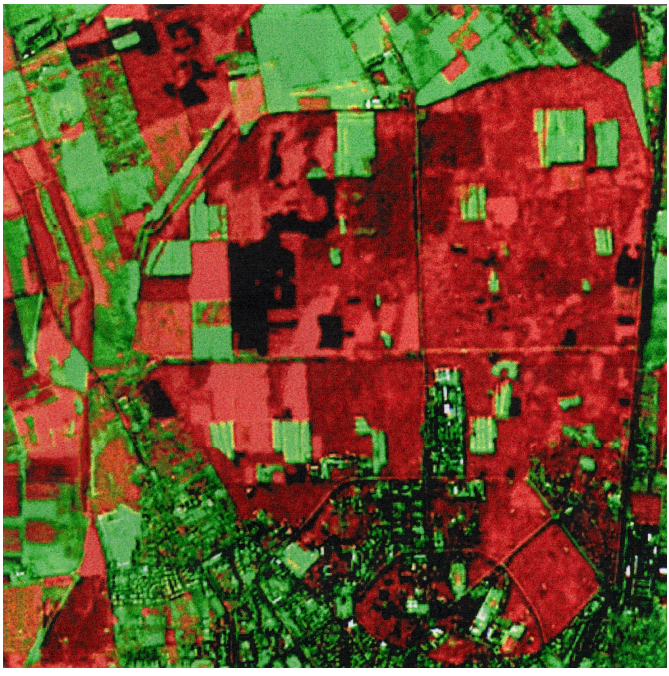

3. ábra. A 2. ábra NE-2 jelzésű részletének nagyított képe

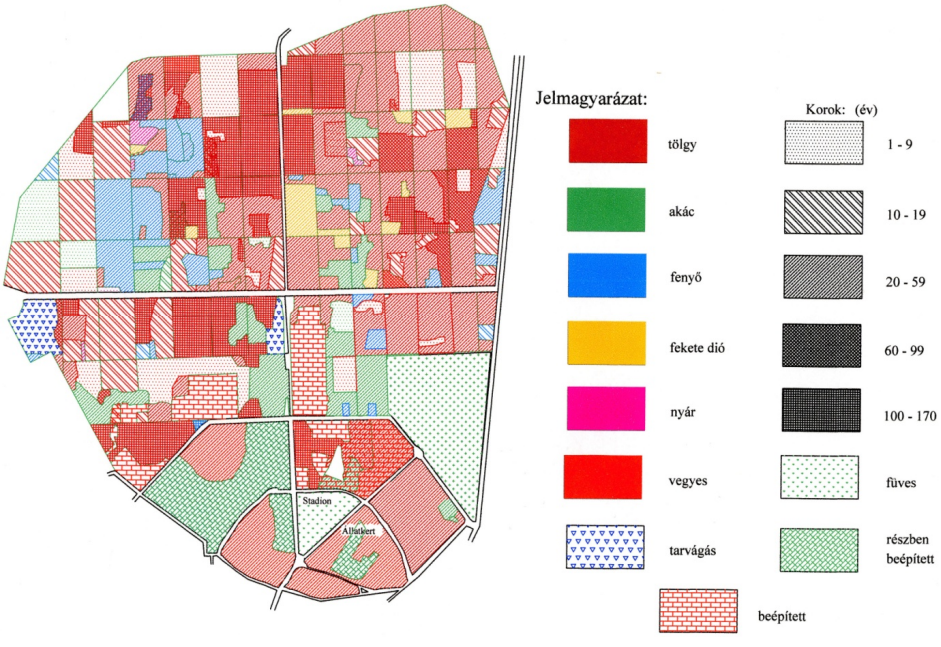

4. ábra. A különböző korú fafajok a debreceni Nagyerdőben 1994-ben

VÁROSSZEREP-TÍPUSOK EURÓPÁBAN AZ UTÓBBI 30 ÉVBEN

MÉSZÁROS REZSŐ

Az 1980-as évek második felében elemzés készült az Európai Unió tagországaiban, valamint Svájcban és Ausztriában a 200 ezer lakosnál népesebb városokról. A munka vezetőjéről elnevezett *Brunet-vizsgálat* arra volt kíváncsi, hogy a városok milyen mértékben felelnek meg az ún. 16 kritériumnak, amelylyel a városok nemzetközi tekintélyét és dinamizmusát mérték. Természetesen a rangsor elején a *nagy európai fővárosok* és a *fejlett gazdasági alközpontok* helyezkedtek el (Marseille, Barcelona, Milánó). De azt követően már azok a városok találhatók a rangsorban, amelyek az új európai fejlődés egyfajta központjaiként jelentek meg (Utrecht, Augsburg, Graz, Bologna). *Vagyis a városok között új hierarchia látszott kialakulni. amelyek élén a pénzügyi központok álltak*. A pénzügyi központok meghatározó szerepe az „élen" vitathatatlan, *a többi város pedig aszerint helyezkedett el ebben a hierarchiában, ahogyan részt vesz a termelés és a fogyasztás nemzetközi rendszerében.*

Tehát az volt a tapasztalat, hogy azok a pozíciók, amelyek az egyes városoknak a gazdasági átszervezése, funkcionális bővülése vagy azok nemzetközivé válása során létre jönnek, meghatározóak a városok jövőjét illetően. Ez a körülmény viszont jelentősen érintette a várospolitikai „ars poetica" lényegét is, hiszen a várospolitika hagyományos felfogásban döntően a helyi fejlődés és újraelosztás szabályozását tartalmazza. Vagyis egy „belső" politikáról van szó. A szűkebb és tágabb környezet legfeljebb a városban megtermelt áruk és szolgáltatások szempontjából fontos. Ezzel szemben az új szemléletű várospolitika arra az alaptényezőre épült (és épül), hogy a globális rendszerektől való befolyásoltság, függés következtében előtérbe kerülnek a külső kapcsolatok szempontjai, alapvetően azért, mert az új funkcionális hálózatok különféle rendszerei adják az új viszonyítási alapot *(Horváth Gy, 1998.)*.

Ha megvizsgáltuk a nyugat-európai városhálózat különböző szintű elemeinek fejlődési folyamatait, azt állapíthattuk meg, hogy a városrendszer különböző típusú elemeinél eltérő fejlődési tendenciák figyelhettük meg, ezek a folyamatok rendkívül komplexek, ugyanakkor ellentmondásosak is. Növekedést és fejlődést mutattak a legjelentősebb nagyvárosi régiók települései (Dél-Kelet-Anglia, az Ile-de-France, a hollandiai Randstad), de Európa más nagyvárosi régióiban is megfigyelhető volt ez a dinamizmus, ahol kiemelkedő volt a kereskedelmi vagy politikai funkció (Koppenhága, Madrid).

Ugyanakkor a legsűrűbben lakott városrégiók esetében (London térsége, Randstad) határozottan érvényesültek a dekoncentrációs tendenciák, amelyek általában a nagyvárosból viszonylag távol eső közepes méretű városok felé irányulnak. Ezek a jelenségek gazdasági realitásokra épültek.

A kibontakozó globalizáció és az információs és kommunikációs technológia gyors fejlődés a közvetlen információáramlás lehetőségét biztosította a legnagyobb városokban. Itt voltak a legnagyobb repülőterek, a gyorsvasutak, közlekedési csomópontok, de ingázás központjai is. Ugyanakkor számos gazdasági hátrányt is mutattak, mint például a magas bérleti díjak, a zsúfoltság, a szennyezettség, a bűnözés. Ezek a negatív tényezők is hozzásegítettek ahhoz, hogy bizonyos tevékenységek (például a kutatás-fejlesztés) kivonuljanak a nagyvárosi centrumokból, és inkább a vidéki városokban, a nagyvárosokat övező településgyűrűkben válasszanak telephelyet, ami új funkciókat, új szerepkör lehetőséget körvonalazta.

A közepes nagyságú városok, a nagy városi agglomerációktól távolabb eső, inkább falusi térségekben elhelyezkedő helyi centrumok fejlődése is felgyorsult, de a jelenség meglehetősen heterogén, ugyanis kibontakozása nagymértékben függött az adott város földrajzi helyzetétől, a területi, az országos és (esetleg) a nemzetközi infrastruktúrába való bekapcsoltságának mértékétől és még sok más tényezőtől.

Később volt egy nagy visszhangot kiváltó olyan elemzés, ami Kelet-Közép-Európa éppen átalakuló térszerkezetét vizsgálta. Ez a munka 1995-ben jelent meg, Grzegorz Gorzelak készítette. A szerző új megközelítésű gazdaságtörténeti elemzés alapján többek között arra a következtetésre jutott, hogy Közép-Európában egy régió sikeres átalakulásának három meghatározó tényezője van: a gazdasági szerkezet sokszínűsége, a társadalmi-gazdasági fejlődés általános szintje és a tőke- és innovációs források közelsége. Ebből következően az egész Közép-Európát tekintve vannak olyan régiók, amelyek vezető szerepet játszanak az átalakulási folyamatban. Ennek a közép-európai térnek a legfontosabb központjai: *Gdansk, Poznan, Wroclaw, Prága, Brno, Pozsony (Bécs), Budapest*.

Az „ellenkező oldalon", Nyugat-Európában az új belső területi fejlődésben viszont, jól tudjuk, nem ugyan azok a régiók kerültek a fejlődés élvonalába, amelyek az európai hagyományos ipari fejlődés területei voltak. Előtört például Bajorország, Baden-Württenberg, Katalónia, Közép-Olaszország.

Érdemes azonban figyelemmel lenni *Enyedi György (2009)* megállapításaira, akinek felfogása szerint „a városfejlődésben – bár az alapvető vonások megegyeznek az általános európai fejlődéssel, …még nem érezhető, hogy a hosszú távú európai urbanizációs modell negyven évre megszakadt. A kelet-közép-európai régió sajátosságai:

a.) az államszocialista rendszer bevezetésekor – Csehország mai területét leszámítva – a városi népesség kisebbségben volt. A mai városok nagy része a szocialista politikai rendszerben jött létre.
b.) A régi városok jelentős része iparosítás előtti mezőgazdasági vásárváros volt, modern funkciókkal a szocialista rendszerben gazdagodtak. Ezek a funkciók főleg a gyáriparhoz, igazgatáshoz, oktatáshoz kapcsolódtak, és piacgazdaság híjján hiányoztak a pénzügyi s más szolgáltató funkciók,
c.) A városok társadalmából hiányzott a polgárság *(Enyedi Gy. 2009. 300. o.)*.

Az 1980-as évek közepétől előtérbe került a *nemzetköz város* fogalma, szerepe. 1989-ban Soldatos Panayotis állította össze a modern nemzetközi város 13 tételes kritériumrendszerét. Ezek közül a legfontosabbak:

- földrajzi elhelyezkedése révén nyitott a világra,
- számottevő külföldről érkező termelési tényezők jelenlétével elkötelezett a gazdasági cserekapcsolatokban,
- befogadja a nemzetközi és külföldi intézményeket, szervezeteket;
- vállalatai és gazdasági intézményei jelen vannak külföldön,
- külfölddel sokszálú közlekedési és telekommunikációs kapcsolatok kötik össze;
- a nemzetközi programok rendszeresek és széleskörűek;
- jelentős – nemzetközi kisugárzással is rendelkező – intézmények székhelye,
- a külfölddel való kapcsolattartás intézményhálózata kiépített,
- a médiája eljut külföldre, és annak van nemzetközi közönsége,
- kiterjedtek a külfölddel való társadalmi kapcsolatai,
- külföldi kapcsolatait szerződések erősítik meg,
- a város helyi önkormányzata diplomáciai tevékenységet is kifejt,
- a város lakossága többnemzetiségű.

Az Európai Unión belüli területi integrációt és az európai régióknak a globális folyamatokhoz való kapcsolódását egyre inkább az európai városrendszer nemzetközi szerepű városai végzik. *A nemzetközi szerepkör egy sajátos típusa a kapuváros-szerep*. A kapuváros szerepére olyan nagyvárosi központok alkalmasak, amelyek a fejlett gazdasági régiók határzónájában helyezkednek el, képesek arra, hogy a fejlett régióból érkező innováció-, információ-, tőke-, termék- és termelési kapcsolat áramlásokat befogadják és saját régiójuknak továbbítsák. Ez a szerep tehát nem egyszerűen tranzit feladat, vagy logisztikai központszerepkör, hanem annál sokkal szélesebb *(Enyedi Gy. 1998.)*.

A városproblematika világszerte elismert szakértői szerint, a városok a globális piacon a versenyhelyzetüket nem kerülhetik el. Az Európai Uniónak is jelentős szerepe lesz abban, hogy a rendelkezésére álló erőforrásokkal kedvező irányba alakítsa azokat a fejlődési folyamatokat, amelyek a globális városversenyben az európai nagyvárosokat segítik, vagy éppen előnyhöz juttatják.

A történelem viharos és békés időszakaiban a *városok között mindig volt verseny*, és feltehetően a jövőben is lesz. Sok mindenért versenghet egy város: egy területi szerepkörért, egy funkcióért, manapság fejlesztési forrásokért a hanyatló városok. De ugyanezért a fejlettek is, hogy még jobban fejlődjenek Csak a tételek különbözőek. Korábban sokkal kevesebb szereplő volt a versenyben, újabban viszont már szinte minden város részt vehet a „küzdelemben". A városversenyben – azon kívül, hogy vannak győztes és vesztes – a fő kérdés az, hogy *mi alapján minősíthető egy város sikeresnek, melyek egy sikeres város ismér-*

vei? Sok felfogás, megközelítés ismeretes ezen a téren. Kétségtelen, hogy egy város sikerének okait, kritériumait tételekbe sorolni nem könnyű. Enyedi György a várossiker tíz, egymással szorosan összefüggő tényezőjét határolta el, amelyeknek igazából együttes jelenléte adhatja meg a város sikerét:

- a sikeres város képes a gazdasági szerkezetének változtatására,
- a sikeres város szolgáltató szektorában magas az értékhúzó ágazatok aránya,
- a sikeres várost a tudás-alapú termelés jellemzi,
- a sikeres városban erős az innovációs képesség,
- a sikeres városban döntések születnek,
- a sikeres városban erős és gyarapodó a középosztály,
- a sikeres város nagy értékű környezetet nyújt,
- a sikeres város jól kezeli a konfliktusokat,
- a sikeres városnak jelentősek a külső kapcsolatai,
- a sikeres városban növekszik a jövedelem és a foglalkoztatás.

Az a város nevezhető tehát sikeresnek, amelyben növekszik az előállított jövedelem, ennek a jövedelemnek a nagy része helyben marad újra-befektetésre, vállalkozói és személyi jövedelemre, amelyből a lakosság nagy csoportjai részesülnek, adók formájában a város működtetésére és fejlesztésre, és ez a gazdasági növekedés nem károsítja a környezetet *(Enyedi Gy. 1998)*. A kritériumok megvalósulásának nagyon fontos tényezője továbbá a helyi társadalom, amelynek aktivizálása a város érdekében nélkülözhetetlen. Ezzel összefüggésben kell megközelíteni a településvezetői képesség megfelelő színvonalát, ami a polgármester városvezetői képességét, a képviselőtestület várospolitikai szemléletét, a civil szervezeteknek a városért való tenni akarását egyaránt jelenti.

Az európai területi fejlődésben mindig különleges szerepe volt a városoknak, a városhálózatnak. Így van ez jelenleg is és feltehetően a jövőben sem lesz másképp, csak bizonyára a hangsúlyok módosulnak. Különféle elemzések alapján kimutatható, hogy az európai városok új és új funkciókat tömörítenek, és közöttük egyre erősebb hálózati kapcsolatok alakulnak ki, amelyekben a humánerőforrás koncentráció magas. Jelentős fejlemény, hogy – a fentiektől eltérő koncepció alapján – *megaközpontokat* határoltak el, amelyeket öt kategóriába soroltak:

- *globális csomópontok*: a legnagyobb, leginkább versenyképes városok, magas szintű közlekedési, kommunikációs kapcsolatokkal (London, Párizs, New York),
- *Európa motorjai*: erősen versenyképes, humánerőforrásban gazdag, jó közlekedési és kommunikációs kapcsolatokkal rendelkező nagyvárosok (Frankfurt, Milánó, Hamburg, München, Brüsszel, Stuttgart, Zürich, Amszterdam, Düsseldorf, Köln, Madrid, Róma, Koppenhága, Berlin, Barcelona, Stockholm, Bécs).

- *Erős megaközpontok*: versenyképes, gyakran komoly humánerőforrással rendelkező nagyvárosok (Helsinki, Manchester, Athén, Dublin, Göteborg, Torino, Oslo).
- *potenciális megaközpontok*: kisebb, alig versenyképes, periferikus helyzetű nagyvárosok (Varsó, Budapest, Prága, Lisszabon, Lyon, Antwerpen, Rotterdam, Malmö, Marseille, Nizza, Nápoly, Bréma, Toulouse, Lille, Bergen, Glasgow, Edinburgh, Birmingham, Luxemburg, Palma de Mallorca, Bologna, Valencia, Aarhus, Bern),
- *gyenge megaközpontok*: még kevésbé versenyképes, periferikusabb helyzetű, még kevesebb humán erőforrással rendelkező városok (Bukarest, Szófia, Tallin, Pozsony, Vilnius, Riga, Ljubljana, Bordeaux, Le Havre, Genova, Sevilla, Porto, Katowice, Krakkó, Gdansk-Gdynia, Wroclaw, Poznan, Lódz, Szczecin, Temesvár, Valetta, Turku, Cork, Southamton-Eastleigh).

A kelet-közép-európai városi térségek fejlődése, a városi szerepkörök és hierarchiák fejlődése némiképp eltért (és még napjainkban is különbözik) a nyugat-európai irányoktól. Alapvetően négy ok említhető:

- a városi és vidéki települések között nagy volt az ellentmondás, a kettősség,
- a kisvárosok hiánya volt a város – vidék sikertelen integrációjának az egyik fő oka,
- a város- és vidékfejlesztés korábban nem volt jól koordinált,
- a középvárosok voltak a városfejlesztés kiemelt települései *(Rechnitzer J. 2007)*.

A regionális fejlődés különleges városi szerepkör, a *regionális központ* kialakulását igényelte. Azok a nagyvárosok a regionális központok, amelyek méretük és földrajzi elhelyezkedésük kapcsán nagy kiterjedésű, egy-hárommilliós népességű régió közigazgatási, ipari, közlekedési központjának szerepét töltik be. Ezek a városok a környezetükből kiemelkednek és az erőforrásokból való részesedésük is átlagon felüli. Sok országban a régióközpontok fejlesztése kiemelt feladat (növekedési pólus program), ami a regionális térszerkezet módosítását akarta elérni a régión belüli életkörülmények és életszínvonal emelkedése érdekében *(Horváth Gy. 2007)*.

Befejezésül szükséges hozzátenni, hogy az európai városi szerepkörök és a hozzájuk kapcsolódó legfontosabb funkcionális tartalmak röviden bemutatott megjelenési formái csak egy szeletét képezik a globalizáció bonyolult folyamatában formálódó városfejlődés gazdag, változatos tárházának.

Felhasznált irodalom

BRUNET, R. 1989. Les villes européennes. Montpellier. RECLUS.
ENYEDI, GY. 1997. A sikeres város. Tér és Társadalom. 4. pp. 1-7.
ENYEDI, GY. 1998. Budapest-kapuváros? In. Budapest-nemzetközi város. Szerk.: Glatz F. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 47-58.
ENYEDI, GY. 2009. Városi világ. Magyar Tudomány. 3. 295-302.
GORZELAK, GR. 1995. The Regional Dimension of Transformation in Central Europe. Regional Policy and Development. Series No. 10. Jessica Kingsley Publ. London.
HORVÁTH, GY. 1998. Európai regionális politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 501 p.
HORVÁTH, GY. 2007. Régióközpontok Európában. Magyar Tudomány, 6. pp. 704-722.
HORVÁTH, GY. 2009. Regionális egyenlőtlenségek a kelet-közép-európai kutatási térségekben. Magyar Tudomány, 12. pp. 1499-1512.
RECHNITZER, J. 2007. Az európai regionális politika és a városfejlődés. Magyar Tudomány, 6. pp. 692-703.
SOLDATOS, P. 1989. La nouvelle génération de villes internationales dans un monde transnationalisé. Communication au colloqe. J. Cartier les 6-7 déc. 44. p.

AZ ÉLETMINŐSÉG TURIZMUSORIENTÁLT VONATKOZÁSAINAK MÉRÉSE FELÉ

MICHALKÓ GÁBOR[1] – RÁTZ TAMARA[2]

Bevezetés

Az élet minőségéről való gondolkodás évezredes múltja *(Arisztotelész 1997)* ellenére, a téma tudományos megközelítése a XX. század második feléig váratott magára *(Fekete 2006)*. Ugyan Arisztotelész *Nikomakhoszi Etikájában* is találkozhatunk a politika felelősségére történő utalással, az, hogy a társadalom életminőségének javítása a mindenkori hatalomgyakorlók kötelessége, csak az 1960-as évektől kezd politikai evidenciává válni *(Kopp – Skrabski 2008)*. A posztindusztrialista társadalmakban fokozatosan felismerést nyert, hogy nem elég a javakhoz való hozzáférés biztosítása (a megélhetés, a fogyasztás garantálása), elengedhetetlen, hogy az állampolgár jól is érezze magát, vagyis a mindennapjait pozitív előjelű töltettel élje meg *(Royo 2007)*. Az élettel való elégedettség érzésének elősegítése tehát kulcsfontosságú, mivel az elégedetlen, az elvárásai és a valóságos helyzete között tátongó szakadékot észlelő egyének kedvezőtlen mentális állapota a fizikai egészség romlásához vezethet *(Kopp – Pikó 2006)*. A megbetegedések össztársadalmi következményei (termeléskiesés, helyettesítés, gyógykezelés stb.) pedig súlyos terheket rónak az állam, az önkormányzat és a háztartás költségvetésére. Nem véletlen, hogy az életminőséggel kapcsolatos magyarországi kutatások fókuszában elsősorban az egészség-orientált kérdésekkel találkozhatunk *(Kopp – Kovács 2006)*. Akár a mentális, akár a fizikai egészséget vizsgáljuk, a szabadidő utazással való eltöltése befolyásolja annak állapotát, a lakókörnyezet, a mindennapi térpályák elhagyása közvetve, a gyógyturizmus kínálatának igénybevétele pedig közvetlenül is hozzájárulhat a lelki és a testi kondíció kívánatos mértékének megőrzéséhez, illetve helyreállításához *(Richards 1999; Neal et al. 2007; Smith – Puczkó 2010)*. Ennél fogva a magyarországi fürdővárosok kitüntetett helyet foglalnak el a turizmus és életminőség relációjának vizsgálatában *(Michalkó – Rátz – Tóth – Kincses 2009)*.

A Nemzeti turizmusfejlesztési stratégiában[3] megfogalmazott célkitűzések sikeres végrehajtása kapcsán a politikai szféra részéről felmerülő igény és a tudomány oldaláról jelentkező érdeklődés eredőjeként 2007 őszén kerülhetett elő-

[1] Dr. Michalkó Gábor, tudományos osztályvezető (MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest)
[2] Dr. Rátz Tamara, tanszékvezető főiskolai tanár (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár)
[3] A Nemzeti turizmusfejlesztési stratégiáról (NTS) és az azzal kapcsolatos intézkedésekről szóló 1100/2005 (X. 7.) Kormányhatározat. A teljes dokumentum a Turizmus Bulletin 2005. évi Különszámában olvasható.

ször sor az állampolgárok utazásainak és az azzal összefüggő szubjektív életminőség mutatóinak a felnőtt magyar lakosságot reprezentáló, 11 500 fős mintán alapuló számbavételére. A Központi Statisztikai Hivatal egy, az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Turisztikai Szakállamtitkársága, a Magyar Turizmus Zrt. és az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet képviselőiből álló szakértői team által kidolgozott kérdéssort épített be a 2007. évi adatgyűjtésébe[4]. A kérdések három aspektusból igyekeztek a turizmus és a szubjektív életminőség szimbiózisát feltárni, egyrészről az utazás boldogságforrásként történő azonosítását, másrészről az utazásban való részvételnek a jóllét változására gyakorolt hatását, harmadrészt az érintett települések mindennapjaiban jelentkező hatások szubjektív visszatükröződését óhajtották számba venni. A közelmúltban napvilágot látott eredmények *(Michalkó 2010)* alapján megállapítható, hogy az utazásokban való részvétel hozzájárul a magyar lakosság szubjektív életminőségének javulásához, ugyanakkor a turizmusban érintett települések lakossága is észleli a vendégforgalom jóllétre gyakorolt hatásait.

Amennyiben a KSH fentiekben ismertetett 2007. évi adatgyűjtése és annak feldolgozása alapján elfogadjuk, hogy az életminőség és a turizmus között sokrétű reláció észlelhető, akkor joggal merül fel a mérhetőség igényének kielégítését célzó elvárás. Az utazásban résztvevők szubjektív életminőségének tekintetében elvileg semmilyen akadálya nincs az évről évre történő számbavételnek, mivel a vonatkozó kérdések könnyen beépíthetők az amúgy is zajló adatgyűjtésbe[2]. A turizmusban érintett településeken élők szubjektív életminőségének vonatkozásában azonban már nem ilyen egyszerű a kérdés, mivel értelemszerűen nincs erre vonatkozó statisztikai adatgyűjtés. A tudomány számára az jelenti az igazi kihívást, hogy a szubjektív életminőségre való direkt rákérdezés nélkül vajon előállítható-e az a mutató, amely turizmus és az életminőség szimbiózisát reprezentálja.

Ebből kifolyólag a jelen tanulmány célja egy olyan index kialakításának elméleti és módszertani alapjait letenni, amely alkalmas az egyén turizmusban való érintettsége (vagy az abból való kirekesztődése) életminőségre gyakorolt hatásának mérésére. Tekintettel a hatályos Nemzeti turizmusfejlesztési stratégiában (2005-2013) megfogalmazott kormányzati igényre, miszerint a turizmus életminőségre gyakorolt hatásait (kiemelten a társadalom, a kulturális örökség és a természeti környezet vonatkozásában) optimalizálni kell, az időbeli változások statisztikai, lehetőleg települési szinten történő nyomon követését is kívánatosnak tartjuk.

A tanulmányban rövid összegzését adjuk a turizmus és az életminőség kapcsán eddig megjelent elméleti és módszertani anyagok főbb eredményeinek. Kitérünk az egyes definíciók módszertani alapjaira, majd ezekre támaszkodva

[4] A magyar lakosság utazási szokásai című, a KSH által 2004 óta évi rendszerességgel lebonyolított kérdőíves felmérés.

megpróbáljuk előállítani azt az indikátorrendszert, amely a társadalmi jelzőszámrendszerek keretébe illeszkedve alkalmassá válik arra, hogy a turizmus és az életminőség kapcsolatát mérni tudja. A későbbiekben ez az indikátorrendszer alapjául szolgál a turizmus és az életminőség kapcsolatát mérő indexnek.

Az indikátorrendszer kialakítása során kiemelt szempontként kezeljük az adott indikátor hozzáférhetőségét, illetve a mutatók időbeli trendjének meghatározhatóságát. Természetesen egyes indikátorok esetében ezek a feltételek nem teljesülnek, a mutatók mégsem kerülnek ki a jelzőszámrendszerből, mivel így tudjuk jelezni (elsősorban a témával foglalkozó szakemberek számára), hogy a komplex rendszer kialakításához milyen más információkra lenne még szükség. Tehát a modell kidolgozását – az elérhetőség szem előtt tartása mellett – koncepcionális szempontok is befolyásolják.

Az indikátorrendszer megalkotása magába foglalja a kutatási témánkhoz kapcsolódó célterület lehatárolását, az azzal összefüggő dimenziók és aldimenziók kialakítását, majd az aldimenziókon belül a konkrét indikátor meghatározását. A jelzőszámrendszer felállításakor, illetve a konkrét indikátorok megfogalmazásakor elsősorban olyan (lehetőleg nagymintás), rendszeresen ismétlődő felvételekre alapozunk, amelyek jelenleg is a rendelkezésünkre állnak. Az életminőség és az egészség fentiekben jelzett szimbiózisának nyilvánvalósága és ezen kapcsolat turisztikai vonatkozásainak kimutathatósága érdekében külön vizsgáljuk a gyógyturizmusban érintett települések lakosságának életminőségbeli aspektusait.

1. A szubjektív életminőség mint a vizsgálat kontextusa

A szubjektív életminőséggel foglalkozó kutatásoknak már a fogalom definiálásakor nehézségekkel kell szembenézniük. A szubjektív életminőség, a boldogság és az élettel való elégedettség ugyan szinonim kategóriákként kezelhetők, a szociológián belül mégis bizonyos distinkciók tehetők az egyes fogalmak közé. *Lengyel és Janky (2002)* által bevezetett definíciók nyomán a fogalmak közötti különbséget főként úgy ragadhatjuk meg, ha elfogadjuk azt a tézist, hogy a boldogságot inkább a személyes mikrokörnyezettel, a családdal, gyermekekkel, társas kapcsolatokkal hozzák összefüggésbe az emberek. Míg az élettel való elégedettséghez a tágabb, a munkával, az intézményekkel és a megélt történelemmel való viszonyt is asszociálják. A fogalomhasználat tisztázásán túl a szubjektív életminőség értékelésének másik sarkalatos pontja annak apriori megtapasztalása.

Nemcsak a kutatási eredmények, hanem a mindennapi tapasztalatok is azt támasztják alá, hogy azonos egyéni életkörülmények nagyon különböző módon értékelhetők. Másként fogalmazva, a rossz objektív körülmények között élő emberek lehetnek elégedettek, ugyanakkor kedvező életmódú csoportok érezhetik magukat nagyon rosszul a társadalomban. Ennek az objektív és szubjektív életminőség közötti diszkrepanciának a szakirodalom több lehetséges okát is megemlíti:

1. Míg az emberek hajlamosak a saját egyéni teljesítményeiket magasan értékelni, addig azokhoz a „teljesítményekhez", amelyeket egy csoport tagjaként értek el, nem kapcsolnak ilyen pozitív érzületet.
2. Az egyénekre társadalmi nyomás nehezedik elégedetlenségeik „elhallgatására".
3. Az elégedetlenség kifejezése vagy elfojtása egy szocializációs-tanulási folyamat eredménye, és sok esetben nem kapcsolódik szorosan az aktuális helyzethez.
4. Általában a legkedvezőbb körülmények között élők a legnyitottabbak az új gondolatok, kulturális értékek irányába, ebből következően nekik van a legfejlettebb kritikai érzékük.

Mindezek a tényezők a társadalmi valóság szubjektív megélésének a részei, és csökkentik a tényleges életkörülmények és az azok értékelése közötti kapcsolat szorosságát. Ebből következően az életminőséget az aspirációk és a realitás közötti eltérésként definiálhatjuk. *Michalos (1985)* szerint az emberek társadalmi elégedettsége vagy elégedetlensége több dolog függvénye. Függ:

- azoktól a diszkrepanciáktól, amelyeket az egyének saját kívánságaik és lehetőségeik között éreznek;
- azoktól a különbségektől, amelyek az egyének múltbéli életkörülményei és a jelen helyzet között feszülnek;
- a jövőbeni helyzetre vonatkozó egyéni elvárásoktól, aspirációktól.

Minthogy az objektív és a szubjektív életminőség közötti kapcsolat vizsgálatára értelemszerűen kínálkozik a fogalmak olyan irányú operacionalizálása, amely az előbbi kategóriát az anyagi jóléttel, utóbbit pedig az egyéni boldogsággal társítja, a szubjektív életminőségre vonatkozó vizsgálatok többsége ezen két jelenség összefüggéseire koncentrál *(Molnár – Kapitány 2006)*. Ez az összefüggés nem kerülhető meg a turizmus és a szubjektív életminőség kapcsolatát feltáró vizsgálatokban sem, noha – ahogyan azt a bevezetőben is jeleztük – tanulmányunknak nem az objektív és a szubjektív életminőség között feszülő diszkrepancia feltárása az elsődleges célja.

2. Társadalmi jelzőszám-rendszerek

Mivel a turizmus és a szubjektív életminőség kapcsolatát egy indikátorrendszer segítségével próbáljuk megragadni, tekintsük át, hogy milyen kísérletek történtek eddig a jelzőszámrendszerek felállítására, illetve azt, hogy milyen kritériumoknak kell megfelelnie egy jó indikátorrendszernek. A társadalmi jelzőszámokkal kapcsolatban az egyik legfontosabb szempont az *időbeli* vagy a *különböző gazdasági*, *társadalmi aggregátumok*, *csoportok közötti* összehasonlítás, illetve *összehasonlíthatóság*. Követelmény továbbá, hogy a jelzőszámoknak

minden esetben *relatív* mutatóknak kell lenniük. *Bauer (1966)* értelmezésében a társadalmi indikátorok: „…olyan statisztikai sorok és minden egyéb formái a bizonyítékoknak, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy megállapítsuk, hol állunk most, és merrefelé tartunk értékeink és céljaink tekintetében". Más megközelítések szerint: „az indikátorok olyan mérések, amelyek legalább háromféle módon használhatók: mint teljesítményindikátorok, a társadalmi célok megvalósulásának sikeressége szempontjából; mint statisztikai háttéradatok az egyéni jólét leírása vonatkozásában; és mint kulcsstatisztikák a nemzeti, regionális, helyi tervezés elősegítésére *(Vogel 1994, idézi Bukodi 2001)*.

A társadalmi jelzőszámokkal szemben általánosan megfogalmazott követelmények három pontban foglalhatók össze:

i. A „társadalmi"-ság kritériumának megfelelve, a jelzőszámoknak az egyénekre és a háztartásokra kell koncentrálniuk, nem pedig az egyéb gazdasági-társadalmi aggregátumokra.
ii. A méréseknek olyan output-méréseknek kell lenniük, amelyek alkalmasak a különböző folyamatok, döntések, következményeinek a feltárására.
iii. A jelzőszámoknak normatív jellemzőkkel kell bírniuk abban az értelemben, hogy segítségükkel a szakemberek és a politikai döntéshozók is egyértelműen meg tudják állapítani a „fejlődés" vagy a „leszakadás" tényét.

A jelzőszámok különböző szempontok szerint csoportosíthatók. A rendezést elsősorban az határozza meg, hogy milyen jelenség bemutatására kívánjuk a mutatókat felhasználni. *Horn (1993)* az indikátorokat a következő szempontok szerint csoportosítja.

I. Objektív típus

I.1. Egyváltozós megközelítés: egyetlen változó idősorán alapul (pl. a vendégéjszakák száma adott településen)

I.2. Többváltozós „egyszerű" megközelítés: heterogén jelzőszámokból alakítunk ki egy kombinált mutatót (pl. a Magyarországra látogató külföldi turisták megoszlása állampolgárságuk szerint)

I.3. Többváltozós „komplex" megközelítés: egy adott gazdasági-társadalmi jelenség komplex, sokféle szempontot ötvöző megközelítésén alapul (pl. a belföldi turizmus változásának hosszú távú trendjei)

II. Levezetett vagy szubjektív típus

Horn elmélete szerint ezek az indikátorok nem közvetlenül ragadják meg az adott társadalmi jelenséget, hanem úgynevezett helyettesítő (proxy) indikátorok segítségével. Ezek a levezetett vagy származtatott jelzőszámok a társadalmi tények szubjektív értékelésén vagy az életkörülmények egyéni percepcióján alapulnak.

A társadalmi jelzőszámok ezen objektív-szubjektív elkülönítése azért fontos, mert a társadalmi indikátorok modelljei aszerint is megkülönböztethetők, hogy milyen típusú jelzőszámokat preferálnak a társadalmi jelenségek leírására. Ezeknek a szempontoknak megfelelően az alábbiakban összefoglaljuk, hogy az eddigi társadalmi jelzőszám-modellekben hogyan jelenik meg a turizmus mint önálló mutató, illetve hogyan kapcsolódik össze a turizmus és az életminőség témaköre.

2.1. A turizmus megjelenése a társadalmi-jelzőszám modellekben

Azt mindenképpen le kell szögeznünk, hogy a szubjektív életminőség vagy másként fogalmazva a „jóllét", „boldogság" mutatók feltérképezése során olyan mennyiségű változótömeggel találkozunk, amely messze túlmutat a társadalmi jelzőszámok körén. A társadalmi indikátorok turizmus-életminőség modelljének felállításakor több, általánosan elfogadott modelltípusból válogathatunk, amelyek különböző megközelítésben csoportosítják a rendelkezésre álló információmennyiséget. Egyes modellek leíró és egyben analitikus megközelítést alkalmaznak. Ilyen például az *erőforrás* alapú skandináv modell. A modell szerint a társadalmi jólét nem más, mint „…az egyének erőforrások feletti rendelkezése, amely által az egyéni életkörülmények tudatos módon alakíthatók". Ezek az erőforrások lehetnek anyagiak, gazdaságiak (vagyon, jövedelem, megtakarítás stb.) és lehetnek az életmód más aspektusaira visszavezethetők (egészségi állapot, képzettség, kapcsolati háló stb.) is. Ez a módszertani alkalmazás szigorúan deskriptív jellegű. Elsősorban annak leírására irányul, hogy milyen az erőforrások megoszlása a különböző csoportosító ismérvek mentén, majd az analitikus keretben azt tárja fel, hogy az életkörülményekben meglévő társadalmi különbségek milyen főbb okokra vezethetők vissza. Ezek a különbségek pedig a társadalom tagjai előtt álló „alternatívák" közötti döntések eredményeként állnak elő. Amikor a hasonló erőforrásokkal rendelkező egyének például a vásárlási vagy üdülési szokásaikban, kulturális aktivitásukban stb. különböznek egymástól, akkor ezek a különbségek csak az eltérő preferenciákból vagy az eltérő ízlésekből adódhatnak és nincsenek kapcsolatban az elérhető erőforrásokkal. „Tényleges különbségek akkor jelentkeznek, ha eltérő mennyiségű és minőségű erőforrásokkal rendelkező társadalmi csoportokat hasonlítunk össze" *(Bukodi 2001)*. A svéd életkörülmény vizsgálat 11 céltémát határozott meg: 1) család, 2) iskolázottság, 3) foglalkoztatás, munkakörülmények, 4) jövedelmek, vagyoni helyzet, 5) lakáskörülmények, 6) közlekedés, szolgáltatásokhoz való hozzáférés, 7) szabadidő, rekreáció, 8) társadalmi kapcsolatok, közéleti aktivitás, 9) közbiztonság, 10) egészség, 11) társadalmi mobilitás. A svéd modell minden egyes témán belül objektív jelzőszámok viszonylag nagy csoportja segítségével próbálja leírni a népesség életkörülményeit. A szabadidő és rekreáció blokkján belül a következő mutatókat alkalmazza:

- Különböző típusú szabadidős aktivitást végzők népességen belüli száma és aránya:
  - sport és fizikai aktivitás
  - kulturális aktivitás (könyvolvasás, könyvtár-, színház-, múzeumlátogatás)
  - szórakozás (mozi, étterem, zenés szórakozóhely stb. látogatása)

- Szabadidő eltöltés a háztartás felszereltségének függvényében:
  - a színes televízióval rendelkező háztartások száma és aránya
  - a videomagnóval rendelkező háztartások száma és aránya
  - a hétvégi házzal rendelkező háztartások száma és aránya
  - nagy értékű sportfelszereléssel rendelkező háztartások száma és aránya

- Üdülési szokások:
  - azoknak a száma és aránya, akik az elmúlt 12 hónapban voltak legalább egyszer legalább egy hétig nyaralni, üdülni.

Az *életminőség* elnevezésű társadalmi-jelzőszámrendszer megközelítés akkor nyert teret, amikor a tudományos kutatásokban előtérbe került az a kérdés, hogy az egyéni-társadalmi jólét vizsgálatakor elegendő-e csupán az objektív életkörülmények felmérése, vagy szükség van ezen objektív körülmények egyéni percepciójának vizsgálatára is. Mivel az objektív és a szubjektív életminőség közötti diszkrepancia léte általánosan ismert, felmerül a kérdés, hogy melyek azok a mechanizmusok, amelyeken keresztül az életkörülmények, az életmód objektív és szubjektív elemei egymáshoz kapcsolódnak *(Zapf 1977; Glatzer – Mohr 1988, idézi Bukodi 2001)*. Az „életminőség" megközelítést alkalmazó modellben tehát a társadalmi indikátorok funkciója az aspirációk és a realitás közötti eltérés megmérése volt. Amennyiben az objektív és a szubjektív életminőséget egy egyszerű sémával, csak *jónak* vagy csak *rossznak* értékeljük, az összevetésből a következő kategóriák adódnak:

1) *jólét:* amennyiben körülményeink objektíven jók és szubjektíven is ugyanezt érzékeljük.
2) *disszonancia:* amennyiben körülményeink objektíven jók, de szubjektíven rossznak érzékeljük.
3) *adaptáció:* amennyiben életkörülményeink az objektív mutatók szerint rosszak, szubjektíven mégis jónak érzékeljük.
4) *depriváció:* amennyiben életkörülményeink objektíven rosszak és ennek tudatában is vagyunk.

Az életminőség elnevezésű német társadalmi indikátor rendszert a 70-es évek első felében fejlesztették ki, jelenlegi formájában a következő területeket öleli fel: 1) népesedés, 2) társadalmi-gazdasági státusz, szubjektív osztály(réteg) helyzet, 3) munkaerőpiac, munkakörülmények, 4) jövedelmek, jövedelem-eloszlás, 5) a javak és szolgáltatások kínálata és fogyasztása, 6) közlekedés, 7) lakáshely-

zet, 8) egészségi állapot, egészségügy, 9) oktatás iskolázottság, 10) társadalmi kapcsolatok, 11) környezetvédelem, 12) közbiztonság, kriminalitás, 13) szabadidő és médiafogyasztás. Minden egyes téma alfejezetekre oszlik, amelyeket különböző társadalmi célok határoznak meg, majd az alfejezetek további dimenziókra oszlanak, amelyek általában két-három jelzőszámot tartalmaznak.

A harmadik, általunk vázolt modell a *komponens* megközelítés. Az angol kutatók által kidolgozott módszertani alapvetés szerint az „életkörülmények" fogalommal jelzett társadalmi jelenségek komponensekre oszthatók (pl. foglalkoztatás, háztartás, egészségi helyzet), és ezek a komponensek külön-külön tanulmányozhatók a statisztika eszközeivel. A komponens (vagy angol) modell alkalmazásának célja kettős; egyrészt egy adott időpont keresztmetszeti társadalmi térképét adja, másrészt az egyes társadalmi jelenségeket illetően bemutatja az időbeli változások irányát és jellegét.[5] Az 1970 óta megjelenő *Social Trends* kiadvány alapjául ez az indikátorrendszer szolgál. A felölelt témák a következők: 1) népesedés, 2) háztartások és családok, 3) iskolázottság, 4) foglalkoztatás, munkaerőpiac, 5) jövedelmek, anyagi jólét, 6) lakossági kiadások, 7) egészség, 8) társadalmi védőháló, 9) közbiztonság, 10) környezet, 11) közlekedés, 12) életstílus. Az egyes célterületek struktúrája hasonló mint a német modellé. Az ugyancsak hierarchikusan felépülő modellben az egyes területek szintén aldimenziókra oszlanak, amelyek 5–10 konkrét jelzőszámot tartalmaznak.

A fent említett modellek mindegyike tartalmaz valamilyen – a turizmus néhány alapmutatóját magába foglaló – életstílus vagy szabadidő-eltöltési komponenst:

1) Az **erőforrás** alapú skandináv modellben a *szabadidő és rekreáció* csoportjában megjelenik az „elmúlt egy év során üdülésen, nyaraláson részt vevők száma és aránya".
2) Az **életminőség** elnevezésű német modellben a *szabadidő* mellé a *médiafogyasztás* társul.
3) Míg az angol **komponens** megközelítés az *életstílus* kategóriával dolgozik.

A turizmus/utazás életminőséget befolyásoló hatása tehát minden társadalmi-indikátor modellben megjelenik, igaz, csak marginálisan.

3. A turizmus és az életminőség összefüggésének vizsgálata

3.1. Módszertani dilemmák és az adatbázis kérdése

A turizmus és az életminőség kapcsolatát két aspektusból vizsgálhatjuk. A társadalmi jelzőszámok szemszögéből való megközelítés az egyén turizmushoz való viszonyát (illetve az abban való részvételt), valamint a szubjektív

[5] A különböző modellek leírását lásd bővebben: Bukodi Erzsébet: Társadalmi jelzőszámok – Elméletek és megközelítések, Szociológiai Szemle 2001/2. 35–57 o.

életminőség összefüggésének vizsgálatát predesztinálja; nevezzük ezt személyi vagy személyes percepciónak. Ilyen tárgyú összefüggések vizsgálatával számos tanulmány foglalkozott már *(Neal et al. 2004; Michalkó et al. 2009)*.

Lehetséges elemzési területként kínálkozik azonban az a feltevés, hogy a frekventált turisztikai célpontokon élők boldogabbak, mint a turisták által kevésbé látogatott települések lakói. Ezt a hipotézist csak olyan célzott vizsgálattal lehetne igazolni, amelyben megfelelő számban kérdeztünk meg turisztikai célpontokon, illetve nem turisztikai célpontokon lakókat arról, hogy mennyire tartják boldognak magukat. A meglévő, „boldogsággal" kapcsolatos kutatások, illetve adatbázisok nem olyan mintavételi metódussal készültek, amelyek alkalmasak az általunk vizsgálni kívánt összefüggés kutatására. Ezekből a felvételekből csak összesítve (maximálisan régiós de inkább csak országos szinten), valamint a standard társadalmi-demográfiai jellemzők (nem, kor, iskolai végzettség, településtípus, illetve gazdasági aktivitás) szerinti bontásban fogalmazhatunk meg állításokat az egyéni boldogságról és annak az élet különböző elemeivel való összefüggéseiről.

Lehetséges kutatási irányt kínál még az, ha a település lakóinak boldogságára egyes települési jellemzőkből, illetve a településen élők társadalmi demográfiai mutatóiból következtetünk. Másként fogalmazva, a szubjektív életminőséget megpróbáljuk objektív adatok szintjén előállítani, az így kialakított jelzőszám-rendszert nevezzük majd „objektív életminőségnek". Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy ezekre a mutatókra számos más mechanizmus is hat, sőt sok esetben az ok-okozati viszonyok is felcserélődhetnek. Ennek ellenére megpróbálunk kísérletet tenni arra, hogy a feltevésünket igazoljuk, vagy cáfoljuk.

További fontos szempont, hogy az általunk felállított modell olyan mutatókat tartalmazzon, amelyek a meglévő adatbázisokból a jövőben is könnyen elérhetők, így a mutató előállításához nem szükséges speciális vagy költséges felvételek végrehajtása. Ezen kritériumnak eleget téve kutatásunkban a KSH Életmód-Időmérleg 1999/2000 adatbázisát, valamint a KSH TSTAR adatbázisának 2000-es adatait használtuk fel.

3.2. A szubjektív életminőséget befolyásoló tényezők

Az elméleti alapokat felhasználva elsőként meghatározzuk azoknak a területeknek, illetve mutatóknak a körét, amelyek az egyéni szubjektív életminőséget befolyásolják. Amint arra korábban utaltunk, az emberek a boldogságot elsősorban a személyes mikrokörnyezettel hozzák összefüggésbe *(Lengyel – Janky 2002)*, illetve más szakirodalmi *(Alesina – Di Tella – MacCulloch 2004)* eredmények alapján tudjuk, hogy bizonyos szegmensek egyértelműen hatással vannak a boldogságra. Az *1. táblázat* az egyéni boldogság megítélésére adott pontszámok (1-4 skála, ahol 1=nagyon boldogtalan; 4=nagyon boldog) átlagát mutatja egyes szocio-demográfiai jellemzők szerint.

1. táblázat. Az egyéni boldogság megítélése egyes szocio-demográfiai jellemzők szerint, 1999/2000

Mean

	Átlagosan	Turizmusban érintett településeken	Egészségturizmusban érintett településeken
		korcsoport	
14-19 éves	3,04	3,03	3,07
20-29 éves	3,00	3,01	3,01
30-39 éves	2,94	2,96	2,94
40-49 éves	2,86	2,86	2,86
50-59 éves	2,81	2,80	2,82
60-69 éves	2,80	2,81	2,80
70-84 éves	2,78	2,81	2,81
		családi állapot	
Egyedülálló	2,95	2,97	2,99
Házas	2,94	2,94	2,93
Özvegy	2,70	2,68	2,71
Elvált	2,66	2,66	2,69
		iskolai végzettség	
általános isk. kevesebb	2,68	2,72	2,63
ált. isk	2,83	2,82	2,85
szak, érettségi nélkül	2,89	2,89	2,85
érettségi (szakközép, gimnázium)	2,97	2,99	2,96
érettségi + szakmai oklevél (gyakorlatilag technikum)	2,98	2,96	3,05
főiskola, egyetem	3,01	3,04	3,08
		gazdasági aktivitás	
aktív kereső	2,96	2,97	2,97
nyugdíjas stb. mellett fogl.	2,91	2,95	2,99
nyugdíjas	2,79	2,81	2,81
rokkant nyugdíjas	2,61	2,53	2,61
GYES-GYED	3,05	3,01	2,97
munkanélküli ellátás	2,73	2,76	2,73
szociális segély	2,53	2,40	2,21
háztartásbeli	2,97	3,02	2,96
tanuló	3,06	3,05	3,06
egyéb eltartott	2,76	2,77	2,84
egyéb inaktív	2,80	2,82	3,00

Megjegyzés: A kérdőívben feltett kérdés: *Mindent összevetve milyen az életkedve mostanában?* Válasz: 4 fokú skálán, ahol: 1=nagyon boldogtalan; 2=boldogtalan; 3=boldog; 4=nagyon boldog. Az adatbázis súlyozása az első periódusban lekérdezett „Szubjektív kérdőív" szorzójával történt.
Forrás: Életmód-Időmérleg felvétel 1999/2000. KSH. Saját számítás.

A mikrokörnyezet aspektusait tehát szocio-demográfiai jellemzőkkel operacionalizálva a következő összefüggéseket fogalmazhatjuk meg:

- az életkori csoportokat tekintve a fiatalabbaktól az idősebbek felé haladva egyre kevésbé ítélik magukat boldognak.

- családi állapot szerint a házasok és az egyedülállók (ez utóbbi esetben életkori hatást is feltételezhetünk) vallják magukat leginkább boldognak, míg az özvegyek és az elváltak a legkevésbé azok.
- az iskolai végzettséget tekintve a képzetlenektől a diplomások felé haladva egyre boldogabbnak vallják magukat az emberek.
- Gazdasági aktivitás szempontjából, legboldogabbnak a GYES-en, GYED-en lévők, a tanulók (ismét feltételezzük az életkori hatást), valamint a foglalkoztatottak és a nyugdíj mellett dolgozók, legkevésbé boldognak pedig a rokkant nyugdíjasok, a szociális segélyen lévők és a munkanélküliek tekintik magukat.

Ugyanakkor az *1. táblázat* alapján úgy tűnik, hogy a „turizmusban", illetve az „egészségturizmusban" érintett települések lakói a személyes boldogságuk megítélésében nem különböznek jelentősen az országos átlagtól.[6] Mindez azt látszik igazolni, hogy a mikrokörnyezeti tényezők valóban nagyobb hatással vannak az egyén szubjektív életminőségére, mint a makrokörnyezet.

3.3. Az „objektív települési jólét" mutatójának meghatározása

Túllépve az egyszerűbb elemzésen, a rendelkezésünkre álló adatbázisok alapján megpróbáljuk meghatározni, hogy mi befolyásolja az (egyéni) boldogság megítélését. Mivel a végső célunk az, hogy a magyarországi települések között – az ott élők boldogságát tekintve – valamilyen sorrendiséget állítsunk fel, elsőként megpróbáljuk meghatározni azoknak a változóknak a körét, amelyek a szubjektív életminőséget befolyásolják. Ahhoz, hogy települési szintre vetítve meg tudjuk határozni azoknak a mutatóknak a körét, amelyek az „objektív jólét" megítélésében szerepet játszhatnak, olyan paramétereket kell keresnünk, amelyek egyéni szinten értelmezve egyértelműen hatással vannak a szubjektív életminőségre, ugyanakkor az adott hatás települési szinten is megragadható. Másként fogalmazva: amennyiben azt látjuk például, hogy az új lakásba való költözés pozitív hatással van az egyén szubjektív életminőségére, akkor települési szinten az új lakások építését mérő mutató magasabb súlyszámot kap az „objektív jólétet" meghatározó indexünkben.

Magyarázó változóként a *2. táblázatban* szereplő mutatók kerültek a modellbe.

Logisztikus regressziós modellünk függővváltozójaként a korábban négyfokú skálán mért „boldogság" mutatóból készített kétértékű változó szolgál.[7] Mivel a települési jellemzők egy része nem mutatkozott szignifikánsnak a függő változó magyarázatában, azokat több lépésben (egyenként) kihagytuk a modellből, eközben a modell magyarázóereje nőtt.[8]

[6] A mintában a válaszolók 53%-a turizmusban érintett településen, 23%-a egészségturizmusban érintett településen élt.

[7] A kérdőívben feltett kérdés: A függő változó értékei összevonással lettek kialakítva. Értelemszerűen: 1 = boldog; 0 = boldogtalan;

[8] A modell magyarázóereje jónak minősíthető: R^2= 16,2.

A nem illeszkedő változók kihagyását követően a modell végső formája a következő lett:

Boldogsag=b0+b1*korcsopb+b2*cspotb+b3*iskb+b4*akt_1+b5*piac+b6*haziorvos+b7*ovoda+b8*konyvtar.

2. táblázat. A szubjektív jólétet meghatározó tényezők

Sor-szám	Az egyén szubjektív jólétét befolyásoló dimenziók	Az egyén szubjektív jólétét befolyásoló mutatók
1.	Szocio-demográfiai jellemzők	Kor
2.		Családi állapot
3.		Legmagasabb iskolai végzettség
4.		Gazdasági aktivitás
5.	Települési jellemzők (intézményi ellátottság)	Vasútállomás léte
6.		Helyközi autóbusz-megálló léte
7.		Postahivatal /fiókposta, postamesterség, ügynökség, kirendeltség/ léte
8.		Bankfiók léte
9.		Piac léte
10.		Gyógyszertár léte
11.		Idősek nappali intézményének léte
12.		Háziorvosi székhely léte
13.		Óvoda léte
14.		Általános iskola léte
15.		Települési könyvtár léte
16.		Turizmusban érintett település
17.		Település jogállása

Megjegyzés: A szocio-demográfiai jellemzők forrása: Élemód-Időmérleg felvétel 1999/2000, a települési jellemzők forrása: TSTAR adatbázis KSH, 2002

3.4. A turizmus szubjektív életminőségre gyakorolt hatásának mérése

Az egyenlet felállításához elsőként azokat a településeket kell meghatároznunk, amelyeket a turizmus szempontjából vizsgálandónak ítélünk. A klasszikus megközelítés szerint a turizmusban érintett településeket a „vendégéjszakák" alapján szokás meghatározni *(Michalkó 2007)*. Ebből kifolyólag a vendégéjszakák számát tekintjük alapvető turizmus indikátornak. Azokat a településeket, ahol akár egyetlen vendégéjszakát is nyilvántartottak, „turizmusban érintett" településként értelmeztük.

Ezen túlmenően elemzésünkben megkülönböztetjük még az „egészségturizmusban érintett" településeket is. Ide azokat a településeket soroltuk, amelyeken gyógy-, termál- vagy barlangfürdő üzemelt.

4. Eredmények

4.1. Szocio-demográfiai jellemzők

A szocio-demográfiai jellemzőket tekintve, a különböző korcsoportokat vizsgálva, egyenes vonalú összefüggést láthatunk *(3. táblázat)*. A legidősebb (60 éves és idősebb) generációhoz viszonyítva a fiatal és a középkorú állapot is nagyobb eséllyel indukál boldogságot.

3. táblázat. A regressziós modell eredménye

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Korcsoport, Referenciakategória: 60 éves és idősebb						
15-29 éves	1,0130238	0,3025087	11,214075	1	0,001	2,754
30-39 éves	0,4312277	0,2691986	2,5660664	1	0,109	1,539
40-59 éves	0,201478	0,2129624	0,8950538	1	0,344	1,223
Családi állapot, referenciakategória: egyedülálló						
Házas	1,0968699	0,1808479	36,786072	1	0,000	2,995
Özvegy	0,1037737	0,2121374	0,2392986	1	0,625	1,109
Elvált	-0,3694508	0,2193166	2,837724	1	0,092	0,691
Iskolai végzettség, Referenciakategória: szakiskola, szakmunkásképző, érettségi nélkül						
Általános iskola 8 osztályánál kevesebb	-0,3452735	0,1807829	3,6476401	1	0,056	0,708
Általános iskola 8 osztály	-0,3322249	0,1420503	5,4699056	1	0,019	0,717
Érettségi	0,4834866	0,1703575	8,0546456	1	0,005	1,622
Érettségi+ technikum	0,3911176	0,3030918	1,6651998	1	0,197	1,479
Diploma	0,9416568	0,257673	13,355113	1	0,000	2,564
Gazdasági aktivitás, Referenciakategória: aktív kereső						
Nyugdíj mellett foglalkoztatott	-0,1555454	0,3901243	0,1589675	1	0,690	0,856
Nyugdíjas	-0,2286314	0,2360195	0,9383743	1	0,333	0,796
Rokkant nyugdíjas	-1,1693562	0,1884617	38,49882	1	0,000	0,311
Gyes, Gyed-en van	-0,034955	0,3959339	0,0077942	1	0,930	0,966
Munkanélküli ellátást kap	-1,13177	0,2264735	24,973621	1	0,000	0,322
Szociális segélyt kap	-1,7991611	0,3765935	22,824145	1	0,000	0,165
Háztartásbeli	0,8591016	0,6106626	1,979185	1	0,159	2,361
Tanuló	1,1436373	0,343372	11,092944	1	0,001	3,138
Eltartott	-1,255367	0,3242861	14,985969	1	0,000	0,285
Egyéb	0,0105556	1,0827666	9,504E-05	1	0,992	1,011
Piac léte	-0,3596947	0,1172588	9,4097274	1	0,002	0,698
Háziorvosi székhely léte	0,6012491	0,2385798	6,3509926	1	0,012	1,824
Óvoda	-1,0101229	0,4132033	5,9761415	1	0,015	0,364
Könyvtár	0,7052037	0,336933	4,3806871	1	0,036	2,024
Constant	1,0771134	0,5565015	3,7461927	1	0,053	2,936

Variable(s) entered on step 1: korcsopb, cspotb, iskb, akt_1, piac, haziorvos, ovoda, konyvtar.

Forrás: Életmód-Időmérleg 1999/2000. súlyozatlan adatok

Az iskolai végzettség esetében a szakmunkás végzettséggel rendelkezőkhöz viszonyítva az alacsonyabb szintű képzettségűek kevesebb eséllyel, míg az érettségizettek 1,6-szer, a diplomával rendelkezők pedig 2,6-szor nagyobb eséllyel lesznek boldogabbak.

A családi állapot ugyancsak szignifikáns hatást gyakorol a boldogságra. Az egyedülállókhoz viszonyítva a házasok majdnem 3-szor akkora eséllyel lesznek boldogabbak. Legkevésbé az elvált státus kedvez a boldogságnak.

Az aktív keresőkhöz képest azonban csak a tanulók (3,1-szeres eséllyel) (életkori hatás!) és a háztartásbeliek (2,4-szeres eséllyel) lesznek boldogabbak.

A települési jellemzők közül úgy tűnik a könyvtár és a háziorvosi székhely megléte növeli egyértelműen a szubjektív életminőség kedvezőbb megítélésének esélyét.

4.2. Településszintű megközelítés, a településszintű „boldogság-index" kialakítása

Láttuk tehát, hogy melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolják az egyéni boldogságot. A mi célunk azonban ennél több, hiszen azt szeretnénk látni, hogy az egyes települések között milyen hierarchia állítható fel az ott élők boldogságát alapul véve. A korábban bemutatott modellben a szubjektív boldogságot befolyásoló olyan változók használatára törekedtünk, amelyek települési szinten is megfeleltethetők.

Miért van szükség erre a lépésre? Könnyen belátható, hogy az emberek boldogságát alapul véve lehetetlen a települések közötti sorrendiség felállítása, hacsak nem rendelkezünk olyan adatbázissal, amelyben minden település vonatkozásában megfelelő mennyiségű alany válasza áll rendelkezésünkre. Mivel ilyen adatbázis nem létezik, a következőképpen kezeljük a problémát. A korábban bemutatott regressziós modell személyi adatbázisból származó változóit „átfordítjuk" települési adatokra, majd a modellben kapott esélyhányadosokkal súlyozást végzünk. Ezt követően a kapott értékekből egyszerű átlagszámítást követően fel tudjuk állítani a települési sorrendet.

A szocio-demográfiai változók átforgatásához a KSH TSTAR adatbázisát használjuk. A regressziós modellben használt mutatók települési szintű megfelelőjeként a *4. táblázatban* szereplő mutatókat alkalmazzuk:

4. táblázat. A szubjektív jólétet meghatározó tényezők települési szintű megfelelői

Sor-szám	Az egyén szubjektív jólétét befolyásoló mutatók Szocio-demográfiai jellemzők	Települési szintű mutatók
1.	Kor	Az adott korcsoport aránya a település népességén belül
2.	Családi állapot	Az adott családi állapotú népesség aránya a település népességén belül
3.	Legmagasabb iskolai végzettség	Az adott iskolai végzettségű népesség aránya a településen belül
4.	Gazdasági aktivitás	Az adott gazdasági aktivitású népesség aránya a településen belül

Mivel a TSTAR adatbázis nem rendelkezik olyan részletezettségű adatokkal, amelyeket korábban a modellünkben használtunk, ezért a gazdasági aktivitás változója esetében összevonást alkalmaztunk.

TSTAR kategóriák		Életmód-Időmérleg kategóriák
Foglalkoztatott	→	Aktív kereső, Nyugdíj mellett foglalkoztatott
Munkanélküli	→	Munkanélküli ellátásban részesül
Nyugdíjas	→	Nyugdíjas, Rokkant nyugdíjas
Inaktív kereső	→	Gyes, Gyed, Szociális segély
Eltartott	→	Háztartásbeli, Egyéb eltartott, Egyéb inaktív
Tanuló	→	Tanuló, Iskolás kor alatti gyermek

Mivel a települési jellemzők nem játszottak nagy szerepet a boldogság magyarázatában, a következő modellben csak a szocio-demográfiai mutatókat használtuk.

A modell eredményét az *5. táblázatban* mutatjuk be:

5. táblázat. A regressziós modell eredménye

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
	Korcsport, Referenciakategória: 60 éves és idősebb					
15-29 éves	,596	,235	6,452	1	,011	1,815
30-39 éves	-,109	,199	,301	1	,583	,897
40-59 éves	-,350	,141	6,159	1	,013	,705
	Családi állapot, referenciakategória: egyedülálló					
Házas	1,199	,156	58,764	1	,000	3,316
Özvegy	,252	,184	1,875	1	,171	1,287
Elvált	-,131	,188	,488	1	,485	,877
	Iskolai végzettség, Referenciakategória: szakiskola, szakmunkásképző, érettségi nélkül					
Általános iskola 8 osztályánál kevesebb	-,276	,159	2,996	1	,083	,759
Általános iskola 8 osztály	-,182	,125	2,117	1	,146	,834
Érettségi	,567	,144	15,485	1	,000	1,763
Érettségi+ technikum	,682	,268	6,464	1	,011	1,978
Diploma	,889	,195	20,821	1	,000	2,433
	Gazdasági aktivitás, Referenciakategória: aktív kereső					
Munkanélküli	-1,134	,206	30,446	1	,000	,322
Nyugdíjas	-,788	,146	28,947	1	,000	,455
Inaktív kereső	-,714	,243	8,663	1	,003	,490
Eltartott	-,520	,240	4,705	1	,030	,594
Tanuló	,833	,277	9,026	1	,003	2,300
Constant	1,413	,233	36,850	1	,000	4,107

A települési jellemzők kihagyása némileg csökkentette a modell magyarázóerejét (R^2=12,5), de ezt az értéket még mindig megnyugtatóan magasnak minősíthetjük.

Az eredményekből láthatjuk, hogy az előző modellben bemutatott „trendek" nem változtak meg, csupán az esélyhányadosok módosultak az új modellben.

4.3. Település-sorrend kialakítása a magyarországi településeken élők szubjektív jólétének függvényében

A modellünkben alkalmazott szocio-demográfiai változók a 2001-es népszámlálási adatbázisból településszinten összesítve állnak rendelkezésünkre. Mivel az Életmód-Időmérleg felvételben csak a 14 évesnél idősebbeket kérdezték, a TSTAR adatbázis népszámlálási adatai esetében is csak a 15 évesnél idősebb népességgel dolgozunk.
Az index kiszámítása:

1) Első lépésben a modellben meghatározott változók kategóriái szerint kiszámoljuk a minden egyes településen az ott élő lakónépesség adott mutató szerinti százalékos arányát.
2) Ezt követően a változók minden kategóriájához hozzárendeljük a fenti modellben kapott esélyhányadosokat (a referenciakategória esetében 1-es lesz az esélyhányados),
3) majd az így kapott értékekkel egyszerű átlagszámítást végzünk.

Eredményeink alapján a 100 legboldogabb magyarországi települést az *1. ábra* szemlélteti. Jól látható, hogy a települések többsége (83%) Közép-Magyarországon és a dunántúli régiókban fekszik, a Kelet-Magyarországon található boldog városok és községek aránya jóval alacsonyabb mértékű (17%).

Ami a vizsgált településállomány területi koncentráltságát illeti, a Budapesti Agglomeráció, a Balaton, a magyar-osztrák határtérség, valamint a Mátra és a Bükk vidék mutat sűrűsödést, a kiemelt üdülőkörzetek érintettsége egyértelmű. Amíg a 100 legboldogabb magyarországi település között találjuk a 7 tervezési-statisztikai régió központját, addig az ezekkel részben átfedést mutató megyeszékhelyek közül Salgótarján, Kecskemét, Békéscsaba, Tatabánya már nincs a 100-as élmezőnyben. A vizsgált településállományon belül 51 városi jogállású településsel találkozhatunk. Ami a turizmusban való érintettséget illeti, az első 100 legboldogabb település közül 71 esetében regisztrálták a vendégek szállás-helyigényes forgalmát, ezen belül 16 településen találkozhatunk a hazai egészségturizmus kínálatával (gyógy-, termál-, vagy barlangfürdővel).

Összegzés

Az életminőség változásának folyamatos nyomon követése nem tartozik a hivatalos statisztikai adatgyűjtés által vállalt feladatok közé. Ennek hátterében feltehetően az alap információ egzaktságának gyengesége húzódik, mivel a „hogy érzi magát?" vagy az „Ön mennyire elégedett az éltével?" típusú kérdésekre adott válaszok értékelése számos metodikai problémát vet fel. Időről időre mégis találkozhatunk olyan, a KSH által bonyolított felmérésekkel, amelyeknek részét képezi egy-egy, az életminősére vonatkozó kérdés.

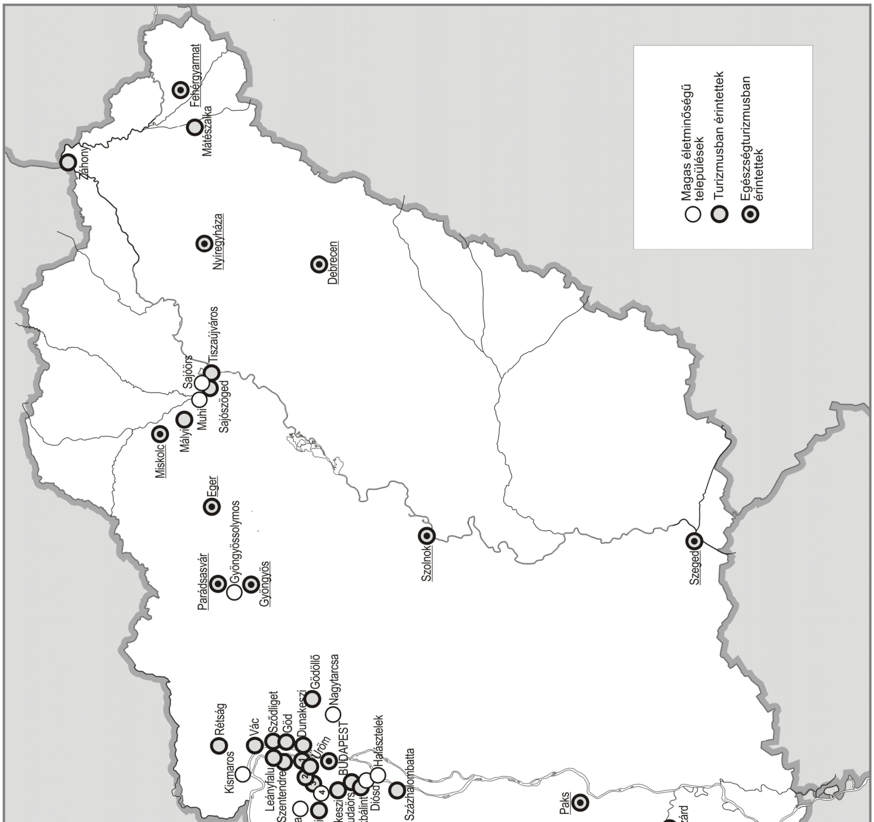

Forrás: Saját számítás

1. ábra. Magas szubjektív életminőségű települések Magyarországon (Top 100)

Tekintettel arra, hogy az életminőséget számos tényező befolyásolhatja, ezért ezek szerepének feltárása a legkülönbözőbb tudományágakat képviselő kutatók érdeklődésének a középpontjában áll. Magyarországon az életminőség egészségorientált aspektusai a legismertebbek, sokkal kevesebbet tudunk például az utazások boldogságnövelő, illetve csökkentő funkciójáról. A problémakörön belül az utazásban való közvetlen érintettség, illetve a turisták által látogatott település lakójaként történő életminőség-változások mérhetősége tartozik a turizmustudomány megoldandó feladatai közé. Előbbivel kapcsolatban számos vizsgálati eredmény született, utóbbi vonatkozásában azonban alig áll érdemi információ a rendelkezésre.

A jelen tanulmány a társadalmi jelzőszámok rendszeréből kiindulva igyekezett feltárni a magyarországi településállományon belül azokat a városokat és községeket, amelyek a legmagasabb életminőség-mutatóval rendelkeznek. Ezt egy modell felállításával segítette, amellyel elsőként tett kísérletet a probléma indexálhatóságára. A modell a 2000. évi Életmód-Időmérleg és a 2001. évi népszámlálási adatokra támaszkodva körvonalazta azt a 100 települést, amelyen a matematikai-statisztikai módszerekkel felállított index alapján a legboldogabb helyiekkel találkozhatunk. A vizsgálatba vont településállományon belül kirajzolódó koncentrációk földrajzi összefüggést mutatnak a kiemelt üdülőkörzetekkel, azon belül gyógy-, termál-, vagy barlangfürdővel rendelkező helységekkel.

A turizmus és a boldogság kapcsolata matematikai módszerekkel nehezen vizsgálható, sőt mi több, a két jelenség közötti korreláció vizsgálata az ökológiai tévkövetkeztetés területére esik. Az ökológiai tévkövetkeztetés problémáját elkerülendő próbáltunk meg olyan módszert alkotni, amely nem a két jelenség közötti kapcsolatot vizsgálja, hanem azt próbálja megragadni, hogy hogyan állítható fel a magyarországi települések között egy, elsősorban a települési jellemzőik szerint kialakított sorrend, ahol a sorrendképző ismérv nem például a település fejlettsége, hanem az ott élők boldogság- vagy elégedettségérzete volt. A vállalkozás, egy az ország minden településére kiterjedő vizsgálat nélkül kivitelezhetetlennek tűnt, ezért reprezentatív mintán elvégezett regressziós becslésekkel, majd a modellben használt változók településszintű megfeleltetése után már meglévő településsoros adatbázisok adatait és indikátorait felhasználva – azok súlyozásával – alakítottuk ki a települési sorrendet. A módszertan sok vitára adhat okot, a probléma megoldására azonban nem találtunk jobbat. A módszer használhatósága további elemzések során lesz majd kimutatható, függően attól, hogy a további elemzések eredményei a kialakult sorrendiséget alátámasztják vagy megkérdőjelezik.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány alapját képező vizsgálat az OTKA (K67573) támogatásával valósult meg. Itt szeretnénk köszönetet mondani Giczi Johannának (ELTE), aki jelentős segítséget nyújtott az értekezés módszertani apparátusának kialakításában és a számítások elvégzésében.

Irodalom

ALESINA, A. – DI TELLA, R. – MACCULLOCH, R. (2004): Inequality and happiness: are Europeans and Americans different? *Journal of Public Economics*. 88. évf. 9-10. sz. 2009-2042. old.

ARISZTOTELÉSZ: 1997: *Nikomakhoszi etika*. Európa Kiadó. Budapest.

BAUER, R. szerk. (1966): Social indicators. MIT. Cambridge.

BUKODI E. (2001): Társadalmi jelzőszámok – Elméletek és megközelítések. *Szociológiai Szemle*. 2. sz. 35-57. old.

FEKETE ZS. (2006): Életminőség – Koncepciók, definíciók, kutatási irányok. In: *Utasi Á.* (szerk.): *A szubjektív életminőség forrásai: biztonság és kapcsolatok*. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest. 277-309. old.

HORN, R. (1993): Statistical indicators for the economic and social sciences. Cambridge University Press. Cambridge.

KOPP M. – KOVÁCS M. szerk. (2006): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó. Budapest.

KOPP M. – PIKÓ B. (2006): Az egészséggel kapcsolatos életminőség pszichológiai, szociológiai és kulturális dimenziói. In: *Kopp M.–Kovács M.* (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó. Budapest. 10-19. old.

KOPP M. – SKRABSKI Á. (2008): Miért alapvető politikai fogalom a társadalom boldogságérzete? *Valóság*. 51. évf. 2. sz. 30-38. old.

LENGYEL GY. – JANKY B. (2002): A szubjektív jólét társadalmi feltételei. In: *Lengyel Gy*. (szerk.): *Indikátorok és elemzések. Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből*. BKÁE. Budapest. 105-127. old.

MICHALKÓ G. (2007): *A turizmuselmélet alapjai*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár

MICHALKÓ G. – KISS K. – KOVÁCS B. (2009): Boldogító utazás: a turizmus hatása a magyar lakosság szubjektív életminőségére. *Tér és Társadalom*. 23. évf. 1. sz. 1-17. old.

MICHALKÓ G. – RÁTZ T. – TÓTH G. – KINCSES Á. (2009): A gyógyfürdővel rendelkező magyarországi települések életminőségének vizsgálata. Területi Statisztika. 12. évf. 2. sz. 170-185. old.

MICHALKÓ G. (2010): *Boldogító utazás: a turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásai*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Budapest.

MICHALOS, A. (1985): Multiple discrepancy theories. *Social Indicators Research*. 16. évf. 347-413. old.

MOLNÁR GY. – KAPITÁNY ZS. (2006): Mobilitás, bizonytalanság és szubjektív jólét Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*. 53. évf. 845-872. old.

NEAL, J. – SIRGY, J. – UYSAL, M. (2004): Measuring the effect of tourism services on travelers' quality of life: further validation. *Social Indicators Research*. 69. évf. 243-277. old.

NEAL, J. – UYSAL, M .– SIRGY, J. (2007): The effect of tourism services on travelers' quality of life. *Journal of Travel Research*. 46. évf. 154-163. old.

Nemzeti turizmusfejlesztési stratégia (2005): *Turizmus Bulletin*. 9. évf. Különszám.

RICHARDS, G. (1999): Vacations and the quality of life. *Journal of Business Research*. 44. évf. 3. sz. 189-198. old.

ROYO, M. (2007): Well-being and consumption – Towards a theoretical approach based on human needs satisfaction. In: *Bruni, L. – Porta, P.* (szerk.): *Handbook on the Economics of Happiness*. Edward Elgar. Cheltenham. 151-169. old.

SMITH, M – PUCZKÓ L. (2010): *Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

„SZATMÁR-BEREG NAGYKÖVETE”[1]
PORTRÉ DR. HANUSZ ÁRPÁDRÓL

NAGY ADRIENNE

I. Abstract

Prof. Dr. Hanusz Árpád intézetvezető egyetemi tanár – Nyíregyházi Főiskola, Turizmus és Földrajztudományi Intézet – földrajztudományban betöltött szerepével kapcsolatban született az alábbi cikk.

Az általam nagyon tisztelt és kedvelt kollega eddigi *munkájának rendszerezése* és közéleti tevékenységének bemutatása a feladatom. Munkásságát *három nagy vezérvonal* mentén lehet felfűzni. Ennek során *földrajztanári* tevékenységét a megszerzett szakirodalom és a kapott életrajzi adatok segítségével kívánom rendszerezni. Bevallottan „Tóth professzor iskolájához”[2] tartozónak tekinti magát, mely elsősorban a szemléletben és a módszerben nyilvánul meg. A földrajztudományban *kutatási* területe a társadalomföldrajz, valamint ennek számos ága. Az utóbbi években a hangsúly a turizmuson és a területfejlesztésen, ezen belül is az elmaradott térségek fejlesztésén van, melyet publikációinak sora jelez. *Iskolateremtő* tevékenységének legjobb példája az általa Nyíregyházán életre hívott Idegenforgalmi Felsőfokú Szakképzés, a Földrajztudományi Intézet „fazonigazítása” illetve a határon túli falusi vendéglátók beiskolázásának életre hívása (2003-2010).

Jelentős tudományos / közéleti tevékenységét a *vállalt tisztségeken*, az elnyert címeken és kitüntetéseken keresztül kívánom bemutatni.

II.

Munkám kezdetekor meglepetéssel állapítottam meg, hogy Dr. Hanusz Árpád munkássága jelenleg erősen kutatott téma. Ennek oka közelgő 65. születésnapja és az ezen alkalomból készülő tanulmánykötet. Munkatársi kapcsolatunk – Gazdasági Főiskola, Idegenforgalmi Intézet– és a jubileum egyszerre jelentett előnyt és akadályt. Előnyt, mert a legilletékesebbet kérdezhettem, és így az információk egy része abszolút „első kézből” származik; hátrányt, mert geográfusi munkásságának megítélése nálam sokkal nagyobb tudású, hozzáértőbb szakember[3] kutatási területe, akivel nem vehetem fel a versenyt.

[1] Arany emberek, Ágoston István műsora, Kossuth Rádió-Budapest, Vallási és Közművelődési Szerkesztőség, elhangzott: 2005. október 14. 20.05 h.
[2] U.o: Arany emberek, Ágoston István
[3] Dr. Frisnyák Sándor

Ezt a problémát igyekeztem úgy feloldani, hogy ebben a cikkben az összegyűjtött források alapján a turizmus területén kifejtett tevékenysége domborodik ki. Ennek a bemutatása sem könnyű, de ehhez eddigi tanulmányaim és közös munkánk némi rálátást biztosítanak. További segítséget jelentett e témakörben az Árpád tollából született kapcsolódó szakirodalom, melyhez hozzájutni hosszú folyamatnak bizonyult.

A cikk a feladatból következően leíró és elemző részeket egyaránt tartalmaz. Az adatgyűjtés primer –adatközlő beszélgetés, önéletrajz, szakmai felkérések– illetve másodlagos forrásokra – tanulmányok, felterjesztések, elhangzott interjú– egyaránt támaszkodik.

Témaköre szerint átfogó vizsgálatról van szó, melynek során egy kiemelt tevékenységi kört – idegenforgalom – megpróbálok részletesen bemutatni.

A turizmusban kifejtett munkássága és életének bemutatása során a leíró jelleg dominál. Geográfusi tevékenységét szeretném struktúrába rendezni.

III. Portré

A Nógrád megyei Ipolytölgyesen született 1946-ban. Ez a kis falu és a hegyvidéki környezet, illetve annak szeretete megjelenik pályaválasztásában és egész eddigi munkájában.

Első kapcsolatát a földrajzzal az édesapa által gyűjtött katonai térképek jelentették, melyeket ma is őriz. Már elemista korától földrajz-biológia szakosnak készült, és ezen elhatározásában megingathatatlan volt. Így került Nyíregyházára, messzire a szülőfalutól. Saját szavaival élve „…ezt a döntésemet sosem bántam meg…”[4]. Itt kezdte a tanári pályát, és a mai napig is ennek az intézménynek az oktatója.

A földrajztudomány számos területét oktatta és oktatja mind a mai napig. A teljesség igénye nélkül néhány példa: Térképészet, A társadalomföldrajz alapjai, Idegenforgalom földrajza, Politikai és gazdasági földrajz, Turizmus, Falusi turizmus, Ökorégió, Európa társadalmi és gazdasági földrajza. Ezek kapcsán a főiskola más tanszékeivel, ill. más felsőoktatási intézménnyel is kapcsolatban áll. A turizmushoz köthetően számos társadalmi/közéleti funkciót vállalt /FATOSZ alelnöke és megyei elnöke, az Észak-alföldi RIB alelnöke, a megyei Lovas Turisztikai Szövetség alelnöke/ ill. ezen tevékenységének elismerését kitüntetések sora bizonyítja[5]. A földrajztudomány szempontjából jelentős az 1985-ben kapott „Pro Geographia” díj, szívéhez legközelebb a Nyíregyháza Városáért Díj (2004) állhat, és eddigi munkásságának egyik legnagyobb elismerése a 2005 augusztusban átvett Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje.

[4] Arany emberek, Ágoston István

[5] Pro Geographia (1985); Pro Turismo (2002); Nyíregyháza Városáért BENCS KÁLMÁN Díj (2004); Ukrajna Turizmusáért (2005); A Magyar Köztársaság Érdemrend Lovagkeresztje (2005); Milota község díszpolgára(2005)

Oktató munkájához nélkülözhetetlen nyugalom és kreatív gondolkodás mellett kiváló diplomáciai érzékkel is rendelkezik. A közéleti funkciókban ennek nagy hasznát veszi. Maximálisan hallgató-centrikus és szociális problémákra fogékony[6]. Segítőkészségét nem csak hallgatói és kollegái, hanem az általa kutatott és képviselt falusi turizmus érintettjei is elismerik, határon innen és túl egyaránt.

IV. Munkássága

Ez a fejezet okozta a legnagyobb fejtörést számomra. Így sikerült megoldanom:

Igazi földrajzosként „elmondhatom magamról, hogy körbeutaztam Európát, Ázsiát, Amerikát[7]”, ami valljuk be, figyelemreméltó. Idegenvezetőként és túravezetőként szerzett tapasztalatai segítik – segítették munkáját. Ezeken a körutakon földrajzos hallgatókkal terepgyakorlaton ismerkedtek az adott területtel. Véleményem szerint ez jó példa arra, hogy az oktatásban elkötelezett személyről írok. Az elkötelezettségét a szakmai utánpótlás nevelése terén önzetlen támogatása és ösztönzése is mutatja. Az idegenforgalomban szerzett tapasztalatait elméleti és gyakorlati kérdésekről az oktatásba igyekezett átültetni. Erre tantárgyi programok – Bevezetés az idegenforgalom földrajzába, Idegenforgalom elmélete – és képzések sora utal.

Oktatási és oktatás szervezői tevékenysége nem ér véget a főiskola és a város határánál. Több felsőoktatási intézményben (Kodolányi János Főiskola, Budapesti Gazdasági Főiskola, beregszászi Magyar Főiskola) óraadó.

Továbbá részt vett a debreceni és a pécsi Földtudományok Doktori Iskola alapításában külső tagként.

Tudományos konferenciák – a földrajz és a turizmus területén egyaránt – részt vevője, nem egyszer szervezője. Ennek egyik legjobb példája a szerencsi konferenciák sora –ahol társszervező– illetve a Nyíregyházán 2007 óta májusban megrendezésre kerülő TDM konferenciák.

Bármilyen oktatási előadás, konferencia, tanulmányút részese a Szatmár-beregi táj és emberek szeretete és alapos ismerete átszűrődik tevékenységén. Ez a kötődés az előadásokon túl a terület- és turizmus-fejlesztési koncepciók – Mátészalka kistérség, Felső – Tisza – vidék, stb – kimunkálásában is tükröződik. Munkájának egyik ágát ez jelenti. Ettől nem elválasztható az a tevékenységi kör sem, melyet az alábbi ábra segítségével megpróbálok áttekinteni.

Jól láthatóan a földrajz számos területével foglalkozott. Ennek oka a saját érdeklődésen túlmenően néhányszor kényszerpálya, néhányszor „divat”, napjainkban pedig az elmaradott térségek felzárkóztatása iránti elkötelezettség. Az Észak-alföldi régió és a szomszédos határ menti területek pontosan ilyenek.

[6] Kitüntetési javaslat a „Magyar Köztársasági Érdemrend tiszti keresztje” 2005. Részletes indoklás, készítette: dr. Kókai Sándor tszv.h.

[7] Arany emberek, Ágoston István

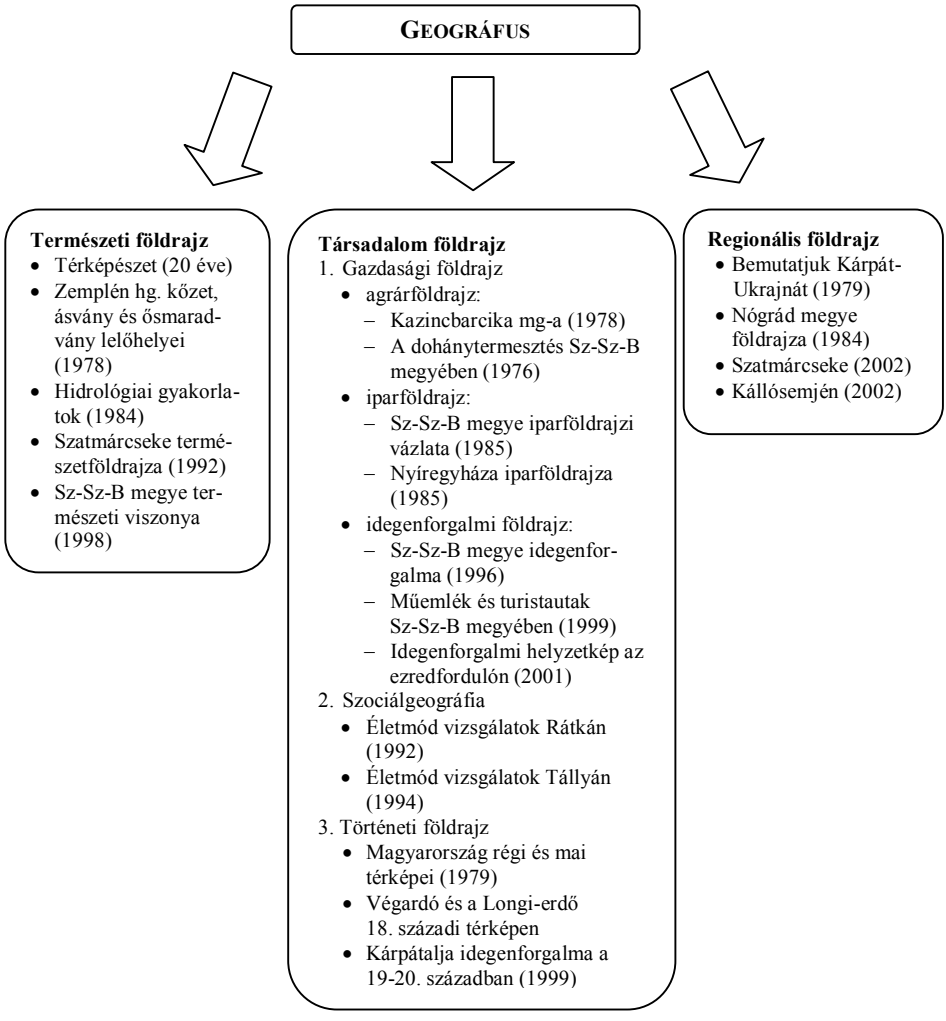

Forrás: Szakmai önéletrajz alapján saját szerkesztés

A felzárkózás eszköze lehet a turizmus és a területfejlesztés. Ebben a témakörben született a következő néhány tanulmány:

- Határmenti régiók együttműködése a falusi turizmusban (1999)[8]
- A falusi turizmus elméleti kérdései és fejlesztési lehetőségei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (2002)[9]
- A turizmusfejlesztés lehetőségei Szerencsen (2002)[10]
- Adalékok Tokaj-hegyalja borturizmusának fejlesztéséhez (2003)[11]

[8] Pozsony 1999, Agroturizmus Országos Szövetség
[9] In: Természettudományi Közlemények II. /szerk.: Kókai S./ NyF-TTK 2002 pp. 127-138
[10] In: Szerencs és környéke kiadvány /szerk.: dr. Frisnyák S./ Szerencs-Nyíregyháza 2002 pp. 187-195

- Adalékok Nyíregyháza lovas turizmusának fejlesztéséhez (2003)[12]
- Az Európai Unió turizmus politikája (kapcsolódási pontok a falusi és ökoturizmus területén az európai csatlakozás után) (2004)[13]
- Kisvárda-Záhony kistérség turisztikai fejlesztési lehetőségei (2004)[14]
- Turisztikai intézményfejlesztés 2007-13 TDM-pályázati lehetőségek (2008)
- Öko-turisztikai lehetőségek Kárpátalján (2009)

Látható, hogy az utóbbi években ez a hangsúlyos kutatási területe határon innen és túl egyaránt. Külföldi előadások a fenti témában és falusi szállásadó képzés beindítása Ukrajnában és Erdélyben szintén az elmúlt évek „termései”. Ennek elismerésére „Ukrajna turizmusáért” díjat vehetett át 2005-ben.

Az elmúlt évek munkájának eredménye, hogy létezik és egyre nagyobb hírnévnek örvend a „gyümölcskarnevál” Nyíregyházán, Szenke-parti nagyvásár Penyigén, dió – lekvárfőző – tök fesztivál és a „Szatmári Fesztivál”. Ezen rendezvényeken keresztül javul Szatmár-Bereg ismertsége az ott élők megélhetési feltételei.

Az idegenforgalomhoz is köthető iskolateremtő tevékenysége a szakmenedzser képzés nyíregyházi beindításán keresztül. Közéleti tevékenysége szintén e két nagy téma – turizmus és földrajz – köré csoportosítható. A Falusi- és Agro Turizmus Országos Szövetségében alelnök. A megyei szervezet elnöke. Az Észak-alföldi Regionális Idegenforgalmi Bizottság alelnöke.

V. Geográfus, tanár és/vagy idegenforgalmi szakember?

Egy tudományhoz kapcsolódóan szükség van egyéb gyakorlati szakismeretekre adott probléma hatékony megoldásához. Ez Hanusz Árpád egyik erőssége. Geográfusi ismereteit szerteirányuló érdeklődése és tapasztalata által kiválóan alkalmazza az idegenforgalomban, annak is a falusi turizmus ágában. Közéleti tevékenységében is ez a hangsúlyos.

A fejezetcímben feltett kérdésre a pontos válasz tehát úgy hangzik, hogy geográfus tanár és idegenforgalmi szakember egyaránt.

[11] In: Szerencs és a Zemplén hegység /szerk.: dr. Frisnyák S. – Gál A./ Szerencs-Nyíregyháza 2003 pp. 285-297.
[12] Előadások a város újratelepítésének 250. évfordulóján /szerk.: dr. Frisnyák S./ pp. 213-223.
[13] In: Tanulmánykötet dr. Frisnyák Sándor 70. születésnapja tiszteletére, Nyíregyháza 2004 pp. 163-174
[14] In: Természettudományi Közlemények IV. NyF-TTK 2004 pp. 137-146.

Irodalomjegyzék

HANUSZ Á.: Szakmai önéletrajz 2005

HANUSZ Á.: Turisztikai fejlesztési lehetőségek a szerencsi kistérségben, In: Szerencs Tokaj-Hegyalja kapuja /szerk.: dr. Frisnyák S. – Gál A./ Szerencs 2005, pp. 323-340

HANUSZ Á.: A Falusi Turizmus minősítő rendszerének szabályzata az Európai Unióban, FATOSZ, Bp-2004, pp.3-18 Bevezetés, Alapfogalmak,

HANUSZ Á.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye turizmusfejlesztési koncepciója, /szerk.: Lengyel M./társszerző, Nyíregyháza 2002, pp.82-105

HANUSZ Á.: A Mohos-tó partjainál, In: Kállósemjén. Száz magyar falu könyvesháza Kht, /szerk.: Németh P./ társszerző Bp. 2002, pp.7-16

HANUSZ Á.: A Tisza és a Túr között, In: Szatmárcseke. Száz magyar falu könyvesháza Kht, /szerk.: Németh P./ társszerző Bp. 2002, pp.7-16

HANUSZ Á.: Idegenforgalmi helyzetkép az ezredfordulón. Adalékok a falusi turizmus és a kalandturizmus fejlesztésére Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, In: Természettudományi Közlemények I, Nyf-TTK /szerk.: Kókai S./, Nyíregyháza 2001, pp. 95-107

HANUSZ Á.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye természeti viszonya, In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Kézikönyve /szerk.: dr. Vincze I./ Ceba kiadó Miskolc-1998, pp. 19-25

HANUSZ Á.: A Felső Tiszavidék idegenforgalmi fejlesztése, különös tekintettel Kárpát-aljára In: Határon innen-határon túl, /szerk.: dr. Pál Á./ Szeged JGYTF-1996, pp. 275-287

HANUSZ Á.: Életmód vizsgálatok Rátkán In: Rátka. Egy német falu Tokaj-hegyalján, /szerk.: dr. Frisnyák S./ Rátka 1992 pp. 165-179

HANUSZ Á.: Nógrád megye földrajza, In: Budapest és a megyék földrajza, /szerk.: dr. Frisnyák S./ Tankönyvkiadó Budapest 1984, pp. 228-246

HANUSZ Á.: Kazincbarcika mezőgazdasága, In: Kazincbarcika földrajza /szerk.: dr. Frisnyák S./ Kazincbarcikai Városi Tanács 1978, pp. 273-308

HANUSZ Á.: A Zempléni-hegység kőzet, ásvány- és ősmaradvány lelőhelyei, Szomszédos területek, In: Zempléni-hegység turistakalauz /szerk.: dr. Frisnyák S./ B-A-Z megyei Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc 1978, pp. 42-46, pp. 47-52

TÓTH J. – TRÓCSÁNYI A.: Ki kicsoda a földrajzban? PTE-TTK-Földrajzi Intézet

„Arany emberek", Ágoston István műsora, Kossuth Rádió-Budapest, Vallási és Közművelődési Szerkesztőség, elhangzott: 2005. október 14. 20.05 h.

FTOSZ felterjesztés, „Pro Turismo Díj" 2002, készítette: dr. Kovács György Zoltán elnök

Kitüntetési javaslat a „Magyar Köztársasági Érdemrend tiszti keresztje" 2005. Részletes indoklás, készítette: dr. Kókai Sándor tszv. h.

MARKETING ÉS A GEOGRÁFIA

PAPP-VÁRY ÁRPÁD[1]

A marketing a tömegtermeléssel egyidejűleg vált fontos, a termelést fokozó, a fogyasztást segítő tevékenységé. A földrajzban a turizmus felvirágzásával jutott egyre nagyobb szerephez. Hanusz Árpád a hazai turizmusföldrajz és azon belül különösen a falusi turizmus kimagasló képviselője, elévülhetetlen eredményeket ért el a tudományterület elméleti és gyakorlati művelésében. További munkájához sok sikert kívánva, saját tapasztalataimból, tanulságként, néhány térkép nem megfelelő marketing előkészítését szeretném ismertetni.

Történelmi világatlasz

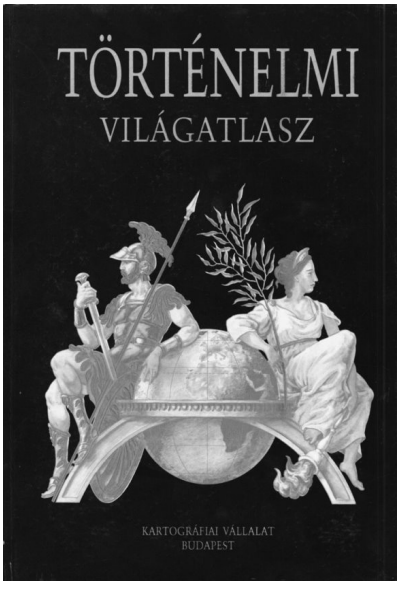

A földrajzot igazán csak térképekkel lehet megtanulni, de igaz ez a történelemre is. A világ nagyon sok országában, így hazákban is adnak ki iskolai oktatást segítő történelmi atlaszokat. A nagyközönség, a felnőttek történelmi érdeklődését azonban csak néhány országban (Németország, Nagy-Britannia, Franciaország) elégítik ki történelmi világatlaszokkal.

A Kartográfia Vállalat belevágott egy, a külföldi, Európa centrikus történelmi atlaszoktól eltérő, az egész világ történelmét arányosan feldolgozó atlasz készítésébe. A megjelent atlaszt (1991) később több külföldi recenzió is korszerű, egyedi, szép kiadványnak értékelte.

Az atlasz borítóját Felvidéki András grafikus művésszel terveztettük meg. Sötétkék háttéren arany színben a háború és a béke görög istenei támaszkodtak egy földgömbre. Az elegáns, a témára jól utaló ábrázolás tetszett a vállalati szerkesztőbizottságnak és a munkatársaknak is. Az atlasz mégis alig fogyott. Az ok keresése kimutatta, mi pont akkor terveztünk egy szolid címlapot, amikor nyugati mintára a harsány színű, vad, figyelemfelkeltő hatású grafikákkal borított címlapok jöttek divatba. A kirakatokban a Kartográfiai Vállalat egyhangú borítója teljesen elveszett az élénk színű kiadványok között.

[1] Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, pappvary@t-online.hu

Az atlasz lassú fogyása után megújítottuk, élénkebb színűvé tettük a címlapot. Az atlasz második kiadásának (1997) sikere jól jelezte a korábbi borító figyelmet nem keltő kivitele volt az oka az alacsony eladási példányszámnak.

Európa autóatlasza

A Történelmi világatlasz történetéhez hasonló Európa autóatlaszának a története. Az 1976-ban megjelent atlasz 1990-ig évente megjelent. A kézi munkával szerkesztett, rajzolt, filmen lévő térképeket egyre nehezebb volt javítani ezért tartalmuk kezdett elavulni. Az atlasz számítógépes változatának elkészítése költséges, időigényes befektetés lett volna.

Az alkalmi térképimportőrök ebben az időben kezdték a piacot elárasztani a nyugati nagyméretű autóatlaszokkal. Az autóatlaszokon feltüntetik a kiadás évét és az azt követő évet is. A második év végén, a harmadik év legelején a megmaradt példányokat bezúzzák, mert már megjelenés előtt áll az új kiadás. A bezúzásra szánt példányokat a magyar kereskedők fillérekért megvették, és itthon hozták forgalomba. Elgondolásuk az volt, a nagy termék megfogja a vevőt, az egy-vagy két évvel korábbi évszám nem fogja zavarni. A nagy tömegű import atlaszt látva, saját atlaszunk kiadását leállítottuk. A nagyméretű atlaszok kezdeti nagy forgalma hamar elapadt. Az akkor még zömében kisebb autók térképtartóiba nem fértek be az óriási atlaszok. A hátsó csomagtetőn való tartás, pedig a használatot nehezítette. Hamarosan újból igény lett az általunk már elavultnak hitt, forgalomból kivont, kis formátumú Európa autóatlaszra.

Az új országneveket és az autópályákat javítottuk és új borítóval jelentettük meg az atlaszt. A borítón az egyik kollega még Jugoszláviában, saját autójáról készült fotóját helyeztük el. A Lada típusú autó nem bizonyult jó reklámnak. A vevők azt gondolták, ha ilyen régi autó van a címlapon, milyen régi lehet a térképek tartalma is. A címlap lecserélésével az egyszer már megszüntetésre ítélt mű pár évig ismét eladhatóvá vált. 2003-ban aztán ismét új címlappal, de már teljesen megújított tartalommal, változatlan nagyságban megjelent egy tartalmilag is új atlasz.

Máriapócs térképe

1991 augusztusában II. János pápa hazánkba látogatott. Máriapócson misét celebrált és beszédet mondott. Az újságok óriási tömegek látogatását jósolták az esemény színhelyére. A cég néhány dolgozója lelkesen javasolta Máriapócs térképének villámgyors elkészítését. Indokaik között volt, hogy még sohasem jelent meg Máriapócsról térkép, a nagy esemény után is egy darabig az átlagnál több turistát vonzó hely lesz. Elfogadtuk a javaslatot. A térkép szinte napok alatt elkészült. Melléktérkép mutatta a szabadtéri oltár környezetét.

Három térképterjesztő munkatárs leutazott a helyszínre, a nemcsak tájékoztatási eszköznek, hanem emléknek is szánt térképek eladására. A rendezvény végén kiderült óriási tömeg volt, de csak pár térképet sikerült eladni. Az ok, hogy a látogatók többsége Kárpátaljáról, Felvidékről, Erdélyből átlátogató magyar volt, akiknek még vízre sem volt pénzük, nemhogy térképre.

Magyarország atlasza

A rendszerváltozás után a felsőoktatási intézmények földrajzi, de egyéb tudományterületek oktatói is jelezték, szükség lenne hazánk természeti viszonyait, gazdaságát bemutató atlaszra. Magyarország nemzeti atlasza a rendszerváltozás előtti évben (1989) jelent meg, de 1980. évi népszámlálási és gazdasági adatokat tartalmazott. A kérésnek engedve belevágtunk az atlasz kiadásába. Az atlasz tartalmát egyetemi oktatókból álló szerkesztőbizottság alakította ki, az egyes térképek szerkesztését 21 szaklektor segítette.

A géppapír méreténél nagyobb, 23,5 x 33 cm nagyságú atlasz, 108 térképoldalon szemléltette hazánkat. Sok témánál az ábrázolás az egész Kárpát-medencét felölelte. A hazai gyakorlatban új témának számított a környezet állapotának, a roma népességnek, a bankhálózatoknak, a kistérségeknek, a történelmi egyházak területi beosztásának, az 1990., 1994., 1998. évi választások kerületi eredményeinek, az Európa Uniónak a bemutatása. Az atlasz készítésénél arra gondoltunk, a határokig terjedő ábrázolással szemben az egész Kárpát-medence és új, korábban nem szemléltetett témák, pl. egyházkerületek bemutatása kiváltja majd a közönség érdeklődését. Csalódnunk kellett. Az 1999-ben, karácsonyra megjelent atlasz alig fogyott. A nyári könyvvásáron, majd karácsonykor árleszállítással akartuk a vásárlói kedvet elérni. További kampány, vagy árcsökkentés, úgy gondoltuk már a cég hírnevét, egyéb termékei iránti bizalmat veszélyezteti. A megmaradt példányokat a határon túli iskoláknak ajándékoztuk.

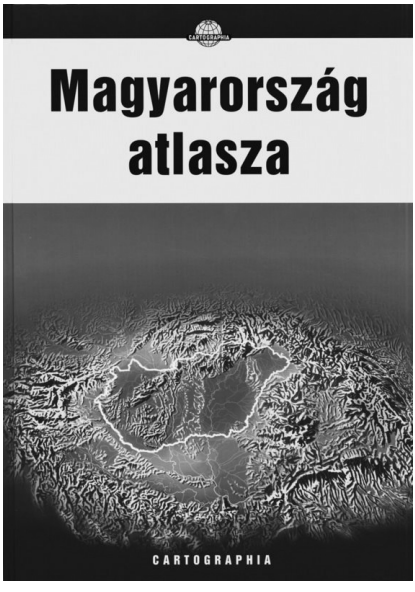

A legkülönbözőbb természeti, társadalmi, gazdasági témákat feldolgozó térképek értelmezését segítő, a térképek tartalmát kiegészítő, a használatot megkönnyítő magyarázatokat is elvártak volna a vásárlók. Feltehetően a különböző térbeli jelenségek megértését segítő magyarázó szövegek hiánya miatt álltak el a vásárlástól.

Verne Gyula hősei nyomában

Az 1997. évi frankfurti könyvvásáron, az ukrán kiállításon figyeltünk fel a fenti című atlaszra. Az atlasz nyolc Verne regény útvonalait szemléltette térképeken, a korabeli tudományos, technikai ismereteket, földrajzi felfedezéseket bemutató számtalan grafikával kísért leírással kiegészítve. Példaként említsük meg, hogy az Utazás a Holdba könyvben szereplő, az utasokat a Holdra repítő Columbiad nevű lövedék magassága és súlya (3,65 m és 5547 kg) majdnem azonos volt az 1969-ben Holdra szálló Apolló-8 méreteivel (3,60 m és 5621 kg).

Az itthoni kollegák telefonkérésre több tucat könyvüzletet meglátogattak. Tapasztalataikat telefonon jelezték. Hazánkban több kiadó jelentet meg Verne könyveket, különböző formában, sőt két kiadó Verne sorozat kiadásába kezdett. Az egyik a XX. század első két évtizedében a Franklin-társulat kiadásában megjelent könyveket adja ki fakszimile formában, de puha fedéllel. Egy másik kiadó keményfedelű sorozat kiadásával van jelen a piacon.

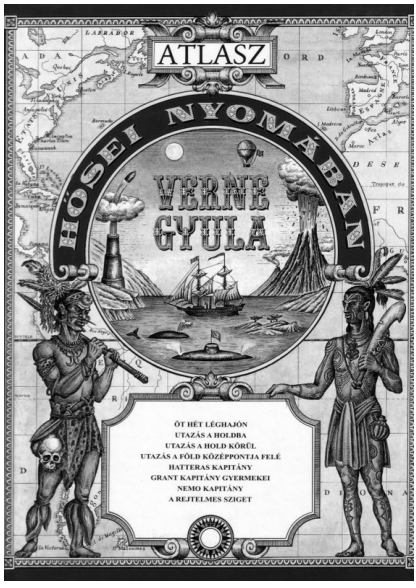

Gyermekkoromban én is faltam a Verne könyveket, nyomon követtem a hősök útját a könyvekben lévő térképek, vagy saját világatlaszom segítségével. Úgy gondoltam, ha ennyien olvasnak Vernét, akkor azok egy részét az útvonalak térképi bemutatása is érdekli. Ez később naivnak bizonyult elképzelés volt. A látottak alapján levont felületes piaci ismeret alapján kezdtünk tárgyalni a könyv átvételéről az ukrán kiadóval.

Az ukránok 12 színű nyomtatással állították elő a könyvet, az akkor már rég óta használt négyszínű eljárás helyett. Mi jeleztük a magyar kiadáshoz négyszínűre, fogjuk átdolgozni filmjeiket. Gyorsan jött a válasz, az átdogozott filmekért cserébe, megkapjuk a kiadás jogát.

A nagyon szép kivitelű könyv 1999-ben jelent meg. Hamar kiderült, lehet, hogy sokan olvassák Verne könyveit, de a könyvben szereplő helyszínek térképi bemutatása, az események hátterének leírása nem nagyon érdekli a vernei utazások lelkes olvasóit.

Jeruzsálem térképe

A jeruzsálemi könyvvásáron meglepve tapasztaltuk csak az óvárosról és szűkebb környezetéről van latin betűs térkép. Héber írású térképek vannak, de az ott élők szerint azok is sok helyen elavultak.

Az egyetem földrajzi intézete várostervezési feladatokhoz kidolgozott egy digitális térképet, a külföldi beruházásokra tekintettel, latin betűs változatban is. Az adatbázist turisták tájékozódását segítő térkép előállítása céljából nagyon kedvező áron átadták. Az új térkép forgalmazását az izraeli piacon a legnagyobb könyvterjesztő megígérte. Nyugati partnerink és a jordániai terjesztők közül több is jelezte, milyen példányszámban kívánják majd átvenni a térképet.

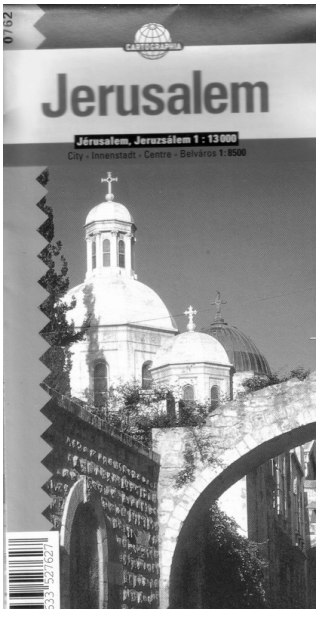

Az elkészült térképpel két év múlva, 1996-ban jelentünk meg ismét a jeruzsálemi könyvvásáron. Az új, egyéb termékeinkkel felkerestük Steinmatzky urat a legnagyobb izraeli könyv-terjesztőt. Sorban a kezébe adtuk új térképeinket. A Jeruzsálem térképet megnézés nélkül félredobta. Felvettük a térképet és ismét a kezébe adtuk. Ismét félredobta.

Miért nem nézi meg? Ez egy teljesen új, pontos térkép.

Ez egy keresztény térkép, volt a kurta válasz.

Döbbenten néztünk. A térkép címlapján tényleg egy keresztény templom, a Jézus sírja fölé emelt templom volt. Talán ez a térképünk mutatta a legjobban mi mindenre, kell figyelnie egy marketingesnek egy termék forgalomba hozásakor.

*

Téves döntéseinkből levonható tanulság, hogy a marketing tudomány eredményeit tudatosan fel kell használni a piaci döntéseknél, azaz a vevő fejével kell gondolkodni, vizsgálni kell a megcélzott réteg anyagi helyzetét stb. Talán a legfontosabb tapasztalat számunkra az volt, akármilyen pontos, a legfrissebb változásokat is tükröző egy térkép a vevő mégis sokszor nem a tartalom, hanem a borító, a kötés, azaz a „csomagolás" alapján ítél és vásárol.

KEMPINGEZÉS AZ ÉSZAK-ALFÖLDI RÉGIÓBAN – GONDOLATOK POZITÍVAN

PETYKÓ CSILLA

1. Bevezetés

A tanulmány címének optimizmusa határozottan indokolt megközelítése a feldolgozásra kerülő témakörnek több okból is. Egyrészt azért, mert a szerzőnek az eddigi kutatásai alapján meggyőződésévé vált, hogy a kempingeknek, mint szálláshelyeknek és a kempingturizmusnak, mint turisztikai terméknek jövője van a turizmusban. Jövője van egyértelműen Európa sok országában, és vélhetően jövője van – a kép jelenleg bíztató –Magyarországon is. Ezt alátámasztják a turizmus keresletében megnyilvánuló azon változások, amelyek a vendégeknek az egyénre szabott, kellő individualitást, szabadságot, kötetlenséget biztosító szolgáltatások, valamint a természeti környezet iránti fokozott igényét mutatják. Jól érzékelhető továbbá abban a jelentős nagyságrendű vendégforgalomban, amely Európa kempinges hagyományokkal rendelkező országaiban tapasztalható.

Másrészt indokolt az optimista hozzáállás azon személy miatt is, akinek a tiszteletére kerül összeállításra a jelen kötet, és benne a jelen tanulmány. Bár a cikkben nem tisztem Hanusz Árpád professzor életútjának és tevékenységeinek méltatása, mégis, mivel oly sok mindent köszönhetek neki a saját életutamon, elengedhetetlennek tartom, hogy ily módon is kalapot emeljek mérhetetlen tudása és rendkívüli személyisége előtt. Megtiszteltetés számomra, hogy kollégái és barátai között lehetek.

A pozitív megközelítés és az optimizmus tehát az említett okokból szükséges velejárója tanulmányomnak.

Magyarország kempingjeinek, ill. azok turisztikai jellemzőinek vizsgálata során az Észak-alföldi régió több alkalommal is a figyelem előterébe került. Megmutatkozott a térség jelentősége a kapacitás és a vendégforgalom fejlődésében, valamint a szolgáltatások minőségének kiértékelése során egyaránt. Természetesen a régiót alkotó megyék eltérő jellemzőiknél fogva egymástól eltérő eredményeket hoztak a kutatásban. Mindhárom megyénél meghatározó jelentőségű volt azonban a kempingek területi elhelyezkedésében a természetes vízpartok jelenléte, valamint a nagyszámú termál- és gyógyfürdő vonzereje. Természetesen szükséges volt mindezek mellett a régiós adatok mögé nézni a tényleges folyamatok megismerése érdekében.

A kutatás elsődleges célja tehát az volt, hogy megmutassa, milyen jellemzőkkel bír napjainkban a kempingturizmus az Észak-alföldi régióban, valamint, hogy milyen területi eltérések tapasztalhatók a régión belül.

2. A kempingek fogadóképességének jellemzői

A kapacitás alakulása

Az Észak-alföldi régió három megyéjének kemping-kapacitása eltérő fejlődési ütemet követett a vizsgálati időszakban. Jász-Nagykun-Szolnok megye kempingjeinek száma és befogadóképessége már a ’90-es évektől figyelemre méltó nagyságrendet mutatott, és ennek eredményeként a megyék rangsorában többségében a 3. vagy 4. helyen szerepelt. *(Petykó Cs. 2010a)* Természetesen az itteni kínálat még így sem volt összehasonlítható a Balatont határoló megyék kemping-kapacitásával, azonban az ország többi területéhez mérten már valóban számottevő fogadóképesség kapcsolódik ehhez a megyéhez. Nagyságrendjét tekintve 1990-ben 5.482 férőhely, 2000-ben 7.182 férőhely, 2009-ben pedig 8.196 férőhely állt a vendégek rendelkezésére *(KSH 2011)*, amely adatokból az is megállapítható, hogy a Jász-Nagykun-Szolnok megye kempingjeiben mérhető kapacitás folyamatosan bővült napjainkig. Meg kell jegyezni viszont, hogy a bemutatott férőhelykínálat magában foglalja a megyének azokat a településeit is, amelyek Tisza-tó térségében találhatóak. Az Észak-alföldi idegenforgalmi régiónak ezek a települések nem képezik a részét, azonban a KSH adatbázisában idegenforgalmi régiókra vonatkozó adatok csak 2008-tól elérhetőek, a korábbi évek adatait tervezési-statisztikai régiós, illetve megyei területi bontásban tették közzé. Így az összehasonlíthatóság érdekében a megyei adatok váltak a jelen vizsgálat alapjaivá.

Hajdú-Bihar megye kempingjei nem mutattak hasonlóan látványos kapacitás-bővülést. A férőhely adatokból az látható, hogy a ’90-es években nagyságrendileg négyezer férőhely állt a vendégek rendelkezésére, amely fogadóképesség a 2000-es évek közepére ötezer férőhelyesre bővült. Ez a kínálat egészen 2008-ig hasonló méretű volt *(Petykó Cs. 2010a)*, azonban 2009-re jelentős csökkenés következett be. A részletes adatok szerint 1990-ben 3.931 férőhely, 2000-ben 3.960 férőhely, 2009-ben pedig már csak 3.420 férőhely *(KSH 2011)* várta a vendégeket Hajdú-Bihar megye kempingjeiben.

A régió három megyéje közül Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nyújtotta a korábbi években a legkisebb mértékű kemping-kapacitást. A megye kínálata a vizsgálati időszakban két határozott fejlődési lépcsőn ment át, először a ’90-es évek közepén, majd a 2000-es évek közepén duplázódott meg a kempingek befogadóképessége *(Petykó Cs. 2010a)*. Napjainkra azonban csökkenés mutatkozik a kínálatban, 2008-ról 2009-re több mint ezer férőhellyel lett kevesebb a megyei kempingek kapacitása. Az összehasonlításra kiválasztott években a következő volt a volt a férőhelyek nagyságrendje: 1990-ben 1.200 férőhely, 2000-ben 2.590 férőhely, és végül 2009-ben 4.275 férőhely *(KSH 2011)*.

Az *1. ábra* megmutatja a hazai kempingek területi elhelyezkedésének és kapacitásának jellemzőit 2009-ben, amelyen megfigyelhetőek az Észak-alföldi régió megyéinek ismérvei is. Látható, hogy a kempingek területi elhelyezkedését a vizsgált régióban egyértelműen meghatározzák a természetes vízpartok, valamint a termál- és gyógyfürdők. Az utóbbiak vonatkozásában külön ki kell emelni Jász-Nagykun-Szolnok megye kínálatát. A '90-es évek közepétől egészen napjainkig ez a megye biztosította az országban a legnagyobb férőhely-kapacitást, amelyet fürdők mellé, illetve közelébe települt kempingekben vehettek igénybe a vendégek. Ez a kínálat a 2000-es évek végére meghaladta itt a négyezer férőhelyet *(Petykó Cs. 2010b)*.

A minőségi jellemzők alakulása

A 2010 végéig hatályos jogszabályok alapján a hazai kempingek is 1* - 4* minőségi kategóriákba kerültek besorolásra. Az Észak-alföldi régió kempingjeinek osztályba sorolása alapján vizsgálható az egyes megyékben rendelkezésre álló szolgáltatások minőségi színvonalának alakulása.

Ebben a kérdésben elsőként Hajdú-Bihar megye kempingjeit kell kiemelni, mert a kínálat minősége az 1990-es évek elejétől kezdődően itt volt a legmagasabb. Ez főként a 3* kategóriájú férőhelyek magas részarányában mutatkozott meg, de 2008-tól már 4* minőségi besorolású kempinggel is rendelkezik a megye. Sajnálatos viszont, hogy az utóbbi években a magasabb kategóriájú kempingek férőhely-aránya csökkent a teljes kínálaton belül *(Petykó Cs. 2010a) (2. ábra)*.

Jász-Nagykun-Szolnok megye kemping-kapacitásának minősége a '90-es években folyamatos javulást mutatott, emelkedett a 3* kapacitású férőhelyek részaránya, és a régióban elsőként, már 1995-ben megjelent a 4* minőség is a kínálati palettán. 2000-től kezdődően a 4* kapacitás ugyan növekedett még, de a 3* és 4* kapacitás együttes aránya már csökkenésnek indult, és bár csupán néhány százalékkal, de 2008-ig részarányuk tovább fogyott *(Petykó Cs. 2010a)*. 2009-re mutatkozott meg egy pozitív változás, a magasabb minőségi besorolású férőhelyek részaránya ismét növekedni kezdett. *(2. ábra)*

A vizsgált időszakban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kemping-kínálata mutatta a leglátványosabb javulást, 1990-től 2008-ig folyamatosan növekedett a 3* minősítésű férőhelyek részaránya a megye összes kapacitásán belül. Ezzel együtt is azonban még mindig igen alacsony itt a magas kategóriába sorolt férőhelyek mennyisége *(Petykó Cs. 2010a)*, és 2009-re ez a pozitív folyamat egy kicsit meg is torpant. *(2. ábra)*

2009-re egyelőre a régió egyik megyéje sem érte el kínálata minőségével az országos átlagot. *(2. ábra)*

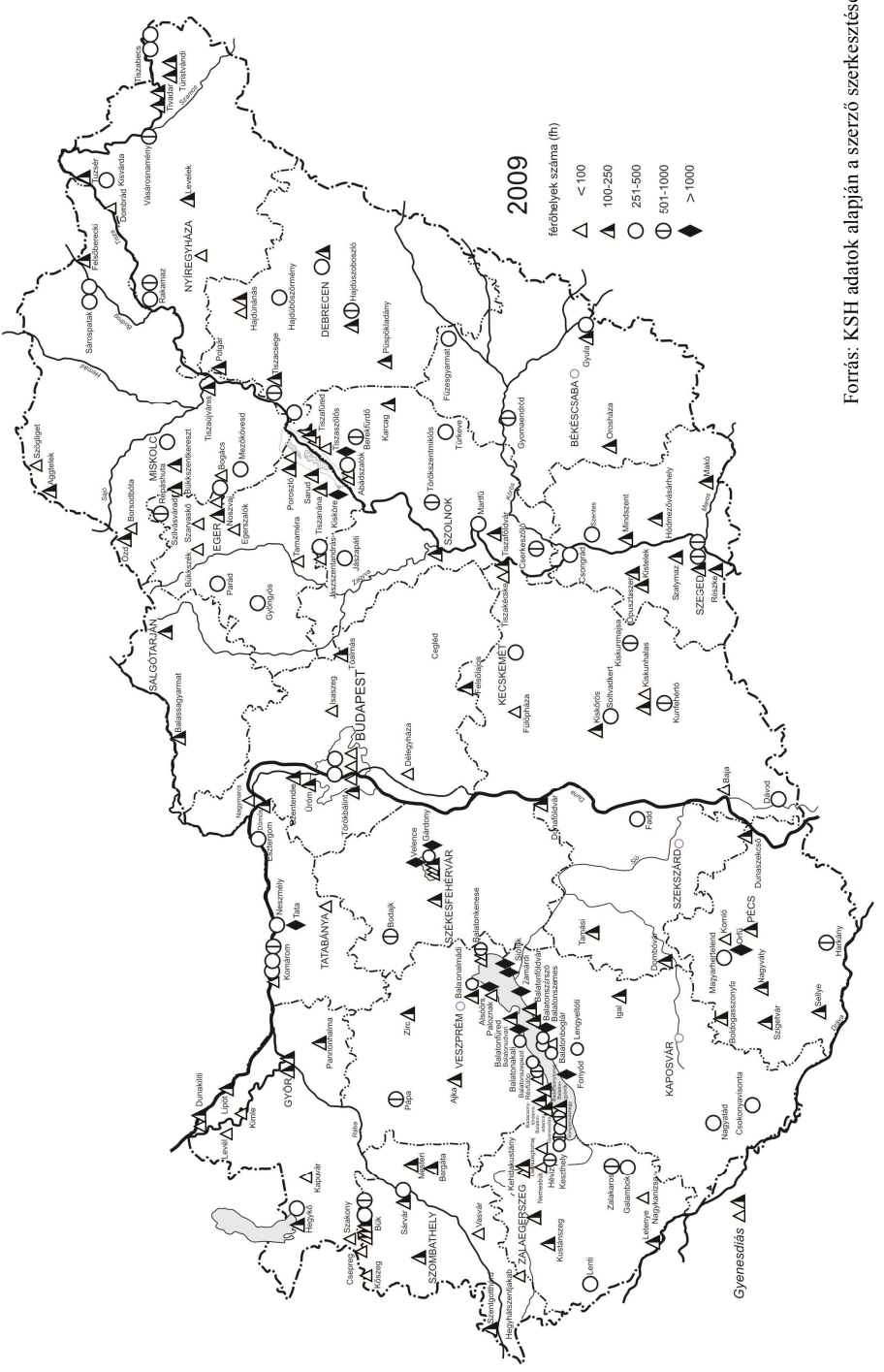

Forrás: KSH adatok alapján a szerző szerkesztése

1. ábra. A hazai kempingek területi elhelyezkedése és kapacitási jellemzői, 2009

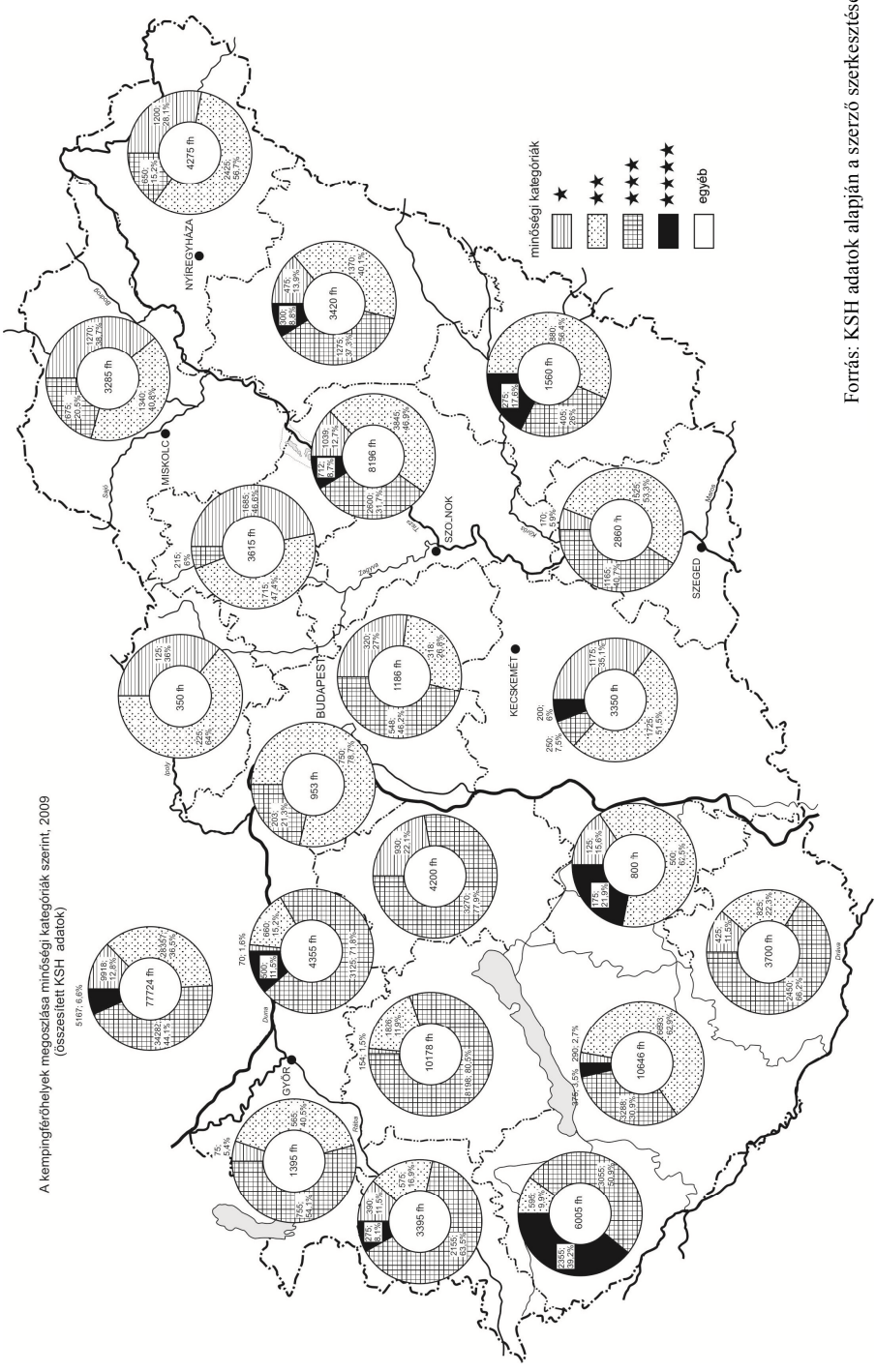

Forrás: KSH adatok alapján a szerző szerkesztése

2. ábra. A hazai kempingférőhelyek minőségi jellemzői, 2009

3. A régió kempingjeinek vendégforgalma

Vizsgálva a hazai kempingek vendégforgalmának területi megoszlását, megállapítható, hogy 2000 és 2009 között az Észak-alföldi idegenforgalmi régióban realizálódott a vendégéjszakák 8,7-12,3%-a, ami nagyságrendileg évente közel kétszázezer vendégéjszakát jelent *(Petykó Cs. 2010a, KSH 2011)*. Ezzel a teljesítménnyel a régió a Balaton és Nyugat-Dunántúl után a harmadik legmagasabb vendégforgalmi mutatót tudja felmutatni. Úgy vélem, hogy a Balaton régióval nem lehet egyik régió kempingjeinek kapacitását és vendégforgalmát sem összehasonlítani. Ezt a régiót az adottságai, az ottani kempingezés tradíciója, valamint a hagyományosan ott összpontosuló vendégforgalom egyértelműen egyeduralkodóvá teszik a hazai kemping-kínálatban is. Mindemellett azonban igen pozitív kép az Észak-alföldi régió vonatkozásában az, hogy a kempingek vendégéjszakáinak száma alapján felállított régiós rangsorban közel tíz éve a harmadik helyet foglalja el. Az adatokból az is megállapítható még, hogy ennek a tíz évnek a második felében a vendégforgalom a régióban immár enyhe növekedést mutat. *(1. diagram)*

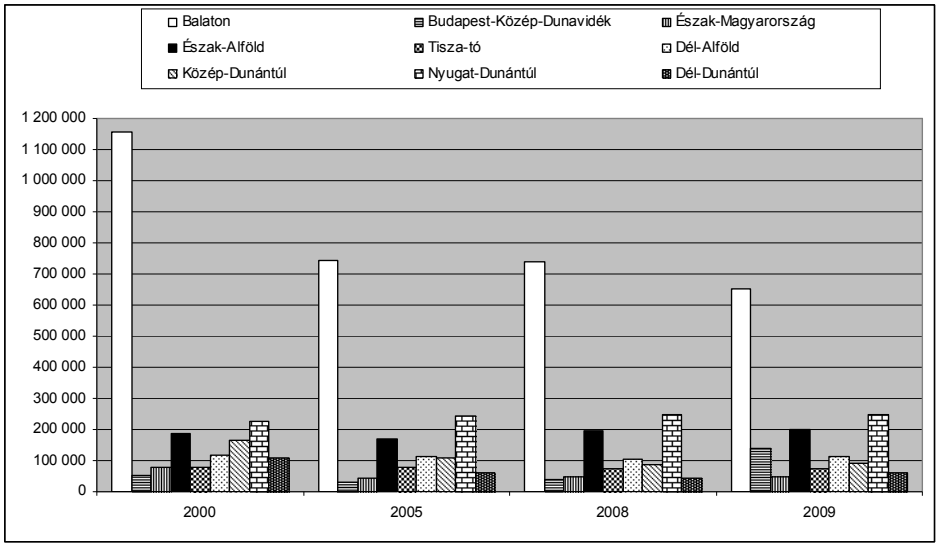

Forrás: KSH adatok alapján a szerző szerkesztése

1. diagram. A hazai kempingek vendégéjszakáinak megoszlása az idegenforgalmi régiókban, 2000-2009

Amennyiben a megyék kempingjeinek vendégforgalmát önállóan is megvizsgáljuk, akkor az adatok azt mutatják, hogy az Észak-alföldi régió három megyéjéből Jász-Nagykun-Szolnok megye vendégforgalma emelhető ki az összehasonlításban. A kempingek vendégéjszakáinak területi megoszlása alapján

kialakult sorrendben Jász-Nagykun-Szolnok megye 1990 és 2009 között többségében az ötödik helyet foglalta el. Az első két helyezett a már korábban megfogalmazottak alapján Somogy és Veszprém megyék voltak, a harmadik helyen Zala megye állt, a negyedik helyen pedig a ’90-es évek elején Baranya megye, majd 1995-től Vas megye szerepelt a rangsorban *(Petykó Cs. 2010a)*. Ezek az adatok természetesen alátámasztják a régiók vendégforgalmára vonatkozó korábbi elemzés eredményeit.

A régió megyéi egymáshoz viszonyított vendégforgalmának vizsgálatakor szintén Jász-Nagykun-Szolnok megye kempingjei emelkednek ki. Ide kötődik a legmagasabb vendégforgalom, és bár 2001 óta láthatóan csökkent a vendégéjszakák száma, pozitív változás, hogy az utolsó három évben ez a csökkenés megállt. Hajdú-Bihar megyében is hasonló volt a helyzet, de a 2001-ben megindult csökkenés itt 2006-tól növekedésre váltott át. A legalacsonyabb vendégforgalmat Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kempingjeiben mérték, de ebben a megyében a vendégéjszakák számának csökkenése később kezdődött el és jóval kisebb mértékű volt a másik két megyéhez képest, valamint a vendégadatokban itt már 2005-ben enyhe növekedés mutatkozott meg. *(2. diagram)*

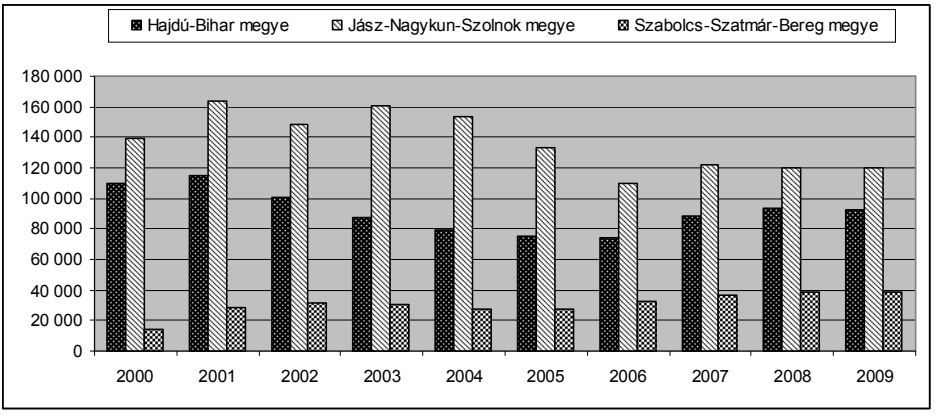

Forrás: KSH adatok alapján a szerző szerkesztése

2. diagram. A kempingek vendégéjszakáinak száma az Észak-alföldi régióban, megyénkénti bontásban, 2000-2009

A vizsgált terület vendégforgalmának belső összetételét nagyrészt a kemping-kínálat jellemzői határozzák meg. Azokban a megyékben, amelyekben magas a termál- és gyógyfürdők mellé települt kempingek kapacitása, főként a külföldi vendégek forgalma számottevő. Így van ez Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megyében is, azzal a különbséggel, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyében a ’90-es évek közepéig a belföldi vendégforgalom volt a jelentősebb, és csak 1996-tól lett magasabb a külföldi vendégéjszakák száma, míg Hajdú-Bihar megyében már a ’90-es évek elejétől a külföldi vendégforgalom dominált

(3-4. diagram). Az a lényeges jellemző is szemmel látható viszont, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megye kempingjeiben a külföldi és a belföldi vendégek vendégéjszakáinak száma között nincs olyan nagymértékű eltérés, mint Hajdú-Bihar megyében, ahol két évtizede a külföldi vendégéjszakák számossága a meghatározó. Jász-Nagykun-Szolnok megye vendégforgalma sokkal kiegyensúlyozottabb, a vendégadatok magasabb értékei a belföldi vendégek erőteljesebb jelenlétének is köszönhető.

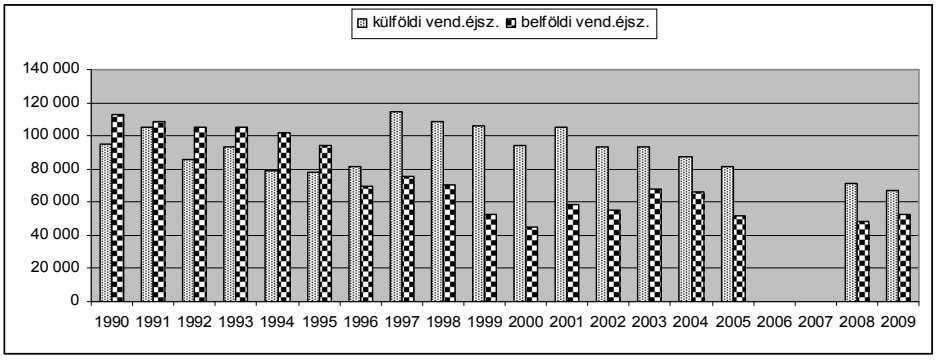

Forrás: KSH adatok alapján a szerző szerkesztése

3. diagram. A kempingek vendégéjszakáinak összetétele Jász-Nagykun-Szolnok megyében, 1990-2009

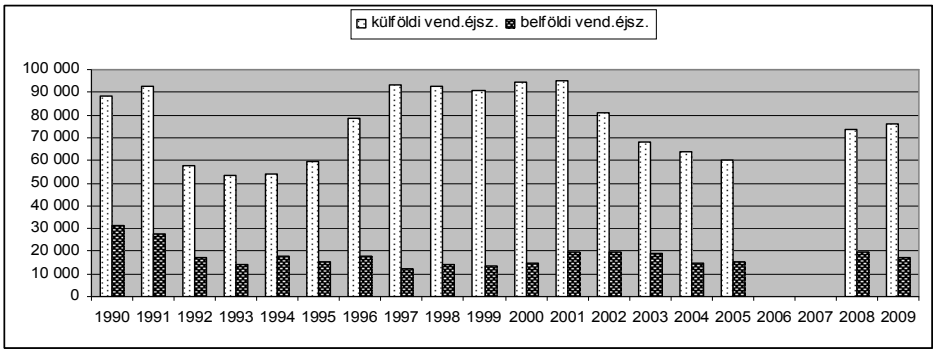

Forrás: KSH adatok alapján a szerző szerkesztése

4. diagram. A kempingek vendégéjszakáinak összetétele Hajdú-Bihar megyében, 1990-2009

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében egyértelműen a belföldi turisták játszanak vezető szerepet a ’90-es évektől napjainkig *(Petykó Cs. 2010a, KSH 2011)*. S bár az nem kérdéses, hogy a három megye közül ebben a legalacsonyabb a vendégforgalom, mégis szembetűnő, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kempingjeinek belföldi vendégforgalma nagyobb, mint amilyen vendégéjszaka

értékeket Hajdú-Bihar megye kempingjeiben regisztráltak. Ez a régióban mindenképpen említésre méltó és tartósan érvényesülő jelenség. Örvendetes tény ezen kívül Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az is, hogy a belföldi vendégek forgalmában az utóbbi években erőteljesebb növekedés tapasztalható. *(4-5. diagram)* Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a turisztikai szakemberek mindig is lényegesnek ítélték a belföldi turisták számának növelését, és ennek érdekében különleges megoldásokkal is próbákat tettek. Ilyen elképzelés volt a kempingezéshez kapcsolódóan, hogy a falusi turizmus vendégházainál lehetővé tegyék a sátorozást és a lakókocsik leállítását az udvaron belül, biztosítva a lakókocsi működéséhez szükséges infrastrukturális hátteret *(Hanusz Á. 2009)*. Ez a kísérlet ugyan nem vált általános gyakorlattá, de az elképzelés azt mutatja, hogy a szakemberek felfigyeltek a lakókocsikkal az utakat járó turisták számának növekedésére, valamint a keresleti igények és trendek alakulására.

(A *3-5. diagramokon* a két év hiányzó adatai sajnos a KSH publikált adatbázisában jelenleg nem érhetők el.)

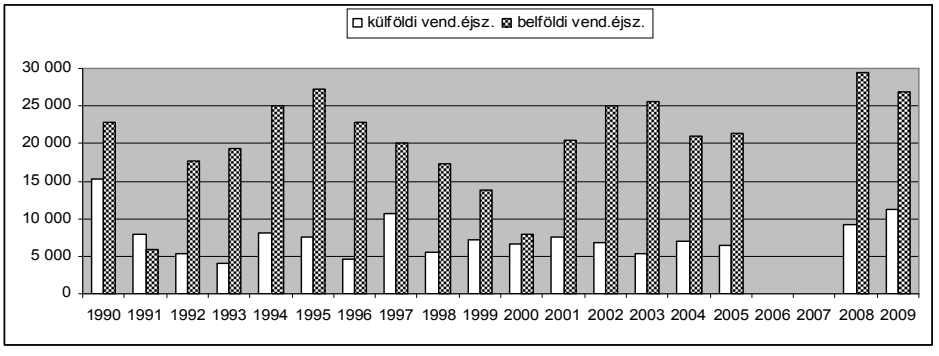

Forrás: KSH adatok alapján a szerző szerkesztése

5. diagram. A kempingek vendégéjszakáinak összetétele Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 1990-2009

Az Észak-alföldi régió kempingjeinek szempontjából az is egyértelműen pozitív jelenség, hogy a régió turizmusával kapcsolatos elemzésekben a szakemberek megjelenítik a kempingekhez kötődő ismérveket is. Sőt, eltérően a hazai általános gyakorlattól, a kempingeket, pontosabban a specializálódott termál- és gyógykempingeket számba veszik az egészségturisztikai kínálat részeként. *(Katona I. 2010)*

A régióban üzemelő kempingek vendégforgalmának elemzése tehát azt mutatja, hogy mindhárom megyéjének megvan a maga sajátossága a kínálatában, megvan a jellemző vendégköre, amelyre alapozhatja a fejlesztéseit, a kedvező folyamatok folytatásához feltétlenül szükséges lenne azonban intézkedéseket tenni a vendégek számának növelésére.

4. A kempingek specializációja

A keresleti trendek alakulását követve, a kempingek fejlődésének során különböző típusú kempingek alakultak ki. Ezek egy-egy jól körülírható igényekkel rendelkező keresleti szegmenset céloznak meg, melynek igényei a kemping szakosodása révén könnyebben és jobban kiszolgálhatók. Ez a specializálódási folyamat jól megfigyelhető az Észak-alföldi régió kempingjeiben is.

A régió földrajzi adottságainak köszönhetően a kempingek többsége a termál- és gyógyfürdők vendégeire szakosodott. A 2009-es adatok alapján a legtöbb Jász-Nagykun-Szolnok megyében, ez jelenleg 11 kemping, aztán Hajdú-Bihar megyében 9 kemping, és elgondolkodtató, hogy milyen kevés egység települt fürdő közelébe Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, mindössze 1 kemping *(1. ábra)*.

A második lényeges telepítési tényezőt és egyben specializációs lehetőséget a természetes vízpartok jelentik a régióban. A legtöbb, azaz összesen kilenc kemping Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében települt közvetlenül a Tisza, a Túr, vagy valamely horgásztó partjára, és még további három található valamelyik természetes vízpart közvetlen közelében. Jász-Nagykun-Szolnok megyében négy kemping helyezkedik el vízparton és további négy valamely vízpart közelében. Hajdú-Bihar megyében pedig két vízparti kemping található. Ezeknek a kempingeknek egy része a horgászokra szakosodott, illetve számukra kínálnak szolgáltatásokat. Másik részük a vízi túrázók által preferált helyszínt biztosít *(1. ábra)*.

Jelenleg a régióban ez a két specializáció jelenik meg a kempingek kínálatában. Tekintve azonban a földrajzi adottságokat és a régió további kínálati elemeit, a kempingek üzemeltetőinek érdemes lenne elgondolkodniuk a kerékpáros turisták és a lovas sportokat folytatók számára nyújtható szolgáltatásokról is.

5. Összegzés

A kutatás során egyértelműen megállapítást nyert, hogy az Észak-alföldi régióban a kempingturizmus az előzetes várakozásokhoz képest jelentősebb szerepet játszik. Igazolta ezt a rendelkezésre álló magas kapacitás, valamint a kempingekben mérhető vendégforgalom nagysága is. A vizsgálatok arra is ráirányították a figyelmet, hogy a régiót alkotó három megye a kempingezési jellemzőkben eltéréseket mutat. A legtöbb kempinggel, a legnagyobb kapacitással és vendégforgalommal Jász-Nagykun-Szolnok megye rendelkezik. Napjainkra a férőhely-kapacitásban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye megelőzte Hajdú-Bihar megyét, azonban a vendégéjszakák számában fordított a sorrend közöttük. Megállapítható volt továbbá az is, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megye és Hajdú-Bihar megye kempingjeit főként a külföldi turisták látogatják, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kempingjeiben a belföldi vendégek száma a kiemelkedő. Kedvező folyamat mutatkozik abban is, hogy a régió kempingjeinek összesített vendégforgalma enyhe növekedést mutat. A kemping-kínálat minő-

ségi jellemzői még javításra szorulnak, de ezen a téren is tapasztalható fejlődés, hiszen növekedett a térségben a 4*-os kempingek száma. Nyomon követhető a régióban a kempingek specializálódásának folyamata is, amely elősegíti az adott vendégkör igényeinek minél jobb kielégítését.

A végső pozitív képet tehát a következő tényezők eredményezik:

- a régió országos szinten is jelentős vendégforgalmat tudhat magáénak, amelynek volumene enyhén növekszik;
- az utóbbi néhány év vonatkozásában a régió két megyéjében növekedett a vendégforgalom, Hajdú-Bihar megyében a külföldi, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a belföldi vendégéjszakák száma emelkedett;
- a régió két megyéjében növekedett a férőhely-kapacitás;
- fejlődés mutatkozik a régió kempingjeinek minőségi jellemzőiben, amely folyamatot tovább javíthatja az egyes egységek specializációja.

Összességében a kutatás azt az eredményt hozta, hogy az Észak-alföldi régió kempingjeivel kapcsolatos előzetes optimista megközelítés indokolt volt, a térség a hazai kempingturizmus egyik jelentős helyszíne már ma is, és a számadatokban is megmutatkozó fejlődés azt igazolja, hogy a régió megyéiben a kempingek fejlesztése lényeges szempont kell hogy legyen.

A régióban olyan kempingeket kell kialakítani, amelyek eleget tesznek a társadalmi változások során kialakult új elvárásoknak, amelyek a specializálódás révén egyénre szabott, minőségi szolgáltatásokat nyújtanak a kempingekre jellemző kötetlen életforma biztosítása mellett.

Felhasznált irodalom

HANUSZ Á. 2010: *Kemping szolgáltatások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében*, interjú 2009. május 8.

KATONA I. 2010: Turisztikai innováció az Észak-alföldi régióban – A kínálati oldal tíz éve. *Turizmus Bulletin*, XIV. évf. 1-2. szám, pp. 51-53.

KSH 2011: Tájékoztatási adatbázis. Turizmus, vendéglátás, Szálláshely-szolgáltatás. Letöltve: 2011. január 8. http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/themeSelector.jsp?page=2&szst=OGA

PETYKÓ CS. 2010a: *Kempingturizmus Magyarországon*. Petykó Cs. Budapest, 193 p.

PETYKÓ CS. 2010b: Az egészségturizmus speciális helyszínei: a termál- és gyógykempingek. *Turizmus Bulletin*, XIV. évf. 4. szám pp. 29-33.

AZ ÓKORI AQUINCUM VÍZFOLYÁSAI ÉS KARSZTFORRÁSAI

SCHWEITZER FERENC*

Az ásatások, a fúrások, az irodalmi adatok értékelése alapján a terület rendkívül gazdag volt vízfolyásokban és karsztforrásokban. Az egykori Duna-medrek és fattyúágai által kialakított geomorfológiai formakincs – a teraszszigetek, zátonyszigetek – a települések, az utak, hidak stb. hordozói. Az akkori medrek, holtágak és fattyúágak természetesen a jelenlegitől lényegesen eltérő vízrajzi hálózatot mutattak. A Duna jobb partján, a mai Mocsárosdűlő, Filatorigát, Kaszásdűlő városrészek vonalában észak-déli irányban kimutatott medrek a római kort megelőzően a főmederrel kommunikáló vízfolyások voltak *(1. ábra),* akárcsak az árvizek alkalmával a Pesti-síkság mederhálózata *(Alföldi L. 1979)*.

A Duna fő- és mellékágai által közrefogott szigetek – helyzetükből adódóan – alkalmasak voltak jégtorlaszok kialakítására. A visszaduzzasztott víz áradásával nagy pusztítást végezhetett, és a Duna a régi medreit is visszafoglalhatta. Több ásatáson és feltárásban – például a római kori helytartói palota esetében is – megtalálhatók az ilyen nagy vízhozamú áradások által lerakott 10-30 cm vastag kavicsos, homokos üledékek a régészeti kutatóárkok metszetfalaiban.

A földtani-geomorfológiai szelvények, a Duna bal partján elhelyezkedő szigetek, az Ős-Rákos-patak torkolati szakaszának és hordalékkúpjának a mai medertől keletebbre való elhelyezkedése arra utalnak, hogy a Duna egyik, talán nagyobb főága a mainál keletebbre, Káposztásmegyernél, a jelenlegi Óceán-árok helyén volt *(Kérdő K. – Schweitzer F. 2010)*.

A békásmegyeri Mocsáros és az Óceán-árok között alakultak ki azok a szigetek, amelyeken késő neolitkori, rézkori, bronzkori, ókori és később középkori települések helyezkedhettek el. Felmerül annak a lehetősége is, hogy a római kori Margit-sziget felső része és a Fürdő-sziget kapcsolatban állhattak egymással bizonyos időszakokban.

Az 1818-ban *Motsy G.* által készített kéziratos felmérés *(2. ábra)* is azt sugallja, hogy a Duna sodorvonala a római kor előtti egységes Margit-sziget északi harmadát elroncsolta. A későbbi Fürdő-sziget megmaradását az segítette elő, hogy felszínét édesvízi mészkő védte a folyó további eróziós hatásaitól. A Fürdő-szigetet a hajózási útvonalak biztosítására 1872 és 1875 között elkotorták, de a helyén még a mai napig is szökevényforrások fakadnak.

* Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, 1112 Budapest, Budaörsi út 45. E-mail: schweitf@mtafki.hu

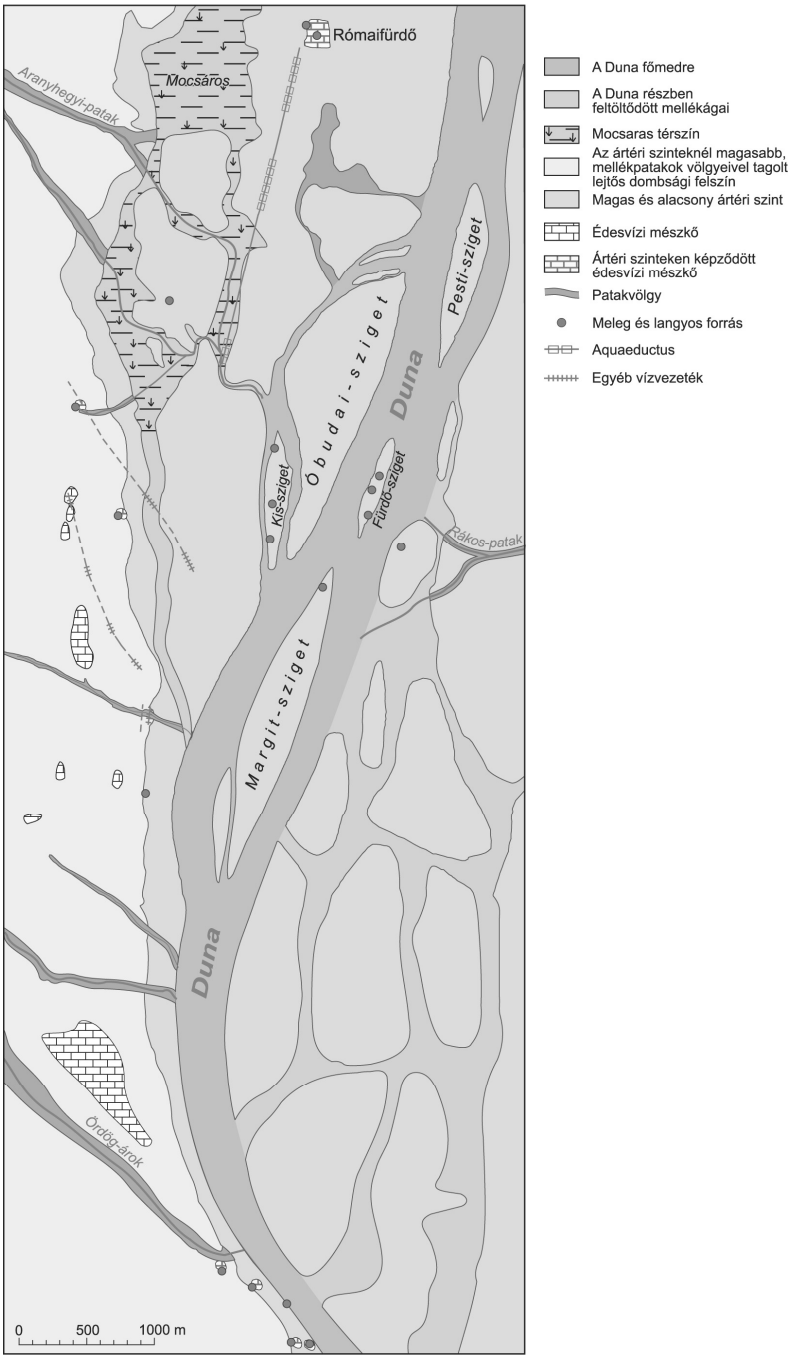

1. ábra. Aquincum tágabb környezetének vízrajzi térképe a római korban (Szerk:. SCHWEITZER F. – BALOGH J. 2009)

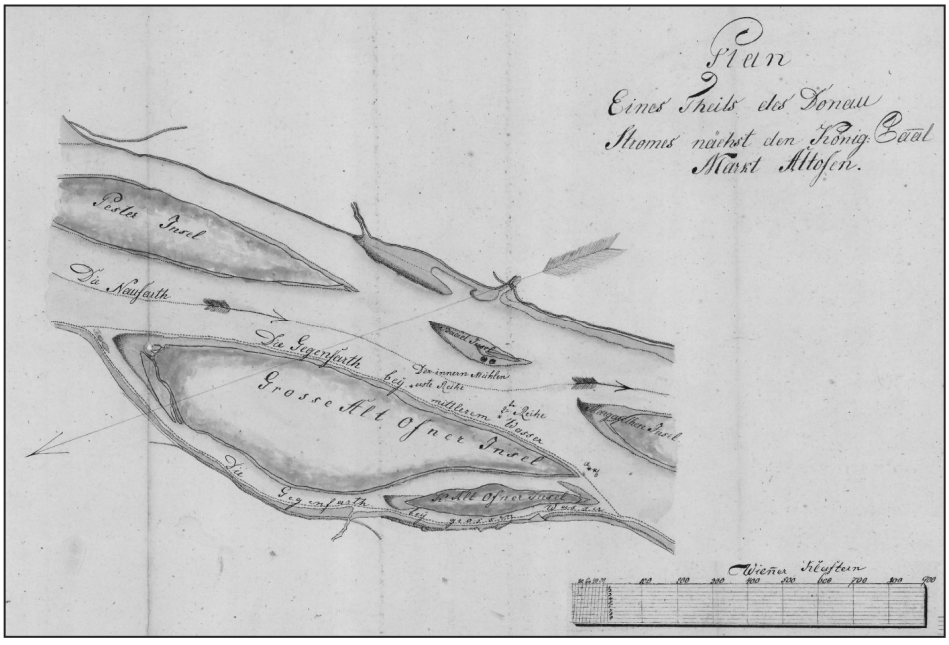

2. ábra. A Duna Óbuda melletti szakaszának kéziratos térképe (MOTSY G. 1818). A zátonyok helyzete a Margit-sziget és a Fürdő-sziget esetleges római kor előtti kapcsolatára enged következtetni. Forrás: MOL Helytartótanácsi térképek, S 12 Div 13 No 483.

A Fürdő-szigetet a Duna eróziójától megvédő vastag, sárgásfehér édesvízi mészkőről *Szabó J. (1857)* közöl leírást. Hasonló morfológiai helyzetben keletkezett forrásüledékek kerültek elő a Szőlőkert utcai ásatás során is *(1. kép)*. A mészkő által megóvott Fürdő-szigeten keresztül vezetett az a római kori híd is, ami kapcsolatot teremtett a katonaváros és Transaquincum között.

A római kor kedvező telephelyi adottságai között tartjuk számon az akkor is működő melegvizű forrásokat és forráscsoportokat *(1. ábra)*, amelyek részben a dunai teraszos síkokon (Rómaifürdő) és zátonyszigeteken törtek a felszínre, részben a hegység és a síkság találkozásánál fakadtak (Árpád-forrás, Attila-forrás, továbbá a Rudas, a Császár és a Lukács fürdők forráscsoportjai). A melegforrások nagy száma a települések életében azért is jelentős volt, mert vizük télen sem fagyott be.

A víz eredetét, származását tekintve primer karsztvíz. A források száma megközelíthette a 200-at. Néhány forráscsoportban (pl. a József-hegy előterében fakadóknál) az 1850-es években megközelítően 45-50 forrásfeltörést jegyeztek fel, de a Margit-sziget északi végén is nagyszámú karsztforrás fakadt, nem is beszélve a szökevényforrásokról (Margit-sziget nyugati partvonala, Gellért-hegy, Erzsébet híd és Szabadság híd közötti szakasz, Batthyány tér környéke) *(Schafarzik F. 1920) (2. kép)*.

1. kép. Karsztforrás-feltörés által a homokfelszínen kivált, 1-2 cm vastag bordázattal képződött sárgásfehér színű forrásüledékek a Szőlőkert utcai feltáráson. A felszínt a későbbi temetkezési hely sírjai vágják át. (Budapest, III. Szőlőkert u. 1.) ZSIDI Paula ásatása 1998. Fotó: KOMJÁTHY Péter

2. kép Szökevényforrások a Gellért-hegy lábánál. Kisvíz idején jól látható a kiálló sasbérc maradványa, amiből a meleg vizek fakadnak. Fotó: POÓR István

Hasonló helyzet lehetett Rómaifürdőn is *(3. ábra),* ahol az 1930-as évek elején még 20 kisebb-nagyobb forrás, ill. forráscsoport fakadt. Ezekről a kis – 1,2-3 m közötti – vízmélységű tavakból írta le *Schreier F. (1932)* a szürkésfehér színű travertinók mellett a fehéressárga színű kénes-meszes üledékeket, valamint a fúrásokból és a tavak aljáról előkerült sárga kénes iszapot, az ún. „kénmájat" *(Schreier F. 1932)*, amit azóta a szakirodalom mostohán kezelt *(3. kép)*. Az ártéri iszapos-agyagos-kavicsos üledékeket áttörve rakódtak le általában kisebb-nagyobb tavacskákban, vagy tavakban (0,5-2,3 m) vagy a felszín egyenetlenségein szétterülve, összecementálva ezáltal a felszínt.

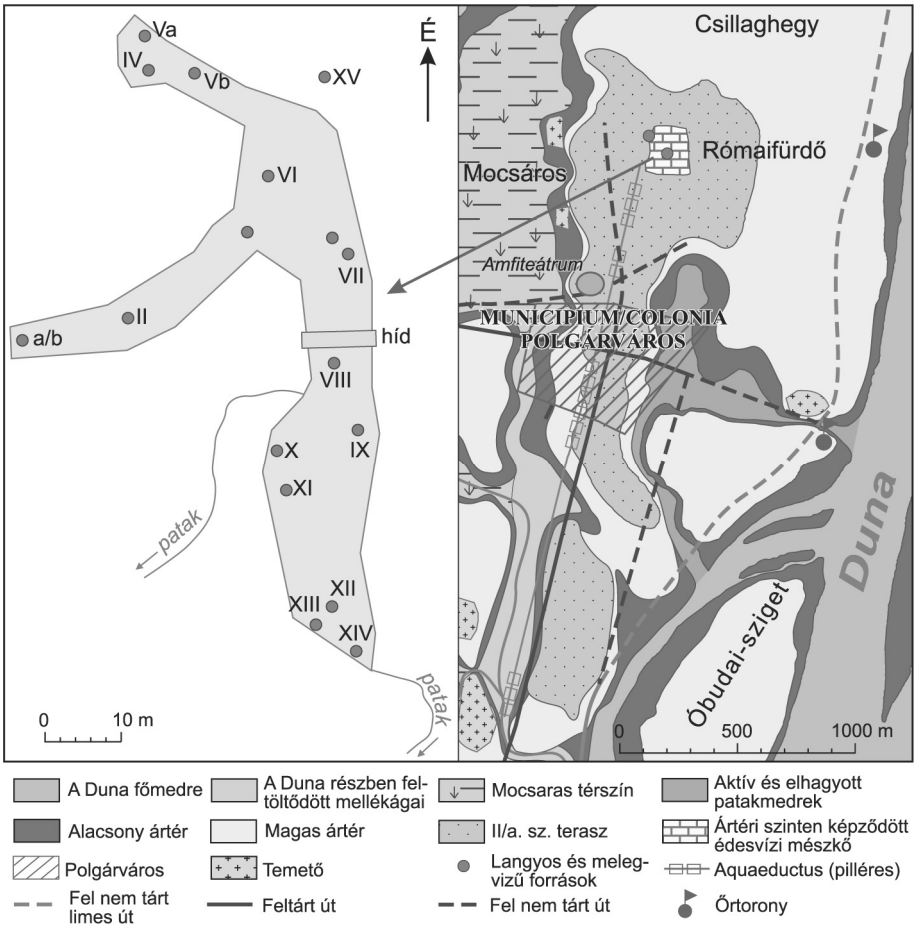

3. ábra. A nagyszámú karsztforrás-csoport egyike a Rómaifürdőn, amely Aquincum életében is igen jelentős szerepet játszott (SCHREIRER F. 1920 szerint)

Ilyen mélységű forrástavak nagy számát lehetett megfigyelni az aquincumi területen is, az egykori Filatori-dűlőnél, a Kis-szigeten, az egykori gázgyár helyén lévő ásatásnál és még nagyon sok helyen ott, ahol fürdők, villák lehettek.

A római korban felszínre kerülő vízmennyiséget csak becsülni tudjuk. Ehhez *Zsigmondy V.* adatait vesszük alapul, mert akkor a mainál kisebb volt a karsztvízfelhasználás *(Zsigmondy V. 1866)*. A forráscsoportokból származó forráshozam átlag 8000 m^3/nap lehetett. A középkorban malmok hajtására is használták a források vizét, ami szintén jelentős mennyiségű karsztvízhozamot feltételez.

Ha a római kori lakosság számát (kb. 40-45 ezer fő és a legio 6 ezer fős állománya) vesszük figyelembe, a vízhozam és a vízfelhasználás igen jelentős lehetett. A források akkori összes vízhozama közel 42 ezer m^3/napra becsülhető.

3. kép. A források szulfidos kiválásai az óbudai Kis-szigeten. Forrásfeltörés a helytartói palota főépületétől északra H. Kérdő Katalin ásatása 1996. Fotó: KOMJÁTHY Péter

A középkorban egy felső és egy alsó melegvízről *(„aquae calidae superiores et inferiores")* tudtak, ami azt bizonyítja, hogy az akkor itt élők nemcsak a 17-26°C-os langyos forrásokat, hanem a Gellért-hegyi és a József-hegyi 33-65°C-os melegvizeket is ismerték. Ez a megnevezés a magyar szakirodalomban még ma is ismert *alhévíz* és *felhévíz* néven. A langyos- és melegvíz-feltörések határa egy tektonikus vonalhoz kapcsolható, amely érinti az óbudai Kis-szigetet, a Fürdőszigetet, a Margit-sziget északi részét, továbbá Transaquincum (a mai Dagály fürdő) vonalát és a Rákos-patak hajdani torkolati szakaszát.

Az aquincumi polgárvárost és katonavárost ivóvízzel ellátó *aquaeductus* főága és vízvezetékrendszere a polgárvárostól közel 2,5 km-re fakadó források vizét vezette a városba, szigorúan észak–déli irányt követve *(Foerk E. 1923) (4., 5. kép)*. Ezek a források a Római Strandfürdő területén helyezkednek el.

4. kép. A polgárvárost és a katonavárost ellátó római kori vízvezeték (aquaeductus) maradványai és helyreállított rövid szakasza. Fotó: POÓR István

A megnövekedett lakosságszám vízellátására viszont a források által szolgáltatott vízmennyiség nem volt elegendő. Ezért több, pilléreken nyugvó, ill. falazatba foglalt, kerámiacsöves vízvezeték is átszelte a katonavárost északnyugat-délkelet irányban. A Budai-hegység lábánál fakadó forrásokon kívül hasznosíthatták a csillaghegyi és a békásmegyeri források vizét, ill. az eddig kevésbé ismert nagyszámú, kéntartalmú melegforrás (Kis-sziget, Fürdő-sziget, Római-fürdő) vizét is, amelyeket gyógyászati célra is felhasználhattak.

Az Aquincumtól nyugatra és délre levő, ún. II/a. sz. és a magasabb dunai teraszok felszínének kavicsos-homokos rétegeiből talaj- és rétegvízforrások fakadtak *(1. ábra)*. A Solymári-völgytől a Szép-völgyig tartó szakaszon főként lösz és lejtőtörmelék fedi a fekü, vízzáró kiscelli agyagot. Felszínüket a mainál kevésbé fejlett vízmosások, kisebb völgyek tagolták, amelyek a római kort követő közel kétezer éves domborzatfejlődésre utalnak. Bennük korábban, így a

római korban is időszakos vagy állandó vízfolyások voltak, amelyek a beszivárgott csapadékvízből táplálkoztak. Ilyen árok több mint 200 m hosszú szakaszát igazolták a katonavárostól délre.

5. kép. A Római Strandfürdő területén feltárt ún. 3. sz. kútház. PÓCZY Klára ásatása. Archív fotó AM Fotótár, ltsz.: 995

Fontos vízbázist jelenthetett a II/a. sz. teraszban és a magasártéri szintekben lévő talajvíz is, ha a szennyvízelvezetés elégtelensége miatt az nem szennyeződött el. Az árkok, a szabadon folyó vízelvezető árkok *(6. kép)* feltehetően a szennyvíz-elvezetésben is szerepet játszhattak a katona- és polgárváros területén kívüli településrészeken. A városokban a keletkezett elhasznált vízmennyiség – a nyilvános közkutak vize, a fürdők vize, a szennyvíz stb. – a lakosság nagy száma miatt jelentős lehetett. Ezt a tekintélyes vízmennyiséget gravitációs vízelvezetéssel kellett elszállítani közvetlenül a Dunába vagy annak valamelyik mellékágába. Feltehető, hogy a római kor végéig a polgárváros esetében részben a Mocsárost és a Dunát összekötő vízfolyások (Rádl-árok, Aranyhegyi-patak), a legiotábor és a katonaváros esetében részben a Kis-szigetet nyugatról szegélyező természetes vagy mesterséges folyóág lehetett a szennyvizek befogadója.

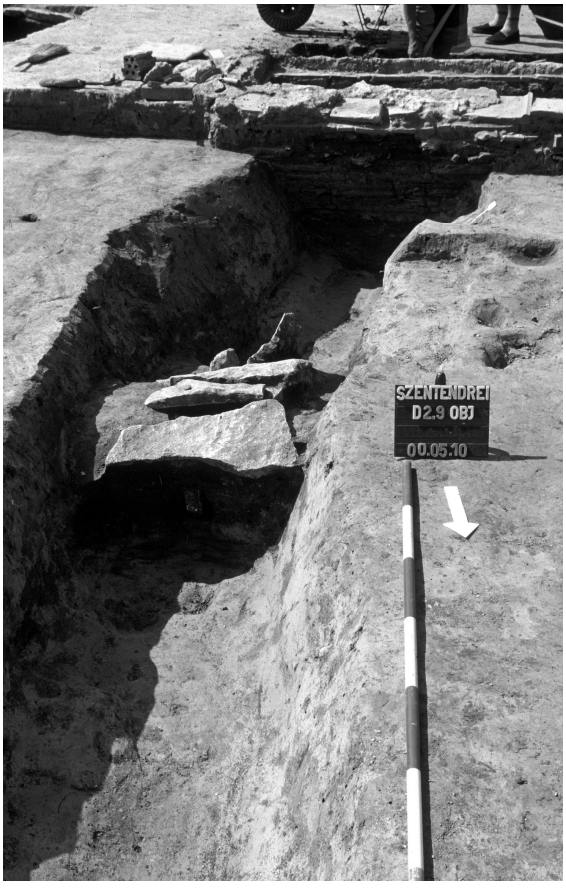

6. kép. Észak-déli irányú vízelvezető árok (szabadon folyó csatorna) a polgárváros déli előterében. Amikor a terület funkciója megváltozott, visszatöltötték, és sírt ástak bele. Régészeti feltárás részlete az egykori Házgyár területén. (Budapest, III. Szentendrei út 101-115) Zsidi Paula ásatása 2000. Fotó: KOMJÁTHY Péter

Irodalom

ALFÖLDI L. 1979. Budapesti hévizek. – VITUKI, Budapest.

FOERK E. 1923. Az óbudai aquaductus. –Budapest Régiségei 10. pp. 35-56.

KÉRDŐ K. – SCHWEITZER F. 2010. Aquincum. Ókori táj – ókori város. – Elmélet-Módszer-Gyakorlat 66. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest 174 p.

SCHAFARZIK F. 1920. Szökevény hévforrások a Gellérthegy tövében. – Földtani Közlemények 50. pp. 79-83.

SCHREIER F. 1932. Adatok a Buda-Pilisi hegység Nagykevély hegycsoportjának hidrológiai viszonyaihoz. – Hidrológiai Közlöny 12. pp. 46-64.

SZABÓ J. 1857. Fürdősziget Pest és Buda között. – Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei. Harmadik köt. 1851-1856. Pest, pp. 250-256.

ZSIGMONDY, V. 1866. Die im Pester Stadtwaldehen projektierte Behrug. – Jahrbuch d.k.k. Geol. R. Anst. 16. Verh. 20.

A HONFOGLALÁS ÉS AZ ÁLLAMALAPÍTÁS KORÁNAK LEGFONTOSABB GEOPOLITIKAI ÉS HISZTOGEOGRÁFIAI KÉRDÉSEI

SÜLI-ZAKAR ISTVÁN*

Bevezetés

A magyar nép fennmaradásában a földrajzi adottságokhoz való sikeres alkalmazkodásnak és a földrajzi energiák jó hatásfokú kihasználásának óriási jelentősége volt. Úgy vélem népünk kialakulásakor (IX-XI. sz.) ezek a kérdések alapvető jelentőségűek voltak. Írásomban a honfoglalás és az államalapítás korának legfontosabb geopolitikai – hisztogeográfiai kérdéseit tekintem végig fenti állításom bizonyítására.

Több mint fél évszázada foglalkoztat az a talány, hogy mi magyarok – egyedül a Keletről jött népek közül – megmaradtunk, s itt élünk a Kárpát-medencében. Ismereteink szerint a Kr.e. VIII. századtól kezdve a pusztai pásztornépek (a kimmereket és a szkítákat követve) törtek be a keleti sztyeppékről, így a „világhódító" hunok, az avarok, vagy a magyarokat támadó besenyők, s utolsóként a kunok és a mongolok. Mintegy 20-22 hódító vagy honfoglaló nép érkezett „Skytiából" (Dugonics András olvasatában Szittya-földről) a kérdéses kétezer év alatt, de csak mi magyarok őriztük meg nevünket, nyelvünket és államunkat. Ezért tartom ma is aktuálisnak az alábbi mondatokat: „A nagy világhódító ősöktől való leszármazás gondolata egy pillanatra talán végigcirógatja nemzeti hiúságunkat, de mennyire felemelőbb az a tudat, hogy a magyarság nem elbukott nagy nemzetek messze vetődött törmeléke, hanem önerejéből lett azzá, ami, megállva helyét, megtartva nemzeti létét, csorbíthatatlan egyéniségét idegen népek tengerében, testvér nélkül, olyan történelmi színpadon, hol hatalmas népek és fajok tucatszámra hullottak el, omlottak semmivé, elvesztve nyelvüket, nemzeti öntudatukat, sőt anyagi létüket. A magyarság életrevalóságának, szívósságának oly bizonyítéka van ebben a tényben, mely nemzeti önérzetünket jobban emelheti, mint bármely előkelő származtatás hazug elmélete. A valóság, mellyel keményen szembenézhetünk, ebben az értelemben, ha jól meggondoljuk, szebb, mint az álom" *(Bárczi G. 1943)*.

Megmaradásunk szempontjából meghatározó jelentőségű esemény volt a honfoglalás és az államalapítás. Az alábbiakban olyan geopolitikai-történeti földrajzi tényeket és körülményeket veszek sorra, amelyeknek fontos szerepük volt abban a talányos sikersorozatban, amely a magyar nép fennmaradását eredményezte.

* egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, 4032 Debrecen Egyetem tér 1., sulizi@tigris.unideb.hu, sulizakari@gmail.com

1. Nomadizmus – vagy folyómenti szállásváltó gazdálkodás

A magyar lakosság döntő része úgy véli, hogy a honfoglalás előtt őseink nomád pásztorok voltak. A nomadizmus az óvilág (Ázsia, Afrika) hatalmas sivatagos és félsivatagos térségeiben még ma is jellemző gazdálkodási mód, de Európában még a múltban is kicsiny volt a jelentősége. (Leginkább az É-i rénszarvastenyésztő nomádok – elsősorban a lappok és a nyenyecek - korábbi életmódját jellemezte az állandó vándorlás). A nagyállattenyésztő nomadizmus eléggé körülhatárolt területen működött, és működik ma is. Általában területe egybeesik a 300 mm évi csapadékösszeg alatti területekkel. Ilyen száraz sivatagi-félsivatagi terület Európában mindössze a Kaszpi-tengertől északra a Volga és az Urál folyók torkolatánál található. A vándorló magyarság ezt a területet a honfoglalás előtti századokban nem is érintette.

Közép-Ázsiából – a Turáni-alföldről, vagy Belső-Ázsiából (a mongolokig-tatárokig bezárólag) igen számos igazi nomád nép tört be Európában, azonban az avarok, az onugor-törökök, a kazárok, a besenyők, a kunok és tatárok példája is igazolja, hogy a nedvesebb területre érkezve – és a történelem adott elegendő időt számukra – ezek a népek is áttértek a szállásváltó, majd a letelepült életformára.

A nomádok a sátraikkal, a vándorlást jól tűrő állataikkal rövid idő alatt nagy területeket voltak képesek bejárni, a szállásváltó népek már nehezebben vándoroltak. Helyhez kötötte őket a növénytermelés, s a tenyésztett állataik között is több olyan is volt (baromfi, sertés), amelyek nem igen bírták a vándorlást. A magyarság megmaradásában döntő szerepet játszott az a tény, hogy soha nem volt igazi nomád nép. A nomadizmust gyakorló népek a földrajzi körülmények és a gazdálkodási rendszer miatt kevesen vannak, s általában ha meghódítanak egy letelepült életmódot folytató népet két-három nemzedék alatt nyelvileg asszimilálódnak hozzájuk. A nomadizmushoz viszonyítva a folyómenti szállásváltó gazdálkodás népességeltartó képessége jóval nagyobb, így nagy létszámú népesség létrejöttét eredményezheti. A Kárpát-medence magyarokkal való teljes betelepítéséhez, s az itt talált lakosság nyelvi beolvasztásához legalább félmilliós magyar nyelvű népesség kellett. Tisztán nomád gazdálkodást folytató félmilliós népességhez egyébként Etelköz, sőt Levédia is túl kicsinyke terület lett volna. *(1. ábra)*.

A magyar nyelv élelmiszerekre, növénytermesztésre és állattenyésztésre vonatkozó szavai, ill. szavainak eredete a legfontosabb tájékoztató tényező arra a korai időszakra vonatkozóan, amelyre sem írásos, sem régészeti bizonyítékokat nem sikerült még találni.

Az uráli nyelvek kialakulásakor és a finn-ugorok elkülönülésekor az ebbe a nyelvi csoportba tartozó emberek gyűjtögető-, halászó-, vadászó életmódot folytattak. A magyar nyelv legősibb szavai pl.: méh, vagy méz szavak a természetben található élelmiszerek gyűjtögetéssel-zsákmányolással való megszerzését bizonyítják. A méh szakszerű tenyésztéséhez kapcsolódó magyar szavak (kas, kaptár) azonban már török eredetűek, s átvételük jóval későbbre tehető.

Őseink a lóval és a lótenyésztéssel a „Feltételezett Magyar Őshazában" az Ural hegység DK-i lábánál ismerkedtek meg az „ugor együttélés" korában egy óiráni nyelvet beszélő nép, (talán alán vagy hun) hatására. A nyelvtudomány bizonyítani tudja, hogy velünk együtt ismerkedtek meg az obi-ugorok ősei is a lótenyésztéssel, de ők É-felé a tajga irányába sodródtak, míg a magyarok ősei DNY-ra Európába. A hantik és a manysik mongoloid őslakókkal keveredtek, s embertanilag hozzájuk hasonultak, míg a magyaroknak az európai jellege erősödött meg a nyugatra való vándorlás során.

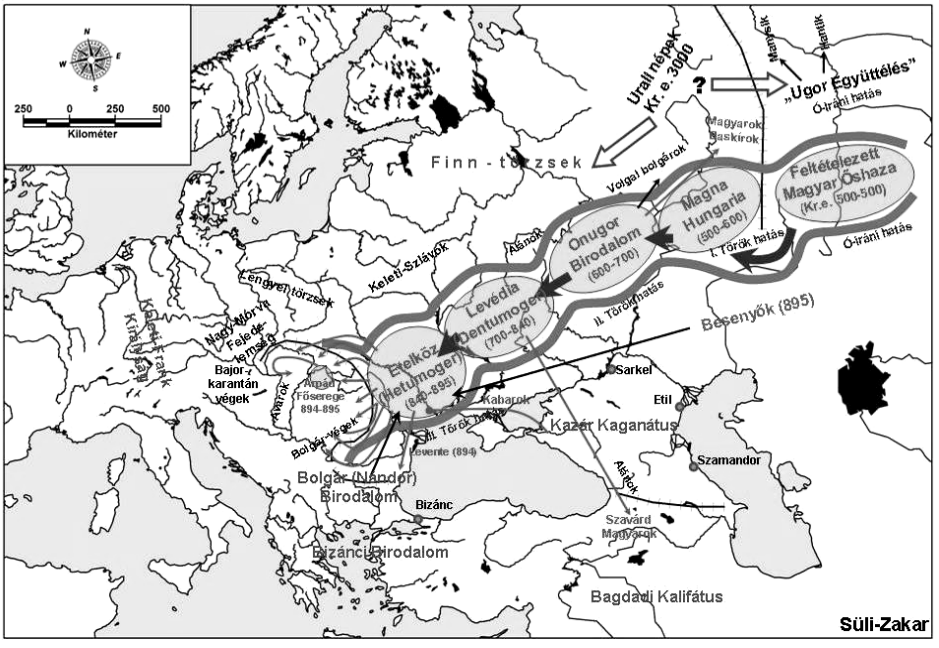

1. ábra: A magyar nép vándorlása és a honfoglalás

Turáni kultúrájú – igazi nagyállattartó – néppé bizonyára már Európa területén váltak a magyarok. A Középső-Volga mentén kerültek őseink a bolgár-törökök hatása alá, ami alapjaiban megváltoztatta életmódjukat és gazdálkodásukat.

Gombolcz Zoltán a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavairól írt műveiben (1906, 1912) kimutatta, hogy nyelvünknek az állattenyésztésre és földművelésre vonatkozó alapvető szókincse honfoglalás előtti „bolgár-török" eredetű (így pl. bika, ökör, tulok, tinó, ünő, borjú, kos, ürü, toklyó, gyapjú, disznó, ártány, serte, ól, tarló, árpa, búza, eke, sarló aratni, kéve, boglya, szérű, szórni, ocsú, őrölni, dara, szőlő, szűrni-szüretelni, bor, komló, kender, csöpű, orsó, borsó, gyümölcs, körte, alma, stb.)

Feltételezhető, hogy a magyarság már része volt a bolgár-törökök vezetésével létrejött rövid életű Onogur Birodalomnak. Az Onogur Birodalmat (610-650)

szétverő kazárok elől a bolgár-tötökök részben az Al-Dunához, másrészt a Kárpát-medencébe és harmadrészt a Volga mentén északabbra húzódtak. Az Onogur Birodalom (Ó-Bulgária) uralkodójának Kovrat (Kuvrat) kagánnak a fiai népükkel (hordájukkal) tehát elhagyták a Kazár Kaganátus területét: Aszparuk az Al-Dunához, Bat-Baján a Volga-Káma összefolyásához, Kuber népével 670 körül az Avar Birodalomba kért bebocsájtást. László Gyula ezt az onogur-bolgár bevándorlást (illetve ennek griffes-indás díszítő stílust meghonosító népét) már magyar nyelvűnek tekintette. Erre építette a „kettős-honfoglalás" néven ismert elméletét

A Kovrat-fiak szétvándorló hordáik mellett a bolgár törökök jelentős tömegei azonban elfogadták a kazár főséget és beépültek a Kazár Kaganátusba. A magyarság a VII.-VIII. században a Volga-Don vidékén onogur-török néprész uralma alá került, s ezzel őseink a jelentős kultúrhatás mellet új turáni típusú politikai szervezetet is nyertek. A Közép-Volga és Felső-Don vidékén szerveződtek meg ugyanis azok a törzsek bolgár-török vezetéssel, amelyek később Etelközben létrehozták a magyar törzsszövetséget. Az onogur-bolgárok hatására a magyaroknak nemcsak a gazdasági tevékenysége változott meg, s lett igazi nagyállattartó (szállásváltó) sztyeppei nép, de kultúrálisan is teljesen hasonult a turáni népekhez (törökökhöz, alánokhoz). A törököknek köszönhetjük a „zenei anyanyelvünket", keleti harcművészetünket, turáni hitvilágunkat (A magyar Isten szó a nyugati türk dinasztia istenként tisztelt ősétől Istemi kagán nevéből származik). Sem az Al-Duna, sem a Volga mellé került onogur-török népek (ma bolgárok, illetve csuvasok) nem őrizték meg nevükben az Onogur Birodalom emlékét, nem úgy mint mi magyarok. A legtöbb európai nyelven az onogur (=tíz nyíl, tíz nép) törzsszövetség nevéből képzett népnévvel neveznek bennünket. Igaz a bizánciak egyszerűen törököknek (turkoi) nevezték etelközi őseinket, akik kulturálisan (szokások, öltözet, harcmodor, stb.) egyáltalán nem különböztek ekkor már a többi „szittya"-néptől.

2. Nagyállattartás – földművelés

A magyar honfoglalás során Etelközből a Kárpát-medencébe mintegy félmillió ember vándorolt át. Ez a nagyszámú népesség csak úgy élhetett meg az Etelközben – majd 895-öt követően a még kisebb területű Kárpát-medencében – ha a kis eltartó képességű legeltető állattartás mellett már jelentős földműveléssel is foglalkozott. A Fekete-tengertől északra – Herodotostól tudjuk – már a szkíták korában is éltek „szántó-vető szkíták", s később is az e területeket birtokló népek – így a törökös szervezetű népek is - téli és nyári szállásokkal rendelkeztek.

A szállásváltó gazdaság is egy szabályozott éves vándorlást jelent, csakúgy, mint a nomád gazdálkodás, azonban ez jóval kisebb távolság megtételét jelenti a pásztoroknak, s ugyanakkor a lakosság nagyobb része már nem is vesz részt a vándorlásban. Gyakran félnomád gazdálkodásnak nevezik ezt a mezőgazdasági formát, bár ezt az elnevezést nem tartom szerencsésnek. Míg a nomád pásztor-

kodás a sivatagok és a félsivatagok földrajzi adottságait hasznosítja, addig a szállásváltó gazdálkodás a 3-500 mm éves csapadékkal rendelkező sztyeppterületek jellegzetes gazdálkodása volt. Fontos földrajzi feltétele ennek a gazdálkodásnak a viszonylag sűrű folyóhálózat, s a folyók menti galériaerdők megléte. Gyakran folyóparti (folyómenti) szállásváltó gazdálkodási rendszernek is nevezik ezt a mezőgazdasági típust *(2. ábra)*.

2. ábra: Téli és nyári szállások Etelközben

Etelközben a magyar törzsek a nagyobb folyók mellé települtek, ahol a birtokba vett területet a folyóhálózat alapján lehetett felosztani, a vezérek (urak) és a nemzetségfők (bők, bőség) között. Az állandó téli szállások a nagyobb folyók mellé, a révek és gázlók közelébe települtek, lakóik döntően a köznép (ín-ek, ínség) soraiból kerültek ki. Ezek az emberek a téli szállásokon laktak, általában szegényes házakban, kunyhókban, a téli szállás körül szántottak, vetettek és arattak, gyakran kertet, sőt szőlőt műveltek, szénát gyűjtöttek. Különösen telente a folyókban halásztak.

A nemzetségek vezetői gyakorolták a transzhumálást, családjaikkal és (rab)szolgáikkal. Tavasszal hatalmas kísérettel, nagyszámú lóval, szarvasmarhával és taligával vonultak fel egy mellékfolyó mentén a nagy folyóhátakra a nyári legelőkre, ahol felverték sátraikat. A nyájak őrzésével, harci játékokkal, az ifjúság katonai nevelésével, vadászattal töltötték a nyári hónapokat. Ősszel

ugyancsak a mellékfolyók mentén leereszkedtek a téli szálláshelyre, ahol az újra felvert sátrakban (jurtákban) lakva berendezkedtek a hideg időszakra. Az állatokat a folyóparti galériaerdőkbe hajtották, amely védelmet nyújtott a zord északi szelek ellen. Az értékesebb állatállományt takarmányozták is. Általában a téli szállásra érkeztek a kereskedők is, akiktől vámpénzt és révdíjat is szedtek. A téli szállások mellett voltak a kézművesek telephelyei is. Az urak és nemzetségfők kísérete a köznép által megtermelt élelmiszert élte fel.

A magyarság gazdálkodásában a honfoglalásig a nagyállattartás meghatározó szerepet játszott, de ezt a magyarok már Levédiában, vagy Etelközben sem nomadizálva gyakorolták. A téli-nyári legelőváltó (folyómenti) nagyállattartás mellett már itt is fontos gazdasági tevékenységet jelentett a nagyszámú köznép (ínség) által gyakorolt szántóföldi gazdálkodás, a kertészkedés, a halászat, sőt a szőlőművelés is. Ezek az intenzívebb gazdálkodási formák jelentősen megnövelték a terület népességeltartó képességét.

A katonáskodó nemzetségek alá tartozó nagyszámú köznép már jórészt földművelésből élt Etelközben is, s a Kárpát-medencében a csapadékosabb klímán a magyar nép viszonylag rövid idő alatt tökéletesen letelepült – földművelővé vált. A honfoglalást követően tehát a Kárpát-medence földrajzi adottságai kedveztek a földművelés további térnyerésének, s az európai feudális állam viszonylag gyors és sikeres kiépítését segítették elő.

3. Hatalmi vákuum a Kárpát-medencében

A magyar honfoglalás sikerességét jelentősen segítette az a geopolitikai helyzet, amely a IX. század végére a Kárpát-medencében kialakult. A magyarok Etelközből évtizedeken keresztül „kalandoztak" Ny- és DK-Európába a Kárpát-medencén keresztül (a Bécsi-medencében már 840-től van régészeti emlékünk). Gyakran a bajorok, vagy a morvák szövetségében (zsoldjában) harcoltak, s jól ismerhették a Kárpát-medence politikai-katonai erőviszonyait. Az Avar Birodalom kihasználta a Kárpátok geostratégiai adottságait, s az avarok állama elsőként a történelem során teljesen kitöltötte a Kárpát-medencét.

Az Avar Birodalmat a frankok és a bolgárok katonailag-politikailag megsemmisítették, bár az avarok maradékai még megérték a magyar honfoglalást. Az Avar Birodalom szétzúzását követően külső hatalmi központok (Keleti Frank Királyság, Bolgár Birodalom, Morva Nagyfejedelemség) peremvidékei nyúltak be a Kárpát-medencébe, de ezek az államalakulatok a IX. század végére szétestek vagy meggyöngültek. A honfoglalók alapos helyismeret és katonai erejük birtokában könnyedén kiszorították a peremekről az ellenséget. 907-ben az ún. Pozsonyi csatában megakadályozták a korábbi hatalmi viszonyok visszaállítására tett bajor és morva kísérletet. Ettől az időponttól számítva csaknem másfél századig komoly/sikeres támadást nem tudtak indítani szomszédaink a kiépülő Magyarország ellen.

4. A magyarság katonai ereje

A Kazár Kaganátus első századaiban a magyar törzsek a birodalom ÉNY-i peremén éltek, a kazárok és a nekik meghódolt keleti-szlávok között. A magyarok katonai erejét feltétlenül növelte, hogy kazár megbízásából ők szedték be a szlávoktól az adót. A VIII-IX. században már önálló vállalkozásként „kalandozásokat" is indítottak a szomszédjaik ellen, s a fekete-tengeri rabszolga kereskedelem legfőbb „ellátói" lettek. A népesség súlypontja DNY-i irányban Levédiába, majd Etelközbe tolódott át, amiben a kazároktól való függőség lazítását kell látnunk. A bizánci és nyugati megbízásból végrehajtott kalandozásoknak egyre nagyobb lett a gazdasági szerepe. A bizánciak véleménye szerint a kazárok a növekvő magyar katonai hatalom miatt építették fel a Don partján a hatalmas Sarkel erődöt.

A honfoglalás körüli időszakban a magyarok Európa egyik legnagyobb, legerősebb hadseregével rendelkeztek. Dzsajháni, arab geográfus azt írta a magyarokról, hogy a hadvezér-fejedelem, a gyula 20 000 lovas harcost tud harcba hívni. Ez azt is jelenti, hogy az etelközi törzsszövetség eredményeként urak (törzsfők, vezérek) katonai kíséretét már a IX. század végére sikerült egyesíteni, egy kézben összefogni. Ez az ütőképes hadsereg tette lehetővé a honfoglalás gyors és eredményes lebonyolítását, s a közvetlen szomszédság számára pedig kényszerből a magyar honfoglalás tényének elfogadását. A magyar törzsek katonai ereje mellett számottevő haderőt képviseltek a csatlakozott kabarok harcosai, akik a honfoglalás előestéjén már a magyarokkal szorosan együttműködtek, általában segédhadként Árpád fia Levente vezetése alatt. Ez a magyar hadsereg DK-Európa meghatározó katonai ereje volt, ezért már a IX. század második felében szövetségesként bízták meg (vagy fogadták fel) őket háborúikhoz a morvák, a frankok, vagy a bizánciak.

5. Átkelés a Kárpátokon, a honfoglalás

Etelközből Ny-ra kalandozó magyarok legalább egy fél évszázada ismerték már a Kárpát-medencét, s megítélhették, hogy a „nyitott" Etelközzel szemben a Kárpát-medence geostratégiai szempontból mennyivel kedvezőbb. Azt, hogy tervezték-e a kárpát-medencei honfoglalást őseink, talán ma már nem is lehet eldönteni. Mindenesetre a mintegy félmillió embert megmozgató honfoglaláshoz közvetlenül a besenyők váratlan támadása vezetett. A besenyők katonai ereje messze elmaradt a magyarokétól: Dzsajháni arab geográfus seregüket 5 000 főre – tehát magyarok negyedére – becsülte.

Bizánc követei Kurszánnal és Árpáddal a két fejedelemmel állapodtak meg a nándorok (bolgárok) megtámadásáról 894-ben. Ugyanekkor a Morva Nagyfejedelemség ura I. Szvatopluk katonai segítséget kért Árpádtól pannóniai háborújához. Ennek megfelelően Levente herceg – Árpád fejedelem legidősebb fia – a

kabar sereggel Bulgáriába tört, Árpád fejedelem pedig a magyar főserggel morva szövetségben Pannóniába indult, illetve a dél-alföldi bolgár végeket támadta. A jelentős katonai védelem nélkül maradt etelközieket ekkor érte az összehangolt bolgár-besenyő támadás. A bizánci beszámolók az állatállomány elvesztését, illetve hatalmas emberi veszteséget említenek. A megtámadott magyar törzsek a Keleti- Déli- Kárpátok hágóin és szorosain Erdélybe és a Felső-Tisza vidékére áramlottak, menekültek. Valószínűleg 10-12 hágón és szoroson kelt át a félmilliónyi magyar, s torlódott fel a Kárpát-medence keleti peremén, majd egyesült Árpád fejedelem seregeivel. Ez a sereg a Felső-Tisza vidékén táborozott, mert I. Szvatopluk meghalt, s így a pannóniai hadjárat elmaradt.

Az etelközi emberveszteséget hiba lenne eltúlozni, hiszen a besenyők fő célja az állatállomány megszerzése volt. (Az előretörő úzoktól elszenvedett vereségük során veszítették el állatvagyonukat, elsősorban ezt akarták pótolni.) A nők és a gyermekek egyáltalán a családok zömének elvesztése a magyar nyelv kihalását eredményezte volna. Ez nem következett be, s ebből a mérsékeltebb emberveszteségre következtethetünk. A honfoglalás temetői is kiegyensúlyozott korstruktúráról és nemi arányokról tanúskodnak.

A magyar haderő ezt követően két ütemben foglalta el a Kárpát-medencét *(3. ábra)*. Az első lépésben 899-ig a honfoglalók szétáramlottak a Nagy-Alföldön, ahol valószínűleg – Anonymus meséjével ellentétben – komoly ellenállásba nem ütköztek.

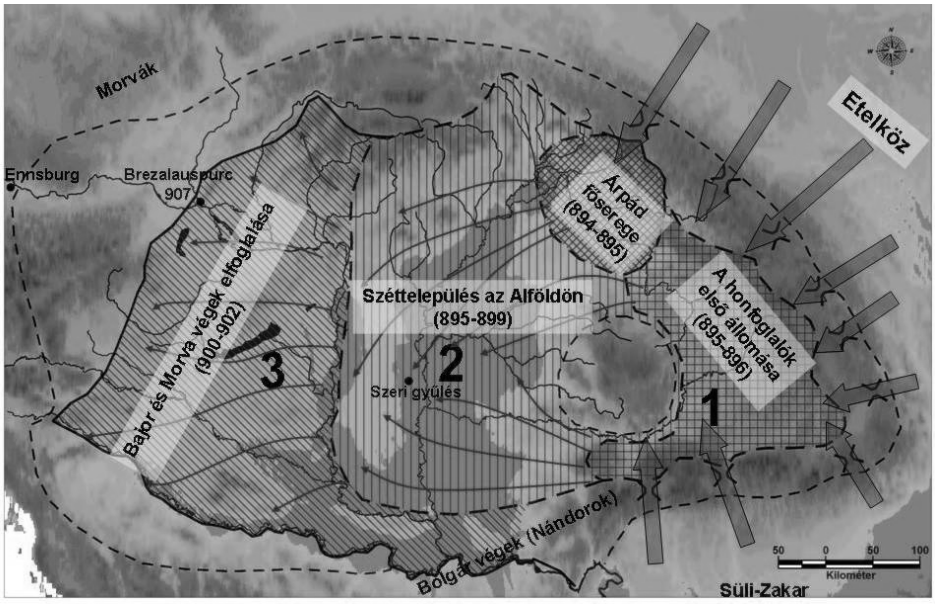

3. ábra: A magyarság területfoglalása a Kárpát-medencében

899-ben Arnulf császár fogadta fel a magyar sereget, hogy támadja meg az Észak-itáliai királyt Berengárt. A Brenta folyó mentén a magyar lovasság tönkreverte Berengár legalább háromszoros túlerőben lévő hadát, akivel ezt követően 900-ban békét kötöttek, s ebben rendszeres adó fizetésére vállalt kötelezettséget. A hazavonuló had elfoglalta a Dunántúlt, majd a civakodó Szvatopluk-fiaktól a nyugatra törő magyar hadak 902-ben elfoglalták a Morva végvidékeket, a Nyugati-Felvidéket. Az Avar Birodalom után másodszorra került az egész Kárpát-medence egy államhatalom – a Magyar Fejedelemség uralma alá.

6. A szomszédos nagyhatalmak meggyengülése

A honfoglalás sikeres megvalósítását és a magyarság meggyökeresedését a Kárpát-medencében jelentősen megkönnyítette az a tény, hogy a szomszédságban található nagyhatalmak a X. század elejére meggyengültek, belső problémáik lehetetlenné tették a magyarok elleni eredményes fellépést.

Keleten a besenyők elfoglalták a magyarok korábbi etelközi szállásait, s kifelé irányuló katonai akcióik inkább a Balkán, illetve az oroszok felé mutattak. A besenyő törzsek egyébként sem jutottak előre a törzsszövetség kiépítésében. A Magyar Fejedelemség, majd Királyság irányába inkább csak kevés harcost mozgósító rablóhadjáratokat indítottak, de ezeket jórészt felfogta a keleti gyepű, illetve a hatékony magyar határvédelem. Taksony fejedelem – békés baráti gesztusként – besenyő feleséget kért maga számára. Ezt követően megindult a besenyők békés betelepülése a Kárpát-medencébe.

A Kárpátoktól északra élő szláv törzsek között – morvákhoz képest – késve jöttek létre uralmi központok, így a létrejövő, s megerősödő lengyel állam majd csak Szt. István uralma idején jelentett veszélyt Magyarországra nézve.

A Balkánon a X. században a két nagyhatalom a Bolgár (Nándor) Birodalom és a Bizánci Birodalom vívta élet-halál harcát. A balkáni küzdelmet végül II. (Bolgárölő) Bazileosz bizánci császár nyerte meg Szt. István királyunk hathatós támogatásával.

A Keleti Frank Birodalom császára Arnulf a magyarok szövetségese volt, s igénybe vette segítségünket Berengár király ellen. Ő azonban 899 végén meghalt, s ezt követően került sor Pannónia megszállására. Arnulf utódjának Gyermek Lajos német királynak békét ajánlottak a magyarok, ennek megkötése azonban dunántúli és morvaországi hódításainak elismerését jelentette volna. Ezt a békeajánlatot, s ami ezzel járt a rendszeres éves adót a németek nem fogadták el. Ez egy 14 éves háborúskodás kezdetét jelentette a magyarok és a németek között, amely Bajorországot a pusztulás szélére sodorta. Ennek a háborúnak kiemelkedő sikere volt magyar részről a 907-ben megvívott pozsonyi csata, amikor a támadó bajor-morva sereg teljesen megsemmisült. (Hagyományosan pozsonyi csatának nevezzük ezt a dicsőséges győzelmet, bár Pozsony – a vár és a vármegye – magyar megalapítása későbbre tehető.)

Arnulf bajor herceg 913-at követően békét kért a magyaroktól, sőt támaszkodott a magyar segítségre Konrád német királlyal vívott küzdelmében. Bajorország ezt követően a Magyar Fejedelemség szövetségesének számított. Madarász Henrik szász uralkodó is 9 éves békét kért a kalandozó magyaroktól, s ezt az időszakot erőgyűjtésre használta fel. A magyarok kárpát-medencei honfoglalása tovább mélyítette a Keleti Frank Birodalom válságát, s hozzájárult teljes bukásához. A nyugati határainknál jelentős változást a szász uralkodóház megerősödése és a Német-Római Császárság megalapítása (962) jelentett.

7. A gyepű geostratégiai jelentősége

Az avarok építették birodalmukat először a Kárpátok földrajzi energiáira. A Dévényi szorostól a Vaskapuig húzódó 1500 km hosszú hegységív óvóan öleli körbe a Közép-Duna Medencét, lehetőséget adva arra, hogy – a Szávával és az Al-Dunával kiegészülve – itt egy természetes határokkal védett ország jöjjön létre.

A honfoglalást, illetve a 907-es pozsonyi csatát követve hozták létre a magyarok a Kárpátok hegyes-erdős ívét felhasználva a külső gyepűrendszert, amely századokig hatékonyan segítette az ország védelmét *(4. ábra)*. Az Óperenciától (Ober-Enns), Ennsburgtól, az üveghegyektől (az Alpok gleccsereitől) az etelközi pusztákig érő külső gyepürendszer egy széles lakatlan határsáv volt, amely természetes és mesterséges akadályokkal gátolta, megakasztotta az országra támadó ellenséget. Fő feladata a támadók feltartóztatása, kifárasztása és kiéheztetése volt *(Frisnyák S. – Csihák Gy. 2004)*.

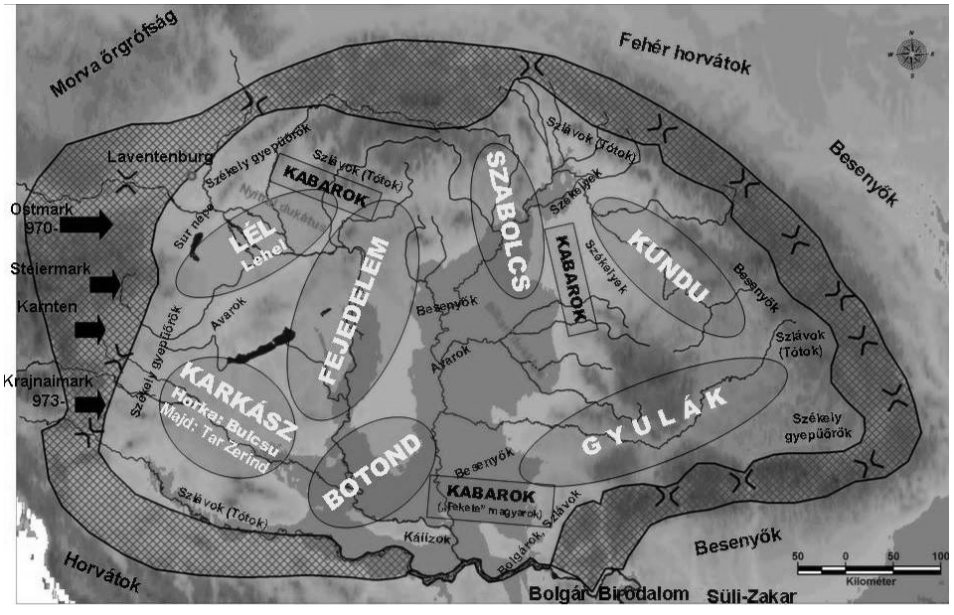

4. ábra. Gyepűrendszer a X. század közepén és a német őrgrófságok megszervezése

A gyepűrendszer megbontásának „érdeme" a németeké. Madarász Henrik és utódai a szász császárok megtalálták a magyarok keleti harcművészete és taktikája hatékony ellenszerét. A Merseburg melletti csúfos megfutamítás (933) és főleg az augsburgi vereség (955) után a magyarok már nem indítottak kalandozó hadjáratokat nyugat felé. (Más égtájak felé azonban még másfél évtizedig folytatódtak a kalandozások). Taksony fejedelem (majd különösen fia Géza) határozottan békére törekedett a nyugati szomszédokkal is. Ez azonban eléggé nehezen sikerült azután, hogy a magyarbarát Arnulf fia 967-ben átvette Bajorország és Karintia felett az uralmat. Igen találó néven „Civakodónak" nevezett Henrik a magyar gyepűelvén őrgrófságok szervezésébe kezdett. Várak építésével, telepesek betelepítésével tört előre és szorította vissza a magyar gyepűőröket Civakodó Henrik. 970-ben a megszállt Duna völgyében szervezte meg Bajorország „keleti" őrgrófságaként Ostarrichi néven a későbbi Ausztriát, majd 973-ban elfoglalta az Adria felé vezető útvonalat – a „Strata Ungarorum"-ot – s itt a Krajna őrgrófságot alapította meg. A kilencszázkilencvenes években Géza a Bécsi-medence feladására kényszerült. A nyugati gyepű összeszűkülése Géza fejedelem békepolitikájának következménye volt, aki bizonyíthatóan kerülni igyekezett a háborút. Ez – elsősorban Civakodó Henrik folytonos viszálykodása miatt – nem mindig sikerült. Mégis stabilizálni tudta a magyar-bajor viszonyt, mert Civakodó Henrik gyermekeivel, utódaival sikerült tartós békét teremteni. Ennek bizonyítéka, hogy a fia számára megkért bajor hercegnő – Civakodó Henrik egyik leánya Gizella – lett Magyarország első királynéja.

8. A törzsi szervezet szétbomlása

A bizánci leírások alapján a magyarok hadrendjére, de a népesség felosztására is a hét egységre való tagolódás volt a jellemző Etelközben: Nyék, Megyer Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér és Keszi. (Igen a bűvös hetes szám elérése érdekében két törzset a Kürt és a Gyarmat törzseket mesterségesen egyesíteni kellett.) Ugyanakkor a honfoglalást követően a magyar törzsek kárpát-medencei telephelyét írott források nem őrizték meg, s már régtől fogva ismert az a vélemény, mely szerint a honfoglaló törzsek nem is elkülönülő tömbökben telepedtek volna meg az új hazában. Többen, elsősorban a törzsi helynevek segítségével – kizárásos módszer alapján – kísérelték meg a Kárpát-medencében a törzsi szállásterületeket meghatározni. A módszer lényege az, hogy ahol a törzs neve előfordul, ott nagy valószínűséggel kizárható a megnevezett törzs telephelye, s a letelepedése a törzshöz tartozóknak csak ott tételezhető fel, ahol a neve nem szerepel.

A magyar törzsnevek – településnévként – a Kárpát-medencében igen szétszórtan – többnyire csoportokat alkotva – fordulnak elő. Egy-egy törzs neve 20-50 helyen található meg a földrajzi helynevekben *(5. ábra)*. A törzsek nevével jelölt településrészeket bizonyára a környéken élők a bennük lakó katonai elem tör-

zsi eredetéről nevezte el, ami azt bizonyítja, hogy a X. században még élt a törzsi eredet emléke. A lokális földrajzi nevek a Kürt-Gyarmat törzs esetében számomra azt bizonyítják, hogy a Nyitrai Dukátus jelentős részben – a kabarok és a székelyek mellett – éppen ennek az egykori törzsnek a katonai erejére támaszkodott.

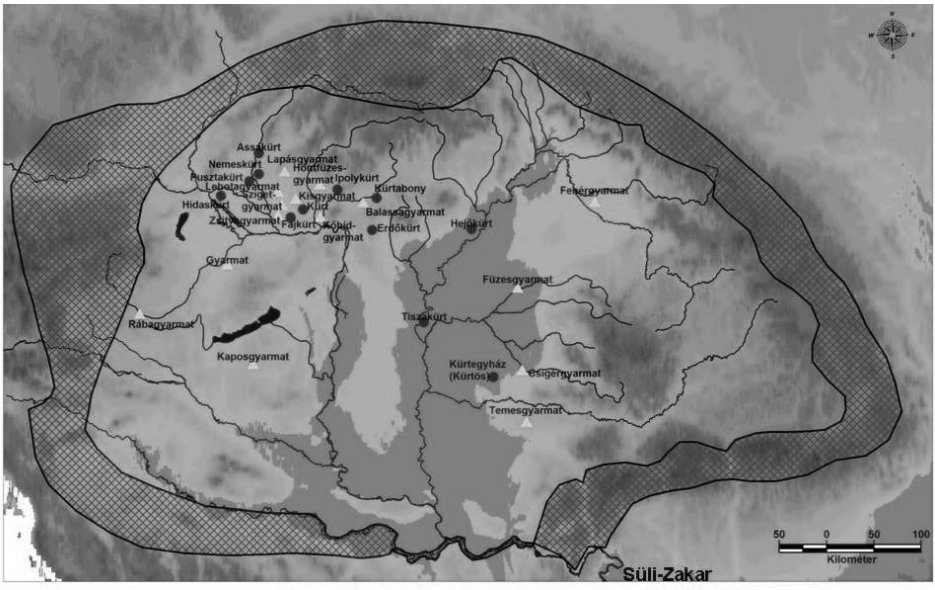

5. ábra. A Kürt-Gyarmat törzs nemzetségeinek szétrajzása

A földrajzi nevek azonban egy esetben sem bizonyítják a törzsi tömbökben való megtelepedést, pedig a magyar földrajzi névadás gyakorlatában – a tájnevek esetében – bőven találunk példát arra (pl.: Kunság, Jászság, Székelyföld, Palócföld, Őrség, Hajdúság), hogy etnikai, vagy összetartozó társadalmi csoportról neveznek el egy térséget.

Véleményem szerint ez is azt bizonyítja, hogy a törzsi szervezet a honfoglalás során szétzilálódott és többé már nem is tudott regenerálódni. A 9-12 hágón és szoroson az Erdélyi-medencébe és a Felső-Tisza vidékére 595-596-ban összezsúfolódott kb. félmilliónyi honfoglaló 896-899 között – második lépésben – széttelepült az Alföldön. A harmadik szakaszban – 900 után – került sor a bajor és a morva végek (Dunántúl és Nyugati-Felvidék) elfoglalására. A teljes Kárpát-medencei életkamra kitöltése 907 körül fejeződött be. A honfoglalás tehát szakaszosan történt és kb. egy évtizedet vett igénybe. A történeti mondák és néphagyomány alapján dolgozó Anonymus szerint a honfoglalás Árpád fejedelem által megbízott vezérek láncszerűen összekapcsolódó hódításai voltak, s a szeri gyűlésen a meghódított új haza „szétosztása" a hadvezéri érdemek alapján történt. A szájhagyomány sem őrizte meg tehát a törzsenkénti hódítás és letele-

pedés emlékét. Ez is azt bizonyítja, hogy a vérszerződés – tehát az egy néppé szerveződés – után elveszítette a törzsi tagoltság a jelentőségét. A szeri gyűlés éppen azt bizonyítja, hogy a meghódított területet az urak (vezérek), és a mögöttük álló nemzetségek alapján osztották szét. Az így létrejött uraságok (országok) alkották a korai Magyar Fejedelemséget.

Ezzel szemben a földrajzi helynevek bizonyítják a törzsi eredetüket ismerő katonai-nemzetségi közösségek szétrajzását a Kárpát-medencében, azonban a földrajzi nevek másik jellegzetes csoportja (fejedelmekről, vezérekről elnevezett nevek) már a törzsi szervezet helyébe lépő, az Árpád-ház megerősödéséhez kapcsolódó új térszerkezet kialakulását bizonyítják. A törzsszövetség helyébe lépő új hatalmi rend kiépülése tehát visszatükröződik a földrajzi névadásban is. A településeket többnyire a szállásbirtokos főemberek (fejedelmek, vezérek, nemzetségfők) nevével jelölték, így a kialakult földrajzi névanyag alapján – különösen az első generáció esetében – jól rekonstruálhatók a honfoglalást követő szállásviszonyok. Ezek a földrajzi nevek a törzsi elkülönülés helyett a kibontakozó feudális „nemzeti" egységesülés tényét bizonyítják.

9. A magyar mikrokozmosz

A honfoglalás lezárását jelentő 907-es pozsonyi csatát követően megkezdődött a Kárpát-medence békés birtokbavétele. Erre csaknem öt emberöltőt kitevő hosszú időszak adatott meg a magyaroknak. Lényegében Szt. István halálát követő polgárháborús időszakig (Ottó – Aba Sámuel hatalmi harcáig) jelentős idegen hadsereg nem tudott betörni az ország belsejébe. A gyepű hatékonyan felfogta a külső támadásokat ez alatt a csaknem másfél évszázad alatt. Géza békepolitikája végső soron sikeres volt, azonban fel kellett adnia a nyugati gyepűelvét, amely azonban lakatlan lévén nem érintette a magyar szállásterületeket. Közismert, hogy Szt. István király minden háborúját megnyerte, s ez is az ország lakosságának békés gyarapodását eredményezhette. Géza és Szt. István egyeduralomért vívott harcai a katonáskodó réteget érintették, polgári áldozatai ezeknek a belső harcoknak alig voltak.

Népünk-nyelvünk megmaradásában ez a 907 és 1038 közötti időszak meghatározó szerepet játszott. A magyarság egységesülése már Etelközben elkezdődött, a „hétmagyar" elnevezés már ezt bizonyítja. Itt a Kárpát-medencében a honfoglalást követő évtizedekben az avarok maradékai, valamint a hajdan avar uralom alatt élt onogur-török népelemek, a Dunántúlon, az Alföldön és Erdélyben lakó szlávok (tótok) javarészt ugyancsak beolvadtak a magyarságba *(6. ábra)*. Az Etelközben hozzánk csatlakozott kabarok 950 körül Konstantin császár leírása szerint már kétnyelvűek voltak, tehát beolvadásuk már ekkor előrehaladott volt. A gyepűrendszeren belül mindössze az egykori Morva Nagyfejedelemséghez tartozó ÉK-i peremeken élt nagyobb összefüggő szláv lakosság, valamint a Dráva-Száva közötti „Tótország"-ban. A magyar nyelv azonban nagyon sok szláv szóval

gazdagodott a X. századi együttélésünk korában. Az itt talált népekkel való összeolvadás erősítette a magyarok közép-európai embertani jellegét. Szt. István uralkodásának végére a kereszténnyé lett birodalmának lakosságszáma elérte az egy millió főt, s az itt élők döntő többsége – 80-90%-a – keletről hozott nyelvünkön magyarul beszélt. Nem jutottunk tehát a dunai-bolgárok sorsára.

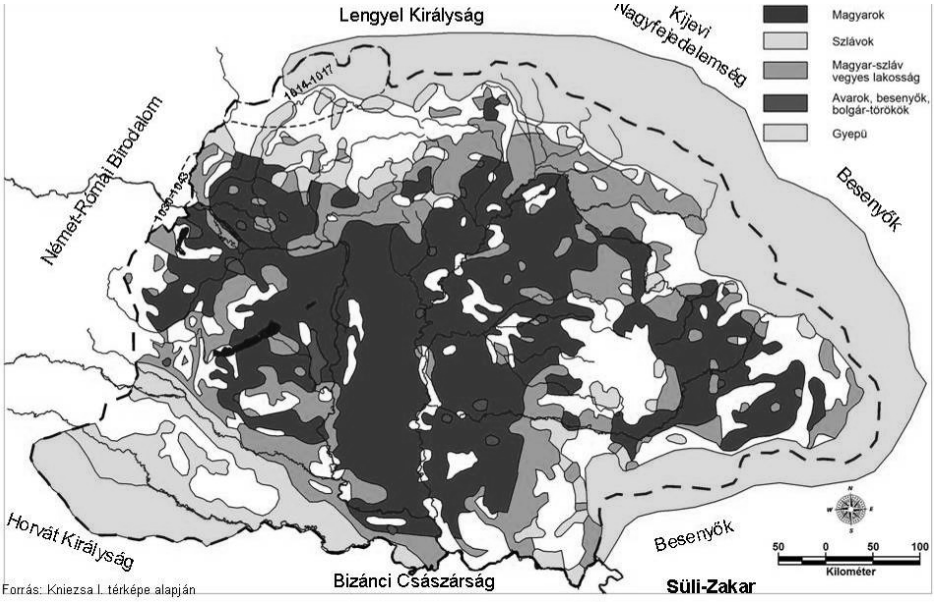

6. ábra: A Magyar Királyság népei Szt. István korában

10. Az Árpád-ház egyeduralma

Európa nyelvi-etnikai térképe a középkorban a kiemelkedő uralmi központok által megteremtett államok alapján jött létre. Ennek ellenére a ma itt élő polgári nemzeteket már igen nehéz középkori elődjeikre visszavezetni. A Kárpát-medencében ma több polgári nemzet (vagy nemzetrész) él, de ezek közül szinte csak a magyarokat lehet probléma nélkül a középkori állam-elődjére visszavezetni. A honfoglalást követően az Árpád-ház sikeres egyeduralomra való törekvését kell ebben elsősorban látni. A korai Árpádok következetesen megvalósították egyeduralmukat, vagyis sikeresen magakadályozták a regionális elkülönülési kísérleteket.

Etelközben még kettős fejedelemség létezett, de a magyarok történelmi tudata hamar elfelejtette ezt a tényt, bár Kündü fia Kurszán (Kurszán szakrális fejedelem) utódai még évszázadokig éltek a honfoglalást követően. Anonymus Gestája már csak Árpádról, s az ő adományozásairól szól. Árpád a honfoglalás után „hetedhét ország" ura volt. Ezek az urak (akiknek országrésznyi „uraság"-

uk, országuk volt) már néhány kivételtől eltekintve (Ond, Huba) mások, mint az etelközi törzsfők. Az „urak" között idővel egyre többen (Szabolcs, Tar-Zerind, Lél, Koppány) az Árpád-ház tagjai, de származásuk sem menti meg őket (pl.: Koppány vezért, vagy Vászolyt), amennyiben az egyeduralmat veszélyeztették.

Az Árpád-ház szilárd egyeduralmát bizonyára Géza fejedelem kezdte el megszilárdítani („kezéhez vér tapadt"), bár az ő hatalomépítésének részleteit írásos emlék nem őrizte meg. Szt. István országépítésének útját azonban jól ismerjük, s tudjuk azt, hogy a territoriális külön-fejlődési kísérleteket erőszakkal, fegyverrel akadályozta meg (Koppány, Ajtony, Gyula).

Államszervezésekor megbízható embereit ültette az új királyi vármegyék élére (Csanád, Doboka, Pozsony, Szolnok). Az istváni vármegyék többsége a X. században még vezérek és jelentősebb nemzetségfők uralmi körzetei (uraságai – „uruságai" – országai) voltak, amelyeket Szt. István többnyire erőszakkal szerzett meg *(7. ábra)*. István király új szervezésű – előzmények nélküli – vármegyéinek a száma az előbbieknél jóval kevesebb volt.

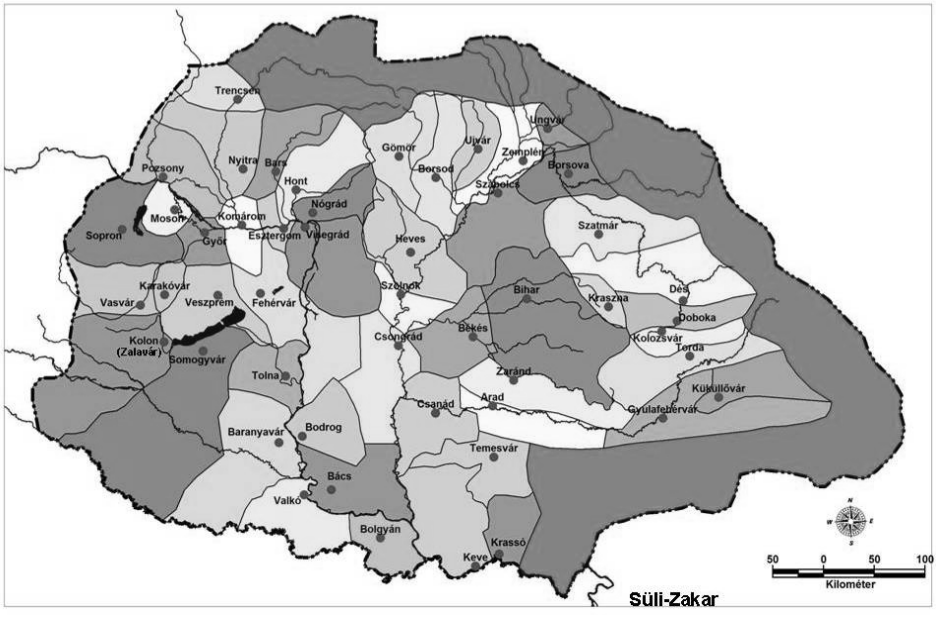

7. ábra: Királyi vármegyék a korai Árpád-korban

11. Nyitás nyugat felé

A keresztény feudális Európa a Római Birodalom romjain épült fel. A feudalizmus kialakulása – s természetesen ennek a rendszernek az ideológiai alapját jelentő kereszténység – a kezdetektől fogva külön úton fejlődött Nyugaton és

Keleten. A kialakuló kulturális, dogmatikus, liturgikus és egyházszervezeti különbségek 1054-ben elvezettek a skizmához az egyházszakadáshoz. Mindenesetre már a kölcsönös kiközösítés előtt századokkal is folyt – elsősorban a IX-X. században – Róma és Bizánc között a harc a megtérítendő népekért. Kelet-Európában ekkor tűntek fel itt olyan katonai erőközpontok, amelyek államalapításhoz vezettek (bolgárok, csehek, lengyelek, magyarok, horvátok, oroszok), s a földrajzi helyzet miatt mindkét egyház saját hatókörébe tartozónak ítélte meg őket. Így volt ez a Kárpát-medencét elfoglaló magyarok esetében is.

Az augsburgi vereség után jelentős mértékben nőtt a német nyomás a Magyar Fejedelemség ellen, s ez az avarok gyászos történetére emlékeztethette az ország vezetését. Kiútként a megkeresztelkedés, tehát a Keresztény Európához való csatlakozás kínálkozott. A Német Birodalom hatására megkeresztelkedett szlávok a német politikai felsőbbséget is kénytelenek voltak elfogadni, míg a bolgárok – akik Bizánctól vették fel a kereszténységet – önálló egyházszervezetet tudtak kiépíteni. Másrészt a negyvenes években az ellenséges németekkel szemben Bíborbanszületett Konstantin császár szövetségesként maga is szorgalmazta Magyarország irányában a bizánci missziót. Bulcsú horka és Tormás herceg (Árpád dédunokája) 948-ban Bizáncban megkeresztelkedtek, 953-ban pedig Zombor gyula követte példájukat, aki bizánci püspököt is hozott Magyarországra. Valószínűleg Fajsz fejedelem is megkeresztelkedett, s többen a déli területeken országló magyarok közül (pl.: Ond-utódok). Számos görög rítusú templom építését kezdték el ebben az időben, főleg a dél-magyarországi területeken. A bizánci misszió időszakában épült be a magyar nyelvbe a pap, a barát, a kereszt, a szent és a karácsony szavunk.

955-ben Taksony lett a fejedelem, s ő az Árpád-ház olyan ágából származott, akinek nem tépázta meg a tekintélyét az augsburgi vereség. Ugyanakkor a vereség hírére Konstantin császár megtagadta a magyarokkal megkötött szövetséget, s nem fizette tovább az éves adót. 957-ben Olga orosz nagyfejedelem asszonyt hívta meg Bizáncba, s a vele megkötött szövetséget perspektivikusabbnak tekintette. 958-ban Apor és Botond vezérek sem tudták rávenni a császárt a további adófizetésre.

Taksony fejedelem, aki a keleti határok biztosítása érdekében egy besenyő törzsfő leányát vette feleségül, az európai beágyazódás érdekében egy harmadik utat választott: a kereszténység terjesztése érdekében Rómától kért püspököt. Ottó császár azonban elfogatta a magyaroknak felszerelt püspököt és kíséretét.

A nyugati kereszténység felvétele tekintetében Taksony fiának Géza hercegnek, majd fejedelemnek a szerepe kiemelkedő. 970-től kezdve egyre inkább ő lett az ország ura, s így kért most már Ottó császártól püspököt Magyarországra. A általa küldött (St. Galleni) Bruno püspök Gézát István néven, öccsét Bélát pedig Mihály néven keresztelte meg. Nagyon érdekesen alakult a magyar szókölcsönzés ezt követően. A nyugati (német) misszió során a német főpapokat kísérő karantán-szláv (windisch-vend) papok kapták, a tolmácsolás és a térítés

hétköznapi feladatát. A magyar nyelv keresztény terminológiájának második csoportja ezért a X. században a Keleti-Alpokban beszélt szláv (vend-szlovén) nyelvből való: apát, apáca, bérmál, keresztény, malaszt, pilis, vecsernye, zsolozsma, stb. (Ugyancsak a nem magyar képzésű napok nevei is a vend térítő papoknak köszönhető: szerda, csütörtök, péntek, szombat).

Ottóhoz Quedlinburgba tizenkét főúrból álló követséget küldött Géza. A hűbéri függőségben lévő cseh, lengyel és dán uralkodók természetesem személyesen jelentek meg az összejövetelen. Azt a tényt, hogy sem Géza, sem a fejedelmi családból senki nem vett részt a keresztény uralkodók találkozóján, úgy is értékelhetjük, hogy Géza országával része kívánt lenni a keresztény Európának, de igyekezett elkerülni a hűbéres függőséget. Géza, majd fia Szt. István ezt a törekvést sikerrel valósították meg, s ennek eredményeként Magyarország első királya nem a német császártól, hanem a római pápától, mint eszmei-lelki uralkodótól kérte felségjelvényeit, a lándzsát és a koronát.

12. A Magyar Királyság a nyugati keresztény civilizáció része

Géza fejedelem uralkodása és Szt. István uralmának első két évtizede eredményes államszervező munkával és a királyság felépítéséért vívott belső és külső harcokkal telt el. A szilárd feudális intézményrendszerekkel megszervezett Magyar Királyság 1018, a bolgár háború befejezését követően nagyon kedvező külpolitikai helyzetbe került. Ekkor Magyarországot közvetlenül két nagyhatalmú császárság fogta közre a Német-Római Birodalom és a Bizánci Császárság. Szt. István királynak – békepolitikájának eredményeként – mindkét császár házassággal megpecsételt szövetségese lett. A Nyugattal való jó kapcsolatát sokáig biztosította, hogy felesége bajor hercegnő volt, s Gizella királynő testvére II. Henrik német király, majd 1014-ben német-római császár lett.

Szt. István a balkáni hadszíntéren is jó érzékkel állt II. (Bolgárölő) Bazileosz mellé. Bazileosz felkérésére hadjáratot is vezetett a Balkánra, s közös harcban verték le a bolgárokat. A harci szövetséget a kor szokása szerint házassággal pecsételték meg: Imre herceget II. Bazileosz császár közeli rokonával, egy bizánci hercegnővel házasították össze.

István királysága – Bulgária elbukása után – fontos stratégiai híd lett a két birodalom között, s mindkettőhöz házassággal megpecsételt szövetség kötötte. Ez lehetővé tette Szt. István számára új jeruzsálemi (szárazföldi) zarándokút megnyitását, mely országát végérvényesen bekapcsolta Európa vérkeringésébe, s ezzel Magyarország Európa számottevő tényezőjévé, a feudális Európa szerves részévé vált. A Nyugat és Kelet között kiépített fontos szárazföldi zarándokút, természetesen nemcsak a zarándokok és az eszmék, hanem a kereskedelem számára is fontos útvonal lett, amely a népvándorlás kezdete óta elveszettnek tekintett Pannóniát (a Kárpát-medencét és Magyarországot) hatszáz év után újra Európa részévé avatta.

Az egyidejű német és bizánci erős szövetséget azért is különlegesnek kell tekintenünk, mert már ekkor is kiélezett volt a latin és a görög egyházak ellentéte (bár a szakadás még nem következett be). Istvánnak – de lényegében már Géza fejedelemnek is – erős latin vonalat képviselő egyházi háttere volt – ami természetessé tette azt, hogy az udvar részét képező latin klérus a görög rítust eltévelyedésként szemlélte, és reális veszélyforrásnak tekintse (a fejedelmi főhatalommal szembenállók gyakran – pl.: Koppány, Ajtony, Gyula – a görög rítust választották). A pápával és a két szomszédos császárral megkötött diplomáciai szerződések Szt. István keresztény monarchiája számára megteremtették a lehetőséget, hogy független államként része legyen a (nyugat) európai civilizációnak. Megteremtődött a középkori magyar állam, amelynek külpolitikai irányelve az lett, hogy ez az állam része a keresztény Európának, de független idegen hatalmaktól.

Irodalomjegyzék

ANONYMUS (1977): Gesta Hungarorum. Bp. Magyar Helikon
ANONYMUS – KÉZAI S. (1999): A magyarok cselekedetei. Bp. Osiris
BERECZKI G. (2003): A magyar nyelv finnugor alapjai. Bp. Universitas Kiadó
FRISNYÁK S. – CSIHÁK GY. szerk. (2004): Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895-1920). Kapitális Kft., Debrecen
GYÖRFFY GY. (1977): István király és műve. Bp. Gondolat
GYÖRFFY GY. (2009): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. – Kortársak és krónikások híradásai. Bp. Osiris
HONTI L. szerk. (2010): A nyelvrokonságról. Bp. Tinta Könyvkiadó
KERESZTES L. (2009): A magyar nyelv eredetkérdései. Debrecen. Folia Uralica Debreceniensis
KOVÁCS L. – VESZPRÉMY L. szerk. (1997): Honfoglalás és nyelvészet. Bp. Balassi Kiadó
KRISTÓ GY. (2007): Magyarország története 895-1301. Bp. Osiris
RÓNA-TAS A. (1997): A honfoglaló magyar nép. Bp. Balassi Kiadó
SZŰCS J. (1985): Történeti „eredet”-kérdések és a nemzeti tudat. Bp. Valóság 3.

AZ ALSÓ-DUNA-VÖLGY TURIZMUSFEJLESZTÉSÉNEK STRATÉGIAI IRÁNYAI

SZABÓ GÉZA[1]

Bevezetés

A Budapesttől délre kezdődő Duna szakasz a turizmusfejlesztésben olyannyira kedvelt, vonal menti vonzerő elhelyezkedést adja. Az ilyen területi mintázatok szinte kínálják a vonzerők összefűzését, útvonal menti összekapcsolt fejlesztését. Az egymást erősítő attrakciók és hozzájuk kapcsolódó turisztikai termékek pedig már egy célterületi, desztináció profilt rajzolhatnak meg, ami jelentős versenyelőnyt hozhat a termékekkel zsúfolt turisztikai piacon. Alapvető kérdés azonban, hogy a Duna-völgy ezen szakaszán, ahol négy régiónk is találkozik, – vagy pontosabban választódik el egymástól –, létrejöttek-e már azok a turisztikai súlypontok, amelyek oly fontosak a fejlesztés stratégiai irányainak meghatározásában? A tanulmány éppen a mai helyzet értékeléséből és a jövőre vonatkozó tervek elemzéséből kiindulva próbál választ adni erre a kérdésre. Mindezt akkor, amikor a szűkebben vett térségre is rávetülnek a Duna Régió Stratégia (EDRS) kialakítás alatt lévő tervei, rámutatva a kérdéskör aktualitására és turisztikai jelentőségére.

A tanulmány az Alsó-Duna-völgy turisztikai problematikáján belül kiemelten koncentrál a Paksi kistérségre. Itt jelentős fejlesztési tervek körvonalazódnak, amelyek példák lehetnek a dunai örökség turisztikai hasznosítására, a folyó mentén megjelenő új és remélhetően piacképes termékekre.

1. A Duna-mente az országos és régiós fejlesztési programozásban

A vizsgált terület fejlesztési, és ezen belül turizmusfejlesztési lehetőségeit a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) II. és az azt megalapozó tervdokumentumokban szereplő elképzelések jórészt körvonalazzák. A 2005-ben elfogadott[2] *(OTK 2005)* és a szintén 2005-ben keltezett Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia *(NTS 2005-2013)* egyaránt használja a kiemelt térségek kategóriát, mint a fejlesztés preferált területeit. A régiós operatív programok szintén alkalmaznak a fejlesztések tervezésében területi differenciákat.

[1] Dr. Szabó Géza (PhD) a Pécsi Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet Magyarország Földrajza Tanszék tanszékvezető egyetemi docense. E-mail: fg4t@gamma.ttk.pte.hu

[2] *97/2005. (XII. 25.) Országgyűlési (OGY) határozat*

1.1. Duna-mente az országos fejlesztési programokban

Az Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK) definiálja a kiemelt térségek fogalmát. Ilyen jellegű területi egységek egy vagy több megyére (a fővárosra), vagy azok meghatározott területére kiterjedő, társadalmi, gazdasági vagy környezeti szempontból együtt kezelendő területiek, amely egységes tervezéséhez és fejlesztéséhez országos érdekek vagy más jogszabályban meghatározott célok is fűződnek (fővárosi agglomeráció, kiemelt üdülőkörzet, több megyét érintő nemzeti parkok, ill. tájvédelmi körzetek térsége, határmenti, ill. más sajátos térségek). A régiók határait átlépő speciális területi feladatok megoldására, ill. egyedi térséget érintő területi célkitűzések érvényesítésére az Országgyűlés *országosan kiemelt térségeket* jelölhet ki.

Az OTK három ilyen preferált térséget határoz meg:

1. a Duna-mente,
2. a Balaton,
3. és a Tisza-térség.

Az Országgyűlés döntése értelmében a Duna-mente is olyan térség, amelynek hangsúlyos fejlesztése országos érdek, kiemelt kezelése régiókon átnyúló, illetve a régiók feladatkörét meghaladó feladat, és amelynek fejlesztése a speciális, többgyökerű megoldandó problématerületek miatt, komplex ágazatközi együttműködést igényel.

A tervdokumentum Duna-mente területébe belefoglalja a Duna menti kistérségeket és a Duna-Tisza-közi Homokhátság teljes területét is.

A Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia *(NTS 2005-2013)* kétféle területi preferenciát használ a célterületek, vagyis desztinációk fejlesztésében. A *kiemelt desztinációkat*, amelyek közül Budapest érinti a Duna-mentét, valamint a *további kiemelt turisztikai célterületeket*. Ezen másodlagos preferenciájú területek között külön nem jelenik meg a Duna-mente, ám több ilyen célterület is érinti. Így a Dunakanyar, mint kiemelt üdülőkörzet, amely északra a folytatása az Alsó-Duna-völgynek; országos jelentőségű védett területek, nemzeti parkok, amelyek közül a Duna-Dráva Nemzeti Park a vizsgált terület teljes déli részét lefedi. Ilyen kiemelt célterületek a történelmi városok és világörökségi helyszínek, amely kategóriában a vizsgált területnek is van érintettsége (Kalocsa, vagy Szekszárd, ill. Mohács és Baja is számot tarthat a történelmi város megkülönböztető címre). Az Alsó-Duna-völgynek jelenleg még nincs világörökségi listán szereplő értéke, ám a jövőben ilyen címmel is gazdagodhat, hiszen a hazai várományosi listán (az állam által előterjesztendő pályázatok sora) szerepel a Római Birodalom egykori védvonalának, a limesnek a felterjesztése. Ez az egész európai limest, így a teljes dunai szakaszt is érintené[3]. Az Alsó-Duna-völgy gazdag a limes maradványaiban és a hozzá kötődő római kori emlékekben.

[3] http://www.danube-limes.eu/

További kiemelt desztinációnak számítanak a turizmusfejlesztésben a „*Hálózatos fejlesztések rurális térségei*", közöttük a Duna-völgyéhez kapcsolódó vízi turizmus, kerékpáros turizmus és a bor-, valamint falusi turizmus alkalmas területei.

A területfejlesztés országosan kiemelt térségként kezeli a Duna-mentét, míg a turizmusfejlesztés szempontjából is megjelenik a Duna-völgy vonzerői alapján a másodlagos preferenciájú célterületek sorában.

1.2. Régiós operatív programok

Az Alsó-Duna-völgy négy régió találkozási vonalában fekszik. Az érintett régiók saját fejlesztési programjaikban tekintettel vannak erre a speciális adottságú területre, ám a kiemelt kezelés módjaiban és erősségében jelentős, régiók közötti eltéréseket határozhatunk meg.

A *Központi Régió Operatív Programjában (2007-2013)* a turizmusfejlesztés számára határoz meg területi preferenciákat. A hat kiemelt terület közül az egyik, *Ráckeve és térsége* tartozik az Alsó-Duna-völgy területéhez. Ugyan a program önálló desztinációvá válásra is alkalmasnak tartja a kiemelt területeket, ám Budapest és a Dunakanyar mellett erre Ráckevének igen kevés esélye lehet. Régiós preferencia ugyan van, ám ez csak egy a további, turisztikai szempontból jóval hangsúlyosabb területek között.

A *Közép-Dunántúli Régió Operatív Programja (2007-2013)* is használ területi differenciákat a turizmusfejlesztésben. A régió saját preferált területein kívánja beindítani ún. „Zászlóshajó" projektjeit. Ezek között a Balaton és a Velencei-tó mellett szerepel ugyan a Duna-mente is, ám a régió ezen területi súlypontja kizárólagosan csak a Komárom-Esztergom megyei Duna szakaszt jelenti!

A *Dél-Alföldi Régió Operatív Programja (2007-2013)* külön területi preferenciákat nem jelöl meg a fejlesztéseknél, ám a turisztikai fejlesztéseknél kiemelten támogatott irányok alapvetően nem kötődnek a régió Duna-menti területekhez. Így a *„Dél-Alföld Spa",* az egészségturisztikai létesítmények komplex fejlesztése a már meglévő nagy termálvíz centrumokat preferálja. Az Alsó-Duna-völgy Bács-Kiskun megyei települései pedig nem tartoznak ezek közé. A kulturális és szellemi értékekre épülő turizmus, illetve a kastélyok és várak turisztikai és kulturális funkciókkal való megújítása, látogatóbarát fejlesztése sem koncentrál a Dunához kötődő területekre. Egyedül az *„Aktív turizmus"* fejlesztési prioritás tartalmaz dunai kikötőket (pl. Baja), és túraútvonalakat (vízi és lovas, valamint természetjáró), amelyek a Dunához is kötődnek.

A Dél-Dunántúli Régió Operatív Programja (2007-2013) markánsan meghatározza a fejlesztés preferált területeit. Az országosan is kiemelt fejlesztési pólus: Pécs és térsége mellett regionális növekedési zónákat is kijelöl. A három preferált terület között tűnik fel a Paks – Szekszárd – Mohács (Alsó-Dunavölgyi) tengely, amelyik a régió turisztikai magterületei között is helyet kapott, így a turizmusfejlesztés kiemelt térségévé is vált a régióban.

Az érintett régiók fejlesztési programjainak területi prioritásai arra utalnak, hogy az Alsó-Duna-völgy alapvetően csak a Dél-Dunántúli Régió szempontjából kiemelt terület, szóhasználatukban tengely. A többi régió operatív programjaiban, turizmusfejlesztési prioritásaiban nem szerepel kiemelt térségként a Duna-mente, így az országos fejlesztési tervek (OTK, NTS) területi preferenciái csak kevéssé érvényesülnek. Összefoglalva elmondható, hogy míg a Dél-Dunántúli Régió jövőjében a Duna felé tekint, addig a többi kapcsolódó régió inkább „háttal áll" az Alsó-Duna-völgyének, ez pedig erős gátja lehet a régiókat összekötő idegenforgalmi fejlesztéseknek.

2. Az EU Bizottság Európai Duna Régió Stratégiája (EDRS)

Az EU Bizottság és az EU soros elnökségére készülődő magyar kormány 2009/10-ben előkészítette a magyar elnökség időszakában elfogadásra kerülő Duna Régiós Stratégia fő prioritásait és stratégiai célrendszerét[4]. Az egész Duna-térségre kitekintő stratégia jövőképében, tématerületeiben és prioritásaiban egyrészt a vizsgált térséget erősen érintőket találunk; másrészt a beavatkozási területek között a turizmus fejlesztését markánsan meghatározó, ill. arra is kihatható célokat értékelhetünk.

2.1. Az EDRS turisztikai kapcsolódásai

A stratégia négy pillérének mindegyike összefüggéseket mutat a Duna-térség turizmusával.

(1.) A *környezet védelme* pillér a vízminőség javításával a turizmus környezeti feltételrendszerét erősíti és így attrakcióvédelmi, vonzerő fejlesztési iránynak tekinthető. Ilyennek számítható a biológiai sokféleség, a táj, a levegő- és a talaj minőségének megőrzésének szándéka is.

(2.) A *jólét teremtése a régióban* pillér olyan célkitűzéseket tartalmaz, mint a kutatási kapacitás, az oktatás és az információs technológiák fejlesztése, a vállalkozások versenyképességének támogatása, illetve az emberi erőforrásba és képességekbe való befektetés. Mindezek a turizmus humán erőforrás és gazdasági hátterét erősíthetik meg, tehát közvetlenül javíthatják a térség turizmusának versenyképességét.

(3.) A *régió megerősítése* pillér tartalmazza többek között a Duna-térség intézményi együttműködéseinek a kialakítását és megerősítését, beleértve ebbe a turizmus intézményrendszerének a fejlesztését is.

Az EDRS pillérei közül a negyedik, a *régió összekapcsolása* az, amelyik önállóan is meghatározza a turizmust, mint fejlesztési területet. A pillér a készü-

[4] http://www.vati.hu/files/sharedUploads/docs/teruletfejlesztes/DUNA_kiadvany_2010.pdf

lő stratégia elsődleges prioritásaként jelöli meg a Duna régió összekapcsolását a többi régióval. Ennek okaként azt emelték ki, hogy a 2850 kilométer hosszú, tíz országon átfutó folyam ugyan természetes kapcsolatot jelent a medencéjében elhelyezkedő régiók között, de ezt az adottságot nem használják ki megfelelően.

Az összekapcsolódást a mobilitás fokozásával, a belvízi, közúti vasúti közlekedés és áruszállítás fejlesztésével kívánják elérni. Megjelenik a prioritáson belül a fenntartható energia használatának előmozdítása is, ám a legfontosabbnak az emberek közötti kapcsolatteremtés előmozdítását határozták meg. Ennek pedig a leghatékonyabb eszköze a kultúra és a turizmus.

A stratégia konkrét idegenforgalmi tartalmakat is meghatároz a fejlesztéseket körvonalazva. A turizmusfejlesztés alapjaként a régiókat összekötő dunai kultúra erősítését jelöli meg. Ebben az erősítésben a turizmus a kultúrával és örökségvédelemmel együttműködve egyrészt hasznosítója a dunai örökségnek, másrészt eszköz is ezen értékek megőrzésében. Nagyon fontos a Duna turisztikai pozicionálása egy egységes turisztikai arculat kialakítása. Mindezek azt jelentik, hogy a turisztikai piacon a jelenleg csak részekre tagoltan és kevéssé hangsúlyosan megjelenő dunai kínálatok erősítésre szorulnak. A fejlesztések véleményünk szerint akkor érhetik el turisztikai, de kulturális és örökségvédelmi céljaikat is, ha a Duna önálló turisztikai márkává fejlődik. A folyamhoz kapcsolódó számos érték, vonzerő és turisztikai kínálat csomópontokat alkotva térségi turisztikai termékekké szerveződik, valódi turisztikai desztinációk füzérét alkotva építi fel a Duna márkát.

A területi márkaépítés folyamatában minden Dunához kötődő turisztikai térségnek meg kell határoznia turizmusának súlypontjait, területi csomópontjait és tematikáit. A feladatok az Alsó-Duna-völgyben is elvégzendők.

3. Az Alsó-Duna-völgy turizmusa

Az Alsó-Duna-völgy turisztikai teljesítményeit tekintve még messze nem mutatja egy kiforrott, jelentős keresletű célterület jellemzőit. A kereskedelmi és magánszálláshelyeken mért vendégéjszakák száma valamennyi számottevő keresletű település forgalmát összeadva sem haladta meg 2005-ben a 270 ezer vendégéjszakát *(KSH 2005)*. A forgalom a gazdasági válság hatásait is mutatva 2008/9-re jelentősen csökkent. A Százhalombattától és Ráckevétől délre fekvő, mindkét partot magába foglaló Alsó-Dunavölgy regisztrált forgalommal rendelkező 22 településének kereskedelmi szálláshelyein az érkező vendégek 2008-ban már csak közel 190 ezer vendégéjszakát töltöttek el. Keresletük 2009-ben is tovább csökkent mintegy 5 ezer vendégéjszakával. A gazdasági világválság legutóbbi évekre kiterjedő forgalom csökkenése tükröződik vissza az Alsó-Duna-völgy forgalmi adataiban is. Ám a 2005-höz képest ez a visszaesés jelentősebbnek értékelhető és pontos jelzése a térség romló turisztikai pozíciójának.

A térségben meghatározható – szerény – forgalmi gócpontok és meglévő, bár egyelőre kevéssé értékesülő attrakciók kijelölik azokat a csomópontokat, amelyek az Alsó-Duna-völgy turizmusában jelentős szerepet tölthetnek be. A négy együttműködési csomópont érinti mindkét partot és részben már ma is jó közlekedési kapcsolatok segítik a turisztikai együttműködéseket is *(1. ábra)*. A Paks-Dunaföldvár és Solt térségében kirajzolódó csomópont dunántúli oldalán formálódtak ki olyan fejlesztési tervek, amelyek jelentős nagyságrendű EU-s forrás megszerzésével felgyorsíthatják a meglévő potenciálok kihasználását. Az ábrán szereplő további három együttműködési területen ilyen nagyságrendű és térségi hatásokat hordozó tervek még nem fogalmazódtak meg.

Lehetséges turisztikai együttműködések, *gócterületek, desztinációk*

- Felső völgyszakasz, (Százhalombatta-Dunaújváros - Ráckeve)
- Dunaföldvár-Paks-Solt
- Szekszárd-Fadd-Kalocsa-Baja-Bátaszék
- Mohács-Bácska

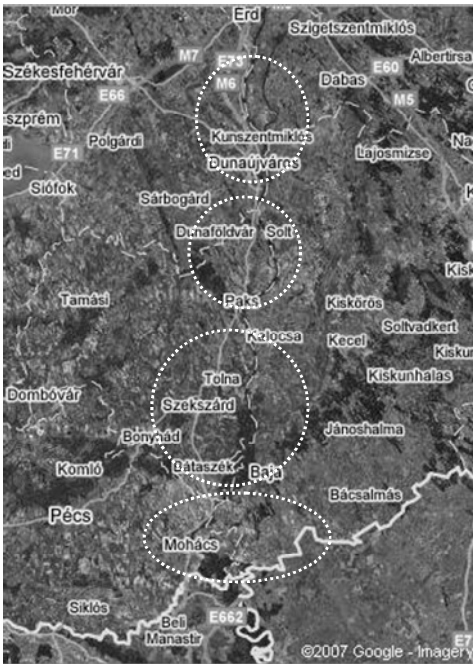

1. ábra

A továbbiakban a Paksi kistérség jellemzőit vizsgáljuk meg részletesebben.

3.1. Vendégforgalmi teljesítmények a Paksi kistérségben

Paks ebben a térségben a jelentősebb, 10 ezer évi vendégéjszaka számot meghaladó centrumok közé sorolható. A város vendégforgalmi adatai ellentmondva az országos, régiós és Duna-völgyi csökkenő teljesítményeknek, jelentős növekedést mutattak. Pakson 2008-ban még alig haladta meg a vendégéjszakák száma a 10 ezret, addig 2009-ben ez az érték megközelítette a

15 ezret! Különösen feltűnő a szállodai férőhelyeken mért forgalom növekedése 4,9 ezerről 8 ezerre. A kedvező adatok egyrészt mutatják Paks felértékelődését különösen az üzleti forgalomban; másrészt nem szabad megfeledkezni az M6-os autópálya építésében résztvevők kiemelt forgalmáról.

Paks regisztrált forgalma a magánszálláshelyeknél nem tekinthető jelentősnek. A forgalom vendégéjszakákban mérve stabilan 550 vendégéjszaka szintje környékén mozog. Paks és Bölcske körzetében még Dunaföldvár rendelkezik regisztrált forgalommal. A kereskedelmi szálláshelyeken 2008-ról 2009-re 4,8 ezres vendégéjszaka számát 5,9 ezresre növelte. A magánszálláshelyeknél a város 2005-től 2008-ig az 1,4 ezer körüli vendégéjszaka számát 3,7 ezerre növelte. A magánszálláshelyek kiemelt forgalmában is érzékelhető az autópálya építés forgalmi többlete.

3.2. A Paksi kistérség attrakció potenciálja

A kistérség fejlesztési projektben érintett két települése (Paks és Bölcske) turisztikai attrakciói kiegészülve a környező települések vonzerőivel adják meg a fejlesztés alapjait. A vonzerő tematikában három csomópont határozható meg: Duna és természet; Kultúra és rendezvények; Borgasztronómia és tradíciók.

- Duna és természet tematikában a folyó és annak természeti rendszere, a környező védett természeti területek (pl. a bölcskei Tátorjános) jelentik a vonzerőt. De ehhez a tematikához kapcsolódik a földtudományi szakterületen az egész világon ismert paksi löszfeltárás, amelynek fosszilis talajaiban az elmúlt 2-2,5 millió év 20-22 klímaváltozása érhető tetten. Unikális és univerzális vonzerő, amely megfelelően fejlesztve látogatók széles körét motiválhatja. Az attrakciók múzeumi kiállításként és természeti tematikájú rendezvényként egyaránt hasznosíthatók.
- Kultúra és rendezvények témakörben a térség gazdag hagyományait, nemzetiségi kultúráját és történelmi emlékeit térképezhetjük. Ennek meghatározó vonulatai a római kori Limessel összefüggő értékek. Így például a paksi Lussonium, a Városi Múzeum ókori gyűjteménye, valamint a bölcskei Római Kőtár. A környező települések közül a középkori értékeit bemutató Dunaföldvári Vár, és a német hagyományok hű őrzője: Györköny település. A felsorolt történelmi korszakok és emlékek számos rendezvény alaptematikáját adják meg. Mindezek kiegészülnek a kézművesség és a zene értékeivel
- A Borgasztronómia és tradíciók igen gazdag kínálata adja az attrakciók talán leggazdagabb rétegét. A projekthelyszín településeken jelentős pincesorok, a Pannon Borrégió és a Tolna Borvidék, valamint Borút termőterületei és termelői, borturisztikai szolgáltatói már jelen állapotukban is rendezvényeket működtetnek, látogatókat vonzanak. Fejlesztésük a tematika további rendezvényekbe illesztésével, a pincesorokon (Paks, Sár-

gödör tér, Bölcske, Pincefalu Béke tér) rendezvényhelyszínek kiépítésével és borturisztikai kínálat erősítésével érhető el. Az attrakciók a térségben kiegészülnek a györkönyi országos védettségű pincesorral és a dunaföldvári pincékkel is.

3.3. A Paksi kistérség fejlesztési potenciálját befolyásoló tényezők

A Paks-Bölcske területére koncentráló fejlesztési tervek megvalósíthatóságát igen kedvezően befolyásolhatják az alábbi tényezők:

- Az M6/M60-as autópálya 2010 tavaszi megnyitásával a projektterület a 2,5 milliós lakosságszámú budapesti agglomeráció egy órán belüli elérhetőségi távolságán belülre került. A terület így a budapestiek jelentős keresletével jellemezhető városkörnyéki rekreációs övezetébe vonódhat be a közeljövőben.
- Már fentebb is említésre került, hogy a Dunai Limes a tervek szerint 2012-ben nemzetközi sorozatjelöléssel az UNESCO Világörökségi Listájára kerülhet. A terület több római kori értéke is kapcsolódik a Limeshez.
- A hazánk lesz 2011. év első félévében az EU soros elnöke. Ebben az időszakban kívánja az EU elfogadni a teljes Duna völgyet befoglaló Duna Régió Stratégiát. A terület nem csak érintett, hanem érdekelt is ebben, hiszen a tervezett fejlesztései erősen kötődnek a Duna turisztikai fejlesztéséhez, amelynek konkrét tervei éppen napjainkban körvonalazódnak a teljes stratégián belül.
- A régió meghatározó iparvállalatának, a Paksi Atomerőmű Zrt.-nek már jelenleg is évi 30-40 ezer turistát vonzó látogatóközpontja működik. A Zrt. induló tematikus parki fejlesztése, „Energiapark" néven tovább erősítheti mintegy 100-150 ezer fővel az ide irányuló látogatóforgalmat. A két tervezett fejlesztés területi kapcsolatai és tematikus összefűződései tovább fokozhatják a térség felé irányuló forgalmat.

A bemutatott jellemzők és további turisztikai hatásokat is hordozó jellemvonások értékelését tartalmazza a kistérség SWOT analízise. A benne megfogalmazottak a jövőbeli fejlesztések befogadó körülményeit és egyben perspektíváit is tartalmazzák.

3.4. A Paksi kistérség turisztikai SWOT analízise

Erősségek	***Gyengeségek***
- Erősödő közlekedésföldrajzi pozíció, a terület megközelíthetősége az M6 átadásával nagyot javult. - Jelentős vonzerő potenciálok a térség természeti-kulturális és történeti, valamint borgasztronómiai és tradicionális adottságainál. - Unikális és autentikus adottságok közé számítható a legutóbbi 2-2,5 millió év klímaváltozásait bizonyító paksi Löszfeltárás, a Lussonium és Bölcske római kori tárgyi emlékei, valamint a környék borvidékben és pincefalvakban megőrződött hagyományai. - Néhány nagyobb rendezvény karakteres kínálata számottevő látogatóforgalmat gerjeszt. - A PA Zrt. látogatóközpontja évi 30-40 ezer látogatót fogad. - Paks kereskedelmi szálláshelyeinek forgalma a legutóbbi években jelentősen bővült, különösen a szálloda kategóriában. - Már 2010-ben megnyílik a magas kategóriás Erzsébet Szálló Pakson, amely új minőségi és kínálati profilt, a business és wellness hotel kínálatot hozza be a térségbe. - A térségben Pakson és Bölcske mellett, Dunaföldvár és Györköny is jelentős turisztikai potenciállal rendelkezik, a térségi szereplők közötti együttműködés szándéka erőteljes.	- A Duna, mint közlekedési folyosó és turisztikai attrakció jórészt kihasználatlan. - A meglévő attrakciók turisztikai terméként alig kiépítettek, kevés szolgáltatás kapcsolódik hozzájuk, ismertségük alacsony. - A projekthelyszín turisztikai pozíciója még az Alsó-Dunavölgyben sem nevezhető erősnek. - A térség turizmusának szervezettsége alacsony, nem jött létre TDM szervezet. - A projekthelyszínek közül csak Paksnak vannak regisztrált szálláshelyei és vendégforgalma. - Az érintett települések meglévő, minősített borturisztikai kínálata szerény, a Tolnai Borút nem gerjeszt újabb fejlesztéseket. - A Tolnai borvidék önmagában és dunamenti termőterületével együtt a Pannon Borrégió legkevésbé ismert borvidéke, ismertsége országos szinten is nagyon alacsony. - A Duna jobb partja a térségben nem preferált területe a kerékpárút fejlesztési terveknek. - A Paks város és a térség jelenlegi turizmusa, valamint a PA Zrt. látogatóközpontjának forgalma közötti kapcsolatok esetlegesek. - A projekthelyszín viszonylag bőséges rendezvény kínálatai jelentősen eltérő minőségű, tematikájú és keresletű programokat tudnak jelen állapotukban felmutatni. - A Paks és térségében meglévő turisztikai szervezetek erőfeszítései visszhang nélkül maradtak.

Lehetőségek	*Veszélyek*
- A kedvező közlekedési elérhetőség miatt a térség a budapesti agglomeráció városkörnyéki rekreációs területévé válik, a hétvégi kirándulások kedvelt célpontjaként erősödő desztináció lehet. - A turisztikai fejlesztések révén a terület betölti a Dél-Dunántúl turisztikai fogadókapuja pozícióit: „Régió Kapuja". - A terület római kori értékeivel csatlakozik a Dunai Limeshez és azzal együtt világörökségi helyszínné válhat. - Az EU 2011 első félévében elfogadandó Duna Stratégiája felértékeli a Duna völgyét, mint fejlesztési területet és egyben felértékeli a térség turizmusát is. - A Paks térségében megvalósuló turisztikai fejlesztésekhez csatlakoznak, azt kiegészítik a túlparti turisztikai beruházások is, az Alsó-Dunavölgy turizmusa megerősödik. - Tematikusan és piaci megjelenésben is összekapcsolódnak a paksi és bölcskei fejlesztések a PA Zrt. látogatóközpontjával és a kiépítendő Energiapark beruházással. - A paksi és bölcskei fejlesztések erősítik a kistérség további településeinek vendégforgalmát is, Dunaföldvár és Györköny is bekapcsolódik a térségi turisztikai termékfejlesztésbe. - A megvalósuló beruházások révén megerősödő kereslet ösztönzi a térségi TDM szervezet létrehozását és működtetését, a meglévő, turizmusban érdekelt civil szervezetek összefognak ennek érdekében. - A tervezett borturisztikai és rendezvény kínálatok kiépülése erősítheti a Tolnai borvidék a dunamenti termőterület ismertségét, kelendőbbé tehetik borait. - A Duna múzeum és Klímatörténeti múzeum fejlesztései országosan is egyedülálló, egyben autentikus attrakcióvá válnak. - A megvalósuló turisztikai fejlesztések révén a Paks é térsége betagolódik a Dél-Dunántúl kiemelt forgalmú idegenforgalmi centrumai közé, a régiós élménylánc elemévé válik.	- Az M6/M60-as elszívja, távolabbi, erősebb turisztikai centrumok felé irányítja a forgalmat. - Nem javul a turizmus térségi szereplői közötti együttműködés, nem ismerik fel a közös érdekeket és nem hangolják össze termékfejlesztő és piacszerző tevékenységeiket. - A fejlesztések elmaradásával nem javul a térség attraktivitása és turisztikai imázsa. - A kereskedelmi szálláshely forgalomban érzékelt kereslet növekedés az autópálya építkezések befejeztével elenyészik. - A megyeszékhely elviszi a karakteresebb turisztikai beruházásokat, a Szekszárdi borvidék további erősödése eltereli a figyelmet a térség borgasztronómai kínálatairól. - Paks és vele együtt a térsége is beszorul az „Atomváros" sztereotípiába. - Az esetlegesen elmaradó fejlesztések konzerválják a térség gyenge keresleti helyzetét. - A tervezés alatt álló „Duna Stratégia" nem preferálja majd Paksot és térségét, valamint a turizmust. - A megvalósuló turisztikai fejlesztések kereslete a piaci igények átalakulása, vagy a belföldi kereslet mérséklődése, ill. a kis hatékonyságú promóciós munka miatt elmaradt a várttól. - A tervezett, két településre kiterjedő fejlesztések nem érik el a célközönség ingerküszöbét, nem keltenek kellő motivációt felkeresésükre. - A projekt tervezett fejlesztései a napi, és főként a hétvégi kirándulóforgalom erősítését szolgálják, hatásuk minimális lehet a kereskedelmi szálláshelyek forgalmára. - A PA Zrt. turisztikai fejlesztései és a projekthelyszín közötti összhang nem jön létre.

4. A desztináció építés lehetőségei az Alsó-Duna-völgyben

Az elemzett Paksi kistérségi turizmusfejlesztési alapok példák arra, hogy a Dunához kapcsolódó adottságokat miként érdemes termékfejlesztési potenciálként figyelembe venni. Az Alsó-Duna-völgy számára a Duna Régió Stratégia prioritásaiban is megfogalmazott egységes turisztikai arculat kialakítása, amely desztinációk láncolata által alkotott Duna turisztikai márkában testesülhet meg, két egymást támogató fejlesztési tematika kialakításával segíthető.

1. Célirányosan meg kell határozni a turizmusfejlesztésben és desztináció építésben együttműködő gócterületeket, a Duna két partját összekötő településcsoportokat. Ösztönözni kell ezen együttműködések turisztikai profiljának kialakítását. A térségi együttműködés kereteit az *1. ábra* mutatja.
2. Ki kell alakítani az Alsó-Duna-völgy turisztikai termékfejlesztésének tematikus profilját, meg kell határozni az adottságokból, az attrakciókból táplálkozó kínálatbővítés tartalmi rétegeit. Javaslatainkat az *1. táblázatban* gyűjtöttük össze.

1. táblázat. Az Alsó-Duna-völgy termékfejlesztésének tematikai egységei

Tematikai egység	**Természeti**	**Kultúrtáji**	**Kulturális örökség**
Vonzerők és termékek	*Védett területek* • *ökoturizmus* • *vadászat* • *horgászat* *Hálózatos fejlesztések* • *vízi turizmus* • *kerékpáros turizmus* • *lovas túraútvonalak*	*Borvidékek* • *agroturizmus-borturizmus* • *borutak* *Tradicionális értékek* • *néprajzi, etnikai örökség* • *gasztronómia* • *falusi vendégfogadás*	*Történelmi korok* • *prehistorikus emlékek* • *Római kor, Limes* • *Török idők* • *„Modern idők" értékei, 50-es évek* • *Városi kultúra, urbánus örökség*

Összefoglalás

Az Alsó-Duna-völgy ugyan országosan a fejlesztés preferált térségei közé tartozik, ám régiós szinten csak a Dél-Dunántúl tekinti kiemelt fejlesztési tengelynek és turisztikai magterületnek. A térség turizmusa jelenlegi állapotában szerény forgalmat produkál, erőteljes dunántúli túlsúllyal. A területen fekvő települések vendégforgalmi mutatói, attraktivitása és turisztikai szolgáltatásai alig kapcsolódnak össze egymással. A terület ismertsége a fentebb elemzett szerény kereslet által is jelezve mérsékelt, jelenlegi állapotában nem tekinthető turisztikai célterületnek**.** Jó esélyekkel indul a turisztikai pozíció javításnak a Paksi kistérség. Települései közül kettő (Paks és Bölcske) a meglévő természeti, kulturális örökségi és tradicionális vonzerőinek hasznosításával karakteres kínálatot hoz létre.

A tervezés fázisában lévő Duna Régió Stratégia preferált területe a dunai kultúrát az örökségvédelemmel összekapcsoló és azt hasznosító turizmus. Ez a tény jelentős esélyt kínál a teljes Duna-völgynek és ezen belül a vizsgált térség-

nek is, hogy betagozódjon a fejlesztések révén kialakuló Duna turisztikai márkába és valódi desztinációvá fejlődjön. Ebben a Dunát kísérő közlekedési fejlesztések (pl. M6-M60-as autópálya) új lehetőségeket nyitnak.

Felhasznált irodalom

AUBERT A. – SZABÓ G. szerk. (2005): Baranya megye turizmusfejlesztési stratégiája. Baranya Megyei Önkormányzat – PTE TTK FI Turizmus Tanszék Pécs, 113 p.

A Római Birodalom határai. A Limes, Szép Magyarország 2009/1. (különszám)

BIEGER, T. (1997): Management von Destinationen und Tourismusorganisationen. München, Wien.

LENGYEL M. (1992): A turizmus általános elmélete. VIVA Reklámügynökség Bp. 211 p.

Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (2005-2013) (2005): Turizmus Bulletin IX. évf. különszám. 56 p.

SZABÓ G. (2006): Területi márkák Baranya és a Dél-Dunántúl turizmusában. In.: Aubert A. (szerk.) Desztinációépítés és -menedzsment. Dél-dunántúli Turizmus Kiskönyvek, DDRIB Pécs, pp. 60-91.

Dél-Alföldi Régió Operatív Programja (2007-2013) www.darft.hu

Dél-Dunántúli Régió Operatív Programja (2007-2013) www.ddrft.hu

Központi Régió Operatív Programja (2007-2013) www.nfu.hu

Közép-Dunántúli Régió Operatív Programja (2007-2013) www.nfu.hu

Idegenforgalmi Statisztikai Évkönyvek, Központi Statisztikai Hivatal, Bp. www.ksh.hu

http://www.euractiv.hu/regionalispolitika/linkdossziek/duna-strategia-000193

http://www.euractiv.hu/regionalispolitika/hirek/a-bizottsag-elinditja-a-duna-regio-fejlesztesere-iranyulo-strategiajat-003077

http://www.vati.hu/files/sharedUploads/docs/teruletfejlesztes/DUNA_kiadvany_2010.pdf

http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=26158

http://www.danube-limes.eu/

A TOKAJI NAGY-HEGY TURISTAÚTVONALAINAK GIS ALAPÚ ELEMZÉSE

SZEPESI JÁNOS – SÜTŐ LÁSZLÓ

Bevezetés

A földrajzi információs rendszereket a turizmus menedzsment széles körben alkalmazza a helyhez kötött információk (vendégéjszakák száma, szállás-helyférőhely kapacitás stb.) térbeli eloszlásának vizsgálatára. A megfelelő alaptérkép és adatbázis összekapcsolása után a vizsgált jelenségek feldolgozása csak 2 dimenziós megjelenítést kíván. Azonban a földrajzi tér elemzése során gyakran a magassági dimenzió vizsgálata is szükséges, amely digitális domborzat modellek (továbbiakban DDM) segítségével történik. Ezeket a térinformatika számos területén használják, legsikeresebben az eróziómodellezés *(pl. Jordán Gy. et al 2004),* a geomorfológia (pl. *Karátson D. és Tímár G. 2004, Demeter G. és Szabó Sz. 2009*) és az árvízelöntés *(Bódis K. 2010)* kérdéskörei-hez kapcsolódóan.

Az információk 3D elemzése a turizmus speciális részterületein (aktív turizmus, ökoturizmus) is megjelent. Ezek alapvető területe a dombsági, hegyvidéki túraútvonalak lejtés és nehézségi viszonyainak DDM alapú vizsgálata (*Dombay I. és Magyari-Sáska Zs. 2006*). További alapadatok térképi adatbázisainak összeállításával megvalósítható az útvonalak érzékenység vizsgálata, mint az élőhely degradáció, a talajerózió *(Cole, D. N. 2004, Tomczyk, A. 2011*). Az ökoturisztikai vonzerőleltár elemeiből és túraútvonalak alapadataiból interaktív látogatói döntéssegítő térinformatikai rendszerek hozhatók létre (*Williams, J. 2005, Willis, S. és Lindenmayer, B. 2007, Dye, A. S. és Shaw, S. L. 2007*).

Vizsgálatunk célpontjául a tokaji Nagy-hegyet választottuk, amely 2010 októberében a Magyar Progeo Egyesület szervezésében, az országosan 10 túra-útvonalon megrendezett Geotóp Nap egyik helyszíne lett[1]. Ehhez kijelöltük a 8 km-es túra útvonalát, amely a hegy kőzettípusainak, formakincsének és táj-használati adottságainak bemutatására legalkalmasabbnak tűnt *(1. ábra)*.

A lezajlott program tapasztalatai alapján kiderült, hogy az útvonal a nem rendszeresen kirándulók számára nehezen teljesíthető szakaszokat is tartalmaz. Ezek alapján határoztuk el a túraútvonalak nehézségi fokozatának vizsgálatát, amelyhez első lépésben a domborzati viszonyok elemzését vettük figyelembe a túraútvonalak DDM alapú lejtőkategória elemzése alapján *(2. ábra)*.

[1] http://www.progeo.hu/geotop.html 2011.01.21.

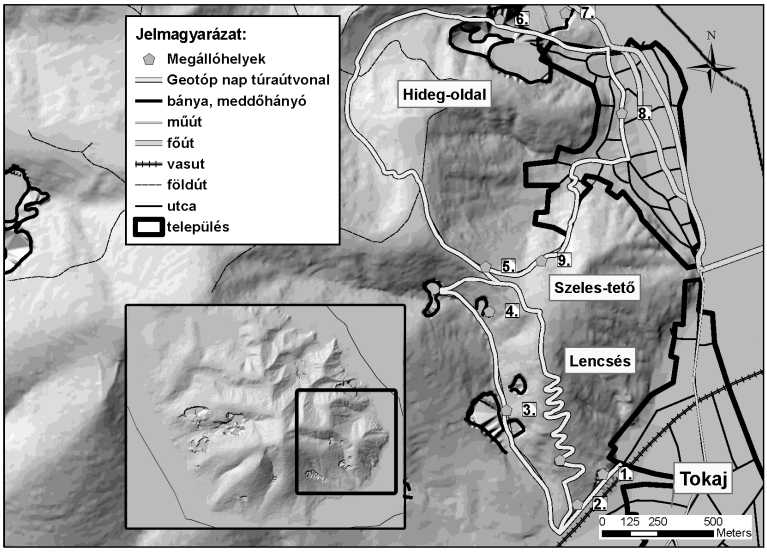

1. ábra. A Geotóp Nap túraútvonala a tokaji Nagy-hegyen

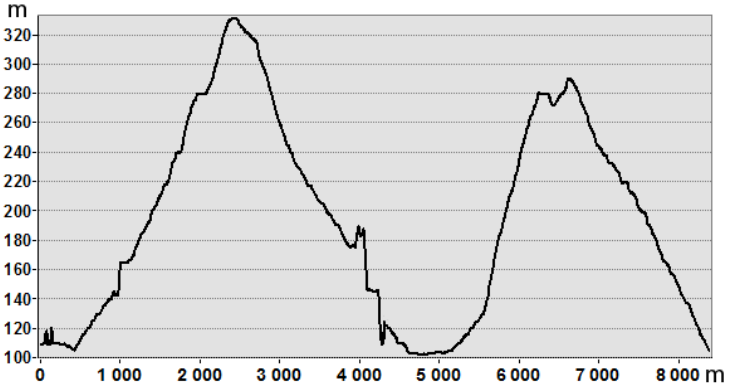

2. ábra. A tokaji Geotóp Nap túraútvonalának DDM alapú magassági diagramja

Az aktív természetjárók számára egy szintvonalas metszetből azonnal kiderül az adott útvonal teljesítési nehézségének egyik fő paramétere, a lejtőmeredekség, még ha a magassági és az iránytörések torzítása miatt nem is teljesen pontosan. De egy üdülővendég, aki tartalmasan szeretné kitölteni szabadidejének egy részét, nem tudja pontosan értelmezni a látottakat. Ezért gondoltunk arra, hogy kipróbáljuk, térinformatikai eszközök segítségével, hogyan lehet az egyszeri kirándulók számára is használható menetteljesítményt mutató módszert kialakítani. Ennek gyakorlati szerepe lehet a túra tervezése során, pl. a tömegközlekedési lehetőségek kiválasztásában, a „menekülő” útvonal kialakításában, vagy a fizikai állapot túlértékeléséből fakadó problémák csökkentésében.

A tokaji Nagy-hegy

A Geotóp Napok bemutatandó elemét az úgynevezett geotópok adják, amelyek nevükkel ellentétben nem csupán geológiai és geomorfológiai alapegységeket jelentenek, hanem a hozzájuk tartozó földrajzi-környezeti tényezők információs együttesét a rajtuk kialakult talajoktól az élőhelyeken át azok gazdasági, gazdálkodási hasznosításáig, a kulturális jelentőségével bezáróan *(Sütő L. et al. 2011)*.

Éppen ezért gondoltuk, hogy a tokaji Nagy-hegy, mint az Eperjes-Tokaji-hegyvidék legdélebbi kistája *(Hajdú-Moharos J. – Hevesi A. 2006)* szigetszerű megjelenésével könnyen átlátható példaterületként szolgálhat egy Geotóp Napi túraútvonal kialakítására, s a turistaút nehézségi fokozatát bemutató vizsgálatok elvégzésére. A geotényezők jellemzése során a Geotóp Nap megállópontjainak kijelölését, valamint a Nagy-hegy túraútvonalainak morfometriai tulajdonságait befolyásoló összefüggéseket mutatjuk be.

A törésvonalak metszéspontjában fekvő tokaji Nagy-hegy Bodrog-Tisza és a Taktaköz 100 m átlagos tszf-i magasságú alluviális síkságából kiemelkedő kúpját északról a Bodrogkeresztúri nyereg határolja. A morfológiát meghatározó több szakaszú vulkáni működés a miocén kor szarmata-pannon korszakában zajlott (12-10 millió év). A Nagy-hegy aljzatát a vulkánosság utolsó robbanásos működéssorozata során felszínre került riolittufa alkotja (*Szerencsi Riolittufa Formáció*). A több 10 m vastagágú ártufa leplek anyaga intenzív agyagásványos lebontást és kovásodást szenvedett *(Gyarmati P. – Szepesi J. 2007),* amelynek köszönhetően kiváló építő-díszítő kővé vált, legnagyobb kőfejtője a bodrogkeresztúri Kakas-hegyen található. A robbanásos működést követően viszkózus riolit lávadómok (Kishutai Riolit Tagozat) nyomultak fel. Gyakran a kürtőig erodált, lösszel fedett maradványaik a Bodrogkeresztúri-nyergen találhatók (Nagykövesd, Terézia-domb, Dereszla). Különleges perlitváltozatai és kutatástörténete miatt legismertebb a Lebuj-kanyarban feltáruló lávatest. A hegy fő tömegét adó dácit több szakaszban ömlött ezen képződmények egyenetlen felszínére. A változó hosszúságú lávaárak a tufatakaróban mélyült és riolitdómok közötti völgyekben nyomultak előre, tetőcserépszerűen fedve egymást. Szerkezetükre elliptikusan ellapult keresztmetszet. lemezes-pados elválás jellemző, amely a kőfejtőkben több helyen tanulmányozható *(Kozák & Rózsa 1982)*. A dácit gyakran tartalmaz a feküből származó riolit, riolittufa törmeléket, de megjelennek benne a magmakamrában megszilárdult saját anyagú (dioritporfirit) zárványok is. Fő jellemzője vénás szerkezete, amely kihűlés közbeni mozgás során zárványok és hólyagüregek ellapulásával, szétkenődésével alakult ki. A hegy legfiatalabb képződménye a periglaciális éghajlaton képződött lösz, melynek anyaga a nyírségi hordalékkúpból származik *(Pinczés Z. 2005)*. A Patkóbányában vastagsága a 15 métert is meghaladja, legmagasabb előfordulásai 450 m tszf-i magasságig húzódnak fel.

A morfológiát az egykori lávaárak lefutása és a kőzetminőség határozza meg. A völgyek leggyakrabban a lávanyelvek szegélyét alkotó lazább salakos agglomerátum jellegű dácit mentén vágódtak be. A nagymértékű areális letarolás mellett erőteljes a lineáris erózió is. Jellegzetesek a lösz lepusztulási formái: a löszmélyutak, löszkutak, szuffóziós járatok. A központi csúcs alatt három szintben jelentkeznek lapos platószerű térszínek, amelyek közül az alsóbb szintek hegylábfelszínnek tekinthetők *(Pinczés Z. 2005)*.

A sajátos alapkőzet kombináció, a szigetszerű domborzat és a hegyperemi szintek jelentősége a méltán híres tájhasználatban is megmutatkozik. Talajai közül jellemzőek a löszön kialakult humuszkarbonát, csernozjom barna erdőtalaj, magasabb régiókban a Ramann-féle barna erdőtalaj. Igaz az erőteljes erózió miatt gyakoriak a földes kopárok, lejtőhordalék talajok és a legtöbb helyen a szőlőtermesztés már a lösz alapkőzeten folyik *(Boros L. 2007)*.

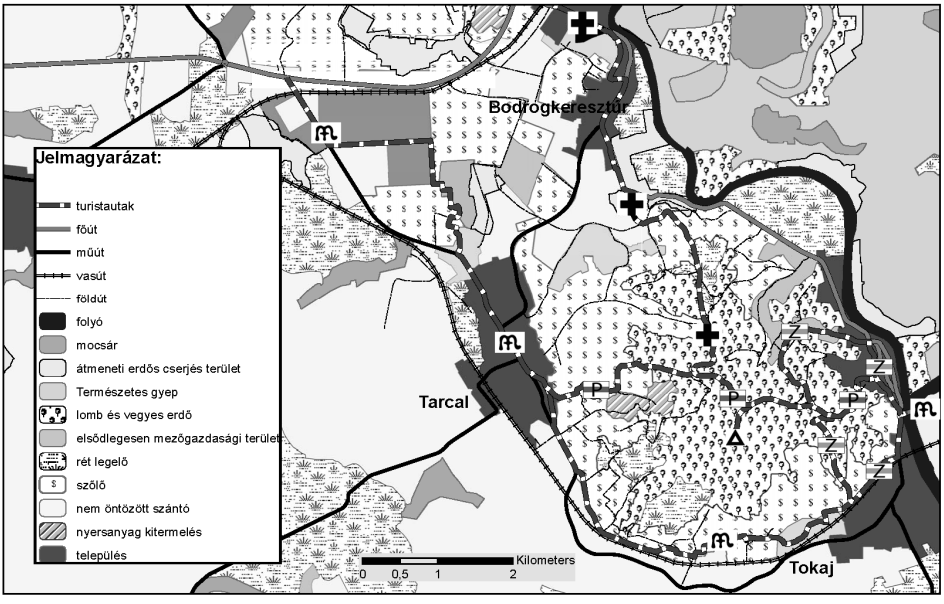

3. ábra. A tokaji Nagy-hegy területhasználati viszonyai Corine 2006 alapján

A hegy az 1986-ban védetté nyilvánított 4941 ha területű Tokaj-Bodrogzug Tájvédelmi Körzet része. Növényzete a hegyvidék és az Alföld flóra és faunaelemeinek keveredése miatt sajátos. A déli lejtőkön melegkedvelő tölgyes (molyhos és kocsánytalan tölgy) az északiakon bükk elegyes gyertyános tölgyesek jellemzőek. Jellegzetesek a sziklás területek gyeptársulásai és a hegylábi lejtősztyepprétek. A tájhasználat képét a már 1737-ben zárt borvidékké nyilvánított Tokaj-hegyalja szőlőtermesztése határozza meg *(3. ábra)*. Ennek során a 15-30°-os lejtőket, mintegy 250-300 m tszf-i magasságig hasznosították

(Frisnyák S. 2007). A XVI-XVII. századtól kezdve általánossá vált az agroteraszok és vízelvezető árkok létesítése, amelyek hozzájárultak a talajerózió mérsékléshez. A filoxérajárványt követően a legmeredekebb termőhelyek újratelepítése elmaradt. 1945 után a nagyüzemi mezőgazdaság kereti között a kisebb magasságú hegylábi részeket kordonos táblákkal telepítették *(Boros L. 2007)*. Így a tetőrégiót alkotó lomberdő és a szőlőöv között egy bokorerdő sáv jött létre. A mezőgazdasági művelést részben befolyásolta a kőbányászat megjelenése, amelynek sebhelyei ugyan potenciálisan kiváló bemutatóhelyei a hegyet alkotó kőzeteknek és geológiai szerkezetnek, azonban magukban hordozzák a vizuális és anyagi környezetszennyezés veszélyét.

A turistautak elemzése

A hegy turistaút hálózata által betekintést nyerhetünk a fentebb bemutatott természeti tényezők és tájhasználati elemek mindegyikére, sőt néhány kilátóponton keresztül a tágabb környék tájhasználati, vízföldrajzi elemei is tanulmányozhatóak. Kérdés az, hogy mekkora erőfeszítést jelent az egyes útvonalak bejárása, valamint a lehető legtöbb értéket bemutató Geotóp Napi túra mennyire nehezen teljesíthető. Azaz milyen választási lehetőséget kínálnak az ide érkező, különböző erőnlétű és érdeklődésű turisták számára, utóbbi pedig alkalmas-e például állandó tanösvény kialakítására.

A turistaútvonalak elemzéséhez egy megfelelő felbontású digitális domborzat modellre (továbbiakban DDM) volt szükség. A Magyar Honvédség által forgalmazott 1:50 000 méretarányú DDM-50 jelű modellt közepes felbontása miatt nem tudtuk használni a menetteljesítményt befolyásoló domborzati részletvizsgálatokra, ezért a DDM-t 1:10 000 méretarányú EOTR térképlapok szintvonalainak és magassági pontjainak digitalizálásával állítottuk elő. A szintvonalak vektorizálása során 5 méteres mintavételezési távolságot alkalmaztunk. Az ebből származtatott raszteres DDM-t 5x5 méteres cellamérettel generáltuk. A lejtőmeredekség meghatározását ArcGIS szoftver segítségével egy fokonként végeztük, majd *Dombay I. és Magyari-Sáska Zs. (2006)* turistautak elemzéséhez szerkesztett lejtőkategória térképe alapján soroltuk kategóriákba. Az így kapott raszter állományt az elemzéshez végül vektoros formába exportáltuk (raster to feature).

A turistautak nyomvonalai a www.turistautak.hu[2] portál adatbázisából származtak *(4. ábra)*. Ezeket WGS-84 földrajzi koordinátarendszerből Egységes Országos Vetületi (EOV) rendszerbe transzformáltuk. A méréseket az ArcGIS 9.3 szoftver 3D Analyst moduljainak felhasználásával végeztük. A magassági diagramok a turistautak 2D állományainak 3D interpolációjával készültek, így lehetővé vált olyan pontok Z koordinátáinak megadása ahol terepi magasságmérés nem történt *(5. ábra)*.

[2] http://turistautak.hu/maps.php?id=magyarorszag&image=raster&lat=48.363333&lon=21.367073&zoom=8&arrow=0&shading=1 2011.01.21.

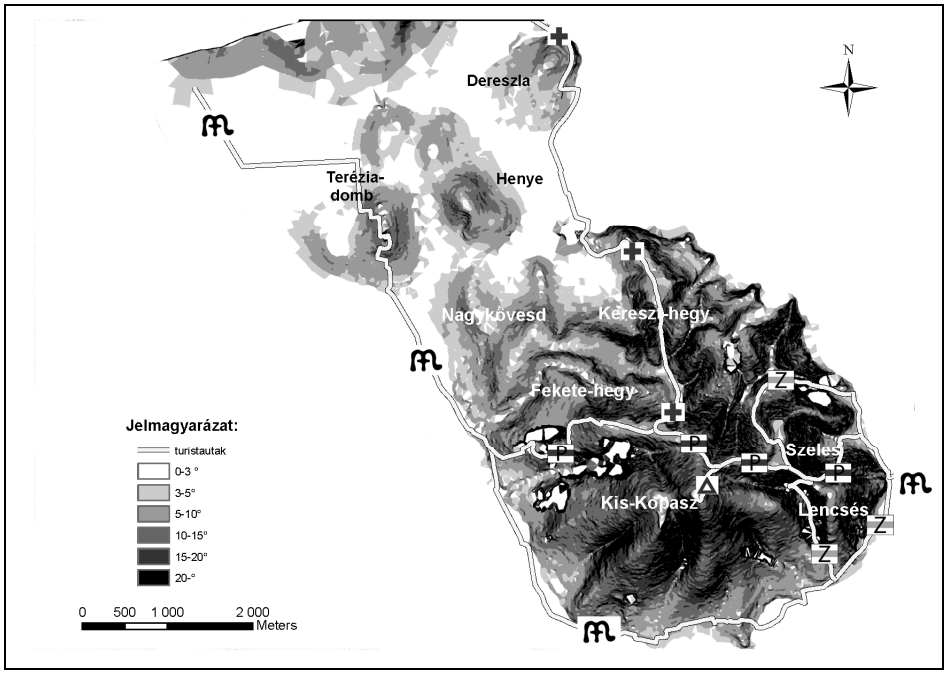

4. ábra. A tokaji Nagy-hegy turistaútvonal hálózata és lejtőmeredekségi viszonyai

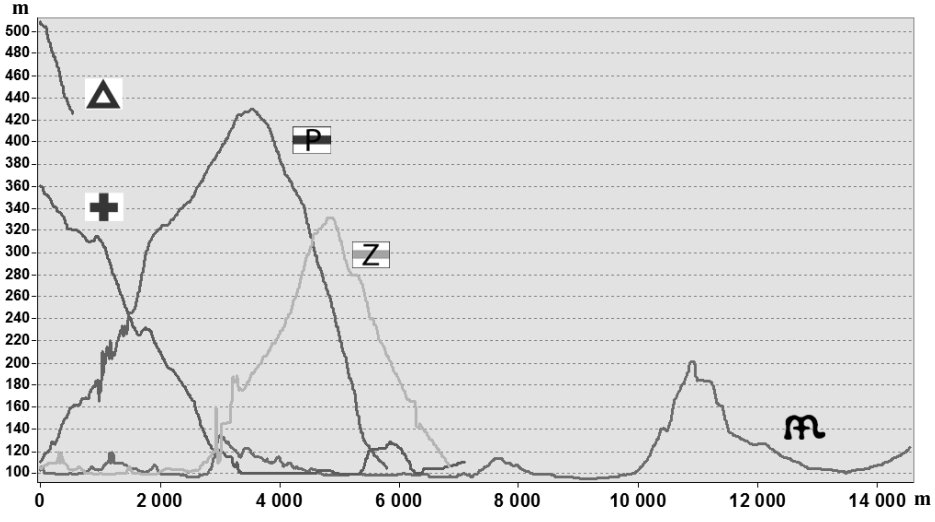

5. ábra. A tokaji Nagy-hegy turistaútvonal hálózata és lejtőmeredekségi viszonyai

Következő lépésben a lejtőkategória poligonok és az egyes turistautak közös metszeteinek (pl. 10-15°-os lejtőkategória és zöld turistaút) meghatározását végeztük el. A művelet végrehajtása után a szoftver az egyes lejtőkategória poligonokra eső útvonalhosszakat kiszámította (calculate geometry). Ezeket összegezve jelzésenként kaptuk meg a lejtőmeredekségi értékek %-os arányát.

A túraszervezés oldaláról megközelítve a kérdést, a túra útvonalának és időtartamának meghatározásában segíthet a módszer. Amennyiben valaki – legyen az osztálykirándulást vezető pedagógus, vagy hivatásos túravezető – csoportot visz, a túraterv elkészítése kötelező feladat, amelyet több szempont is befolyásol. Ezek közül a turistautak lejtőmeredekségének meghatározását a tiszta menetidő kiszámítása során tudjuk figyelembe venni. A természetbarát túravezetői ismeretek közel vízszintes terepen 4 km/óra sebességgel számolnak, amelyhez 100 m szintemelkedésenként 10 perc többletidőt adnak hozzá, míg sziklás, meredek nehéz terepen 15-20 perccel többet számolhatunk *(Németh I. – Németné K. J. 2006)*. Ugyanez meredek lejtés esetén is igaz, ugyanakkor az enyhe lejtőkön a csoportösszetételtől függően változó a menetteljesítmény. *Dombay I. és Magyari-Sáska Zs. (2006)* tapasztalataik alapján a lejtőmeredekség lineárisváltozásához a menetidő négyezetes változását rendelték, hozzátéve, hogy lejtmenet esetén csak 5°-nál nagyobb meredekség esetén számoltak a sebesség csökkenésével.

A menetidő nem tartalmazza a megállókat, amelyre óránként 5-10 percet számolnak. A szervezett ismeretterjesztő túrán, ezek egybeesnek a bemutatópontok megállóhelyeivel, ezért lehetnek hosszabbak. Az évszakok, az aktuális időjárási helyzet, a terepviszonyok és a csoportösszetétel is befolyásolják a menetidőt *(Németh I. – Németné K. J. 2006)*. A Geotóp Napon nem a klasszikus természetjárók az elsődleges célcsoport – ők öndefiníciójukból eredően maguktól is részesei az aktív ismeretszerzésnek –, hanem a természetet kedvelő iskolai csoportok, családok, érdeklődő üdülővendégek a környékről (a továbbiakban kirándulók), akik önállóan nem mernek, nem tudnak hasonló túrát megszervezni. Ebből adódóan viszont tapasztalataink alapján a sebességük közel vízszintes terepen nem haladja meg a 3 km/órát.

Ezek alapján a különböző lejtőkategóriájú útvonalhosszakból kiszámoltuk a hozzájuk tartozó elvi lejtőmagasságot, a lejtőkategória beosztás középértékeit használva. Tekintve, hogy adott távon a többletidő a lejtőmeredekség függvényében növekszik, ezért némileg módosítottuk a klasszikus módszert, kettéválasztva rendszeres természetjárókat és a kirándulókat. Lejtőkategóriánként 5 percet növelve határoztuk meg a teljesítési többletidő értékét a tapasztaltok és a programozás nélkül rendelkezésünkre álló lehetőségeket figyelembe véve. A természetjárók esetén figyelembe véve *Dombay I. és Magyari-Sáska Zs. (2006)* által leírtakat, 5°-nál nagyobb meredekség esetén indítottuk a többletidő számítását (5-20 perc), saját tapasztalataink alapján nem különítve el a lejtmenetet és az emelkedést (előbbi esetben ugyanis gyakran nagyobb sebesség is el-

érhető, ami ellensúlyozza az enyhe emelkedés időveszteségét). A kirándulóknál viszont már az enyhe meredekségű (3-5°) szakaszokon 5 perc többletidőt állítottunk be, így a legmeredekebb lejtőkategória esetén 25 perccel számoltunk. Végül az adott túraút különböző lejtőkategóriájú útvonalhosszaira számolt időket összegezve kaptuk meg a végleges teljesítési időt *(1. táblázat)*.

1. táblázat. A különböző lejtőmeredekségű útszakaszok hossza és a túraútvonalhoz tartozó számított teljesítési idő

	0-3° (m)	3-5° (m)	5-10° (m)	10-15° (m)	15-20° (m)	20°< (m)	hossz (m)	természetjáró (óra:perc)	kiránduló (óra:perc)
Mária-út	8489	1462	3242	1007	188	162	14550	3:39	4:52
Piros	340	513	2036	1334	748	827	5798	1:28	1:58
Zöld	1398	990	1653	1171	617	1008	6837	1:44	2:18
Piros +	3091	838	1945	710	342	154	7080	1:47	2:22
Piros ▲	0	0	73	165	63	233	534	8’	11’
Geotóp	594	845	2034	2056	1301	1462	8292	2:06	2:48

Ezután a Geotóp Nap megállópontjainak kijelölése során kialakított útvonalra határoztuk meg a menetidőt. A program lebonyolítása során GPS segítségével mért 2:44 perces mozgással töltött idő megközelítőleg azonos az általunk a kirándulókra számított teljesítési idővel.

Összegzés

A turisztikai trendekhez igazodva, az aktív ismeretszerzést elősegítő események és helyszínek egyre népszerűbbek. Részben ehhez, részben a hiteles természettudományos ismeretterjesztés szakma részéről jelentkező megújulási törekvéséhez igazodva kapcsolódtunk be a Geotóp Nap megrendezésébe. Ennek egyik helyszíne, a tokaji Nagy-hegy turistaút hálózatával, táji értékeivel alkalmasnak látszott a kirándulókat segítő, menetteljesítményt becslő ötlet vizsgálatához.

Az Internetről elérhető túraútvonal tervező programoknak és a GPS elterjedésének köszönhetően egyre többen használják ki a lehetőséget kirándulásaik kialakítása során. Éppen ezért hasznosnak tűnnek azok a segédletek, amelyek alkalmasak a résztvevők igényeinek és képességeinek figyelembevételére. Az általunk bemutatott ötlet továbbfejlesztésével a túrajelzés váltásokkal kialakított útvonalak teljesítési ideje is számolható, s a vonzerők beépítésével különböző útvonalvariánsok tervezhetőek, a résztvevők felkészültségének, egészségi állapotának és érdeklődési körének függvényében.

Irodalom

BÓDIS K. 2010: Digitális domborzatmodellek és alkalmazási lehetőségeik az árvízi kockázatkezelésben, Földrajzi tanulmányok, Volume 6. JATEPress, Szeged. p. 168.

BOROS L. 2007. Tokaj-Hegyalja a Kárpát-medence leghíresebb borvidéke. In: Boros L. Az aranyszínű szőlővesszők és borok földjén, Nyíregyháza-Tokaj, NYF Turizmus és földrajztudományi Intézet, p. 67-105.

CORINE (COORDINATION OF INFORMATION ON THE ENVIRONMENT) LANDCOVER DATABASE 2006, http://www.kvvm.hu/index.php?pid=9&sid=50&cid=291

COLE, D. N. 2004. Impacts of hiking and camping on soils and vegetation:a review. In: Buckley, R. (Ed.), Environmental impacts of ecotourism Wallingford, Oxon, UK: CABI Pub pp. 41-60.

DEMETER G. SZABÓ SZ. 2009. Litológiai elemek és felszínfejlõdési típusok azonosítása DTM-bõl generált morfometriai paraméterek alapján (az IDRISI, SAGA és TAS összevetése) Geoinformatika és domborzatmodellezés 2009. A HunDEM 2009 és a GeoInfo 2009 konferencia és kerekasztal válogatott tanulmányai p. 1-27.

DOMBAY I. – MAGYARI-SÁSKA ZS. 2006. Hegyvidéki túrautak elemzése GIS rendszerek segítségével III. Magyar Földrajzi konferencia tudományos közleményei CD-ROM, Budapest p. 1-9.

DYE, A. S. & SHAW, S. L. 2007. A GIS-based spatial decision support system for tourists of Great Smoky Mountains National Park. Journal of Retailing and Consumer Services, 14 (4), p. 269-278.

FRISNYÁK S. 2007. Szőlő és borkultúra Tokaj-Hegyalján. In: Baráz Cs. (szerk.) A Zempléni tájvédelmi körzet, Abaúj és Zemplén határán. Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Eger p. 295-303.

GYARMATI P. – SZEPESI J. 2007 Fejlődéstörténet, földtani felépítés, földtani értékek. In: A Zempléni tájvédelmi körzet, Abaúj és Zemplén határán, monográfia, Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Eger, p. 15-44.

HAJDÚ-MOHAROS J. – HEVESI A. 1997. A kárpát-pannon térség tájtagolódása. – In: Magyarország földje: Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére. Pannon Enciklopédia, Karátson D. (szerk.). Budapest, Magyar Könyvklub. pp. 274-284.

JORDÁN GY. – ROMPEY, A. V. – SZILASSI, P. CSILLAG, G. 2004. Digitális domborzatmodell alkalmazása GIS környezetben a Káli-medence talajerózió vizsgálatában Digitális domborzatmodellezés használata a környezet és mérnöktudományokban konferencia CD melléklete Miskolci Egyetem Természetföldrajzi Tanszék p. 1-24.

KARÁTSON D. – TIMÁR G. 2004. Az Eperjes-Tokaji- és a Kelemen-Görgényi-Hargita vulkáni vonulat összehasonlító térfogatszámítása SRTM-adatok alapján: vulkanológiai és felszínfejlődési következetetések. A földrajz eredményei az új évezred küszöbén: A II. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei CD-ROM kiadvány, http://geography.hu/mfk2001/

KOZÁK, M. – RÓZSA, P. 1982. A Tokaji-Nagyhegy földtani fejlődéstörténete. – Acta Geographica Debrecina 20. p. 167-190.

NÉMETH I. – NÉMETHNÉ K. J. 2006. Zöld kalandra fel! – Nemzeti Ifjúsági és Szabadidősport az Egészséges Életmódért Alapítvány, Havasi Rózsa Kft. http://www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/zk12.htm#4.2; http://www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/zk26.htm#b4

SÜTŐ L. – SZEPESI J. – NOVÁK T. – DÁVID L. 2010. Touristic hiking programs as a possibility of involving the public into earth scientific education = Acta Geoturistica. – IAGt, FBERG, Pavol Jozef Šafárik University in Košice Vol. 2. ISSN 1338-2292. 2010, On-line Journal

WILLIS, S. & LINDENMAYER, B. 2007 Rocky Mountain National Park, GIS Analisys of Trails http://ibis.colostate.edu/nr505/nps07/team4/Index/homepage.html

WILLIAMS, J. 2005 Interactive Hiking Map of Yosemite National Park For the SVG Open 2005 conference http://www.svgopen.org/2005/papers/abstract_williams_ yosemite_ national_park/index.html

TOMCZYK A. M. 2011 A GIS assessment and modelling of environmental sensitivity of recreational trails: The case of Gorce National Park, Poland Applied Geography 31. p. 339-351

http://www.progeo.hu/geotop.html 2011.01.21.

http://turistautak.hu/maps.php?id=magyarorszag&image=raster&lat=48.363333&lon=21.367073&zoom=8&arrow=0&shading=1 2011.01.21.

ELŐTANULMÁNY A HERNÁD-VÖLGY SZÉLENERGIÁJÁHOZ

TAR KÁROLY*

Bevetetés

A Debreceni Egyetem Meteorológiai Tanszéke 2009-ben kezdte meg a szél- és napnapenergia, valamint az energetikai célú biomassza hasznosításának éghajlati és társadalmi-gazdasági kérdéseivel kapcsolatos kutatásait a Hernád-völgyben egy OTKA pályázat keretében.

A kutatás során a Hernád-völgy éghajlati és társadalmi-gazdasági adottságait vizsgáljuk tehát azzal a céllal, hogy megállapítsuk: ezek milyen mértékig segítik elő vagy gátolják a szél- és napenergia, valamint a biomassza energetikai célú hasznosítását. Első lépésként klimatológiai mérések alapján feltárjuk a kistáj éghajlati viszonyait. Ez lehetővé teszi egyrészt a szél- és napenergia mennyisége és az időjárási helyzetek kapcsolatát leíró indexek kidolgozását, másrészt a szélerőművek optimális helyének kiválasztását elősegítő modell kifejlesztését, a szélsebesség magasság függvényében történő változását leíró összefüggések pontosítását, valamint az éghajlati sajátságoknak leginkább megfelelő energetikai felhasználásra alkalmas növények körének meghatározását. A társadalmi-gazdasági vizsgálatok révén számszerűsíthetők lesznek a megújuló energiák hasznosításából fakadó gazdasági előnyök és költséghatékonysági mutatók, feltárható lesz a lakosság elfogadási hajlandósága. A kutatás várható legfontosabb eredménye a témát komplexitásában kezelő, a klimatológiai-, társadalmi-gazdasági feltételeket és hatásokat egyaránt figyelembe vevő, a szél-, nap- és biomassza erőmű beruházások előkészítésénél felhasználható modell kidolgozása. Az elért eredmények szerepet játszhatnak a kistérségi fejlesztési stratégia kidolgozásában.

Első éves kutatásunk során statisztikai források alapján feltártuk a vizsgálatunk tárgyát képező települések legfontosabb gazdasági-társadalmi adatait, valamint az erdészeti biomasszára vonatkozó településsoros adatokat. A vizsgált térség átlagadatait összehasonlítottuk a megyei, régiós és országos átlagadatokkal, különös figyelmet fordítva a foglakoztatási adatokra, a nemzetgazdasági ágak arányaira, az infrastruktúrára, az egészségügyi alapellátásra, az oktatásra és a jövedelmi viszonyokra. A Hernád-völgy kistáj társadalmi-gazdasági adottságainak vizsgálatához a Központi Statisztikai Hivatal nyilvántartásában szereplő adatok mellett a 30 település önkormányzatától kértünk be a településükre vonatkozó információkat.

* Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet, tar.karoly@nyf.hu

A jövedelmi viszonyok tekintetében igen nagy a lemaradás nemcsak az országos, hanem a régiós és megyei adatokhoz képest is. A foglalkoztatási adatokat vizsgálva szembetűnő a mezőgazdasági vállalkozások számának kimagasló értéke, melyek elsősorban kisvállalkozások, de nagy szerepet töltenek be a helyi foglalkoztatásban. Szembetűnő a turizmus alacsony, illetve a munkanélküliek kiugróan magas aránya is, utóbbi az országos érték háromszorosát tükrözi. Az egészségügyi alapellátás megfelel az országos átlagadatoknak. A lakások infrastrukturális ellátottságánál a hulladékgyűjtés és a villamos hálózatba bekötött lakások szintén átlag körüliek, viszont a víz-, csatorna- és földgázvezetékek kiépítése jóval kedvezőtlenebb. Utóbbi kettő így lehetőséget is nyújt és indokolttá teheti az energetikai fejlesztéseket.

Az energetikai potenciálban rejlő lehetőségeknél a mezőgazdasági területek településsoros megoszlása és vetésszerkezete még nem áll rendelkezésünkre, azonban az már az eddigi eredmények alapján is elmondható, hogy az erdészeti faapríték potenciálja feltétlenül figyelembe veendő az energetikai fejlesztéseknél. A fafajok közül összes hozamok és fajlagos hozamok tekintetében is a térségben kiemelkedő a tölgy, a bükk, az akác és a nemesnyárak jelentősége. Az iparszerű hasznosításra elsősorban azok a települések vehetők számításba, melyek jelentősebb gazdasági hasznosítású erdőterülettel rendelkeznek és lehetőleg a fenti fajokkal. Ipari nagyságú üzem (biofűtőmű vagy bioerőmű) telepítésére ilyen szempontból, a szállítási költségek minimalizálása érdekében elsősorban Hidasnémeti és Kéked javasolható. Ennek a két községnek a területén található együttesen a vizsgált térség erdészeti potenciáljának mintegy fele.

A szélenergia hasznosítás jelenlegi helyzetét és lehetőségeit a Hernádvölgy vizsgált szakaszán *Tóth* (2011) elemzése alapján foglaljuk össze. Ezek néhány hivatalos adat ellenére is kedvezőnek mondhatók, ami többek között azzal támasztható alá, hogy a vizsgált területen kívül ugyan, de a völgy D-i részén 2006 óta üzemel egy 1,8 MW-os szélerőmű. Ezen túlmenően a kutatási zónában a szélenergia termelésben érdekelt befektetők közül néhányan sikeresen pályáztak és már kvótával is rendelkeztek a 2010 júliusában Nemzetgazdasági Miniszter által visszavont 410 MW teljesítményű szélerőmű-tenderen. Ennek megfelelően a beruházók egyelőre nem kezdhetik meg a szélerőmű(parkok) építését Méra határában. A szélturbinák engedélyeztetésének szigorú kritériumai (elsősorban azok természetvédelmi vonatkozásai) miatt csak a völgy bizonyos részein jöhet számításba a nagyteljesítményű szélerőművek telepítése. A vizsgált területen azonban eredményesen lehetne alkalmazni a jóval kevesebb engedéllyel és bürokráciával járó, szigetüzemben is működtethető pár száz W, pár kW teljesítményű szélgenerátorokat és szélerőgépeket. Az előbbiek kisfeszültségű villamos-energia termelésére, míg az utóbbiak elsősorban vízszivattyúzásra, vízemelésre alkalmasak. Ennek ellenére hosszútávon mindössze nyolc önkormányzat gondolkodik szélgenerátorok, illetve szélerőgépek telepítésében, úgymint Felsődobsza, Gibárt, Halmaj, Hernádkércs, Hernádszentandrás,

Hidasnémeti, Méra és Novajidrány. Szigorúan befektetők bevonásával nagyteljesítményű szélerőművek telepítésében a következő települések polgármesterei gondolkodnak: Abaújkér, Felsődobsza, Halmaj, Hernádkércs, Hernádszentandrás, Hidasnémeti, Méra.

Az első év feladata a klimatológiai vizsgálatok terén a terepi mérések előkészítése és megkezdése volt. Ehhez az első lépést a szükséges műszerek beszerzése, telepítése jelentette. A telepítés előtt sor került a két automata meteorológiai állomás karbantartására. Ennek során több meghibásodásra is fény derült. A javításhoz szükséges alkatrészek külföldről történő beszerzése több hónappal késleltette a mérések megkezdését. A hibák elhárítását követően az állomások most már folyamatos adatsort szolgáltatnak. Installáltuk az állomások tágabb környezetében végzendő terepi expedíciós meteorológiai mérésekhez szükséges műszereket is, beszereztük a kassai repülőtér meteorológiai állomásának szél- és napsugárzás adatait. Szakmai szempontból mindkettő kedvező lehetőség, mivel az adatok felhasználása révén bővül a térbeli extrapoláció lehetősége: modellünket nagyobb földrajzi területre terjeszthetjük ki. Az első év munkájának eredményeként létrehoztuk a klimatológiai adatbázis alapjait és megkezdtük annak napsugárzás, hőmérséklet, csapadék, szélirány és szélsebesség adatokkal való feltöltését.

Magyarország kistályainak katasztere *(Marosi és Somogyi, szerk., 1990)* szerint a Hernád-völgy éghajlata mérsékelten hűvös-mérsékelten száraz, az évi középhőmérséklet 9,0-9,5 °C, az évi átlagos csapadékösszeg 630 mm körüli, az évi napfénytartam pedig 1850 és 1900 óra között változik. Az uralkodó szélirány északi és északkeleti, az éves átlagos szélsebesség pedig 2 m/s körüli 10 m-es magasságban. A széltérképek alapján *(Dobi, 2006)* ez az érték 2-2,5 m/s körül alakul. Noha ez utóbbi adat országos viszonylatban alacsony értéknek mondható, a helybéliek rendszeresen panaszkodnak a gyakran nagy sebességgel fújó „kassi szél"-re. A jellegzetes domborzati viszonyoknak köszönhetően a csatornahatás miatt alakult ki ez a sajátos áramlási paraméterekkel rendelkező helyi légáramlás, melynek részletes vizsgálata szintén megkezdtük *(Tóth, 2011)*.

Adatbázis, módszerek

A szélirány és szélsebesség mérése egy külön, csak erre a célra felállított automata meteorológiai állomáson folyik. Ez az állomás Hidasnémetitől keletre, a település határától kb. 500 m-re található egy dombtetőn, környezetében szántóföld található.

A műszer szélsebességet 10 és 20 m, a szélirányt pedig 20 m magasságban méri és 10 perces átlagokat (órakor, óra 10, 20, 30, 40 és 50 perckor) rögzít. A bevezetőbe említett okok miatt 2010. április 24 és december 5 között rendelkezünk a szél adatbázissal.

Alapstatisztikák

A fenti teljes időszakra vonatkozó átlagos szélsebesség 10 m-en 3,0 m/s, 20 m-en pedig 3,4 m/s. Az alacsonyabb szinten is nagyobb tehát, mint az előzőekben említet, feltehetően hosszú idejű 2 m/s-os klímaátlag. A szórások 1,5, ill. 1,4 m/s-mal egyenlők, vagyis a variációs együtthatók (szórás/átlag) 0,50 és 0,41. Azaz a szélsebesség a magasabb szinten kevésbé változékony, mint 10 m-en. A havonkénti átlagokat pedig a *1. ábra* mutatja.

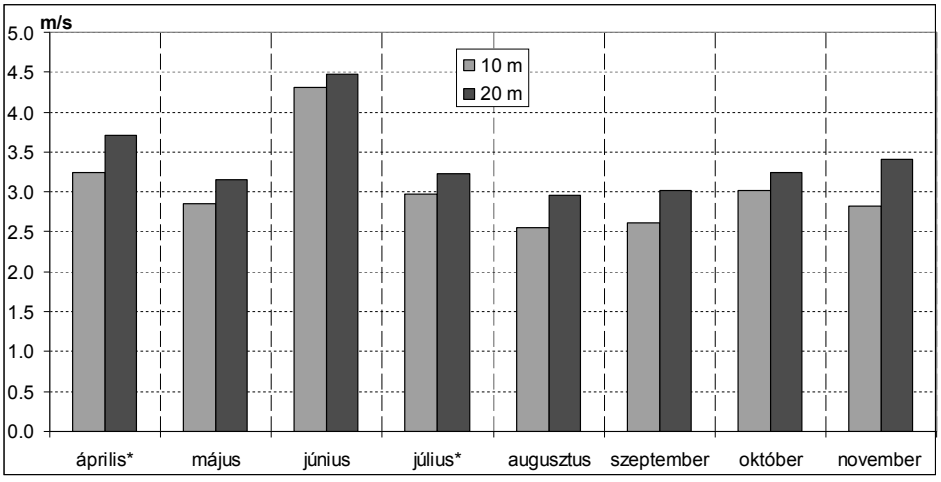

1. ábra. A szélsebesség átlagos értékei (: nem teljes hónap)*

Az ábra szerint mindkét magasságban júniusban a legnagyobb a szélsebesség, a két magasság átlaga közötti különbség pedig novemberben a legnagyobb (0,6 m/s).

A *2. ábrán* láthatjuk az óránkénti átlagok és ezek különbségének napi menetét. Az átlagos szélsebesség minkét magasságban 13 és 15 óra között éri el a maximumát, minimumát pedig a hajnali órákban (1-3 óra) veszi fel, ami természetesen megfelel hazánk szélklímájának. A napi ingás 10 m-en 1,7 m/s, 20 m-en pedig 1,5 m/s, ami ismét a magasabb szint szélsebességeinek kevésbé változékony voltára utal. A két magasság átlagos szélsebessége közötti különbség az éjszakai órákban 0,1-0,3 m/s-mal nagyobb, mint a nappali órákban, minimuma (az átlagos) napkelte után 1-2 órával áll be. Elvégezve ugyanezeket a vizsgálatokat a lehetséges két évszakban, nyáron és ősszel, a következő differenciák figyelhetők meg: a nyári átlagos szélsebesség 10 m-en 3,3, az ingás 1,8 m/s, ugyanezek 20 m-en 3,6 és 1,7 m/s. Ősszel minden érték kisebb: az átlagok 2,8 és 3,2 m/s, az ingások pedig 1,6 és 1,3 m/s.

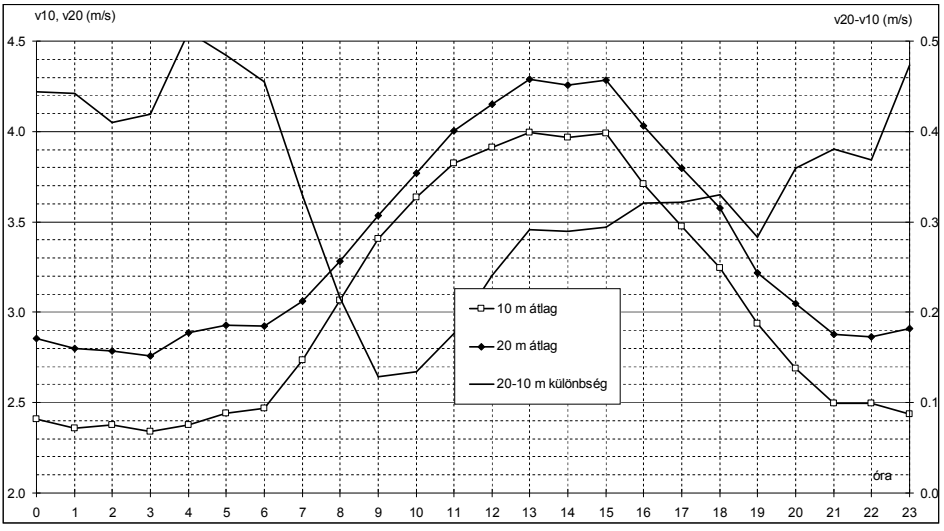

2. ábra. Az óránkénti átlagos szélsebességek napi menete

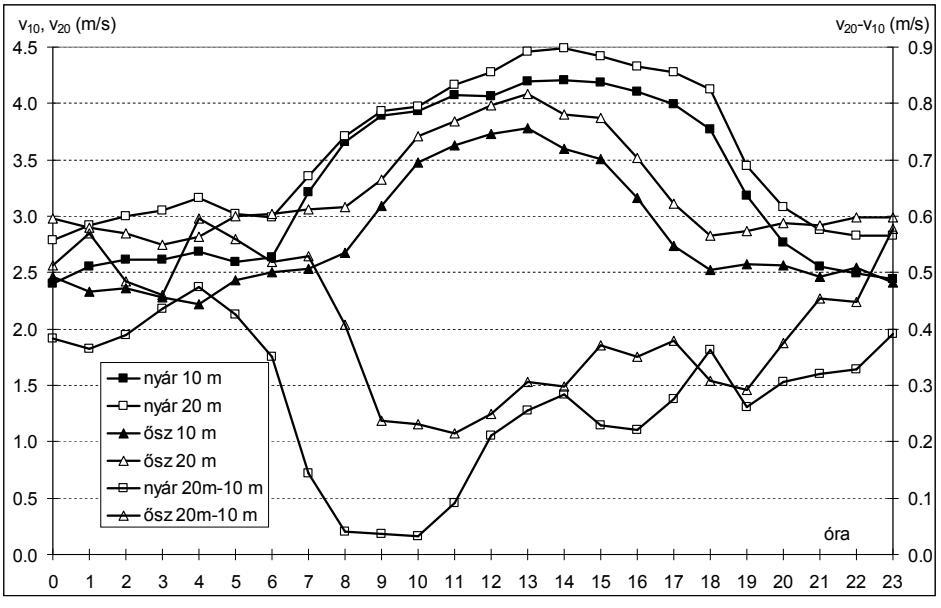

3. ábra. Az óránkénti átlagos szélsebességek napi menete nyáron és ősszel

A *3. ábrán* az óránkénti átlagok és ezek különbségének napi menetét láthatjuk a két évszakban. Az ábra szerint a maximális szélsebesség nyáron 14, ősszel pedig 13 órakor áll be mindkét magasságban. Éjszakánként a 20 m-es őszi átlagsebesség meghaladja a nyári 10 m-est is, a nappali órákban viszont a sorrend: nyár 20 m,

nyár 10 m, ősz 20 m, ősz 10 m. A különbségek amplitúdója között nincs differencia: mindkét évszakban 0,4 m/s. Ezek napi menete azonban lényegesen eltér egymástól, nyáron pl. a reggeli, délelőtti órákban 0 közeliek is lehetnek.

A szélsebesség változása a magassággal

A két szint közötti szélsebesség különbségek vizsgálata a mérési eredmények más, nagyobb magasságba történő extrapolálása szempontjából fontos. A szélenergetikában szélsebesség magassággal való változását az ún. Hellmann-összefüggéssel adjuk meg:

$$\frac{v_2}{v_1} = \left(\frac{h_2}{h_1}\right)^{\alpha},$$

ahol v_1 a h_1, v_2 pedig a h_2 magasságban mért szélsebesség, az α kitevő pedig elsősorban a felszín érdességének és a talajszinti levegő egyensúlyi helyzetének a függvénye. Utóbbi miatt hőmérsékletfüggő, így napi és évszakos menete van.

A tervezett szélerőmű helyén hosszú idejű, két magasságban történő szélsebesség mérésekből az α átlagos értéke meghatározható. Az egyik magasság célszerűen 10 m, azért, hogy a mérési adatok összehasonlíthatók legyenek a legközelebbi meteorológiai állomás adataival, itt ugyanis ez a kötelező magasság. A másik, 10 m feletti magasság elvileg tetszőleges, praktikusan azonban 20-30 m, a költségek minimalizálása miatt. Az α kitevő átlagos értékének meghatározása után bármilyen más magasság átlagos szélsebessége megbecsülhető a fenti képlettel.

A mérési adatainkból történő számítások alapján az egész időszakra vonatkozó átlagos kitevő 0,19. Ez megfelel az ország területére időponttól, évszaktól függetlenül szokásosan, első közelítésre használt 0,2 értéknek. A különböző szerzők a felszín érdességétől függően ettől különböző értékeket ajánlanak. *Aujeszky* (1949) szerint az α=0,2 értékkel igen jó közelítést érhetünk el 250 m-ig. Ezzel az alakjával dolgozott *Ledács – Kiss* (1977, 1983), *Tóth et al.* (2001), *Patay* (2001a, 2001b, 2003). A meteorológiai tornyok és az energetikai szélmérések adatai alapján azonban α értékét a felszíni súrlódásnak megfelelően pontosítani lehetett. *Kajor* (2002a, 2002b) szerint értéke 0,14 (sima tenger felett) és 0,34 (érdes szárazföldi terület) között változik. *Radics* (2004) szerint a kitevő értékei 0,14 sík vidéken és vízfelszín felett, 0,2 érdes, dombos felszín esetén, 0,28 települések felett. Legrészletesebb adatokat a kitevőre *Sembery és Tóth* (2004) munkájában találunk: sík mező 0,12; nyílt terep 0,16; erdős síkság 0,25; város alacsony épületekkel 0,35; város magas házakkal 0.50. Ugyanakkor *Péczely* (1979) szerint a α kitevő a felszíni érdesség mellett függ a szélsebességtől és a levegő hőmérsékleti rétegződésétől is. Szerinte, pl. füves felszín fölött átlagos szélsebességnél 0,3-nak vehető. A magyarországi szél- és napenergiára vonatkozó legújabb kutatások szerint az országos számításokhoz a 0,25 kitevő használata javasolt *(Dobi és Mika, 2007)*.

Mint említettük, az α a légkör egyensúlyi helyzetein keresztül hőmérsékletfüggő, ami nagy vonalakban azt jelenti, hogy alacsony talaj közeli hőmérsékletnél (stabil egyensúlyi helyzet) értéke nagy, magas talaj közeli hőmérsékletnél (labilis egyensúlyi helyzet) értéke kisebb *(Radics, 2003)*. Ezt illusztrálja az *4. ábra*, amelyen a kitevő havonkénti átlagos értékeit ábrázoltuk. Látható, hogy a legkisebb értékei a két első nyári hónapban figyelhetők meg (bár a májusi és az októberi értékek közel járnak ezekhez), a legnagyobb érték pedig a valószínűleg az időszak leghidegebb hónapjában, novemberben fordul elő. Az ábránál talán meggyőzőbbek az évszakos értékek: a kitevő átlaga nyáron 0,17, ősszel pedig 0,22.

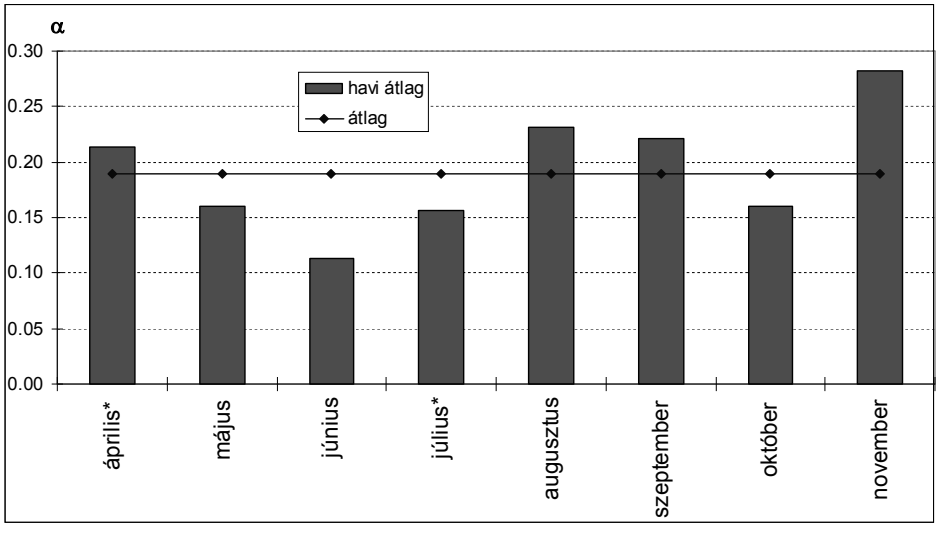

4. ábra. A Hellmann-kitevő (α) havonkénti és a teljes időszakra vonatkozó átlagos értékei (: nem teljes hónap)*

Péczely (1979) és mások szerint a kitevő a szélsebességnek is függvénye. Az *1.* és *4. ábra* adatai alapján az α és a 10 m-es szélsebesség havi átlagai közötti lineáris korrelációs együttható -0.6581, ami azt jelenti, hogy a sztochasztikus kapcsolat 0,1 szignifikancia szinten reálisnak tekinthető.

A *5. ábrán* a *2. és 5. ábra* adatainak felhasználásával a 10 m-es havi átlagos szélsebességekből meghatároztuk a 20, 50 és 100 m-es havi átlagokat. A 20 m-en mért és a 20 m-en számolt értékekből meghatározhatjuk a „Hell-mann-modell" hibáját. Ennek maximuma júniusban van, 4%, minimuma pedig novemberben, 0,4 %, az átlaga 2 %.

A kérdéses magasságban a szélsebesség átlagos napi menetének előállításához azonban ismernünk kell az α átlagos napi menetét is. A szélsebesség napi menete ugyanis általában csak az alsó 60-80 m-en mutatja a *2.* és *3. ábrán* meg-

figyelhető sajátosságokat, efölött megfordul: éjszakai maximumot, nappali, 13-14 óra körüli minimumot mutat. Konstans kitevővel számolva ezt a napi menetet nem kapjuk vissza.

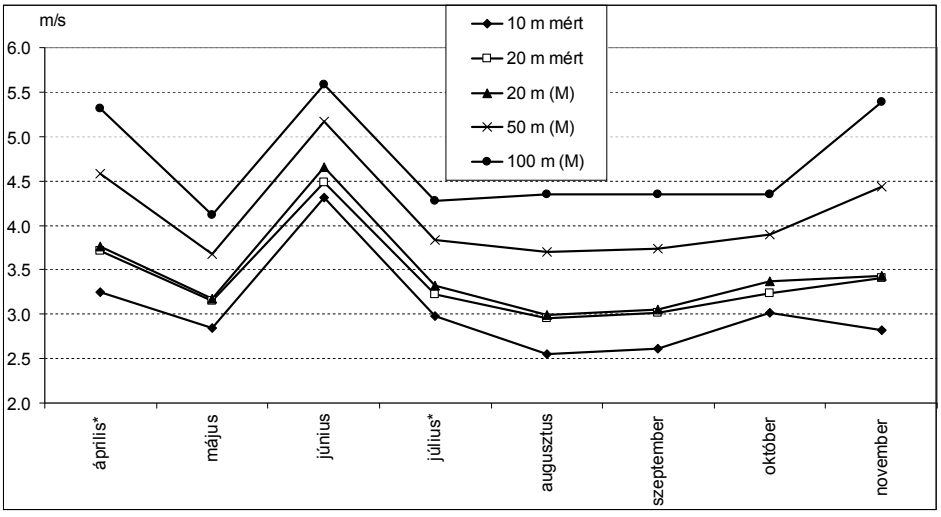

5. ábra. A 10 és 20 m-en mért, valamint a 20, 50 és 10 m-en modellezett (M) havi átlagos szélsebességek (: nem teljes hónap)*

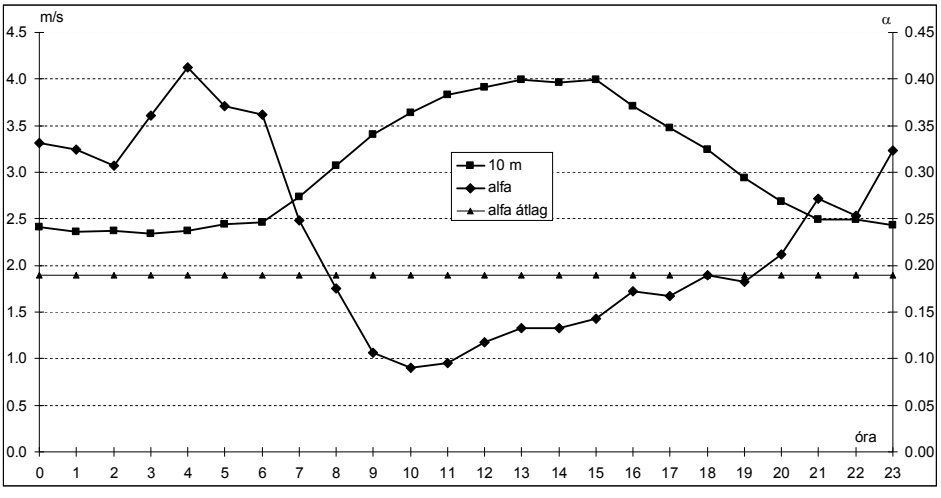

6. ábra. Az átlagos Hellmann-kitevő (α) és a 10 m-es átlagos szélsebesség napi menete

A *6. ábrán* együtt ábrázoltuk a kitevő és a 10 m-es szélsebesség óránkénti átlagát. Az ellenkező napi menet alapján a szélsebesség és az α sztochasztikus kapcsolata legjobban a csökkenő hatványfüggvénnyel írható le, a korrelációs

index értéke ugyanis ebben az esetben a legnagyobb, 0.9166 *(7. ábra)*. Az α napi menete követi a 20 és 10 m-es óránkénti szélsebességek különbségének napi menetét *(3. és 4. ábra)*, azaz hajnali 3 és 6 óra között az értéke kiugró. Az éjszakai értékek más vizsgálatok szerint is nagyobbak, de kevésbé változékonyak, mint a nappaliak. A *8. ábrán* bemutatunk egy szabályosnak tekinthető napi menetet, amely teljes éves mérések alapján készült *(Tar, 2004, 2007)*. Az ettől való eltérés valószínűleg a „csonka" adatbázisunkból ered.

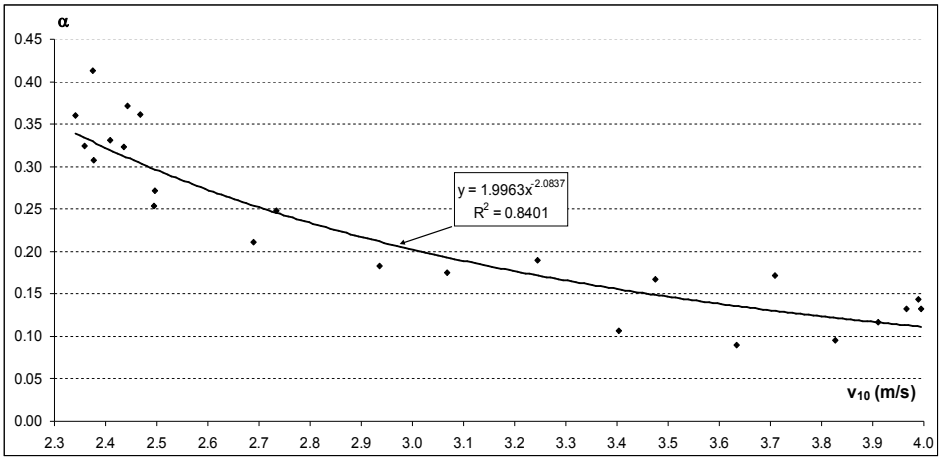

7. ábra. Összefüggés a Hellmann-kitevő (α) és 10 m-es átlagsebesség óránkénti átlagértékei között

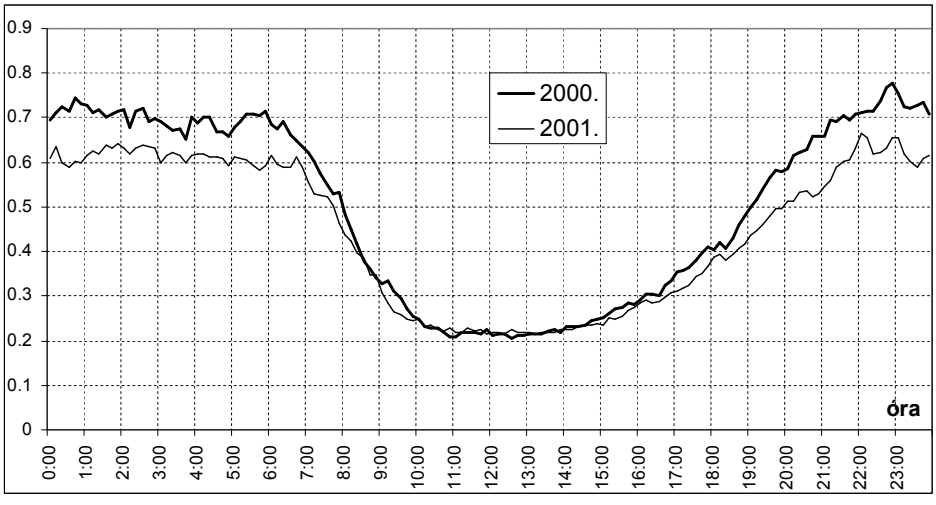

8. ábra. Példa a Hellmann-kitevő szabályos napi menetére (Paks, 2000. és 2001. évek, 20 és 50 m-es szélsebességekből számolva).

Az α napi menete alapján tehát előállítható a mérési szinteknél nagyobb magasságok szélsebességének átlagos napi menete, ami a potenciális szélenergia mennyisége szempontjából meghatározó. A *9. ábra* mutatja az erre vonatkozó kísérletünket 50, 100, 150 és 200 m magasságokra. Az ábrából látható, hogy még 200 m-en sem kapjuk meg az előbb jelzett fordított napi menetet, a hajnali sebességek azonban markánsan növekednek. E nem szabályos napi menettel kapcsolatban a csonka adatbázisunk mellett gondolhatunk orográfiai tényezőkre is, amelyek ezekben az időpontokban felgyorsítják a 20 m-es szeleket. Ennek eldöntése egy lényegesen hosszabb mért saját adatbázis szélirányainak és egy közeli meteorológiai állomás széladatainak részletes elemzése segíthet. Emiatt vizsgáljuk az általunk mért és a kassai repülőtéri szélirány és szélsebesség adatok kapcsolatát.

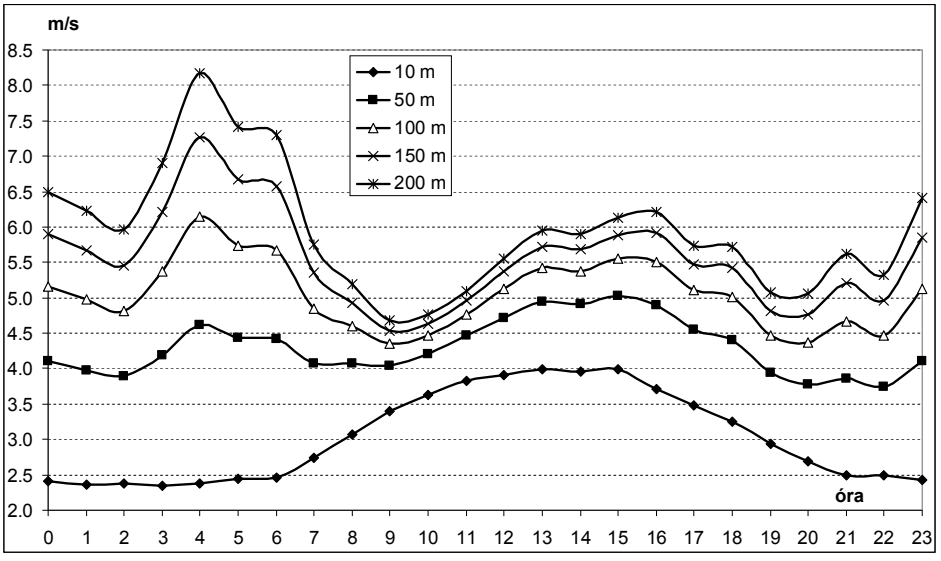

9. ábra: A 10 m-en mért és a Hellmann-kitevő napi menete alapján különböző magasságokban modellezett szélsebesség napi menete.

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszönetét fejezi ki az OTKA-nak kutatás támogatásáért (K 75794).

Irodalom

AUJESZKY L. (1949): Meteorológiai előmunkálatok a magasépítésben végzendő szélterhelés számításokhoz. *Időjárás,* 53, 15-25.

DOBI I. (2006): Széltérképek összehasonlítása. *Magyarországi szél- és napenergia kutatás eredményei.* Országos Meteorológiai Szolgálat, pp. 113-126.

DOBI I. – MIKA J. (2007): Adalékok a nap- és szélenergia felhasználásához az IPCC 2007. évi negyedik jelentéséhez kapcsolódva. *Kedvező széllel Kunhegyestől Debrecenig*. Tiszteletkötet Dr. Tar Károly 60. születésnapjára, pp. 101-109.

KAJOR B. (2002a): Létesíthető-e szélenergia park Magyarországon? *Magyar Energetika,* 5., pp. 41-44.

KAJOR B. (2002b): Hasznosítható-e a szélenergia Magyarországon? *Fűtéstechnika, megújuló energiaforrások,* pp. 53-56

LEDÁCS KISS A. (1977): Magyarország szélenergiakincsének nagyságrendje. *Energia és Atomtechnika.* 36. pp. 173-186.

LEDÁCS KISS A. (1983): A szélenergia hasznosításának lehetőségei Magyarországon. *Energia és Atomtechnika,* 36., pp. 173-186.

MAROSI S. – SOMOGYI S, szerk. (1990): Magyarország kistájainak katasztere II. *MTA Földrajztudományi Kutató Intézet.*

PATAY I. (2001a): Szélerőművek üzemviszonyainak elemzése. *Szélenergia konferencia előadásai.* Magyar Szélenergia Tudományos Egyesület, pp. 54-60.

PATAY I. (2001b): Szélerőművek üzemviszonyainak modellezése. *TSF Tudományos Közlemények,* Tom. 1. No. 1.

PATAY I. (2003): A szélenergia hasznosítása. *Szaktudás Kiadó Ház,* Budapest

PÉCZELY GY. (1979): Éghajlattan. *Tankönyvkiadó,* Budapest.

RADICS K. (2003): A szélenergia hasznosításának lehetőségei Magyarországon: hazánk szélklímája, a rendelkezésre álló szélenergia becslése és modellezése. *Doktori (PhD) értekezés,* ELTE, Budapest.

SEMBERY P. – TÓTH L. szerk. (2004): Hagyományos és megújuló energiák. *Szaktudás Kiadó Ház.*

TAR K. (2004): Becslési módszerek a magyarországi szélenergia potenciál meghatározására. *Magyar Energetika,* XII. 4., pp. 37-48.

TAR K. (2007): Módszerek a magyarországi szélenergia potenciál becslésére. *Dissertationes Savarienses 44,* Societas Scentiarium Savariensis, Savaria University Press, Szombathely.

TÓTH T. (2011): A megújuló energiaforrások hasznosításának feltételei a Hernád völgyében. *Megjelenés alatt.*

TÓTH, G. – HORVÁTH, G. – TÓTH, L. (2001): Energetikai célú szélmérés és széltérkép készítése. *Szélenergia konferencia előadásai.* Magyar Szélenergia Tudományos Egyesület, pp. 6-10.

KÁRPÁTALJA MEGYE TURIZMUSÁNAK FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI A TETRAÉDER-MODELL TÜKRÉBEN

TARPAI JÓZSEF

1. Bevezetés

Kárpátalján a turizmus kiemelt gazdasági tevékenység, amelynek kialakult hagyományai vannak. A Kárpátok hegységrendszerével fizikailag, a történelmi múlt által pedig szellemileg elszigetelt vidék igazi kis „ország" az országon belül, ezzel együtt Ukrajna legnyugatibb fekvésű megyéjeként hagyományosan Európa kapuja is egyben. Mindez vonzó imázst kölcsönöz a keletebbről idelátogató turisták számára. Ugyanakkor a szocializmus évtizedei alatt a Vasfüggönny mögé zárt vidék mondhatni eltűnt a nyugati világ köztudatából. Ennek negatív következményeit máig sem sikerült felszámolni. A 2009-es évre vonatkozó hivatalos statisztikai adatok szerint a kárpátaljai turistaforgalom 69,7%-át a belföldi turisták adják, míg csupán 13,8%-ot tesz ki a külföldről érkező turisták aránya, 16,5%-ot pedig a kiutazó turizmus.

Az ideális földrajzi elhelyezkedés, domborzat, éghajlat, természeti adottságok és épített örökség együttese jó alapot biztosít a turizmus fejlődéséhez Kárpátalján. A helyi szakemberek bizakodóak, az ágazat évről-évre folyamatosan fejlődik. Azonban ezzel együtt is csak nagyon szerény jelenlétet képes produkálni a megye az ukrán turisztikai piacon. Országos viszonylatban a 27 közigazgatási egységből a 14. helyen áll a 2009-ben hivatalosan kiszolgált turisták számát illetőleg. Ez 1,5%-os részesedést jelent az ország turistaforgalmából. Ez még azt figyelembe véve is meglehetősen alacsony szám, hogy Ukrajna egy közel 46 milliós, nagy területi kiterjedéssel rendelkező ország. Ahhoz, hogy évről-évre több turistát legyen képes vonzani, növelni kell a megye turizmusának versenyképességét az ország telített turisztiaki piacán. Ehhez anyagi forrásokra, eredményes terület- és turizmusfejlesztésre és összehangolt turizmusirányításra van szükség. A gazdasági világválság és az állandósult ukrán belpolitikai és belgazdasági válság nem teremt jó alapot mindehhez. Pedig lépni kell, ellenkező esetben a közszolgáltatási rendszerek (központi ivóvízellátás, szennyvízelvezetés, szilárd hulladék kezelés) hiányában a környezetszennyezés olyan méreteket ölt, ami már komolyan veszélyezteti Kárpátalja turizmusának fő alapját, a természeti környezetet. A megye adottságai sokkal inkább felelnek meg a turizmus, mint például a nehézipar fejlesztéséhez, az ország központjához viszonyított peremvidéki elhelyezkedés negatívan befolyásolja a társadalmi-gazdasági fejlődést. Ezért is lenne célszerű a jelenleginél még nagyobb hangsúlyt fektetni a turizmus fej-

lesztésére, hogy ez az ágazat a megye szociális-gazdasági fejlődésének legfőbb motorjává váljon. Ehhez szükség van a természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szféra helyzetelemzésére, a kiaknázatlan lehetőségek feltárására és az egyes szférák közti egészséges egyensúly megteremtésére.

2. A tetraéder-modell alkalmazása

Kárpátalja megye turizmusfejlesztési lehetőségeinek elemzéséhez jelen esetben a Tóth József által életre keltett (1981) térszemléleti elmélet szolgál alapul, amely alapvetően egy település természeti-társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szférái közötti egyensúlyt, ezek együttműködését mutatja be. E négy szférát egy tetraéderen keresztül szemlélteti *(1. ábra)*. A tetraéderben a lapok mentén fejlettebb vagy fejletlenebb ágazatok és térségek helyezkednek el. Az élek mentén, a szférák találkozásánál kölcsönhatások jönnek létre. Így a tetraéder a települést ábrázolva egy élő, harmonikus egységet alkot. Ha egy település egyes szférái egyensúlyban vannak, akkor a tetraéder szerkezete megmarad. Amennyiben bármely szféra csorbát szenved, a település fejlődése lelassul, a tetraéder torzul és ez természetszerűen magával vonzza a többi szféra csökkent működését is.

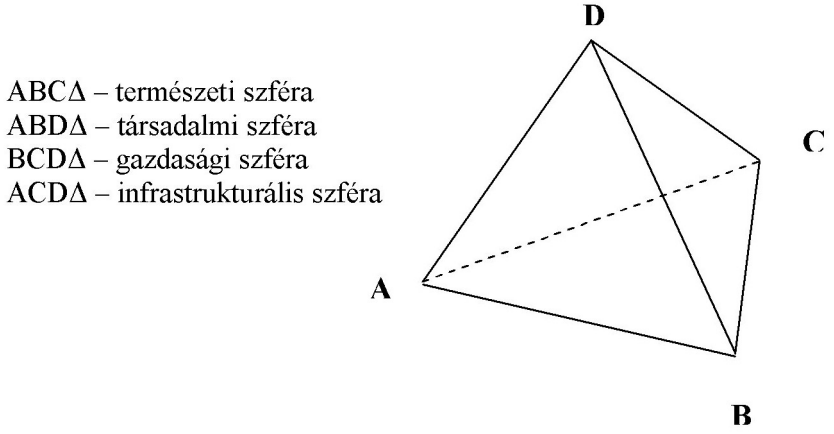

Forrás: Tóth 2002 alapján.

1. ábra. A települések tetraéder-modellje

A természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szféra kölcsönhatásai nem csak egy-egy település szintjére levetítve követhetők nyomon, hanem egy nagyobb közigazgatási egység – esetünkben Kárpátalja megye – egészét vizsgálva is. Az adott terület azonban egy fontos sajátossággal rendelkezik, amit figyelembe kell venni az elemzés során. Kárpátalja területe ugyan alapvetően három nagyobb domborzati egységből épül fel: az Északkeleti-Kárpátok hegyvidéke (a terület kb. 66%-a), az előhegyi- és dombvidéki területek (kb. 17%), és

a Kárpátaljai-alföld síkvidéke (a terület 17%-a), mégis két domborzati egység az igazán meghatározó: a síkvidéki (amihez az elemzés során a dombvidéki területeket is hozzákapcsoljuk) és a hegyvidéki (az előhegyi vidékeket is beleértve). Ezek a területek sok tekintetben annyira eltérő fejlődési vonalon mozognak, hogy Kárpátalja tetraéder-modell szerinti elemzésében az egyes szférákon belül külön-külön is célszerű vizsgálni őket.

3. A természeti szféra és a turizmus összefüggései Kárpátalja megyében

Kárpátalja megye Ukrajna dél-nyugati részén terül el. Éghajlata földrajzi fekvésének sajátosságait viseli magán: síkvidéki és hegyvidéki nedves kontinentális.

A Kárpátok hegyei és előhegyei alkotják a megye területének közel 80%-át. Kárpátalja egészének erdősültsége 56,8% (62,2% – lombhullató, 29,9% – tűlevelű), ami a hegyekben jóval nagyobb, mint a sík- és dombvidékeken *(http://www.ukrstat.gov.ua/)*. Itt található – foltokban őserdei jelleggel – a kontinens magashegységi erdeinek jelentős része. A Kelet- és Közép-Európa hét országát érintő – Észak-, Nyugat- és Dél-Európa erdeit összekötő – hegység egyedülálló élővilága rendkívül változatos, s számos, a Földön sehol másutt nem található fajnak is otthont ad. A térség nemzetközi jelentőségét a WWF azzal ismerte el, hogy a Kárpátokat felvette a világ kiemelkedő ökorégióit tartalmazó Global 200 jegyzékre *(Komáromi 2002)*.

Egész Kárpátalja, de elsősorban annak hegyvidéki része, gazdag ásványvízkészlettel rendelkezik. A megyében több mint 360 forrás ismert. Az Ukrajnában előforduló 36 féle ásványvízből 32 fajta megtalálható Kárpátalján *(Pop 2002)*. Az ásványvizek többsége a szolyvai, a huszti, az ökörmezői járások területén található. Ezekre épül a megye gyógyturizmusa.

A hegyvidék változatos lehetőségeket kínál a turisták számára, főleg az aktív turizmus keretein belül: hegymászás, sziklamászás, természetjárás, vadászat, horgászat, lovaglás, kerékpározás, téli sportok. Ez utóbbiak szempontjából a Kárpátok vonulatai stratégiai fontosságúak, mert Ukrajnában ez az egyetlen hegység, amely alkalmas a téli sportok űzésére. A síturizmus a hegyvidéki rahói, ökörmezői, nagybereznai járásokban foglal el kimagasló szerepet a megyében. A hegyi patakokon több vízesés is található, amelyek kedvelt turistacélpontok. A terület gazdag folyóhálózattal rendelkezik, melyből több mederesése lehetővé teszi a vadvízi evezést. Kárpátalján összességében 9429 kisebb-nagyobb folyó található, melyek összhossza 19 578 km *(Stastical publication Regions of Ukraine 2010)*.

A Kárpátaljai-alföld tulajdonképpen az Alföld Kárpátaljára benyúló északkeleti pereme, amely a megye délnyugati részét foglalja el mintegy 50 km szélességű sávban. A síkvidék egyhangúságát ezeken a területeken egy-egy kisebb vulkáni szigethegy töri meg, mint például a Kaszonyi-hegy, a Beregszászi-hegyek, a nagyszőlősi Fekete-hegy, a salánki Helmec-hegy.

Az átlagnál magasabb geotermális gradiensnek köszönhetően a megye síkvidéki része rendkívül gazdag termálvizekben. Azonban ezek turisztikai hasznosítása alacsony szintű, ami elsősorban az anyagi források hiányával magyarázható. Pedig még az 1970-es években lezajlott a vidék termálvízkészletének feltérképezése, melynek eredményeképpen 29 darab 827 és 1500 m mélységű termálvíz-furatot készítettek. Ezekből mindössze csak három helyen nem találtak termálvizet. Kiépült fürdőhely mindössze Kaszony település mellett (Sóstó, beregszászi járás), Beregszászban (sportuszoda) és Munkácson található. Ezen kívül a Teplica szanatórium (nagyszőlősi járás) szolgáltatásai épülnek a helyi termálvíz gyógyhatására. Jelenleg folyamatban van egy külföldi befektetésen alapuló színvonalas fürdőkomplexum kiépítése Beregszász külvárosában. Ennek megvalósulása feltehetően pozitívan befolyásolja majd főként a beregvidék, de egész Kárpátalja turisztikai látogatottságát.

Kárpátalján viszonylag kevés természetes tó van, a mesterséges tavak és víztározók száma ellenben magas, közel 60. Ezek rekreációs hasznosítása viszont alacsony szintű, ami főleg az infrastrukturális hiányosságokkal magyarázható, így ezen a téren számos kiaknázatlan lehetőség van még. Csakúgy, mint a folyóhálózat turisztikai hasznosításában. A strandok kiépítése és a vadvízi evezés feltételeinek megteremtése kiemelten fontos ezen a téren. A horgász turizmus népszerűsödésével egyre több halastó jelent meg a régióban, például a munkácsi és az ilosvai járásban. Kitűnő lehetőségek vannak a folyami horgászatra a Tisza, a Borzsa és a Latorca alföldi szakaszain *(Radvánszky – Sass 2009)*.

A természeti szféra értékeit Kárpátalján a mintegy 160 ezer hektár (a megye területének több mint 12%-a) összterületű természetvédelmi területek hivatottak megőrizni. Ezek legnagyobb része a hegyvidéki tájakon található (Szineviri Nemzeti Park (40,7 ha), Ungi Nemzeti Park (39,2 ha)), de vannak olyanok is, amelyek Kárpátalja síkvidékére is kiterjednek (Kárpáti Bioszféra Rezervátum (53,6 ha), Elvarázsolt Vidék Természetvédelmi Terület). A Tiszamenti Tájvédelmi Park az egyetlen teljes egészében síkvidéki tájvédelmi terület Kárpátalján, amely a beregszászi, nagyszőlősi, munkácsi és ungvári járások egy-egy részét foglalja magába a Tisza egyes szakaszain. Ezek a természetvédelmi területek egyben komoly turisztikai vonzerővel rendelkeznek, és igen látogatottak. Több népszerű turistacélpont is található a területükön, mint a Szineviri-tó, a Hoverla csúcs, a Nárciszok völgye, a Sipot-vízesés. Viszont többségükben legfeljebb csak a különböző hosszúságú és nehézségű túraútvonalak kidolgozásáig terjed a kínálati és fogadási feltételek és turisztikai környezet kialakítása. Egyáltalán nincsenek Kárpátalján kalandparkok, tanösvények. A természetjáró turizmus fellendítését szolgálná, ha nem csak névlegesen, hanem gyakorlati szinten is sikerülne kihasználni a kárpátaljai természetvédelmi területek határmentiségéből adódó lehetőségeket. Elsősorban nemzetközi túraútvonalak kidolgozásását, a közös határok mentén fekvő azonos tájszerkezeti egységek, látványosságok összekapcsolását és egységes turisztikai csomagba rendezését értve ezalatt. A Kárpáti Bioszféra Rezervátum részét képezi az Uglya–Széleslomkai termé-

szetvédelmi terület, amely értékes élővilága mellett az itt található barlangjairól is nevezetes, de ezek egyelőre turisták számára nem látogathatóak *(Berghauer 2010)*. A barlangászat fejlesztése és önálló turisztikai termékként való megjelentetése tovább gazdagítaná Kárpátalja turisztikai kínálatát.

Összességében tehát megállapítható, hogy Kárpátalja figyelemre méltó természeti értékekkel rendelkezik. Főleg a hegyvidéki területeken meghatározó a környezeti szféra, mint a turizmus legfőbb alapjának, szerepe. A síkvidéki területeken inkább az épített örökség értékei képeznek turisztikai vonzerőt. Ezeket a területeket a környezet állapotának sokkal magasabb arányú romlása jellemzi, mint az ipari létesítményektől és urbanizációs ártalmaktól távolabb eső hegyvidéket.

Mivel azonban Kárpátalján, Ukrajna számos más régiójával ellentétben, kevésbé fejlett a nehézipar, a nagy környezeti átalakításokkal járó bányászat és a mezőgazdaság, pozitívumként szokás emlegetni a vidék természeti környezetének viszonylagos tisztaságát. Korántsem ilyen kedvező azonban a helyzet a környezetvédelemre vonatkozó statisztikai adatok tükrében. Ami nem rossz, hogy a 27 országos közigazgatási egységből (24 megye, Krími Autonóm Köztársaság, Kijev és Szevasztopol városa) a negyedik helyen áll erdősültség terén (724,3 ezer ha), 2009-ben a megyében termelődött hulladék mennyiségét illetően pedig a 23. volt (0,9 kg/fő). Szomorú tény azonban, hogy csatornázottság és szennyvíztisztítás tekintetében országos szinten az utolsó, ugyanakkor 2009-ben 11 millió m^3 tisztítatlan szennyvíz ömlött Kárpátalján a felszíni vizekbe. A megye tranzit jellegét alátámasztják a légszennyezettségi adatok. Ezen a téren országos szinten a 16. helyen áll 87,6 ezer tonna értékkel, amiből 65,2 ezer tonna a különböző járművek által kibocsátott szennyező anyag *(Stastical publication Regions of Ukraine 2010)*.

Számos olyan antropogén tevékenységgel összefüggő katasztrófa történt az elmúlt években, amely hozzájárult Kárpátalja környezetállapotának romlásához. A megyét is érintette a 2000-ben bekövetkezett tiszai ciánszennyezés. Súlyos környezeti károkat okozott a Barátság olajvezeték eltörése 2003 őszén, melynek nyomán 110 tonna kőolaj került a Latorcába, és egy 7 kilométer hosszúságú szakaszon minden élőlényt elpusztított. A megye számára napjainkban a legsürgetőbb feladat az árvízveszély csökkentése, a talajerózió megszűntetése, a felszíni vizek vízminőségének védelme *(Angyalosi – Tarpai – Dályai – Dancs 2009)*.

Kárpátalján is a regionális klímamodell (REMO) alapján növekszik az éves átlaghőmérséklet. Az éves átlag csapadékmennyiség 3%-os növekedése várható az Ung, a Latorca és a Borzsa vízgyűjtőjében. A Máramarosi-havasokban a növekedés értéke eléri a 9-12%-ot. A téli csapadékmennyiség növekszik és nem hó, hanem eső formájában hull majd a földre. A várható hómennyiség csökkenésének nagysága a Máramarosi-havasokban meghaladja a 40%-ot *(Radvánszky – Sass 2009)*. Mindez elsősorban a síturizmus fejlődésére lesz kihatással. 1000 m alatt már most sem érdemes sípályákat telepíteni. De a kiszámíthatatlan és egyre melegedő időjárás sokszor hóhiányt okoz még a legmagasabb fekvésű pályákon is.

A csapadékos időjárás és az erősödő antropogén tevékenység (erdőirtások) következtében több komolyabb árvíz is sújtotta a megyét az elmúlt években (1998, 2001, 2008 július). Mivel pedig az extrém csapadékmennyiség gyakoriságának növekedése várható a jövőben, főleg az őszi időszakban, újabb árvizek alakulhatnak ki. Az árvízvédelmi töltéseket gyakorlatilag már nem lehet tovább magasítani a legkritikusabb folyószakaszokon. Ezért a folyóvölgyekben épült települések és a vonalas infrastruktúra megvédése érdekében víztározókat kell létrehozni. Ezek később turisztikai célokra is hasznosíthatók. A klímaváltozás kevés pozitív hatásai közül Kárpátalja turizmusának vonatkozásában is kiemelhető a nyári főszezon meghosszabbodása.

A természeti szféra állapotának romlása, az egyre rosszabbodó tendenciák negatív hatással vannak a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális szféra egészére. A természeti katasztrófák következtében számos útszakasz, híd és épület rongálódik meg, súlyos veszteségek érik a gazdaságot és a társadalmat egyaránt. Mindez negatívan befolyásolta/ja a turizmus fejlődését is. Konkrét például szolgál az 1976-ban létrehozott Faúsztatási Múzeum sorsa, amely még az Osztrák-Magyar Monarchia idején épült és tényleges faúsztatási gátként üzemelt. Az 1998-as, majd a 2001-es árvíz annyira megrongálta, hogy mára már csak romok maradtak az Európában egyedülálló létesítmény helyén.

4. A társadalmi szféra és a turizmus összefüggései Kárpátalja megyében

2010. december 1-jei adatok szerint Kárpátalja állandó népessége 1 244 448 fő volt, ebből 458 472 városlakó (36,8%), 785 976 pedig (63,2%) falusi lakos *(http://ukrstat.gov.ua/)*. Ez Ukrajna népességének a 2,7%-át teszi ki. 11 város (köztük 5 – Beregszász, Csap, Huszt, Munkács, Ungvár – megyei jogú város), 19 városi jellegű település és 579 falu található a megyében. Ezek térségi eloszlását az *1. táblázat* szemlélteti. A lakosság 20%-a a 192 hegyvidékinek minősített településen él *(http://proukraine.net.ua/regions/ Zakarpatska_oblast.htm)*.

Kárpátalja népsűrűsége 97 fő/km², ami 27%-kal meghaladja az országos átlagot, de eloszlása nagyon egyenlőtlen. A legmagasabb népsűrűségi mutatókkal a megye síkvidéki területei (ungvári, munkácsi, beregszászi, nagyszőlősi járás) és az itt található megyei jogú városok (Ungvár, Munkács, Csap, Beregszász) rendelkeznek *(1. táblázat)*. A hegyvidéki területeken jóval alacsonyabb a népsűrűség. A legkisebb mutatóval a nagybereznai járás rendelkezik (33 fő/km^2), amit az ökörmezői (40 fő/km^2) és a volóci járás (49 fő/km^2) követ. Az előhegyi járások (ilosvai, huszti, técsői), beleértve Huszt megyei jogú város lakosságát is, átlagnépsűrűsége 188 fő/km^2.

Ukrajna függetlenné válása után Kárpátalján a demográfiai helyzet, az országos tendenciákkal összhangban, jelentősen rosszabbodott. A természetes szaporodás visszaesése a rendszerváltás utáni években felgyorsult. Ugyanakkor pozitív adat, hogy míg 2010-ben országos szinten -4,3%-os népességfogyás volt tapasztalható, addig Kárpátalján 2,8%-os növekedést mutattak ki a statisztikai adatok.

1. táblázat. Kárpátalja közigazgatási egységeinek területe, népessége és települései (2010. január)

Közigazgatási egység	Terület (ezer km^2)	A jelenlévő lakosság száma (ezer fő)	Népsűrűség (km^2/fő)	Város	Városi típusú település	Falu	Összesen
Ungvár város	0,03	116,5	3883	1	-	-	1
Munkács város	0,03	83,8	2793	1	-	-	1
Huszt város	0,07	31,5	450	1	-	3	4
Beregszász város	0,04	24,9	622	1	-	1	2
Csap város	0,006	8,9	1483	1	-	-	1
Beregszászi járás	0,6	51,8	86	-	1	42	43
Huszti járás	1,0	95,2	95	-	1	56	57
Ilosvai járás	0,9	98,8	110	1	-	46	47
Munkácsi járás	1,0	100,4	100	-	2	86	88
Nagybereznai járás	0,8	26,5	33	-	1	31	32
Nagyszőlősi járás	0,7	117,9	168	1	2	47	50
Ökörmezői járás	1,2	48,3	40	-	1	43	44
Perecsenyi járás	0,6	31,1	52	1	-	24	25
Rahói járás	1,9	90,4	48	1	3	28	32
Szolyvai járás	0,7	54,1	77	1	-	28	29
Técsői járás	1,8	172,4	96	1	5	56	62
Ungvári járás	0,9	68,0	76	-	1	64	65
Volóci járás	0,5	24,3	49	-	2	24	26
Kárpátalja	12,8	1244,8	97	11	19	579	609

Forrás: saját szerkesztés Bilej 2010 alapján.

A megye migrációs mérlege az utóbbi két évtizedben veszteséges volt. 1999 óta a migrációs veszteségekben a falusi népesség került túlsúlyba. Az összlakosság számának alakulását nem befolyásoló belső migráció terén végzett felmérések szerint főként a hegyvidéki területeken tapasztalható migrációs veszteség, ahonnan a fiatal életkorú lakosság jellemzően a síkvidéki városokba települ át *(Baranyi 2009)*. Kárpátalja esetében igen jelentős a megye, sőt, gyakran az ország elhagyásával járó, kifelé irányuló migráció *(Molnár, J. – Molnár, D.I. 2005)*. Ennek főbb célországai Oroszország és az európai uniós országok.

Ukrajnában fennállása óta egyszer tartottak népszámlálást, mégpedig 2001-ben. Az általános gyakorlat szerint 10 évente szerveznek cenzust, de az országban a 2011-ben tartandó soros népszámlálást 2012-re tették át. Egy évtized alatt jelentős demográfiai változások mentek végbe országos és megyei szinten egyaránt, amelyekről igazán hiteles képet az új népszámlálási adatok tudnának adni.

Kárpátalja társadalmi fejlődését jelentős mértékben befolyásolták a vidék történelmének meghatározó szakaszai: az ezeréves magyar, az 1920-1939 közötti cseszlovák, az 1945-1991 közötti szovjet és természetesen az 1991-től tartó a független Ukrajnához tartozás időszaka. Az ütköző területi elhelyezkedés és a határmódosítások különböző nemzetiségek keveredését és egy kötelékbe tartozását idézték elő. A honfoglaló magyarok a Vereckei-szoroson átkelve, itt

hozták létre első településeiket. A tatárdúlás után az elnéptelenedett vidékre települtek szászok, rutének, románok, akik ezután együtt éltek a magyarokkal. A XX. században jelentős számban telepedtek meg a vidéken csehek, oroszok.

Napjainkban több mint 100 nemzetiség képviselői élnek a régióban, de ebből csak nyolc aránya haladja meg az össznépességen belül a 0,1%-ot (ukránok – 80,5%, magyarok – 12,1%, románok – 2,6%, oroszok – 2,5%, cigányok – 1,1%, szlovákok – 0,5%, németek – 0,3%, fehéroroszok – 0,1%). A különböző kultúrák és nemzetiségek az utóbbi években Ukrajnában felerősödni látszó nacionalista villongások ellenére is békében élnek egymással. Az évszázados együttélés egészen egyedi etnokulturális viszonyokat és hangulatot, jellegzetes néprajzi és kulturális hagyományokat alakított ki Kárpátalján, ami sok turistát vonz a vidékre *(Tarpai 2010)*. A vidék gazdag kulturális örökséggel rendelkezik. A Kárpátokban szinte mindenütt továbbélnek a hegyvidéki életmód ősi hagyományai, a pásztorkodás, a sajátos hitvilág és a népszokások, a zene, a tánc és építészet. Az Ungváron található szabadtéri néprajzi múzeum, a Visken található tájház vagy az Alsókalocsai (Kolocsava, ökörmezői járás) múzeumok tárlatai valósághű betekintést nyújtanak a Kárpátalján élő különböző nemzetiségek hagyományaiba és kultúrájába.

A nemzetiségi sokszínűséggel szorosan összefügg a jellegzetes kárpátaljai gasztronómia és ízvilág kialakulása. Az utóbbi évek tapasztalatai szerint a mindezekre ráépülő kulturális rendezvények, fesztiválok, egyéb programok kiemelt turistacsalogató jelentőséggel bírnak. 2010-ben közel 150 különböző fesztivál került megrendezésre a megyében.

A nemzetiségi összetétel egyértelműen befolyásolja Kárpátalja turizmusának küldőpiacát is. 2009-ben a külföldi turisták legnagyobb része Csehországból érkezett, amit sorrendben Oroszország, Szlovákia, Magyarország, Lengyelország és Beloruszia stb. követ *(Zakarpattya 2010)*. A külföldről érkező turisták túlnyomó többsége nem pusztán szép tájat keres, ha Kárpátaljára jön, hanem történelmi emlékhelyeket látogat, rokoni, baráti szálakat kutat fel, nosztalgiázni szeretne.

A soknemzetiségűségnek megfelelően a megye népességének felekezeti megoszlása is színes képet mutat. Tulajdonképpen Kárpátalján találkozik egymással két világ: a keleti és a nyugati kereszténység civilizációja. A szovjet érában a vallásos életszemléletet és felfogást igyekeztek minden eszközzel kiírtani az emberek életéből. Erre a vészterhes időszakra következett az enyhülés, majd a rendszerváltás, ami magával hozta a vallási élet újjáéledését Kárpátalján. 1989 után tömegesen jegyeztek be újra vallási szervezeteket, rehabilitálták a görög-katolikus egyházat, az emberek szabadon gyakorolhatták a vallásukat. A sok évtizedes tiltás és visszaszorítás eredményezte azt, hogy a megyében a különböző egyházak híveinek száma állandó, sőt sok esetben folyamatosan emelkedik. Kárpátalja legszámosabb felekezete a pravoszláv (vagyis ortodox, ami további két ágra oszlik: a moszkvai- illetve a kijevi pátriárka fennhatósága alá tartozóra), amely körülbelül 600 000 hívet számlál. Ezt követik a görög katolikus (300 000 ezer fő), református (77 000 fő), római

katolikus (40 000 fő) és a kisebb újprotestáns egyházak. A vallási élet sokszínűsége a templomok sokféleségében is megmutatkozik Kárpátalján. A templomépítészeti örökség számos turistát vonz a vidékre, melyek körében az egyedi fatemplomok, a középkori kőtemplomok és a kolostorok egyaránt nagy népszerűségnek örvendenek *(Tarpai 2009)*.

Kárpátalján 2009-es adatok szerint 708 általános- és középiskola, 18 szakközépiskola és 17 I-IV szintű felsőoktatási intézmény működik. A megyében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya (7,6%) az össznépességen belül jóval elmarad az országos átlagnál (12,4%). Fejlődés tapasztalható viszont a turizmus szakember ellátottság képzésében. Turisztikai képzés jelenleg több helyen is folyik a megyében, például az Ungvári Nemzeti Egyetemen, a Kárpátaljai Állami Egyetemen, a Munkácsi Technológiai Főiskolán. A hivatalos statisztikai adatok szerint 2009-ben a turizmus ágazatában dolgozók 40,7%-a rendelkezett egyetemi, 26,2%-a pedig főiskolai végzettséggel *(Zakarpattya 2010)*. Kevés viszont az olyan szakiskola és szakközépiskola, ahol turisztikai jellegű oktatás folyik. Különösen szomorú az a tény, hogy egyáltalán nincs magyar nyelvű turisztikai képzés annak ellenére, hogy a térségbe érkező turistaérkezések számát tekintve a magyar turisták száma kiemelkedő *(Hanusz 2010)*.

A turizmusban rejlő lehetőségek felismerésével Kárpátalján évről-évre nő a lakosságban a vendégforgalomban való érdekeltség, illetve kialakulóban van a vendégfogadó tudat. A legnagyobb problémát szinte minden esetben az anyagi források hiánya jelenti, de komoly akadályozó tényező a turisztikai szakképzettség hiánya is, valamint az idegennyelvtudás alacsony szintje. Ezért a hatékony turisztikai humánerőforrás képzés a helyi turizmusfejlesztés egyik alappillérét jelenti, továbbá hozzájárul a fiatalabb korosztály elvándorlásának megakadályozásához. Az elvándorlás mértékének csökkentése esélyt teremt arra is, hogy Kárpátalja nemzetiségi összetételének arányai ne változzanak jelentős mértékben. Figyelembe véve, hogy a megye népességének 63,2%-a falvakban él, a falusi turizmus fejlesztése kézenfekvő megoldásnak tűnik Kárpátalja népességmegtartó erejének növelésében. A falusi turizmus – a gazdasági tényezők mellett – a településfejlesztéssel összefüggő, falumegújítási, épületörökségi és életmegőrző hatásokat is jelenti. Az üdülés növeli a falusi ember látókörét és a falvak funkcióját (*Hanusz* 2002). Nem csak anyagi fejlődést jelent, hanem szellemit is, sztereotípiák lerombolását, kölcsönös kapcsolatok és barátságok születését eredményezheti. A helyi értékeken alapuló turizmus megszervezésében elsődleges szempont a hagyományok megőrzése, a helyi identitástudat kialakulása, illetve megerősödése, a turisztikai szolgáltatások kialakítására való képesség.

5. A gazdasági szféra és a turizmus összefüggései Kárpátalja megyében

Kárpátalján a gazdaságilag aktív (15-70 éves) népesség száma 2009-ben 582,6 ezer fő volt. A foglalkoztatottság aránya 56,9%, ami körülbelül megfelel az országos átlagnak. A regisztrált munkanélküliek száma 12,8 ezer főt számlált

a 2010. január 1-jei adatok szerint. Ez az akkori munkaképes lakosság 1,7%-ának felelt meg. A következő félévre vonatkozó adatok szerint ez a szám folyamatosan csökkent *(2. ábra)*.

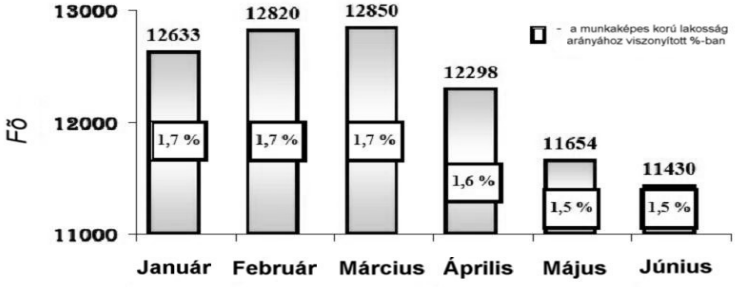

Forrás: Szocialynij i ekonomicsnij rozvitok 2010 alapján

2. ábra. A regisztrált munkanélküliek számának alakulása 2010 első félévében

Azonban Kárpátalján nem elsősorban a regisztrált, hanem a rejtett munkanélküliség a fő gond, ugyanis ezt figyelembe véve a munkanélküliségi ráta az óvatos becslések szerint is rögtön a két-háromszorosára nő. A hivatalos statisztikai adatok szerint az átlagfizetés 2009-ben 1562 hrivnya volt (kb. 40 000 Ft), ez 18%-al kevesebb az országos átlagnál.

A megye ipari termelésében a feldolgozó iparnak van a legnagyobb jelentősége. Ezen belül is kiemelkedik a gépgyártás, a vegyipar-, az élelmiszer-, a könnyű- és a fafeldolgozó ipar. Jelentős szerepet játszik továbbá a megye gazdaságában a kereskedelem, a mezőgazdaság és a közlekedés *(3. ábra)*. Fejlett ipari létesítmények jobbára a megye síkvidéki területein, főleg Munkács és Ungvár környékén találhatók.

2009-ben az ipari termelés aránya az előző évhez viszonyítva 50,8%-ra esett vissza. A gazdasági világválság az ipar szinte minden ágazatában éreztette hatását. A megrendelések visszaesése, illetve a felvásárlópiac szűkülése a bányászatban 21,8%-os, a könnyűiparban 17,7%-os, a fafeldolgozó iparban 29,7%-os, a gépgyártásban 31,6%-os visszaesést eredményezett *(http://www.carpathia.gov.ua/ua/91.htm)*.

Némi optimizmusra adhat okot az, hogy a megyei gazdasági főosztály adatai szerint Kárpátalján az ipari termelés 2010 első félévére vonatkozó adatok szerint 38,7%-os növekedést produkált, amivel országos szinten az első helyre került a növekedés mértékét illetően. Ez nagyrészt a külföldi tőkebefektetéseknek köszönhető. 1994 és 2010 szeptembere között összesen 366,2 millió USD külföldi befektetés érkezett a megye területére *(Investicijne szpivrobitnictvo 2010)*. Ebből 2010 első kilenc hónapjában 14 millió USD, ami a 2009-es év azonos időszakához képest 2,9%-os növekedést jelent. Ezzel az ukrajnai megyék viszonylatában Kárpátalja a középmezőnyben foglal helyet. A külföldi befektetések 65%-a az európai uniós országokból érkezik.

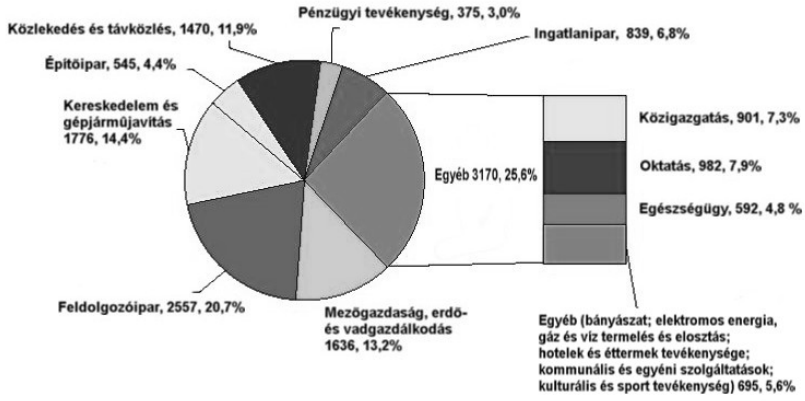

1 000 000 hrivnya ≈ 26 000 000 Ft
Forrás: Szocialynij i ekonomicsnij rozvitok 2010 alapján.

3. ábra. Kárpátalja gazdasági össztermelésének felépítése ágazatonként (2008, millió hrivnya)

Jelenleg 857 vállalkozás működik külföldi tőkével, ezek közel harmincezer dolgozónak adnak munkát. A megyében ötven ország befektetői vannak jelen, ám közülük a tíz legjelentősebbre jut a befektetések 82%-a. Az első helyen Japán áll 47 millió dollárral, és csaknem ugyanennyi – 46 millió dollár – a részesedése az USA-nak, 40 millió a harmadik helyen álló Németországnak. A sorban a maga 33,5 millió dollárjával Magyarország, utána Ausztria, Lengyelország, Hollandia, majd Olaszország következik. Az összbefektetések 81%-a az iparra jut. 2009-ben a legtöbb külföldi tőkebefektetés a feldolgozó iparba irányult (293,5 millió USD), azon belül is a gépgyártás (96,3 millió USD), a fafeldolgozó ipar (54,2 millió USD) és az élelmiszeripar (41,3 millió USD) szerepelt kiemelkedő helyen.

A megyeszerte eszközölt külföldi befektetések 2010. január eleji adatok alapján csak kis hányada irányult a turizmus ágazatába (9,3%). A kárpátaljai turisztikai befektetésekre jellemző, hogy túlnyomó többségben belföldi tőkéből származnak, elsősorban az iparosodott keleti és központi régiókból. Ez több okkal is magyarázható: a régió ismeretlensége nyugaton, a korrupció, a túlzott bürokrácia, a bizonytalanság (elsősorban az adópolitika, törvénykezés terén) *(Tarpai 2010)*.

Kárpátalja gazdasági külkapcsolataiban hagyományosan a külkereskedelem és az ehhez kapcsolódó szolgáltatások játsszák a legfontosabb szerepet. Export terén a 2010-es évben jelentős növekedés (34%) volt tapasztalható. Az exportált áruk közel fele – pontosan 46%-a Magyarországra irányul, 10%-a Ausztriába, ugyanennyi Németországba.

A megye vállalatai és kereskedelmi egységei 2010-ben 970 millió dollár értékű árut importáltak, ami majdnem 50%-al több, mint a 2009-es évi mutató (Németország 18%, Magyarország 13,6%, Kína 9,7%, Csehországh 8,6%, Oroszország 5,6%, Ausztria 5,3%). Az európai uniós országok részesedése a megye külkereskedelmében meghaladja a 75%-ot.

Kárpátalján a mezőgazdasági területek aránya 36,9%. A megye talaja közepes ásványi anyag tartalommal rendelkező, humuszban szegény savas talaj. Mezőgazdasági össztermelés tekintetében 2009-ben Kárpátalja országos összevetésben az utolsó előtti helyen állt. A mezőgazdasági területek 44%-a szántóföld, ami Ukrajna összes szántóföldjeinek 0,6%-át képezi. 2010. január 1-jei adatok szerint Kárpátalján 155 mezőgazdasági vállalat és 1616 farmergazdaság működik.

Kárpátalja mezőgazdaságában az állattenyésztés dominál (51,6%). 2009-ben első helyen a tejtermelés szerepelt (385 ezer t), ezt követte a gyapjúkészítés (216 ezer t) és a húskészítés (76,3 ezer t). A növénytermesztésen belül a burgonya- és zöldségfélék (855,2 ezer t), a gabonafélék (301,7 ezer t) és a gyümölcs- és szőlőtermesztés (112,9 ezer t) játszotta a legfontosabb szerepet.

A megyében a szőlőtermesztés és a borkultúra évszázados hagyományokra tekint vissza. A szovjet rendszer azonban lassú halálra ítélte ezt az ágazatot. Nagy szerepet játszott ebben a „száraz törvény", ugyanis az alkohol visszaszorításának okán kivágták a kárpátaljai szőlőültetvények nagy részét. Napjainkban újból fellendülőben van a bortermesztés Kárpátalja hagyományos bortermelő vidékein. Rekonstruálják a régi szőlőültetvényeket, újakat telepítenek. A bortermesztéssel szoros összefüggésben van az ún. borturizmus, ami egyre magasabb szintű szolgáltatásokat kínál a megyében. Jelenleg közel ötezer hektárnyi területen termesztenek szőlőt, amelyről évente mintegy 30 ezer tonna termést takarítanak be. Kárpátalja bortermelő vidékei két részre oszlanak: alföldi (a Tisza jobb partja, az Ung, a Latorca és a Borzsa folyók völgye) és előhegyi (az ungvári, munkácsi és nagyszőlősi járások északkeleti- és az ilosvai járás délnyugati része) *(Vinohradarstvo i vinorobstvo na Zakarpattyi).* A bortermelő hagyományok feléledése magával hozta az igényt, hogy legyenek a megyében olyan rendezvények, ahol a vidék borászai közvetlen módon népszerűsíthetik boraikat. Napjainkban több borfesztivált tartanak Kárpátalján, ezek közül a legismertebb a munkácsi (január eleje) és a beregszászi (március eleje). Ezek hagyományos borünnepként, szakmai találkozóként és turisztikai csalogatóként egyaránt jól funkcionálnak.

A szakemberek körében általános vélemény, hogy Kárpátalja gazdasági életében mind nagyobb szerepet játszik a turizmus. Az ukrajnai statisztikai adatgyűjtés hiányos volta miatt azonban nehéz érdemben vizsgálni azt, hogy konkrétan mennyivel is részesül a turizmus a megye összbevételeiből. Turizmushoz köthető statisztikai adatgyűjtés a következő szegmensekre vonatkozóan történik: gyógyturizmus, turisztikai szolgáltatói engedéllyel rendelkező szervezetek tevékenysége, hotelek és éttermek tevékenysége. Azonban csak a jogi személyként működő vállalkozások adatait gyűjtik be, pedig számos hotelt vagy éttermet természetes személyek működtetnek egyéni vállalkozóként. Így ők nem kerülnek be a hivatalos statisztikákba, ugyanúgy, ahogy a falusi turizmus és az abból származó bevételek sem.

A megye turistaforgalma a hivatalos statisztikai adatok alapján 2004 és 2008 között folyamatosan növekvő tendenciát mutatott (31,7%) *(2. táblázat)*. A gazdasági világválság azonban a turisztikai szektorban is éreztette hatását. 2009-ben az előző évhez viszonyítva 26,8%-al csökkent a régió turistaforgalma. A legjelentősebb szerepet a belföldi turizmus játszotta *(4. ábra)*.

2. táblázat. Turistaforgalom Kárpátalján, 2002-2009.

Év	Turisták száma Összesen	Ebből:		
		Külföldi	Kiutazó	Belföldi
2002	77 225	6 708	16 675	53 842
2003	91 054	11 339	13 881	65 834
2004	52 569	10 112	5 320	37 137
2005	63 796	14 728	7 377	41 691
2006	69 942	11 726	10 011	48 205
2007	72 970	8 985	11 465	52 529
2008	76 965	10 735	12 710	53 520

Forrás: Zakarpattya 2010 alapján.

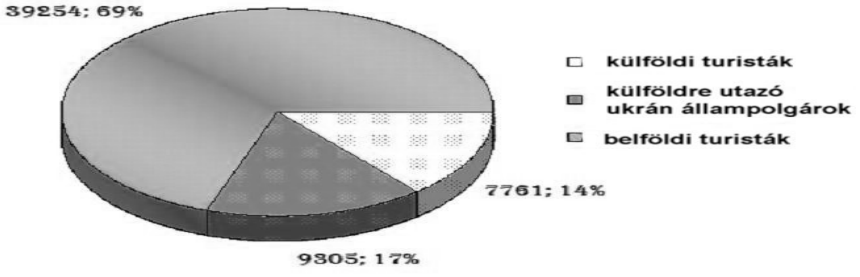

Forrás: saját szerkesztés Zakarpattya 2010 alapján.

4. ábra. A turistaforgalom összetétele Kárpátalján, 2009.

Ezzel együtt a turisztikai szolgáltatások összege *(5. ábra)* is csökkent. 2008-hoz viszonyítva 32,8%-os visszaesés tapasztalható, a költségvetési bevételek is csökkentek és 2,7 millió hrivnyát tettek ki.

Ez a a szám a turisztikai szolgáltatóai engedéllyel rendelkező szervezetek szolgáltatásait hivatalosan igénybe vevő turistákra vonatkozik. A szanatóriumok 76,4 ezer főt szolgáltak ki 2008-2009-ben *(4. táblázat)*, ami 17,1%-al kevesebb, mint előző évben. A hotelek által szolgáltatott adatok összesítéséből pedig az derül ki, hogy 104,4 ezer fő vette igénybe kisebb-rövidebb időtartamra szolgáltatásaikat (26,3 ezer fővel kevesebb, mint 2008-ban).

2011. január 1-jén új adótörvénykönyv lépett érvénybe, amivel együtt új adónem jelent meg Ukrajnában – az idegenforgalmi adó. Minden önkormányzatnak joga van döntést hozni saját területén ennek bevezetéséről. A közelmúltban a nyugat-ukrajnai Lemberg (Lviv) után Ungvár város önkormányzata is bevezette az új adóformát. Valószínüleg egyre több önkormányzat fog élni megye- és országszerte

ezzel a jogával. Az állandó költségvetési hiánnyal küszködő önkormányzatok ezáltal érdekeltté válnak abban, hogy minden kereskedelmi szálláshelyeket üzemeltető személy (legyen az természetes vagy jogi személy) befizesse a vendégéjszakák után járó adót. Ez vélhetően maga után vonja a turizmust érintő statisztikai adatgyűjtés tökéletesítését is, így a jövőben hitelesebb képet ad majd a turisztikai szolgáltatók tevékenységéről és a turizmus bevételeiről.

Az sem mellékes továbbá, hogy ezeket a plusszbevételeket további turisztikai fejlesztésekre lehet majd fordítani.

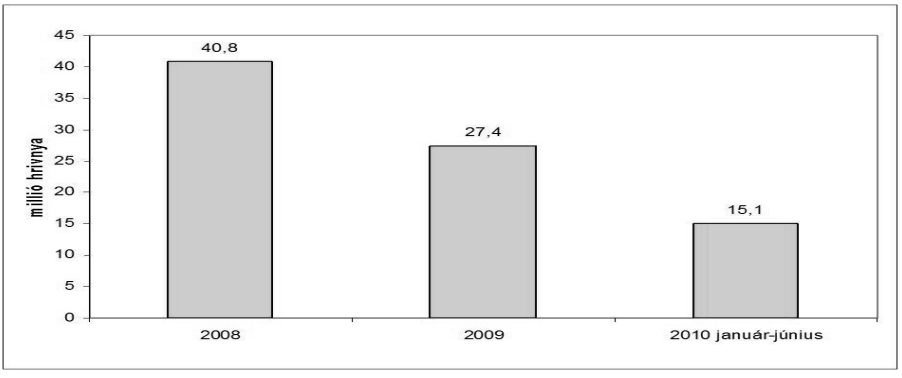

Forrás: Szocialynij i ekonomicsnij rozvitok 2010 alapján.

5. ábra. A turisztikai szolgáltatások mértéke összegben kifejezve

6. Az infrastruktúra és a turizmus összefüggései Kárpátalja megyében

Az infrastruktúra olyan eszközök, berendezések, létesítmények és intézmények rendszere, ezek működése, illetve az általuk nyújtott szolgáltatások, amelyek az újratermeléshez (a termelési folyamathoz és annak bővítéséhez) nélkülözhetetlenek és a lakosság szolgáltatási igényeit kielégítik *(Tóth 2002)*. A turizmus fejlődésére közvetlen, vagy közvetve szinte valamennyi infrastrukturális ágazat, illetve alágazat hatással van és viszont. Az infrastruktúra rendszere, alrendszerei, ágazatai, vagy elemei minél fejlettebbek, annál intenzívebben segítik a turizmus fejlődését. *(Abonyiné Palotás 2006)*.

Kárpátalja közvetlenül határos az Európai Unió négy tagállamával: Romániával, Magyarországgal, Szlovákiával, Lengyelországgal. 19 határátkelőhely működik a 460 km hosszú közös határszakaszon. Ezek közül vannak olyanok, amelyek csak vasúti teherforgalmat bonyolítanak, így a turistaforgalom szempontjából nem játszanak szerepet. Személyforgalmat (is) bonyolító határátkelőhely Magyarország irányába – Csap, Asztély, Kaszony, Harangláb, Újlak; Románia irányába – Nevetlenfalu, Kistarna, Taracköz, Aknaszlatina; Szlovákia irányába – Kisberezna, Ungvár, Csap, Kisszelmenc;

Lengyelország irányába – Lubnya település mellett található. Ezek átjárhatósága nemcsak a határmenti kapcsolatok erősödését befolyásolja döntően, de kihat a turizmus ágazatára is. A hosszú sorok, a bürokratizmus, a korrupció elveszi a külföldről érkező turisták kedvét az országba való belépéstől.

A turizmus versenyképességét sok tényező befolyásolja. Ezek közül kiemelkedő szerepe van a fogadóhely megközelíthetőségének. Kárpátalja viszonylag fejlett közlekedési rendszerrel bír, viszont nem vezet rajta keresztül autópálya. A megyén keresztül halad át az 5. számú páneurópai közlekedési folyosó (Lisszabon- Trieszt-Ljubljana-Budapest-Kijev-Volgográd). Földrajzi elhelyezkedéséből eredően Kárpátalja kiválóan alkalmas tranzit szerep betöltésére Kelet-Európa és Nyugat-Európa között, ami pozitívan befolyásolhatja a turizmus ágazatának fejlődését is.

Két országos jelentőségű autóút vezet keresztül a megyén: Kijev-Csap (132,9 km) és Munkács-Rohatin (207,5 km). Az autóutak hossza több mint 3,3 ezer km, ebből 97% keményburkolatú út. Az utak közel 62%-a hegyvidéken vezet keresztül. Az autóutak hálózatán 26 hágó található megyeszerte *(Bilej 2010)*. A meglévő úthálózat lehetővé teszi a régión belüli közlekedést, általánosságban azonban felújításra, javításra és korszerűsítésre szorul. Ezen kívül, a hálózat bizonyos szakaszain az országutak lakóterületeken haladnak át, ami fennakadásokat eredményez a nemzetközi fuvarozásban, a regionális és helyi közlekedésben *(Mikula 2009)*.

A közlekedés és turizmus egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Tulajdonképpen a közlekedés fejlődése hozta létre, vagy inkább eredményezte a turizmus kialakulását *(Petykó 2008)*. Napjainkban közel hetven Ungvárról induló távolsági buszjárat üzemel például Lemberg, Luck, Ivano-Frankivsk, Chernivci, Kijev (Ukrajna); Pozsony, Nagymihály, Homonna, Eperjes, Kassa (Szlovákia); Dobzsina, Prága, Brno (Csehország); valamint Nyíregyháza, Budapest irányába.

Kárpátalján háromféle vasútvonalat találhatunk. A legfontosabb szerepet a szovjet érában lefektetett, illetve átalakított széles nyomtávú vasúti sínek képezik. De fennmaradtak a Monarchia korabeli normál nyomtávú és keskeny nyomtávú vasúti pályák egyes darabja is. A megyében található vasútvonalak hossza: 606,4 km. Főbb vasúti csomópontok: Csap, Munkács, Bátyú, Ungvár, amelyeken helyi vasútvonalak haladnak át (Csap-Ungvár-Uzsok-Lemberg, Csap-Aknaszlatina). Főbb vasútvonalak: Volóc-Szolyva-Bátyú-Csap; Sjanki-Stavne-Perecseny-Ungvár-Csap. Keskeny nyomtávú vasúton mára csak a Nagyszőlős-Komlós-Ilosva szakaszon történik személyszállítás. Sok helyütt a vágányokat is szétlopkodták. Az üzemeltető szerint a 750 mm-es nyomtávú vasútvonalak fenntartása veszteséges. Pedig a kisvasút turisztikai célokra is felhasználható lenne, ahogy arra számos jó példa akad a környező országokban. Így biztosítani lehetne a fenntartását és ezzel együtt a megmaradását is.

A normál nyomtávú szakaszok turisztikai hasznosításának lehetőségét jól példázta 2010 márciusában a Kárpátalja Expressz, amely a Monarchia magyar

vasútvonalán haladt végig három országon keresztül, érintve Kárpátalja területét (Budapest - Miskolc – Szerencs - Záhony – Csap – Beregszász – Nagyszőlős – Nevetlenfalu/Halmi – Szatmárnémeti – Nagykároly – Érmihályfalva/Nyírábrány – Debrecen – Budapest).

A megye egyetlen működő repülőtere Ungváron található, amely a 4 „G" kategóriába van besorolva. Naponta 1500 utas ellátására alkalmas. Rendszeres járatokat indít Kijev, Donyeck, Harkov, Dnyepropetrovszk, Vinnyica, Rovno, Budapest és Moszkva városokba. Munkács közelében a 90-es évek előtt katonai repülőtér működött. Ma ez az objektum nem üzemel. A turisztikai infrastuktúra fejlesztés egyik fontos állomása lenne, ha sikerülne újra beindítani a repülőtér működését.

3. táblázat. Kereskedelmi szálláshelyek és férőhelyek száma Kárpátalja turisztikai térségeiben

Turisztikai térségek	Szálláshelyek száma	Férőhelyek száma
Beregvidék	28	1410
Beregszász	20	650
Beregszászi járás	8	760
Felső-Tisza vidéki	84	2630
Rahói járás	45	1310
Técsői járás	23	750
Huszti járás	16	570
Munkács	55	3356
Munkács	13	559
Munkácsi járás	15	1147
Szolyvai járás	27	1650
Ungvár és környéke	67	3020
Ungvár	26	1000
Ungvári járás	8	500
Perecsenyi járás	10	1020
Nagybereznai járás	23	500
Ugocsa	19	700
Nagyszőlős	7	400
Nagyszőlősi járás	12	300
Verhovina	49	1953
Volóci járás	15	553
Ökörmezői járás	27	1150
Ilosvai járás	7	250
Összesen	302	13069

Forrás: saját szerkesztés a kárpátaljai járási turisztikai hivatalok és a tourinfo irodák adatbázisai alapján.

A szakirodalom hangsúlyozza, hogy egy térség vonzereje, látogatottsági szintje nagy mértékben függ az általános, illetve a speciális infrastruktúrájának a fejlettségétől. A szűkebb értelemben vett infrastruktúra – a közlekedési hálózaton kívül az út-, víz-, elektromos, távközlési és csatornahálózat – mindennemű modern gazdasági tevékenységnek az alapja, a turizmus sem lehet meg nélküle. Erősen közszolgálati jellege ellenére a turizmus is általában a lakossági

infrastruktúrát veszi igénybe. Tágabb értelemben gyakran infrastruktúrának nevezik a tárgyi fogadóképesség egészét, tehát az alapinfrastruktúra mellett a szállás-, étkezési, közlekedési, kereskedelmi stb. intézményrendszert *(Lengyel 2004)*. A turista – szemben az egynapos látogatóval vagy kirándulóval – a meglátogatott területen éjszakázik, tehát szüksége van valamilyen szálláshelyre. A kiválasztott szálláshely nagymértékben befolyásolja a turista utazási élményét. Emellett a turisztikai szálláshelyek gazdasági szerepe is jelentős. A hivatalos statisztikai adatok szerint Kárpátalján 69 jogi személyként működő kereskedelmi szálláshelyet biztosító létesítmény működik. Természetesen a reálisan működő szálláshelyek száma ennek a többszöröse, mivel az egyéni vállalkozók által működtetett hotelek, panziók, illetve a falusi turizmus szálláshelyei nem szerepelnek a hivatalos statisztikában. A *3. táblázat* Kárpátalja kereskedelmi szálláshelyeinek hozzávetőleges számát tartalmazza, ami pontosabb képet fest a reális kínálatról.

A legtöbb kereskedelmi szálláshely a jelentős építészeti örökséggel rendelkező városokban (Ungvár, Munkács, Beregszász), a gyógyüdülő övezetekben (munkácsi, szolyvai járás) és a síturizmus célterületein (ökörmezői, rahói járás) található. Ezek árszínvonala, illetve szolgáltatásainak színvonala változó, a választék a legpuritánabb moteltől a négycsillagos hotelig terjed. Az, hogy több magas színvonalú szálloda is található a megyében, kedvezően befolyásolja az üzleti- és rendezvényturizmus fejlődését, amit Kárpátalja kedvező geopolitikai elhelyezkedése is befolyásol. Figyelemre méltó adat, hogy a hivatalos statisztika szerint a Kárpátaljára érkező turisták 26%-a, illetve ezen belül a külföldről érkező turisták 42%-a üzleti céllal vagy munkahelyi kiküldetés keretén belül látogat a megyébe.

Gyógyüdülési intézményekből 60-at tartanak nyilván Kárpátalján (*4. táblázat*).

4. táblázat. Gyógyüdülési intézmények Kárpátalján

Megnevezés	2000	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009
Szanatórium	15	16	16	20	22	20	20
-ebből gyermekszanatórium	3	3	3	3	3	3	3
Gyógypanzió	-	-	-	-	1	1	1
Profilaktikus szanatórium	14	9	8	8	6	7	7
Üdülő-rendelőintézet	-	-	-	1	1	1	1
Üdülőpanzió	1	-	-	-	1	1	1
Egész évben működő gyermek-gyógyászati szanatórium	-	-	-	1	1	1	2
Üdülő	35	43	44	39	37	30	28
Összesen	65	68	68	69	69	61	60
Férőhelyek száma	6913	5838	6256	6124	6372	6118	6078
Forgalom (ezer fő)	55,9	66,8	75,0	73,5	78,4	92,0	76,4

Forrás: Zakarpattya 2010 alapján

A régió két legfejlettebb rekreációs- és gyógyövezete a szolyvai és a munkácsi, itt összesen 10 ilyen intézmény található, ami együttesen a megye gyógyüdülőinek 50%-át adja *(Zakarpattya 2010)*.

A gyógyturizmus intenzív kiépítése a szovjet érában kezdődött. Ekkor épült a nagy befogadóképességű szanatóriumok többsége. A rendszerváltás után nagy változásokon mentek át ezek az intézmények, mind tulajdonviszonyukat, számukat, mind pedig szolgáltatásaik színvonalát illetőleg. A korszerűsítések a férőhelyek csökkenését vonták maguk után. A nagy tömegek kiszolgálásának elvét a szobák kényelmesebbé, kisebb befogadóképességűvé tétele váltotta fel.

Kárpátalján több mint 70 sífelvonó működik. A nagyobb forgalmú pályák az Ungvártól északra lévő nagybereznai járásban – Viharos, Csontos települések mellett – a Munkácshoz közel lévő Szinyák-hegységben és a rahói járásban – Rahó, Kőrösmező települések mellett – találhatók. A Drahobrát sítelep (rahói járás) területén a hótakaró vastagsága, megfelelő időjárási körülmények között, az év 6 hónapjának folyamán biztosít folyamatos síelési lehetőséget *(Tarpai 2010)*.

A nagy forgalmú pályák környékén a különböző igényeket kielégítő, árban erősen eltérő szálláshelyeket lehet találni, a szállodától a falusi vendégházig. A síturizmus fejlődésének további lendületet adhat, hogy Ukrajna pályázni kíván a 2022-es téli olimpia megrendezésére.

Életünkben kiemelkedő szerepet játszik az információ, ami a turizmusban is meghatározóan fontos. A turista meglévő vagy megszerzett információk alapján dönt az utazásról, választ többnyire szálláshelyet, látogat turisztikai attrakciókat stb. Az utazás során szüksége van azonban helyben szerzett információra is. Ezt pedig egy jól szervezett tourinfo hálózat biztosíthatja a leghatékonyabban, amellett, hogy menedzseli az adott régiót, programokat szervez, hozzájárul egy adott vidék fenntartható turizmusának megteremtéséhez. A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás Turisztikai Főosztályának adatai alapján a megyében 16 turisztikai információs iroda és információs pont működik. Ezek közül a legtöbb pályázati és egyéb forrásokból teljesen magára utaltan próbál fennmaradni.

A fentiekből kitűnik, hogy a speciális, turizmushoz köthető infrastruktúra viszonylag fejlett Kárpátalja megyében. Azonban szembetűnően nagy hiányosságokat lehet tapasztalni a közszolgálati inrastruktúra terén. A közterek, a kulturális értékek környezete elhanyagolt, gondozatlan, a járdák és utak minősége sok helyütt katasztrofális. Még a sűrűn lakott síkvidéki terület falvaiban is igen ritka a vezetékes ivóvízellátás, csatornázás, nem megoldott a lakossági szemét kezelése, szinte teljesen hiányoznak a nyilvános illemhelyek. Még árnyaltabb a kép, ha a kárpátaljai lakások közművesítettségi szintjét vizsgáljuk. 2008. január 1-re a megye lakásainak 77,4%-a rendelkezett gázfűtéssel (a teljes lakóterület százalékában), 58,2%-a központi vízvezetékkel, 57,3%-a pedig csatornával. Ezen belül a városi lakások közművel való ellátottsága jelentősen (5-30%-al) múlta felül a falusi lakhelyek vonatkozó mutatóit. *(Zakarpattya v demohraficsnomu vimiri 2007)*.

Az építészeti értékekben gazdag kárpátaljai városok a meggondolatlan építkezések és modernizáció következtében fokozatosan veszítik el történelmi arculatukat. De az értékmegőrző és következetes településfejlesztés teljes hiánya tapasztalható a falvakban is. Mindez kihatással van a turizmusra, csökkenti Kárpátalja vonzerejét és rombolja turisztikai imázsát.

7. Összegzés

Kárpátalja sajátos természeti szférával rendelkezik. Peremvidék jellegéből adódóan elkerülték a nagyobb ipari beruházások, ami hozzájárult az itteni táj viszonylagos érintetlenségének megmaradásához. A természeti értékek megőrzésében fontos szerep jut a védett területeknek, amelyek a megye mintegy 12%-át foglalják el.

A földrajzi elhelyezkedés, éghajlat, tájszerkezet és a természeti erőforrások alkalmas környezetet teremtenek a turizmus fejlődéséhez (síturizmus, ökoturizmus, gyalogos turizmus, kerékpáros turizmus, gyógyturizmus). A síkvidék és hegyvidék természetvilága élesen eltér egymástól, ugyanakkor jól ki is egészíti egymást, mert változatos turisztikai csomagok kialakítását és összekapcsolását teszi lehetővé.

Kárpátalja társadalmi fejlődését jelentős mértékben befolyásolták a vidék történelmének meghatározó szakaszai: az ezeréves magyar, az 1920-1939 közötti cseszlovák, az 1945-1991 közötti szovjet és természetesen az 1991-től tartó független Ukrajnához való tartozás időszaka. Az ütköző területi elhelyezkedés és a határmódosítások különböző nemzetiségek keveredését és egy kötelékbe tartozását idézték elő. A megyére napjainkban is jellemző nemzetiségi sokszínűség kihatással van a kulturális életre, oktatásra, a migrációra, a helyi politikai életre stb. Ugyanakkor több szinten befolyásolja Kárpátalja turizmusát is. Egyfelől a különböző nemzetek együttélése egyedi építészeti örökség, gasztronómia és hagyományok kialakulását eredményezte, amelyek Kárpátalja turisztikai vonzerőleltárát gyarapítják. Másfelől pedig kihatással van a megye turizmusának küldőpiacára is. A Magyarországról, Csehországból, Szlovákiából, Romániából és a volt Szovjetunióból érkező turisták túlnyomó többsége nem pusztán szép tájat keres, ha Kárpátaljára jön, hanem történelmi emlékhelyeket látogat, rokoni, baráti szálakat kutat fel, „nosztalgiázni” szeretne.

A megye kiépült humánerőforrás képzési hálózattal rendelkezik. Turisztikai szakemberképzés több felsőoktatási intézményben is folyik. Ennek ellenére a kvalifikált munkaerő hiánya jellemzi a helyi turisztikai ágazatot. Továbbá kevés a jól szervezett turisztikai képzést nyújtó szakközépiskola.

A megye társadalmi fejlődését negatívan befolyásolja a népesség öregedése és a kifelé irányuló migráció. A belső migrációs veszteségek elsősorban a hegyvidéki területeket érintik, ahonnan a lakosság egy része a gazdagabb, síkvidéki területekre költözik át. Ez nemcsak a hegyvidéki falvak elnépteledését vonja maga

után, hanem a hagyományos életmód és a népi szokások eltűnését, a síkvidéki területek nemzetiségi összetételének megváltozását is. A falvak népességmegtartó erejének növelésében komoly szerepet játszhat a falusi turizmus fejlesztése.

Kárpátalja gazdaságát forráshiány és magas munkanélküliség jellemzi. A tájszerkezet és a talaj minősége a megye területének nagyobb részén nem kedvez a mezőgazdasági termelés számára. Ezért a gazdaságban a gépgyártás, az élelmiszeripar, a könnyűipar játssza a legnagyobb szerepet. Az ipari létesítmények területi eloszlása egyenlőtlen, nagyobb részük főleg a városok környékén összpontosul.

A gazdasági nehézségek negatív hatással vannak a megye infrastrukturális szférájára. A telekommunikáció feltételei biztosítottak, a közlekedési rendszer kiépültsége jónak mondható. Azonban komoly hiányosságok tapasztalhatók az utak minőségének állapotában, a közterületek ápoltságában, a közműrendszerek kiépítettségében. Utóbbiak komoly veszélyt jelentenek a természeti környezet egészére. Ugyanakkor turisztikai szálláshelyek, vendéglátóipari egységek tekintetében Kárpátalja bőséges kínálattal rendelkezik.

A megye természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szférái közötti torzulások és a negatív fejlődési tendenciák főként a gazdasági szféra gyengeségeire vezethetők vissza. A baj az, hogy a gazdasági helyzet javulásához országos szintű változásokra lenne szükség, amire egyelőre nem sok kilátás van. Kárpátalja annyiban szerencsés, hogy nem csak belső erőforrásokra támaszkodhat a gazdasági előrelépéshez szükséges fejlesztések kivitelezésében. A 2004-es és 2007-es keleti bővítés által Ukrajna az Európai Unió egyik legnagyobb közvetlen keleti szomszédjává vált. A határ menti együttműködés és az uniós támogatási formák elérhetősége a többek között a turizmus fejlesztéséhez is felhasználható anyagi keretet, szakmai hátteret és tapasztalatot biztosít, amennyiben képes Kárpátalján a turizmus ágazata élni a lehetőségekkel.

Az infastrukturális hiányosságok csökkentésére lehetőség ad a megye területén átvezető nemzetközi közlekedési folyosók megépítése is. A tervek szerint 2012-re éri el a határt az M3-as autópálya, és Beregszász mellett, Beregdaróc-Déda metszésponton lépi azt majd át. A Csap-Kijev gyorsforgalmi autóút autópályává való átépítésével jelentősen megnő Kárpátalja megközelíthetősége.

Felhasznált irodalom

ABONYINÉ PALOTÁS J. (2006): *Az infrastruktúra és a turizmus néhány összefüggése.* In: Kókai S. (ed): *Földrajz és turizmus. Tanulmánykötet Dr. Hanusz Árpád 60. születésnapjának tiszteletére,* Nyíregyháza, pp. 15-23.

ANGYALOSI S. – TARPAI J. – DÁLYAIJ. – DANCS K. (2009): *Területi tervezés az ukrán-magyar határmenti térség összehangolt fejlesztésének érdekében.* Ukrán-Magyar Területfejlesztési Iroda, Ungvár, pp. 6-10.

BARANYI B. (ed) (2009): *Kárpátalja.* MTA RKK, Pécs-Budapest, pp. 107-354.

BERGHAUER S. (2010): Turizmus Kárpátalján. *Modern Geográfia*, 2010. 2. szám – http://www.moderngeografia.hu/tanulmanyok/nemzetkozi_turizmus/berghauer_sandor_2010_2.pdf.

BILEJ M. (2010): *Pasport Zakarpatskoji oblasztyi.* [Kárpátalja személyigazolványa]. Kárpátaljai Statisztikai Főosztály – http://www.carpathia.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/3280/passport.pdf.

HANUSZ Á. (2002): *A falusi turizmus elméleti kérdései és fejlesztési lehetőségei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.* In: Kókai S. (ed): *Természettudományi közlemények 2,* Nyíregyháza, pp. 127–137.

HANUSZ Á. (2010): *Kárpátalja humán erőforrás fejlesztési erővonalai.* In: Hanusz Á. (ed): *Tiszteletkötet Dr. Tóth József geográfus professzor 70. születésnapjára*, Nyíregyháza, 126 p.

Investicijne szpivrobitnictvo. [Befektetési együttműködés]. Kárpátaljai Állami Európai Integrációs, Külgazdasági Kapcsolatok és Turizmus Főosztály – http://www.uzez.uz.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=38&Itemid=4

KOMÁROMI I. (2002): *Idegenforgalmi-turisztikai tematikus programkínálatok kialakításának és fejlesztésének lehetőségei az észak-alföldi régióban, elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében illetve annak határ-menti térségeiben különös tekintettel az ifjúsági turizmusra.* In: Kókai S. (ed): *Természettudományi közlemények 2,* Nyíregyháza, pp. 161-183.

LENGYEL M. (2004): *A turizmus általános elmélete*. Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest, 157 p.

MIKULA. N.A. (2009): *Analiz sztanu vikorisztannya i zavantazsenosztyi isznujucsih KPP na Ukrjinszko-Uhorszkomu derzskordoni.* [Az ukrán-magyar államhatár mentén működő határátkelő pontok forgalmának és terheltségének elemzése]. Uzsgorod, pp. 7-31.

MOLNÁR J. – MOLNÁR D.I. (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász, 66 p.

PETYKÓ CS. (2008): *A közlekedés szerepe a turizmus fejlődésére Északkelet-Magyarországon.* In: Hanusz Á. (ed): *A turizmus szerepe a kistérségek és a régiók gazdasági felzárkóztatásában,* Nyíregyháza, pp. 115-124.

POP S. 2002: *Prirodnyi reszurszi Zakarpattya.* [Kárpátalja természeti erőforrásai]. Uzsgorod pp. 229–231.

Prirodnij ruh naszelennya za szicseny-listopad 2010 roku. [A lakosság természetes szaporulata 2010. január-november közti időszakban]. Ukrán Állami Statisztikai Bizottság – http://www.ukrstat.gov.ua/.

RADVÁNSZKY B.–SASS E. (2009): *Kárpátalja idegenforgalmának természeti alapjai.* In: Tóth J. – Aubert A. (ed): *A Kárpát-medence és etnikumai*, Pécs, pp. 51-66.

Stastical publication Regions of Ukraine 2010. State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv – http://www.ukrstat.gov.ua/.

Szocialynij i ekonomicsnij rozvitok Zakarpatszkoji oblasztyi za I pivriccsa 2010 roku. [Kárpátalja gazdasági és szociális fejlődése 2010 első félévében]. Kárpátaljai Megyei Közigazgatási Hivatal Gazdasági Főosztálya – http://www.economy-oda.uz.ua/images/content/ecsituation/situation/Soc_i_econ_rozvutok_za_1pivr-2010_v_shemah_i_diagramah.pdf.

TARPAI J. (2009): *A népművészet és vallási élet szerepe a turizmusban Kárpátalján*. In: Hanusz Á. (ed): *Turisztikai desztináció „desztinációs menedzsment”*, Nyíregyháza 169 p.

TARPAI J. (2010): *A területfejlesztés és a turizmus összefüggései Kárpátalján*. In: Hanusz Á. (ed): *Tiszteletkötet Dr. Tóth József geográfus professzor 70. születésnapjára,* Nyíregyháza, pp. 207-221.

TÓTH J. (ed) (2002): *Általános társadalomföldrajz I.* Budapest-Pécs, 155, 426 p.

Vinohradarstvo i vinorobstvo na Zakarpattyi. – http://all.zakarpattya.net/ Zakukrgr800.html

Zakarpattya. Szanatoriji ta turizm. Sztatiszticsnij scsoricsnik. [Kárpátalja. Szanatóriumok és turizmus. Statisztikai gyűjtemény]. Holovne upravlinnya sztatisztiki u Zakarpatszkij oblasztyi, Uzsgorod, 2010, pp. 11-76.

*Zakarpattya v demohraficsnomu vimiri. Sztatiszticsnij zbirnik 2007. [*Kárpátalja demográfiai szemszögből. Statisztikai adattár 2007*]*. Holovne upravlinnya sztatisztiki u Zakarpatszkij oblasztyi, Uzsgorod, 2008, pp 6-45.

http://www.carpathia.gov.ua/ua/91.htm – a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal honlapja.

http://proukraine.net.ua/regions/ Zakarpatska_oblast.htm – Ukrajna információs honlap

http://uzez.gov.ua – a Kárpátaljai Állami Európai Integrációs, Külgazdasági Kapcsolatok és Turizmus Főosztály honlapja

PÉCS ÉS A TÖBBI MAGYAR VÁROS MIGRÁCIÓS KAPCSOLATRENDSZERE (1990-2008)

TÓTH JÓZSEF

1. Bevezetés

Globalizálódó világunk egyik legátfogóbb folyamata az urbanizáció. Ma a Föld mintegy hétmilliárd főnyi lakosságának több mint felel városokban él. Lendületesen folytatódik a városokba áramlás, melynek nyomán óriás-városok, megacity-k jönnek létre, agglomerációk, konurbációk, megalopoliszok alakulnak ki. Ez utóbbiak a világ társadalmi-gazdasági-irányítási rendszerében egyre dominánsabb szerephez jutnak, a transznacionális struktúrákon keresztül egyre inkább átveszik az államok szerepét *(Tóth J. 2009)*. A világ különböző fejlettségű régióiban ez a folyamat éppúgy kiterjed a nagyvárosi nyomornegyedekre, mint a szuburbanizációs jelenségekre – természetesen – lényegesen különböző sajátosságokat hordozva.

A globalizáció és benne az urbanizáció folyamata természetesen érdemben érinti Magyarországot is. Történelmi távlatban nézve a mobilitás növekedésével, a városokba irányuló migráció erősödésével, a városodási ütem és a mindenkori arányszám emelkedésével jár, de természetesen korszakonkénti és regionális sajátosságokat mutat *(Tóth J. 2010)*. Alakulásában szignifikáns szerepet játszik az ország egyetlen igazi metropolisza, Budapest – úgy is, hogy itt jelennek meg először a világjelenségek, és úgy is, hogy a folyamatok volumene itt a legnagyobb. Az utolsó évszázadban azonban már az egy nagyságrenddel kisebb vidéki nagyvárosok is mutatják az urbanizáció aktuális fázisainak jegyeit.

A nem kényszerből létrejövő migráció mindenkor igen nagy arányban az urbanizációhoz kötődik ugyan, de időszaki jellegzetességeket mutat. Amíg a rendszerváltozás előtt a vándorlási folyamatok és a településrendszer elemei között szabályos, a települések hierarchikus szintjéhez igazodó kapcsolat volt *(Lettrich E. 1965, Szauter E. 1975, Tóth J. 1977, 1988)*, addig a nagy társadalmi-gazdasági átalakulás a migráció területi-strukturális viszonyaiban is lényegi változásokat hozott *(Illés S. 2000, Kovács T. 2000, Daróczi E. 2003, Dövényi Z. 2007, 2009)*. E változások több tényező együttes hatásának eredményei, melyek közül egy magyar (illetve kelet-közép-európai) jelenség, a KGST-ről a világgazdaság értékrendjére való átállás nyomán a városok ipari munkahelyeinek tömeges megszűnése és egy általános, fejlettségi szintünkhöz kötődő trend, a szuburbanizáció mindenképpen kiemelendő. Az első inkább időleges és egyéb változások révén is karakterizált (a támogatási rendszer átalakulása, a jogi háttér

megváltozása, a lakásépítés rendjének átformálása stb.), a második tartósabb hatású és többoldalú kutatást igénylő *(Dövényi Z. – Kovács Z. 1999, Timár J. – Váradi M. 2000)*. A budapesti kutatásokon túl már kezdettől megindul a legkülönbözőbb vidéki térségek és városok szuburbanizációs sajátosságainak feltárása is *(Timár J. 1993, Bajmócy P. 2000, 2002, 2003.)* E vizsgálatok érintették az ÉNY-dunántúli városokat *(Kocsis K. 1996)*, Győrt *(Hardi T. 2002)*, Nyíregyházát *(Kókai S. 2006)*, Szegedet és Pécset is *(Bajmócy P. – Szebényi A. 2007)*.

Ebben a tanulmányban – *Szebényi A.* adatbázisára támaszkodva, de annak szuburbanizációt szolgáló felhasználásától tartózkodva – arra teszünk kísérletet, hogy Pécs város 1990 és 2008 közötti migrációját a többi 327 város relációjában elemezzük, kitérve az időbeni, területi és várostípus-beli sajátosságok feltárására. Célunk, hogy egy magyar viszonylatban fejlettnek tekinthető regionális centrum olyan viszonylatrendszerét ismerjük meg, melyre eddig nem történt kísérlet.

2. A vizsgálat eredményei

2.1. Általános megállapítások

Az adataink által átfogott közel két évtized a rendszerváltozás óta eltelt időszak, mely alatt a Péccsel kapcsolatos migráció több mint negyedmillió főt érintett. Az évi teljes mozgó népesség száma közel 16 ezer főről (1990) 11 és félezer főre (2008) csökkent, az emelkedésekkel tarkított változások pentádonkénti adataiból kirajzolódó trend monoton csökkenést mutat. Ez egyrészt összhangban van az országos folyamatokkal *(Dövényi Z. 2009)*, másrészt tükrözi a pécsi gazdasági szférában lezajlott markáns és a foglalkoztatottság szempontjából korántsem kedvező változások (a szén- és uránérc-bányászat megszűnése, a nehézipar leépülése) migrációs hatásait is. A pentádonkénti értékek több mint 70 ezer főről 55 ezer fő alá csökkentek, az egyenleg pedig a két középső pentádban (1995 és 2004 között) meghaladta a hatezer főnyi vándorlási veszteséget. A falvakba irányuló visszaköltözés és az erősödő, a városhoz közeli községeket érintő szuburbanizáció révén e veszteségből négy és félezer fő a falvakkal szemben áll fenn.

Figyelemre méltóak a számok: eltekintve attól, hogy az adatokban a többszöröződés lehetősége is benne van, a vizsgált időszak alatt csaknem annyian költöztek be Pécsre, mint a város összlakossága, de miután az elköltözés hasonló nagyságú volt, az össznépesség a migráció kiegyenlített volta miatt lényegében nem változott. (A tényleges lélekszám-csökkenés a természetes fogyás következménye.)

A Péccsel kapcsolatos összes mozgó népesség több mint fele a városokat érinti, de a községekhez kötődő volumen még így is meghaladja a 110 ezer főt.

2.2. Strukturális kérdések

2.2.1. Településtípusok szerinti szerkezet

A Péccsel kapcsolatos összes mozgó népesség (252 ezer fő) közel 10%-a Budapestet érinti és a vizsgált időszak során stabil arányt mutat. Az egyenleg Pécs szempontjából végig negatív, a vándorlási veszteség együttesen meghaladja a négyezer főt. A megyei jogú városokkal összefüggő egyenlege ugyanakkor pozitív Pécsnek, együttesen mintegy 2300 fővel. Ez a várostípus az összes mozgó népességen belül csökkenő részarányt mutat (1990-94: 14,9%, 2005-2008: 10,4%), ami nyilvánvalóan összefügg az interregionális vándorlások volumenének a rendszerváltozást követő átrendeződések csillapodásával. A többi város néhány tizedes eltéréssel stabilan tartja az összes mozgó népességből való egyharmados részesedését, változó, de végső összesítésben pozitív egyenleggel. A községek részarányának nagysága, enyhe növekedése és a velük kapcsolatos pécsi negatív vándorlási egyenleg egyértelműen a szuburbanizációs folyamatok erejére utal. Ez annál is inkább így van, mert e mozgások zöme a város szűkebb-tágabb övezetének településeit érinti *(Szebényi A. 2006)*.

2.2.2. Regionális sajátosságok

Pécs és a többi város migrációs volumene igen nagy különbségeket mutat abból a szempontból is, hogy az érintett városok az ország mely régiójában foglalnak helyet. Pécsnek mint regionális központnak nem csupán a távolsággal többé-kevésbé arányos megmozgatott népességszám és –arány a jellemzője, hanem a tényleges vagy kreált régiók és „régiók" kialakult vagy kiépített intézményrendszere által érintett lélekszám és arányviszonyok is. Ennek megfelelően a Pécset és a többi várost érintő mozgó népesség, mely közel 140 ezer fő a vizsgált időszakban, mintegy kétharmad részben dunántúli illetőségű, míg az Alföld mintegy tíz, a Központi Körzet 20%-kal képviselteti magát. Észak-Magyarország alig 2-3%-kal érintett. Ami az időbeni változásokat illeti, a Dunántúl részarányának növekedésén túl a Központi Körzet súlyának markánsabbá válása egyértelmű. Az Alföld és Észak-Magyarország részesedése csökken. A mesterségesen létrehozott „régiókat" illetően a tendenciák ugyancsak egyértelműek: a távolabbi térségek részaránya nagyobb arányban csökken, így az Alföldön belül az Észak-Alföldé, a Dunántúlon belül a Nyugat- és Közép-Dunántúlé. A Dél-Dunántúl részarányának ugyanakkori növekedése azt támasztja alá, hogy Pécs migrációs mozgásai egyre inkább a regionális központokra jellemző, a befogadó régióra koncentráló, bár nem kizárólag arra korlátozódó vándorlási képet mutatják. Erre utal az is, hogy a migráció által megmozgatott népesség városokat érintő részaránya enyhén csökkenő tendenciát mutat, tehát a szuburbanizáció vándorlásokon belül betöltött szerepe erős és növekvő súlyú *(1. táblázat)*.

1. táblázat. A Péccsel kapcsolatos migrációban mozgó összes népesség időbeni alakulása és regionális megoszlása

Régió és „régió”	1990-94		1995-99		2000-04		2005-08	
	Fő	Részarány	Fő	Részarány	Fő	Részarány	Fő	Részarány
Központi Körzet	7 643	19,2%	7 028	19,4%	6 755	20,5%	6 612	22,5%
Észak-Mo.	1 282	3,2%	1 085	3,0%	622	1,9%	525	1,8%
Észak-Alföld	1 575	4,0%	1 256	3,5%	983	3,0%	724	2,5%
Dél-Alföld	3 119	7,8%	2 465	6,8%	2 295	7,0%	1 862	6,3%
Alföld	4 694	11,8%	3 721	10,3%	3 278	10,0%	2 586	8,8%
Nyugat-Mo.	4 102	10,3%	3 289	9,1%	2 551	7,8%	2 261	7,7%
Közép-Dunántúl	3 642	9,1%	2 760	7,6%	2 199	6,7%	1 868	6,4%
Dél-Dunántúl	18 513	46,4%	18 324	50,6%	17 474	53,1%	15 552	52,8%
Dunántúl	26 257	65,8%	24 373	67,3%	22 224	67,6%	19 681	66,9%
Magyarország	39 876	100,0%	36 207	100,0%	32 879	100,0%	29 404	100,0%
A városok részaránya (%)	56,1%		55,4%		53,4%		53,9%	

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítások

2.2.3. A migráció időbeni alakulása

A vizsgált időszakban a migráció időbeni alakulásában nem mutatkoznak ugyan drámai változások, de bizonyos – az országos trendekkel összhangban álló – sajátos szakaszok elkülöníthetők. Ezek lényege, hogy a közel két évtized elején és végén a mobilitás nagyobb és pozitív egyenleggel jár, míg a több mint egy évtizednyi középső intervallumban kisebb mobilitás és vándorlási veszteség a jellemző. E sajátosságok magyarázata az országos és helyi folyamatok ismeretében egyértelmű *(1. ábra)*.

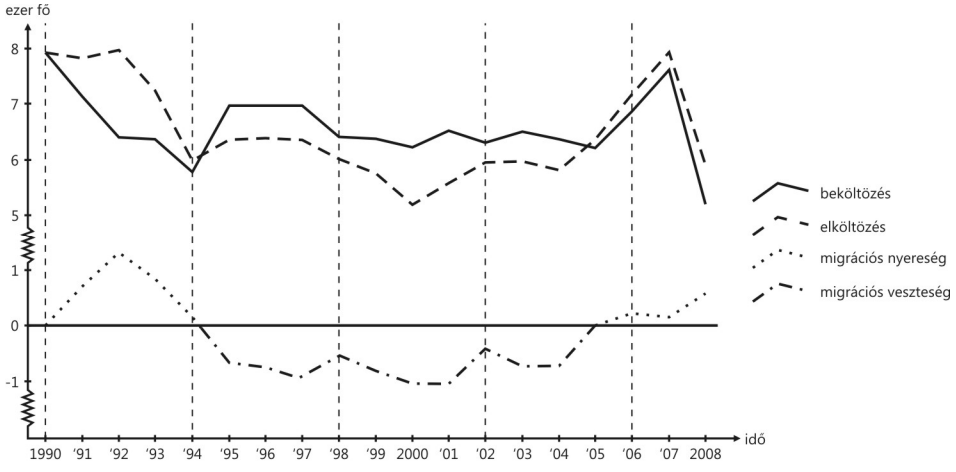

Forrás: saját szerkesztés (KSH adatok)

1. ábra. A Pécset érintő migráció alakulása (1990-2008)

Figyelemre méltó, hogy a vándorlás volumenének alakulása településtípusokra bontva is azonos irányba mutató tendenciákról tanúskodik. A pentádonként vizsgált adatok minden településtípus esetében U-alakú görbét mutatnak, bár az U „mélysége" lényegesen eltérő. A legsekélyebb a megyei jogú városok relációjában, ahol Pécsnek minden pentádban pozitív vándorlási egyenlege van. Hasonló ehhez a többi város adatait jelző görbe futása is, míg Budapesté növekvő mértékű negatívumot mutat. A községi adatok az időszak elején és végén pozitív, míg annak közepén tartósan negatív egyenlegről tanúskodnak *(2. ábra)*. A folyamatok jól tükrözik Pécs pozíciójának a gazdasági szerkezetváltás következtében tapasztalt gyengülését, majd a magára talált város helyzetének stabilizálódását és erősödését.

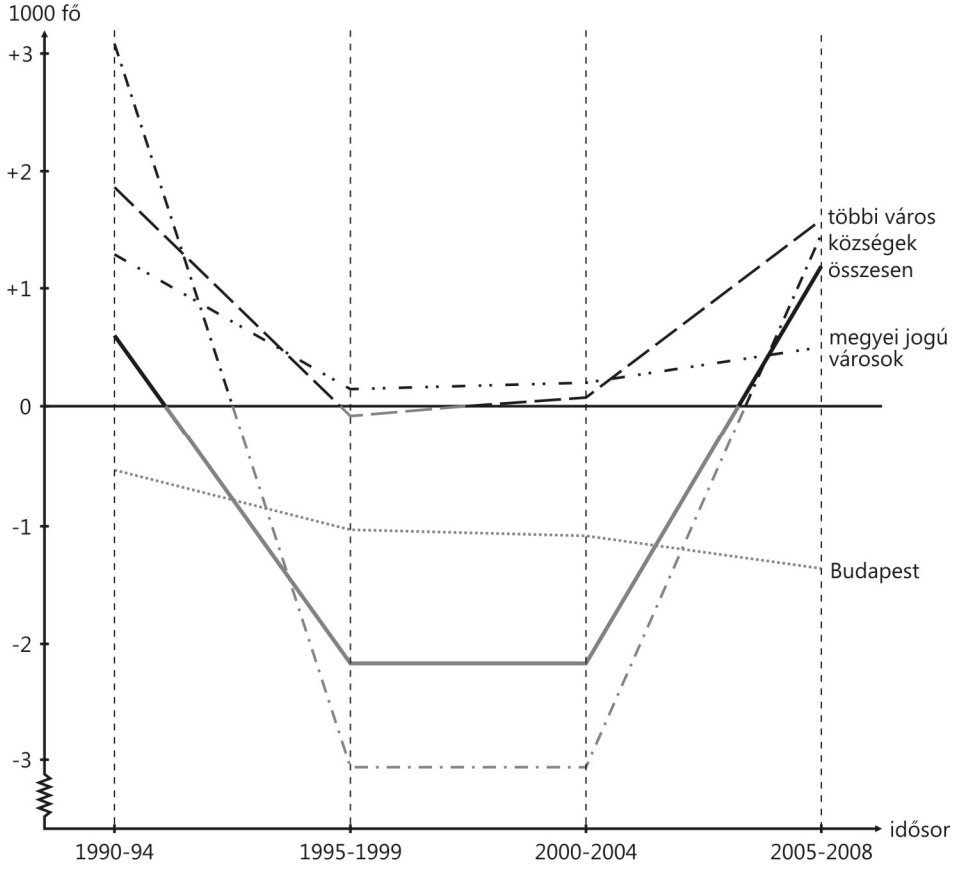

Forrás: saját számítások és szerkesztés (KSH adatok)

2. ábra. A Péccsel kapcsolatos migráció egyenlege településtípusonként

2.2.4. A Péccsel kapcsolatos migráció időbeni, országos városi típusai

Annak alapján, hogy a vizsgált időszak négy intervallumában az egyes hazai városok pécsi migrációs egyenlege miként alakult, négy típusba sorolható a 327 település. Ezek közül az elsőbe azok tartoznak, amelyekben Pécs mind a négy intervallumban pozitív migrációs egyenleggel zárt (1), míg a következő, hasonló elemszámú csoportba az együttesen pozitív migrációs mérlegű, de egy-egy pentádban negatív egyenlegű települések tartoznak (2). E két csoport együttesen az összes város túlnyomó többségét tömöríti, elemszáma mintegy 250. A vegyes, de negatív végső mérlegű csoportba (3) valamivel több mint ötven, a valamennyi pentádban negatív vándorlási különbözetű városok (4) száma mintegy két tucat.

Az egyes típusok területi elhelyezkedésének áttekintése arról győz meg bennünket, hogy a néhány fő esetén is kialakulható típusok révén az első két kategória uralja a képet, területi koncentráció a Dunántúlon, különösen annak déli megyéiben legfeljebb az első típusnál érzékelhető. Figyelemre méltó ugyanakkor a negatív típusok koncentrációja a budapesti agglomeráció esetében, és az a tény, hogy ez a kategória megjelenik Pécs térségében is. (Pécs migrációs mérlege az agglomerálódó és a szuburbanizáció markáns jegyeit mutató Pécsváraddal és – főleg – Kozármislennyel szemben mindenkor, Bóllyal és Harkánnyal szemben pedig túlnyomó részben negatív.) A 4. típusba sorolható települések (Budapest és a speciális fekvésű Sopron, illetve Mosonmagyaróvár kivételével) kisebb városok és valamennyien az Alföldön, a kvázi-régiókat tekintve az Észak-Alföldön helyezkednek el. Itt található az egyetlen olyan város is, amelylyel Pécsnek a vizsgált időszakban nem volt migrációs kapcsolata; ez Baktalórántháza *(3. ábra)*.

2.3. Pécs és a magyar városok migrációs volumene

2.3.1. Az összes mozgó népesség

Pécs és a többi magyar város migrációjának abszolút számai tág határok között mozognak. Az egyik végletet természetesen Budapest képviseli. A Pécs és Budapest közötti migráció volumene a közel két évtized alatt túlhaladta a 23 ezer főt. (Komló 11 ezer, Kozármisleny 7 ezer, Kaposvár közel 4 és félezer, Szekszárd közel 4 ezer fővel követi a fővárost.) Ezekben a településekben a dél-dunántúli városi átlag kétszeresénél is nagyobb volumeneket regisztrálhatunk. A „régiós" átlagnál további négy baranyai város (Mohács, Siklós, Szigetvár, Szentlőrinc) mutat magasabb értéket, majd a távolsággal arányosan egyre kisebb számok a jellemzőek. (A nagyobb lélekszámú városok természetesen kivételt jelentenek; különösen Szeged, Győr, Székesfehérvár, Zalaegerszeg, valamint a regionális kapcsolatrendszer okán is említhető Nagykanizsa emelhető ki.)

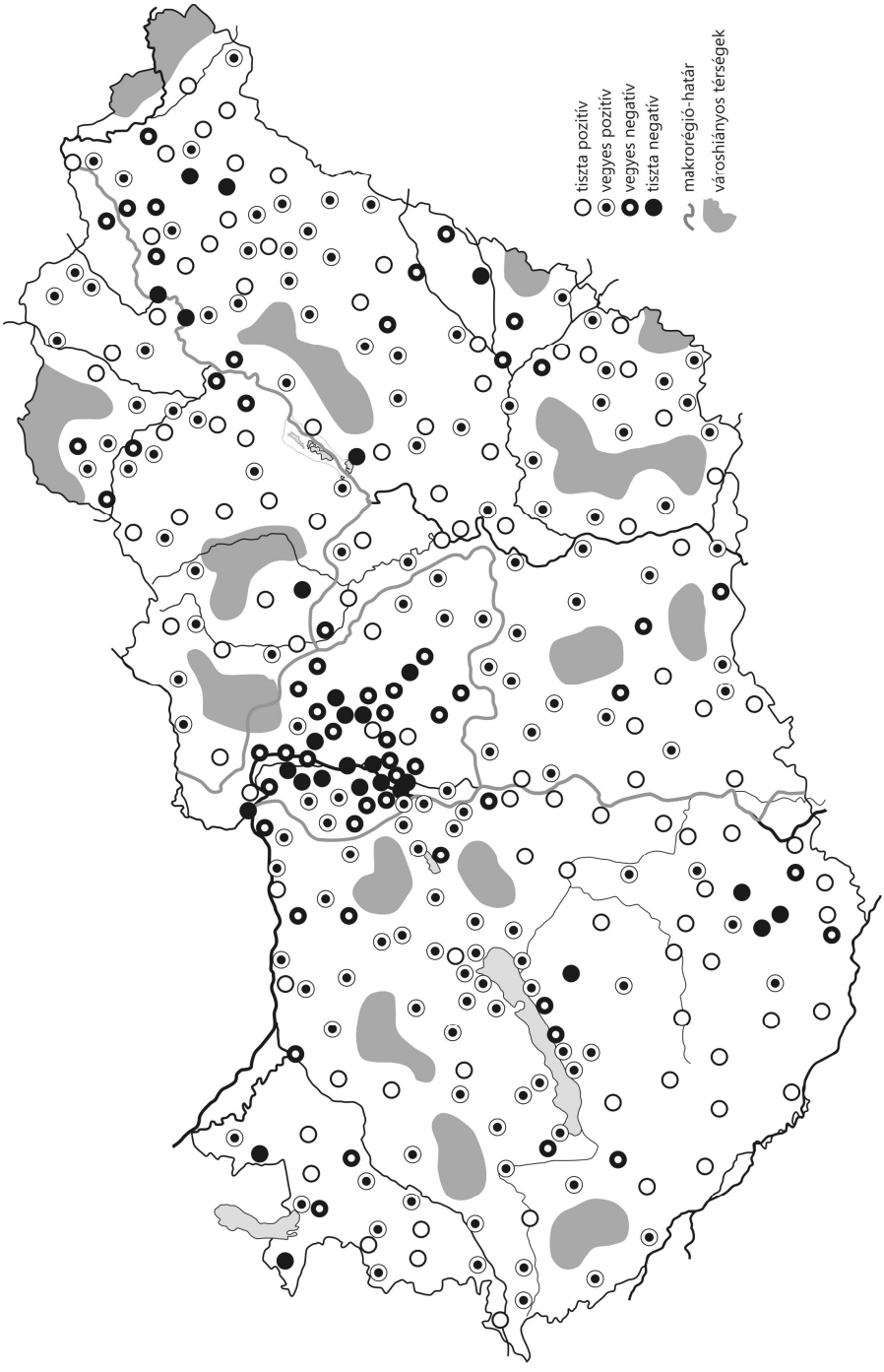

3. ábra. A Péccsel kapcsolatos migráció időbeni típusai (szerk.: Tóth J.)

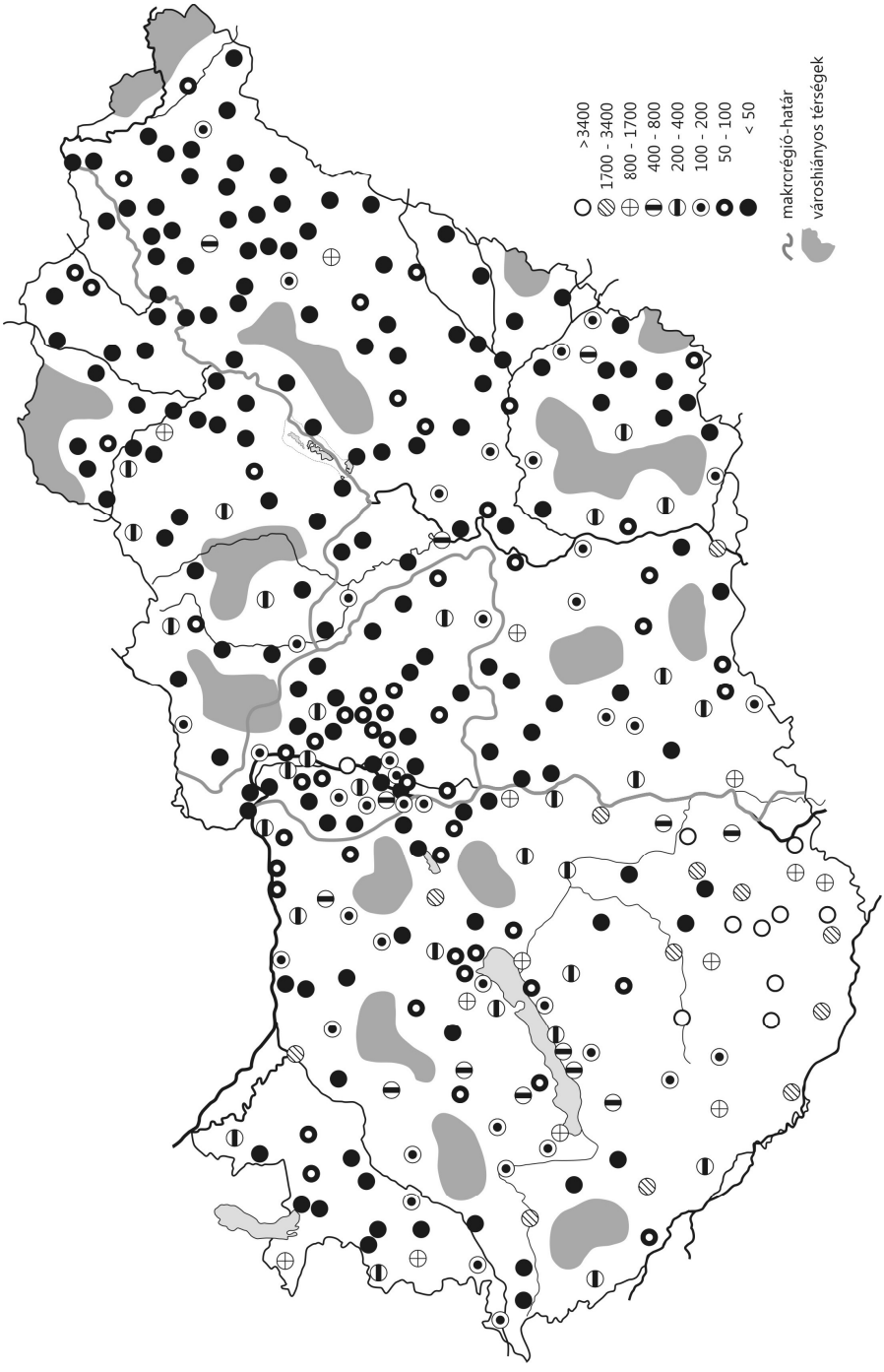

4. ábra. Az összes Péccsel kapcsolatos mozgó népesség az összes magyarországi városban 1990-2008 között (szerk.: Tóth J.)

A másik végletet a Pécstől legnagyobb távolságra levő és kis lélekszámú városok jelentik. Közöttük a már említett Baktalórántházát senki, Máriapócsot egy, Nyékládházát, Nyírlugost és a legkisebb magyar várost, Pálházát két-két, míg a viszonylag népes Komádit három fő képviseli a több mint negyedmilliós migrációs áramlásban *(4. ábra)*.

2.3.2. A vándorlási különbözet

Pécsnek a magyar városok többségével szemben vándorlási nyeresége van a vizsgált időszakban. Ez különösen igaz a dunántúli városok Pécshez közeli részére, ahol a megyei jogú városok átlagával (120 fő), akár annak kétszeresénél is nagyobb értékek alakultak ki. A helyzet – jóval kisebb abszolút értékek mellett – hasonló az Alföldön és Észak-Magyarországon is.

A kis abszolút számok mellett gyakran létrejövő esetlegességeken túl négy olyan városcsoport van, amelyek tagjaival Pécsnek vándorlási vesztesége alakult ki a vizsgált időszakban. Ide tartozik mindenekelőtt Budapest és agglomerációja mintegy három tucatnyi várossal, jelezve egyrészt a főváros migrációs szupremáciáját, de egyben azt is, hogy a szuburbanizáció már lényegesen megnövelte Budapest migrációs vonzásterét. A másik vándorlási veszteséget mutató városcsoport Pécs környéke, ahol Kozármisleny (több mint kétezer fő!) és Pécsvárad a szuburbanizáció nyerteseként, Harkány üdülési-pihenési funkciója révén, Bóly kiegyensúlyozott gazdasági, infrastrukturális viszonyai következtében kerül ebbe a csoportba. A Balaton környéki városok versenyképességét az attraktív környezet és az üdülési szerepkör teremti meg. A negyedik típust a Budapest-Bécs fejlődési-fejlesztési tengely dinamikus központjai (Sopron, Győr, Tata) képviselik.

Figyelemre méltó, hogy az ország keleti felén, Észak-Magyarországon és az Alföld egészén egyetlen olyan város sincs, amellyel szemben Pécsnek több mint harminc fős vándorlási vesztesége lenne *(5. ábra)*.

2.4. Pécs és a többi megyei jogú város migrációs kapcsolatrendszere

2.4.1. Az összes mozgó népesség

A magyar településrendszer vázát alkotó nagy- és középvárosok, lélekszámának alapján 50 ezer főnél népesebb települések, jogállásuk szerint megyei jogú városok migrációs vizsgálatát az is indokolja, hogy általa Pécs tényleges helyzetét olyan közegben lehet értelmezni, melynek elemei a baranyai megyeszékhelyhez hierarchia-szintjüket, fejlettségüket tekintve azonosak vagy hasonlóak. Kedvező az eredmények szempontjából az a körülmény is, hogy e körben az abszolút értékek a városok nagyságrendjéhez igazodva magasabbak, így a feltárt viszonyok reálisabbak, az esetlegességek szerepe visszaszorul.

Az összes mozgó népesség volumene – mint azt más összefüggésben már érintettük – Budapest relációjában a legnagyobb. A fővárost a két Pécs közeli megyeszékhely, Kaposvár és Szekszárd követi.

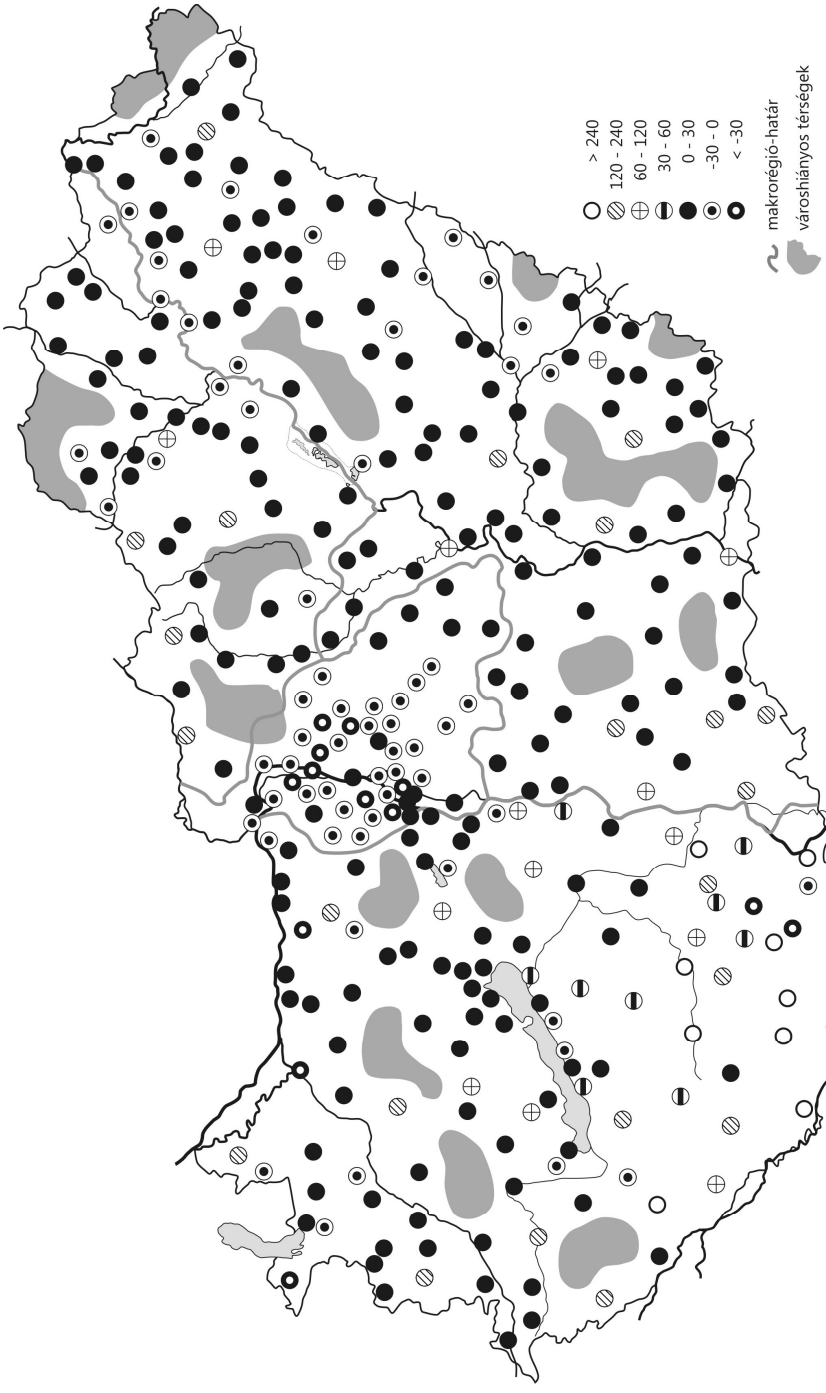

5. ábra. Pécs 1990-2008 közötti migrációs egyenlege az összes magyarországi várossal /fő/ (szerk.: Tóth J.)

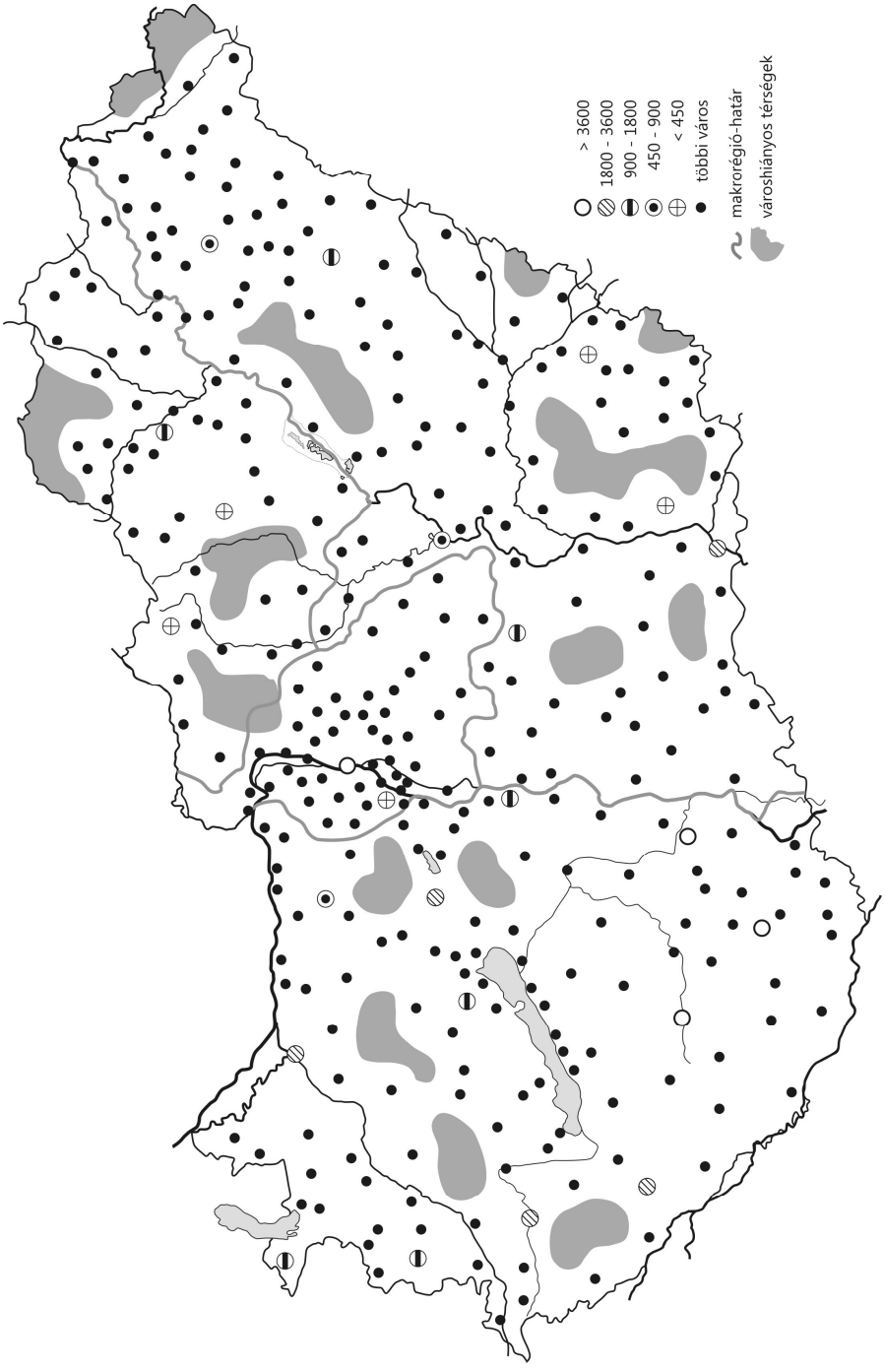

6. ábra. Az összes Péccsel kapcsolatos mozgó népesség a megyei jogú városokban 1990-2008 között /fő/ (szerk.: Tóth J.)

A következő kategória öt városból négy dunántúli (Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Győr, Székesfehérvár) és csak Szeged képviseli a többi régiót. A Péccsel kapcsolatos migráció által legkevésbé érintett megyei jogú városok Észak-Magyarországon (Eger, Salgótarján), valamint az Alföldön (Békéscsaba, Hódmezővásárhely) vannak. Ide sorolható a speciális helyzetű Érd is *(6. ábra)*.

2.4.2. Vándorlási különbözet

Az ország fővárosával szemben fennálló negatív mérlegén (több mint négyezer fő!) kívül Pécsnek a megyei jogú városokkal kapcsolatban egészében véve pozitív vándorlási különbözete van, jelezve a város e csoporton belüli kedvező pozícióját is. E különbözet nagysága meghaladja a 2300 főt, melynek több mint felét három város adja: Szekszárd (mintegy 600 fő), Kaposvár (közel 500 fő), Nagykanizsa (közel 400 fő), ami egyértelműen igazolja, hogy Pécs hierarchikus szintje a régióban domináns. Ezek a viszonyok fontos adalékul szolgálhatnak bizonyos fel-fellángoló, főleg politikusi körökben dívó, de szakmai vonatkozásokkal is tarkított vitához, mely egyrészt a dél-dunántúli „régió" székhelye körül zajlik (Pécs kontra Kaposvár), illetve a megyékből felépített „régiók" ügyében elcsitul és újraerősödik: vajon a nagyvárosai révén (is) kettévált Zala megye déli része a Dél-Dunántúlhoz vonzódik-e, mint annyi tudományos alapon javasolt tervezetben, vagy egységként „dobálható" a mindenkori hatalom által Nyugat-, Közép- és Dél-Dunántúl között?

Figyelemre méltó, hogy Pécsnek az ország távoli régióiban fekvő megyei jogú városaival is pozitív migrációs mérlege van, mely esetenként számottevő (Szeged, Debrecen, Miskolc, Nyíregyháza, Szolnok, Békéscsaba), néha létező ugyan, de elenyésző (Salgótarján, Eger, Kecskemét, Hódmezővásárhely). Mindössze három megyei jogú várossal szemben negatív Pécs vándorlási különbözete, a nyugati orientációjú Győrrel és Sopronnal, valamint a budapesti agglomeráció részét képező Érddel kapcsolatban. A részletesebb elemzésekből kiderül, hogy Budapest 23 kerületének mindegyikével szemben negatív Pécs migrációs mérlege, leginkább a XI. kerülettel (több mint 500 fő), de számottevő a XIII., XIV., VIII., III. és II. kerülettel szembeni vándorlási veszteség is *(7. ábra)*.

2.5. A pécsi migrációval kapcsolatos fajlagos értékek

2.5.1. Az összes mozgó népesség

A vizsgált közel két évtized Pécset érintő migrációja valamivel több mint 250 ezer fő, melyet az ország kereken 10 milliónak vett népességére vetítve azt kapjuk, hogy lakosságunk mintegy 2,5%-a valamilyen módon részt vett a baranyai megyeszékhellyel kapcsolatos vándorlásokban. Az arányokban éppúgy, mint az egyes értékeket hordozó városok területi elhelyezkedésében lényeges különbségek vannak. A 2,5%-os átlagérték több mint tízszerese a partnerváros

lakónépességéhez viszonyított arány 11 település esetében, melyek mindegyike Baranya megyében található. Közülük Komló esetében a pécsi migráció által érintettek a város lakosságának több mint negyven százalékát teszik ki, míg Harkány és Villány népességének mintegy fele vehető számításba. Az agglomerálódó, illetve a szuburbanizáció sodrába került Bóly (71,4%), Pécsvárad (66,7%) és Szentlőrinc (61,4%) különlegesen magas arányokat mutat, ám Pécs kertvárosává átalakuló Kozármislenyé a pálma: többen érintettek a megyeszékhellyel összefüggő migrációban, mint az éppen e gyors folyamat eredményeként várossá nyilvánított település lélekszáma.

Baranyában és a szomszédos megyékben található további nyolc olyan város, ahol a mozgó népesség aránya meghaladja a migrációs partner lélekszámának tizedét, majd a Dél-Dunántúl további 16 városában 5 és 10% közötti ez az érték. A következő kategória 18 településéből 16 a Dunántúlon található, de már – főleg a Balaton térségében és Zala megyében – túllép a dél-dunántúli kvázi-régió területén, sőt két település – Baja és Jánoshalma – már az Alföldről is csatlakozik ehhez az intenzitásával kitűnő térséghez. Figyelemre méltó és későbbi következtetéseinkben is fontos adalék, hogy az ország többi régiójában, a Központi Körzetben, Észak-Magyarországon és az Alföld területén – az előbbi két kivételtől eltekintve – nincs országos átlag fölötti értéket elért város *(8. ábra)*.

2.5.2. A migrációs egyenleg fajlagos értékei

A vizsgált 19 esztendő összesített vándorlási egyenlegét éppúgy a migrációs partner lélekszámához viszonyítva, mint ahogy azt az összes mozgó népesség esetében tettük, az eddig kialakult pécsi migrációs képet tovább árnyalhatjuk. Az elemzés során kiemelést érdemel, hogy mindössze hat város tudott lélekszáma 0,3%-ánál nagyobb vándorlási nyereséget felmutatni Péccsel szemben: a budapesti agglomeráció részeként Maglód (0,4%), Harkány (1,0%), valamint a szuburbanizáció két városi jogkörű érintettje, Pécsvárad (11,1%) és Kozármisleny (37,7%). A Dunántúlon tucatnyi olyan város van, mely Péccsel szemben 0,3%-nál kisebb vándorlási nyereséget tud produkálni. Ilyen sajátosságú települések a budapesti agglomerációban érnek el nagyobb számot. A másik két régióban a Sajó mentén, a Felső-Tisza térségében és a Körösök vidékén képviseltetik magukat. Az ország Pécsen kívüli 327 városából 18 olyan is akad (főleg a kisebb abszolút számokkal leírható migrációjú Északkelet-Magyarországon fekvő kisvárosok révén), ahol a vándorlási egyenleg nulla.

A legnagyobb számban a Péccsel szemben kismértékű (legfeljebb lélekszámuk 0,3%-áig terjedő) vándorlási veszteséget felmutató települések vannak. Zömük a Dunántúl északi felén, Észak-Magyarországon és az Alföld egészén található, de a Központi Régió budapesti agglomeráción kívüli részén is megjelennek. Pécs legfontosabb migrációs forrásai azonban a Dunántúl déli részén fekvő városok, melyek zöme ugyan a három megyéből kreált Dél-Dunántúlon található, de Zala, Fejér és Bács-Kiskun megye területéről is vannak képviselőik.

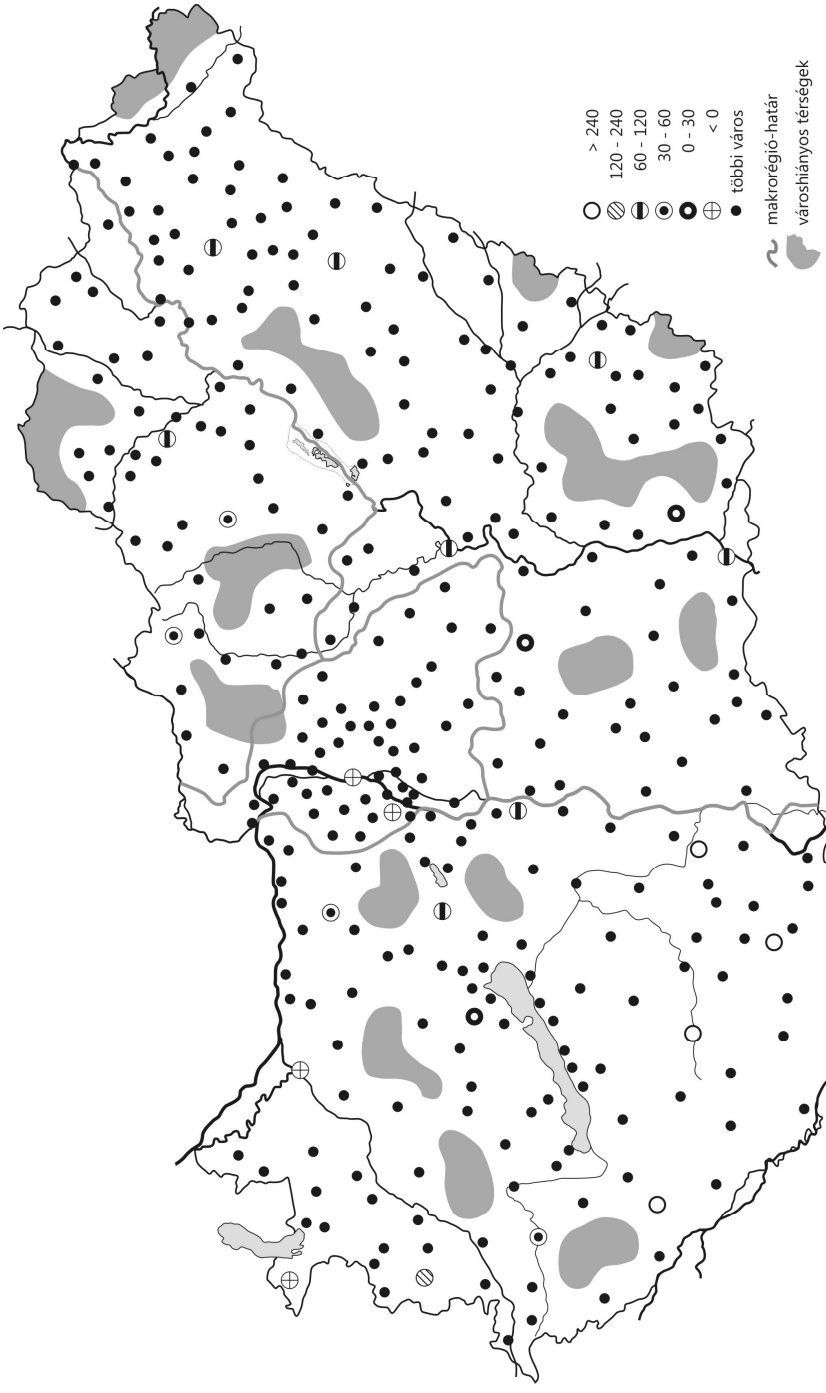

7. ábra. Pécs 1990-2008 közötti migrációs egyenlege a megyei jogú városokkal /fő/ (szerk.: Tóth J.)

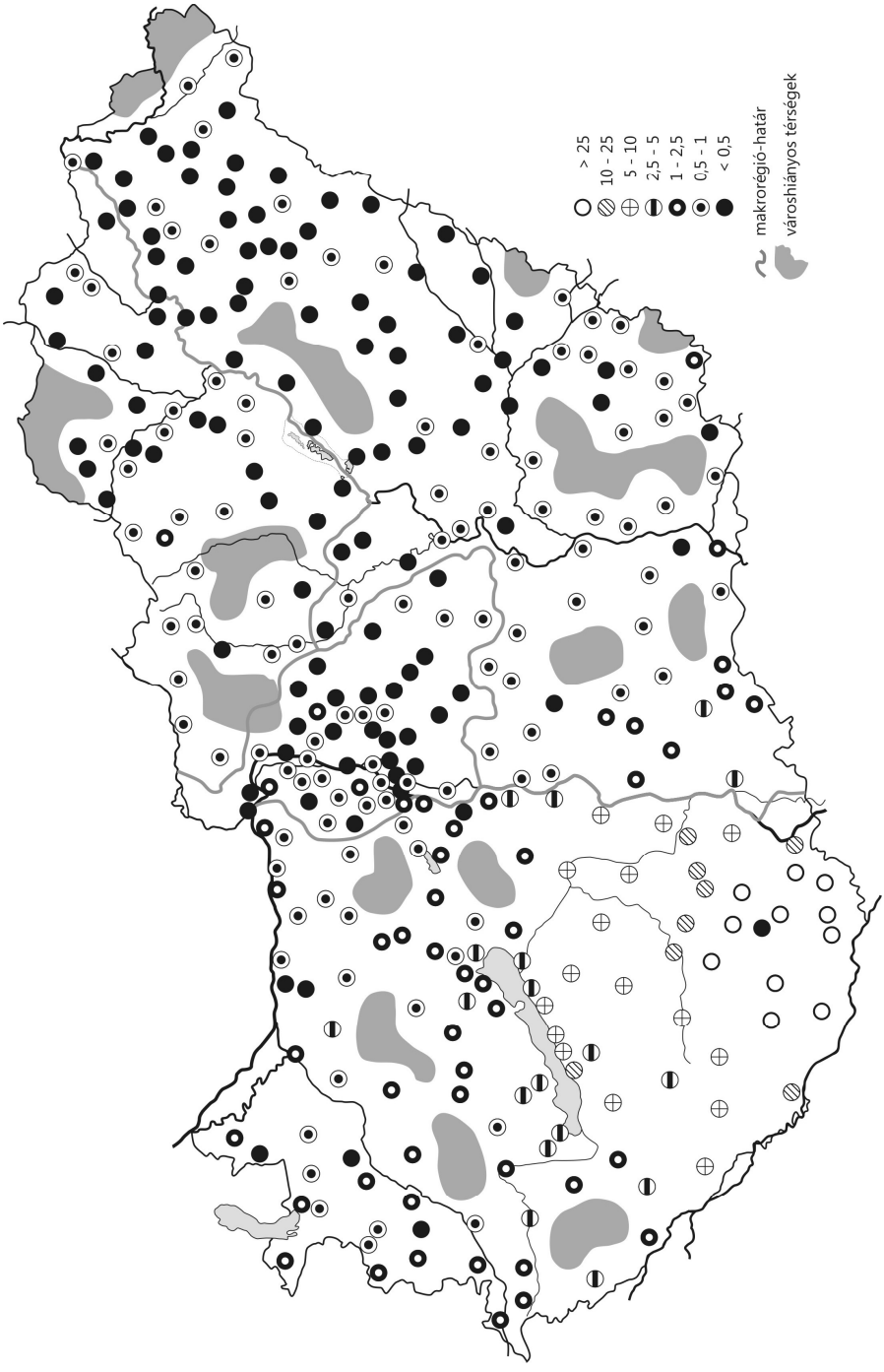

8. ábra. A Péccsel kapcsolatos migráció összes mozgó népességének fajlagos értékei /1990-2008, %// (szerk.: Tóth J.)

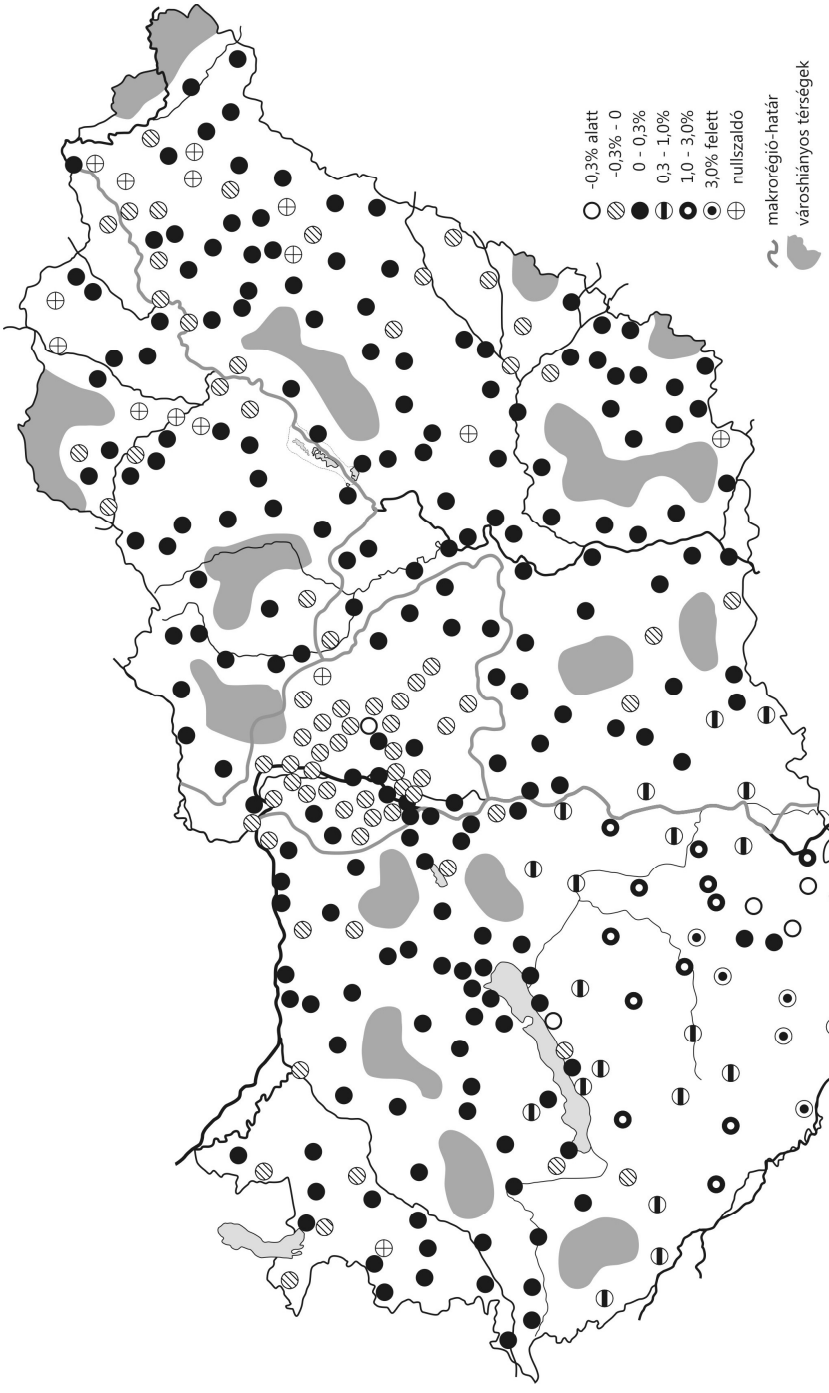

9. ábra. Pécs és a többi város fajlagos migrációs egyenlege 1990-2008 között /%/ (szerk.: Tóth J.)

Hat olyan város van, melynek lélekszámából több mint 3%-nyi Pécsre költözött a vizsgált időszak alatt. Közülük öt Baranyában, egy Somogyban található. A legnagyobb arányú, Péccsel kapcsolatos migrációs különbözet Sellyén, a rendkívül problematikus, halmozottan hátrányos helyzetű Ormánság központjában mutatható ki (10,8%), de magasnak minősíthetőek ezek az arányok több baranyai kisváros esetében is. Szigetvár (5,4%), Siklós (4,4%), Sásd (4,0%), Szentlőrinc (3,5%), Mágocs (3,3%) értékeihez jól illeszkedik Barcs (3,7%) viszonyszáma is *(9. ábra)*.

3. Összegzés

Az adatok elemzése lehetővé teszi néhány olyan következtetés levonását, melyek részben összegző jellegűek, részben pedig messzebbre mutatnak e vizsgálat közvetlen tárgyán. Ezek közül az alábbiakat emeljük ki:

3.1. Bár adatainkban a többszörös számbavétel következtében torzulások mutatkozhatnak, ezek mértéke kisebb annál, hogy a tendenciákra, trendekre, regionális törvényszerűségekre és fő strukturális arányokra vonatkozó eredményeinket semmissé tegyék.

3.2. Elemzésünk arra utal, hogy bár az induló magas szintről a rendszerváltást követő egy-másfél évtizedben a mobilitás csökkent, majd újra emelkedni kezdett, ez utóbbival – számos okból – tartós tendenciaként nem számolhatunk. Nem várhatóak nagyobb változások a migrációs viszonyok strukturális sajátosságaiban sem.

3.3. Pécs hierarchia-szintje, mely az ország egyik legfejlettebb, a szintnek megfelelő teljes funkció-összlettel rendelkező regionális központjává avatja a várost, a migrációs viszonyok alapján is létező valóság. Pécs még a hasonló nagyságrendű és szerepkörű városok polgárai számára is vonzó letelepedési cél lehet.

3.4. A Péccsel kapcsolatos migráció városokon keresztüli regionális elemzése azt mutatja, hogy

- Pécs migrációja országos jelentőségű, mely eltérő intenzitással és volumennel ugyan, de (Baktalórántháza kivételével) minden várost érint a vizsgált időszakban;
- a Péccsel kapcsolatos migráció a magyar városrendszerben a hierarchia-viszonyok szerint értelmezhető sajátosságokat mutat;
- Budapest országosan érvényesülő, elementáris erejű vonzása természetesen Pécsre is kihat;
- a budapesti szuburbanizációs folyamatok kiváltó okai a Péccsel kapcsolatos migrációt is motiválják, előtérbe állítva a főváros agglomerációs településeit;
- a pécsi agglomerálódási és szuburbanizálódási folyamat átrendezte a migrációs sajátosságokat is;

- a pécsi migráció legsűrűbb textúrájú tere természetesen Baranya megye, de fokozatos és település-hierarchia szerint is befolyásolt intenzitás-csökkenéssel az egész Dél-Dunántúlra kiterjed;
- a Dél-Dunántúl (a pécsi migráció által is igazolt módon) nem azonos a három megye egymás mellé rendelésével létrehozott kvázi-régióval, hanem eltér attól;
- a migrációs viszonyok alapján ez az eltérés csak bizonytalanul érzékelhető a Balatonnal összefüggésben, de határozottan megnyilvánul a dél-zalai és a bácskai reláció tekintetében;
- ezek a következtetések a régió-, korábban gazdasági körzet-, vagy rayonkutatások más módszerekkel kapott eredményeivel összhangban vannak.

3.5. Az elemzés végső konklúziója, hogy az emberek szabad mozgása, „lábbal szavazása" egyértelmű bizonyítékát adja Pécs regionális központ mivoltának. Ez a migráció már nem egy gazdasági tényező (szén- és uránbányászat) következménye, hanem egy multifunkcionális, magas hierarchia-szintű központ vonzása által kiváltott és fenntartott mozgás.

Bibliográfia

BAJMÓCY P. 2000: A „vidéki" szuburbanizáció Magyarországon, Pécs példáján. Tér és Társadalom, 2-3. pp. 323-330.

BAJMÓCY P. 2002: A szuburbanizációt kiváltó okok a vidéki Magyarországon. In: Abonyiné P. J. et. al (szerk.): A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága. Szeged, pp. 247-257.

CSANÁDI G. – CSIZMADY A. 2002: Szuburbanizáció és társadalom. Tér és Társadalom, 3. pp. 27-55.

BAJMÓCY P. 2003: Szuburbanizáció a budapesti agglomeráción kívüli Magyarországon. PhD értekezés, Szeged. 129 p.

BAJMÓCY P. – SZEBÉNYI A. 2007: A tömegközlekedés és a szuburbanizáció kapcsolatrendszere Szeged, Pécs és környékük példáján. In: Európai kihívások IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Szeged. pp. 269-274.

BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. Általános rész. – Területi és Települési Kutatások 13. kötet, Dialog Campus Kiadó Budapest–Pécs, 584 p.

CSAPÓ T. 2001: A megyei jogú városok regionális szerepkörei. – In.: Eke P.-né (szerk.): Konferencia a KLTE Társadalomföldrajz és Területfejlesztési Tanszékének 10 éves jubileuma alkalmából. KLTE TTK, Debrecen, pp. 44-59.

DARÓCZI E. 2003: Az állandó vándorlások regionális és hierarchikus szerkezete Magyarországon. In: Alföldi Tanulmányok 19. pp. 66-84.

DÖVÉNYI Z. – KOVÁCS Z. 1999: A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. In: Földrajzi Értesítő, 48. évf. 1-2. füzet, pp. 33-57.

DÖVÉNYI Z. 2007: A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon. In: Demográfia, 2007. 50. évf. 4. szám, pp. 335-359.

DÖVÉNYI Z. 2009: A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. In: Statisztikai Szemle, 87. 7-8 pp. 749-762.

ERDŐSI F. 1999: Pécs munkaerővonzási területe. In: Kovarszki A. – László M. – Tóth J. (szerk.): Múlt, jelen jövő – a településügy térben és időben. Tiszteletkötet Kőszegfalvi György Professzor Úr 70. születésnapjára. PTE TTK FI, Pécs, pp. 262-268.

FRISNYÁK S. 1999: Magyarország történeti földrajza. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 212 p.

HARDI T. 2002: Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. Tér és Társadalom, 3. pp. 50-85.

ILLÉS S. 2000: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben. KSH Népességtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései 63. KSH Népességtudományi Kutatóintézet, Budapest

KOCSIS, K. – SCHWEITZER, F. (eds.) 2009: Hungary in Maps. Hungarian Academy of Sciences Geographical Research Institute, Budapest, 211 p.

KOCSIS ZS. 1996: A szuburbanizáció eltérő sajátosságai az Északnyugat-Dunántúl megyeszékhelyein. In: Magyarország és az Észak-Dunántúl fejlődésének fő irányai, sajátosságai az ezredfordulón és a 21. század elején. Veszprémi Akadémiai Bizottság, Veszprém, pp. 107-114.

KÓKAI S. 2006: Adalékok a nyíregyházi településegyüttes szuburbanizációs folyamatainak vizsgálatához. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely, pp. 168-183.

KOVÁCS T. 2000: Migrációs folyamatok Magyarországon a rendszerváltozás után. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, pp. 431-442.

KOVÁCS T. – TÓTH G. 2003: Agglomerációk, település-együttesek a magyar településrendszerben. (A területbeosztás 203. évi felülvizsgálatának eredményei.) Területi Statisztika 6. (43.) évf. 4. szám, pp. 387-391.

LETTRICH E. 1965: Urbanizálódás Magyarországon. – Földrajzi Tanulmányok 5., Akadémiai Kiadó, Budapest, 83 p.

MARKOS GY. 1963: Magyarország gazdasági földrajza. – Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 581 p.

MENDÖL T. 1963: Általános településföldrajz. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 567 p.

PERCZEL GY. – TÓTH J. 1994: Magyarország társadalmi–gazdasági földrajza. – Egyetemi jegyzet, ELTE Budapest, 461 p.

PRINZ GY. 1942: Magyarország földrajza. – Renaissance Kiadó, Budapest, 272 p.

SZAUTER E. 1975: Új tendenciák a belső vándorlásban. Területi Statisztika, 25/5. pp. 486-499.

SZEBÉNYI A. 2006: A szuburbanizáció sajátosságainak vizsgálata Pécs környékén, 2005-ben. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely, pp. 196-215.

TIMÁR J. 1993: Az alföldi szuburbanizáció néhány sajátossága. In: Alföldi Tanulmányok, MTA RKK Alföldi Kutatócsoport, Békéscsaba, pp. 217-232.

TIMÁR J. – VÁRADI M. M. 2000: A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországán. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs, pp. 153-175.

TÓTH J. 1977: Az urbanizáció népességföldrajzi vonatkozásai a Dél-Alföldön. A centrumok szerepe a népesség foglalkozási átrétegződésében és területi koncentrálódásában. – Földrajzi Tanulmányok 14., Akadémiai Kiadó, Budapest, 142 p.

TÓTH J. 1981: A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. – Földrajzi Értesítő 30. (2-3), pp.167-192.

TÓTH J. 1985: Az urbanizációs folyamat néhány elméleti kérdése, különös tekintettel az Alföldre. – Alföldi Tanulmányok 9., Békéscsaba. pp. 123-138.

TÓTH J. 1988: Urbanizáció az Alföldön. – Területi és települési kutatások 3., Akadémiai Kiadó. Budapest. 174 p.

TÓTH J. 2004: A magyarországi urbanizációs folyamat sajátosságai; településcsoportok, település-együttesek, agglomerációk Magyarországon. – Tanulmányok a településföldrajz témaköréből, Pécs, pp. 244-253.

TÓTH J. 2006: Az agglomerálódás stádiumai. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely, pp.6-14.

TÓTH J. 2009: Nagyvárosok a nagyvilágban. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (Szerk.): A közép- és nagyvárosok településföldrajza. Savaria University Press, Szombathely, pp. 5-26.

TÓTH J. 2010: A magyar városodási folyamat néhány kérdése. Tananyag-tár 17. szám, PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, 91 p.

SÁRAZSADÁNY NÉPESSÉGFÖLDRAJZI VÁZLATA

VITÁNYI BÉLA

Az első népszámlálási adatok 1784/87-ben a külön településként jegyzett Sára lakosait 164 főben, Bodrogzsadányt 362 főben jegyezte. A két település egyes üléséig még 164 év telt el, erre 1948. december. 31-én került sor. Az egyesüléstől 1950-ig Bodrogzsadány, majd ettől kezdve Sárazsadány néven szerepel. 1950-ig Zemplén vármegyei település, majd Borsod-Abaúj-Zemplén megye kialakulásával ez utóbbihoz tartozik.

1870-ben 633 fő, 1900-ban 772 fő, 1910-ben 781 fő, 1920-ban 731 fő, 1930-ban 800 fő, 1941-ben 797 fő, 1949-ben 816 fő, 1960-ban 723 fő, 1970-ben 548 fő, 1980-ban 444 fő, 1990-ben 322 fő, 2000-ben 260 fő, 2005-ben 239 fő lakosa volt. Az 1949-es legmagasabb létszámról mára a harmadától is nagyobb arányban csökkent lélekszáma.

A természetes szaporodás -114,7% (%=ezrelék, azt jelenti, hogy 1000 főre viszonyítva mennyivel nő (+) vagy csökken (-) a népességszám), a vándorlási különbözet -64,5%.

A népesség korcsoportok szerinti megoszlása

1980-ban							
Férfi (összesen 203 fő)				Nő (összesen 241 fő)			
0-14	15-39	40-59	60-x	0-14	15-39	40-59	60-x
41 fő	52 fő	64 fő	46 fő	33 fő	52 fő	91 fő	65 fő

1990-ben			
Nők és férfiak (összesen 322 fő)			
0-14	15-39	40-59	60-x
41 fő	61 fő	82 fő	133 fő
14,9%	18,9%	25,4%	33,2%

Az öregedési index: 1,6. Hasonlóan az egész ország népességéhez az elöregedő (a lakók egyharmada 60 év feletti) népességű települések közé tartozik.

A lakosság foglalkozás szerinti összetétele 1980-ban *(KSH adatai alapján)* 444 főből iparban 42 fő, építőiparban 27 fő, mezőgazdaság és erdőgazdálkodásban 260 fő, szállítás és hírközlés 54 fő, kereskedelemben 25 fő, vízgazdálkodásban 8 fő, nem anyagi ágazatban 28 fő dolgozik. 1990-ben az aktív kereskedők száma 105 fő. Ebből az iparban 47 fő, építőiparban 1 fő, mezőgazdaság és erdőgazdálkodásban 18 fő, közlekedésben, postán, távközlésben 23 fő, kereskedelemben 2 fő, egészségügyben 10 fő, közigazgatásban és egyéb szolgáltatásban 4 fő dolgozik.

Ma a foglalkoztatottak aránya 11,1%, inaktívak 50,9%, eltartottak 22,6%, nem dolgozik, nem tanul 77,1%. A foglalkoztatási szerkezet jelenleg; mezőgazdasági: 12,9%, ipar-építőipar: 45,2%, szolgáltatások: 41,9%. Munkanélküliségi ráta 25,9%.

A népesség iskolázottsága 1990-ben

Összesen 300 fő: Ebből kiskorú 7 év alatti: 7 fő, általános iskola 1-5 osztályt: 38 fő; 6-7 osztályt: 99 fő. 8. osztályt 114 fő, szakmunkásképzőt 25 fő, középiskolát 12 fő, felsőfokú iskolát 2 fő végezte.

A lakók 37,6%-a római katolikus, 28,3%-a görög katolikus, 26,5%-a református, 2,2% egyéb keresztény vallású.

A szőlőtermesztés hatása a település térbeli rendjére és arculatára

A világörökségi kultúrtáj védőövezetéhez (pufferzónájához) tartozik XV-századi pálos kolostorrom van a határában.

Sárazsadány, a Bodrog-folyó jobb partjának peremlépcsőjére épült. A viszonylag távol fekvő hegyoldalakon szőlőtermesztést folytattak. Ezenkívül szántóföldi gazdálkodás, állattartás, halászat, rétgazdálkodás teszi változatossá a gazdasági aktivitást. A település 1200 hl befogadóképességű érlelő pince található 480 m^2 alapterülettel.

A település földterületének megoszlása művelési ágak szerint különböző időszakokban

Évszám	Összes terület (ha)	Szántó (ha)	Kert és gyümölcsös (ha)	Szőlő (ha)	Gyep (ha)	Erdő (ha)	Művelés alól kivont terület (ha)
1895	570	243	31	7	191	57	40
1913	1485	748	36	99	320	126	1584
1935	1473	780	35	90	393	18	157
1966	1507	571	59	205	440	15	217
1991	1529	275	12	154	690	86	312

A település földterületének megoszlása művelési ágak szerint 2005-ben

Szántó és kert	Szőlő-gyümölcsös	Rét, legelő	Erdő	Művelés alól kivett terület
23,4%	5,4%	5,2%	62,9%	3%

A szőlőterület szektorális megoszlása 1963-ban

Összes szőlő	Ebből állami gazdasági	Termelő-szövetkezeti	Egyéni tulajdonú
104 ha	35 ha	21 ha	48 ha

A lakásállomány építési éve				
1920 előtt	1920-1944	1945-1969	1970-2001	2001 után
45,0%	23,9%	15,6%	13,9%	1,7%
Lakásméret				
<50m^2	50-100 m^2	> 100 m^2		
13,5%	71,2%	15,2%		
Nem lakott: 23,9%				

A lakások és a szobák számának alakulása 1980-1990 között

1980	1990	1	2	3-x
192	180	55	87	38

Jelentősebb helyi vállalkozások: Danubia Timber Faipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft, Fagus-Transz Szállítmányozási és Kereskedelmi Kft, Király-Pellet Környezetvédelmi, Ipari és Kereskedelmi Kft, Rex-Bau Építőipari Tervező, Kivitelező és Bonyolító Kft.

2009-ben kérdőíves módszerrel szociálgeográfiai vizsgálatot végeztünk Sárazsadányban: 52 családban töltötték ki a kérdőívet, melynek kérdései kiterjedtek a társadalmi-demográfiai, jövedelmi-egzisztenciális, munka és foglalkoztatási, etnikai, lakóhelyi mobilitásra. Ezenkívül vizsgálatuk a lakosok véleményét a lakóhelyről, a szolgáltatásról, azok feltételeiről. Elégedettségi felmérést végeztünk az önkormányzat munkájáról, településfejlesztési elképzelésekről. Értékeltük a társas kapcsolatokat, előítéleteket, és a toleranciát a kisebbségi csoportokkal szemben. A kérdések jellegüknél fogva egyszerűen és gyorsan megválaszolhatók voltak, csupán „x”-et kellett bejelölni a válaszadóknak a legtöbb feladatnál, néhány kérdésben egy-kétszavas választ vártunk. A vizsgálatban résztvevők csaknem fele (24 fő) 60 év feletti, ötöde-11 fő-30-45 év közötti, két fő 18 év alatti és hét fő 45-60 év közötti. A nemek megoszlása: 24 férfi és 28 nő volt a válaszadó.

Családi állapot szerint: nőtlen 6 fő, hajadon 1 fő, férjezett, nős 15 fő, elvált 2 fő, özvegy 10 fő, 18 fő nem válaszolt erre a kérdésre.

Az iskolai végzettségre vonatkozó kérdések válaszait válaszolók életkora befolyásolta legjobban. A legmagasabb-főiskolai vagy egyetemi-végzettséggel 1 fő rendelkezik. Az érettségizettek aránya 20%, szakmunkásképzőt végzett 30%, a legnépesebb csoportot az általános iskolát végzettek alkotják 55%. Hat osztályt 1 fő végzett. A szülők végzettségére vonatkozó kérdésekre az alábbi válaszok születtek. A négy-hat osztályt végzettek száma 12 fő, 24 fő általános iskolai, 12 fő szakiskolai, szakmunkásképző, 1 fő főiskola, egyetemi diplomáciával rendelkezik. A szülőkre vonatkozó kérdésekre szívesen válaszoltak a kérdezettek. Általános iskolai végzettséggel rendelkezik az édesapánk csaknem fele, negyedének szakképzettsége is van. Egyetemi végzettséggel csak egyetlen fő rendelkezik. Hasonló a helyzet az édesanyák végzettségét vizsgálva, azzal a látható különbséggel, hogy közülük kevesebben rendelkeznek szakmával, és egyetemi, főiskolai végzettségű sincs közöttük egy sem.

A felekezeti hovatartozást vizsgálva, megállapítható, hogy legtöbben a görög katolikus felekezetekhez tartoznak, harmaduk római katolikus, minden ötödik kérdezett református, egyéb felekezetű összesen egy fő.

A lakóházán kívül ingatlanokat firtató kérdésekre összesen öten válaszoltak. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy az emberek bizalmatlanok a vagyonukat firtató kérdésekkel szemben. Ezekre a kérdésekre nem szívesen válaszolnak,

feltehetően bizalmatlansági okok miatt. Hasonló válaszadási hajlandóságot találunk az értékesebb ingóságok bevallása terén is. Ezekre a kérdésekre összesen 14-en válaszoltak, a többiek megtagadták a nyilatkozatot. A lakások felszerelését vizsgáló kérdésekre már sokkal többen és nyíltabban reagáltak. Általában is elmondható, hogy jól felszereltek a háztartások, csaknem felében DVD lejátszó, kábeltévé-csatlakozás, automata mosógép található. Videokamera, parabola antenna, internet csatlakozás, mosogatógép csak néhány esetben fordul elő.

A foglalkoztatottság a megkérdezettek körében alacsony fokú. Közel fele a válaszadóknak nyugdíjas, több mint harmada inaktív. Magas a munkanélküliek száma is. A magas nyugdíjas arány miatt a munkahelyre vonatkozó kérdésre összesen 12 értékelhető válasz született.

Hasonlóan az előző kérdéshez a munkahelyekre történő bejárásra vonatkozóan is még kevesebben válaszoltak, összesen 10-en. Többségében: 8 fő mindennap hazajár. A foglalkoztatási szerkezet alapján fizikai munkát végeznek a legtöbben, 12-en az aktívak közül. Szakmunkás 6 fő, szellemi munkát egy fő végez. Közalkalmazott 5 fő, egyéb alkalmazott 10 fő, köztisztviselő nincs egy sem. A válaszolók közül régebben 13-an voltak munkanélküliek, jelenleg is azok 7-en, 13-an elkerülték ezt a sorsot. 1990-95 között 6-an, 1997-2000 között 7-en, és ugyancsak 7-en 2000 után lettek munkanélküliek.

Az 1-5-ös skálán értékelhető kijelentésekre adott válaszok nagyfokú szociális érzékenységről, kritikai érzékről ép, józan megfontolásról tanúskodnak. A jövedelmi különbségek csökkentésével a válaszolók túlnyomó többsége egyetért. Az egyéni erőfeszítések ösztönzésénél már elbizonytalanodnak, néhányan egyetértenek, kevesen jónak tartják, megint mások bizonytalanok. Az előző kormány szociálpolitikáját többségében nagyon rossznak tartják, többen nem értenek vele egyet, csak egy főt nem érdekel. A településről alkotott véleményeket jelentősen befolyásolja az a tény, hogy ki mióta lakik itt. 19 válaszoló 1950 előtt is itt él, ez a többség határozza meg viszonyát, közérzetét falujához.

A felmérésben részt vettek szüleik is itt laktak, vagy a megye más településeiről kerültek ide. Itt születtek 6-an, a környező településekről költöztek ide pl. Hercegkútról, Bodrogolasziból, Olaszliszkáról, Sárospatakról, Sátoraljaújhelyről, Tiszakarádról, Szegilongról, távolabbról pl. Miskolcról, Ukrajnából (Kárpátaljáról). Az ideköltözés okaként legtöbben azt választották, hogy itt tudnak önálló lakáshoz (házhoz) jutni. Második helyen a házassággal történő ideköltözést jelölték meg. Többen fontosnak ítélték, hogy itt tisztább, egészségesebb volt a környezet, könnyebben tudták fenntartani a házukat.

A legtöbben (27 fő) településüket inkább hanyatlónak ítélik, 13-an gondolják úgy, hogy se nem fejlődő, se nem hanyatló, csak 7-en tartják fejlődőnek. A saját település helyzetét sokkal rosszabbnak ítélik, mint a hasonló nagyságú környező falvakét, romnak ítéli egyötöde, közepesnek ugyancsak egyötöde. Az ország hasonló nagyságú településeiket viszonyítva szintén pesszimista véleményen vannak a legtöbben. A megye helyzetét is sokkal rosszabbnak tartják, mint az ország többi megyéjét. Visszafejlődőnek tartják településüket.

Aki keményen dolgozik, az sem biztos, hogy haladni tud. Az itt élőknek tulajdonítják a falu fejlődését. A település fejlődése döntően külső okokra vezethető vissza. A falu fejlődött jobban, az emberek alig. Az egyén számára fontos dolgok alig változtak. Megoszlik a vélemény a fejlődés és a gazdagság között.

- Az itt lakók szegénynek érzik magukat.
- A munkalehetőségeket nagyon rossznak ítélik.
- A megélhetés költségei elég magasak.
- A távolsági közlekedés feltételei közepesek.
- A közbiztonsággal elégedettek.
- A környezet állapotát inkább rossznak látják.
- Rossz állapotban vannak az utak.
- A közműellátottságot kielégítőnek találják.
- A vásárlási lehetőségek szerények, arra kényszerülnek, hogy máshol szerezzék be a tartós termékeket.
- A szórakozási lehetőségeket egységesen nagyon rossznak tartják.
- Az egészségügyei ellátás színvonala is sok kívánnivalót hagy maga után.
- Egységesen nagyon rossznak ítélik az alapfokú oktatást, illetve annak hiányát.
- Az alapvető élelmiszereket legnagyobb arányban helyben vásárolják meg.

Egy-egy nagyobb bevásárlásra a környező nagyobb vásárokba kerítenek sort. Mivel helyben nincs lehetőség, ezért nemcsak máshol vásárolnak tartós fogyasztási cikkeket, ruhaneműt. Szórakozni is eljárnak, elsősorban Sárospatakra, de Miskolcra is. Máshova járnak iskolába, orvoshoz, színházba, vagy ezeket a szolgáltatásokat nem veszik igényben. Szakorvosi ellátást leggyakrabban Sárospatakon, Miskolcon, Sátoraljaújhelyben veszik igénybe.

Kényes kérdés a település önkormányzatának megítélése. A legtöbben átlagosnak gondolják, de sokan úgy látják, hogy rosszul végzik munkájukat. Az önkormányzati képviselők munkájának megítélése is vegyes. Többen egyéni érdekeket vélnek felfedezni a munkába. Pártérdekek nem számítanak. A polgármester javaslata alapján döntenek a képviselők-ezt a válaszolók ötöde gondolja. Kritikaként fogalmazzák meg, hogy a képviselők részt sem vesznek az üléseken. Döntéseiket családi, lakóhelyi tapasztalatok alapján hozzák. A lakosság elvárásának igyekeznek megfelelni.

A lakosok egymás közti viszonyait a jó szomszédtagra való törekvés jellemzi. A legtöbben kisebb szívességet is megtesznek egymásnak, akár rendszeresen is. Arra a kérdésre, hogy kiket nem szeretnének szomszédnak, a felsorolásból csak a nagy családra vonatkozó – kivétel – a többieket nem szeretnék egységesen. A társasági életre vonatkozó kérdésre inkább a jelentős alkalmakkor, a nagy ünnepeken, vagy soha válaszok voltak a leggyakoribbak.

A kérdezettek vagy napi kapcsolatot tartanak az ismerőseikkel, vagy csak ritkán találkoznak alkalmakkor. A pénz elosztásának lehetőségeit vizsgálva nagyon heterogén a kép: oktatásra, kultúrára, egyházakra, sportra, infrastruktúrára egyaránt költenének.

Fejlesztési vonatkozásban egyöntetűen az egészségügyi ellátás színvonalának emelését, út- és járdaépítést, parkosítást, településszépítést tartják fontosnak. A felmérés alkalmas volt arra, hogy az itt élők véleményt alkothassanak településük minden szegmenséről.

Felhasznált irodalom

BALASSA I. – ORTUTAY GY. (1979): Magyar néprajz. Budapest
BELUSZKY P. (1965): Falusi települések osztályozása. Földr. Ért. 2.
FRISNYÁK S. (1990): Magyarország történeti földrajza. Bp. Tankönyvkiadó

Hanusz Árpád publikációs jegyzéke

Könyvek, könyvfejezetek

HANUSZ Á.: A Zemplén-hegység kőzet, ásvány- és ősmaradvány lelőhelyei. In: Zempléni-hegység turistakalauz (szerk.: Frisnyák S.). Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc, 1978. pp. 42-46.

HANUSZ Á.: Zempléni-hegységgel szomszédos területek természeti földrajza. In: Zempléni-hegység turistakalauz (szerk.: Frisnyák S.). Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc, 1978. pp. 47-52.

HANUSZ Á.: Kazincbarcika mezőgazdasága. In: Kazincbarcika földrajza (szerk.: Frisnyák S.). Kazincbarcika, Városi Tanács, 1978. pp. 273-30.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye társadalomföldrajzi elemzése. In: Szabolcs-Szatmári Szemle 2. szám Nyíregyháza, 1979. pp. 27-39.

HANUSZ Á.: Szabolcs-Szatmár megye ipari fejlődésének történeti áttekintése. In: Földrajzi Közlemények, Nyíregyháza, 1985. pp. 230-237.

Szabolcs-Szatmár megye iparának területi kapcsolatai. In: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Természettudományi Közlemények 3. sz. Nyíregyháza, 1987. pp. 97-108.

HANUSZ Á.: Nógrád megye földrajza. In: Budapest és a megyék földrajza (szerk.: Frisnyák S.). Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. pp. 228-246.

HANUSZ Á.: Fehérgyarmat ipara. Fehérgyarmat monográfiája (szerk.: Mező A.). Fehérgyarmat, Városi Tanács, 1979. pp. 96-124.

HANUSZ Á.: Életmód vizsgálatok Rátkán. In: Rátka. Egy német falu Tokaj-Hegyalján (szerk.: Frisnyák S.). Rátka, 1992. pp. 165-179.

HANUSZ Á.: Szatmárcseke természetföldrajza. In: Szatmárcseke (szerk.: Lakatos J.). Szatmárcseke, 1992. pp. 5-6.

HANUSZ Á.: Életmód vizsgálatok Tállyán. In: Tállya (szerk.: Frisnyák S.). Tállya, 1994. pp. 325-341.

HANUSZ Á.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye idegenforgalma. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. II. kötet (szerk. Frisnyák S.). Nyíregyháza, 1996. pp. 409-423.

HANUSZ Á.: A Felső-Tiszavidék idegenforgalmi fejlesztése, különös tekintettel Kárpátaljára. In: Határon innen-határon túl (szerk.: Pál Á.). Szeged, 1996. pp. 275-287.

HANUSZ Á.: Adalékok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye idegenforgalmához. In: Földrajzi kaleidoszkóp. Tanulmányok Krajkó Gyula professzor 70. születésnapjára (szerk.: Mészáros R. – Tóth J.). Pécs-Szeged, 1998. pp. 204-225.

HANUSZ Á.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye természeti viszonya. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Kézikönyve (szerk.: Vincze I.). Miskolc, 1998. Ceba Kiadó. pp. 23-35.

HANUSZ Á.: Határmenti területek idegenforgalmi fejlesztési lehetőségei. In: Táj, ember, gazdaság (szerk.: Boros L.). Észak- és Kelet-magyarországi Földrajzi Évkönyv 5. kötet, Nyíregyháza, 1998. pp. 94-106.

HANUSZ Á.: A falusi turizmus minősítő rendszerének szabályzata az Európai Unióban. FATOSZ. Budapest, 2004. pp. 1-130.

Főiskolai jegyzet

HANUSZ Á.: Hidrológiai gyakorlatok. In: Általános természeti földrajzi gyakorlatok (szerk.: Boros L.). Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. pp. 239-284.

HANUSZ Á.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye turizmusa. Nyíregyháza, 2007. p 140.

HANUSZ Á.: Zemplén turizmusföldrajza. In: Zempléni-hegység földrajzi lexikona szócikkei. Nyíregyháza-Szerencs, 2009. pp. 135-139., pp. 187-195., pp. 285-297., pp. 323-339., pp. 347-359.

Tanulmányok

HANUSZ Á.: A dohánytermesztés Szabolcs-Szatmár megyében. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1. sz. Nyíregyháza, 1976. pp. 31-34.

HANUSZ Á.: Magyarország térszerkezetének felszabadulása utáni változásai és mai problémái. Szabolcs-Szatmári Szemle 4. sz. Nyíregyháza, 1978. pp. 18-24.

HANUSZ Á.: Bemutatjuk Kárpát-Ukrajnát. Föld és Ég, Budapest, 1979. 2. sz. pp. 21-28.

HANUSZ Á.: Dohánytermesztésünk koncentrálódása. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1. sz. Nyíregyháza, 1980. pp. 24-30.

HANUSZ Á.: Végardó és Longi-erdő 18. századi térképen. Acta Academiae. Ped. Nyíregyháziensis. Nyíregyháza, 1980. pp. 30-35.

HANUSZ Á.: Szabolcs-Szatmár megye ipari fejlődésének történeti áttekintése. Földrajzi Közlemények 3. sz.. Budapest, 1985. pp. 230-237.

HANUSZ Á.: Nyíregyháza iparföldrajza. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Nyíregyháza, 1985. 10. kötet. pp. 46-59.

HANUSZ Á.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye idegenforgalmának fejlesztési lehetőségei. Vízügyi tájékoztató 4. sz. (szerk.: Komlóssy A.). Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Vízügyi Igazgatóság. Nyíregyháza, 1996. pp. 4-6.

HANUSZ Á.: A Felső-Tiszavidék idegenforgalmi fejlesztése, különös tekintettel Kárpátaljára. Szabolcs-Szatmári Szemle 3. sz. Nyíregyháza, 1996. pp. 41-49.

HANUSZ Á.: Perifériikus területek felzárkózásának akadályai. In: Szabolcs-Szatmári Szemle 2. Nyíregyháza, 1997. pp. 25-34.

HANUSZ Á.: Kárpátalja ásvány- és gyógyvizei. Kárpátaljai Magyar Főiskolai Acta. Beregszász, 1997. pp. 89-97.

HANUSZ Á.: A falusi turizmus fejlesztésének lehetőségei Visken. Magyar-ukrán turisztikai konferencia. Visk, 1998. pp. 63-71.

HANUSZ Á.: A beregszászi járás turisztikai vonzerői. Kárpátaljai Magyar Főiskolai Acta. Beregszász, 1998. pp. 47-53.
HANUSZ Á.: Kárpátalja idegenforgalma a 19-20. században. Észak- és Kelet-magyarországi Földrajzi Évkönyv 6. sz. (szerk.: Boros L.). Nyíregyháza, 1999. pp. 205-213.
HANUSZ Á.: Műemlék és turistautak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. (szerk.: Filepné Nagy É.). GFB. Kft. Nyíregyháza-Tiszadob, 1999. pp. 1-5.
HANUSZ Á.: Műemlék és turistautak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (szerk.: Filepné Nagy É.). GFB. Kft. Nyíregyháza-Kisvárda, 1999. pp. 1-4.
HANUSZ Á.: Műemlék és turistautak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (szerk.: Filepné Nagy É.). GFB. Kft. Nyíregyháza-Tokaj, 1999. pp. 1-5.
HANUSZ Á.: Ukrán-magyar turisztikai együttműködés lehetséges formái. Kárpátaljai Magyar Főiskolai Acta. Beregszász, 1999. pp. 24-33.
HANUSZ Á.: Műemlék és turistautak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (szerk.: Filepné Nagy É.). GFB. Kft. Nyíregyháza, 1999. pp. 1-4.
HANUSZ Á.: Műemlék és turistautak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (szerk.: Filepné Nagy É.). GFB. Kft. Nyíregyháza-Nyírbátor, 1999. pp. 1-4.
HANUSZ Á.: A Bereg természeti erőforrásai és turisztikai hasznosításuk. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testület évi közgyűlésével egybekötött tudományos konferencia, 8. kötet. Nyíregyháza, 2000. pp. 77-86.
HANUSZ Á.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye falusi turizmusának helyzetfeltárása. Észak- és Kelet-magyarországi Földrajzi Évkönyv (szerk.: Boros L.). 10. sz., Nyíregyháza, 2001. pp. 51-93.
HANUSZ Á.: Idegenforgalmi helyzetkép az ezredfordulón. Adalékok a falusi turizmus és a kaland turizmus fejlesztésére Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: Természettudományi közlemények 1. Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar (szerk.: Kókai S.). Nyíregyháza, 2001. pp. 95-107.
HANUSZ Á.: A turizmus, mint területfejlesztő tényező az Észak-alföldi régióban. In: Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei. Szeged, 2001. október 25-27. (CD)
HANUSZ Á.: A turizmus fejlesztési lehetőségei Szerencsen. In: Szerencs és környéke (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs-Nyíregyháza, 2002. pp. 187-195.
HANUSZ Á.: Kállósemjén. A Mohos-tó partjainál. In: Száz magyar falu könyvesháza Kht. (szerk.: Németh P.). Társszerző. Budapest, 2002. pp. 7-16.
HANUSZ Á.: A falusi turizmus elméleti kérdései és fejlesztési lehetőségei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: Természettudományi Közlemények 2. Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar (szerk.: Kókai S.). Nyíregyháza, 2002. pp. 127-138.
HANUSZ Á.: Falusi turizmus és a gasztronómiai hagyományápolás lehetőségei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza (szerk.: Frisnyák S.). Nyíregyháza, 2002. pp. 259-267.

HANUSZ Á.: Szatmárcseke. A Tisza és a Túr között. In: Száz magyar falu könyvesháza Kht. (szerk.: Németh P.). Társszerző. Budapest, 2002. pp. 7-13.
HANUSZ Á.: Kállósemjén. Kállósemjéni Nagy Mohos tó. In: Száz magyar falu könyvesháza Kht. (szerk. Németh P.). Társszerző. Budapest, 2002. pp. 16-24.
HANUSZ Á.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye turizmusfejlesztési koncepciója (társszerző). Nyíregyházai Megyei Önkormányzat (kézirat) (szerk.: Lengyel M.). Nyíregyháza, 2002. pp. 82-105.
HANUSZ Á.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye falusi turizmusa. Falusi turizmus tájékoztató, 2002. 9. évf. 2-3. sz.
HANUSZ Á.: Adalékok Nyíregyháza lovasturizmusának fejlesztéséhez. In: Nyíregyháza. (szerk.: Frisnyák S.) Nyíregyháza, 2003. pp. 213-223.
HANUSZ Á.: Nyugat-Bükki kistérség turizmusfejlesztési koncepciója (társszerző). Bélapátfalva, 2003. pp. 24-58.
HANUSZ Á.: Határon átnyúló idegenforgalmi fejlesztések és lehetőségek Kárpát-Ukrajnában. In: Határok és az Európai Unió (szerk.: Szónokyné Ancsin G.). Szeged, 2003. pp. 117-126.
HANUSZ Á.: Adalékok Tokaj-Hegyalja borturizmusának fejlesztéséhez. In: Szerencs és a Zemplén-hegység (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs-Nyíregyháza, 2003. pp. 285-297.
HANUSZ Á.: Nyugat-Bükki kistérség idegenforgalom fejlesztési lehetőségei. In: Természettudományi Közlemények 3. (szerk.: Kókai S.). Nyíregyháza, 2003. pp. 119-132.
HANUSZ Á.: Az Európai Unió turizmus politikája (kapcsolódási pontok a falusi és ökoturizmus területén az európai csatlakozás után). In: Tanulmánykötet Dr. Frisnyák Sándor 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyháza, 2004. pp. 163-174.
HANUSZ Á.: Kisvárda-Záhony kistérségi turisztikai fejlesztési lehetőségei. In: Természettudományi közlemények 4. (szerk.: Kókai S.). Nyíregyháza, 2004. pp. 137-146.
HANUSZ Á.: Szerencs turizmusa és kereskedelme. In: Szerencs monográfiája. (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs-Nyíregyháza, 2005. pp. 363 -376.
HANUSZ Á.: Turisztikai fejlesztési lehetőségek a szerencsi kistérségben. In: Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs-Nyíregyháza, 2005. pp. 323-340.
HANUSZ Á.: Adatok és tények Kárpátalja turizmusáról. In: Természettudományi közlemények 5. (szerk.: Kókai S.). Nyíregyháza, 2005. pp. 125-140.
HANUSZ Á.: A turizmus és a tájgazdálkodás kapcsolata. In: „Antropogén eredetű tájszerkezeti változások Közép- és Kelet-Európában" c. konferenciakötet. Kassa, 2005. pp. 82-86.
HANUSZ Á.: A falusi- és agroturizmus a vidékfejlesztés egyik eszköze. In: Őstermelő – Gazdálkodók lapja 4. szám. Budapest, 2006. pp. 14-17.
HANUSZ Á.: A mátészalkai kistérség idegenforgalmi fejlesztési koncepciójának tapasztalatai. In: Földrajz és Turizmus tanulmánykötet (szerk.: Kókai S.). Nyíregyháza, 2006. pp. 335-350.

HANUSZ Á.: Nyíregyháza turizmusfejlesztési koncepciója. Nyíregyháza megyei jogú város Polgármesteri Hivatala. Nyíregyháza, 2006. pp. 1-125.

HANUSZ Á.: A Zempléni térség falusi turizmusának fejlesztése a vidékfejlesztés tükrében. In: Szerencs, Dél-Zemplén központja. IV. Tájföldrajzi Konferencia előadásai. (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Nyíregyháza-Szerencs, 2007. pp. 347-359.

HANUSZ Á.: Megvalósult idegenforgalmi-turisztikai fejlesztések a térségben - az elmúlt évek tapasztalatai az Uniós csatlakozás tükrében, különös tekintettel a falusi turizmusra. In: Dombrád Város Önkormányzatának szakmai. Konferenciakötete. Dombrád, 2007. pp. 67-83.

HANUSZ Á.: Turisztikai desztinációk és trendek Kárpátalján. In: A társadalmi földrajzi világai (szerk.: Kovács Cs. - Pál V.). Szeged, 2007. pp. 181-192.

HANUSZ Á. – PRISTYÁK E.: Ukrán-magyar településközi kapcsolatok a szatmár-beregi területeken, különös tekintettel a turizmusra. In: Határok és Eurorégiók (szerk.: Szónokyné Ancsin G.). Szeged, 2007. pp. 345-352.

HANUSZ Á.: Idegenforgalmi lehetőségek a Natúrparkban. INTERREG III. a Magyarország-Románia és Magyarország-Szerbia-Montenegró Határon Átnyúló Együttműködési Program keretében. In: „A Szatmár-Beregi Natúrpark kialakításának előkészítése" c. konferencia kötet. Szatmárcseke, 2007. pp. 32-44.

HANUSZ Á. – PRISTYÁK E.: A turizmus szerepe egy vidéki térség szerkezet és funkcióváltásában. In: Földrajzi Közlemények, CXXXI/LV. kötet, 3. szám. Budapest, 2007. pp. 203-215.

HANUSZ Á.: A falusi turizmus és a népi gasztronómia Szatmárban. In: Csizmadia László emlékkötet (megjelenés alatt)

HANUSZ Á.: Idegenforgalmi alapfogalmak. In: Zempléni lexikon. (megjelenés alatt)

HANUSZ Á.: Gasztronómiai hagyományok szerepe a falusi turizmus fejlesztésében. In: Természettudományi Közlemények 7. (szerk.: Kókai S.). Nyíregyháza, 2007. pp. 147-159.

HANUSZ Á.: Turisztikai programok, mint a vidékfejlesztés lehetséges eszközei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. „A turizmus szerepe a kistérségek és a régiók gazdasági felzárkóztatásában" c. konferenciakötet. Nyíregyháza, 2008. 22-23. pp. 63-81.

HANUSZ Á.: „Turisztikai intézményfejlesztés 2007-2013 TDM-pályázati lehetőségek." Országos TDM Szeminárium. Győr, 2008. május 26-27.

HANUSZ Á.: Csenger és környéke turisztikai fejlesztésének földrajzi kapcsolatai (társszerző). Tanulmánykötet Dr. Göőz Lajos professzor 80. születésnapjára. (szerk.: Hanusz Á.) Nyíregyháza, 2008. pp. 101-116.

HANUSZ Á.: A vizek szerepe a turizmusban. „Víz nélkül nincs élet" szakmai konferencia előadása. Géberjén, 2008. július 25.

HANUSZ Á.: Pálinka klaszter Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei pálinka út. Tanulmánykötet Dr. Gőőz Lajos professzor 80. születésnapjára. (szerk.: Hanusz Á.) Nyíregyháza, 2008. pp. 117-125.

HANUSZ Á.: „Pálinka a vidékfejlesztésben" c. előadás. II. Zsindelyes Fesztivál, 2008. szeptember 05.

HANUSZ Á.: Öko-turisztikai lehetőségek Kárpátalján. In: A Kárpát-medence környezetgazdálkodása. Az T. Tájföldrajzi Konferencia előadásai Nyíregyháza-Szerencs, 2009. pp. 183-197.

HANUSZ Á.: A területi turisztikai tervezés és a helyi TDM rendszerek kialakításának mozgástere a fehérgyarmati térségében. Turisztikai desztináció „desztinációs menedzsment". Nyíregyháza, 2009. pp. 45-60.

HANUSZ Á.: A tematikus utak szerepe a falusi turizmusban – ízek, tájak, hagyományok. „Kárpát-medence Kincsei Egerben" konferencia előadása. Eger, 2009. szeptember 17.

HANUSZ Á.: Balogh Béla András 85 éves. Földrajzi Közlemények 134. évf. 2. szám, 2010. pp. 240-241.

Az örökség (Heritage) turizmus szerepe a falusi turizmusban és jelentősége a vidékfejlesztésben. In: Földrajzi szemelvények határok nélkül (Napjaink magyar és szlovák természet-, társadalom- és gazdaságföldrajzi írásaiból). MTA RKI, Pécs, 2010. pp. 116-120.

Idegen nyelvű tanulmányok

Á, HANUSZ: Untersuchungen zur Lebensweise in Rátka. Rátka – Ein deutsches Dorf in Tokaj- Hegyalja (ed.: S. Frisnyák). Rátka, 1995. pp. 165-179.

Á, HANUSZ: Developmental stages of rural tourism in Transylvania (Lectures and papers of Zürichi Hungarian Historical Society Transylvanian historian meeting 1995-1999) Budapest-Zürich, 2000. pp. 289-296.

Á, HANUSZ: Gastronomical specialities of rural tourism in Szatmár and Bereg. In: MTA Scientific Association of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Lectures of general assembly combined scientific meeting 9. Nyíregyháza, 2001. pp. 193-198.

Á, HANUSZ: Restablishment of Tisza flotage as tourism attraction. In: MTA Scientific Association of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Lectures of general assembly combined scientific meeting 10. Voloume I-II. Nyíregyháza, 2002. pp. 176-181.

Á, HANUSZ: The importance of heritage care and folk art in the rural tourism. In: MTA Scientific Association of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Lectures of general assembly combined scientific meeting 13. Nyíregyháza, 2004. pp. 409-419.

Á, HANUSZ: The relationships of rural tourism and Leader program in Szatmár. In: MTA Scientific Association of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Lectures of general assembly combined scientific meeting 14. Nyíregyháza, 2005. pp. 482-488.

Á, HANUSZ: Rural tourism as one of the instrument of development of country. In: Zmeny v strukture krajiny ako reflexia sucasnych spolocenskych zmien v strednej a vychodnej Europe, Ustav Geografie, Univerzity P. J. Safarika, Kosice. Danisovce-Kosice, 2005. pp. 43-46.

Á, HANUSZ: Development possibilities of rural tourism in Hungarian villages of Sub-Carpathia. 2005. Ungvár. (ed.: J, Tarpai) pp. 26-37.

Á, HANUSZ: Quality requirements of rural guest houses in the European Union and Hungary. In: Conference issue. 2006. Interrreg III. (ed.: Á, Mészáros) pp. 73-88.

Á, HANUSZ: Development of the tourism of Sub-Carpathia with special regard to „Green Village Tourism". In: Természettudományi Közlemények 6. (ed.: Kókai S.) Nyíregyháza, 2006. pp. 49-60.

Á, HANUSZ: Role of Heritage tourism in rural tourism and its significance in regional development. In: From villages to Cyberspace. In Commemoration of the 65th birthday of Rezső Mészáros, Academician. Department of Economic and Human Geography. University of Szeged, 2007. pp. 199-206.

Á, HANUSZ: Rural tourism as a measure for regional development. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika V. Košice, 2007. pp. 24-32.

Á, HANUSZ: The importance of rural and agroturism, conditions and development possibilities in the border region. International Conference, Ungvár, 2007. pp. 36-44.

Á, HANUSZ: Tourism in the North Great Plain region of Hungary. Perspective 2007-2013. Debrecen, 2007. pp. 31-38.

Á, HANUSZ: Development possibilities of cross border water and rural tourism in the Upper Bodrogköz. Szőllőske. 2007. Interreg III. Conference. pp. 34-39.

Á, HANUSZ: „Туристические предложения региона Северный Алфёльд". Санкт-Петербург, 2007. (in press)

Á, HANUSZ: Connections of the rural development and tourism. In: Conference issue. IV. European Challenge Conference. Szeged, 2007. (in press).

A, AUBERT – Á, HANUSZ – J, TÓTH: New trends in the tourism of Hungary. University of Pécs, 2007. (in press)

J, *TÓTH – Z, WILHELM – Á, HANUSZ:* Countries and Regions of Europe with Special Attention to Hungary. Man and Development. India, 2007. 11 p. (accepted)

Á, HANUSZ: Folk gastronomy in the rural tourism of Szatmár. Nagybánya, 2007. (in press)

Á, HANUSZ: The role and significance of rural tourism in the rural development. In: Acta Beregsasiensis, Beregszász, 2007. (in press)

A, AUBERT – Á, HANUSZ – J, TÓTH: Geography of Tourism in Hungary. University of Cairo, 2007. 10 p. (accepted)

A, SZEBÉNYI – Á, HANUSZ – J, TÓTH: Process of Agglomeration and Suburbanisation in Hungary. In: Geographica Pannonica Nova. Tunis, 2007. 10 p. (accepted)

Á, HANUSZ: The role of minor cities in the turism of Szabolcs-Szatmár-Bereg county. Szombathely, 2007. (in press)

Á, HANUSZ: Rural tourism as a measure of regional development in Szabolcs-Szatmár-Bereg county. In: Természettudományi Közlemények 7. (ed.: Kókai S.) Nyíregyháza, 2007. pp. 11-18.

Á, HANUSZ: The importance of rural and agroturism, conditions and development possibilities int he borderline region Ungvar. 2007. (in press)

HANUSZ Á.: The role of tradition caring and thermatic lanes in the development of rural turism. In: Dr. Krajkó Gyula professzor 80. születésnapjára készült tanulmánykötet. Szeged, 2009. pp. 113-119.

Á, HANUSZ: Potential and perspectives of tourism development in Ukrainian-Hungarian border area. In: Sustainable development of Carpathians and other mountain regions of Europe" Conference Proceedings. Uzsgorod, 2010. szeptember 8-10. pp. 249-255.

Á, HANUSZ: Uloha dedičského (heritage) cestovného ruchu vo vidieckom cestovnom ruchu a jeho vỷznam v rozvoji vidieka. In: Geografické poznatky bez hranic (Vỷber z mad'arskỷch príspevkov z fyzickej a humánnej geografie). MTA RKK, Pécs, 2010. pp. 108-111.

Összeállította: Karóczkai Andrásné
ügyviteli előadó

Tartalomjegyzék

Köszöntő 5
Abonyiné Palotás Jolán
Az élelmiszergazdaság hatékonyságának növelése a logisztikában rejlő tartalékok mobilizálásával, az innováció és a klaszteresítés erősítésével 7
Aranyossyné Szegedi Andrea
Kalinyingrád oblaszty turisztikai kínálata 15
Aubert Antal
A területi egyenlőtlenségek és a turisztikai erőforrások értelmezése Magyarország leghátrányosabb helyzetű kistérségei példáján 25
Bali Lóránt
A határföldrajz, a határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok néhány elméleti kérdése 37
B. Pristyák Erika
A bokortanyák differenciálódása az elmúlt 20 évben 45
Baranyai Gábor – Csapó Tamás
Zöldterületek a hazai városokban, hatásuk az életminőségre, különös tekintettel a városklímára 63
Bártfai Endre
A budapesti szállodásipar történeti fejlődése 1945-2006 között 75
Becsei József
A magyar településállomány a honfoglalás előtt (a kezdetektől) 85
Beluszky Pál
A magyarországi városhálózat „újrapozícionálódása" a dualizmus korában (Az egykori szabad királyi városok a dualizmus kori városhálózatban) 99
Bodor Norbert – Ekéné Zamárdi Ilona
Eger komplex vonzáskörzetének vizsgálata az elmúlt negyedszázad tükrében 117
Boros László
Lejtős térszíneken folyó mezőgazdasági művelés egyik jelentős problémája a talajpusztulás 129
Csatári Bálint
Gondolatok különböző tereinkről… 145
Cservenyák László
Adatok Szatmár vármegye mezőgazdaságához 153
Dobány Zoltán
Adalékok az éghajlattan tanításához – A helyi szelek 161
Dövényi Zoltán
Az árvíz és a táji identitás néhány összefüggése a Beregi-síkon 179
Frisnyák Sándor
Az erdő szerepe a Kárpát-medence gazdasági életében 185
Gál András
Tibet – múlt és jelen 199
Gál András – Makra László
A közlekedési eredetű légszennyezettség jellemzői Szegeden 213
Géczi Róbert
A kolozsvári Főtér – jelkép, legitimizáció és szimbolikus térfoglalás 225

Göőz Lajos
Északkelet-Magyarország energia-felhasználása és
a megújuló energiaforrások 235
Kocsis Károly
Magyarország népesedésének néhány földrajzi jellemzője 245
Komáromi István
Ifjúsági és diákturizmus a Kárpát-medencében
(Iskolai osztály- és tanulmányi kirándulások a történelmi Magyarországon)....255
Kormány Gyula
Népmozgalmi folyamatok Ibrány-Nagyhalászi
kistérségben az ezredforduló után....277
Kókai Sándor
Adatok a Bánság vallási összetételéhez 289
Könyves Erika
Kihívások a turisztikai desztináció menedzsment számára –
Az innováció, partnerség, társadalmi marketing empirikus kérdései 301
Lóki József – Szabó József
A Debreceni Nagyerdő állapotváltozásának vizsgálata távérzékeléssel....309
Mészáros Rezső
Városszerep-típusok Európában az utóbbi 30 évben....321
Michalkó Gábor – Rátz Tamara
Az életminőség turizmusorientált vonatkozásainak mérése felé....327
Nagy Adrienne
„Szatmár-Bereg nagykövete" Portré Dr. Hanusz Árpádról 347
Papp-Váry Árpád
Marketing és a geográfia....353
Petykó Csilla
Kempingezés az Észak-alföldi régióban – gondolatok pozitívan....359
Schweitzer Ferenc
Az ókori Aquincum vízfolyásai és karsztforrásai 371
Süli-Zakar István
A honfoglalás és az államalapítás korának legfontosabb
geopolitikai és hisztogeográfiai kérdései....381
Szabó Géza
Az Alsó-Duna-völgy turizmusfejlesztésének stratégiai irányai 399
Szepesi János – Sütő László
A tokaji Nagy-hegy turistaútvonalainak GIS alapú elemzése....411
Tar Károly
Előtanulmány a Hernád-völgy szélenergiájához....421
Tarpai József
Kárpátalja megye turizmusának fejlesztési lehetőségei
a tetraéder-modell tükrében....433
Tóth József
Pécs és a többi magyar város migrációs kapcsolatrendszere (1990-2008) 455
Vitányi Béla
Sárazsadány népességföldrajzi vázlata....475
Hanusz Árpád publikációs jegyzéke
(Összeállította: *Karóczkai Andrásné*)....481